

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)

پدیدآور: آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق

تاریخ وفات پدیدآور: 1309 هـ ق

مصحح: محدث، هاشم

موضوع: شیعیان، طبقات

زبان: فارسی

تعداد جلد: 1

ناشر: سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل

مکان چاپ: ایران- تهران

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ مقدمة ج 1؛ ص 1

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمة ج 1، ص: 1

فهرست مطالب

پیشگفتار 20

خطبه کتاب 1

نجم اول 1- سید محمد بن علی حسینی موسوی عاملی 5

2- حسن بن زین الدین عاملی 6

3- قاضی نور الله مرعشی شوشتری 10

4- احمد بن نظام الدین ابراهیم بن سلام الله حسینی 19

5- سید نقی الدین محمد نسبه 19

6- عبد الصمد بن حسین عاملی حارثی 19

7- عبد الله بن حسین شوشتری 20

8- امیر نصیر الدین حسین بن ابراهیم بن سلام الله حسینی 22

- 9- ابراهیم بن حسین همدانی 23
- 10- عبد الله بن حسین بزدی 24
- 11- محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی 25
- 12- سید حسین بن حیدر حسینی کرکی 26
- 13- بهاء الدین محمد عاملی حارشی 27
- 14- سید ماجد بن هاشم بحرانی 35
- 15- محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی 37
- 16- محمد بن [محمد بن] حسن حسینی عاملی 39
- 17- صالح بن حسن جز ایری 40
- 18- علی بن نصر الله جز ایری 40
- 19- محمد بن احمد بن محمد عاملی 40

- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 2
- 20- علی بن حسن بن شدقم حسینی مدنی 41
- 21- خلیفة [خلف] بن مطلب موسوی مشعشعی حوزی 41
- 22- حسن بن علی بن شدقم حسینی مدنی 41
- 23- حسین بن موسی اردبیلی 42
- 24- محمد امین بن محمد شریف استرآبادی 42
- 25- احمد بن یوسف سوادی عاملی 44
- 26- اسماعیل بن علی عاملی کفرتوثی 44
- 27- علی بن معالی عاملی 44
- 28- علی بن نجم الدین محمد عاملی 44
- 29- زین العابدین بن محمد عامل نباتی 45
- 30- بدر الدین بن محمد عاملی کرکی 45
- 31- حسن بن عبد النبی عاملی نباتی 45
- 32- حسن بن علی عاملی حانیانی 46
- 33- فیض الله بن عبد القاهر حسینی تفرشی 46

- 34- علی بن محمد حَرَّ عاملی 47
- 35- عبد السلام بن محمد حَرَّ عاملی 47
- 36- محمد باقر بن امیر شمس الدین محمد حسینی استرآبادی (میرداماد) 48
- 37- محمد زمان بن محمد جعفر رضوی مشهدی 51
- 38- شرف الدین علی حسنی حسینی شولستانی 52
- 39- نور الدین علی حسینی موسوی عاملی 53
- 40- زین الدین بن محمد بن حسن بن شهید ثانی 54
- 41- محمد بن علی حرفوشی حریری عاملی 56
- 42- زین الدین علی بن سلیمان بحرانی قدیمی (ام الحدیث) 57
- 43- سید حسین بن امیر رفیع الدین اصفهانی (خلیفه سلطان- سلطان العلماء) 58
- 44- محمد تقی بن مقصود علی مجلسی اصفهانی 60
- 45- محمد طاهر قمی نجفی شیرازی 64
- 46- محسن بن نظام الدین محمد ساوی قرشی 64
- 47- ابراهیم بن فوام الدین حسین حسنی حسینی همدانی 65
- 48- سید حسین بن سید محمد موسوی عاملی جبعی 65
- نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های پاکدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج1، ص: 3
- 49- شریف الدین محمد رویدشتی 66
- 50- سید جواد بن سعید عاملی 66
- 51- سید احمد بن عبد الصمد حسینی بحرانی 67
- 52- سید حسین بن حسن موسوی عاملی کرکی 67
- 53- احمد بن حسین موسوی عاملی کرکی 67
- 54- میرزا حبیب الله موسوی عاملی کرکی 68
- 55- میرزا علیرضا بن میرزا حبیب الله عاملی 68
- 56- میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله عاملی 68
- 57- محمد بن حسین بن حسن موسوی عاملی کرکی 68
- 58- سید محمد معصوم بن محمد مهدی موسوی عاملی کرکی 70

- 59- سید بدر الدین بن احمد عاملی انصاری 70
- 60- ابراهیم بن [ابراهیم بن] فخر الدین عاملی بازوری 70
- 61- محمد تقی بن ابو الحسن استرآبادی 71
- 62- نظام الدین احمد بن زین العابدین علوی عاملی جبلی 71
- 63- امیر محمد باقر استرآبادی 73
- 64- محمد قاسم بن محمد عباس جیلانی 73
- 65- صفو الدین محمد قمی 74
- 66- ملک حسین بن علی تبریزی 74
- 67- محمد بن نصار حوزی 75
- 68- امیر معین الدین اشرف حسینی 75
- 69- عبد اللطیف بن علی بن احمد عاملی 76
- 70- محیی الدین بن عبد اللطیف بن ابی جامع عاملی 76
- 71- علی بن محمد بن مکی عاملی جبلی جبعی 76
- 72- علی بن علوان حسینی عاملی بعلبکی 77
- 73- محمد بن علی بن خاتون عاملی عیناثی 77
- 74- معز الدین محمد 78
- 75- علی بن محمود عاملی مشغیری 78
- 76- لطف الله بن عبد الكريم عاملی میسی 79
- 77- جعفر بن شیخ لطف الله عاملی 79
- نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ج 1، ص: 4
- 78- جعفر بن محمد بن حسن خطی بحرانی 80
- 79- محمد مؤمن حسینی استرآبادی 82
- 80- محمد بن حسن بن رجب مقالی رویسی 83
- 81- محمد بن علی مقشاعی اصبعی 84
- 82- احمد بن محمد مقشاعی اصبعی 84
- 83- صالح بن عبد الكريم بحرانی 84

- 84- جعفر بن کمال الدین بحرانی 85
- 85- احمد بن حسین عاملی نباتی 86
- 86- امیر محمد مؤمن بن دوست محمد استرآبادی 87
- 87- محمد محسن بن محمد مؤمن استرآبادی 87
- 88- صدر الدین محمد بن ابراهیم شیرازی 87
- 89- عبد الرزاق بن علی لاھیجی 88
- 90- میرزا ابراهیم شیرازی 89
- 91- رفیع الدین محمد بن امیر حیدر حسینی طباطبائی نائینی 90
- 92- محمد بن شرف الدین علی جزایری 91
- 93- محمد بن علی بن هبة الله عاملی طبرانی 91
- 94- محمد بن [علی بن] محمد حز عاملی 92
- 95- علی بن احمد بن موسی عاملی نباتی 92
- 96- علی بن خلف بن مطلب موسوی مشعشعی حوزی 92
- 97- حسین بن علی بن محمد حز عاملی 93
- 98- ابو المعالی بن قاضی نور الله شوشتری 93
- 99- عبد الله بن شاه منصور قزوینی طوسی 94
- 100- عبد الله بن عباس رماحی (رباحی) 94
- 101- عبد الله بن عبد الواحد عاملی 94
- 102- عبد الله بن محمد فقعنی عاملی 94
- 103- عبد الله بن محمد تونی بشروی 95
- 104- حسین بن شهاب الدین خاندار عاملی کرکی 95
- 105- حسین بن محبی الدین عبد اللطیف عاملی 96
- 106- طیفور بن سلطان محمد بسطامی 96
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 5
- 107- سید حیدر بن علی موسوی عاملی سکیکی 96
- 108- محمد بن علی حسینی عاملی 97

- 109- محمد بن على شحورى عاملی 97
- 110- جعفر بن صالح بحرانی 97
- 111- محمد بن حماد جزایری 97
- 112- سید جمال الدین بن عبد القادر حسینی بحرانی 98
- 113- سید زین العابدین بن نور الدین علی موسوی عاملی جبعی 98
- 114- سید جمال الدین بن سید نور الدین حسینی موسوی عاملی 98
- 115- سید حیدر بن سید نور الدین حسینی موسوی عاملی 99
- 116- احمد بن حسین بن محمد عاملی نباتی 99
- 117- سید رضی بن حسین بن محیی الدین عاملی شامی مکی 99
- 118- احمد بن علی شبیلی عاملی 99
- 119- حسین بن علی بن محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی 100
- 120- حیدر بن محمود حسینی لنگری 100
- 121- امیر زین العابدین بن امیر نور الدین مراد بن علی حسینی 101
- 122- عبد علی بن ناصر بن رحمت حویزی 101
- 123- عبد علی بن جمعه عروسی حویزی 101
- 124- امیر فضل الله بن محب الله دستغیب 102
- 125- قاسم بن محمد طباطبائی حسنی حسینی زواری قپیائی 102
- 126- حسین بن حسن عاملی مشغری 103
- 127- حسین بن حسن ظہیری عاملی عینائی 103
- 128- حسنعلی بن عبد الله شوشتاری 104
- 129- خلیل بن غازی قزوینی 105
- 130- محمد باقر بن غازی قزوینی 108
- 131- شمس الدین محمد شیرازی 108
- 132- محمد صالح بن احمد مازندرانی 109
- 133- فخر الدین بن محمد علی بن طریح نجفی 109
- 134- محمد بن سلیمان مقابی بحرانی 110

- 135- عبد النبی بن محمد بن سلیمان مقابی بحرانی 110
نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ج 1، ص: 6
- 136- سلیمان بن محمد بن سلیمان مقابی بحرانی 111
137- زین الدین بن محمد [بن] سلیمان مقابی بحرانی 111
138- سلیمان بن صالح بن احمد درازی بحرانی 111
139- حسین بن جمال الدین محمد خوانساری 112
140- محمد باقر بن محمد مؤمن خراسانی سبزواری 115
141- علی بن محمد بن حسن بن شهید ثانی 117
142- عبد الرزاق مازندرانی 118
143- محمد باقر بزدی 119
144- امیر جلال الدین بن امیر مرتضی تاج الدین 119
145- حسام الدین بن جمال الدین بن طریح نجفی 120
146- حسن بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی میسی 120
147- حسن بن علی بن حسن ظهیری عاملی عیناثی 120
148- حسن بن علی بن خاتون عاملی عیناثی 121
149- حسن بن علی بن محمود عاملی 121
150- حسن فتوئی عاملی نباطی 121
151- حسن بن علی بن محمد حرّ عاملی 121
152- حسن بن امیر محمد زمان رضوی مشهدی 122
153- حسن [بن محمد] بن علی بن محمد حرّ عاملی 122
154- محمد بن مرتضی کاشانی (ملا محسن فیض) 122
155- امیر صدر الدین محمد بن محمد صادق قزوینی 129
156- محمد بن معصوم بن ابی تراب طوسی 129
157- محمد بن معین جزایری 129
158- میرزا محمد مهدی بن میرزا محمد باقر حسینی مشهدی 129
159- محمد هادی بن معین الدین محمود شیرازی 130

- 160- محمد بن يوسف بحرانی خطی 130
- 161- محمود بن علی مشهدی 130
- 162- محمود بن غلامعلی طبسی 131
- 163- محمود بن فتح الله حسینی کاظمی نجفی 131
- 164- محبی الدین بن خاتون عاملی عیناً 131
- نجم السماء فی ترآجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ج 1، ص: 7
- 165- محبی الدین [بن محمود بن احمد] بن طریح نجفی 131
- 166- مساعد بن بدیع حوزی 132
- 167- مصطفی بن حسین تفرشی 132
- 168- یوسف عاملی شامی 132
- 169- موسی بن امیر محمد اکبر حسینی تونی (سید میرک) 132
- 170- ناصر بن سلیمان بحرانی 133
- 171- نعمۃ الله بن حسین عاملی 133
- 172- عبد الواحد بن ابی الحیل (?) عاملی 133
- 173- عبد الوهاب بن حسین بن سعد الله استرآبادی 134
- 174- سید عزیز حسینی جزایری 134
- 175- محمد بن حسین بن حسن میسی 134
- 176- سید ابو الغنائم محمد حسینی حلی 134
- 177- سید محمد بن حیدر نجم الدین عاملی 135
- 178- عزیز الله بن محمد تقی مجلسی اصفهانی 135
- 179- عبد الله بن محمد تقی مجلسی اصفهانی 136
- 180- محمد بن عبد الحسین بن ابراهیم حسینی بحرانی 136
- 181- جمال الدین محمد بن عبد الحسین دشتکی 137
- 182- سید محمد بن عبد الله سبعی احسائی 138
- 183- محمد بن علی بن محمد بن حسین حرّ عاملی 138
- 184- محمد بن نجیب الدین علی مکی عاملی جبعی 138

- 185- سید محمد بن علی بن محبی‌الذین موسوی عاملی 138
- 186- محمد بن علی [بن محمود] عاملی شامی 139
- 187- محمد بن فرج نجفی 140
- 188- امیر محمد قاسم بن امیر محمد طباطبائی قهپائی 140
- 189- محمد علی کربلاعی 140
- 190- میرزا محمد هادی بن معین الدین محمد شیرازی 141
- 191- محمد حسن بن محمد علی استرآبادی نجفی 141
- 192- سید محمد بن حیدر بن نور الدین علی موسوی عاملی جبعی 141
- 193- ابراهیم بن محمد بن علی حرفوشی عاملی کرکی 142
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج ۱، ص: ۸
- 194- احمد بن سلامه جزایری 142
- 195- بهاء الدین بن علی عاملی نباتی 142
- 196- احمد بن محمد تونی بشروری 142
- 197- میرزا ابراهیم بن کاشف الدین محمد یزدی 143
- 198- ابراهیم [بن علی] عاملی شامی 143
- 199- صلاح الدین بن زین الدین علی بحرانی قدمی 144
- 200- حاتم بن علی بحرانی قدمی 144
- 201- جعفر بن زین الدین بحرانی قدمی 144
- 202- ابراهیم بن جعفر بن عبد الصمد عاملی کرکی 145
- 203- ابراهیم بن حسن بن خاتون عاملی عیناثی 145
- 204- رضی الدین محمد بن حسن قزوینی 145
- 205- محمد بن حسین بن حسن میسی 145
- 206- نظام الدین احمد بن محمد معصوم حسینی دشتکی شیرازی 146
- 207- سید اسماعیل بن سعید حسینی حویزی 147
- 208- محمد عاملی تنبنی 148
- 209- محمد بن سماقة عاملی مشغری 148

- 210- میرزا محمد بن شرف الدین حسینی جزایری 148
- 211- محمد بن زین العابدین بن محمد عاملی نباتی 148
- 212- محمد بن سعید دورقی 149
- 213- یحیی بن جعفر عاملی کرکی 149
- 214- یوسف بن احمد بن نعمة الله عاملی 149
- 215- یوسف بن حسن بحرانی بلادی 149
- 216- یوسف بن محمد بحرانی حوزی 149
- 217- سید یونس موسوی مسقطی عاملی 150
- 218- ابو جعفر بن محمد امین استرآبادی 150
- 219- احمد بن حسن بن محمد بن علی حز عاملی 150
- 220- سید ماجد بن محمد بحرانی 151
- 221- امیر ماجد بن امیر جمال الدین محمد حسینی دشتکی 151
- 222- محسن بن محمد مؤمن استرآبادی 151
- نجوم السماء فی ترالج العلماء (شرح حال علمائی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 9
- 223- محمد امین بن محمد علی کاظمینی 151
- 224- سید میرزا محمد باقر بن محمد حسینی رضوی نجفی 152
- 225- محمد تقی بن عبد الوهاب استرآبادی 152
- 226- سید محمد رضا حسینی 152
- 227- محمد بن رضی قمی 153
- 228- علی بن حسن بن علی بن محمد حز عاملی 153
- 229- احمد بن حسن بن علی حز عاملی 153
- 230- احمد بن عبد العالی عاملی میسی 153
- 231- سید تاج الدین بن علی بن احمد حسینی عاملی 154
- 232- جابر [بن عباس] نجفی 154
- 233- حسین بن علی بن خضر بن صالح عاملی 154
- 234- حسین بن مطهر جزایری 154

- 235- داود بن ابی شافیر بحرانی 155
- 236- زین الدین بن حسن بن علی بن محمد حز عاملی 155
- 237- سلیمان بن حسین بن محمد عاملی نباتی 156
- 238- سلیمان بن محمد صیداوی عاملی 156
- 239- سید شمس الدین محمد احسائی 156
- 240- صفی الدین بن فخر الدین بن طریح نجفی 156
- 241- صالح بن سلیمان بن محمد عاملی صیداوی 157
- 242- عبد الرحمن بن احمد جزایری 157
- 243- عبد الرحمن بن عبد الله جزایری 157
- 244- سید عبد الرضا بن عبد الصمد ولی حسینی بحرانی 157
- 245- سید عبد الرعوف بن حسین حسینی موسوی بحرانی 158
- 246- سید عبد الصمد بن عبد القادر حسینی بحرانی 158
- 247- عبد العزیز بن حسن بن علی عاملی حانینی 158
- 248- سید عبد الله بن سید حسین بحرانی 158
- 249- علی بن سودون عاملی 159
- 250- علی بن شاه محمود بافقی 159
- 251- علینقی شیرازی 159
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 10
- 252- عیسی بن حسن بن شجاع نجفی 159
- 253- فخر الدین ایجی 160
- 254- فرج الله بن محمد درویش بن محمد حوزی 160
- 255- قاسم کاظمینی 161
- 256- کلب علی بن جواد کاظمی 161
- 257- علی بن زین الدین بن محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی 161
- 258- حسن بن زین الدین بن محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی 161
- 259- سید ابو الحسن بن علوان حسینی عاملی شامی 162

- 260- سید عبد العظیم بن سید عباس استرآبادی 162
- 261- محمد بن علی بن احمد بن موسی عاملی نباتی 162
- 262- محمد مؤمن بن شاه قاسم سبزواری 162
- 263- قطب الدین محمد بن علی شریف دیلمی لاھیجی 163
- 264- میرزا محمد رفیع واعظ قزوینی 163
- 265- سلیمان بن علی بن سلیمان بحرانی اصبعی شاخوری 164
- 266- احمد بن محمد بن یوسف مقابی خطی بحرانی 165
- 267- محمد بن ماجد بن مسعود بحرانی 166
- 268- سید هاشم بن سید سلیمان کنکانی توبی بحرانی 168
- 269- فرج الله شوشتاری 170
- نجم ثانی 1- محمد بن حسن بن علی بن محمد حز عاملی 175
- 2- محمد باقر بن محمد تقی مجلسی اصفهانی 178
- 3- ابو تراب اصفهانی 185
- 4- ابو طالب بن ابو تراب اصفهانی 185
- 5- علاء الدین محمد حسینی گلستانه 185
- 6- سید نعمه الله موسوی جزایری شوشتاری 186
- 7- سید صالح بن عطاء الله بن سید محمد جزایری 190
- 8- شاه محمد بن محمد شیرازی 191
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 11
- 9- میرزا عبد الله افندی 193
- 10- ابراهیم بن عبد الله زاهدی گیلانی 193
- 11- سید علی خان مدنی (صدر الدین علی بن احمد) 194
- 12- محمد بن عباد جزایری 198
- 13- محمد صادق کرباسی اصفهانی همدانی 199
- 14- مهدب الدین احمد بن رضا 199
- 15- محمد مؤمن بن محمد قاسم جزایری شیرازی 200

- 16- میرزا حسن بن عبد الرزاق لاهیجی 202
- 17- محمد هادی بن ملا صالح مازندرانی 202
- 18- محمد سعید بن ملا صالح مازندرانی 202
- 19- سلیمان بن عبد الله بن علی بحرانی ماحوزی 204
- 20- علی بن حسن بن یوسف بلادی بحرانی 207
- 21- داود بن حسن جزایری بحرانی 208
- 22- احمد بن صالح بن علی بحرانی درازی 209
- 23- جمال الدین بن حسین خوانساری 210
- 24- جعفر قاضی 211
- 25- علی برادر جعفر قاضی 212
- 26- محمد بن حسن شیروانی 212
- 27- حیدر علی بن میرزای شیروانی 213
- 28- رضی الدین محمد بن حسین خوانساری 214
- 29- محمد مسیح کاشانی 214
- 30- قوام الدین محمد سیفی حسینی قزوینی 214
- 31- میرزا باقر اصفهانی 215
- 32- خلیل الله طالقانی 215
- 33- محمد مسیح فسائی 216
- 34- محمد جعفر بن عبد الله کمره‌ای اصفهانی 221
- 35- امیر ذو الفقار همدانی 222
- 36- میرزا علی خان گلپایگانی 222
- 37- ظہیر بن مراد تفرشی 223
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 12
- 38- عبد الله اردبیلی 223
- 39- محمد سراب گیلانی 224
- 40- رضا اصفهانی 224

- 41- محمد شفیع بن فرج گیلانی 224
- 42- محمد گیلانی اصفهانی 226
- 43- مسیح الدین محمد شیرازی 226
- 44- صدر الدین محمد بن عبد الحسیب عاملی علوی جبلی 227
- 45- محمد بن عبد الفتاح سراب تنکابنی 227
- 46- محمد قاسم سراب سبط محمد تنکابنی 228
- 47- محمد قاسم بن محمد رضا هزارجریبی 228
- 48- کمال الدین محمد بن محمد فسوی فارسی 228
- 49- ناصر بن عبد الحسین منامی بحرانی 229
- 50- امیر محمد صالح بن عبد الواسع حسینی خاتونآبادی 229
- 51- امیر محمد حسین بن امیر محمد صالح خاتونآبادی 230
- 52- بهاء الدین محمد بن تاج الدین حسن اصفهانی 231
- 53- محمد بن یوسف بن علی ضمیری نعیمی بلادی بحرانی 232
- 54- محمد فاضل بن محمد مهدی مشهدی 233
- 55- محمد ابراهیم بواناتی 234
- 56- محمد اشرف حسینی 235
- 57- امیر محمد اصفهانی 235
- 58- ابو الشرف اصفهانی 236
- 59- محمد اردبیلی 236
- 60- محمد حسین بن یحیی نوری 236
- 61- محمد تقی طبسی 237
- 62- احمد طباطبائی اصفهانی 238
- 63- شریف بن محمد طاهر بن عبد الحمید نباتی عاملی 238
- 64- مجید الدین دزفولی 239
- 65- کمال الدین حسین فسائی 240
- 66- رفیع باذل مشهدی 241

- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ۱، ص: 13
- 67- محمد هادی خراسانی 241
- 68- حبیب الله [عباس آبادی] 242
- 69- میرزا هاشم همدانی 242
- 70- صدر الدین گیلانی رشتی 242
- 71- سید مرتضی عاملی 243
- 72- سید قاسم بروجردی 243
- 73- نظام الدین خوانساری 244
- 74- ابو المعالی بن میرزا ابو محمد مشهدی 245
- 75- شمس الدین محمد گیلانی 245
- 76- محمد نصیر گلپایگانی 245
- 77- محمد هادی بن مرتضی کاشانی 246
- 78- محمد بن محسن کاشانی علم الهدی 246
- 79- عبد الغنی بن ابو طالب کشمیری 246
- 80- مراد کشمیری 247
- 81- مصطفی بن عبد الواحد بن پسار حوزی 247
- 82- میرزا مهدی نسبه شیرازی 247
- 83- محمد علی بن محمد امین سکاکی شیرازی 248
- 84- لطف الله شیرازی 249
- 85- احمد علی هندی حائری 249
- 86- رضی الدین قزوینی 250
- 87- بهاء الدین محمد مختاری نائینی 250
- 88- میرزا ابراهیم بن خلیفه سلطان 250
- 89- محمد جعفر کشمیری 251
- 90- محمد اکمل بہبهانی 252
- 91- محمد طاهر بن مقصود علی اصفهانی 252

- 92- محمد صادق بن محمد بن عبد الفتاح تکابنی اصفهانی 253
- 93- محمد صادق اردستانی 253
- 94- میرزا ابراهیم قاضی اصفهانی 253
- 95- محمد رفیع بن فرج گیلانی مشهدی 254
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 14
- 96- محمد تقی مشهدی پاچناری 255
- 97- سید محمد حیدر عاملی مکی 255
- 98- محمد تقی بن معز الدین محمد رضوی شاهی 256
- 99- سید احمد بن امیر محمد ابراهیم حسینی قزوینی 257
- 100- احمد بن اسماعیل جزایری 257
- 101- محمد بن احمد بن اسماعیل جزایری 258
- 102- احمد بن عبد الله بلادی 258
- 103- عبد الله بن علی بلادی بحرانی 259
- 104- محمد باقر بن حسن بن خلیفه سلطان حسینی 260
- 105- سید نور الدین بن سید نعمة الله جزایری شوشتری 260
- 106- علی بن جعفر بن زین الدین قدمی بحرانی 263
- 107- احمد بن ابراهیم بن احمد درازی بحرانی 264
- 108- محمد تقی مشهدی پوستچالب 266
- 109- سید صدر الدین تونی 266
- 110- ابو طالب بن عبد الله بن علی جیلانی 267
- 111- عبد الله بن صالح بن جمعه سماهیجی اصبعی بحرانی 268
- 112- سید عبد الله بن سید علوی بحرانی 271
- 113- ابراهیم مشهدی 271
- 114- محمد ابراهیم بن محمد معصوم حسینی 272
- 115- سید عبد الله بن سید نور الدین جزایری 273
- 116- سید نعمة الله سبط سید نعمة الله جزایری 279

- 117- سید حسین بن سید نور الدین جزایری 280
- 118- سید محمد بن سید نور الدین شوشتاری 280
- 119- سید مرتضی بن سید نور الدین جزایری 281
- 120- سید طالب بن سید نور الدین جزایری 281
- 121- سید رضی بن سید نور الدین موسوی جزایری شوشتاری 282
- 122- سید زین الدین بن سید اسماعیل جزایری 284
- 123- میرزا ابراهیم بن میرزا غیاث الدین محمد اصفهانی خوزانی 285
- 124- محمد امین بن محمد سعید اشرف بن صالح مازندرانی 285
- نحوه السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 15
- 125- محمد علی بن محمد سعید اشرف بن صالح مازندرانی 286
- 126- مهدی بن هادی بن صالح مازندرانی 286
- 127- سید بشیر گیلانی رشتی 286
- 128- میرزا بdra مدعو به آقا میرزا 287
- 129- ابراهیم بن محمد قمی نجفی همدانی 287
- 130- سید محمد ابراهیم قزوینی 287
- 131- اسماعیل اصفهانی خاتونآبادی 287
- 132- سید احمد بن امیر محمد حسین حسینی تنکابنی 288
- 133- احمد طالقانی قزوینی 288
- 134- احمد اصفهانی خاتونآبادی 289
- 135- محمد سعید بن سید سراج الدین قاسم طباطبائی حسنی حسینی 289
- 136- امیر اسماعیل خاتونآبادی 290
- 137- میرزا محمد باقر شیرازی 290
- 138- محمد تقی دامغانی 290
- 139- اسماعیل مازندرانی 291
- 140- سید ابراهیم قاینی 292
- 141- محمد باقر همدانی 292

- 142- سید محمد باقر بن محمد ابراهیم همدانی 292
- 143- محمد باقر رشتی 292
- 144- محمد باقر مازندرانی 293
- 145- اسماعیل تبریزی 293
- 146- محمد جعفر بن سید علی خفاف 294
- 147- علی بن عبد الله بن عبد الصمد اصبعی بحرانی 294
- 148- حسین بن محمد بن جعفر ماحوزی بحرانی 295
- 149- میر آصف قزوینی 296
- 150- عبد الله بن حسین بن احمد بحرانی بربوری 297
- 151- محمد تقی بن میرزا کاظم بن عزیز الله بن محمد تقی مجلسی 298
- 152- محمد تقی الماسی اصفهانی شمس‌آبادی 298
- 153- سلطان محمد قاینی 298
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج ۱، ص: ۱۶
- 154- اسماعیل بروجردی 299
- 155- سید محمد باقر بن سید اسماعیل اصفهانی خاتون‌آبادی 299
- 156- محمد تقی همدانی 300
- 157- محمد تقی دورقی نجفی 300
- 158- محمد باقر بن میرزا علاء الدین گلستانه 300
- 159- محمد سعید جونپوری 301
- 160- یوسف بن احمد بن ابراهیم درازی بحرانی 302
- 161- محمد علی بن ابو طالب بن عبد الله حزین زاهدی گیلانی 302
- 162- شمس الدین دهلوی 318
- 163- محمد مهدی بن محمد صالح فتوی عاملی 319
- 164- محمد باقر بن محمد باقر هزارجریبی 320
- 165- محمد صالح بن عبد الباقی مازندرانی 320
- 166- عبد الباقی بن امیر محمد حسین حسینی خاتون‌آبادی 321

- 167- سید حسین خوانساری 321
- 168- سید حسین بن ابو القاسم موسوی 321
- 169- سید حسین بن امیر ابراهیم حسینی قزوینی 322
- 170- سید ابو الحسن بن سید عبد الله جزایری شوشتری 323
- 171- سید مهدی بن سید عبد الله جزایری شوشتری 323
- 172- سید محمد شفیع بن سید طالب بن سید نور الدین جزایری شوشتری 325
- 173- سید مرتضی بن سید محمد طباطبائی بروجردی 326
- 174- محمد باقر بن اکمل الدین محمد اصفهانی بهبهانی حائری 327
- 175- عبد النبی قزوینی یزدی 331
- 176- میرزا حبیب الله اصفهانی 333
- 177- میرزا هدایة الله اصفهانی 333
- 178- حسن شفتی جاپلچی 333
- نجم ثالث 1- سید محمد مهدی بحر العلوم حسنی حسینی طباطبائی 337
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 17
- 2- میرزا یوسف تبریزی 341
- 3- ابن نجف شیخ حسین تبریزی 342
- 4- محمد مهدی بن ابو ذر نراقی 342
- 5- سید علی بن سید محمد بن سید نور الدین جزایری شوشتری 342
- 6- سید طیب بن سید محمد 343
- 7- محمد بیدآبادی اصفهانی 343
- 8- میرزا محمد مهدی بن ابو القاسم موسوی شهرستانی حائری 344
- 9- میرزا محمد رفیع بن محمد شفیع مستوفی الممالک 345
- 10- سید عبد الکریم بن سید جواد جزایری شوشتری 345
- 11- سید عبد الرزاق بن سید بهاء الدین جزایری شوشتری 347
- 12- تفضل حسین خان کشمیری 347
- 13- ابو علی بن محمد بن اسماعیل حائری 351

- 14- سید عبد‌الهادی بن سید عبد‌الله جزایری شوشتری 352
- 15- سید کاظم بن سید محمد بن سید نور‌الدین جزایری شوشتری 352
- 16- محمد مهدی بن هدایة‌الله موسوی اصفهانی-شهید رابع 353
- 17- سید ابو تراب بن سید عبد‌الله بن نور‌الدین جزایری شوشتری 354
- 18- اسماعیل بن مرتضی بن نور‌الدین بن سید نعمه‌الله جزایری شوشتری 354
- 19- سید محسن بن سید ابو الحسن بن سید عبد‌الله جزایری شوشتری 356
- 20- سید محمد بن عبد‌الکریم بن جواد بن سید عبد‌الله جزایری شوشتری 356
- 21- حیدر علی بن عزیز‌الله بن محمد تقی بن محمد کاظم مجلسی اصفهانی 358
- 22- محمد علی بن آقا باقر بهبهانی 359
- 23- عبد‌الحسین بن آقا باقر بهبهانی حائری 360
- 24- سید علی بن محمد علی بن ابی‌المعالی حسنی حسینی طباطبائی 362
- 25- ابو القاسم بن حسن قمی جاپلی جیلانی 364
- 26- جعفر بن خضر نجفی کاشف الغطاء 365
- 27- محمد حسن بن معصوم قزوینی نجفی 366
- 28- احمد بن محمد مهدی نراقی کاشانی 367
- 29- آقا کوچک بن محمد مهدی بن ابو ذر نراقی 368
- 30- سید محسن اعرجی بغدادی نجفی کاظمینی 368
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج1، ص: 18
- 31- سید حیدر بن سید حسین بن سید علی موسوی بزدی 369
- 32- سید دلدار علی بن محمد معین رضوی نقوی هندی 370
- 33- محمد علی کشمیری ملقب به پادشاه 375
- 34- محمد بن عنایت احمد خان کشمیری دھلوی متخلص به کامل 375
- 35- محمد بن محمد صالح لاهیجی 386
- 36- محمد شفیع استرآبادی 387
- 37- سید عبد‌الله بن شیر نجفی 387
- 38- سید محمد بن سید علی طباطبائی 387

- 39- سید حسین بن سید محمد طباطبائی 389
- 40- سید مهدی بن سید علی طباطبائی 390
- 41- احمد بن زین الدین بن ابراهیم مطیرفی احسانی 391
- 42- محمد شریف العلماء بن حسنعلی مازندرانی حائری 399
- 43- عبد الجلیل کرمانشاهی 401
- 44- عبد الاحد کزاری 402
- 45- احمد بن عبد الاحد کزاری 402
- 46- عباسعلی کزاری 402
- 47- محمد صالح کرمانشاهی 403
- 48- محمد کرمانشاهی 403
- 49- حیدر علی کرمانشاهی 403
- 50- محسن کرمانشاهی^۱ 404

- نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ مقدمة ج 1؛ ص 18
- 51- علیرضا کرمانشاهی 404
- 52- سید محمد بن میرزا معصوم رضوی- محمد قصیر مشهدی 404
- 53- اسد الله بن محمد اسماعیل شوشتری کاظمینی 405
- 54- محمد بن محمد رحیم کربلائی قزوینی اصفهانی 406
- 55- محمد تقی بن محمد رحیم اصفهانی 406
- 56- محمد جعفر بن محمد علی بن آقا باقر بهبهانی 407
- 57- احمد بن محمد علی بن آقا باقر بهبهانی 408
- 58- محمد اسماعیل بن محمد علی بهبهانی 412
- 59- محمود بن محمد علی بهبهانی 413

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمة ج 1، ص: 19

---

^۱ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

- 60- سید صدر بن سید صالح رضوی کشمیری 413
- 61- سید غنی نقی رضوی 416
- 62- مهدی بن محمد شفیع استرآبادی مازندرانی 419
- 63- سید کاظم بن قاسم حسینی رشتی 421
- 64- سید علی بن سید دلدار علی نصیرآبادی لکهنوی 428
- 65- سید حسن بن سید دلدار علی نصیرآبادی لکهنوی 430
- 66- سید مهدی بن سید دلدار علی نصیرآبادی 431
- 67- محمد تقی بن محمد برغانی قزوینی 432
- 68- صفر علی لاهیجانی قزوینی 437
- 69- عبد الکریم ایروانی 437
- 70- ملا محمد جعفر استرآبادی 440
- 71- حسن یزدی 440
- 72- محمد صالح برغانی قزوینی 441
- 73- اسماعیل عقدائی یزدی 443
- 74- سید حیدر یزدی 443
- 75- محمد بن احمد نراقی 444
- 76- سید احمد اردکانی یزدی 444
- 77- علی اکبر اجیهی (ایجی، ایجهی) 444
- 78- علی اکبر زارچی یزدی 445
- 79- اکبر زمان کرمانی 445
- 80- سید اسماعیل تونی 445
- 81- سید جعفر کشفی نجفی دارابی 445
- 82- سید صدر الدین عاملی نجفی 446
- 83- سید محمد قلی بن سید محمد حسین بن سید حامد حسین پیشاوری [نیشاپوری] .. 446
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج1، ص: 21

دوران نکتبار سلطنت قاجاریان اگر از لحاظ سیاسی و اجتماعی یکی از تاریکترین دوران تاریخ ایران است اما از لحاظ تألیف تذکره‌ها- بهطور عام- نسبتاً شکوفاً است.

تذکره‌های زینه المدائح و انجمن خاقان و گلشن محمود و سفینه محمود و تذکره دلگشا و نگارستان دارا و تذکرة السلاطین و گنج شایگان و مجمع الفصحا و ریاض العارفین و ... و کتب تراجم مثل قصص العلماء تکابنی و روضات الجنات و گنج داش و نجوم السماء و بستان السیاحه قسمتی از آثاری هستند که در این دوره خلق شده‌اند. گرچه نجوم السماء در هند نوشته شده اما آن را در این محدوده تاریخی به حساب می‌آورم.

نجوم السماء فی تراجم العلماء یکی از مهمترین کتابهای مرجع است که در شرح حال پانصد و سی نفر از علمای شیعه قرون یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری در سال 1286 هجری قمری نوشته شده است.

مؤلف این کتاب میرزا محمد علی بن میرزا صادقعلی بن مهدی کشمیری لکهنوی در سیزدهم ماه ربیع سال 1260 متولد شده و در سال 1309 در لکهنو فوت کرده و در حسینیه علامه سید دلدار علی معروف به «حسینیه غفران مآب» دفن شده است. او از محضر استادانی چون علامه سید محمد سلطان العلماء- پسر علامه سید دلدار علی نقوی- فقه و اصول و تفسیر، و از علامه میر حامد حسین- صاحب عبقات الانوار- علوم حدیث و کلام، و از علامه مولوی راجه امداد علی خان کنторی فلسفه و علوم عقلی، و از علامه سید محمد عباس موسوی شوشتری جزایر علوم ادبی و تفسیر را فراکرفة و در سراسر کتاب خود از این استادان به نیکی و بزرگی یاد کرده است.

وی علاوه بر نجوم السماء چهار کتاب دیگر داشته که عبارتند از:

1- زعفرانزار. که به فارسی و در ادب است.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 22

2- روضة الازهار.

3- مجمع الفوائد.

4- دوحة الانوار.

محمد علی کشمیری دو فرزند فاضل و دانشمند از خود به یادگار گذاشت که عبارتند از:

1- میرزا محمد مهدی که در بیست و نهم رمضان 1282 متولد شد و در بیست و یکم رمضان سال 1330 درگذشت و کنار قبر پدرش در همان حسینیه علامه سید دلدار علی دفن شد. برادرش محمد هادی در تاریخ وفات او گفته

آنکه از عزت او پایه من بود قوی

اخی محترم من سبق آموز علوم

آنکه در رشته من بود بین در سنی

آنکه در سبحه من بود امام اول

زین خرابات جهان رفت به دربار علی

رخت بر بست به بیست و یکم ماه صیام

«قائم دار بقا گشت محمد مهدی»

نقش زد بر لحدش خامه خونبار «عزیز»

لکھنؤی فرآگرفت. پس از آن به کار پزشکی و نیز تدریس و تأثیف روی آورد. وی برای زیارت مرقد امامان [شیعه] سه بار در 1321 و 1324 به عراق، و یکبار در 1321 به ایران (مشهد) سفر و در این سفرها با علمای آن نواحی دیدار کرد. چون درگذشت، پیکرش را در همان حسینیه دلدار علی (حسین) نقوی معروف به حسینیه غفران مائب به خاک سپردند. از آثارش:

- 1- تکمله نجوم السماء.
  - 2- سفرنامه عراق و ایران.
  - 3- دیوان شعر فارسی.
  - 4- دیوان شعر اردو.
  - 5- مجالس الابرار در سرگذشت حضرت فاطمه (س) ترجمه اردوی جلد دهم بحار الانوار مجلسی را می‌توان نام برد.
- تکمله نجوم السماء ذیلی است بر نجوم السماء پدرش، چون در نجوم السماء، احوال علماء تا اواسط سده سیزدهم آمده بود، میرزا محمد مهدی به درخواست مولانا سید ابو الحسن بن سید علی شاه در 1321 قمری به تأثیف ذیلی بر آن، در شرح احوال دیگر نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ۱، ص: 23

علمای سده سیزدهم و قرن چهاردهم پرداخت و در نگارش آن گذشته از دیده‌ها و شنیده‌های خود از مأخذ دیگر بهره‌ها برد و دستکم تا 1325 به تأثیف آن سرگرم بود.

متن چاپی تکمله نجوم السماء در دو جلد است: جلد یکم در تکمله نجم سوم در شرح احوال علمای شیعه قرن سیزدهم هجری قمری، و جلد دوم در برگزیده نجم چهارم است که «در ذکر برخی از افاضل و اعیان و علماء و فقهاء و محدثین و مفسرین و نبندی از حالات مستعدین و مشغulen علوم مائه رایع عشر است، و این مشتمل است بر دو حصه: حصه اول علمای کرام که در صده چهاردهم وفات یافته‌اند، حصه دوم علمای که در آن صده ذات والاصفاتشان موجود بوده» است.

2- میرزا محمد هادی که شعر می‌سرود و در شعر به «عزیز» تخلص می‌کرد. در 1354 هجری قمری درگذشت.

*** نجوم السماء در سه نجم تأثیف شده:

نجم اول در احوال 269 نفر از علمای شیعه قرن یازدهم هجری قمری.

نجم ثانی در احوال 178 نفر از علمای شیعه قرن دوازدهم هجری قمری.

نجم ثالث در احوال 83 نفر از علمای شیعه قرن سیزدهم هجری قمری.

شیخ آقا بزرگ طهرانی در الذریعة راجع به نجوم السماء چنین مرقوم فرموده‌اند:

«نجوم السماء فی تراجم العلماء، فارسی فی تراجم علماء القرون الثلاثة بعد الالف، للمولوی میرزا محمد علی بن صادق بن مهدی الشمیری تلییذ میر عباس التستری اللکھنؤی و میر حامد حسین صاحب «العقبات» النیشابوری اللکھنؤی. کتبه با مر استاده الاخیر سنة 1286 فجعل لكل قرن نجم، خرج منه الاول و الثاني و بعض الثالث و حال المنية بینه و بین امنیته من تمیم الثالث و الذلیل. طبع باللهند 1303 ...».

کشمیری در ضمن شرح حالها گاهی تاریخ تولد و مرگها را آورده و گاهی نیاورده. من تکیه بر درستی آن تاریخها نکردم و آنها را با منابع دیگر تطبیق دادم. تاریخهایی که در مراجع دیگر هم بود و اطمینان بیشتری به درستی آنان بود جلو اسم افراد آوردم. اگر دوگانگی در متن با مراجع دیگر بود صحیح‌ترین را در تیتر قرار دادم. تاریخهایی را هم که در متن نبود از منابع دیگر یافتم.

بیشترین استفاده را در یافتن تاریخها از فهرس اعلام الذریعة کردم.

مؤلف پس از علت تأثیف درباره روش کار خود چنین نوشت: «بنابراین، فقیر کثیر الذنب و التقصیر، المعتصم بحبل الله و کرمه و غفرانه، محمد بن صادق بن مهدی- انجاه الله من

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوا زدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 24

فلات لسانه و رزقه مرا فقة ائمه في جانه- با وجود عدم لياقت و استعداد و كممایگی و قلت مواد، به امتثال فرمان واجب الاذعان بعضی از علمای اعیان و متکلمین عظیم الشأن- ادام الله تعالى ایام افاضاته و افاداته- در سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و شش هجری به تأییف این کتاب مبارت نمود. و جمعی که ذکر ایشان در کتب متداوله یافته نشده به ذکر ایشان هم پرداخت، و ذکر علماء را مقصور به مجتهدین اعلام و فقهاء اهل بیت- علیهم السلام- نساخته‌ام بلکه به ضبط اسمی جمعی از اعیان محصلین که در علوم عربیه و ادبیه یا فنون عقلیه حکمیه ید طولی و منزلت علیاً داشته‌اند نیز پرداخته. و قاعده در ذکر علماء هر مائه چنین گذاشت‌هایم که کسی که غالب زمان او در مائه عاشره باشد اما در اوایل مائه حادی عشر وفات یافته او را در ذیل فضلای مائه حادی عشر نوشته‌ام، و در تمام کتاب که تا آخر مائه ثالث عشر است بنا بر همین منوال کردہ‌ام. لیکن احوال مولانا السید محمد صاحب المدارک- را که وفاتش قبل از مائه حادی عشر واقع شده به بعض مصالح، داخل این رساله نموده شد»².

با وجودی که تأییف این کتاب در سال 1286 شروع شده بوده و مؤلف در 1309 یعنی بیست و سه سال بعد درگذشته اما کار مؤلف پایان نیافته بوده چون او در اواخر این کتاب می‌نویسد: «و فرزند ثالث آن علامه روزگار (یعنی محمد قلی خان نیشابوری) وحید الاعصار، فرد الادوار، دریای نایپیدا کنار علوم عقای و نقای، و سحاب مدرار فنون اصلی و فرعی، المقتفي اثار آبانه الاطیین، و الحامی لذمار اجداده الکرمین، آیة الله فی العالمین و حجة الحق علی الخلق اجمعین، مولانا و استادنا، جناب السید حامد حسین- ادام الله ظله العالی بدوان الایام و اللیالی- که احوال خیر مالش در اوراق آینده مرقوم می‌شود...» و این آخرین شرح حال این کتاب است بنابراین میرزا محمد مهدی کشمیری- یکی از پسرانش- ادامه کار پدر را داده و تکمله‌ای بر این کتاب نوشته. آن تکمله هم در لکه‌نو چاپ شده است.

مؤلف نجوم السماء در تأییف کتاب خود از منابع مهم زیادی استفاده کرده و با انصاف تمام، نام مراجع خود را مورد به مورد ذکر کرده. علاوه بر آن به اجازات زیادی دسترسی داشته که تمام یا قسمی از آنها را در جای خود نقل کرده است، منابع نجوم السماء عبارتند از:

1- در منثور، تأییف علی بن محمد بن حسن شهید ثانی.

2- نقد الرجال، تأییف سید مصطفی تفرشی.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوا زدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 25

3- امل الامل، تأییف محمد بن حسن حر عاملی. مؤلف درباره استفاده فراوان از کتاب مذکور می‌گوید: «جامع اوراق هم از کتاب مذکور اکثر جا نقل آورده. اگرچه کتاب مذکور در این دیار نایاب است و هم آنچه که دستیاب گردیده نسخه‌ای است سقیم تا حرف الجيم و در کتبخانه مولانا و سیدنا العلامة السيد حامد حسین- دام ظله العالی- به نظر رسیده اما با این‌همه در کتاب مزبور، احوال کسانی که در آن منقول گردیده در دیگر کتب رجالیه کمتر به نظر رسیده»³.

4- مجالس المؤمنین، تأییف قاضی نور الله شوشتري.

5- احقاق الحق، تأییف قاضی نور الله شوشتري.

6- منتخب التواریخ، تأییف عبد القادر بن ملوك شاه بدوانی.

7- لؤلؤة البحرين، تأییف شیخ یوسف بحرانی. کشمیری درباره این کتاب می‌نویسد:

«و در این رساله اکثر از آن کتاب نقل شد»⁴.

8- ریاض الشعراء، تأییف علیقلی واله داغستانی شش‌انگشتی.

9- شهاب ثاقب، تأییف دلدار علی نقوی لکه‌نوی.

². کتاب حاضر، ص.

³. ص 333 کتاب حاضر.

⁴. ص 302 کتاب حاضر.

- 10- سلافة العصر، تأليف سید علی خان مدنی.
  - 11- شذور العقیان فی ترایم الاعیان، تأليف سید اعجاز حسین کنторی.
  - 12- روضة المتقین، تأليف محمد تقی مجلسی.
  - 13- لوامع صاحبقرانی، تأليف محمد تقی مجلسی.
  - 14- تاریخ عالم آرای عباسی، تأليف اسکندر بیگ منشی ترکمان.
  - 15- خلاصة الاثر فی اعیان المائة الحادی عشر، تأليف محمد بن فضل الله بن محب الله.
  - 16- تذکرہ نصر آبادی، تأليف محمد طاهر نصر آبادی.
  - 17- نسبنامه مجلسین، از ملا حیدر علی مجلسی.
  - 18- حاشیه امل الامل، از عبد العلی طباطبائی.
  - 19- تکمله (تتمیم) امل الامل، از عبد النبی قزوینی.
  - 20- تاریخ فرشته، تأليف محمد قاسم استر آبادی.
  - 21- نتایج الافکار، تأليف محمد قدرت الله گوپاموی.
  - 22- الاتحاف (اتحاف) فی معرفة الانساب، از رضی الدین بن محمد موسوی عاملی.
- نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه ج 1، ص: 26
- 23- قاموس.
  - 24- جامع الرواۃ، محمد بن علی اردبیلی.
  - 25- روزنامچه، از میرزا طاهر وحید.
  - 26- قصص العلماء، تأليف محمد بن سلیمان تنکابنی.
  - 27- مرآة الاحوال جهان نما، نوشته آقا احمد بهبهانی کرمانشاهی.
  - 28- معجم البلدان، یاقوت حموی.
  - 29- مآثر الكرام، تأليف غلامعلی آزاد بلگرامی.
  - 30- بحار الانوار، تأليف علامه محمد باقر مجلسی.
  - 31- تذکرة العلماء، تأليف؟
  - 32- سوانح عمری یا تاریخ، به قلم محمد علی حزین لاھیجی.
  - 33- تحفة العالم، نوشته میر عبد اللطیف خان شوشتری.
  - 34- طیف الخيال، از محمد مؤمن جزایری.

- 35- تذكرة المعاصرین، محمد علی حزین لاھیجی.
- 36- منتهی المقال، از شیخ ابو علی محمد حائری.
- 37- روضة البهیة، از زین الدین علی عاملی.
- 38- فوائد رجالیه، از بحر العلوم سید مهدی طباطبائی.
- 39- مفتاح الكرامة، تأليف سید جواد عاملی.
- 40- اکسیر العبادات، ملا آقا دربندی.
- 41- معدن السعادة.
- 42- مفتاح التواریخ، توماس بیل.
- 43- آئینه حق نما.
- 44- حدائق الناصرة، تأليف شیخ یوسف بحرانی.
- من تا آنجا که توانستم مطالب نجوم السماء را با مأخذی که در متن آورده مقابله کردم.
- علاوه بر آن چون علامه فقید شیخ آقبازرگ طهرانی در تأليف اثر گرانقدرش طبقات اعلام الشیعه- قرون یازدهم تا سیزدهم- کلمه به کلمه از این کتاب استفاده کرده بلکه چهارچوب اصلی این سه جلد، نجوم السماء بوده آن را با این سنجدیم و اگر در مواردی طبقات اعلام الشیعه اضافاتی داشت برای استفاده خوانندگان محترم، عین متن عربی را آوردم. خود شیخ آقبازرگ طهرانی به این مطلب در صفحه 334 مصفي المقال فی مصنفو علم الرجال چنین اشاره می‌کند: «و نجوم السماء مرتب علی ثلاثة انجم فی تراجم علماء کل

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 27

قرن من القرون الثلاثة بعد الالف، و هو فارسي لكنه غير مستوفات و لا مرتب على الحروف، و استدركت عليه باضعافه بما سمیته ب «طبقات اعلام الشیعه» فی اربعة اجزاء، كل منها لقرن مرتبها على الحروف ...».

کشمیری در بعضی از موارد، شرح حال یک نفر را در دو مدخل جداگانه آورده است.

در تمام منابع کتابشناسی که به چاپ این کتاب اشاره کرده‌اند قید کردند که فقط نجم اول در لکھنو چاپ شده در حالی که این مطلب اشتباه است. هر سه نجم در سال 1303 چاپ شده منتهی در یک مجلد. همان چاپ هم اساس کار من بوده است.

نجوم السماء فقط یکبار در سال 1303 هجری قمری در لکھنو 424 صفحه چاپ شده و از روی همان چاپ عینا در سال 1394 قمری- 1352 شمسی توسط مکتبه بصیرتی در قم افسنت گردیده است. در مقدمه این افسنت رساله‌ای در هشت صفحه به نام «نبراس النور و الضیاء فی ترجمة مؤلف نجوم السماء» از نسّابه فقید حضرت آیة الله العظمی سید شهاب الدین مرعشی حسینی نجفی چاپ شده است.

در نگارش این مقدمه از منابع زیر بهره جسته:

- 1- دانشنامه ادب فارسی (ادب فارسی در شبیقاره)، به سرپرستی استاد حسن انوشه.
- 2- نبراس النور و الضیاء فی ترجمة مؤلف نجوم السماء، به قلم حضرت آیة الله العظمی سید شهاب الدین نجفی مرعشی.
- 3- الذریعة الى تصانیف الشیعه، تأليف علامه فقید حاج شیخ آقا بزرگ تهرانی.
- 4- مصفي المقال فی مصنفو علم الرجال، تأليف علامه فقید شیخ آقبازرگ طهرانی.

5- از صبا تا نیما، تألیف مرحوم یحیی آرینپور.

وقتی که تصمیم به تصحیح نجوم السماء گرفتم از عظمت کار غافل بودم. هرچه پیش می‌رفتم مشکلات بیشتر می‌شد و ناتوانی من عیان‌تر. می‌دانم که نتوانسته‌ام از عهده تصحیح این کتاب برآیم اما به چشمپوشی بزرگان از عیوب یقین دارم. همین‌قدر هم که انجام شده به لطف سروران داشمندی بوده که مرا پاری داده‌اند. برای تشکر و ادای دین، نام شریف‌شان را می‌برم. گردنم زیر بار منت این عزیزان است. استادان بزرگوار: دکتر سید جعفر شهیدی، رسول جعفریان، حسن انوشه، علی رفیعی علا مرودشتی، محمود نظری، عبد‌الحسین طالعی و منصور طباطبائی بجهانی هر کدام به نوعی در چاپ این کتاب به من کمک کردند.

از همسر نازنین خانم شهرزاد سپاهیان که در عرض این مدت بیست و چند سال

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، مقدمه‌ج 1، ص: 28

زندگی مشترک، وجود عزیزش را به آتش من سوزانده و سعی کرده مثل من و به خاطر من از فریبندگیهای ظاهری زندگی چشم پوشت و به لقمه نانی قناعت کند و با من در خوشحالی چاپ آثار دینی و ملی نیاکانمان سهیم باشد چگونه و با چه زبانی می‌توانم تشکر کنم.

از مسئولین محترم نشر بین الملل آقایان ماشاء‌الله رضائی و شریف شایسته و محسن دریابیگی و بابک بنازاده و خانم طاهره حداد که این کتاب را جزء انتشار انتشار منشور کردند و زیبائی و نفاست این کتاب نتیجه زحمات آنان است سپاسگزارم.

از همه این عزیزان ممنونم و سلامتی و بهروزی آنان را از خدای منان خواهانم.

میر هاشم محدث

تهران، اول مردادماه 1382

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن‌ج 1، ص: 1

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي رفع درجات العلماء حتى فضل مدادهم على دماء الشهداء و جبارهم مواريث الانبياء و رفع اقدار حملة الاخبار و رواة الآثار الائمة الاخيار حتى ان العالم له اجر الصائم القائم المجاهد و راوية لحديث اهل البيت افضل من سبعين الف عابد. و صلى الله على نبیه الذي اناه الله من العلم ما لم يؤت احدا من العالمين و الامی الذي زکاهم و علمهم الكتاب و الحکمة و ان كانوا من قبل لفی ضلال مبين. و على على باب مدينة العلم و سید المصیبین و على الالها الطیبین الطاهرين المعصومین الذين ارشدونا الى الطريق المستتبین و نصبوا العلماء منارا لنا لنهتدى بهم الى معلم الالیین فهم للشرع حفظة و رصدة ينفون عن الذين تحريف الغالین و انتقال المبطلين. فاصبحت حدائق العلم بدر و سهم ناضرة و اضحت رياض المسائل بذکراهم مخضر و مناهل الفقه بافادتهم متعرّعة و مناهج التحقیق ببيانهم واضحة، و قام بهم عماد الاسلام و شاعت بهم قواعد الاحکام، و استناد بلوامع ارشادهم حق اليقین و اضحمل بسطوات صوارمهم القاطعة اباطیل الجاحدين.

اما بعد بر ضمایر صافیه ارباب عرفان و اصحاب بصیرت و ایقان پوشیده نخواهد بود که حقوق علمای دین و حافظان شریعت مقدسه حضرت سید المرسلین و ائمه معصومین- سلام الله عليهم اجمعین- بر کافه مؤمنین موقنین بیش از آن است که زبان خامه، ثناشیش سراید و خامه زبان از عهدہ شکرکش بدرآید، و اندازه رفعت مدارج و بلندی مرائب ایشان را سوای حضرت ملک علام، احصا و استقصا از قبیل محالات و ممتعات. قال الله تعالی: **بِرْزَعَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مُنْثُمْ وَالَّذِينَ أَوْتُوا الْعُلُمَ ذَرَجَاتٍ**.⁵ هرگاه که درجات عالیه و مرائب فائقه برای مطلق آنکس که مؤمن به حق باشد نزد حق سبحانه و تعالی بوده باشد به طریق اولی برای کسانی که به فضیلت این هر دو سعادتین و شرافتین علم و ایمان محلی و پیراسته‌اند به مدارج از کسی که مخصوصت⁶ ایمان و ایقان داشته عالی و فائق خواهد بود.

بالجمله بنا بر مفهوم نصوص آیات کریمه و منطوق متون احادیث کثیره، فضل و رتبه هیج

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن‌ج 1، ص: 2

5. سوره مجادله، آیه 11.

6. مخصوصت: گیرنده عطیه اگرچه اندک باشد (ناظم الاطباء).

طایفه‌ای بعد از حضرات انبیاء مرسیین و ائمه معصومین- صلوات الله علیهم اجمعین- به علو منزلت و مرتبت ایشان نمی‌رسد بلکه به فحوای ارشاد نبی خلیل: علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل، مماثل و معادل درجه رفیع ایشان است. و در امثال این زمان که انوار جمال باکمال امام ثانی عشر، حجة الله المنتظر، تالی مرتبه رسالت، خاتم نص امامت، فاتح ابواب هدایت، خاتم دوره وصایت، خلیفة الرحمن، صاحب العصر و الزمان- عليه و علی آبائه سلام الله الملك المنان- اللهم عجل في خروجه و ظهره و اماء للمشارق و المغارب من عده و تجلی نوره، از انتظار انام مخفی و نهان است همچو خورشید عالمتاب زیر سحاب پنهان، تحصیل احکام الهی و متابعت شریعت رسالت پناهی منحصر در رجوع به ناییان امام- علیه آلاف التحیة و السلام- است که اساطین دین و خازنان علوم ائمه طاهرین‌اند، و معرفت تفاصیل احوال ایشان مشتمل بر منافع عظیمه و مرابح جسمیه است، لهذا علمای روزگار و فضلاً اعصار و امسار، کتب بسیار در این باب تصنیف فرموده و دفاتر بی‌شمار در علم ضبط احوال علمای عالی‌تبیار به تحریر درآورده و علمای هر زمان را شمرده اما احوال متأخرین فضلاً و علمای که در الف ثانی بوده‌اند به استقصای تمام و تتبع کامل یافته نمی‌شود، اگرچه بعضی از کیای قریب العصر- رحمه الله- کتابی فارسی مشتمل بر احوال سلف صالحین و اندکی از احوال متأخرین نوشته اما بسیاری از متأخرین را ذکر نفرموده. بنابراین فقیر کثیر الذنب والقصير، المعتصم بحبل الله و کرمه و غفرانه، محمد بن صادق بن مهدی- انجاه الله من فلتات لسانه و رزقه مراقبة ائمه فی جنانه- با وجود عدم لیاقت و استعداد و کمایگی و قلت مواد، به امتنال فرمان واجب الازعan بعضی از علمای اعیان و متكلمين عظیم الشان- ادام الله تعالى ایام افاضاته و افاداته- در سنه یک‌هزار و دوصد و هشتاد و شش هجری به تأییف این کتاب مباردت نمود، و جمعی که ذکر ایشان در کتب متداوله یافته نشده به ذکر ایشان هم پرداخت، و ذکر علمای را مقصور به مجتهدین اعلام و فقهاء اهل بیت- علیهم السلام- نساخته‌ام بلکه به ضبط اسامی جمعی از اعیان محصلین که در علوم عربیه و ادبیه یا فنون عقلیه حکمیه ید طولی و منزلت علیا داشته‌اند نیز پرداخته، و قاعده در ذکر علمای هر مانه چنین گذاشتم که کسی که غالب زمان او در مانه عاشره باشد اما در اوایل مانه حادی عشر وفات یافته او را در ذیل فضلاً مانه حادی عشر نوشتم، و در تمام کتاب که تا آخر مانه تالث عشر است. بنا بر همین منوال کردام. لیکن احوال مولانا السید محمد- صاحب المدارک- را که وفاتش قبل از مانه حادی عشر واقع شده به بعض مصالح داخل این رساله نموده شد.

امید از اصحاب فضل و دانش و ارباب فهم و بینش آنکه اگر در تتبع احوال و تفحص اقوال و معرفت رجال، لغزش قدمی یا زلت قلمی بینند به اصلاح فاسد کوشند و به ذیل پوشند. اللهم اجعله خالصاً لوجهك الكريم و تقبل منا انك انت السميم العليم.

و این رساله را مرتب به سه نجم و یک خانمه ساختم:

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 3

نجم اول در ذکر بعضی از اکابر متكلمين و فقهاء و مجتهدین و افضل محدثین و مفسرین و اعیان محصلین و مشتغلین که در مانه حادی عشر بوده‌اند

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 5

1) السید محمد بن علی بن الحسین بن ابی الحسن الحسینی الموسوی العاملی [946-1009 هـ]⁷

لقب او شمس الدین و دخترزاده شهید ثانی زین الدین- رحمه الله- بود. پدرش از افضل تلامذه شهید ثانی بود. نسب شریف او بنا بر مشهور به حضرت امام موسی کاظم- علیه السلام- می‌رسد.

در کتاب در منتظر از کتاب شیخ محمد بن الحسن العویی الجزینی، تلمیذ شهید ثانی- علیهمما الرحمة- منقول است که: سید امام علامه، خلاصة السادات الابرار و عین العلماء الاخيار، سلالة الائمه النقیاء، سید عز الائمه النقیاء، سید عز الدین علی بن ابی الحسن عاملی از شاگردان شهید ثانی بود و شهید ثانی تربیت او فرموده او را به مدارج عالیه علوم رسانید، و دختر خود را به او تزویج نمود، و او را از خواص ملازمان صحبت خود گردانید، و او بسیاری از علوم فقهیه و غیر آن به خدمت شهید ثانی خوانده و به شرف اجازه جمعی کتب از او مشرف شده بود.

سید مصطفی تفرشی در کتاب نقد الرجال آورده که: «سید محمد بن علی بن ابی الحسن حسینی عاملی- ره- سیدی از سادات ما و بزرگی از بزرگان علمای ما و فقیهی از فقهای ما بود و در این نزدیکی وفات یافته است، و لکن او در شام بود و مرا اتفاق ملاقات او به هم نرسید و از تصانیف او کتابها است». انتهی.

⁷. طبقات اعلام الشیعه، ص 525، امل الامل، ج 1، ص 167، ریاض العلماء، ج 5، ص 134.

مؤلف گوید که: جناب سید محمد مذکور را پسری بود مسمی به سید حسین که صاحب امل الامل ذکر شد فرموده و در این کتاب هم در ذیل تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی - علیه الرحمة - احوالش مذکور خواهد انشاء الله تعالى.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که شیخ بزرگ اعلم، شیخ عبد النبی بن سعد جزایری از سید افضل و اعلم اکمل سید محمد مذکور روایت داشت. صاحب تذکره بعد از نقل این عبارت آورده که شاید این همان شیخ عبد النبی مؤلف کتاب حاوی الاقوال در علم رجال باشد که شیخ یوسف در رساله مزبوره و صاحب منتهی المقال در کتاب خود، کلام او را نقل کرده‌اند. و هم بهجای دیگر در رساله مذکوره آورده که شیخ عبد النبی بن سعد جزایری شاگرد شیخ علی بن عبد العالی الکرکی بوده.

پس شاید که از زمان شیخ علی تا زمان سید محمد مذکور در حیات بوده و شرف صحبت و تلمذ هر دو

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 6

ایشان را در یاقنه باشد. و الله یعلم.

ایضا در لؤلؤه مسطور است که: «ولادت سید محمد مذکور در سنہ نھصد و چهل و شش هجری بود و به تاریخ سیزدهم ماه ربیع الاول سال هزار و نه هجری وفات یافت. بر این تقدیر مدت عمرش شصت و دو سال بوده باشد.

از مصنفات او کتاب مدارک الاحکام [فی] شرح شرایع الاسلام است که از آن جمله آنچه متعلق به عبادات است به قالب تصنیف درآمده، و حاشیه تهذیب الاحکام، و حاشیه ارشاد، و حاشیه بر الفیه شیخ شهید - علیه الرحمة - و شرح مختصر نافع که آن را صاحب امل الامل ذکر نموده است و من بر شرح مذکور، سوای آنچه متعلق به کتاب النکاح تا کتاب النذور است واقف نشده‌ام، و بعض علمای معاصرین هم ذکر کرده که سوای از آن شرح، باقی ابواب کتاب مذکور از تصنیف او به نظر نرسیده و از احدهی از علماء شنیده نشد. دیگر از تصنیفیش کتاب شواهد ابن الناظم است که آن را در خراسان دیده‌ام». انتهی.

(2) الشیخ جمال الدین ابو منصور الحسن بن زین الدین بن علی بن احمد العاملی [959-1011]:⁸

از اکابر علمای دین و فقهای بار عین بود. فضل و کمالش از غایت اشتهر مستغنى از اظهار است.

ولادت باسعادتش علی ما نقل الشیخ علی بخطه الشریف فی الدر المنثور در شب جمعه بیست و هفتم ماه رمضان سنہ نھصد و پنجه و نه هجری واقع شده. ایضا شیخ علی مزبور بعد ذکر فضائل و محمد و بعض حالات شیخ حسن مذکور آورده که او و خواهرزاده‌اش سید محمد صاحب مدارک در تحصیل علم شریک یکدیگر بودند مثل دو اسب گریسته که در یک میدان مساوی هم باشند و دو بچه شیرخوار که از یک مادر، شیر نوشند، و هر دو ایشان در عمر، متقارب هم بودند. و او بعد از وفات سید محمد مذکور بهقدر مدتی که تفاوت میان سن ایشان بود زنده ماند و بر سر قبر سید محمد این آیه کریمه را نوشت: **مَنْ أَعْلَمُ بِنَاسٍ رَجُلًا صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهُ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَى نَحْبَهُ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَ مَا بَدَّلُوا تَبَدِيلًا.**⁹ و ایاتی چند در مرثیه‌اش گفته بر قبرش نوشت و آن این است:

للجدود والمجده والمعروفة والكرم

لهفى لرمض ضريح صار كالعلم

محمد ذو المرايا طاهر الشيم

قد كان للدين شمسا يستضاء بها

يحان والروح طرا باري النسم

سقى ثراه و هناء الكرامة والر

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 7

و حق آن است که میان هر دو ایشان فرقی در فضل و کمال بود چنان‌که بر کسی که در تصنیف ایشان تأمل کند ظاهر می‌شود. و شیخ حسن دقیق النظرتر بود و جامعیت انواع علوم زیاده از سید محمد داشت. و عادت هر دو ایشان چنان بود که هرگاه یکی بیشتر به مسجد رفته مشغول نماز به جماعت می‌شد دیگری آمده در نماز به او اقتدا می‌نمود، و هرگاه یکی چیزی به تصنیف

⁸. طبقات اعلام الشیعه ص 146، ریاض العلماء، ج 1، ص 234، امل الامل، ج 1، ص 57، در المنشور.

⁹. سوره احزاب، آیه 23.

آورده می‌نوشت اجزای کتاب خود را پیش دیگری می‌فرستاد و بعد از بحث و تحریر ایشان آنچه قرار می‌گرفت مجتمع می‌شد. و هرگاه یکی از ایشان در مسئله‌ای از مسائل فقهی اختلافیه تحریر فتوای نمود و مردم از دیگری حکم آن مسئله را می‌پرسیدند می‌گفت که به او رجوع کنید که او کفایت من در این مسئله نموده است.

صاحب نقد الرجال آورده که: «شیخ حسن مذکور یکی از اکابر علمای امامیه بود و ثقه عین و صحیح الحديث و واضح الطریقة و نقی الکلام و جید التصانیف بود». انتهی.

و ایضاً صاحب در منتشر آورده که چون پدرش شهید شد سید علی الصانع و سید علی بن ابی الحسن که هر دو از تلامذه پدرش بودند متولی تربیت او شدند تا آنکه بزرگ شد و به خدمت هر دو ایشان خصوصاً به خدمت سید علی الصانع اکثر علوم از معقول و منقول و فروع و اصول و عربیت و ریاضی و غیر آن را که ایشان از پدرش استفاده نموده بودند قرائت نمود و سید محمد شریک قرائت بود. و چون سید علی فوت شد ملا عبد الله یزدی- شارح تهذیب- به آن بلاز رسید، شیخ حسن پیش او قرائت علوم منطق و معانی و امثال آن نمود، و در آن وقت حاشیه بر تهذیب می‌نوشت، و قرائت علم حدیث و فقه به خدمت شیخ حسن و سید محمد می‌کرد. بعد شیخ حسن و سید محمد به‌سوی عراق سفر کردند و در نجف اشرف به خدمت ملا احمد اردبیلی رسیده کتب علم اصول و منطق و کلام و غیر آن را قرائت نمودند، و ملا احمد مرحوم در آن وقت به تألیف شرح ارشاد مشغول بود و اجزای آن را به ایشان می‌داد و می‌فرمود که در عباراتش نظر کنید و آن را اصلاح نمائید زیرا که می‌دانم که بعض عبارات آن غیر فصیح است. و جماعتی از شاگردان ملا احمد مدتی طولانی بود که شرح مختصر عضدی می‌خوانند و هنوز بسیاری از آن باقی بود. شیخ حسن و سید محمد در وقت خواندن به خدمت مولانای مذکور، اوراق بسیار را مطالعه می‌کردند و سوال و بحث به میان نمی‌آوردند.

از این‌جهت آن جماعت از راه استهزاء بر ایشان تبسیم کردند. ملا احمد بر حال ایشان متالم شد و فرمود که قریب است که هر دو ایشان متوجه بلاد خود خواهند شد و تصانیف ایشان نزد شما خواهد آمد و شما در قرائت همین شرح مختصر خواهید بود! پس هر دو ایشان مدت قلیلی نزد ملا احمد اقامت داشتند، چون به وطن خود مراجعت کردند شیخ حسن کتاب معالم و کتاب منتقی الجمان را تصنیف کرد و سید محمد کتاب المدارک به معرض تصنیف درآورد و بعضی از این کتابها قبل از وفات مولانای مذکور به‌سوی عراق رسید.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۸

ایضاً صاحب در منتشر آورده که جد من شیخ حسن در قریه کرک نوح- علیه السلام- شیخ بهاء الدین عاملی را ملاقات کرد در زمانی که او به‌سوی آن بلاد سفر کرده بود. چون شیخ حسن مذکور از عراق مراجعت نمود به تدریس و تصنیف مشغول شد.

ایضاً صاحب در منتشر آورده که از اکابر فضلی عجم بود و کتاب معالم و شرح لمعه را به مردم درس می‌داد می‌گفت که شنیده‌ام که شیخ حسن در اثنای تصنیف کتاب منتقی الجمان و کتاب معالم وفات یافته، هر کس که فکر و تحقیق او به این درجه باشد عجب نیست که در حال فکر نمودن در چنین تصانیفی وفات یابد.

ایضاً صاحب در منتشر آورده که: «از بعض اساتذه خود و از بعض غیر ایشان نیز شنیده‌ام که هرگاه شیخ حسن از برای حج [می] رفت به اصحاب خود [می] گفت که از خدای عز و جل امیدوارم که به زیارت جمال باکمال حضرت امام صاحب العصر و الزمان- علیه الصلاة والسلام- مشرف شوم زیرا که آن حضرت هر سال به حج تشریف می‌آرد. پس چون شیخ حسن در مناسک حج، وقوف عرفه را بجا آورد و خواست که در گوشه تنهایی به فراغ خاطر مشغول ادعیه عرفه شود، به اصحاب خود فرمود که از خیمه بیرون روید و بر در خیمه نشسته مشغول دعا باشید. در این اثنا شخصی داخل خیمه شد که شیخ حسن او را نمی‌شناخت، و سلام گفت و نشست. شیخ حسن مذکور گوید از آمدن او هیبت بر من غالب شد و مبهوت شدم و قدرت بر سخن گفتن نداشتم. پس او با من سخن گفت و به کلامی که یاد ندارم تکلم نمود و برخاست. چون از خیمه بیرون رفت چیزی که امید آن داشتم به خاطر رسمید و به عجلت تمام برخاستم. پس او را نیدیدم و از اصحاب خود پرسیدم. گفتند که ما هیچ‌کس را نیدیده‌ایم که داخل خیمه تو شده باشند». انتهی.

صاحب کتاب امل الامل اولاً نقل فرموده که شیخ حسن در وقت شهادت پدر خود چهارساله بود.

بعد از آن گفته که این تاریخ همچنین یافته‌ام لکن از شهادت پدرش ظاهر می‌شود که او در آن وقت هفت‌ساله بوده. و الله یعلم.

و بعضی از مؤلفین در تأثیف خود آورده که اجازه‌ای به خط فاضل کامل سید علی بن الحسین بن ابی الحسن العاملی که از برای شیخ حسن مذکور نوشته بود بر پشت نسخه‌های شرح لمعه به نظر حقیر کثیر التقصیر رسید. خلاصه کلامش آنکه ولد صالح فاضل کامل تقی نفر، خلاصه الفضلاء، یعسوب الاتقیاء شیخ حسن ولد مبرور اعلم العلماء، افضل الفضلاء شیخ زین الدین شهید ثانی نزد من قرائت و سمعات علوم فقه و اصول به تحقیق و تتفییق تمام نمود و من او را از برای روایت جمیع علوم شرعیه که از پدرش روایت آن دارم اجازه دادم. انتهی. و تاریخ کتابت اجازه مذکوره، جمادی الآخر سنه نهصد و هشتاد و چهار

هجری بوده است. و ایضا در ذیل آن اجازه به خط شیخ حسن مذکور از برای پسران خودش مكتوب یافته شد، خلاصه اش آنکه من از برای دو فرزندان

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 9

سعادتمند خود که یکی فخر الدین محمد ابو جعفر و دیگری رضی الدین علی ابو الحسن است اجازه دادم که روایت کنند از جمیع آنچه استاد من سید علی مرا اجازه آن داده است، و همچنین آنچه را که دیگر علاما مرا اجازه داده اند از آن جمله شیخ حسین بن عبد الصمد عاملی و سید عابد نور الدین علی بن سید فخر الدین هاشمی و غیره اند که همه ایشان از پدرم روایت دارند. انتهی. و تاریخ این اجازه اوایل سنه نهم و نود هجری است.

شیخ یوسف بحرانی در لعله آورده است که شیخ حسن مذکور، اشعار رائقه و قصاید فایقه دارد و بسیاری از آن را در کتاب آنیس المسافر و جلیس الحاضر نقل کرده ام. و صاحب امل الامل نقل کرده که او دیوان اشعار دارد که آن را تلمذنش شیخ نجیب الدین علی بن محمد بن مکی عاملی جمع نموده است.

از تصانیف شیخ حسن مذکور کتاب:

- 1- منقى الجمان فى الاحاديث الصحاح و الحسان در دو مجلد است که در آن ابواب عبادات به تصنیف آمده،
- 2- و کتاب معالم الدين و ملاذ المجتهدين که از آن جمله مقدمه اش در اصول فقه و بعضی از فروع در احکام طهارت به معرض تألیف رسیده،
- 3- و حاشیه بر کتاب مختلف الشیعه است،
- 4- و کتاب مشکاة القول السدید فى تحقيق معنى الاجتهاد و التقليد،
- 5- و کتاب الاجازات،
- 6- و کتاب التحریر الطاوی در علم رجال،
- 7- و رساله اثی عشریه در طهارت و صلات،
- 8- و کتاب مناسک الحج،
- 9- و کتاب جواب المسائل المدنیات الاولی و جواب المسائل الثانیة و جواب المسائل الثالثة. انتهی.

و ابو علی در منتهی المقال، بعد ذکر تصانیفات او گفته که اصل کتاب تحریر طاوی از مؤلفات سید احمد بن طاوی بود که آن را بر منوال رجال شیخ کشی- ره- تألیف کرده و به کتاب حل الاشکال فی معرفة الرجال موسوم نموده بود. پس شیخ حسن تحریر و تهذیب آن نموده به تحریر طاوی موسوم ساخت.

صاحب کتاب در منثور بعد ذکر تصانیفات او آورده که وفاتش در سال هزار و یازده هجری واقع شد و ماه وفاتش به یاد نیست و او در بلده جمع مدفنون شد. پس مدت عمرش پنجاه و دو سال و کسری باشد. و الله یعلم.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 10

(3) السعید الشهید و المتكلم الفرید و المناظر الوحید، المجاحد فی الله، القاضی نور الله بن شریف بن نور الله الحسینی التستری الملقب بالشهید الثالث [1019-956 هـ]:¹⁰

¹⁰ . طبقات اعلام الشیعه، ص 622، ریاض العلماء، ج 5، ص 266، فردوس در تاریخ شوشتر و برخی از مشاهیر آن، ص 16 تا 21، فیض الإله فی ترجمة القاضی نور الله مقدمه صوارم المهرقة) که کاملترین تحقیقی است که تا کنون درباره قاضی نور الله شده، مقدمه احراق الحق، ریاض الشعراء، ریاض العارفین، ص 235، ص 559، روضات الجنات، ص 761، ریاض الجنۃ، روضه پنجم، تذکره علمای هند، ص 245، و سایر کتب رجال.

از مشاهیر متکلمین امامیه و مجاهدین فرقه ناجیه اثنی عشریه و از اعظم مجتهدان شوستر و اکابر موالیان و سلاله دودمان امیر المؤمنین حیدر [ع]، ناشر ناموس هدایت، کاسر ناقوس غوایت، ضمیر منیر الهم پذیرش در اعلای لواح احکام عترت و کتاب، و صریر خامه حقایق تصویرش فتح الباب احباب و صراخ^{۱۱} عذاب ذوی الاذناب است.

وجود شریف آن نور الهی و فخر دودمان نبوی، شباهت سامریان عدوی و ناصبیان اموی را حاسمی قوی، و برهان دعوی تابعان طریق مرتضوی را ید بیضای موسوی بود. نسب شریف و شجره پرثمره منیف او بر وجهی است که آن جناب در کتاب مجالس المؤمنین در ضمن احوال جد خود سید نور الله مرعشی حسینی ذکر فرموده و آن این است^{۱۲}: ضیاء الدين سید نور الله بن محمد شاه بن مبارزتين مدة بن الحسين بن نجم الدين محمود بن احمد بن الحسين بن ابي المفاخر على بن احمد بن ابي طالب بن ابراهيم بن يحيى بن الحسين بن محمد بن ابي على بن حمزه بن على المرعش بن عبد الله بن محمد الملقب بالسلیق [السلیق] بن الحسن بن الحسين الاصغر بن الامام على زین العابدین بن الامام الحسين الشهید المظلوم. شعر:

و البدر من فخره فى بهجة و ضياء

نسب تضاعلت المناسب دونه

مولود شریف آن جناب، شوستر که معرب آن تستر است، و آبای کرام و اجداد عالی مقام قاضی مذکور از شرف و جلالت از مشاهیر انام و مرجع خاص و عام. جدش سید نور الله مذکور از علمای ارباب تصنیف و تأثیف در حکمت و غیر آن بود چنان که شرح احوالش در مجالس المؤمنین مرقوم است.

پدر بزرگوارش سید شریف بن سید نور الله از اهل علم و فضل و از تلامذه شیخ ابراهیم قطبی بود چنان که در کتب رجال مسطور است. سید علامه موصوف در خاتمه کتاب احقاق الحق عبارتی نوشته چون که مشتمل بر بعض احوال محنت و مصائب اشتمال آن سلاله است در اینجا بعینه نقاش مناسب نمود و آن این است: هذا آخر ما قصدته من ایضاح مقاصد الكتاب المستطاب و انجاح مسئول

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۱

الأحبة والأصحاب من الرذا على رؤساء ذوي الأذناب، خصوصا الناصب الشقي المرتاب، الزانع عن طريق الصواب، و ذلك من جلائل نعم الله الوهاب على عبده الأوّاب، الراجي للشهود العيني، المجاهد أعدائه بالسيف القيني و الرمح الرديني، نور الله بن شریف المرعشی الحسینی، كان الله له اجری على نهج الحق عمله و المسئول من فضله العظيم و كرمه العميم أن يجعل مقاساتی فی نصرة هذا العشر ذريعة مخلفة لزاد المحشر، و وسيلة مزلقة الى سید البشر و الله الأئمة الاثنى عشر، و أن يرزقني طلب ثارهم مع امام مهدي يدعوا الى افتقاء اثارهم، و أن يحضرني في زمرة أحبائهم و أنصارهم، و بيونني في دار القرار في جوارهم، و المأمول من أفاليل المؤمنين الذين هم في حبّ الذين أعينوا بدعائے الانظام في زمرة الأئمين، اذا وقفوا على ما قاسيتهم في نظم هذا العقد الثمين من عرق الجبين و كذا اليمين، فإنه سبحانه لا يضيع أجر المحسنين، و أن يصلحوا ما فيه من الفتور و التقصير و مظان المؤاخذة و التعییر، فإن قلة بضاعتی لائحة و اضاعة و قتی في الشواغل الدنيوية واضحة مع ما أنا فيه من غربة الوطن و غيبة الكتب و ضيق البال بمفارقة الأهل و الآل، اذ بعد ما ركبت غارب الاغتراب في مبادي الشباب لتحصیل الحكم و تکیل الفیوض و النعم من وطني شوستر المحرورة الى المشهد المقدسة الرضویة المأئوسة رمانی زمانی الى الهند المنحوسة، قامت تلك الشوهاء المأیوسة على ازدياد غمی و اهتنت في عداوتی و اعداد همی حتى ظننت أنها هندی اللائکة لكبد عمی، لكن الله سبحانه ببرکات محبة أهل البيت- عليهم السلام- أحیا قلبی المیت و أجرى بثانی على منوال و ما رمیت اذ رمیت، فانتصرنا للمصنف العلامة حاشرین و وسمنا على جاورة الأشاعرة القاصرین و الناصبة الفاجرة الخاسرین و انقمنا من الذين أجرموا و كان حقا علينا نصر المؤمنین و الله الناصر و المعین. وقد اتفق نظم هذه اللئالی التي و شحت بها غالی المعنی فی سبعة أشهر من غير الليالي لما شرحت من کثرة ملای و ضعف القوى و تحول الدین كالشّن البالی و كان آخرها آخر ربيع الاول المنتظم فی مسلک شهر سنة الف و أربع عشر فی بلدة اکره بلا داتخذاها الكفر کره و استعمل فيها الشیطان مکره صان الله المؤمنین عن مکره و جھله و آخر جھم عن سواد الهند حزنه و سهله بحق الحق و أهله.

مجمل احوال جناب قاضی آنکه چون اکبر شاه پادشاه هندوستان منصب قضا به او تفویض نموده بود منسوب به «قاضی» شد و شهادتش مثل شهادت شهید اول و شهید ثانی به علت تشیع بر دست ظلمپرست تو انصب واقع شد، لهذا اهل حق از او به «شهید ثالث» تعییر می کنند و خاصه و عامه و معاصرین او اعتراف و اذعان به کمال علم و فضل و جلالت و تقوا و عدالت او داشتند.

^{۱۱}. صراخ-بانگ، خروش.

^{۱۲}. مجالس المؤمنین، چاپ اسلامیه، ج ۱، ص 519.

ملا عبد القادر که از جمله معاصرین او از متخصصین اهل سنت و جماعت بود در کتاب منتخب التواریخ به تقریب ذکر علمای عهد اکبر شاهی نوشت که: «قاضی نور الله ششتری اگرچه شیعی مذهب است اما بسیار به صفات نصفت و عدالت و نیائنفسی و حیا و نقاو و عفاف و اوصاف اشراف موصوف است و به علم و حلم و جودت فهم و حدت طبع و صفاتی قریحه و ذکا مشهور و صاحب

نجوم السماء فى ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۲

تصانیف لائقه است. توقیعی بر تفسیر مهمل شیخ فیضی نوشت که از حیز تعريف و توصیف بیرون است، و طبع نظمی دارد و اشعار دلنشین می‌گوید. به وسیله حکیم ابو الفتح به ملازمت شاهی پیوست و زمانی که موكب منصور به لاہور رسید و شیخ معین- قاضی لاہور- را در وقت ملازمت از ضعف پیری و فتور قوا، سقطهای در دربار واقع شد رحم بر ضعف او آورده فرمودند که شیخ از کار مانده بنا بر آن قاضی نور الله به آن عهده محسوب و منصوب گردیده الحق مقتیان ماجن و محتبسان بدنفس لاہور^{۱۳} را که به معلم الملکوت سبق می‌دهند خوش به ضبط درآورده و راه رشوت را بر ایشان بسته در پوست پسته گنجانیده چنانچه فوق آن متصور نیست و می‌توان گفت که قائل این بیت او را منظور داشته که گفته:

در قضا هیچ ز کس غیر شهادت ز گواه^{۱۴}»

توئی آنکس که نکردی به همه عمر قبول

انتهی موضع الحاجة من التاریخ المذکور.

در تذکره ریاض الشعرا تأثیف علیقلی خان واله مسطور است که: «قاضی نور الله شوشتی از افضل زمان و اعظم دوران بود. طنطنه دانش از قاف تا قاف رسیده و صیت فضلش شرق و غرب را فروگرفته. تصانیف عالیهاش در عالم مشهور و شرح جلالت شانش در السنّه جمهور مذکور است. در عهد اکبر پادشاه هندوستان قاضی القضاة بود. آخر در سن هفتادسالگی در عهد جهانگیر پادشاه به سبب تصنیف کتاب مجالس المؤمنین به ضرب دره^{۱۵} خاردار به درجه شهادت رسید. در فن شاعری کمال قدرت و مهارت داشت و تخلص وی «نوری» بود. در جواب فصیده سید حسن غزنوی فصیدهای گفته که این چند بیت از آنجا است:

وز نار شوق اوست فروزنده گوهرم

شکر خدا که نور الهی است رهیم

و اندر نسب سلاله ز هرا و حیدرم

اندر حسب خلاصه معنی و صورتم

بانوی شهر دختر کسری است مادرم

دارای دهر سبط رسولم پدر بود

یاسر به بندگی نه و آزاد زی برم

هان ای فلک چو این پدرانم یکی بیار

یعنی نه عاق والد و نه ننگ مادرم

شکر خدا که چون حسن غزنوی نیم

مدح مخالفان علی بر زیان برم

بادم زبان بریده چو آن ناخلف اگر

در آنکه گفت قرة عین پیمبرم!

داند جهان که او به دروغش گواه ساخت

شایسته میوه دل ز هرا و حیدرم

شایسته نیست آن هم از آن ناخلف که گفت

۱۳ . منتخب التواریخ چاپی: «محتبسان حیل محتال لاہور».

۱۴ . منتخب التواریخ، ج ۳، به تصحیح مولوی احمد علی صاحب، با مقدمه و اضافات دکتر توفیق. ه سبحانی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۹۳، ص ۱۳۷۹

۱۵ . دره- تازیانه.

فرزند را که طبع پدر در نهاد نیست

پاکی ذیل مادر او نیست باورم

انتهی ما اردن ایراده.

راقم الحروف را بسیاری از اشعار آبدار آن سلاله الاخیار به نظر رسیده. اگرچه شعر و شاعری ادون مرائب عالیه او است اما ذوق طبع خدام جناب قاضی بر آن داشته معلوم می شود که اکثر احیان تنشیطا و تقریحا للطبع الاقس میل به آن می فرمود. فقیر در اینجا خوفا للاطالة و بهسب اینکه خارج از مبحث این کتاب است ترک نموده.

ولادت باسعادتش در سنہ نہصد و پنجاه و شش هجری واقع شده و شهادتش از کلمه «سید نور الله شهید شد» که سنہ یکهزار و نوزده هجری می شود بر می آید. بر این تقدیر مدت عمر شریف شصت و چهار سال می شود.

مخفی نماند که آنچه قاضی سید نور الله شوشتاری در مجالس المؤمنین و غیره اظهار مرح و حسن ظن خود نسبت به جمعی از صوفیه نموده مثل حسین بن منصور حلاج که توقع حضرت صاحب الزمان مشتمل بر لعن او در کتب معتبره امامیه منقول است، و مثل سفیان ثوری و بایزید بسطامی و محیی الدین عربی و دیگر صوفیه از متقدمین و متاخرین که بدمنذہی ایشان در میان علمای امامیه ثابت است مستلزم تصوف جناب سید نور الله نیست زیرا که مدح شخصی منحصر در اختیار مسلک او نمی باشد بلکه مدح جمعی از علمای کبار امامیه مثل شیخ ابن بابویه و شیخ مفید و امثال ایشان که فرقه متصوفه را لعن و طعن کرده‌اند در تصانیف سید مذکور مشعر بر برائت او از طریقه مبتدعه صوفیه است.

و ایضا از تصانیف او کتاب احقاق الحق که مشتمل بر سایر مباحث معرفت ذات و صفات الهی و نبوت و امامت است. هرگز اعتقاد او مطابق اقوال اهل تصوف و مخالف اصول امامیه مثل قول به وحدت وجود و غیر ذلك نیست بلکه به دلایل وافیه و بر این شافعیه، اثبات عقاید امامیه نموده و آن مذاقات به تصوف دارد. مؤید این معنی آن است که بعض اعاظم بر ظهر نسخه مجالس المؤمنین بعد از نقل عبارت تذکره علیقای خان که گذشت افاده نموده که: «الحق که مساعی جمیله جناب سید نور الله در اعلای مذهب حق امامیه زیاده از آن است که احتیاج به بیان داشته باشد بل هو اظهر من الشمس و ابهر من الامس و بر صاحبان علم و کیاست و فهم و فراست، علو مراتب تصانیفش به وجه من الوجوه مخفی و محتجب نیست».

نیز مخفی نماند که تصوف جناب سید مرحوم به نهجه از مطاوی کلام و تضاعیف مرام استفاد نمی شود. آری حسن ظنی به بعضی از متصوفه یافته می شود. و این هذا من ذلك لان مدح بعض الاشخاص لا ينحصر فى اختيار مسلکه. چه اغراض و غایات به حسب اختلاف از منه و اوقات متفاوت می باشد و مدح کردن جناب سید مذکور، لاعنین متصوفه را اول دلیل بر مدعای ما است. على ان علو

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۴

درجته بقینی و اليقین لا يزول الا بيقین مثله. و احتمال بعض محتملات بل ظن غير کافی و لا تُقْنَى مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ^{۱۶} إنَّ بَعْضَ الظُّلُمِ إِلَمٌ^{۱۷} و تفصیله فی محله. انتهی کلامه.

و نیز جناب غفران مآب مولانا السید دلدار علی- طالب ثراه- در کتاب شهاب ثاقب و در رساله فارسیه‌ای که در جواب سؤالات مولوی سمعی صوفی قلمی فرموده برائت جناب قاضی نور الله- مرقده الشریف- فرموده‌اند که در تصانیف ایشان با دیگر مؤیدات مذکور است. من شاء فلیرجع اليها.

و جناب سید العلماء^{۱۸}- قدس الله نفسه الزکیة- در بعض مصنفات خود آورده که: «قاضی سید نور الله را بهسب بعض او هام، حسن ظنی به این طایفه و استیناسی به این فرقه حاصل بوده و از آن فساد اعتقادش غیر لازم. ایا نمی بینی که قاضی مذکور در مجالس المؤمنین درباره محیی الدین عربی به تقریب ذکر قولش: «سبحان من اظهر الاشياء و هو عینها» که مشعر اعتقاد به وحدت وجود است می فرماید که محتمل است که لفظ «عینها» به عین منقوشه و یا موحده بعد از یا مثنیه مشده به صیغه

۱۶. سوره اسراء، آیه ۳۶

۱۷. سوره حجرات، آیه ۱۲

۱۸. سید العلماء لقب سید احمد بن نظام الدین ابراهیم بن سلام الله است که در صفحات بعدی همین کتاب شرح حالت می آید.

ماضی باشد و معنی آن «اخفاها» باشد. الی آخر ما قال. و به امثال این توجیه، کلامش را از مخالفت شرع، بری پنداشته. پس اگر قاضی به وحدت وجود معتقد می‌بود چرا تصحیف در کلام ابن عربی قرار می‌داد و به اصلاحش می‌پرداخت. از اینجا واضح گردید که به بعض وجوده، این بزرگان را بر بدی اعتقاد این عربی و امثالش اطلاع نبود و حسن ظن به آنها داشتند و کلمات آنها را مؤول به تأویلات صحیحه می‌پنداشتند اگرچه مظنه‌شان فاسد و مصدق، مصرع:

لن يصلح العطار ما افسد الدهر

بوده باشد نه اینکه در عقیده فاسده آنها مشارک باشند». انتهی کلامه الشریف.

و قصه شهادتش على ما نقله صاحب التذكرة عن بعض الثقات این است که سید مذکور همیشه در میان مخالفین تقیه می‌کرد و مذهب خود را از ایشان مخفی می‌دانست و در علم مسائل فقهیه مذاهب اربعه سنیه مهارت و دستگاه بسیار داشت. لهذا اکبر پادشاه و اکثر مردم، او را سنی‌مذهب می‌پنداشتند. و چون اکبر پادشاه، علم و فضل و لیاقت او را دریافت او را قاضی القضاة ساخت. جناب سید گفت من به شرطی این خدمت را قبول می‌کنم که موافق هریک از مذاهب اربعه یعنی شافعیه و حنفیه و حنبلیه و مالکیه که رای و اجتهاد من مقتضی شود فتوا در قضایا خواهم داد و چون قوت نظر و استدلال دارم در جمیع مسائل و احکام، پایند یکی از مذاهب نیستم لکن در اجتهاد خود از مذاهب اربعه بیرون نمی‌روم. پادشاه قبول کرد. پس قاضی- علیه الرحمة- پیوسته در مسائل قضایا و احکام بر

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۱۵

طبق مذهب امامیه فتوا می‌داد و اگر کسی اعتراض می‌کرد جناب قاضی ثابت می‌فرمود که این فتوای من مطابق فلان مذهب از مذاهب اربعه سنیه است. پس بعضی از فتاوی او مطابق مذهب شافعیه و بعضی مطابق حنفیه و بعضی مطابق مالکیه و بعضی مطابق حنبلیه واقع می‌شد و قاضی در حال تقیه به همین ذریعه اجرای احکام امامیه می‌نمود و در خفیه مشغول تصانیف بود. چون اکبر پادشاه وفات یافت و جهانگیر پادشاه بر تخت سلطنت نشست قاضی به دستور گذشته به‌عهده خود قیام داشت تا آنکه بعضی از علمای مخالفین که مقرب جهانگیر پادشاه بودند دریافتند که او مذهب امامیه دارد.

پیش پادشاه سعایت او شیعه‌مذهب است چنانچه در فتوای خود پایند مذهبی از مذاهب اربعه نیست و در هر مسئله‌ای به موجب هر مذهبی که در آن مسئله مطابق مذهب امامیه باشد فتوا می‌دهد. پادشاه از این سخن اعراض نمود و گفت که از این معنی تشیع او ثابت نمی‌شود زیرا که او در روز اول شرط کرده است که مطابق هر مذهبی از مذاهب اربعه که رای او مقتضی شود فتوا دهد.

پس علمای مخالفین در کمین او افتادند تا به وجهی اثبات تشیع قاضی نموده حکم قتل او را از پادشاه حاصل کنند. پس شخصی را پیش قاضی فرستادند تا خود را شیعه و انموهه تصانیف قاضی را به دست آورد. آن شخص به خدمت قاضی رفته اظهار تشیع خود و اختیار تلمذ پیش او نمود. تا مدتی بر این گذشت و نهایت اعتبار پیش جناب قاضی به هم رسانید تا آنکه بر کتاب مجالس المؤمنین اکاہی یافت و به نهایت سعی و الحاج، آن کتاب را از نزد قاضی گرفته به خانه خود برد و نقش برداشته مخفی به نظر علمای مذکورین درآورد. پس ایشان آن کتاب را ذریعه اثبات تشیع او پیش پادشاه نمودند و گفتند که این را چنین و چنان نوشته و سزاوار حد زدن است. پادشاه گفت: چه سزا می‌باید؟

گفتند که دره خاردار به فلان مقدار بایدش زد. پادشاه گفت: اختیار دارید. پس ایشان به عجلت تمام، این ظلم را نسبت به جناب قاضی به عمل آورند تا آنکه شهید شد. شهادتش در اکبرآباد اتفاق افتاد و مرقدش هم در آن شهر واقع است و مردم در آنجا به سعادت زیارتمن مشرف می‌شوند.

فهرست تصانیف قاضی سید نور الله:

فهرست تصانیف جناب قاضی سید نور الله- طاب ثراه- مشتمل بر ذکر کتب و رسائل و حواشی کثیره به نظر رسیده و آن این است:

۱- کتاب احقاق الحق.

۲- مجالس المؤمنین.

- 3- كتاب مصائب النواصب.
  - 4- صوaram مهرقة رد صواعق محرقة.
- نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 16
- 5- حاشیه بر تفسیر بیضاوی.
  - 6- حاشیه تهذیب الاحکام.
  - 7- حاشیه بر شرح شمسیه.
  - 8- حاشیه بر شرح هدایه.
  - 9- حاشیه بر شرح جامی.
  - 10- حاشیه بر حاشیه قدیمه.
  - 11- حاشیه دیگر بر بیضاوی.
  - 12- حاشیه شرح تهذیب الاصول.
  - 13- حاشیه بر حاشیه شرح تجرید.
  - 14- حاشیه بر قواعد علامه حلی عليه الرحمة.
  - 15- حاشیه بر الهیات شرح تجرید.
  - 16- حاشیه بر شرح چغمینی.
  - 17- حاشیه بر مختلف فقه.
  - 18- شرح اثبات واجب قدیم.
  - 19- حاشیه اثبات واجب جدید.
  - 20- حاشیه در رد حاشیه چلبی بر شرح تجرید.
  - 21- حاشیه بر بحث عذاب قبر از شرح عقاید.
  - 22- شرح بدیع المیزان.
  - 23- شرح حاشیه تشکیک از حواشی حاشیه قدیم.
  - 24- كتاب نور العین.
  - 25- كتاب کشف العوار.
  - 26- رساله دافعة النفاق.
  - 27- كتاب نهاية الاقدام.

- 28- رساله انس التوحيد.
- 29- رساله رفع القدر.
- 30- كتاب حل العقال.
- 31- رساله بحر الغدير.
- 32- رساله لمعه فى صلاة الجمعة.
- 33- رساله ذكر الاتقى.
- نجوم السماء فى ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۷
- 34- رساله عدة الابرار.
- 35- رساله تحف العقول.
- 36- رساله موائد الانعام.
- 37- حاشیه بر رساله اجویه فاخره.
- 38- رساله عشره کامله.
- 39- حاشیه بر حاشیه تهذیب ملا جلال.
- 40- رساله سبعه سیاره.
- 41- رساله در تفسیر آیه انما المشرکون نحس.
- 42- رساله بحث تحذیر.
- 43- رساله ادعیه.
- 44- رساله جلایه.
- 45- رساله لطیفه.
- 46- رساله در بیان عرض انواع کم (؟)
- 47- رساله در حقیقت عصمت.
- 48- رساله فی ان الوجود لا مثل له.
- 49- جواب اسئله سید حسن.
- 50- رساله اثبات تشیع سید محمد نوربخش و كتاب دیوان قصاید.
- 51- رساله در رد شباهات شیطان.
- 52- حاشیه بر تحریر اقلیس.

- 53- حاشیه خلاصه در رساله انموج.
- 54- رساله در رد مقدمات ترجمه صواعق محرقه.
- 55- رساله سحاب المطير.
- 56- شرح خطبه حاشیه عضدی قزوینی.
- 57- حاشیه بر بحث اعراض شرح تجرید.
- 58- حاشیه بر مطول.
- 59- شرح مبحث حدوث عالم بر انموج دوانی.
- 60- حاشیه بر شرح مختصر.
- 61- حاشیه بر حاشیه ختائی.
- 62- رساله نظر السليم.
- نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۸
- 63- رساله در تفسیر آیه رؤیا.
- 64- رساله گوهر شاهوار.
- 65- رساله خیرات حسان.
- 66- رساله در نجاست خمر.
- 67- رساله فى مسئلة الكفارة.
- 68- رساله فى غسل الجمعة.
- 69- رساله در رد رساله تصحیح ایمان فرعون.
- 70- رساله فى رد رساله الكاشی.
- 71- رساله فى رکنیة السجدتين.
- 72- رساله در تعریف ماضی.
- 73- حاشیه بر رساله تحقیق کلام بدخشی.
- 74- حاشیه بر شرح خطبه موافق.
- 75- رساله کل و سنبل.
- 76- رساله فى مسئلة لبس الحریر.
- 77- شرح رباعی شیخ ابو سعید ابو الخیر.

78- کتاب دیوان اشعار.

79- کتاب منشأت.

80- حاشیه بر مبحث جواهر شرح تجرید.

81- رساله فی رد شبہة فی تحقیق علم الالهی.

82- رساله فی رد ما کتب بعضهم فی نفی عصمة الانبیاء.

83- شرح مبحث جواهر حاشیه قدیمه.

84- رساله فی رد ما الفه ابن الهمام.

85- منتخب کتاب محلی ابن حزم اندلسی.

86- تعلیقات بر شرح قاضی ایجی شافعی بسط فیه الكلام علی المال القياس.

87- رساله در جواب سؤالات میر یوسفعلی حسینی اخباری در باب اطلاع حضرت پیغمبر بر ضمایر جمیع مردمان در جمیع احوال و ازمان.

88- حاشیه کتاب مبیدی.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1، ص: 19

4) السید احمد بن نظام الدین ابراهیم بن سلام الله [- 1015 هـ] [19: 20]

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛ ص 19

وی از احفاد البشر امیر غیاث الدین منصور شیرازی و جد سید علی خان مدنی شارح صحیفه کامله است و ملقب به «سلطان الحكماء» و «سید العلماء» بود. سلسله نسب او به امیر غیاث الدین منصور شیرازی علی ما ذکره السيد علی خان فی السلافة و الشیخ الحر العاملی فی الامل بدین طریق است: سید احمد بن سید نظام الدین بن ابراهیم بن سلام الله بن عmad الدین بن مسعود بن صدر الدین محمد بن غیاث الدین منصور الحسینی.

بالجمله سید مذکور از افضل اهل زمان و اعظم اعیان بود. صاحب امل الامل آورده که: «سید احمد ملقب به «سلطان الحكماء» و «سید العلماء» فاضل عالم بود. از تصانیف او است کتاب اثبات الواجب در سه نسخه «کبیر» و «متوسط» و «صغری»، و دیگر از کتب و رسائل».

وفاتش در سنه یک هزار و پانزده هجری واقع شده.

5) مولانا السيد تقی الدین محمد النسابی [- 1019 هـ] [21: 20]

از افضل محققین و معاصر شیخ بهاء الدین عاملی بود. وفاتش علی ما نقله صاحب امل الامل و صاحب السلافة در سنه هزار و نوزده، تسع عشره بعد الالف است.

19 . طبقات اعلام الشیعه، ص 22، سلافة العصر، امل الامل، ج 2، ص 9. در امل الامل: «نظام الدین احمد بن ابراهیم».

20 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.

21 . طبقات اعلام الشیعه، ص 98، سلافة العصر، امل الامل، ج 2، ص 498، امل الامل، ج 2، ص 309، خلد برین، ص 417

(6) الشیخ عبد الصمد بن حسین العاملی الحارثی [- 1020 هـ ق]²²

فاضل کامل و عالم عامل و برادر شیخ بهاء الدین عاملی است. شیخ حر عاملی در امل الامل ذکر او فرموده و او را به «فاضل و عالم» ستوده. در شذور العقیان مسطور است که شیخ عبد الصمد از والد ماجد خود شیخ حسین اجازه رویت دارد و شیخ حسین موصوف آن را در مشهد مقدس حضرت امام رضا- علیه الاف التحیة و الثناء- روز سهشنبه در ماه ربیع الاول سنه احادی و سبعین و تسعماهه همراه اجازه برادرش شیخ بهاء الدین عاملی ظهر نسخه اجازه ای که شهید ثانی برای شیخ حسین مذبور نوشته بود تحریر فرمود. از جمله عبارت اجازه مذبوره این است: «اما بعد فقد أجزت لولدي بهاء

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 20

الدین محمد و أخيه أبي تراب عبد الصمد- حفظهما الله تعالى- بعد أن فرأى على ولدي الأكبر جملة كافية جميلة من العلوم العقلية و النقلية جميع ما تضمنته هذه الإجازة و احتوت عليه بالطرق المقررة فيها، و لذلك أجزت لهما أسبغ الله نعمه عليهما جميع ما يجوز لى روایته من طرق الخاصة و العامة و جميع ما الفته نظما و نثرا». انتهى.

و شیخ بهاء الدین عاملی رساله‌ای در مسائل نحو موسوم به فوائد صمده که بین المحصلین و الطلبة شایع و مشتهر گردیده برای شیخ عبد الصمد مذکور تصنیف فرموده.

وفاتش على ما ذكره الشيخ يوسف البحرياني في لؤلؤة البحرين در سنّة عشرين بعد الالف در حوالى مدینه منوره اتفاق افتاد و از آنجا نقل کرده به نجف اشرف دفن کرندن.

(7) ملا عبد الله بن الحسين التستری [- 1021 هـ ق]²³:

طاب ثراه از علمای عظام و از فقهای عالی‌مقام و از اساتذه آخوند ملا محمد تقی مجلسی و دیگر از فضلای کرام بود، و مصنف کتاب نقد الرجال از شاگردان او بوده چنانچه در کتاب مذکور ذکر ش چنین آورده که: «عبد الله بن الحسين شوشتری- مد ظله العالی- شیخ و استاد من است و علامه و محقق و مدقق جلیل القدر عظیم المنزلة، یکتای عصر خود و پرهیزکارترین اهل زمان خود است.

هیچ‌کس را ثقیل از او ندیده‌ام. فضائل و مناقیش را احصا نتوان نمود. روزها روزه می‌دارد و شبها به نماز بسر می‌کند. و از تصانیف او کتابها است: از آن جمله شرح قواعد است».

آخوند ملا محمد تقی مجلسی در کتاب لوعی فرماید که: «خبر داد مرأ به کتب احادیث، شیخ العلماء، استاد الفضلاء، الشیخ الاعظم بل الوالد معظم، مولانا عبد الله بن الحسين التستری که او از شیخ نعمة الله بن خاتون تلمیذ شیخ نور الدین علی بن عبد العالی الكرکی روایت داشت».

ایضاً آخوند مذکور در مجلد رجال روضة المتقيین فرموده که: «مولانا عبد الله بن الحسين الشوشتری- رضوان الله عليه- استاد من و استاد طایفه امامیه در عصر خود بود و علامه زمان خود و محقق مدقق زاده و عابد ورع بود و اکثر فوائد این کتاب یعنی روضة المتقيین از جمله افادات اوست. و او تحقیقات احادیث و رجال و اصول به حدی نمود که مزیدی بر آن متصور نیست. و از تصانیف او کتابها است از آن جمله تتمیم شرح شیخ علی بن عبد العالی کرکی بر قواعد علامه هفت مجلد است که از آن حاصل فضل و تحقیق و تدقیق او را توان شناخت. و او از برای من بلکه برای جمیع مؤمنین به منزله پدر مهربان بود. وفاتش در عشر اول محرم واقع شد و روز وفاتش از کثرت گریه‌کنندگان در

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 21

مفارقت او به منزله روز عاشورا بود، و قریب صدهزار کس بر جنازه‌اش نماز کرندن، و چنین اجتماعی بر جنازه دیگری از فضلاً ندیده‌ام، و در جوار مزار سید اسماعیل بن زید بن الحسن- علیه السلام- مدفون شد. پس بعد از یک سال بهسوی کربلاً معلی به مشهد حضرت امام حسین- علیه السلام- نقل کردنده، همچنان جسم مقس او را در وقت نقل کردن یافتند که متغیر نشده بود. و او از جمله آنچه دیده‌ام و شنیده‌ام کرامات کثیره داشت و به خدمت شیخ طایفه امامیه و زاهدترین مردم در زمان خود مولانا احمد اردبیلی- علیه الرحمة- قرائت احادیث نموده بود و هم به خدمت شیخ اجل شیخ احمد بن نعمة الله بن احمد بن محمد بن

22. طبقات اعلام الشیعه، ص 325، لؤلؤة البحرين، ریاض العلماء، ج 3، ص 123، امل الامل، ج 1، ص 109.

23. طبقات اعلام الشیعه، ص 343، نقد الرجال، ص 197، امل الامل، ج 2، ص 159، ریاض العلماء، ج 3، ص 195، سلافة العصر، خاتمه مستدرک الوسائل، عالم‌آرای عباسی، ص 859.

خاتون عاملی- رحمه الله- و به خدمت پدرش شیخ نعمة الله فرائت کرده بود و از ایشان اجازه روایت احادیث داشت و مرا اجازه به آن داد. می‌توان گفت که انتشار و ترویج علم فقه و حدیث از ذات مقدس او در اصفهان واقع شد اگرچه سوای او دیگر علاما هم موجود بودند لکن ایشان اشتغال بسیار داشتند و مدت درس ایشان انداز بود بهخالف مولانا عبد الله منکور که چون او از کربلای معلم بھسوی عجم آمد قریب چهارده سال در اصفهان اقامت فرمود و در وقتی که او داخل اصفهان شد عدد طلابان علم در آنجا به پنجاه نرسیده بود، و در وقت وفاتش زیاده از هزار کس از فضلا و غیر ایشان از طلب علم موجود بودند. شمار فضائل و مداریخ او در مختصرات ممکن نیست». انتهی محصل کلامه.

در تاریخ عالم‌آرای عباسی تألفی منشی اسکندر بیک که از منشیان عهد شاه عباس صفوی بود به تقریب ذکر متوفیات سال یکهزار و بیست و یک هجری مسطور است که: «افضل العلماء والمجتهدين مولانا عبد الله شوشتری که چند سال بود که از نجف اشرف به ولایت عجم آمده و در دارالسلطنه اصفهان اقامت داشت در روز جمعه بیست و چهارم ماه محرم سنه یکهزار و بیست و یک منکور، انداز عارضه‌ای او را طاری شد. روز شنبه میر محمد باقر داماد و شیخ لطف الله مدنی که از مدته به جهت مباحثات علمی و مسائل اجتهادی فی‌مایین ایشان غبار، ارتفاع یافته بود به عیادت او رفتند. جناب مولانا به ایشان معانقه کرده در کمال شکفتگی صحبت داشت. شب یکشنبه بیست و ششم ماه منکور قریب به صبح بعد از اقامت نماز تهجد و نوافل بیرون آمد که ملاحظه وقت نماز نماید.

چون عود نمود در رفتن از پای افتاده بی‌آنکه مهلت سخن گفتن یابد دعوت حق را اجابت نموده مرغ روحش از قفس بدن پرواز کرد. جناب مولانا در کمالات نفسانی و تقوی و پرهیزکاری و بی‌تعلقی دنیا درجه‌ای عالی داشت و از اشریه و اغذیه و تنعمات دنیا به سد رمقی قفاعت نموده اکثر اوقات صائم بود و به شوربای بی‌گوشش افطار می‌کرد. مدت سی سال در نجف اشرف و کربلای معلی ساکن گشته در خدمت مجتهد مغفور مولانا احمد اردبیلی استفاده علوم دینیه می‌نمود و از مولانای منکور اجازت نماز جمعه و جماعت و تلقین مسائل اجتهادیه یافته بود، و در روز فوت او صدای ناله صغیر و کبیر خلائق به اوج آسمان می‌رسید. اشراف و اعیان زمان آرزو می‌کردند که به تیمن و تبرک، دستی بر

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 22

جنازه مغرفت اندازه‌اش رسانند، از غلوی خلائق میسر نمی‌شد. نعش او را در آستانه امامزاده واجب التعظیم والتجلیل سید اسماعیل گذاشتند و از آنجا به کربلای معلی نقل نمودند. ارباب نظم و استعداد، تواریخ مرغوبه در سالک نظم کشیدند. میر صحبتی تفرشی این تاریخ یافته بود:

آه آه از مقتدای شیعیان

دیگری گفته بود:

حیف از مقتدای ایران، حیف

و شیخ محمود عرب جز ایرانی گفته:

مات مجتهد الزمن»²⁴

انتهی نقل عن التاریخ المذکور.

شیخ یوسف بحرانی در اجازه خود آورده: وفات مولانا عبد الله منکور در سال هزار و بیست و یکم هجری واقع شد.

(8) امیر نصیر الدین حسین بن ابراهیم بن سلام الله الحسینی [-1023]²⁵

جد سید علی خان مدنی و برادر سید احمد سایق الذکر است. شیخ حر عاملی او را به «فضل و عالم و ادبی» ستوده و گفته که سید علی صاحب سلافة العصر آورده که امیر نصیر مزبور جد من است و مرح و وصف بسیار در حق او کرده و گفته که هر دو برادر- امیر نصیر و برادرش سید احمد- به سید رضی و سید مرتضی- علیهم الرحمة- مشابهت داشتند. و آورده که وفاتش در سنه ثلث و عشرين بعد الالف واقع شد.

²⁴. عالم‌آرای عباسی، ص 859.

²⁵. طبقات اعلام الشیعه، ص 167، سلافة العصر، ص 498، امل الامل، ج 2، ص 86، ریاض العلماء، ج 2، ص 35.

ایضاً صاحب سلافة العصر آورده که شیخ عبد القادر طبری صاحب بدیعیه از تلامذه امیر نصیر بود و شیخ مزبور قصیده بدیعیه خود را در معارضه بدیعیه این حجه گفته و شرحی لطیف بر قصیده خود نوشته.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 23

(9) الفاضل الثاني مولانا السيد ظهير الدين ميرزا ابراهيم بن حسين الهمданى [- 1026 هـ ق]:²⁶

از علمای محققین و کملای مدققین و از جمله معاصرین شیخ بهاء الدین عاملی بود و جانب شیخ معترف به فضل و کمال او بود و در مجالس و مدارس خود مبالغه در توصیف و تعریف او می‌فرمود.

بالجمله میرزای موصوف از شیخ اجل محمد بن نعمۃ اللہ بن خاتون عاملی روایت داشت و آخوند ملا محمد تقی مجلسی از او روایت دارد کما صرخ به فی الشنور. صاحب سلافه به مدایح بالغه او را ستوده چنانچه بعض فقراتش در اینجا ثبت می‌گردد: المیرزا ابراهیم الهمدانی، برہان العلم الفاطع، و قمر الفضل الساطع، و منار الشریعة و منیر جمالها و محقق الحقيقة و مفصل اجمالها، و جامع شمال العلوم و ناسق نظامها، و علی کلمة الحق و مضاعف اعظمها، المفتی نفائس جواهرها و المجتی از اهیر بواطنه و ظواهرها، ملک اعتماد الفضائل و تصرف، و بین غوامض المسائل فافهم و اعرف، و اجری بنایبیع الحکمة و فجر، و بکر الى نیل الزلفی لدی ربہ و هجر. بیتان:

و شاد دروس العلم بعد دروسها

و زاد به الدین الحنفی رفعه

يلوح على الإسلام نور شموسها

و أحيا موات العلم منه بهمة

و نیز در سلافه آورده است: «خبرنی غیر واحد آن [سلطان العجم] الشاه عباس قصد یوماً زیارت الشیخ بهاء الدین محمد، فرأی بین یدیه من الكتب [ما ینوف على الألوف] فقال له السلطان: هل في العالم عالم يحفظ جميع ما في هذه الكتب؟ فقال له الشیخ: لا ان یکن فهو المیرزا ابراهیم، و ناهیک بها شهادة بفضله و اعترافاً بسمّ مقداره و نبله».

و استاد میرزای مذکور شیخ محمد بن احمد بن نعمۃ اللہ بن خاتون عاملی در اجازه خود که برای وی در روز جمعه چهاردهم محرم سنه ثمان بعد الالف نوشته به مدح و ثنای بسیار او را ستوده و بعد وصف فضائل و محامد و کمالات او می‌فرماید: «فَلَقَدْ رأيْتُهُ وَ إِنْ كُنْتُ مَعْتَرِفًا بِقَصْوَرِيْعَةِ فَضَائِلِهِ جَامِعًا فِي الْعُلُومِ الْأَدِيْبِيَّةِ وَ الْحُكْمَةِ الْعُقْلِيَّةِ وَ السُّمْعَةِ مَا تَنْحَزِمُ بِهِ أَوْ أَخْرَى الرِّزْمَانِ عَلَى أَوَانِلَهِ فَلَلَّهُ دَرَّ أَبِيهِ وَ هِيَهَاتُ أَنْ يَسْعِ مَسْطُورَ طَرُوسِ الْكَمَالِ مَا جَمَعَ وَ لَقَدْ أَنْسَ بِجَهَةِ عَبْدِ الْفَقَراءِ وَ مَخْلُصِهِ بِلَا مَرَاءٍ تَمَامُ عَامِ سَبْعَةٍ بَعْدَ الْأَلْفِ فِيَّا لَهُ مَا أَسْعَدَ أَيَّامَ رَوْيَتِهِ وَ أَذْ مَقْوُلُ فِي خَدْمَتِهِ، وَ نَاهِيَكُ بِهِ مِنَ الْفِ وَ رَأيْتُهُ دَامْ ظَاهِهُ وَ خَرَقْتُ لِهِ الْعَادَةَ بِطَوْلِ الْبَقَا، قَلَبْ فَلَكَ الْعَلِيَا، وَ لَبَّ أَهْلِيَّةَ الْمَحَبَّةِ وَ الْاِصْطَفَاءِ لِلْلَّاَخَاءِ، مَرْكَزَ دَائِرَةَ الْفَضَلَاءِ وَ الْعُلَمَاءِ، وَ خَرِيدَةَ ذُو الْهَمَّ الْعَالِيَّةِ بِلَا مَرَاءٍ، أَحَبَّتُ أَنْ أَكُونَ أَيَّامَ مَهَلَّتِي بَلَّ وَ دَوَامَ نَفْلَتِي وَ أَخْلَاقِي فِي رَبْقَةِ أَخَاهُ وَ اِخْتَصَاصِهِ وَ أَنْ أَتَشَرَّفَ بِمَحْبَبِهِ وَ اِرَادَتِهِ وَ مَوْدَتِهِ وَ اِخْلَاصِهِ راجِيَا أَنْ تَهَبَ عَلَى نَفْحَةِ مِنْ نَفَحَاتِ زَاكِيَّاتِ دُعَوَتِهِ، وَ أَنْ الْمَلُوكَ الْمَقْصُّرَ فِي خَدْمَتِهِ

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 24

عطف لطفه و شفقاته، وَ أَنْ أَجِزَهُ مَعْتَرِفًا بِأَنَّهُ لَمْ أَعْدُ فِي طَبَقَاتِهِ أَنْ يَعْمَلَ بِمَا لَعِلَّهُ يَجِدُهُ بِحَدِسِهِ الصَّابِبُ وَ ذُوقِهِ الثَّاقِبُ عَلَى نَهْجِ الثَّوابِ مَا أَلْفَهُ الْخَاطِرُ الْفَاتِرُ مِنْ قِيدٍ أَوْ حَاشِيَةٍ أَوْ كِتَابٍ وَ كَذَلِكَ مَا أَلْفَهُ الْفَضَلَاءُ وَ الْفَقَهَاءُ الْإِمامَيْوْنَ بِلَّ كَلَّمَا جَمَعَ وَ صَنَقَهُ عَلَمَاءُ الْإِسْلَامِ الْمَوَالِفُونَ وَ الْمَخَالِفُونَ عَمَلاً وَ رَوَايَةَ كَمَا شَاءَ وَ أَحَبَّ مَتَى شَاءَ وَ أَحَبَّ لَمَنْ شَاءَ وَ أَحَبَّ بِالْطَّرِيقِ الَّتِي لَيْ يَلِيهِمْ بِحَقِّ الْقِرَاءَةِ أَوْ السَّمَاعِ أَوْ الْمَنَاوِلَةِ وَ الْإِجَازَةِ». انتهى ما أردنا.

وفات میرزای موصوف در سنه ست و عشرين و الف واقع شد.

(10) ملا عبد الله بن حسين بیزدی [- 981]²⁷

26 . طبقات اعلام الشیعه، ص 12، سلافة العصر، ص 480، ریاض العلماء، ج 1، ص 11، خلد بربن، ص 421

27 . عالم آرای عباسی، ص 156 ، طبقات اعلام الشیعه (قرن دهم)، ص 135 ، سلافة العصر، ص 498 ، امل الامل، ج 2، ص 160 ، خلد بربن، ص 443

منسوب است بهسوی یزد که بلدهای از بلاد فارس است.

مولانا مذکور از مشاهیر فضلای کاملین و نخاریر علمای عاملین و از جمله اساتذه مولانا شیخ بهاء الدین است. قرائت علم فقه و حدیث به خدمت شیخ حسن و سید محمد صاحب مدارک فرموده و شیخ حسن مذکور، استفاده علوم منطق و معانی و امثال آن پیش او می‌کرد. او در آن وقت به تصنیف حاشیه بر تهذیب المنطق مشغول بود و آن به شرح تهذیب مشهور و درس آن میان طلبه معمول است.

صاحب تاریخ عالم‌آرای عباسی آورده که شیخ بهاء الدین عاملی، مرتبه کمال در حکمت و کلام و بعضی علوم معقول از فیض صحبت مولانا عبد الله یزدی به دست آورده. انتهی.

در سلافه العصر آورده که: «مولی عبد الله بن حسین یزدی استاد شیخ بهاء الدین عاملی بود و علامه زمان خود بود و هیچکس نزاع همسری با او نداشت و احدی در جلالت قدر و علو منزلت و کثرت ورع و پرهیزکاری به او نمی‌رسید. و او را تصنیف مفیده است مثل شرح قواعد در فقه، و شرح عجاله، و شرح تهذیب المنطق، و حاشیه بر حاشیه خطائی، و حاشیه بر شرح شمسیه، و غیر این‌ها».

صاحب تذکره آورده که پسر ملا عبد الله یزدی که ملا حسنعلی است عالم صالح و قفوه فضلای کرام بود و در سنه یک‌هزار و شصت و نه هجری وفات یافت.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 25

(11) میرزا محمد بن علی بن ابراهیم الاسترآبادی مؤلف کتب الرجال [- 1028 هـ] [28]:

منسوب است بهسوی بلده استرآباد که یکی از بلاد مازندران است.

از اکابر علمای رجال و اعظم اصحاب فضل و کمال است. در تحقیق علم رجال و ضبط احوال ایشان میان متأخرین امامیه ممتاز بوده و کتاب منهج المقال که مشهور به رجال کبیر است جامع مضمونین اکثر کتب رجالیه است و در آن استیعاب، نقل عبارات رجال کشی و نجاشی و فهرست شیخ طوسی و غیر این‌ها بعنیها فرموده حتی که کتابی به این وصف در تصنیف دیگر علمای متأخرین به نظر نرسیده.

صاحب خلاصة الاثر فی اعيان المائة الحادی عشر که از معتمدین اهل سنت است در ترجمه آن جناب نوشته: «محمد بن علی بن ابراهیم الاسترآبادی نزیل مکة المشرفة، العالم العلامه، صاحب کتب الرجال الثلاثة المشهور، له مؤلفات كثيرة، منها شرح آیات الاحکام، و رسائل مفیده، و صيته بالفضل الثام شایع ذایع و کانت وفاته بمکة لثلاث عشرة خلون من ذی الحجه سنة ثمان و عشرين و الف». انتهی.

صاحب لؤلؤة میفرماید که: «میرزا محمد بن علی بن ابراهیم استرآبادی فاضل محقق و مدقق و عابد و پرهیزکار و عارف به احادیث و احوال رجال بود و از تصنیف او در علم رجال سه کتاب است:

رجال کبیر، و رجال وسیط. که این هر دو در این زمان موجود است. و سوم کتاب رجال صغیر است که بر آن واقف نشده‌ام. دیگر از تصنیف او شرح آیات الاحکام و حاشیه بر تهذیب حدیث و دیگر رسائل متعدده است. وفاتش در مکه معظمه به تاریخ سوم ماه ذیقده سنه یک‌هزار و بیست و هشت هجری واقع شد. و او از شیخ ابراهیم پسر شیخ عبد العالی روایت داشت و محمد امین استرآبادی مصنف فوائد مدنیه از میرزا محمد موصوف روایت دارد». انتهی.

سلسله روایت او که به چندین واسطه به علامه حلی می‌رسد چنانچه در آخر کتاب منهج المقال و کتاب تلخیص المقال ذکر نموده و تاریخ تصنیف رجال کبیر و نام و نسب خود را در آخر باب زای معجمه کتاب مذکور چنین نوشته: «تم الجزء الاول من کتاب منهج المقال فی تحقیق احوال الرجال علی ید مؤلفه الفقیر الى الله الہادی، محمد بن علی بن ابراهیم الاسترآبادی فی ثانی عشر ربیع الاول سنه اربع و ثمانین و تسعماهه».

سید مصطفی نفرشی مؤلف نقد الرجال که معاصر او بوده ذکرش به این عنوان آورده: «محمد بن

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 26

28. لؤلؤة البحرين، طبقات اعلام الشيعة، ص 497، نقد الرجال، ص 324، امل الامل، ج 2، ص 281، سلافه العصر، ص 499، ریاض العلماء، ج 5، ص 116.

علی بن کیل استرآبادی- مد الله فی عمره و زاد الله فی شرفه- عالم و فقیه و متکلم است و از جمله ثقات و زهاد و عباد طایفه امامیه است. تحقیقات علم رجال و تفسیر و حدیث به حدی نموده که مزید بر آن متصور نیست. قبل از این از مجاوران آستانه علیه غرویه- علیه آلاف التحیة و الاثنیة- بود، اکنون از مجاورین بیت الله الحرام است و در آنجا به عبادت الهی مشغول است». انتهی.

از تلامذه اوست سید سید فاضل ثقه امیر شرف الدین علی حسینی که استاد آخوند ملا محمد تقی مجلسی است و علامه آخوند ملا محمد باقر مجلسی در مجلد سیزدهم بحار الانوار جناب میرزا موصوف را از جمله کسانی که حضرت صاحب العصر، حجۃ الله المنتظر- عجل الله فرجه- را در زمان غیبت کبری دیده‌اند ذکر فرموده است بدین‌گونه که: جماعتی به من نقل کردند که سید سند فاضل کامل میرزا محمد استرآبادی- نور الله مرقده- گفته است که من شبی در طواف خانه کعبه بودم. ناگاه جوانی نیکومنظر در رسید و شروع به طواف کرد. پس قریب به من آمد و یک گل سرخ که در آنوقت موسم آن نبود به من عطا فرمود. پس آن را از دست او گرفتم و بوندم و گفت که ای سید من! این کل از کجا است؟ فرمود که از خرابات است! این بگفت و از نظر من غایب شد و باز هرگز او را نیافتم.

(12) سید حسین بن حیدر الحسینی الكرکی²⁹:

از اکابر مفتیان دین و حافظان ملت سید المرسلین و علمای عاملین و فقهای بارعین بود.

شیخ یوسف بحرینی در لؤلؤة البحرين آورد که: او «سید حسیب بود و در عصر خود مفتی اصفهان بود. ملا محمد تقی مجلسی از او روایت داشت و او از سید شجاع الدین محمود بن علی حسینی مازندرانی که به واسطه شیخ حسین بن عبد الحمید و شیخ کریم الدین شیرازی از شیخ ابراهیم قطبی روایت می‌کند روایت داشت. و ایضاً سید حسین مذکور به واسطه شیخ محمد بن حبیب الله از سید مهدی بن سید محسن رضوی که از ابن ابی جمهور روایت داشت روایت دارد».

و در کتاب عالم‌آرای عباسی به تقریب ذکر علمای عهد شاهطهماسب صفوی مذکور است که:

«میر سید حسین حسینی کرکی مجتهد جبل عاملی دخترزاده خاتم المجتهدين شیخ علی بن عبد العالی کرکی بود. در زمان حضرت شاه مزبور از جبل عامل آمده متى در دار الارشد اربیل به تدریس و قطع و فصل مهام شرعیه قیام داشت، بعد از آن به درگاه سلطانی آمده بر وساده اجتهاد نشست و منظور نظر حضرت شاه جنت بارگاه گردید و صاحب نفس پاک و فطرت عالی و حافظه عظیمه بود.

گاهی که متوجه فصل قضایای شرعیه می‌شد، جمعی کثیر به محکمه علیه‌اش رجوع می‌نمودند و در

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 27

اسانید شرعیه کاتبان محکمه حسب فرمود³⁰ (?) جناب میر رفیع، او را «سید المحققین و سند المدققین، وارث علوم الانبیاء و المرسلین، خاتم المجتهدين» مرقوم می‌کردد، اگرچه علاما در این باب سخن داشتند اما هیچیک از فحول علماء در معرض این گفتگو نتوانستند در آمد. بغایت فصیح و مليح اللسان بود و شاه جنت مکان در هر عقده‌ای که هیچیک از ارکان دولت حتی شاهزادگان نمی‌توانستند گشاد به جناب میر توسل می‌جست. ملتمن او در خدمت شاهی به اجابت مقرنون بود و امدادش به خلق الله خصوصاً گرفتاران حادثه روزگار بسیاری می‌رسید. تصانیف معتبره در فقه و حقیقت مذهب اثنی عشریه و بطلان مذهب مبتدعه دارد».

(13) خاتم المجتهدين مولانا الشیخ بهاء الدین محمد بن الحسین بن عبد الصمد الحارثی الهمدانی الجبیعی العاملی رضوان الله علیه³¹ - 952 هـ [31]:

نسب شریفش به حارث بن عبد الله الاعور الهمدانی که از اصحاب کرامت اختصاص جناب امیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام- و از روایان احادیث سید المرسلین و از کبار علمای تابعین و فقهای عاملین بود- کما اعترف به المخالفین و الموافقین- منتهی می‌شود.

29. طبقات اعلام الشیعه، ص 181، ریاض العلماء، ج 2، ص 88 و 91، عالم‌آرای عباسی، ص 145.

30. متن عالم‌آرای چنین است: «و در اسناد شرعیه کتاب و ناسان محکمه حسب الفرموده جناب میر، توقع او را سید المحققین و سید المدققین، وارث علوم الانبیاء و المرسلین، خاتم المجتهدين مرقوم می‌ساختند» (ص 145).

31. طبقات اعلام الشیعه، ص 85، سلافة العصر، ص 289-302، ریاض العلماء، ج، ص، امل الامل، ج 1، ص 155، نقد الرجال، ص 303، لؤلؤة البحرين، عالم‌آرای عباسی، ص 155 و 967، خلد برین، ص 434.

در کتاب شیخ ابو عمرو کشی- ره- مسطور است که حارث شبی به خدمت حضرت امیر (ع) رفت.

آن حضرت پرسیدند که چه چیز ترا در این شب پیش من آورده؟ حارث گفت: و الله دوستی ای که مرا با تست پیش تو آورده. آنگاه آن حضرت فرمودند که بدان ای حارث که نمی‌میرد آن کسی که مرا دوست دارد الا آنکه در وقت جان دادن مرا ببیند و به دیدن من امیدوار رحمت الهی گردد، و همچنین نمی‌میرد کسی که مرا دشمن دارد الا آنکه در وقت مردن، مرا ببیند و از دیدن من در عرق خجالت نامیدی نشیند. مضمون این روایت نیز در بعضی از اشعار دیوان معجزنشان آن حضرت مذکور است، اشعار:

من مؤمن او منافق قبلا

يا حار همدان من يمت يرنى

باسمه و الکنی و ما فعلا

يعرفني طرفه و اعرفه

فلا تحف عثرة ولا زللا

و انت عند الصراط معترضى

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 28

ذرية لا تقربى الرجال

اقول النار حين توقف العرض

خبلا بحل الوصى متصل

ذرية لا تقربيه ان له

تخاله فى الحلاوة العسلا

اسقىك من بارد على ظماء

جناب شیخ از راه مسکن به قریه «جبع» به جیم مفتوحه و بای موحده و عین مهمله که از قریه‌های جبل عامل- به عین مهمله و میم مکسوره- است نسبت دارد.

سید علی خان مدنی در کتاب سلافة العصر آورده که: «ولادت شیخ بهاء الدين مذکور در بلده بعلبك روز چهارشنبه هفدهم ماه ذی الحجه در سال نهصد و پنجاه و سه هجری بود و همراه والد ماجد خود در صغر سن بهسوی دیار عجم آمد و در آنجا نشو و نما یافت و به خدمت والد ماجد خود و دیگر علمای عصر خود تحصیل علوم نمود تا آنکه به مرتبه کمال علم و غایت فضل رسیده به منصب «شیخ الاسلامی» در عجم ممتاز گشت. بعد از آن بهسوی درویشی و سیاحت رغبت نمود و ترک اموال و مناصب کرد و مسافرت را بر اقامت اختیار فرمود. پس به حج بیت الله الحرام و زیارت حضرت رسول انان و ائمه اهل بیت کرام- علیهم آلام الصلاة و السلام- مشرف گردید. بعد از آن تا مدت سی سال در سیاحت و مسافرت بسر برد و به خدمت بسیاری از اهل فضل و کمال رسیده از فیض صحبت ایشان بهره وافی برداشتند بهسوی دیار عجم مراجعت نمود و هم در آنجا رحل اقامت انداخت و باران فرض علم و فضل او بر آن دیار بارید. پس متوجه تألیف و تصنیف شد و علمای اعصار بهسوی او رجوع نمودند و اسامع و ابصار ایشان بر اذاعان فضل و کمال او منفق شدند و به میامن ذات بابرکات او عهد دولت سلطان عجم، شاه عباس صفوی در ابتسام³² درآمد و به شعاع رای بیضا ضیای او ساحت مملکتش منور گشت. سلطان مذکور در سفر و حضر، مفارقت او گوارا نداشت و نوعی عدول از جناب او جایز نمی‌پنداشت. و پیمان و بیومنان و حاجتمندان بسیار از اطراف بلاد بهسوی آن مملکت التجا می‌آوردند و به جهت توجه و غوررسی شیخ پرورش می‌یافتد و او متکفل حال ایشان می‌بود و از نزد خود توسعه کفاف ایشان می‌فرمود، و بالین همه متمسک به عروة‌الوثقای ورع و تقوا بود و آخرت را بر دنیا در جمیع امور مقمن داشت و بار دیگر راغب غربت و مسافرت بود و همیشه از سلطان رخصت سیاحت می‌خواست، لکن نتوانست رفت تا آنکه منزل عمرش به آخر رسید و از این دار فانی به بھشت جاودانی رحلت فرمود».

آخوند ملا محمد تقی مجلسی- رحمه الله- بعد ذکر منام در آخر کتاب روضة المتقین که شرح رجال من لا يحضره الفقيه است فرموده: وفاتش در ماه شوال سنه یک هزار و سی هجری در بلده اصفهان واقع شد و از آنجا او را بهسوی مشهد مقدس نقل کردند و در خانه‌اش که پهلوی روضه مقدسه حضرت امام رضا- علیه السلام- است دفن کردند و مردم در آنچه به زیارت او مشرف می‌شوند. مدت

32. ابتسام- نیسم، لبخند.

نجم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 29

عمرش هفتاد و یک سال یا هشتاد و دو سال بود. به درستی که من در حیات او حال سن شریف او پرسیده بودم. فرمود که از هشتاد سال یکی کم است. پس بعد از آن به دو سال وفات یافت. روزی قبل از وفات خود به شش ماه آوازی از جانب قبر بابا رکن الدین اصفهانی شنید، و من در آنوقت قریب او بودم. پس بهسوی ما نظر کرده فرمود که شما این صدا را شنیدید؟ گفتم هیچ نشنیدیم. پس به گریه و تصرع درآمده متوجه بهسوی امور آخرت شد. چون به مبالغه پرسیدیم که چه شنیدی؟ فرمود که مرا خبر داده‌اند به آنکه مستعد مرگ شوم، و بعد از آن به شش ماه تقریباً وفات یافت و من به نماز جنازه‌اش مشرف شدم با جمیع طلبه و فضلاً و بسیاری از مردم که قریب پنجاه‌هزار کس بودند».

انتهی محصل کلامه.

منشی اسکندر بیک مصنف کتاب عالم‌آرای عباسی که مشتمل بر احوال شاه‌عباس صفوی و اجدادش است در صحیفه اول کتاب مزبور به تقریب ذکر جمعی از علماء که در وقت وفات شاه‌طهماسب صفوی موجود بودند آورده است که: «شیخ بهاء الدین محمد خلف صدق شیخ حسین بن عبد الصمد عاملی در صغر سن با والد خود به عجم آمد و از روی جدوجهد تمام در تحصیل علوم اشتغال نموده در علم تفسیر و حدیث و فقه و عربیت و امثال آن به برکات انسانی پدر بزرگوار خود مرتبه کمال یافت و در حکمت و کلام و بعضی علوم معقول از فیض صحبت مولانا عبد الله بیزدی به دست آورده و در فنون ریاضی نزد ملا علی مذهب و ملا افضل قلبی و بعضی دیگر از اهل آن فن تلمذ نموده و در علم طب با حکیم اعتماد الدین محمود طرح مباحثه انداخته بهره کامل از آن یافت.

بالجمله در اندک زمانی در علم معقول و منقول ترقیات عظیم رو نموده و در هر فن سرآمد فضلای عصر شد و تصانیف معتبره‌اش در هر فن از رشحات دانش، منظور نظر علمای ذی اعتبار گردید».

صاحب تاریخ [علم‌آرای] در اینجا تصانیف جناب شیخ را ذکر کرده و بعد از آن گفته که: «بعد از ارتحال شیخ علی منشار که فاضل و فقیه و شاکر ارشد شیخ عبد العالی بود شیخ بهاء الدین به منصب شیخ الاسلامی رسیده و تصدی امور شرعیه اصفهان به او مرجوع شد. چندی بدان شغل پرداخته آخر شوق ادراک حج بیت الله الحرام و ذوق سیاحت مانع آمده متوجه سفر خیر اثر شد و بعد از استسعاد به آن سعادت، فقر و درویشی بر مزاج شریف‌ش غلبه کرده جریده در کسوت درویشان مسافرت اختیار کرده مدت‌ها در عراق عرب و شام و مصر و بیت المقدس سیاحت می‌نمود و به صحبت بسیاری از علماء و دانشمندان و صوفیه و ارباب سلوک رسید. اکنون به اعتقاد سایر علماء و فضلاً رتبه عالی اجتهد دارد. در این زمان اعلی شاهی یعنی شاه‌عباس صفوی وجود شریف‌ش را مغتنم دانسته اکثر اوقات در حضر و سفر نزد او تشریف قدمو ارزانی داشته از صحبت فیض‌بخش او مسرور می‌گردد. اگرچه شعر و شاعری پائین مرتب عالی اوست اما ذوق سخن‌پردازی بسیار دارد و در فنون سخن‌پروری، کوی سبقت از اقران ربوده به عربی و فارسی اشعار آبدار و نکات شیرین و دلنشین دارد و مجموعه‌ای در

نجم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 30

ضمن هفت مجلد از سخنان رنگین و عبارات دلنشین ترتیب داده و به کشکول موسوم گردانیده و جمعی کثیر از طلبه علوم و افضل از استفاده کامیاب‌اند»³³.

و ایضاً در صحیفه دوم از تاریخ مزبور به تقریب ذکر متوفیات سال یک‌هزار و سی هجری بعد القاب و اوصاف جناب شیخ چنین آورده که: «جناب شیخ در این سال روزی در مقابر مشهور به تربت عارف ربانی بابا رکن الدین اصفهانی به ادای صلات مشغول بود. آوازی از قبر به گوش شیخ رسید که در عالم روحانی، یکی از اهل قبور با او به نکلم درآمده گفته که این همه غفت چیست؟ حالاً وقت تبیقظ و هنگام آگاهی است و قائل، اسم و نسب خویش اظهار نموده بود و از اسرار خوبیه، حرفی چند بر زبان آورده اما حضرت شیخ آنها را با مردم نفرمود و زیاده از حرف غفلت و ایمای آگاهی و انتباه اظهاری نکرد. بعد از وفات شیخ، یکی از احبا که محرم اسرارش بود دوسته کامه گفته بود.

الحاصل بعد از وقوع این واقعه سر به جیب تفکر فروبرده چند روز معاشرت احبا و مباحثه طلبه علم ترک نموده آمده سفر آخرت می‌گردد و مترصد ارتحال از این دارملاں و متفحص ماه شوال بود و لحظه‌ای به فراغ خاطر نمی‌غند تا آنکه طلبه علوم که همه‌روزه از او مستفیض بودند به براهین عقلیه و دلایل نقلیه شیخ را ترغیب نمودند که در باطن با خدا بوده و در ظاهر، فیض القای علوم را از طلبه بازدارید و مثبتات آن را علاوه طاعات و عبادات شمارید. از تکرار این‌گونه مقالات، خاطر شریف‌ش فی‌الجمله آرام گرفته رفتاره با خلق الله به دستور، آمیزش نموده تا سه ماه دیگر ظاهر اوقات را به مباحثه علوم و افاده تلامذه صرف نموده در اتمام نسخه شریفه جامع عباسی اهتمام داشت و در باطن با آسودگان عالم ارواح دمساز بود تا آنکه در چهاردهم شهر شوال این سال مريض گشت، هفت روز پهلو بر بستر ناتوانی داشت و روز هشتم که سهشنبه دوازدهم ماه شوال

بود طایر روحش از تنگنای قفس بدن بیرون خرامید و به عالم قدس پرواز نمود. حضرت شاهی- یعنی شاه عباس صفوی- در بیلاق تشریف داشتند. جمعی از اعیان که در شهر مانده بودند در پیش و پس جنازه مغرفت اندازه اش قدم بر خاک نهاده وضعی و شریف دربرداشتن به یکیگر سبقت می‌جستند. از دحام خلائق به مرتبه ای بود که از میدان با همه وسعت و فسحت از غایت هجوم عوام، بردن جنازه دشوار بود. در مسجد جامع قیم، علماء و فضلا بر آن جنازه محفوف به رحمت حی لا یموت نماز گزارده در بقیه شریفه منسوب به حضرت امامزاده زین العابدین دفن نمودند و از آنجا نقل به جانب مشهد مقدس معلی نموده بر وفق وصیتی که خود کرده بود در پائین پای امام امام حضرت امام رضا- علیه السلام- در منزلی که در ایام اقامت مشهد مقدس، مدرس شیخ بود مدفون گشت. رحمة الله. ارباب استعداد، تواریخ مرغوبه یافته و در سلک نظم کشیده‌اند. از آن جمله میرزا ابو طالب را این تاریخ از ریاض طبع وقاد سرزده، قطعه:

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 31

گشت ایوان جنائش مأوای

رفت چون شیخ ز دار فانی

گفتمش «شیخ بهاء الدین وای»

دوستی جست ز من تاریخش

بعد از این مصنف تاریخ عالم‌آرای عباسی گوید که محمد صالح برادرزاده امام چنین گفت:

«اسوس ز مقتدای دوران³⁴

میرزا محمد طاهر اصفهانی در تذكرة الشعراء آورده که: «شیخ بهاء الدین محمد خلف مجتهد الزمانی شیخ حسین بن عبد الصمد جمعی است که قریب‌های است از قرای جبل عامل، حقا که شیخ المحققین و قدوه ارباب یقین و واسطة العقد گوهر عرفان و بحر مواج معرفت و ایقان بود». ³⁴

ایضاً صاحب تذکره مذکوره بعضی از محامد حالات و تصانیف مشهوره اش را ذکر نموده و گفته است که مجملاً قریب به صد تصنیف و تألیف دارد، جمیع مختصر مفید. قبل از فوت شاه عباس صفوی ماضی در سنّه یک‌هزار و سی هجری مرغ روحش به قصد بهشت جاوید، بال پرواز گشاد و تاریخ وفات او را این مصراع یافته‌اند، مصراع:

«افسر فضل او فتد بی‌سر و پا گشت شرع³⁵

انتهی. یعنی هرگاه حرف اول از لفظ «فضل» و حرف اول و آخر از لفظ «شرع» را ساقط کنند در بقیه حروف ثلثه عدد تاریخ بر می‌آید. میرلوحی تاریخ این واقعه را چنین یافته:

بهاء الدین محمد شد مه شوال از عالم

و ایضاً مالک حمزه سیستانی به طریق تعمیه گفته:

³⁴. عالم‌آرای عباسی، ص 967.

³⁵. تذکره نصرآبادی، ص 150.

بی‌بها شیخ بهاء الدین گو

و سید نعمة الله جزایری نقل کرده که شیخ بهاء الدین- علیه الرحمة- را بایکی از علمای مصر که اعلم و افضل علمای سنتیه بود مباحثه عجیبه‌ای واقع شد و شیخ پیش او اظهار تسنن نموده بود. پس پرسید که راضیان که در شهر شما می‌باشند در حق ابو بکر و عمر چه می‌گویند؟ شیخ فرمود که دو حدیث به من ذکر نمودند که از جواب آن عاجز شدم. گفت: آن چیست؟ شیخ فرمود که می‌گویند که در صحیح مسلم منقول است که پیغمبر- صلی الله علیه و آله- فرمود: من اذی فاطمه فقد آذانی و من آذانی فقد آذی الله. بعد از این به فاصله پنج ورق در آن کتاب منقول است که حضرت فاطمه از دنیا رفت در حالی که بر ابو بکر و عمر غضبانک بود. آن عالم گفت مرا مهلت ده که امشب در آن کتاب نظر کنم. چون صبح شد عالم مذکور به شیخ گفت که آیا من نگفته بودم که راضیان دروغ می‌گویند، مطالعه آن کردم و در میان هر دو حدیث مذکور فاصله زیاده از پنج ورق یافتم! این سخن انتهای اعتذارش از معارضه مذکوره بود.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 32

شیخ یوسف بحرانی در لؤلؤة البحرين آورده که: «بعضی طعن بر شیخ بهاء الدین- علیه الرحمة- می‌کند بهسبب آنکه در بعض کلامات و اشعارش قول به تصوف یافته می‌شود. حق در جواب این معنی آن است که محمد نعمة الله جزایری افاده فرموده که شیخ مذکور با هر فرقه و اهل هر ملت به نهجه که مقتضی طریقه و مذهب ایشان بود صحبت می‌داشت حتی آنکه بکی از علمای عامه دعوی کرد که شیخ از جمله ایشان بود. سید مذکور گوید که من کتاب مفتح الفلاح را که نزد من در آنوقت بود ظاهر کردم.

پس آن شخص به ملاحظه آن کتاب بر تشیع شیخ مطلع شده تعجب نمود. و سید مذکور چندین حکایت مؤید این مطلب ذکر نموده به این اشعار از قصیده شیخ مزبور که موسوم به «وسیلة الفوز و الامان» که در مدح حضرت صاحب العصر و الزمان- علیه السلام- گفته بود استدلال نموده، شعر:

و انى امرؤ لا يدرك الدهر غايتى	اخالط ابناء الزمان بمقتضى
عقلهم کی لا یفوهوا بانکاری	
صروف اللیالی باختلاء و امرار	و اظہر انى مثلمهم یستفرنی

و ایضاً مؤید مطلب مذکور آن است آنچه شیخ حر عاملی در رساله اثنی عشریه فی رد الصوفیة آورده که جمیع شیعه انکار بر صوفیه داشته‌اند و تکفیر ایشان نموده‌اند و روایات در مذمت ایشان از ائمه موصویین- علیهم السلام- نقل کرده‌اند. از آن جمله جمعی از علمای اعلام‌اند که رد بر صوفیه نموده‌اند و تصریح به کفر و ضلال ایشان فرموده‌اند و در این مقام چند تن علمای امامیه را نام برده از آن جمله می‌فرماید که شیخ جلیل ما شیخ بهاء الدین عاملی در «کشکول» خود حدیثی در مذمت و تکفیر صوفیه نقل کرده و در چندین موضع در کتاب مذکور و غیر آن صریحاً انکار بر ایشان فرموده است.

و اما آنچه شیخ مذکور چیزهایی که متعلق به زهد و امثال آن و متنضم نقاوت درجات مردم در معرفت است از کلام صوفیه نقل می‌کند منافاتی در آن نیست. و مخفی نتوان بود که شیخ مزبور عمر شریف خود را در تحصیل علوم شریعت و در فرائت و بحث و تحقیق و تالیف کتب فقهیه صرف فرموده و این معنی منافی طریقه تصوف است قطعاً. انتهی ملخصاً.

و از بعض تلامذة آقا باقر بهبهانی منقول است که آقای موصوف می‌گفت که جناب شیخ بهاء الدین- علیه الرحمة- اهل تصوف را به این مرتبه از اسلام بی‌بهره می‌دانست که هرگاه در مجلس شیخ بعضی از آن فرقه حاضر می‌شد بعد از بیرون رفتن او جناب شیخ به نظره فرش امر می‌فرمود.

از تلامذه جناب شیخ جمعی کثیر و جمی غیرند. اگرچه عثور³⁶ بر احوال تمامی ایشان متعدد است اما احوال جمعی از ایشان که به نظر جامع اوراق درآمده خواه بالاجمال و خواه بالتفصیل در مقام

نجوم السماء فی ترالج العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۳۳
خود ثبت خواهد نمود انشاء الله تعالى.

از جمله تصانیف شریفه آن جناب است:

- 1- کتاب «حبل المتنین فی احکام الدین» که مبحث طهارت و صلات از آن تألیف شده،
- 2- کتاب «مشرق الشمسمین و اکسیر السعادتین» مجلد طهارت از آن تصانیف شده،
- 3- کتاب «عروة الوثقی» در تفسیر قرآن که از آن تفسیر سوره فاتحه تصانیف شده،
- 4- و کتاب «حدائق الصالحين فی شرح صحیفة سید الساجدين علیه السلام» که حدیقه هلالیه در شرح دعای هلال از آن به نظر رسیده و به ظاهر نوبت شرح دیگر ادعیه نرسیده،
- 5- و «حاشیه بر شرح مختصر الاصول عضدی»،
- 6- و کتاب «زبدۃ الاصول»،
- 7- دیگر «رساله در مواریث»،
- 8- رساله در فن درایت موسوم به «وجیزه»،
- 9- رساله در ذبایح اهل کتاب،
- 10- رساله اثنی عشریه در طهارت و در صلاة و در صوم و در حج و رسالهای از آن زکات،
- 11- کتاب «خلاصة الحساب»،
- 12- کتاب «کشکول» در پنج مجلد،
- 13- کتاب «مخلاة»،
- 14- کتاب «جامع عباسی» در فارسی،
- 15- رساله «فوائد صمدیه» در نحو،
- 16- رساله تهذیب النحو،
- 17- کتاب «بحر الحساب»،
- 18- و «توضیح المقاصد» در ایام سنه،
- 19- و «حاشیه من لا يحضره الفقيه» ناتمام،
- 20- و «جواب مسائل شیخ صالح جزایری» که بیست و دو مسئله اند،

³⁶. عثور- دیدهور شدن (لغتنامه دهخدا).

- 21- ايضاً جواب سه مسئله عجیبه و جواب مسائل مدنیات،
- 22- شرح «فرائض» محقق خواجه نصیر الدين طوسی- عليه الرحمة- ناتمام،
- 23- رساله در بیان اعظم جبال نسبت قطر ارض و تفسیر انکه موسوم به «عين الحیات» است،
- 24- و رساله «تشریح الافلاک»،
- نجوم السماء فی ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 34
- 25- و رساله در مبحث کر،
- 26- و رساله در اسٹرلاب موسوم به «صفیحه»،
- 27- رساله دیگر در اسٹرلاب به زبان فارسی موسوم به «تحفه حاتمیه»،
- 28- و حاشیه بیضواری، ناتمام،
- 29- و حاشیه بر مطول، ناتمام،
- 30- و کتاب شرح اربعین،
- 31- دیگر رساله قبله،
- 32- و سوانح سفر حجاز از اشعار و انشاء اوست،
- 33- و کتاب «مفتاح الفلاح»،
- 34- و حواشی کشاف،
- 35- و حاشیه خلاصه الاقوال در علم رجال،
- 36- شرح رساله اثنی عشریه شیخ حسن،
- 37- حاشیه قواعد شهید عليه الرحمة،
- 38- رساله قصر و تخییر در سفر،
- 39- رساله در اثبات اینکه انوار سایر کواکب مستفاد از شمس اند،
- 40- رساله در حال اشکال عطارد و قمر،
- 41- رساله در احکام سجود، تلاوت رساله در استحباب سوره و وجوب آن،
- 42- و شرح الشرح رومی بر ملخص ذکرہ فی الحدیقة الھالیۃ،
- 43- و حواشی زبدہ،
- 44- و حواشی تشریح الافلاک،
- 45- و حواشی شرح تذکرہ،

و غير آنها از کتب و رسائل و اجوبه مسائل.

و از منشادات جناب شیخ، اشعار بسیارند از عربی و فارسی و شیخ حر عاملی در امل الامل گفته که اکثر اشعار متفرقه شیخ را پسرم محمد رضا جمع نموده و دیوانی لطیف مرتب شده و فاضل ادیب شیخ ابراهیم که یکی از تلامذه جناب شیخ بود این قصیده در مرثیه شیخ گفته، قصیده:

سحائب العفو ينشيها له البارى	شیخ الانام بهاء الدين لا برحت
ل福德ة الذين في ثوب من العار	مولی به اتضحت سبل الهدى و غدا
حزنا و شق عليه فضل اظهار	و المجد اقسم لا تبدوا نواجهه
عنه رسوم احاديث و اخبار	و العلم قد درست آياته و عفت

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 35

(السيد ماجد بن هاشم بن على بن مرتضى بن على بن ماجد البحراني الصادقى الجد حفصى [976-1028 هـ][37]:

کنیت او ابو علی است و منسوب است بهسوی جد حفص به فتح جیم قبل از دال مهمله مشدده و فتح حاء مهمله قبل از فاء و صاد مهمله که نام قریه‌ای از قرای بلاد بحرین است، و بحرین نام جمیع بلادی است که بر ساحل دریا میان بصره و عمان واقع است و بغایت وسیع و مشتمل بر شهرهای مشهور و قریه‌های نامحصر است و علمای امامیه بسیار در آنجا به هم رسیده‌اند.

صاحب سلافه العصر آورده که: «سید ماجد در بحرین نشو و نما نمود، امام جمیعه و جماعت آنجا بود و متصدی منصب قضا در آنجا شد. پس، از آنجا بهسوی شیراز آمد و اهل عراق و حجاز به ذات مبارکش افتخار نمودند، و در شیراز، امامت نماز و خطابت جمیعه و عیدین به او متعلق شد، و صیت فضائل او اشتهر یافت، و اکابر علماء به او مباحثات می‌کردند، و پیوسته در آنجا بود تا آنکه مرگش در رسید و در یک هزار و بیست و هشت هجری به رحمت حق واصل گردید. از جمله فضائل او آن است که در صغر سن به ووج چشم مبتلا شد و در آن عارضه بینائی از یک چشم او زایل شد. پس حضرت پیغمبر (ص) را به خواب دید که آن جناب در حق او می‌فرمود که اگرچه بصر او را فروگرفتند لکن بصیرت در علم به او عطا کردند، و همچنان شد. و ظهور فضل و علم او در بحرین مصدق این کلام معجز نظام شد». انتهی محصل کلام.

دیگر از جمله آنچه دلالت بر بزرگواری او دارد اشعار دیوان حضرت امیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام- است که بر وقت تفال گرفتن ملا محسن کاشانی به عزم مهاجرت بهسوی او مشعر اختیار صحبت فیض درجه او برآمد. تفصیل این اجمال آنکه وقتی که ملا محسن کاشانی که تلمیذ جناب سید ماجد مذکور بود شنید که سید موصوف در شیراز تشریف آورده است خواست که برای تحصیل علوم از سید موصوف بهسوی شیراز سفر کند. پس والد ملا محسن در رخصت دادن او تأمل کرد. آخر کار بنای رخصت و عدم آن بر استخاره قرار یافت و چون قرآن به جهت استخاره در این باب گشادند این آیه برآمد: **فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لَيَتَّقَهُوا فِي الْبَيْنِ وَ لَيَنْتَزِعُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ**³⁸ یعنی اینکه چرا به سفر نمی‌روند از هر فرقه از ایشان گروهی برای آنکه تحصیل علوم فقهه در دین کنند و بتراستاند قوم خود را وقتی که بهسوی ایشان مراجعت نمایند شاید که قوم

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 36

ایشان از منهیات الهی حذر کنند.³⁹ و آیتی صریحتر از آیه مذکوره بر این مطلب نیست. بعد از آن ملا محسن مذکور تفال گرفت به دیوان اشعاری که منسوب بهسوی حضرت امیر المؤمنین- علیه السلام- است پس این ایات برآمد:

³⁷ طبقات اعلام الشیعه، ص 482، امل الامل، ج 2، ص 226، سلافه العصر، ص 492، تذکره نصرآبادی، ص 161، لولوة البحرین.

³⁸ سوره توبه، آیه 122.

³⁹ نباید مؤمنان همگی بیرون رفته و رسول را تنها گذارند (هنگام خروج برای جنگ) بلکه از هر طایفه‌ای جمعی برای جنگ و گروهی نزد رسول برای آموختن علم مهیا شوند تا آن عملی که آموخته‌اند به قوم خود بیاموزند، شاید قومشان هم از نافرمانی خدا حذر کنند (از ترجمه مهدی الهی قمشه‌ای).

تغرب عن الاوطان فى طلب العلى

تفرج هم و اكتساب معيشة

و سافر ففى الاسفار خمس فوائد

و علم و آداب و صحبة ماجد

يعنى غربت اختيار کن از وطن برای طلب مدارج عالیه و سفر کن زیراکه در سفرها پنج فایده است: گشایش اندوه و اكتساب معاش و تحصیل علم و آداب و صحبت بزرگوار، و این ابیات هم به مطلوب مناسبتی بسیار دارند خصوصا لفظ «صحبة ماجد» که در آخر بیت ثانی واقع است.

پس ملا محسن بهسوی شیراز به خدمت جانب سید رسیده تحصیل علوم شرعیه از او نمود چنانچه ملا محسن مذکور در اوائل کتاب وافي گفته است که من کتب اربعه را از استاد خود سید ماجد بن سید هاشم صادقی بحرانی روایت دارم و او آن کسی است که استناد من در علوم شرعیه بهسوی اوست و او از شیخ بهاء الدین محمد عاملی روایت داشت.

در لولؤة البحرين مذکور است که سید ماجد مذکور محقق مدقق شاعر ادیب بود و در جودت تصنیف و بلاغت و فصاحت و دقت نظر، عدیل و نظیر خود نداشت، و شعرهای او در بلاغت فائق است، و خطبهای جمعه او بهسبیب بلاغت و حسن اسلوب، تأثیری عظیم در قلوب دارد. و او اول کسی است که علم حدیث را در بلده شیراز ترویج نموده.

و از تصنیف او کتابها است از آن جمله: کتاب سلاسل الحدید و رساله یوسفیه که وجیزه‌ای بدیعه است، و رساله در مقدمه واجب.

از جمله اشعار او قصیده بدیعه مشهورهای است که در مرثیه امام حسین- عليه السلام- گفته. اول آن قصیده این است:

بکى و ليس على صيت بمعذور

و من جمله قصاید او است قصیده‌ای در قتل عمر بن خطاب، اولش این است:

جلت صنيعها عن الشكر

يا نعمة أسدت يد الدهر

كفرانها ضرب من الكفر

هي نعمة أفضت الى نعم

جلت إساءته عن الحصر

قد أحسن الدهر المسيء و إن

و هم در قتل عمر بن خطاب قصیده‌ای دیگر گفته:

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج1، ص: 37

40 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛ ص 37

و سری لها روح الى الغراء

اليوم فرّت عين فاطمة

وفاتش در شیراز در يك هزار و بیست و هشت هجری (1028) واقع شد و در قرب مزار فایض الانوار سید احمد بن حضرت امام موسی کاظم- عليه السلام- که مشهور به «شامچراغ» است مدفن یافت و قبرش در آنجا معروف است.

از تلامذه سید ماجد مذکور، شیخ محمد بن علی بن یوسف بن سعید المقشعی اصلا و الاصبیعی مسکنا، و شیخ محمد بن حسن بن رجب المقابی اصلا و الرویسی منزله بود. قاله الشیخ یوسف البحرانی.

(15) الشیخ محمد بن حسن بن الشیخ زین الدین المعروف بالشهید الثانی [980-1030 هـ]:⁴¹

لقیش فخر الدین و کنیش ابو جعفر و از مشاهیر فقهای دقیق النظر و عمیق الفکر بود.

جد امجدش عالم ربانی شیخ سعید شهید ثانی علیه الرحمة- بود. ولادتش در روز دوشنبه تاریخ دهم ماه شعبان سنه نهصد و هشتاد هجری واقع شد. كما فی الدر المنشور.

فرزند ارجمند او شیخ علی در کتاب در منثور گفته که والدم شیخ محمد- قدس الله روحه- عالم عامل و فاضل کامل و پرهیزکار عادل و طاهر و پاکیزه و عابد و نقی و زاهد پسندیده بود و از دنیا و اهل دنیا می‌گریخت مثل کسی که از شیر گریزان باشد، و از مواضع شباهات اجتناب می‌فرمود، و جامع حافظه و ذکا بود به حدی که آنچه می‌دید فراموش نمی‌کرد، و فکر دقیق و غور عمیق او در مسائل به درجه‌ای بود که منتهی به حدی و غایتی نمی‌شد، و اعمال او منوط به قصد طاعت و رضای ربانی و اقوال او مربوط به مراعات عدم مخالفت فرمان بزدانی بود، و اوقات عمر شریف خود را در تصنیف و تدریس و عبادت و افاده و استفاده صرف نمود.

در اول حال به خدمت والد خود شیخ حسن و هم به خدمت سید محمد- مؤلف مدارک- به اشتغال و تحصیل علوم پرداخت و کتب فقه و حدیث و اصول دین و اصول فقه را پیش ایشان قرائت نمود و او را با هر دو ایشان مباحثات شریفه واقع شد که او را در مصنفات خود ذکر نموده است، و کتاب منتقی الجمان و کتاب معالم و شرح شرابع را تمام به خدمت پدر خود خواند و کتاب مدارک را تمام و شرح مختصر نافع تصنیف سید محمد را قرائت نمود و اکثر مقررات مذکوره به خط خود نوشت، همچنین کتاب استبصار را به خدمت ایشان خواند و نوشت و هر دو ایشان بر آن کتب، بلاغات و اجازات برای او نوشتند، و بعد از وفات هر دو ایشان همیشه شیخ محمد مشغول مطالعه و تدریس

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 38

بود. پس بهسوی مکه معظمه سفر کرد و در آنجای اقدس پنج سال مجاورت نمود. در آن وقت میرزا محمد استرآبادی در مکه معظمه بود و میان شیخ محمد و میرزای مذکور، اختصاص زاید و محبت بسیار بود و شیخ محمد به خدمت او به مقابله بعض کتب احادیث پرداخت و افاده‌اش زیاده از استفاده بود، و کتاب رجال کبیر او را تهذیب و تبییب فرمود و با حسن ترتیب مرتب ساخت و آن را به خط خود نوشت و بهسوی بلاد خود مراجعت نمود. مدتها اقامت فرمود و بعد از آن بهسبیب خوف و اضرار کسانی که از راه حسد و عداوت به او کردند بهسوی عراق سفر کرد و مدتها طولانی به کربلای معلی اقامت کرد و جماعتی از عرب و عجم به خدمت او چندین علوم خصوصاً فقه و اصول را قرائت نمودند، و با وصف تدریس مشغول به تصنیف بود و کتابهایی که ذکر شد می‌آید در آنجا تصنیف فرمود سوای آنچه در بلاد خود تصنیف کرده بود.

در کربلای معلی روزی بالای بام مشغول نماز بود. ناگاه شخصی تیری بهسوی او انداخت و آن تیر از محاذی سینه او گذشت و حق تعالی او را از آن نگاه داشت. پس بهسوی مکه سفر کرده در آنجا مدتها قیام نمود. بعد از آن بهسوی عراق مراجعت نموده مدتها اقامت ورزید. پس بار دیگر بهسوی مکه رفته در آنجا ماند تا آنکه حق تعالی دار جاودانی را برای او اختیار فرمود. و در زمانی که در بلاد خود بود گاهی بهسوی دمشق می‌رفت و مدتها مقیم آنجا می‌شد و با فضلای عامله ملاقات و مصاحبیت نیکو می‌داشت، و قرائت چندین علوم پیش ایشان نمود و شیعیان در آنجا بهسوی او آمد و رفت می‌داشتند.

41. طبقات اعلام الشیعة، ص 519، امل الامل، ج 1، ص 138، ریاض العلماء، ج 5، ص 61، در منثور.

شیخ علی مزبور بسیاری از کرامات والد خود را در اینجا ذکر کرده و گفته که من در آخر شرح استبصار که از تصانیف شیخ محمد مزبور نزد من موجود است به خط شیخ حسین بن حسن بن حسین عاملی مشغیری که مصاحب و تلمیذ او بود دیده‌ام چنین نوشتند است که مؤلف این کتاب، شیخ سعید حمید، بقیة العلماء الماضبين و خلف الکملاء الراسخین، شیخ من و مولای من و استاد من در علوم شرعیه از حدیث و فقه و رجال و غیرها شیخ محمد بن حسن بن شهید ثانی در روز دوشنبه به تاریخ دهم شهر نیقده سنه یک هزار و سی (1030) هجری از دار فانی به عالم سرور جاودانی رحلت نمود و من قبل از وفات او به ایام قلیل بالمشافهه از او شنیدم که می‌فرمود که: انى انقل فى هذه الايام.

و همچنین دیگران هم از او شنیدند. و این سانحه در مکه معظمه واقع شد و او را در آن بلده مشرفة در محلی قریب مزار فایض الانوار حضرت خدیجه الکبری- رضی الله عنها- دفن کردیم. انتهی محصل کلام الشیخ حسین المشغیری.

و ایضا شیخ علی مزبور آورده که زوجه شیخ محمد مذکور، دختر سید محمد بن ابی الحسن- ره- [بوده]. و هم کنیز او به من خبر داد که چون شیخ مزبور وفات یافت ما نزد او در طول آن شب صدای تلاوت قرآن می‌شنیدیم.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 39

و ایضا آورده که از تصانیف شیخ محمد مذکور، کتب جلیله دقیقه و تحقیقات عظیمه اనیقه و تدقیقات متینه رشیقه است از آن جمله:

1- شرح استبصار که سه مجلد کیار به تصنیف درآمده،

2- دیگر حاشیه بر شرح لمعه دو مجلد است که در آن تا کتاب الصلح رسیده،

3- و بر کلام جد خود شهید ثانی و دیگر علما ابحاث طویله دارد،

4- و حاشیه بر اصول معالم تصنیف پدر خود دارد،

5- و دیگر حاشیه بر ابواب عبادات کتاب من لا يحضره الفقيه یک مجلد است،

6- و حاشیه بر کتاب تهذیب الاحکام یک مجلد، شیخ یوسف بحرانی بهجای «حاشیه تهذیب» «شرح تهذیب» نوشتند، و رساله‌ای در طهارت بر تصانیف افروزده، از تصانیف دیگر اوست:

7- شرح اثنی عشریه تألیف پدرش که مجلدی مبسوط است،

8- و حاشیه بر کتاب مختلف الشیعه،

9- و حاشیه بر مدارک،

10- و حاشیه بر مطول،

11- و کتاب روضة الخواطر و نزهه النواظر که مشتمل بر فوائد و اشعار بسیار است،

12- و رساله تحفة الدهر که در مناظره غنا و فقر است،

13- و رساله در بیان عدالت راوی حدیث،

14- و رساله در مسئله سلام گفتن در نماز،

15- و رساله در مسئله تخيير میان فاتحه و تسییحات اربعه در رکعت سوم و چهارم،

16- و دیگر کتابی مشتمل بر مسائل و احادیث و فوائد متفرقه،

17- و کتابی که در آن مسائل و فوائد را از چندین کتب نقل کرده است،

18- و کتابی مشتمل بر اشعار و مراسلات میان او و معاصرین او،

19- و کتابی جامع اکثر اشعارش مشتمل بر مواعظ و نصایح و حکم و مراثی و مدایح و الغاز و مراسلات شعریه و غیرها است.

(16) السيد [محمد بن] حسن بن قاسم الحسینی العاملی العینائی الجزینی⁴²:

از اکابر علماء اعظم فضلا و صلحاء بود. شیخ حر عاملی او را به «فضل و صالح و ادیب و زاهد و عابد نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 40 و شاعر» ستوده و گفته.

از تصانیف شریفه او است:

كتاب اثنى عشرية في المواقع العددية،

دیگر از تصانیف اوست کتاب حدائق، و کتاب ادب النفس، و کتاب منظوم فصیح و منتشر صحیح، و کتاب فوائد العلماء و فوائد الحکماء.

مؤلف گوید: که کتاب اثنی عشریة فی المواقع العددیة به نظر فقیر رسیده و آن کتابی است ضخیم به اسلوب جدید و نهج سدید که در آن مواعظ را بهتر ترتیب اعداد بیان فرموده.

و شیخ حر عاملی آورده که مادر سید محمد موصوف دختر شیخ زین الدین بوده. و الله یعلم.

(17) الشیخ صالح بن حسن الجزایری⁴³:

فضل صالح و معاصر شیخ بهائی- علیه الرحمۃ- بوده و از جناب شیخ موصوف اجازه روایت داشته چنانچه در امل [الامل] آورده که شیخ صالح بن حسن جزایری فاضل عالم و صالح بود.

او را رسائل و مسائل اند که به مسوی شیخ بهائی- علیه الرحمۃ- فرستاده بود و از شیخ جواب آنها یافته. و هم شیخ مذکور اجازتش داده که از من روایت حدیث نما.

(18) مولانا علی بن نصر الله الجزايري⁴⁴:

از اکابر فقهاء و اجلای فضلا و معاصر شیخ بهاء الدين عاملی- علیه الرحمۃ- بود. صاحب امل [الامل] آورده که علی بن نصر الله عالم و فاضل جلیل القدر و فقیه مشهور و از معاصرین شیخ بهائی بود.

(19) الشیخ محمد بن احمد بن محمد العاملی⁴⁵:

از علماء عاملین و فقهاء صالحین و معاصر شیخ بهاء الدين عاملی- علیه الرحمۃ- بود. در امل الامل آورده که شیخ محمد مذکور فاضل و عالم و فقیه و صالح جلیل القدر، معاصر شیخ بهائی بود. در

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 41

شهر کشمیر متوطن شد و هم در آنجا وفات یافت.

(20) السيد زین الدین علی بن الحسن بن شدقم الحسینی المدنی⁴⁶

42. طبقات اعلام الشیعه، ص 532، امل الامل، ج 1، ص 176.

43. طبقات اعلام الشیعه، ص 281، امل الامل، ج 2، ص 135، ریاض العلما.

44. طبقات اعلام الشیعه، ص 388، امل الامل، ج 2، ص 208.

45. طبقات اعلام الشیعه، ص 530، امل الامل، ج 1، ص 138.

از افضل کاملین و معاصرین مولانا الاجل شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- بود. در کتاب امل الامل آورده که سید زین الدین مذکور، عالم و فاضل و محقق و ادیب و شاعر بود. او را مسائل‌اند که به خدمت شیخ بهاء الدین- علیه الرحمة- فرستاده.

(21) السيد خلیفة [خلف] بن مطلب بن حیدر الموسوی المشعشعی الحوزی⁴⁷:

در امل الامل آورده که سید جلیل القدر خلیفة بن مطلب بن حیدر موسوی مشعشعی حوزی که حاکم بلده حوزه بود فاضل و عالم و محقق جلیل القدر و شاعر و ادیب بوده. صاحب تصانیف بسیار است از آن جمله کتاب سیف الشیعة در علم حدیث، و کتاب حق الیقین در علم کلام، و برہان الشیعة در مبحث امامت، و کتاب حجه البالغة در کلام، و کتابی کبیر در منطق و کلام، و رساله‌ای در علم نحو، و منظومه‌ای در نحو، و شرح دعای عرفه، و دیوان اشعار عربی، و دیوان اشعار فارسی، و غیر این‌ها. از معاصرین شیخ بهاء الدین عاملی بود.

(22) السيد حسن بن علی بن شدقم الحسینی المدنی [998-932]:⁴⁸

از تلامذه شیخ حسین والد شیخ بهاء الدین عاملی و علامه شیخ نعمة الله بن احمد بن خاتون عاملی بود، و هم از ایشان روایت حدیث داشته. شیخ حر عاملی او را به «فاضل صالح و عالم جلیل القدر و محدث و شاعر و ادیب» ستوده. از تصانیف شریفه اوست:

كتاب الجوادر النظمية من حديث خير البرية كه آن را برای نظام شاه والی حیدرآباد به قالب نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 42 تألیف و ترصیف در آورده.

سید علی خان مدنی در سلافله العصر مدح و وصف او بسیار نموده و آورده که سید حسن مذکور وقتی که در شهر حیدرآباد تشریف ارزانی داشت والد من با او بغایت مودت و خلت⁴⁹ داشته و اکثر اوقات با والد من مصاحبت و مجالست می‌ورزید.

(23) مولانا حسین بن موسی الاربیلی⁵⁰:

در امل الامل آورده که: «مولانا حسین بن موسی الاربیلی ساکن بلده استرآباد بود. فاضل و فقیه و صالح و معاصر شیخ بهائی است. از تصانیف او کتب کثیراند از آن جمله: شرح رساله صومیه اثنی عشریه شیخ بهائی علیه الرحمة.

مولانا حسین وقتی که خبر وفات شیخ بهاء الدین- علیه الرحمة- را شنید و اینکه شیخ در بلده اصفهان انتقال کرد و از آنجا نعش مطهرش را به مشهد امام رضا- علیه السلام- نقل کردن مصروف به تصنیف شرح مزبور بوده» و در اثنای شرح رساله خبر وفاتش را به نهجی که به سمع مولانای موصوف رسیده به سلک تحریر کشیده.

(24) ملا محمد امین بن محمد شریف الاسترآبادی صاحب الفوائد المدنی: [- 1033 یا 1041 یا 1041]:⁵¹

از مشاهیر محدثین و رئیس فرقه اخباریین است. شیخ یوسف بحرانی آورده که ملا محمد امین فاضل محقق و مدقق و ماهر علم اصول دین و اصول فقه و حدیث بود و اخباری صلب بود. او است اول کسی که دروازه طعن بر مجتهدین گشاد و فرقه ناجیه امامیه اثنی عشریه را به دو قسم تقسیم گردانید: یکی اخباری و دیگری مجتهد. و در کتاب خود- فوائد مدنیه- طعن و تشنبیع بسیار در حق مجتهدین نمود بلکه گاهی ایشان را به سوی تخریب دین نسبت کرده است لیکن سخن نیک نگفته است و کلام خوب نکرده و به موافق صواب و سداد نرسیده زیرا که فسادی عظیم بر این مترتب شده است که من آن را در کتاب درر نجفیه و مقدمات کتاب حدائق واضح ساختام.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 43

46. طبقات اعلام الشیعة، ص 401، امل الامل، ج 2، ص 178.

47. طبقات اعلام الشیعة، ص 200، امل الامل، ج 2، ص 111، ریاض العلماء، ج 2، ص 239.

48. طبقات اعلام الشیعة، ص 144، طبقات اعلام الشیعة(قرن دهم)، ص 52 که در اینجا تاریخ فوت او را 995 ضبط کرده، ریاض العلماء، ج 1، ص 239، امل الامل، ج 2، ص 70، در امل الامل: «سید حسن بن علی بن شدقم». خلت- دوستی، رفاقت.

49. طبقات اعلام الشیعة، ص 157، امل الامل، ج 2، ص 104، ریاض العلماء، ج 2، ص 180.

50. طبقات اعلام الشیعة، ص 56، لؤلؤة البحرين، سلافله العصر، ص 449، امل الامل، ج 2، ص 246، ریاض العلماء، ج 5، ص 36.

51. طبقات اعلام الشیعة، ص 56، لؤلؤة البحرين، سلافله العصر، ص 449، امل الامل، ج 2، ص 246، ریاض العلماء، ج 5، ص 36.

از تصانیف اوست کتاب فوائد مدنیه، و شرح اصول کافی، و شرح تهذیب الاحکام، و کتابی دیگر که در آن بر ملا جلال دوانی و ملا صدرا درباره حواشی شرح جدید تحریر رده است، و دیگر کتاب فوائد دقایق العلوم است و این‌ها را در کتاب فوائد مدنیه ذکر فرموده است. و صاحب امل الامل آورده که از تصانیف او است: شرح تهذیب الاحکام و شرح استبصار ناتمام، و رساله در بیان مسئله بدا، و جواب مسائل شیخ حسین طبری عاملی، و رساله در مبحث نجاست خمر و غیر این‌ها، و دیگر رسائل است.

باز شیخ یوسف بحرانی می‌فرماید که من بر خط ملا محمد امین مذکور حاشیه‌ای بر مدارک دیده‌ام که متعلق به بعض ابواب طهارت است و آن بر فضیلت و دقت نظر و حسن تقریرش گواهی می‌دهد. و او در مدینه منوره اختیار مجاورت نموده بود و بعد از آن در مکه معظمه رحل اقامت انداخت و در آنجای اقدس در سال یک‌هزار و سی و سه (1033) هجری وفات یافت. صاحب امل الامل از صاحب سلافة العصر نقل کرده است که وفاتش در سال یک‌هزار و سی و شش (1036) هجری واقع شد و ظاهر آن است که آن غلط است. و محمد امین مذکور از استاد خود سید محمد مصنف مدارک و هم از میرزا محمد استرآبادی روایت داشت و شیخ زین الدین بن شیخ حسن بن شهید ثانی از او روایت دارد. انتهی محصله.

آخوند مجلسی- علیه الرحمة- در بحار الانوار آورده که کتاب فوائد مکیه و فوائد مدنیه هر دو از تصانیف رئیس المحدثین مولانا محمد امین استرآبادی است و جلالت و بزرگواری مصنف آنها معالم و مشهور است. انتهی.

صاحب تذکره آورده که دیگر از تصانیف ملا محمد امین رساله فارسیه موسوم به دانشنامه شاهی است.⁵²

و در کتاب سلافة [العصر] بعد از ذکر احوال میرزا محمد استرآبادی صاحب کتاب رجال آورده: «و منهم صهره المولى محمد امین الجرجانی صاحب الفوائد المدنیة، جاور بمكة المشرفة و توفی بها».

انتهی.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 44

(25) الشیخ احمد بن یوسف السوادی العاملی العینائی:

شیخ حر عاملی آورده که شیخ احمد مذکور فاضل و فقیه بود و نزد من کتابی به خط شیخ احمد موصوف هست که از آخر آن ظاهر می‌شود که او از تلامذه شیخ محمد بن الحسن بن الشهید ثانی بود و تاریخ تحریر کتاب مذبور سنه احدی و عشرين و الف (1021) بود.⁵³

(26) السيد اسماعیل بن علی العاملی الكفر توثی:

در امل الامل مذکور است که سید اسماعیل مذبور، عالم و فاضل و فقیه بود. روایت حدیث از شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- داشته. و ایضا از سید محمد بن علی بن ابی الحسن عاملی روایت می‌کرد. شیخ حر- علیه الرحمة- آورده که دیده‌ام من از کتب او قریب به صد کتاب که از آنها آثار علم و فضل و فقاہت او ظاهر می‌شود.

(27) الشیخ علی بن معالی العاملی:

فاضل صالح و ادبی و عارف به علوم عربیت، از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی بود. شیخ مذبور خطی بغایت خوب داشته. کذا فی الامل.

(28) السيد ابو الصلاح علی بن السيد نجم الدین محمد العاملی:

52. دانشنامه شاهی را محمد امین استرآبادی به نام محمد قطبشاه به پیروی از اربعین فخر رازی در چهل فایده در غوامض مسائل حکمت و کلام و منطق و اصول و عربیت و دعا به روش اخباری نوشته است. این کتاب هنوز به صورت خطی است اما خوشبختانه چند نسخه خطی از آن در کتابخانه‌های عمومی ایران موجود است و تصحیح و نشر آن در انتظار همت صاحب‌همتی است.

53. طبقات اعلام الشیعه: «احمد بن احمد» (ص 24)، امل الامل، ج 1، ص 31.

54. طبقات اعلام الشیعه: «و تاریخ الكتاب 1071 و فی بعض النسخ 1021».

55. متن: «الکفر حوتی»، کفر توٹا قریه بزرگی از اعمال جزیره بوده در پنج‌فرسخی دارا و بین دارا و رأس عین. ایضا از قرای فلسطین است) معجم البلدان و جدود العالم، ص 156 و جغرافیای تاریخی سرزمینهای خلافت شرقی، ص 104)، طبقات اعلام الشیعه، ص 48، امل الامل، ج 1، ص 41.

56. طبقات اعلام الشیعه، ص 409، امل الامل، ج 1، ص 134.

از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- بود.

صاحب امل الامل آورده که ابو الصلاح از فضلاي عصر خود و فقيه و عابد و صالح و از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- بود. وقتی که از شیخ موصوف درخواست اجازه نمود ایشان برای

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۴۵

او برای پدر و برادر او هم نوشت. مؤلف شدور آورده که والد ماجد سید علی موصوف برای وی درخواست اجازه از شیخ حسن نمود و او اجازه روایت حدیث به وی داده بود.

(29) الشیخ زین العابدین بن محمد بن احمد بن سلیمان العاملی النباطی:^{۵۸}

از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- بود. در امل الامل آورده که شیخ زین العابدین مذکور، فاضل صالح و عابد زاهد و ورع و فقيه و محقق جلیل القدر بود. شیخ حر عاملی گفته:

عم من شیخ محمد حر عاملی جبعی پیش او تحصیل علوم نموده و هم از او روایت حدیث داشته و شیخ زین العابدین از شیخ حسن بن شهید ثانی.

(30) السيد بدر الدين [بن] محمد بن ناصر الدين^{۵۹} العاملی الكرکی:

بدر منیر علم و دین و قدوه علمای عاملین و فقهای صالحین بود. از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی است چنانچه صاحب امل الامل آورده و گفته که سید بدر الدين مذکور، فاضل و فقيه صالح است و از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی است.

(31) الشیخ حسن بن عبد النبي بن علی بن احمد بن محمد العاملی النباطی:^{۶۰}

از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی بود. فاضل و فقيه و عالم و ادیب و شاعر و منشی بود و شیخ محمد بن علی بن محمد الحر- عم شیخ حر عاملی- از او روایت حدیث داشته. کذا فی الامل.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۴۶

(32) الشیخ حسن بن علی العاملی الحائیی [-1035]^{۶۱}:

از تلامذه شیخ حسن و سید محمد صاحب مدارک بود و از هر دو ایشان اجازه روایت داشته.

صاحب امل الامل او را به «فاضل و عالم ماهر و ادیب و شاعر و منشی و فقيه و محدث و صدوق و معتمد جلیل القدر» ستوده. اخذ علوم از والد خود و از جماعتی از علمای عاملین که از ایشان شیخ نعمة الله بن احمد بن خاتون عاملی است و شیخ مفلح کونینی و شیخ ابراهیم میسی و شیخ محمد بن سلیمان تحصیل فرموده و از جانب شیخ حسن فرزند شهید ثانی- علیهمما الرحمة- و جناب سید محمد بن علی بن ابی الحسن موسوی طلب اجازه نموده بعد از آنکه به خدمت هر دو بزرگوار قرائت فرموده ایشان برای او تحریر اجازه فرموده اند.

از تصانیف شیخ حسن مزبور کتب کثیره اند از آن جمله کتاب حقیقت^{۶۲} الاخبار و جهينة الاخبار است در فن تاریخ، و کتاب نظم الجمان فی تاریخ الاکابر و الاعیان، و رساله‌ای موسوم به فرق‌قد الغرباء و سراج الادباء، و رساله‌ای در باب شفاعت، و رساله‌ای در نحو، و دیوان اشعار که تقریباً هفت‌هزار بیت بوده باشد، و غیر این‌ها.

۵۷. طبقات اعلام الشیعه، ص ۴۰۷، امل الامل، ج ۱، ص ۱۳۴.

۵۸. طبقات اعلام الشیعه، ص ۲۳۹، امل الامل، ج ۱، ص ۹۹، ریاض العلماء، ج ۲، ص ۳۹۹.

۵۹. متن: «نظر الدین».

۶۰ در طبقات اعلام الشیعه وی را یکبار بدر الدين بن محمد بن ناصر الدين (ص ۷۹) و بار دیگر محمد بن ناصر الدين عاملی کرکی یعنی پدر و پسر دانسته است (ص ۵۳۷)، امل الامل، ج ۱، ص ۴۳.

۶۱. طبقات اعلام الشیعه، ص ۱۵۶، امل الامل، ج ۱، ص ۶۳، ریاض العلماء، ج ۱، ص ۲۰۲.

۶۲. طبقات اعلام الشیعه، ص ۱۴۰، امل الامل، ج ۱، ص ۶۴، ریاض العلماء، ج ۱، ص ۲۲۴.

۶۳. متن: «حقیقت».

صاحب امل الامل بعد از ذکر کتب آورده که نسخه کتاب فرقہ الغرباء از خط مصنف به نظرم رسیده که بر ظهر آن انسائی لطیف به خط استادش شیخ حسن- علیه الرحمة- متضمن مدح کتاب و صاحبکش بوده نوشته بود.

⁶⁴) الامير فيض الله بن عبد القاهر الحسيني القرشيي [- 1025 هـ ق]:

از مشایخ کبار و فقهای نامدار بود. صاحب کتاب امل الامل آورده که امیر فیض الله مذکور فاضل و محدث جلیل الفقر بود و کتب بسیار دارد از آن جمله شرح کتاب مختلف علامه حلی- علیه الرحمۃ- و کتابی در اصول خبر داد مرا از این هر دو کتاب، خال والد من شیخ علی بن محمود عاملی از امیر موصوف و شیخ علی قرائت علوم در نجف اشرف پیش او نموده و اجازه روایت حدیث یافته. و شیخ علی مزبور وصف فضل و عمل و صلاح و عبادت او می فرمود.

سید مصطفی تفریشی در رجال خود ذکر و وصف او به این عبارت فرموده: «سیدنا الطاهر، کثیر

⁴⁷ نجوم السماء في ترافق العلوم (شرح حال علمي شبيه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۴۷

العلم، عظيم الحلم، متكلم فقيه ثقة عين كان. مولده في تفريش و تحصيله في مشهد الرضا- عليه السلام- و هو اليوم من سكان عتبة جده بالمشهد المقدس الغروي على مشرفه السلام، سهل الخليفة، لين العريكة، كل صفات الصلاحاء و العلماء و الانقياء، و له حاشية على المختلف و شرح الاثنى عشرية». انتهى.

امیر موصوف روایت حديث از شیخ محمد بن حسن بن شهید ثانی عاملی داشته و از تلامذه امیر موصوف، امیر شرف الدین علی بن حجة الله حسینی شولستانی نجفی بوده.

⁶⁵) الشيخ علي بن محمد الحر العاملى المشغري .⁶⁶

از افضل زمان و ادبای اوان خود بود. از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی و علامه سید محمد صاحب المدارک یوده.

شیخ حز عاملی در امل الامل آورده که: «شیخ علی مزبور، جد مؤلف این کتاب است. فاضل عالم و عابد کریم الاخلاق جلیل القر عظیم الشان و شاعر و ادیب و منشی بود. قرائت علوم پیش شیخ حسن و سید محمد- رحمهما اللہ- و غیرهما فرمود و به واسطه والد خود از شیخ علی موصوف روایت دارم. و او شعر خوب داشت. این وقت به خاطرمن چیزی از آن نمانده، در نجف اشرف مسمو ما وفات او شد».

⁶⁷ (35) الشيخ عبد السلام بن محمد الحر العامل المشغري:

[عموی] والد شیخ حر بود چنانچه در امل الامل آورده: «الشیخ عبد السلام بن محمد الحر العاملی المشعری عم والد مؤلف هذا الكتاب وجده لامه». و کفته که شیخ مزبور عالم عظیم الشأن جلیل القدر و زاهد و عابد و ورع و فقیه و محدث و ثقة بود، نظیر خود نداشت در عصر خود در زهد و عبادت

تحصیل علوم پیش والد ماجد خود و برادر خود شیخ علی و شیخ حسن بن شهید ثانی عاملی فرموده و هم به خدمت سید محمد بن ابی الحسن عاملی و غیر هم استفاده علوم و فنون فرموده. از تصانیف او رساله‌ای موسوم به [الارشاد] المنصف البصیر الى طریق الحجع بین اخبار القصیر، و رساله در مفطرات⁶⁸، و رساله در حمّعه، و غير ذلك من الرسائل، والفوائد المفردة

⁴⁸ نجوم السماء، فی ترجمة العلامة شریح حال علمای شیعه فرناندیه بایز دهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۴۸

بالجمله شیخ مذکور در فقه و عربیت ماهر بود. صاحب امل الامل گوید که خواندهام من پیش وی در زمانی که عمرم دهساله بود، و بغايت نیکو تقریر و حافظ مسائل و نکات بود و در آن زمان سن شریعش به هشتاد سال رسیده بود و بینانی از چشم او کم شده بود، و شیخ مذکور در همان ایام حفظ قرآن مجيد فرمود تا اپنکه عمر شریعش زياده از نود سال گذشته بود که وفات یافت.»

⁶⁴ .طبقات اعلام الشيعة، ص 443، امل الآمل، ج 2، ص 218، رياض العلماء، ج 4، ص 387، نقد الرجال، ص 269، مطلع الشمس، ج 2، ص 410.

⁶⁵ طبقات اعلام الشيعة: «محمود» (ص 415)، أمل الأمل، ج 1، ص 134، رياض العلماء، ج 4، ص 354.

66 : معجم المؤلفين: «مشغراني».

⁶⁷ طبقات اعلام الشيعة، ص 324، أمل الآمل، ج 1، ص 107.

68 متن: «مقدرات»

شیخ حر عاملی آورده که روز وفات شیخ عبد السلام مزبور قصیده طویله‌ای در مرثیه او گفته‌ام و اینجا اشعار خود را ذکر فرموده و گفته که اشعار شیخ مذکور آنچه والد من نقل می‌فرمود اشعار قلیل‌اند که محفوظ ندارم، و به واسطه شیخ مذکور از جمله مشایخ او روایت دارم.

(36) السيد محمد باقر بن الامیر شمس الدین محمد الحسینی الاسترآبادی الملقب به داماد [69] 1041 هـ ق:

دخترزاده شیخ علی بن عبد العالی کرکی بود چون پدرش به همین جهت معروف به داماد بود او معروف به سید محمد باقر داماد است.

مجمع شرافت و حذافت، و مرجع کلام و حکمت، و حامی دین و ملت، و حاوی فقه و شریعت بود.

کافه عقلای ذوی الافهام از خاص و عام معترف علوم و کمالات و دقایق و افادات اویند. تصانیف او مشتمل بر تحقیقات دقیقه و تدقیقات اندیشه مشهور و معروف است.

صاحب لؤلؤة البحرين آورده که جناب میر در اصل استرآبادی بود و در اصفهان توطن اختیار نمود و معاصر شیخ بهاء الدین عاملی بود. فاضل و جلیل و متكلم و ماهر در معقولات و شاعر به عربی و فارسی بود. امیر مذکور از خال خود شیخ عبد العالی کرکی پسر شیخ علی مذکور اجازه روایت داشت و هم از جناب شیخ حسین والد شیخ بهاء الدین -علیه الرحمة- اجازه یافته و ملا صدرای شیرازی که از علمای حکمت است تلمیذ امیر مذکور است.

در تاریخ عالم‌آرای عباسی مسطور است که: «فخر السادات و العلماء میر محمد باقر داماد المتخلص به «اشراق» خلف صدق مرحوم سید محمد داماد استرآبادی است، دخترزاده مجتهد مرحوم مبرور شیخ عبد العالی است، پدرش بدین جهت به «داماد» اشتهر یافته و او به حدت فهم و جودت

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمائی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 49

طبع اتصاف دارد. و در صغر سن در مشهد مقدس رضوی رفته در خدمت مدرسان و افضل سرکار فیض آثار، اکتساب علوم نموده در اندک زمانی ترقی عظیم نمود، و در زمان نواب سکندرشان یعنی سلطان محمد بن شاهطهماسب صفوی به صحبت علام و افضل درگاه معلى مشرف گشته مدتی با امیر فخر الدین سماکی استرآبادی و سایر دانشمندان مباحثات نموده در علوم معقول و منقول، سرآمد علمای روزگار گشت. ایام که سید موصوف در دارالسلطنه اصفهان ساکن است پرتو اشرافات انوار فضائل و کمالاتش بر ساحت آمال طلبه علوم، درخشناد، و لمعات کوکب طبع آفتاب مثالش بر عالمیان، تابان است. از تاریخ ارتحال شاه جنت مکان، یعنی شاهطهماسب صفوی، الی الان که سنه خمس و شرین و الف هجری است لحظه‌ای از مباحثه و مطالعه فارغ نبوده و لمحة‌ای اوقات شریفیش به بطالت نگشته. و الحق که جامع کمالات صوری و معنوی و کاشف دقایق انسی و آفاقی است. در اکثر علوم از حکمت و کلام و فنون عربیت و ریاضی و طب و فقه و تفسیر و حیث درجه علیا یافته، رتبه عالی اجتهاد دارد و فقهای عصر، فتاوی شرعیه را به تصحیح آن جناب معتبر می‌شمارند. در اکثر علوم تصانیف دارد».

در اینجا صاحب تاریخ مذکور تصانیفات جناب میر را که معلوم داشته به قلم آورده و نوشته که حافظه جناب میر به مرتبه‌ای است که از اول حال و مبادی نشو و ناما تا غایت، هر نقد عبارتی که به خازن طبیعت سپرده در حفظ آن شرط امانت کما ینبغی بجا آورده چیزی از آن خازن طبع وقادش فوت نشده. در طاعت و تقوا و عبادت، درجه عالی و رتبه متعالی دارد، و خلاصه اوقاتش صرف مطالعه و مباحثه و مباحثه و عبادت الهیه شده و می‌شود، و گاهی به نظم اشعار که پائین مراتب عالیه اوست مانفت شده «اشراق» تخلص مینماید، و از منظمات او این ریاضی که در نعمت حضرت خاتم الانبیاء- صلی الله علیه و آله- در رشته بلاعت انتظام داده تینما و تبرکا در این صحیفه ثبت افتاده، ریاضی:

افلاک یکی منبر نه پایه تست

ای ختم رسول دو کون پیرایه تست

تو نوری و آفتاب خود سایه تست

گر شخص ترا سایه نیفتند چه عجب

69. طبقات اعلام الشیعه، ص 67، سلافة العصر، ص 485، امل الامل، ج 2، ص 249، تذکره نصرآبادی، ص 149 و 482، ریاض العلماء، ج 5، ص 44، تاریخ عالم‌آرای عباسی، ص 147، لؤلؤة البحرين، ریاض الشعرا، انشکده آذر، چاپ بمبنی، ص 174، چاپ مرحوم سادات ناصری، ص 25، 924، نگارستان سخن، ص 8، روضات الجنات، ص 114، مجمع الفضلاء، ج 2، ص 7، ریاض العارفین، ص 166، ریاض الجنة، روضه پنجم، قسم دوم، روز روشن، ص 47، خلاصة الاشعار، اصل دوم، فصل اول، سفینه خوشگو، حرف الف، نتایج الافکار، ص 45، خلد بربن، ص 417.

70. تاریخ عالم‌آرای عباسی (با تلخیص)، ص 147

علیقلی خان واله داغستانی شش‌انگشتی در ریاض الشعرا آورده که: «امیر محمد باقر داماد اشراق- علیه الرحمة و المغفرة- قدوه فضلای عالی‌مدار و زبده حکمای روزگار بوده است. صیت فضل و دانش عرصه عالم را فراگرفته و آوازه جاه و منزلتش از قاف تا قاف رسیده. وی را «ثالث المعلمین» گویند. تصانیف عالیه‌اش مدار علیه فضلای نامدار و حکمای الامقدار و از فرط شهرت محتاج به تفصیل نیست. جناب میر، ثمره شجره وجود مسعود میر شمس الدین محمد الشهیر به داماد است یعنی داماد مجتبه مغفور شیخ علی بن عبد العالی. جناب شیخ در خواب حضرت سید الاوصیاء امیر المؤمنین- علیه السلام- را دید که به شیخ می‌فرمود که دختر خود را به میر شمس الدین عقد کن که

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۵۰

از او فرزندی متولد خواهد شد که وارث علوم انبیا و اوصیا باشد. شیخ به موجب اشارت، صیبه خود را به وی عقد کرد. بعد از انقضای مدتی صیبه شیخ به جوار رحمت ایزدی پیوست و طفلى از آن به وجود نیامد. شیخ اندیشه‌مند شد که اثر آن خواب به ظهور نیامد. باز حضرت امیر المؤمنین- علیه السلام- را به خواب دید که می‌فرمود که ما این دختر خود را نکفته بودیم بلکه غرض ما فلان دختر بود. شیخ همان دختر را به حواله نکاح میر شمس الدین درآورد و آن دختر والده ماجده میر محمد باقر است. و جناب میر، مدت‌ها در خراسان و عراق در خدمت دانشمندان مشغول تحصیل علوم شد. طنطنه دانش عرصه آفاق را فروگرفته، در عهد شاه صفی مغفور به اتفاق وی به زیارت عتبات عالیات رفته در نجف اشرف وفات یافته در جوار آن امام البشر آسود». انتهی ملقطا.

سید علی خان مدنی در کتاب سلافة العصر ثنای بسیار و مبالغه در مدایح و فضائل سید محمد باقر مذکور نموده گفته است که: «شاه عباس صفوی را بارها از او اندیشه به خاطر رسید و حیله‌ها در حق او برانگیخت، زیرا که خوف خروج او بر خود داشت و از رجوع قلوب مردم بهسوی او درباره مملکت خود می‌ترسید. پس حق تعالی به فضل عصیم و قدرت کامله خود شاه عباس را از بدگمانی در حق او بازداشت و منت و احسان بی‌پایان بر او گماشت، و همیشه عزت و جاه سید موصوف در ترقی بود و پیوسته سالک سبیل فوز و نجات ماند تا آنکه مدت عمرش به آخر رسید و خدای عز و جل، مدارج عالم جاودانی را از برای او اختیار فرموده و آیه کریمه **بِأَيْمَانِ النَّفْسِ الْمُطْمَئِنَّةِ اِزْجِعِي إِلَى رَبِّكَ رَاضِيَةً مَرْضِيَّةً**⁷¹ را تلاوت نمود. پس بهسوی بهشت رحلت فرمود. وفاتش در سال یک‌هزار و چهل و یک هجری واقع شد. قدس الله سره». بعد از این صاحب سلافة العصر بعضی از تصانیف او را نام برده و رساله مختصره‌ای مشتمل بر حکایت بعضی منامات عجیبه او مسمی به «خلعیه» را ذکر نموده نسبت آن به او داده و گفته است که این از غرائب رسائل اوست که بر نقده سیرت او دلالت دارد. انتهی.

محمد طاهر نصرآبادی در احوال میرداماد آورده که جناب میر در علوم عقلی و نقلی سرآمد علماء و زبده فضلا بود و در تزکیه نفس نفیس و تصفیه باطن شریف، نهایت سعی نموده چنانچه مشهور است که چهل سال شب، پهلو بربستر استراحت نگداشتند بود و نوافل شب و روز در مدت عمر از او فوت نشد. بر جمیع علماء به صفات حمیده و صلاح، امتیاز داشت. به اتفاق شاه جنت‌مکان شاه صفی صفوی به زیارت عتبات عالیات رفته در آنجا فوت شده و در نجف اشرف مدفون شد. تصانیفش مثل قبسات و جذوات، عالم را روشن دارد.⁷².

ایضا در همان تذکره این ابیات مشتمل بر تاریخ وفاتش از کلام ملا عبد الله کرمانی متخلص به «امانی» نقل کرده:

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۵۱

کزو گردد دل هر شاد ناشاد

فغان از جور این چرخ جفاکیش

که مثلش مادر ایام کم زاد

ز اولاد نبی دانای عصری

عروس فضل و دانش بود دلشداد

محمد باقر داماد کزوی

⁷¹. سوره فجر، آیه ۲۸.

⁷². تذکره نصرآبادی، ص 482

خرد از ماتمش گریان شد و گفت

عروس علم دین را مرد داماد

لکن بر این تقدیر سال یک هزار و چهل (1040) هجری می‌شود.

از تصانیف عالیه القدر و غالبه المهر آن علامه عصر و یگانه دهر در فن حکمت، کتاب قیسات و کتاب صراط المستقیم و کتاب افق المبین، و در علم فقه کتاب شارع النجاة و حواشی بر کافی و حواشی بر کتاب من لا یحضره الفقیه و حواشی بر صحیفه کامله و رساله در نهی از تسمیه حضرت امام صاحب الزمان- علیه السلام- به علاییه موسوم به شرعة التسمیة فی زمان الغيبة و کتاب عیون المسائل، و کتاب نبراس الضیاء و کتاب خلسة الملکوت و کتاب تقویم الایمان و کتاب الرواشح السماویة فی شرح احادیث الامامیة که شرح کافی کلینی است، و کتاب سبع شداد، و کتاب ضوابط الرضاع، و کتاب الایماظات و التشریفات، و شرح استبصار و غیر این‌ها از کتب رسائل و اجوبه رسائل‌اند.

شیخ یوسف آورده که از تصانیف میرداماد رساله‌ای دیده‌ام در بیان آنکه کسی که از جانب مادر انتساب به هاشم داشته باشد داخل سادات است و آن رساله جیده است.

و از تصانیف اوست حاشیه بر خلاصه الاقوال علامه کما بظہر عن کتاب الرواسخ. و از بعض مواضع کتاب منتهی المقال ظاهر می‌شود که از تصانیف جناب میر است حاشیه بر اختیار الرجال.

(37) الامیر محمد زمان بن محمد جعفر الرضوی المشهدی [- 1062 هـ][⁷³]:

از مشایخ کبار و فقهای ذوی الاعتبار بود.

در امل الامل مسطور است که امیر محمد زمان بن محمد جعفر رضوی مشهدی، فاضل و عالم و فقیه و حکیم و متکلم بود. از تصانیف او کتابها است از آن جمله شرح قواعد الاحکام، و استاد من شیخ زین الدین بن شیخ محمد بن حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- پیش او تحصیل و استفاده علوم فرموده بود.

ایضاً آورده که شیخ زین الدین مذکور مبالغه بسیار در وصف و مدح وی می‌فرمود و ثانی بلیغ در نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن‌ج ۱، ص: 52

كمال فضل و علم امیر محمد زمان می‌نمود.

و صاحب سلافه هم امیر موصوف را به مدح و ثنا یاد فرموده و گفته که آن جناب از اعاظم اهل عصر خود بود. در سنی احدی و اربعین بعد الالف به رحمت حق پیوست. بعضی از تلامذه امیر موصوف، تاریخ وفاتش را در این دو بیت یافته:

صدعت بموت محمد اسلامها

خطب اصاب المسلمين فارخوا

و قال ايضاً:

فتحت لروح محمد ابوابها

نظر و الآفاق السماء فارخوا

(38) امیر شرف الدین علی بن حجة الله الحسینی الحسینی الشولستانی.⁷⁴

⁷³ طبقات اعلام الشیعه، ص 234، امل الامل، ج 2، ص 273، ریاض العلماء، ج 5، ص 104، سلافة العصر، ص 499، ریاض العلماء، ج 5، ص 104.

از افضل ثقates مجتهدين و مشاهير علماء متاخرين و اكابر محدثين و اعظم محققين و مدققين است. از تلامذه ميرزا محمد استرآبادي صاحب کتب رجال و امير فيض الله تقرشی بوده و از جمله مشايخ آخوند ملا محمد تقى مجلسى- عليه الرحمة- بوده، چنانچه آخوند مجلسى مذکور در کتاب روضة المتقين به تقریب تحقیق احوال بعضی از رجال آورده که: «سید فاضل ثقه امير شرف الدين على الحسيني الحسيني- متع الله المسلمين بطول حياته- که در این ایام ساکن مزار فایض الانوار جانب سید الاوصياء امير المؤمنین علی بن ابی طالب- عليه من الصلاة افضلها و من التحیات اکملها- می باشد از تلامذه ميرزا محمد استرآبادي است». انتهى کلامه.

فاضل ربانی مولانا محمد باقر خراسانی در اجازه خود که برای ملا محمد شفیع قلمی فرمود به تقریب ذکر مشايخ خود می فرماید: «و روایت می کنم از سید فاضل جلیل القرآن امیر شرف الدين علی بن حجة الله الحسيني الشولستانی».

ملا حیدر علی مجلسى هم در اجازه خود از امیر موصوف روایت می کند و می فرماید که: «امیر مذکور از جانب معظم امیر فیض الله بن عبد القاهر الحسينی التفریشی از شیخ اعظم محمد بن الحسن الشهید الثانی- عليه الرحمة- روایت حدیث داشته». انتهى.

صاحب امل الامل آورده که: «سید امیر شرف الدين حسنى شولستانى عالم و فاضل و محدث و شاعر و ادیب بود. آخوند محمد باقر مجلسى از او روایت دارد». انتهى.

مؤلف گوید که در اواخر بعض نسخ کتاب من لا يحضره الفقيه اجازه ای به خط امیر شرف الدين مذکور که برای بعض تلامذه اش بود به نظر رسیده در آخر جلد اول، این عبارت مرقوم است: «ثم

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 53

بلغ سماعا ایده الله تعالى مع تحقيق و تدقیق متنا و سندا و اجزت له و روایته عنی لمن یحب و یرضی، و انا الفقیر الى الله الغنى، شرف الدين علی بن حجة الله الحسيني الحسيني». و در آخر مجلد ثانی، این عبارت تحریر فرموده: «ثم بلغ سماعا ایده الله تعالى فی مجالس متعددة آخرها يوم الاثنين شهرين شهر رمضان المبارك سنة ست و اربعين و الف بقراءة تحقيق و تدقیق و اجزت له روایته لمن یحب و یرضی، و انا اقل خلق الله الغنى، شرف الدين علی بن حجة الله الحسيني الشولستانی غفر الله له و لوالديه».

در شذور العقیان مسطور است که امیر شرف الدين فاضل و عالم و محدث و عارف به فن رجال بود.

(39) السيد نور الدين علی بن السيد علی بن [الحسين] ابی الحسن الحسيني الموسوى العاملی مصنف الشواهد المکیة [970]-[1068]⁷⁵:

برادر سید محمد صاحب مدارک و برادر مادری شیخ حسن بن شهید ثانی است.

شیخ یوسف بحرانی آورده که پدرش سید علی بن ابی الحسن عاملی دختر شهید ثانی را در حیاتش به عقد نکاح خود در آورد و سید محمد صاحب مدارک از آن دختر متولد شد. و شهید ثانی را سوای مادر دختر مذکوره زوجه‌ای دیگر بود که مادر شیخ حسن بود. چون شهید ثانی از دنیا رفت سید علی بن ابی الحسن مذکور مادر شیخ حسن را در تزییج خود آورد و سید نور الدين علی از او متولد شد. ولاست سید مذکور در سال نهصد و هفتاد هجری اتفاق افتاد. نور الدين مذکور از هر دو برادر خود که یکی علامه اوحد شمس الدين محمد صاحب مدارک برادر پدری او بود، و دیگری محقق جمال الدين ابی منصور الشیخ حسن صاحب المعالم بن شهید ثانی برادر مادری او بود روایت داشت و قرائت علوم پیش والد ماجد و هر دو برادران مذکور خود نموده بود.

در سلافة العصر آورده که سید نور الدين علی مذکور، کوه علم منیف و بازوی دین حنیف و مالک ازمه⁷⁶ تالیف و تصنیف، باهر الروایة و الدرایة، رافع جیش حسن مکارم و اعظم الرایة بود. در اول امر مکانی با اعزاز و تمکین در شام داشت بعد از آن عنان عزیمت بهسوی مکه عظممه معطوف ساخت و در آنجای اقس رحل اقامت انداخت، و من او را در مکه دیده‌ام درحالی که سن شریف او از نود سال گذشته بود، بالین‌همه مردم از او اعانت می‌جستند و او از کسی اعانت نمی‌خواست. و پیوسته مقیم

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 54

⁷⁴. طبقات اعلام الشیعه، ص 402، ریاض العلماء، ج 3، ص 388، شذور العقیان.

⁷⁵. طبقات اعلام الشیعه، ص 386، سلافة العصر، ص 302، امل الامل، ج 1، ص 124.

⁷⁶. ازمه جمع زمام به معنی مهارها است.

آنجا بود تا آنکه داعی حق را لبیک اجابت فرمود. وفاتش در هفدهم ماه ذیحجه سنه یکهزار و شصت و هشت (1068) هجری واقع شد. رحمه الله تعالى. ملا شفیع وفاتش را در سنه یکهزار و شصت و دو هجری ذکر نموده.

ایضاً صاحب سلافه آورده که از کلام او اشعاری است که دلالت بر علو منزلتش دارد. از مصنفات شریفه اوست کتاب شواهد مکیه که در آن بعض اغلاط ملا محمد امین استرآبادی صاحب فوائد مدنیه را رد فرموده. دیگر کتاب غرر الجامع فی شرح مختصر النافع، و کتاب انوار بهیه در شرح اثني عشریه صلاتیه شیخ بهاء الدین عاملی- عليه الرحمة، و رساله انبیه در تفسیر آیه **قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِلَّا الْمُؤْدَةُ فِي الْفُرْقَبِ**، و رساله مجموعه معروف به غنیه المسافر که مشتمل بر فوائد و اخبار و اشعار است، و بعضی حواشی بر کتب فقه و اصول و حدیث و اجوبه سوالات دارد. انتهی ما ذکره السید نور الدین المذکور من مصنفاته فی اجازته للفضل الشیخ صالح بن عبد الكریم البحرانی- طالب ثراه هما- و سید محمد مؤمن حسینی استرآبادی صاحب کتاب الرجعة از او روایت دارد.

و از اولاد سید نور الدین المذکور، فاضل کامل سید جمال الدین بن سید نور الدین، و دیگر فاضل فقیه و عالم نبیه سید حیدر بن سید نور الدین که صاحب امل ذکر او فرموده. و هم از کتاب امل الامل ظاهر می‌شود که از فرزندان اوست سید زین العابدین کما ذکرہ الحر العاملی ترجمه فی کتابه چنانچه مجمل احوال سید زین العابدین در ذیل معاصرین شیخ حر عاملی- عليه الرحمة- در ضمن این رساله هم خواهد آمد.

(40) الشیخ زین الدین بن الشیخ حسن بن الشهید الثانی [1009- 1062 یا 1064 هـ ق]⁷⁷

نور الله مرادهم. اسم مبارکش همچنین مثل اسم جدش زین الدین شهید ثانی به صورت لقب یافته شد و او در علم و فضل، گوی سبقت از اقران بوده چنانکه برادرش شیخ علی در منثور گفته که برادر من شیخ جلیل زین الملة و الدین- رحمه الله- فاضل ذکی و عالم لوذعی⁷⁸ و کامل رضی و عابد متقدی بود. در اول حال در بلاد خود پیش شاکردان پدر و جد خود اشتغال علوم نمود بعد از آن بمسوی عراق سفر کرد، در ایامی که پدرش شیخ محمد در آنجا اقامた داشته، و شیخ زین الدین المذکور در آن زمان سن شباب داشت. پس بمسوی بلاد عجم سفر کرد. چون به آنجا رسید شیخ مرحوم مبرور

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 55

شیخ بهاء الدین عاملی او را در منزل خود فرود آورد و اکرام تمام بجا آورد و شیخ زین الدین مذکور مدتی طویل در آنجا ماند. در این مدت به خدمت شیخ بهاء الدین- عليه الرحمة- مشغول قرائت و سمعاعت مصنفات او ماند و هم به خدمت دیگر فضلای آن بلاد، قرائت علوم می‌کرد. و چون شیخ بهائی در سالی که وفات پدرش شیخ محمد واقع شد انتقال فرمود- و آن سنه یکهزار و سی (1030) هجری بود- شیخ زین الدین مذکور بمسوی مکه معظمه سفر کرده همانجا اقامتا ورزید و مشغول مطالعه علوم گردید.

صاحب در منثور گوید که بعد از آن من بمسوی مکه معظمه رفت و با او بمسوی بلاد خود مراجعت کرد و به خدمتش کتب علم و اصول و فقه و هیئت را قرائت نمودم. پس او مرتبه دیگر بمسوی بلاد عجم سفر فرمود و به سرعت، مراجعت به وطن نمود و من در خدمتش مدتی استفاده می‌کردم تا آنکه مرا افق سفر بمسوی عراق افتاد و او بمسوی مکه رفت. و او فوائد متفرقه بر بعض کتب نوشته و اشعار خوب در فنون شعر گفته و مراثی و الغاز و تصییده مخصوصه در مرثیه حضرت امام حسین- عليه السلام- دارد. ولادتش در سال یکهزار و نه (1009) هجری واقع شده و روز نوزدهم ماه ذیحجه سنه یکهزار و شصت و چهار (1064) هجری در مکه معظمه وفات یافت و من هم در آن وقت به مکه حاضر بودم، و در روز عرفه به خدمت او رسیده بودم. و تا روز وفاتش در آنجا بودم. و او در جوار مزار پدر خود مدفون شد.

صاحب سلافه العصر بعد از وصف وثنای شیخ مذکور و ذکر حسن اخلاق او گفته که من او را در مکه معظمه دیده‌ام. آثار فلاح از سیمای او هویدا و روشن بود. مدت مجاورت او در آنجای اقدس به طول نکشید تا آنکه وفاتش در سال یکهزار و شصت و دو (1062) هجری دررسید.

شیخ یوسف بحرانی آورده که شیخ مذکور فاضل جلیل القدر بود و شیخ حر عاملی که از تلامذه اوست در امل الامل آورده که استاد من شیخ زین الدین مذکور، عالم فاضل و کامل و متبحر و محقق و مدقق و نقه و صالح و عابد و پرهیزکار و شاعر و منشی و ادیب و حافظ احادیث، و جامع فنون علوم از مقولات و منقولات، و جلیل القدر و عظیم المنزلة بود. نظری خود در عصر خود نداشت و به خدمت پدر خود شیخ محمد و شیخ بهاء الدین عاملی و مولانا محمد امین استرآبادی و دیگر علمای عرب و عجم قرائت علوم نمود و بعد از آن مدتی به مکه معظمه مجاورت فرموده همانجا وفات یافت و نزدیک مزار فایض الانوار

⁷⁷. طبقات اعلام الشیعه، ص 236، خلاصة الاثر، سلافه العصر، ص 308، امل الامل، ج 1، ص 92، الدر المنثور، ریاض العلماء، ج 2، ص 392.

⁷⁸. لوذعی- سریع الانتقال، تیز خاطر.

حضرت ام المؤمنین خدیجہ الکبری مدافون شد، و من چندین کتب عربیه و ریاضی و حدیث و فقه و غیر این‌ها را به خدمت او قرائت نموده‌ام. و او شعر خوب و فوائد و حواشی کثیره دارد، و دیوان شعر او را که صغیر است به خط او دیده‌ام. و او کتابی مرتب تصنیف نکرد به جهت آنکه شدت احتیاط و خوف شهرت داشت. چون علمای متاخرین کتب بسیار تصنیف کرده‌اند و در مصنفات ایشان سقطات کثیره مانده و از این‌جهت نوبت قتل جمعی از ایشان رسید. و شیخ زین‌الدین مذکور از حال

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 56

علامه حلی و شهید اول و جد خود شهید ثانی تعجب می‌کرد که ایشان پیش علمای مخالفین قرائت کتب بسیار نمودند و کتب فقه و حدیث و اصول ایشان را بسیار تفحص نمودند، و انکار بر ایشان در این باب می‌کرد و می‌گفت که بر این‌حال مترب شد آنچه مترب شد. عفی الله عنهم.

(41) الشیخ محمد بن علی بن احمد الحرفوشی الحریری العاملی الشامی [- 1059 هـ ق] [79]:

وی از اکابر علمای عاملین و اعظم فقها و محدثین و افخم ادبی کاملین و ارشد تلامذه مولانا سید نور الدین موسوی عاملی بوده.

صاحب امل الامل آورده که: «محمد بن علی مذکور، فاضل و عالم و ادیب و ماهر و محقق و مدقق و شاعر و منشی و حافظ بود و از اعاظم اهل عصر خود بود در علوم عربیت، و تحصیل فقه و حدیث در مکه معظمه پیش سید نور الدین عاملی فرموده و هم پیش جمعی از فضلای عامه و خاصه استفاده کرده بود. مصنفات شریفه او کثیر الفوائد از آن جمله: کتاب الثالی السنیة فی شرح الاجرومیة، و کتاب مختلف النحوة. که ناتمام است. و شرح زبدۃ الاصول و شرح تهذیب النحو، و شرح صمدیة، و شرح الشرح قطر الندى⁸⁰ للفاکھی، و شرح بر شرح کافیه جی بر قواعد الاعراب، و کتاب طرائف النظام و لطائف الانسجام فی محاسن الاشعار، و شرح قواعد شهید. علیه الرحمه. و رسالتة الحال، و دیوان اشعار عربیه، و دیگر رسائل متعدده دارد.

نیز شیخ حر عاملی آورده که: «مولانا محمد حرفوشی مذکور را دیده بودم ایامی که در بلاد ما تشریف داشته تا آنکه به سفر اصفهان رفت. و در وفات مولانا محمد بن علی مذکور قصیده طویله‌ای در مرثیه او گفته‌ام».

صاحب سلافه در وصف او می‌فرماید: «منار العلم الشامي و ملتمز كعبۃ الفضل و رکنها الشامي، و مشکاة الفضل و مصباحها المنیر به مسائها و صباحها، خاتمة ائمة العربية شرقاً و غرباً، و المرهف من کهام الكلام شباً و عزباً ابان عن المشکلات نقابها و ذلل صعابها و ملك رقابها، و الف بتألیفه شتات الفنون و صنف بتصانیفه الدر المکنون».

بالجمله صاحب سلافه به مدایح جلیله و مناقب فخیمه او را ستوده و گفته که مولانا محمد مذکور از دیار شام بهسوی بلاد عجم رفته همان‌جا اقام‌ت و رزید تا آنکه در ماه ربیع الآخر سنه تسع و خمسین رحلت فرمود.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 57

(42) الشیخ زین‌الدین علی بن سلیمان بن حسن بن درویش بن حاتم البحرانی القدمی المعروف بام الحديث [- 1064 هـ ق] [81]:

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمه- بود.

شیخ یوسف آورده که شیخ علی ملقب به زین‌الدین البحرانی اول کسی است که علم حدیث را در بلاد بحرین منتشر ساخت و ترویج و تهذیب آن نمود و قبل از زمان او در آن بلاد رواجی از برای آن نبود، و چون او ممارست و ملازمت به حدیث بسیار داشت و بر کتاب تهذیب الاحکام و کتاب استبصار، حواشی و قیود و فوائد بسیار نوشته در بلاد عجم به «ام الحديث» اشتهر یافت. و او در بلاد بحرین رئیس و مشاریلیه و متولی امور ریاست بود و آن را به نیکوکریین قیام بجا اورد، و غلبه حکام اهل فساد را بر طرف ساخت، و بساط عدل و انصاف میان خلائق مبسط داشت، و بدعتهای چند را که ظالمان جاری داشته بودند دفع فرمود. از تصانیف شریفه او است: رساله در صلاة، و رساله در جواز تقليد، و حاشیه بر کتاب مختصر نافع. شیخ علی مزبور در اول حال پیش شیخ محمد بن حسن بن رجب بحرانی تلمذ فرمود، پس چون بهسوی عجم سفر کرد به خدمت شیخ بهاء الدین عاملی رسیده علم حدیث را از او تحصیل نمود و بهسوی بحرین مراجعت فرمود و در آنجا آن علم شریف را رواج داد. در آن زمان شیخ محمد بحرانی مذکور در حلقة درس او حاضر می‌شد. پس مردم او را سرزنش کردن که او دیروز شاگرد تو بود

79. طبقات اعلام الشیعه، ص 508، امل الامل، ج 1، ص 162، سلافة العصر، ص 315.

80. طبقات اعلام الشیعه، «دلیل الهدی فی شرح قطر الندى».

81. طبقات اعلام الشیعه، ص 410، لؤلؤة البحرين.

اکنون تو چگونه شاگرد او شدی؟ شیخ محمد بحرانی که در غایت ورع و نقاو و انصاف بود گفت که او بر من و بر دیگران فائق شده است بهسبب آنکه اکتساب علم حدیث فرموده.

شیخ یوسف بحرانی آورده که شیخ سلیمان بن علی بن سلیمان بن راشد بحرانی از جمله تلامذه او بود. وفات شیخ علی بن سلیمان مذکور در سنه یاکهزار و شصت و چهار (1064) هجری واقع شد. قبر مقدس او در قریه «قُم» مزاری معروف است. او را سه پسر بودند: یکی از ایشان صاحب ورع و صلاح شیخ صلاح الدین که فاضل در علم حدیث و ادب بود، دیگری شیخ حاتم که او نیز فاضل و فقیه بود، و سوم شیخ جعفر که در اجرای امر به معروف و نهی عنی المنکر بغايت صلب و سخت و صاحب شدت بود و احوال این هر سه بزرگوار در مقام خود خواهد امد. ان شاء الله تعالى.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 58

(43) مولانا السيد حسين بن الامير رفيع الدين محمد صدر بن الامير شجاع الدين محمود الاصفهاني المازندراني المرعشى المعروف بخليفة سلطان و الملقب بسلطان العلماء، و علاء الدين [1001-1064 هـ] ⁸²:

از مشاهیر فضلا و جماهیر علماء بود و از اکابر سادات و امراء عجم و داماد شاه عباس صفوی ماضی بود. در عهد شاه و بعد از او منصب وزارت داشت. پدرش امیر رفیع الدين محمد به عهده صدارت در زمان پادشاه مذکور منصوب بود و جدش میر شجاع الدين محمود بسیار فاضل و صاحب فطرت عالی و در علوم متداولة سرآمد روزگار بود. و ایشان از سادات مرعشیه اصفهان و به «سدات خلیفه» مشهور و مازندرانی الاصل بودند. نسب ایشان به سید امیر قوام الدين مشهور به میر بزرگ، والی طبرستان و مازندران می‌رسد و سلسله نسب میر بزرگ مذکور بنا بر آنچه در کتاب مجالس المؤمنین مسطور است به حضرت امام زین العابدین- عليه السلام- منتهی می‌شود بر این نهجه: سید قوام الدين بن سید صادق بن سید عبد الله بن سید محمد بن ابراهیم بن سید حسن بن سید علی المرعش بن سید عبد الله بن سید محمد بن سید حسن بن سید حسین الاصغر بن امام زین العابدین علی بن الحسین علیهم السلام.

صاحب تاریخ عالم‌آرای عباسی به تقریب وقایع سنه یاکهزار و سی و سه (1033) هجری آورده که: «در این سال منصب وزارت دیوان اعلیٰ شاهی- یعنی شاه عباس صفوی- به سلطان العلماء خلیفه سلطان خلیفه سلطان رفیع الدين محمد صدر تفویض شد و تاریخ وزارت‌نش در این مصراج است:

وزیر شاه شد سلطان داماد⁸³

و ایضا در تاریخ مذبور به تقریب ذکر وزرای شاه عباس ماضی که در زمان وفاتش موجود بودند مسطور است که: «سلطان العلماء و دستور الوزراء خلیفه سلطان خلف میر رفیع الدين محمد صدر که شرف مصاہرات حضرت اعلیٰ دارد بدین رتبه گرامی معزز و سربلند گردید و من حيث الاستقلال به امر وزارت پرداخت. و الحق سید بزرگ عالی‌شان و فاضل دانشمند نیکو‌اخلاق است و از عهد صبی و اوان تمیز و نشو و ناما تا زمان ارتفاع به مدارج علیا و منصب مذکور، خلاصه عمر گرامی را صرف مطالعه و مباحثه کرده و در علوم معقول و منقول، سرآمد روزگار گردید. در اندک زمانی به وفور فهم و فطرت عالی و علم مستقیم، در علم حساب دانی مهارت کامل یافته تصریفاتش در علم حساب و قانون و نتایج ارقام، از حرف خطأ مصون. ذات کامل الصفاتش جامع کمالات صوری و معنوی و شایستگی این رتبه

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 59

والا از جبهه‌اش ظاهر و هویدا، و الى غایت من حیث الاستعداد، شاغل این مشغله عظیمه است»⁸⁴. الى آخر المدح في اخلاقه و م Hammond خصاله.

سید علی خان مدنی در سلافة العصر آورده که: «سید حسین مشهور به خلیفه داماد سلطان عجم بود و در سال یاکهزار و شصت و شش (1066) هجری وفات یافت و مولانا جلیل، خلیل بن غازی قزوینی کتاب مسمی به شافی- شرح کافی کلینی- را برای سید حسین موصوف تصنیف فرموده و در کتاب مذکور مدح و ثنای بلیغ در حق او گفته و به این الفاظه او را ستوده: مفتر

82 . طبقات اعلام الشیعه، ص 168، سلافة العصر، ریاض العلماء، ج 2، ص 51، تذکره نصرآبادی، ص 15، ریاض الشعرا.

83 . عالم‌آرای عباسی، ص 1013.

84 . عالم‌آرای عباسی، ص 1091.

العلماء و اعظم السادات و الاعظماء، و نور الهدى و بدر الدجى، ملقاء الضعفاء و المساكين، مرجع العلماء فى العالمين، اعتماد الدولة العالية الحسينية الموسوية الصفوية خليفة سلطان الحسينى».

میرزا محمد طاهر نصرآبادی اصفهانی در تذکره خود آورده که: «خلیفه سلطان- اسم شریفیش علاء الدین حسین خلف میر رفیع الدین محمد مشهور به خلیفه، نسب شریفیش منتهی می‌شود از جانب پدر به «میر بزرگ» که از اکابر سادات مازندران و فرمانفرماei آن ملک است. اما والدهاش از سادات شهرستان است. در عهد سلطان جنت‌مکان شاهعباس صفوی ماضی، والد ماجد آن جناب به منصب صدارت و خودش به سعادت مصاہرات و منصب وزارت سرافرازی داشت. در ازمنه سابقه هیچ سلسله‌ای به این دو سعادت و منصب عالی سریلنگی نیافرست. سید معزیز الله در فنون علوم، پیغمبر کامل برده در قواعد اصول دین مبین در نهایت ممتاز و فطانت بوده لحظه‌ای تعطیل در اوقات خود روا نداشتی. بعد از وفات شاهعباس ماضی، در اوایل جلوس شاه صفوی- علیه الرحمة- به سعیت بدگویان، بی‌جهت معزول شد. متوجه قم متوجه شد. بعد از آن باز در عهد سلطنت شاهعباس ثانی مسند وزارت اعظم به وجود آن پیگانه مزین شد و در تاریخ شهر سنه یاکهزار و شصت و چهار (1064) هجری در ولایت مازندران، طاییر روح پر فتوحش به قصد مأمن جاوید، بال پرواز گشود». ⁸⁵ انتهی.

در تذکره علیقلی خان مذکور است که: «سید مزبور در علم و فضل، سرآمد فضلای زمان و علمای دوران بود. فاضل کامل آقا حسین خوانساری از تلامذه سید حسین موصوف بود. از تصانیف او است:

حاشیه مدونه بر کتاب معلم الاصول، و حاشیه غیر مدونه بر شرح لمعه، و دیگر رسائل کثیره دارد».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 60

ملا محمد تقی بن مقصود على المجلسی الاصفهانی [1003- 1070 هـ]:⁸⁶

چون والد ماجد او ملا مقصود علی ملقب و متخلص به مجلسی بود لهذا اولاد او هم به این لقب مشهور شدند.

آخوند ملا محمد تقی از افضل تلامذه شیخ محمد بهاء الدین عاملی و ملا عبد الله شوشتاری است. در فضل و کمال و تقدس شهره آفاق است و او در بلاد عجم فقیه زمان و مرجع امثال و اقران خود بود. تصنیفات و تألیفات او بغايت کثیر الفع خصوصا مصنفانش در فارسی، فیضی عام برای خواص و عوام است.

سبط فاضل او ملا حیدر علی بن عزیز الله بن محمد تقی بن ملا محمد کاظم بن ملا عزیز الله بن مولانا محمد تقی مجلسی در رساله سلسله نسب خود آورده که: «آخوند ملا محمد تقی مجلسی از خانه آباده علم بوده‌اند چنانچه از اجازت آن مرحوم معلوم می‌گردد. از آن جمله در «اربعین» که به استدعا‌ی میرزا شرف الدین علی گلستانه نوشته است و در سایر اجازات، اینکه جد مادریش ملا درویش محمد اصفهانی فاضل و از تلامذه شهید ثانی بود. والد ملا درویش محمد، شیخ حسن عاملی، فاضل و عارف بود و والد محمد تقی مجلسی، ملا مقصود علی، عارف و صاحب کمالات مقدس بود و اشعار خوب می‌فرموده و متخلص به «ملا مجلسی» بود، و خال آن مرحوم ملا محمد قاسم از جمله فضلا بود بلکه والده آن جناب نیز مقدسه و عارفه بود».

ایضاً صاحب رساله مذکوره نقل کرده است که: «والد آخوند مرحوم در وقتی که اراده سفر نموده دو فرزند خود ملا محمد تقی و ملا محمد صادق را در خدمت علامه مقدس، آخوند ملا عبد الله شوشتاری- علیه الرحمة- از برای درس گذاشته سفارش ایشان به آن مرحوم نموده روانه سفر گردید.

در آن اوان موسی عیدی رسید. ملا عبد الله مذکور سه تومن نقد به آخوند ملا محمد تقی داد که صرف ضروریات خود نماید. آخوند گفت که بدون اجازت والده نخواهم گرفت. چون به والده خود اطلاع نمود والدهاش فرمود که پدرت دکانی دارد که کرایه‌اش فلان مقدار است و آن را بر اخراجات خود منقسم گردانیده‌ایم و به این عادت شده است و اکنون اگر این مبلغ را بگیرم توسعه به هم خواهد رسید و این هم معلوم است که تمام خواهد شد و عادت اول، رفع شده احتیاج اظهار حال به خدمت ملا و دیگران خواهد افتاد، این صلاح ما نیست. ملا عبد الله به استماع این سخن ایشان را دعا فرمود».

انتهی ترجمة کلامه.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 61

85 . تذکره نصرآبادی، ص 15.

86 . طبقات اعلام الشیعه، ص 101، امل الامل، ج 2، ص 252، ریاض العلماء، ج 5، ص 47، رساله سلسله نسب مجلسی از ملا حیدر علی مجلسی.

آخوند موصوف در اوایل کتاب لوامع، جمعی از اساتذه خود را ذکر نموده فرموده است که از جمله کسانی که مرا اجازه کتب احادیث داده‌اند استاد من شیخ بهاء الدین عاملی است که به واسطه پدر خود شیخ حسین بن عبد الصمد از شهید ثانی روایت داشت و او از شیخ نور الدین علی بن عبد العالی. و دیگر استاد من مولانا عبد الله بن حسین شوشتاری است که به واسطه شیخ نعمة الله بن خاتون عاملی از شیخ نور الدین علی بن عبد العالی کرکی روایت داشت. و دیگر قاضی معز الدین محمد و شیخ بونس جزایری‌اند که به واسطه شیخ عبد العالی بن شیخ نور الدین علی بن عبد العالی از پدرش روایت داشتند.

و دیگر قاضی ابو الشرف، و پسر عمه من شیخ عبد الله بن جابر عاملی و خال من ملا محمد قاسم بوده‌اند که همه ایشان از شیخ علمای زمان خود ملا درویش محمد اصفهانی عاملی که جد من است روایت داشتند. و از او شیخ نور الدین علی بن عبد العالی کرکی روایت داشت. همچنین سلسله روایت را به وساطت علمای اعصار به چندین طریق به‌سوی شیخ صدوق ابن بابویه مصنف کتاب من لا یحضره الفقیه متنهی ساخته است.

ملا حیدر علی مجلسی در رساله اجازه خود آورده که علامه فهame محمد تقی مجلسی فاضل و عالم و محدث و پرهیزکار و ثقه بود. در سال یک‌هزار و سه (1003) هجری متولد شد و در سال یک‌هزار و هفتاد (1070) هجری وفات یافت. دخترزاده‌اش ملا محمد سعید اشرف- خلف ملا صالح مازندرانی- در کلیات منظومه خود تاریخ وفات آخوند را چنین آورده:

«وَعْدَ بِدَارَ يَا رَبَّ جَنَّتِ الْمَاوِي بُودَ»

گفت در تاریخ هجرانش دل حضرت نصیب

از جمله تصانیف او شرح کتاب من لا یحضره الفقیه است به عربی موسوم به روضة المتقین، و شرح دیگر به فارسی موسوم به لوامع صاحبقرانی، و شرح صحیفه کامله سجادیه، و کتاب حدیقة المتقین در احکام عبادات، و رساله در احکام رضاع، و رساله مبسوط در احکام حج. ظاهر اتصنیف اکثر کتب آخوند- علیه الرحمه- در اوخر عمرش واقع شده چنان‌که از دیباچه کتاب روضة المتقین ظاهر می‌شود که در سن شصت‌سالگی به تصنیف آن پرداخت و در مجلد آخر از کتاب مذکور گفته است که من از عمر خود زیاده از پنجاه سال در تحقیق احادیث حضرت سید المرسلین و ائمه معصومین- صلوات الله علیهم اجمعین- صرف کردام و اولاً کتب مداوله در علم کلام و اصول و فقه را فرائت نمودم و هر آنچه علمای ما امامیه و غیر ایشان تصنیف کرده‌اند مطالعه کردم.

و ایضاً در مجلد مذکور که شرح احوال راویان است بعضی از خوابهای خود را نقل کرده است که دلالت بر علو مرتبه‌اش دارد. از آن جمله خوابی است که به تقریب ذکر سند صحیفه کامله سجادیه نقل کرده و خلاصه‌اش آنکه حضرت صاحب‌الامر- علیه السلام- او را به خواب برای گرفتن کتابی از شخصی دلالت فرمود، و آخوند- علیه الرحمه- در همان حال آن کتاب را از آن شخص یافته ملاحظه نموده دید که صحیفه کامله است. چون بیدار شد و چیزی نیافت تا صباح به تصرع و زاری بود. پس

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 62

در تفحص آن شخص می‌گردید تا آنکه در همان روز تعبیر خواب ظاهر شد که در حین تفحص، نسخه کامله که به خط شیخ شهید- علیه الرحمه- بود از دست شخصی اصفهانی به دست او آمد و همان نسخه بود که آن را به خواب دیده بود.

مؤلف گوید: که همان نسخه صحیفه کامله که به خط شیخ- علیه الرحمه- است تا این زمان در کتابخانه مجتبه‌الزمانی، ممتاز العلماء، سید محمد تقی بن سید العلماء آقا سید حسین- ادام الله ایامه- موجود است. رقم سطور نیز به زیارت آن نسخه شریفه مشرف شده. مشهور است که آن را شخصی در عهد جناب غفران مآب مولانا السید دلدار علی- طاب ثراه- در این بلده برای بیع آورده.

اتفاقاً احدي به خوبی آن نسخه مطلع نشد تا آنکه به آن جناب رسانید و به قرائين بسيار واضح شد که همان نسخه است.

و از کتاب آخوند- علیه الرحمه- که موسوم به لوامع صاحبقرانی است ظاهر می‌شود که چون او از تصنیف شرح عربی کتاب من لا یحضره الفقیه مسمی به روضة المتقین فارغ شد آن را به جهت ترویج آن از راه تحفه به نظر سلطان شاه عباس ثانی که پادشاه عصر او بود گذرانید و سلطان مذکور، فرمایش تصنیف شرح فارسی به او نمود، لهذا شرح دیگر مسمی به کتاب لوامع صاحبقرانی را به فارسی به نام شاه عباس در چندین مجلدات تصنیف نمود. شرح مذکور تا کتاب الحج در دو سه جلد دیده شد و زیاده از آن به نظر نرسید و ظاهراً نوبت به شرح تمام ابواب آن نرسیده باشد.

صاحب تذکره آورده که: «از چندین مواضع کتاب لوامع به وضوح می‌پیوندد که کتابی در تفسیر قرآن هم به فارسی از تصانیف اوست و تاریخ تصنیف کتاب حدیقه المتقین چنان‌که در مبحث «صوم» ذکر نموده است سنه یک‌هزار و شصت و چهار (1064) هجری است و در آن کتاب پنج باب و خاتمه‌ای قرار داده است لکن تا چهار باب که مشتمل بر احکام طهارت و نماز و زکات و روزه است مشهور است و باب پنجم و خاتمه کتاب در هیچیک از نسخ مشهوره یافته نشد، شاید که به بیاض نرسیده باشد. لکن از بعض مؤمنین مسموع شد که باب پنجم آنکه در احکام حج است نیز علی‌حده تدوین یافته‌اند. اما نسبت تصنیف آن بهسوی آخوند- عليه الرحمة- به حد ثبوت نرسیده. و الله يعلم.

و نیز از مؤلفات آن مرحوم سوای کتب و رساله‌های مذکوره رسائل دیگر است از آن جمله رساله و جوب نماز جمعه است چنان‌که در کتاب حدیقه [المتقین] اشاره به آن فرموده است، و رساله‌هایی چند در آداب نماز شب است چنانچه فرزند ارجمندش خاتم‌المحثین مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- در کتاب عین الحیات می‌فرماید که کیفیت نماز شب و دعاهای آن در کتابهای دعا مذکور است باید که به آنها رجوع نمایند و والد من رساله‌های کبیره و صغیره در این باب تألیف نموده است. انتهی.

و میان اولادش دیگر از اهل علم و فضل نیز به هم رسیده‌اند چنانچه در رساله نسب ملا حیدر

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 63

علی مجلسی مذکور است که آخوند ملا محمد تقی مجلسی را سه پسر به حد کمال رسیدند: اکبر اولادش ملا عزیز الله نام داشت، و پسر دوم ملا عبد الله، و پسر سوم، علامه مجلسی صاحب بحار الانوار- طاب ثراهـ. که احوال هریکی از ایشان در مقام خود خواهد آمد. انشاء الله تعالى.

ایضا در رساله مذکوره مسطور است که آخوند موصوف را چهار دختر بودند: یکی آمنه فاضله زوجه علامه ملا محمد صالح مازندرانی شارح اصول کافی است. سیجیء احواله انشاء الله. دیگری زوجه فاضل ملا محمد علی استرآبادی است. سوم زوجه فاضل علامه میرزا محمد بن الحسن الشیروانی مشهور به ملا میرزا. چهارم زوجه فاضل متبحر میرزا کمال‌الدین فسوی شارح شفیه است. و احوال فاضلین اخیرین در مقام خود خواهد آمد. انشاء الله. و تفصیل احوال سایر اسپاط و احفادش موقول بر رساله مذکوره است.

مؤلف گوید که فاضل حلیل و محدث نبیل ملا محمد طاهر قمی نجفی که مجلی از احوالش بعد از این انشاء الله تعالی تحریر می‌شود و از معاصرین آخوند ملا محمد تقی مجلسی- عليه الرحمة- بود رساله تشنبیه بر اعمال و اقوال صوفیه تألیف نموده و آخوند- عليه الرحمة- بنا بر آنچه بهسوی آن جناب نسبت می‌کنند رساله‌ای در جواب آن بر نهج حواسی از جانب صوفیه مشتمل بر مناظره در تاریخچه طریقه فاسد و اعمال کاسده آن فرقه مبتدعه و حمایت جمعی از اسلاف ایشان و ادعای تشنبیه آن بدکشان نوشته. ملا طاهر مذکور بار دیگر رد جواب مذکور نوشته و به حجج ساطعه به نقض ایشان پرداخته بر وجهی که عame مؤمنین را از برای اطلاع و آگاهی بر حال ضلالت مآل صوفیه کافی است و بر تقدیری که جواب رساله مذکوره را به حیثیتی که متدوال است آخوند مذکور تألیف کرده باشد واضح می‌شود که آخوند در اوایل حال خود، طریقه صوفیه و اعمال مبتدعه ایشان را نیکو می‌دانست یا آنکه طریقه تقیه و مماشات و تألیف قلوب آن قوم ضلالتشعار به نیت خیر و مجادله حسنـ. کما شهد به ولد العلامه مجلسی- مقصور همت عالی داشت.

اما نسبت تألیف جواب مذکور بهسوی او ثابت نیست و دیگر کتب او که در اواخر عمر خود تصنیف کرده است نسبت تصنیف آنها بهسوی او متواتر است و بر تبحیر عظیم او در علم فقه شیعه و احادیث امامیه دلالت دارد. و اگرچه از بعض مواضع آنها حسن ظن او به صوفیه ظاهر می‌شود لکن سلوک او به مسلک فاسد صوفیه در عقاید و اعمال یافته نمی‌شود. بلکه خلاف آن از کتب مذکوره مستفاد است.

پس بعد نیست که جواب رساله مذکوره را شخصی از صوفیه آن زمان نوشته به آخوند- عليه الرحمة- منسوب نموده باشد تا کلامش را معتبر شمارند. در حقیقت دامن حال آخوند مرحوم از لوث چنین اقوال فاسد پاک بود.

و ایضا خودش در لوامع به تقریب معنی حدیث قدسی که در فضیلت مؤمن مصلی به نوافل مشتمل بر لفظ کنت سمعه الذى یسمع به و امثال آن وارد است می‌فرماید که چنان مؤمن به قوت

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 64

الهی می‌کند هرچه می‌کند. و این معنی نه به حلول و اتحاد است بلکه به محض ارتباط است. پس بنابراین ثابت شد که آخوند- عليه الرحمة- از متابعت اقوال فاسد صوفیه از وجود وحدت یافته بوده است و بالجمله برائت او از چنین مزخرفات مستغنى از اظهار است.

(45) مولانا محمد طاهر بن محمد حسين الشيرازی ثم النجفی ثم القمی [- 1098 هـ ق]⁸⁷

از مشاهیر علمای امامیه و اکابر محدثین فرقه ناجیه بود. شیخ حر عاملی و خاتم المجتهدين ملا محمد باقر مجلسی- صاحب بحار الانوار- از آن جناب روایت دارند و در امل الامل آن جناب را به «عالی محقق و مدقق و ثقہ و فقیه و منکلم و محدث جلیل القرآن و عظیم الشان» ستوده و گفته که از تصانیف شریفه اش کتابها است از آن جمله: شرح تهذیب الحديث، و کتاب حکمة العارفین فی رد شبهة المخالفین، و کتاب بهجه الدارین، و کتاب تحفة الاخبار فی شرح قصیده مونس الابرار، و کتاب الأربعین فی فضائل امیر المؤمنین و امامة الانتم الطاھرین، و رساله حق الیقین، و رساله فوائد مدنیة فی الرد علی الحکماء و الصوفیة، و کتاب حجة الاسلام، و رساله جمعه و غیر ذلك من الكتب و الرسائل. و شیخ حر عاملی اورده که من از او روایت حدیث دارم. انتهی. و رساله‌ای در رد بر اقوال و اعمال صوفیه. و چون بعض معاصرینش رد بر آن رساله و حمایت طریقه صوفیه کرده بود ملا مذکور بار دیگر رد بر آن نوشت چنانچه در حال آخرond ملا محمد نقی مجلسی- ره- بیان آن کرده شد.

(46) مولانا [محسن بن] نظام الدین محمد بن حسين الساوی القرشی⁸⁸:

از فضلای مشهورین و تلامذه حضرت خاتم المجتهدين شیخ بهاء الدین است. از تصانیف او است کتاب نظام الاقوال فی معرفة الرجال و آن کتابی است مشهور که در آن روایان احادیث کتب اربعه را بیان فرموده.

دیگر از تصانیف مشهور او است پانزده باب از آخر کتاب جامع عباسی که بعد وفات استادش شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- به حکم خاقان معظم شاه عباس صفوی به جمع و تصنیف آن پرداخته.

نجوم السماء فی تراجمم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 65

(47) السيد ابراهیم بن قوام الدین حسین بن عطاء الله الحسینی الحمدانی [- 1026 هـ ق]⁸⁹:

در عقلیات سرآمد فضلای کاملین و اجلای بارعین بود. تصانیف شریفه آن مقبول بارگاه الله بر مبلغ فضل و مقدار علم او شاهد و گواهاند. بالجمله مدح و وصف آن جناب بالآخر از آن است که در تحریر گنجد.

از تصانیف او است: حاشیه تفسیر کشاف، و حاشیه بر شفا، و حاشیه بر شرح اشارات، و حاشیه بر رساله اثبات و اجب تعالی که از فاضل محقق جلال دوانی مشهور و متدائل است.

سید موصوف از جناب شیخ الاسلام و المسلمين، بهاء الملہ و الحق و الدین محمد عاملی اخذ حدیث فرموده و از آن جناب اجازه مبسوطه یافته. وفات او علی ما قاله مولانا عبد العلی الطباطبائی فی حاشیة کتاب امل الامل.

(48) مولانا السيد حسین بن السيد محمد بن السيد علی الموسوی العاملی الجبی [- 1069 هـ ق]⁹⁰:

فرزند ارجمند سید محمد- صاحب مدارک- است. شیخ حر عاملی ترجمه‌اش بدین عنوان آورده که: سید حسین، عالم فاضل و فقیه ماهر و جلیل القرآن و عظیم الشان بود. در خدمت والد ماجد خود صاحب مدارک و مولانا الاجل شیخ بهاء الدین عاملی- رحمهما الله- و دیگر علمای عصر، تحصیل و قرائت علوم نموده بهمسوی خراسان سفر کرده در آنجا اقامت ورزید، و در مشهد مقدس امام رضا- علیه آلاف التحیة و الثناء- به عهده شیخ الاسلامی و قاضی القضاطی منصوب بود و در سمت شرقی روضه رضویه به درس و افاده محصلین اوقات شریف می‌گذرانید.

از جمله تصانیف او است: شواهد ابن الناظم، و حاشیه بر الفیه شهیدیه.

وفاتش در سال هزار و شصت و نه هجری واقع شد و جمعی از علماء مدح و وصف او فرموده‌اند از جمله ایشان سید محمد بن محمد عاملی عیناثی است. و نیز شیخ ابراهیم بن فخر الدین العاملی البازوری که از تلامذه شیخ بهائی- علیه الرحمة- است تصییده‌ای در مدح او گفته و این اشعار از جمله قصیده مذکوره‌اند، اشعار:

من أفق سعد بها للحائزین هدى

للله آیة شمس العلی طلت

87. طبقات اعلام الشیعه، ص 302، امل الامل، ج 2، ص 277، ریاض العلماء، ج 5، ص 111، مقدمه شش رساله فارسی.

88. طبقات اعلام الشیعه، ص 492.

89. طبقات اعلام الشیعه، ص 12، سلافة العصر، ص 488، ریاض العلماء، ج 1، ص 11.

90. طبقات اعلام الشیعه، ص 163، امل الامل، ج 1، ص 79، ریاض العلماء، ج 2، ص 170.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج ۱؛
ص 66

أَنوارِهِ فانجلِت سُجْلِ الْعُمَى بِدَا	وَأَيْ بَدْرِ كَمَالِ فِي الْوَرَى سُطْعَتْ
تَطَوْفَ مِنْ حَوْلِهَا أَمَالَ مِنْ وَفَدَا	قَدْ أَصْبَحَتْ كَعْبَةَ الْعَافِينَ حَضْرَتَهِ
شَمْسُ الصَّحْنِ مِنْ ثَغُورِ الدَّهْرِ رِيقَ نَدِي	لَا زَلتَ انسَانَ عَيْنَ الدَّهْرِ مَا رَشَفْتَ

(49) الشیخ شریف الدین محمد الروید شنتی^{۹۲}:

صاحب امل آورده که شیخ شریف الدین فاضل عظیم الشان و جلیل القدر از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی است.

مؤلف شذور العقیان فی تراجم الاعیان آورده که: «فاضل صالح مولانا محمد شریف بن شمس الدین محمد الروید شنتی از مشايخ آخوند ملا محمد باقر مجلسی است و از شیخ الاسلام حضرت شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- اجازه یافته و تاریخ کتابت اجازه مذبوره «عشره آخر ماه جمادی الاولی سنة اثنین و عشرين بعد الألف» بوده و شیخ مذبور در اجازه مذکوره در وصف او می فرماید که:

«فرانت نمود نزد من اخ اعز، زبدة الاफاضل و خلاصة الامائل، زکی ذکی المعنی^{۹۳} لوذعی^{۹۴}، حاوی برتری و کمال، جامع محمد خصال و فائز به درجه استدلال و افاده و افاضه و تقوی، شریف الدین محمد- وفقه الله الله سبحانه للارتفاع الى ارفع الدرجات...» الى آخره ما قال.

(50) مولانا السيد جواد بن سعید العاملی - [1065]^{۹۵}

از تلامذه خاتم المجتهدين مولانا شیخ بهاء الدین عاملی است. فاضل عالم و محقق جلیل القدر بود. از تصنیفات او است: شرح آیات الاحکام، و شرح خلاصة الحساب و دیگر کتب. کذا فی الامل [الامل].

مولانا عبد العلی طباطبائی بر حاشیه امل آمل می فرماید که سید جواد مذکور از اکابر فضلاء است و اسم شریف او سید جواد و پدرش سعد بن جواد است نه سعید چنان که مصنف آورده.

از تصنیفات او است: کتاب غایة المأمول فی شرح زبدة الاصول، و مسائل الافهام الى باب الاحکام.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 67

91 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هش.

92 . طبقات اعلام الشیعه، ص 260، شذور العقیان، امل آمل، ج 2، ص 272.

93 . المعنی- کسی که رای او همیشه بر صواب باشد و در فکر او خطأ نیافتد، زیرک، زودیاب (لغتنامه دهخدا).

94 . لوذعی- تیزیاب، سریع الانقال، به غایت زیرک (لغتنامه دهخدا).

95 . طبقات اعلام الشیعه، ص 126، امل آمل، ج 2، ص 57، ریاض العلماء، ج 1، ص 118، تذکره شوشترا، اعیان الشیعه، ج 17، ص 144

مولانا عبد العلی نوشتہ کہ از کتاب مسالک مستفاد می شود کہ از تصانیف او است شرح کتاب دروس. و اللہ العالٰم.

(51) السيد احمد بن عبد الصمد الحسینی البحراني⁹⁶:

صاحب امل الامل آورده: «شیخ جلیل احمد بن عبد الصمد مذکور، عالم فاضل و شاعر ادیب بود.

از تلامذہ شیخ اجل بهاء الدین محمد عاملی است و از شیخ موصوف روایت داشت».

صاحب سلافة العصر در وصفش می فرماید: «السيد احمد بن عبد الصمد البحاراني هو للعلم علم و للفضل ركن و مستلزم، مدید في الأدب باعه، كريم خيمه و طباعه، خلد في صفحات الدهر محسن آثاره و قلد جيد الزمن قلائد نظامه و نثاره، فهو اذا قال صال، و عنث لشبا لسانه النصال، ولا يحضرني من شعره غير ما اشتدنيه له شيخنا العلامة جعفر بن كمال الدين البحاراني:

و لا ادعنتى العلي يوما لها ولدا

لا بلغنتى الى العلياء عارفتى

مرارة ليس يحلو بعدها ابدا

ان لم امر على الاعداء مشربهم

(52) السيد حسین بن الحسن الموسوی العاملی الكرکی⁹⁷:

والد میرزا حبیب اللہ عاملی است کہ ذکر ش می آید. از افضل زمان و علمای اقران بود.

در امل الامل آورده که: «سید حسین مزبور والد میرزا حبیب اللہ عاملی بود و فاضل و عالم جلیل القدر بود. در بلده اصفهان متوطن گردیده بود تا آنکه در آنجا به رحمت حق پیوست».

(53) السيد احمد بن الحسین بن الحسن الموسوی العاملی الكرکی⁹⁸

برادر میرزا حبیب اللہ عاملی است، و از تلامذہ شیخ بهاء الدین بود، و از شیخ مذکور روایت داشته.

صاحب امل الامل گفتہ: «السيد احمد اخو میرزا حبیب اللہ کابلی، كان فاضلا فقيها معاصرنا لشيخنا البهائي، فرأى عليه و روى عنه». انتہی.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 68

(54) میرزا حبیب اللہ بن الحسین بن الحسن الموسوی العاملی الكرکی⁹⁹:

از علمای کاملین و فقهای بار عین بود. پدر نامدار و جد عالی مقدار آن بزرگوار از فضلای ذوی الاعتبار بوده اند. میرزا موصوف برادر سید احمد سابق الذکر است. ظاهرا به شرف استفاده از شیخ بهاء الدین عاملی مشرف گشتہ.

شیخ حر عاملی در امل الامل می فرماید: «السيد میرزا حبیب اللہ بن الحسن الحسینی الموسوی العاملی الكرکی کان عالما جلیل القدر عظیم الشأن كثير العلم [و العمل]، سافر الى اصفهان و تقرب عند الملوك حتى جعلوه «صدر العلماء و الامراء» و اولاده و ابوه و جده كانوا فضلاء، يأتي ذكر بعضهم و تقدم ذكر اخیه السيد احمد و كانوا معاصرین لشيخنا البهائي [و قابلا عنده الحديث]».

انتہی کلامه اعلى اللہ مقامه.

96 . طبقات اعلام الشیعه، ص 18 ، سلافة العصر، ص 519، امل الامل، ج 2، ص 15.

97 . طبقات اعلام الشیعه، ص 181، امل الامل، ج 1، ص 69.

98 . طبقات اعلام الشیعه، ص 36، امل الامل، ج 1، ص 32، ریاض العلماء، ج 2، ص 65.

99 . طبقات اعلام الشیعه، ص 132، امل الامل، ج 1، ص 56، ریاض العلماء، ج 2، ص 64.

مؤلف گوید که: جد سید حبیب الله مذکور، سید حسن ملقب به سید نور الدین که او هم از فقهای نامدار و مشايخ ذوی الاعتبار و صاحب تصانیف بسیار و تالیف کبار بود از جمله مشايخ و اساتذه شیخ اعظم شیخ زین الدین الشهید ثانی- طاب ثراه- بوده کما بظهر من کتاب امل الامل و سید حسن مذکور پسر خاله شیخ علی بن عبد العالی کرکی بود و روایت حدیث هم از شیخ علی مذکور داشته چنانچه شهید ثانی در اجازه خود که برای شیخ حسین والد شیخ بهاء الدین عاملی تحریر کرده است مذکور ساخته.

از تصانیف سید حسن موصوف است کتاب العمدة الجلية فی الاصول الفقیہ که شهید ثانی آن را در «کرک نوح» در سنه 923 هجری پیش او خوانده، و کتاب محجة البيضاء که مبحث طهارت او در چهل جزء است، و کتاب مقنع الطلاق و آن کتابی است ضخیم در علم نحو و تصریف و معانی و بیان، و دیگر کتب هم دارد.

(55) میرزا علیرضا بن میرزا حبیب الله الموسوی العاملی [-1092]¹⁰⁰:

فاضل عالم و محقق مدقق و فقیه و متكلم جلیل القدر عظیم الشأن بود و در شهر اصفهان به منصب شیخ الاسلامی قیام داشت. وفاتش در سنه یک هزار و نود و دو هجری¹⁰¹ اتفاق افتاد. هکذا فی:

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 69
الامل.

(56) میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله الموسوی العاملی [- تقریباً 1080]¹⁰²:

فرزند ارجمند میرزا حبیب الله سابق الذکر است. شیخ حر عاملی در امل الامل ذکری از او آورده و کفته: «میرزا محمد مهدی بن میرزا حبیب الله الموسوی العاملی الکرکی کان عالماً فاضلاً جلیل القدر عظیم الشأن اعتماد الدولة فی اصفهان». انتهی کلامه.

(57) الشیخ محمد بن الحسین بن الحسن الموسوی العاملی الکرکی¹⁰³:

برادر میرزا حبیب الله سابق الذکر است و از علمای زمان و فقهای دوران بود کما قال الشیخ الحر العاملی فی الامل ما هذا لفظه: «الشیخ محمد بن الحسین بن الحسن الموسوی العاملی الکرکی اخو میرزا حبیب الله السابق. کان عالماً فاضلاً جلیلاً فقیها سکن اصفهان». انتهی کلامه.

(58) مولانا السيد محمد معصوم بن محمد مهدی بن حبیب الله الموسوی العاملی الکرکی [-1095]¹⁰⁴:

«جد او میرزا حبیب الله عاملی و پدرش میرزا مهدی سابق الذکر بود. سید مذکور، فاضل عالم و محقق جلیل القدر بود. در بلده اصفهان به منصب شیخ الاسلامی قیام داشت. وفاتش در سنه خمس و تسعین و الف واقع شد». هکذا فی امل الامل.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 70

(59) مولانا السيد بدر الدین بن احمد العاملی الانصاری¹⁰⁵:

از تلامذه مولانا شیخ بهاء الدین عاملی است. عالم محقق و فاضل مدقق بود چنانچه در امل الامل مذکور است که: «سید بدر الدین بن احمد عاملی انصاری در شهر طوس سکونت دارد و از مدرسین آنچا است. میر موصوف، عالم فاضل و محقق ماهر و فقیه محدث و عارف بالعربیة و ادیب و شاعر بود.

پیش شیخ بهاء الدین عاملی و غیر ایشان از علماء قرائت نموده. از تصانیف اوست: حاشیه لطیفه بر اصول کافی، و هم از افاداتش حواشی کثیره بر احادیث مشکله است، و رساله‌ای در عمل به خبر واحد که در آن استقصاء ادله در این باب فرموده، و تتبع اخبار و احادیث نموده، و هیچ‌چیز از قسمی که از آن استدلال در باب مذکور توان کرد فرونق‌گذاشته. از جمله اشعار او این چند بیت است:

100 . طبقات اعلام الشیعه، ص 400، امل الامل، ج 1، ص 120، ریاض العلماء، ج 4، ص 417.

101 . در طبقات اعلام الشیعه هم که از همین امل الامل نقل کرده 1091 آورده است.

102 . طبقات اعلام الشیعه، ص 599، امل الامل، ج 1، ص 183، ریاض العلماء، ج 2، ص 64 و 70.

103 . طبقات اعلام الشیعه، ص 537، امل الامل، ج 1، ص 154.

104 . طبقات اعلام الشیعه، ص 574، امل الامل، ج 1، ص 180.

105 . طبقات اعلام الشیعه، ص 78، امل الامل، ج 1، ص 42.

تجلویها علی کنوس عتاب	یا لیلة قصرت و باتت زینب
یرضی لقاء من وراء حجاب	لو أنها ترضی مشبیی و الھوی
و قضی علیها ربها بخراب	و حلولها دار تھدم ربھا
و سواد عین مع سواد شباب»	لا طلت لیلتنا باسود ناظر

وفاتش در بلده طوس در ایامی که مدرس آنچا بود اتفاق افتاد. شیخ حر عاملی آورده که: «سید بدر الدین مذکور از جمله معاصرین بود و ندیده‌ام من او را، مگر از تلامذه او روایت دارم». ¹⁰⁶

(60) الشیخ [ابراهیم بن] ابراهیم بن فخر الدین العاملی البازوری:

منسوب به قریه بازور¹⁰⁷. شیخ مذبور از تلامذه حضرت خاتم المجتهدین مولانا شیخ بهاء الدین عاملی است.

در کتاب امل الامل مذکور است که: «شیخ ابراهیم فاضل صدق و صالح و ادیب و شاعر و از جمله معاصرین است. از شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- تحصیل علوم نموده و هم به خدمت مولانا شیخ محمد بن شیخ حسن بن شهید ثانی- قدس الله اسرارهم- تحصیل و استفاده فرموده بود». ¹⁰⁸

هم صاحب امل الامل می‌فرماید که: «شیخ ابراهیم مذکور در این زمان در شهر طوس وفات یافت و ندیدم من او را و نه اتفاق ملاقات او شده. و از تصانیف اوست نزد من دیوان اشعار او که به خط خود قلمی فرموده و دیوان مذبور از جمله آن کتاب است که از کتب آن مرحوم خریده‌ام و از تصانیف او است

نجوم السماء في ترالج العلماء (شرح حال علمی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 71

رساله موسومه به «رحلة المسافر و غنية المسامر¹⁰⁸، و خبر داد مرا به این کتاب مرا جماعتی که از جمله ایشان سید محمد بن حسین عاملی عیناثی است. و از جمله قصاید و اشعار او است قصیده در مرثیه شیخ و استاد خود شیخ بهاء الدین محمد عاملی- طاب ثراه- که در ترجمه آن جناب مرقوم گردید. و ایضا از اشعار او است قصیده در مدح شیخ زین الدین بن محمد بن حسن بن شهید ثانی- طیب الله مرادهم الزکیة- که این چند بیت از آن است:

سوابق مجد فی پدیه زمامها	کمولای زین الدین لا زال راکبا
به ظلمات الجهل يحلی ظلامها	اذا انقض منكم كوكب لاح كوكب
و لا انفك منكم للبرایا امامها	فما نال مجدًا نلتـم من سواكم
و موضعكم دون البرایا سنامها	مطـيا العـلـى ما انـقـدـن يـوـما لـغـيرـكـ
رسوم على قد طال منها انهدامها	حـلـتـم بـفـرـقـ الفـرـقـيـنـ وـ شـدـتـمـ
و ما ضربت الا لـديـكـ خـيـامـهاـ	محـطـ رـحالـ الطـالـبـيـنـ جـنـابـكـ
لـها سـجـدتـ اـخـيـارـهاـ وـ طـغـامـهاـ	اـذـا تـلـيـتـ فـيـ النـاسـ آـيـاتـ فـضـلـكـ

106 . طبقات اعلام الشیعه، ص 3، امل الامل، ج 1، ص 25، لؤلؤة البحرين.

107 . نسبة الى البازورية، قرية بقرب صور (اعیان الشیعه، ج 5، ص 93).

108 . امل الامل: «غنية عن المسامر».

و ايضاً از قصاید شریفه اوست قصیده در مدح سید حسین بن علامه سید محمد صاحب مدارک که در ضمن احوالش چند بیت از آن مندرج گردید.

(61) السيد محمد تقى بن ابى الحسن الاسترآبادى¹⁰⁹:

از افضل تلامذه مولانا الاجل شیخ بهاء الدين عاملی و سید محمد باقر داماد بود. شیخ حر عاملی- عليه الرحمة- در امل الامل او را به «فضل عالم و فقیه جلیل» ستوده و گفته که وی صاحب تصانیف لایقه است، از آن جمله: کتاب الطهارة، و رساله در وجوب صلات جمعه، و رساله در شرح خطبه شرایع الاسلام.

(62) السيد نظام الدين احمد بن زین العابدين العلوی العاملی الجبلی¹¹⁰:

از تلامذه شیخ بهاء الدين و مولانا السيد محمد باقر داماد بوده و صبیه میرداماد در عقد سید احمد موصوف بود.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 72

صاحب امل الامل او را به «عالم فاضل و محقق و متكلم» ستوده و آورده که وی داماد و شاگرد میر باقر داماد بود و از میر مبرور اجازه یافته و در آن توصیف و تعریف سید احمد فرموده و گفته که پیش من بعض کتاب شفا را خوانده و دیگر از کتب درس گرفته.

مؤلف شذور العقیان بعض عبارات اجازه مذکوره را که تاریخ کتابتش منتصف جمادی الاولی سنه سبع عشرة بعد الالف است نقل نموده و آن این است: «آن الولد الروحانی و الحمیم العقلانی، السيد السند، الأید المؤید، الالمعی الیلمعی اللوذعی، الفرید الوحدی، العالم العامل، و الفاضل الكامل، ذا النسب الطاهر و الفضل الزاهر، نظاما للشرف و العقل و الدين و الحق و الحقيقة أحتما حسینا- أفضض الله عليه رشائح التوفيق و مراسخ التحقیق- قد انسلاک فی من يختلف الى شطرا من العمر لاقتناص العلوم و يحفل بين يدي ملاعة الدهر لاقتناص الحقائق فصاحبینی و لازمنی و ارتاد و اصطاد و استفاد و استعاد و قرأ و سمع و أمعن و اتقن قد صادفته من هنا فاقهنه و فقهته على أمد بعيد في سلامه الناذقة و باع طويلا من صراحة الغریزة الواقدة، فما أقيمت الى ذهنه من غامضات هي مهمات العقول این وسیع قریحته في حمل أعبائه و ما أفرغت على قلبه من عویضات هي سمات الفحول لم يعي وجد شکیمته بأخذ ضنائه و لقد تاه نبیل ما تاهت في مهامه سبله المدارک و ما فاه إلا بما امامه العقل الصریح الحائز بالمسالک، و قد قراء في العلوم الققلیة من تصانیف الشرکاء الذين سیقونا بریاسة الصناعة قراءة يعبأ بها لا قراءة يوبه لها الفن الثالث عشر من کتاب الشفاء و هو الالهی منه أعني حکمة ما فوق الطبیعت و هو الیوم مشتعل بقراءة من قاطیغوریاس منه و أخذ سماعا في من يقرأ و يسمع النظرين الأول و الثالث من کتاب الاشارات و التنبیهات للشيخ الرئیس ضویع قدره و شرحه لخاتم المحققین- نور سر- و من کتبی و صحفي کتاب الأفق المبین الذى هو دستور الحق و فرجار البقین، و کتاب الایماظات و التشریفات الذى هو الصحیفة المکوتیة، و کتاب التقییسات الذى فيه فى سبیل التمجید و التوحید آیات بینات، كذلك قراءة فالحاصة و استفاده باحثة، و فى العلوم الشرعیة کتاب الطهارة من کتاب القواعد لشیخنا العلامة جمال الملة و الدين الحلى، و شرحه لجدى المحقق الفقمان- أعلى الله مقامهم- و طرفا من الكثاف للامام العلامة الزمخشري و حاشیة الشریفه، و هو مشتعل هذه الاوأن لقواعد شیخنا المحقق الشهید- فقدس طلیفه- و اتى اجزت له أن یروی عنی جميع ذلك لمن شاء و أحب». الخ.

در سنه تسع عشرة بعد الالف اجازه ثانیه از میرداماد یافته. در اجازه مذکوره می فرماید: «و بعد فان السيد الأید المؤید المتمهہر المتبحر، الفاجر الذاخر، العالم العامل، الفاضل الكامل، الراسخ الشامخ، الفهامة الکرامۃ، أفضض أولاد الروحانیین و اکرم العشائر العقلانیین، قرۃ عین القلب و فلذة کبد العقل، نظاما للعلم و الحکمة و الإفادة و الأفاضة و الحق و الحقيقة، أحمد الحسینی العاملی- حفه الله تعالى بانوار الفضل و الایقان، و خصه بانوار الفضل و العرفان- قد قرأ على اثولوجیا الثانية و هي فن البرهان

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 73

من حکمة المیزان من کتاب الشفاء لسہیمنا السالف و شربکنا الدارج الشیخ الرئیس أبو على الحسین بن عبد الله بن سینا- رفع الله درجهه و أعلى منزلته- قراءة و بحث و فحص و تدقیق، فلم یدع شاردة من الشوارد الا و قد اصطادها و لا فائدہ من الفوائد قد استفاده. و اتی قد أجزت له أن یروی عنی ما أخذ و ضبط و اختطف و التقط لمن شاء، کيف شاء و لمن أحب کیف أحب». الخ

¹⁰⁹ . طبقات اعلام الشیعه، ص 93، امل الامل، ج 2، ص 251، ریاض العلماء، ج 5، ص 46.

¹¹⁰ . طبقات اعلام الشیعه، ص 27، تتمیم امل الامل، ص 62، امل الامل، ج 1، ص 33، شذور العقیان.

و در ربيع الآخر سنة الثامنة عشرة بعد الألف از مولانا الشيخ بهاء الدين عاملی- طاب ثراه- اجازت ياقته و در آن اجازه فرموده: «اما بعد الحمد و الصلاة، فقد أجزت للسيد الأجل الفاضل التقى الذکی، الصفی الوفی، الالمعی اللوذعی، شمس سماء السیادة و الافادة و الاقبال، و غرّة سیماء النقاۃ و النجابة و الكمال، سیدنا السند، نظام الدین احمد العلوی العاملی- وفقه الله سبحانه لارتفاع أرفع المعارج في العلم و العمل و بلغه غایة المقصود و المراد و الأمل- أن یروی عنی الأصول الأربعه التي علیها مدار محدثی الفرقة الناجیة الإمامیة- رضوان الله علیهم». انتهى.

صاحب شذور العقیان آورده که از تصانیف سید احمد مذکور است: کتاب معارف الهیه، و کتاب کشف الحقائق، و کتاب مفتاح الشفاء، و کتاب عروة الوثقی. دیگر کتب هم دارد.

صاحب تکمله امل الأمل آورده: «السید احمد بن السید زین العابدین العلوی، صهر السید باقر و تلمیذه، کان عالماً فاضلاً متقدماً فيها، و له تأییفات مشهورة في الفنون». انتهى. و ایضاً از تصانیف او کتاب نفحات را ذکر فرموده.

(63) الامیر محمد باقر الاسترآبادی¹¹¹:

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی است.

صاحب امل الأمل آورده: «السید الامیر محمد باقر الاسترآبادی المشهور به «الطالبان» عالم جلیل و فاضل صالح از تلامذه شیخ ما بهاء الدین عاملی- رحمه الله- بود. از تصانیف اوست شرح زبدة الأصول و غير أنها از کتب».

(64) میرزا محمد قاسم بن محمد عباس الجیلانی¹¹²:

تحصیل معقول و منقول و اخذ فروع و اصول از علماء مشهد مقدس نموده پس از آن رجوع به خدمت شیخ جلیل مولانا شیخ بهاء الدین و سید محمد باقر داماد حسینی- طاب ثراهما- فرموده در

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 74

حلقه شاگردی ایشان حظ وافر و استفاده کامل برداشت و به درجه قصوای علم و عمل رسید و از جمله و عمدہ فقهای کرام گردید». انتهى محصل ما ذکره مولانا عبد الباقی فی تذکرته.

(65) الشیخ صفی الدین محمد القمی¹¹³:

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی است و از آن جناب اجازه روایت دارد و صورتش این است: «اما بعد حمد الله سبحانه على نعمه الغامرة، و الصلاة على سیدنا محمد و عترته الطاهرة؛ فقد أجزت للأخ الأعز الأمجد الفاضل الالمعی، ذی الطیع الفقاد و الذهن الوقاد، ذو النفس الزکیة و السمات المرضیة، صفتیاً للافادة و الافاضة و الأخوة و المجد و الدنيا و الذين محمد- أرقاه الله أرفع معارض الكلم و بلغه جميع الأمانی و الأمال- أن یروی عنی الأصول الأربعه التي علیها المدار في هذه الأعصار».

و بعد ذکر طرق روایت خود فرموده: «فلیرو الأخ الأجل المشار اليه- وفقه الله غایة الارتقاء أوج السعادتين- جمیع تلك الأصول التي هي العمدة بين الفرقة الناجیة بما تضمنته من الأسانید المتصلة بأصحاب العصمة- سلام الله علیهم- و بیذل ذلك لمن هو أهل لسلوك تلك المسالك من اخوان الدین و طلاب الحق و اليقین، و التمس منه- أیدت أيام فضائله- أن یجريني على خاطره الشريف بصوائح سوانح الدعوات المعطرة مشام الاجابة البالغة ارفع مدارج الاستجابة. و کتب هذه الأحرف بيده الفانیة أقل الانام و أحوجهم إلى عفو الله الغنی محمد المشتهر ببهاء الدین العاملی- وفقه الله للعمل في يومه لغده قبل أن یخرج الأمر من يده- في أوائل العشر الثانی من الشهور الأخيرة من السنة الخامسة من العشر الثاني بعد الألف».

(66) مولانا ملک حسین بن علی التبریزی¹¹⁴:

از فضلای کاملین و زمره تلامذه خاتم المجتهدین مولانا شیخ بهاء الدین است و از جناب شیخ بر ظهر نسخه شرح اربعین او که به دست خود کتابت فرموده اجازه روایت یاقته. راقم الحروف به زیارت نسخه مزبوره مشرف گشته، خطش بغایت خوب و مرغوب است. فاضل مزبور در آخرش گفت: «و اما اتمام هذه النسخة الشريفة على ید احرق الطلبة و احوجهم الى توفیق الملك

111 . طبقات اعلام الشیعه، ص 65، امل الأمل، ج 2، ص 247، ریاض العلماء، ج 5، ص 38.

112 . طبقات اعلام الشیعه، ص 453.

113 . طبقات اعلام الشیعه، ص 534.

114 . طبقات اعلام الشیعه، ص 585.

الغنی ملک حسین بن ملک على التبریزی - عفی عنهم - بمحروسة اصفهان بدار مؤلفه - دام ظله - ليلة الاربعاء غرة شهر ذی قعده
الحرام سنة سبع و تسعين و تسعمائة هجریة).

⁷⁵ نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۷۵

و نسخه اجازه‌ای که مرقوم قلم مشکین رقم جناب شیخ در آخر اربعین بود این است: «بسم الله الرحمن الرحيم، اماً بعد الحمد و الصلاة، فقد فرأ على الأخ الأعز الفاضل النقى الالمعى، محبوب القلوب و مرغوب الأسلوب، ذو الفهم الوفاد و الطبع النقاد، مولانا ملك حسين التبريزى - أدام الله تعالى بقائه و يسر إلى درج المعالى ارتقاء- مع هذا الكتاب الذى هو من تأليفاتى قراءة فهم و ایقان و تدقیق و امعان، و قد أجزت له- و فقه الله- أن يرويه عنى و يروى ما انطوى عليه من الأحاديث بأسانيد المتصلة بأصحاب العصمة- صلوات الله و سلامه عليهم أجمعين- حسبما تضمنه صدر الحديث الأول من الأربعين، بل أجزت له أن يروى الأصول الأربعية التي هي المدار في هذه الأعصار أعني الكافي و الفقيه و التهذيب و الاستبصار بأسانيد الواثلة إلى مؤلفها- فقدس الله ضرائهم و أجزل في الخلد منائهم- و كذا أجزت له أن يروى جميع الكتب الفقهية التي ألفها فقهائنا- رضي الله عنهم- الذين تضمنت سلسلة الحديث الأول أسمائهم فلير و ذلك لمن شاء و أحبت من رعايا شروط الرواية المقررة عند أهل الدرية، قال ذلك بلسانه و حزره ببنانه الفقير إلى الله تعالى، محمد المشتهر ببهاء الدين العاملى- أصلاح الله تعالى شأنه- في شهر صفر ختم بالخير و الظفر، سنة ثمان و تسعين و تسم مائة من الهجرة سنة 998- و الحمد لله أولاً و آخرًا و ياطنا و ظاهرا».

¹¹⁵) الشيخ محمد بن نصار الحويزى:

از جمله فضلاء کاملین و ارشد تلامذه مولانا شیخ بهاء الدین عاملی است. شیخ حر- علیه الرحمة- در امل الامل شیخ محمد مذکور را به «علم و فاضل جلیل» ستوده و گفته: از تصانیف او است کتابی در اصول و دیگر رسائل هم دارد.

68) امير معين الدين اشرف الحسيني¹¹⁶:

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی بود و از جناب شیخ اجازه یافته.

صاحب شذور آورده: «الامير معين الدين اشرف الحسيني كان عالما عابدا زاهدا قرأ على الشيخ البهائى و غيره. رأيت بخط الشيخ البهائى اجازة له على كتابه مفتاح الفلاح و هذه صورتها: قرأ على السيد الأجل الفاضل الزكي التقى الألمعى، شمس فلك السيادة و النقابة، و بدر سماء الافاضة و النجابة، أمير معين الدين اشرف الحسيني - لا برح موافقا في ارتقاء درج الكمال- كتاب مفتاح الفلاح، و قد

⁷⁶ نجوم السماء في ترجم العلامة (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۷۶

أجزت له أن يرويه عن أهل الائمه والتمس منه أن يجريني على خاطره الشريف في محل الانابة و مظان الإجابة، و كتب هذه الأحرف مؤلف الكتاب، أفل الأنام، محمد المشتهر ببهاء الدين العاملى غرة شهر رمضان المبارك سنة احدى وعشرين بعد الألف حامداً مصلياً.

¹¹⁷) الشيخ عبد اللطيف بن على بن احمد بن ابي الجامع العاملی [- 1050 هـ]:

صاحب شدور العقیان، شیخ عبد اللطیف رایه «فضل عالم و محقق و فقیہ» ستوده و گفته که:

«تحصیل علوم پیش شیخ بهاء الدين عاملی و پیش شیخ حسن بن شهید ثانی و سید محمد بن علی بن ابی الحسن العاملی و غیر هم نموده و از مشايخ مذکورین اجازات یافته. صاحب تصانیف بسیار است. از آن جمله کتاب رجال که کتابی خوب و لطیف نوشته، و کتاب جامع الاخبار فی ایضاح الاستبصار و غیر ذلك». انتهی.

¹¹⁸) الشيخ محيي الدين بن عبد اللطيف بن ابى جامع العاملی [- حدود 1050 هـ ق]:

¹¹⁵ طبقات اعلام الشيعة، ص 511، امل الامل، ج 2، ص 310، رياض العلماء، ج 5، ص 194.

¹¹⁶ طبقات اعلام الشيعة، ص 50، شذور العقیان.

¹¹⁷ طبقات اعلام الشيعة، ص 338، شذور العقیان، امل الامل، ج 1، ص 111، ریاض العلماء، ج 3، ص 255.

¹¹⁸ طبقات اعلام الشيعة، ص 556، امل الامل، ج 1، ص 185، تذكره شوستر.

فرزند ارجمند شیخ عبد اللطیف سابق الذکر است. فاضل و عالم و عابد ورع بود. روایت حدیث از پدر خود داشته و از شیخ بهاء الدین عاملی. کذا فی امل الامل.

(71) **الشیخ نجیب الدین علی بن محمد بن مکی العاملی الجبلی ثم الجبی [حدود 1010 هـ ق¹¹⁹]:**

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی و صاحب مدارک و شیخ حسن و غیرهم- رضوان الله علیهم- بود. شیخ حر عاملی او را به «علم و فاضل و فقیه و محدث و محقق مدقق و متكلم و شاعر ادب و منشی جلیل القدر» ستوده و گفته که وی پیش مشایخ ثلاثة منکرین قرائت نموده. از تصانیف او است

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 77

شرح رساله اثنی عشریة شیخ حسن مذکور، و هم دیوان شیخ حسن مذکور را جمع نموده. و از تصانیف او است منظومه‌ای لطیفه که تقریباً دو هزار و پنجصد بیت بوده باشد، و رساله‌ای در حساب خطائین¹²⁰.

شیخ حر عاملی آورده که از تصانیف او است شعرهای خوب و جید که در اوایل سن خود دیده‌ام آنها را مگر اتفاق خواندن من پیش شیخ مذبور نشده. روایت حدیث از مشایخ مذکورین می‌نمود و هم از والد خود و او از پدر خود از شهید ثانی- رحمهم الله- روایت داشت. شیخ مذبور در حسن خط و حفظ، یکتای زمان خود بود. و او را اجازه‌ای است برای پسر خود و برای جمیع معاصرین خود.

سید علی خان مدنی در سلافة العصر ذکر او نموده و او را به فضائل و مناقب بسیار ستوده.

(72) **السید علی بن علوان الحسینی العاملی البعلبکی¹²¹:**

سید موصوف از تلامذه شیخ بهائی است و از او اجازه روایت داشته چنانچه صاحب امل الامل بعد وصف آن جناب به فاضل صالح مذکور ساخته.

(73) **شمس الدین ابو المعالی محمد بن علی بن خاتون العاملی العینانی¹²²:**

از اکابر فضلای زمان خود بود و تلمیذ و معاصر مولانا بهاء الدین عاملی است. محمد بن شرف الدین حسینی که یکی از تلامذه اوست در جوامع الكلام ذکر شد به این عبارت نموده: «المولی الاعظم و الشیخ الاکرم، جامع صفات مکارم الاخلاق و الشیم، حاوی سمات اعظم اهل الافق علی الوجه الاتم، اشعار:

نقی فاضل مولی همام	جواد ماجد ندب کریم
و مجد لا ینام و لا یرام	محاسن لا یحيط بها نظام
علی جهل الخلائق لاستقاموا	و فضل لو قسمت البعض منه
بجانبه الكواكب و الغمام	و عز شامخ الاطواد تهوى

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 78

119 . طبقات اعلام الشیعه، ص 384، امل الامل، ج 1، ص 130، ریاض العلماء، ج 4 و ج 5، ص 241، سلافة العصر، ص 310.

120 . بیرونی در پاسخ به اینکه حساب خطائین چیست گوید: بدین شمار، آن چیز را که خواهد عددی نهاد چنان‌که خواهد. اگر به اتفاق راست آمد یافت، و اگرنه ناجاره او را خطأ افت و مقدار آن خطأ نگاه دارد و دیگر باره عددی نهاد چنان‌که خواهد. اگر نیز یافت و گرنه هم خطأ کند، و آنگاه از دو خطأ صواب بیرون آرد به طریقی که آن مشهور است میان شمارگران (التقییم).

121 . طبقات اعلام الشیعه، ص 379، امل الامل، ج 1، ص 124، ریاض العلماء، ج 4، ص 152.

122 . طبقات اعلام الشیعه، ص 531، امل الامل، ج 1، ص 169.

ذلك عزّ الاسلام و فخر المسلمين بل اعتضاد اعظم الملوك و السلاطين، شمس الملة و الدنيا و الدين، ابو المعالى محمد بن المرحوم المبرور على بن خاتون الطوسي العاملی - خلد الله ايام دولته و اقباله و انعم بالسعادة ابداً عيشه و بالله».

و در امل الامل مسطور است: «الشيخ محمد بن على بن خاتون العاملی العینائی سکن حیدرآباد، کان عالماً فاضلاً ماهراً محققاً ادبیاً، عظیم الشان، جلیل القدر، جاماً لفنون العلم. از مصنفات شریفه او است: شرح ارشاد، و ترجمه اربعین شیخ بهائی- علیه الرحمه- فارسی که معروف به قطب شاهی است، و حاشیه فارسیه بر کتاب جامع عباسی پنج بابی. وفاتش در این زمان اتفاق افتاد و ندیده‌ام من او را و او معاصر شیخ بهائی- علیه الرحمه- بود¹²³. جناب شیخ انشائی لطیف بر نسخه ترجمه شرح اربعین که از تألیف او است در سنه یک هزار و بیست و هشت (1028) هجری قلمی فرموده که مشتمل بر مدح و ثنای او و وصف کتاب مذکور است». انتهی محصل کلامه.

(74) مولانا معز الدين محمد¹²⁴:

شاگرد خاتم المجتهدين مولانا بهاء الدين عاملی است. صاحب امل الامل او را به «فاضل جلیل» ستوده و گفته که او روایت حدیث از شیخ بهاء الدين عاملی دارد.

(75) الشيخ على بن محمود العاملی المشغري¹²⁵:

خل [والد] شیخ حر عاملی و تلمیذ مولانا شیخ بهاء الدين عاملی و دیگر مشايخ عظام است. کما يستفاد من بعض عبارات کتاب امل الامل.

بالجمله شیخ علی مذکور از عظمای علماء و صاحب تألیف و تصانیف لایقه است. شیخ حر عاملی در امل الامل ذکر شریف او به این عنوان اوردده که، «شیخ علی بن محمود مشغیری عاملی خال والد مصنف یعنی حر عاملی است. عالم و فاضل و فقیه صالح بوده. از تصانیف شریفه اوست: رساله موسوم به امتحان الافکار فی مسئله الدار، و رساله در منطق، و دیگر رسائل دارد. چند کتاب فقهیه و عربیه پیش او خوانده‌ام و اجازه عامه به من داده او پیش شیخ محمد بن حسن بن زین الدين العاملی و

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 79

شیخ محمد بن علی عاملی تینی و مولانا الشیخ محمد الحرفوشی و امیر فیض الله التفریشی و غیر ایشان قرائت علوم نموده بود».

(76) الشيخ لطف الله بن عبد الكريم بن ابراهيم بن على بن عبد العالى العاملى الميسى [- 1032 هـ][126]:

از اکابر فقهاء و اعظم علماء و فضلاً است. از معاصرین مولانا شیخ بهاء الدين عاملی بود و از ایشان اجازه یافته. تاریخ کتابتش اول عشره آخر ماه شوال سنه الف و عشرين بود. جناب شیخ در اجازه مذکوره می‌فرماید: «و بعد، فاتح الأخ الأعز الأمجد، صدر صحیفة الفقهاء العظام، و دیباچه جریدة الفضلاء الكرام، و نتیجه اعظم العلماء الأعلام، مرتفقی ذرورة المجد و المعالی، ممتليصهه الفخر بین الأفاضل و الأعلى، جامع أسباب الفضائل العلمية و العملية، حاوی أسباب المزايا الصوریة و المعنیة، شمس سماء الافادة و الافاضة و الاقبال، الشیخ لطف الله العاملی- وفقه الله لارتفاع ارفع الكمال و بلغه جميع الامانی و الامال- و قد التنس منی تلطیفاً منه و تعطیفاً من لدنه اجازة ما یجوز لی بروایته و یعزی الى درایته، فقابلت التمامه- سلمه الله- بالامثال و قاربت اشارته بمزيد التوفیر و الاجلال، و أجزت له- ادام الله فضله و افضاله، و كثر في علماء الفرقه- الناجية أمثله- أن یروی عنی جميع ما یحق لی ان یرویه من المعقول و المنقول، سیما الأصول الأربعه» إلى آخر الاجازة.

صاحب امل الامل ذکرشن بدین عنوان آورده: «الشيخ لطف الله بن عبد الكريم بن ابراهيم بن على بن عبد العالى العاملى الميسى کان عالماً فاضلاً صالحاً فقيها متبمراً حققاً عظيم الشان، جلیل القدر، أديباً شاعراً معاصرًا لشیخنا البهائی، و كان البهائی یعترف له بالعلم و الفضل و الفقه و یأمر بالرجوع اليه». انتهی کلامه.

(77) السيد قوام الدين جعفر بن الشيخ لطف الله العاملی¹²⁷:

¹²³ . شیخ بهاء الدين محمد عاملی مجتهد شیعه امامیه در سنه هزار و بیست و نه اجازه نوشته برای شیخ محمد خاتون در وقتی که شرح شیخ محمد خاتون را دیده قسی الله روحهماء، شرح اربعین شیخ محمد خاتون و شیخ معظم الیه حبل المتنین را به اسم شامطه‌ماسب نوشته (وقایع السنین و الاعوام، ص 504).

¹²⁴ . طبقات اعلام الشیعه، ص 544، امل الامل، ج 2، ص 232.

¹²⁵ . طبقات اعلام الشیعه، ص 415، امل الامل، ج 1، ص 134، ریاض العلماء، ج 4، ص 354.

¹²⁶ . طبقات اعلام الشیعه، ص 477، امل الامل، ج 1، ص 136، ریاض العلماء، ج 4، ص 417، عالم آرای عباسی، ص 1007، خلد برین، ص 438.

فرزند ارجمند شیخ لطف الله سابق الذکر و از تلامذه شیخ بهاء الدين عاملی است.

مؤلف کتاب شذور آورده که سید قوام الدين فاضل و عالم و نقی و صفائی و وفی بود. از شیخ بهاء الدين عاملی- طاب ثراه- اجازه یافته و در اجازه مذکوره بعد نقل اجازه والد ماجد شیخ جعفر که

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 80

جناب شیخ، اجازه به نام وی هم نوشته بود می فرماید: «و كذلك أجزت جميع ذلك لقرة عيني و عينه أعلى الولد الأعز الفاضل التقى النقي الذكي، ذا الذهن الوقاد و الطبع النقاد، و الفطرة المفقهية و الفطنة اللوذعية، أنموذج السلف و زبدة الخلف، ثمرة شجرة الفضائل و العز و العلي، و غصن دوحة المكارم و العلم و التقى، الشیخ قوام الدين جعفر- طول الله عمره في ظل والده و هناه بطريق الفضل و تلاده».

و در آخر اجازه می فرماید: «كتب هذه الأحرف بيده الفانية الجانية، أفل الأنام محمد المشتهر ببهاء الدين العاملی- و فقهه الله للعمل في يومه لغده قبل أن يخرج الأمر من يده- في أول العشر الآخر من شوال سنة ألف وعشرين، و الحمد لله أولا و آخرًا وباطنا و ظاهرا».

(77) الشیخ ابو البحر جعفر بن محمد بن حسن بن علی بن ناصر بن عبد الإمام الخطی البحرانی¹²⁸:

در امل الامل مسطور است که وی عالم و فاضل ادیب و شاعر جلیل است و از معاصرین ما است و از شیخ بهاء الدين عاملی روایت دارد. و او را دیوان شعری است بغایت خوب که من آن را دیده‌ام.

سید علی خان مدنی در سلافة العصر بعد از مبالغه در توصیف و تعریف وی گفته که با وجود قرب عهد او دیوان اشعار آبدارش اشتهرای تمام در گرفته و بسیاری از فرائد افادات وی را که مصدوقه ما لا عین رات و لا اذن سمعت توان گفت، دیده‌ام و بر آن اطلاع یافتم. وقتی که شیخ موصوف داخل بلاد عجم گردید از ذات والایش ریاض ادب را رونقی تازه به هم رسید و هم در آن بلاد اقامست ورزید تا آنکه به جوار رحمت ایزد منان در روضه رضوان شتافت.

در وقتی که شیخ جعفر موصوف با جناب شیخ بهاء الدين محمد عاملی- طاب ثراه- صحبت و اجتماعی به هم رسانید و پایه خود را که در ادب داشت بر وی عرض کرد جناب شیخ به او اقتراح معارضه قصیده رائیه خود را که مطلع آن است فرمود:

عهودا بحزوی و العذیب و ذی قار

سری البرق من نجد فجدد تذکاری

شیخ مذبور به این قصیده غرا معارضه جناب شیخ فرمود:

فسقیا فخیر الدمع ما کان للدار

هی الدار تستسقیک مدمعک الجاری

لعزته ما بین نوء و احجار

و لا تستطع دمعا تریق عيونه

و للجار حق قد علمت على الجار

فانت امرؤ قد كنت بالامس جارها

سناء شموس ما يغبن و اقمار

عشوت الى اللذات فيها على سنی

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 81

¹²⁷. طبقات اعلام الشیعه، ص 118، شذور العقیان.

¹²⁸. طبقات اعلام الشیعه، ص 112، سلافة العصر، ص 524، امل الامل، ج 2، ص 54.

من العمر فى ما بين عون و ابكار
 سناهن لاستغنى عن الانجم السارى
 تغضن بامواه النضارة احرار
 لهن و لا استعقبن جونة عطار
 على حكم ناه كيف شاء و امار
 انتك فحيتك الخود باز هار
 و مجنى لباناتى و مهبط اوطارى
 تلف اذا جاشت سهولا باوعار
 بعزمـة عواد على الهول كرار
 بدقتـه كالقدح ارهـفـه الـبارـى
 الى معـشر بيـضـ اـمـاجـدـ اـخـيـارـ
 على كـنـزـ آـثـارـ وـ عـيـةـ اـسـرـارـ
 على الذـيـنـ فـيـ اـيـرـادـ حـكـمـ وـ اـصـدـارـ
 دعـائـمـ قدـ كـانـتـ عـلـىـ جـرـفـ هـارـ
 مـطـابـاـيـاـيـ لمـ اـذـمـ مـغـيـةـ اـسـفـارـ
 عـلـىـ المـجـدـ فـضـلـ البرـدـ عـارـ منـ العـارـ
 وـ اـعـذـبـ وـ رـدـ العـيـشـ لـىـ بـعـدـ اـمـرـارـ
 الـحـ بـانـيـاتـ عـلـىـ وـ اـظـفـارـ
 سـواـهـ مـنـ الـاقـوـامـ يـعـرـفـ مـقـارـىـ

فاصـبـحـتـ قدـ انـفـقـتـ اـطـيـبـ ماـ مـضـىـ
 نـوـاصـعـ بـيـضـ لوـ اـفـضـنـ عـلـىـ الدـجـىـ
 حـرـائـرـ يـنـصـرـنـ الـاـصـوـلـ بـاـوـجـهـ
 مـعـاطـيـرـ لمـ تـغـمـسـ يـداـ فـيـ لـطـيـمـةـ
 اـبـحـنـكـ مـنـوـعـ الـوـصـالـ نـواـزـ لـاـ
 اـذـابـتـ تـسـتـسـقـىـ التـغـورـ مـدـامـةـ
 أـمـوـسـمـ لـذـاتـىـ وـ سـوقـ مـأـربـىـ
 سـقـتـكـ بـرـغـ المـحـلـ اـخـلـافـ مـزـنـةـ
 وـ فـجـ كـماـ شـاءـ المـجـالـ حـشـوـتـهـ
 تـمـرسـ بـالـاسـفـارـ حـتـىـ تـرـكـتـهـ
 الـىـ مـاجـدـ يـعـزـىـ اـذـ اـنـتـسـبـ الـورـىـ
 وـ مـضـطـلـعـ بـالـفـضـلـ زـرـ قـيـصـهـ
 سـمـىـ النـبـيـ المـصـطـفـىـ وـ اـمـينـهـ
 بـهـ قـامـ بـعـدـ الـمـيلـ وـ اـنـتـصـبـتـ بـهـ
 فـلـماـ اـنـاـخـتـ بـىـ عـلـىـ بـابـ دـارـهـ
 فـكـانـ نـزـولـىـ اـذـ نـزـلـتـ بـمـدـقـ
 اـسـاغـ عـلـىـ رـغـمـ الـحـوـادـثـ مـشـرـبـىـ
 وـ اـنـقـذـنـىـ مـنـ قـبـضـةـ الـدـهـرـ بـعـدـ ماـ
 جـهـلـتـ عـلـىـ مـعـرـفـ فـضـلـىـ فـلـمـ يـكـنـ

وـ چـونـ اـینـ بـیـتـ رـاـ خـوانـدـ جـنـابـ شـیـخـ اـشـارـهـ بـهـسوـیـ جـمـاعـتـیـ اـزـ سـادـاتـ وـ اـعـیـانـ بـحـرـینـ کـهـ درـ آـنـ وـقـتـ شـرـیـکـ مـجـلسـ بـوـدـنـدـ فـرـمـودـهـ
 گـفتـ: وـ هـؤـلـاءـ يـعـرـفـونـ قـدـرـکـ اـنـ شـاءـ اللهـ تـعـالـیـ.

من الارض شير لم تطبقه اخبارى
 وـ ماـ زـالـ منـ جـهـلـ بـهـ تـحـتـ اـسـتـارـىـ
 عـلـىـ درـهـمـ انـ لـمـ يـنـلـهـ وـ دـيـنـارـ
 بماـ لـيـسـ ثـنـيـ وـ جـهـهـ يـدـ انـكـارـ

عـلـىـ اـنـهـ لـمـ بـقـىـ فـيـماـ اـظـنـهـ
 وـ لـاغـرـ وـ فـلاـ كـسـيرـ اـكـبـرـ شـهـرـةـ
 مـنـتـىـ بـلـ لـىـ كـفـاـقـلـيـسـ بـاسـفـ
 فيـاـ اـبـنـ الـاـولـىـ اـثـنـىـ الـوـصـىـ عـلـيـهـمـ

و قد عض نابا للوغا غير فرار على الموت اسراع الفراش الى النار على شربها الاعمار مورد اعمار مفارق قوم فارقوا الحق فجار	تصفين اذ لم يلف من اوليائه وابصر منهم جن حرب تهافتوا سراعا الى داعى الحروب برونها اطاروا غمود البيض و اتكلوا على
---	---

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 82

بروکا کهدی ابرکوه لجزار رضی و اقروا عینه آی اقرار کما افصحت عنه صحیحات آثار	وارسوا و قد لاثوا على الركب الجثی فال و قد طابت هنالک نفسه فلو کنت بوابا على باب جنة
---	--

و تمام قصیده در دیوان شیخ موصوف مسطور است.

بالجمله وقتی که از انشاء قصیده فارغ شد جناب شیخ این نسخه تقریظ را برای او نوشت: «ایها الاخ الاعز الفاضل الالمعی، بدر سماء ادباء الاعصار و غرة سماء بلقاء الامصار، ایم الله اانی کلما سرحت برید نظری فی ریاض قصید تک الغراء و رویت رائد فکری من حیاض خرد تک العذراء، زاد بها و لوعی و هیامی و اشتد اليها و لهی و اوامی فکانما عنها

تنوب عن الماء الزلال لمن يظمه ونظما اذا لم نزو يوما لها نظما	قصیدتك الغراء يا فرد دهره فنروی متی نزوی بدائع نظمها
---	---

و لعمرى لا ازال الا اخذا فيها بازمه او ابد اللسن نقودها حيث اردت و نوردها انى شئت و ارتدت حتى كان الالفاظ تتحاصل على التسابق الى لسانك و المعانى تتغير في الانهياں على جنانك. و السلام.

وفات شیخ جعفر مذکور در سنہ ثمان و عشرين و الف واقع شد.

(79) الامیر محمد مؤمن الحسینی الاسترآبادی¹²⁹:

از سادات فضلای کرام و علمای عالی مقام است.

در لؤلؤة البحرين به تقریب ذکر اساتذه شیخ احمد بن یوسف خطی بحرانی مذکور است که: «از جمله ایشان محدث علامه سید محمد مؤمن استرآبادی مصنف کتاب الرجعة است که از سید نور الدین علی بن سید علی بن ابی الحسن العاملی روایت دارد».

---

¹²⁹. طبقات اعلام الشیعه، ص 591، لؤلؤة البحرين، عالم آرای عباسی، ص 146، تاریخ فرشته، امل الامل، ج 2، ص 296، خلد برين، ص .419

شیخ حر عاملی در امل الامل ذکر شریف شدین عنوان آورده: «السید الجلیل امیر محمد مؤمن الاسترآبادی ساکن مکه، فاضل عالم فقیه محدث صالح عابد شهید. له رسالت فی الرجعة، من المعاصرین».

و در مجلد اول کتاب عالم‌آرای عباسی به تقریب ذکر علمائی که در زمان وفات شاهطهماسب صفوی موجود بودند مسطور است که: «میر محمد مؤمن استرآبادی از سادات عظام استرآباد و خواهرزاده امیر فخر الدین سماکی است. بسیار فاضل و متدين و نیکواخلاق و صاحب طبیعت بود.

گاهی به نظم اشعار میل می‌نمود و قصاید و رباعیات مرغوب دارد. [و در علم عروض رساله‌ای تصنیف

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 83]

کرده که تا غایت در آن علم مثل آن رساله تألیف ننموده‌اند¹³⁰. در صلاح و تقوا درجه‌ای عالی داشت و به تعلیم شاهزاده عالمیان حیدر میرزا قیام می‌نمود و بعد از قضیه هایله میرزا و استیلای اسماعیل میرزا تاب مقاومت ایران نیاورده به جانب هند و دکن رفت و به جهت وفور تشییع، ملازمت سلطان محمد قلی قطب‌شاه اختیار نمود و در آنجا بغایت معتری شد و مرتبه وکالت و پیشوائی یافت. اکنون که تاریخ هجری به خمس و عشرين و الف رسیده در قید حیات است و مستحقین هر دیار به وسیله جناب میرزا به سلسله علیه اتفاق می‌یابند»¹³¹.

محمد قاسم معروف به فرشته در تاریخ خود به تقریب ذکر قطب‌شاهیه از سلاطین دکن آورده که:

«میر محمد مؤمن استرآبادی که آباء و اجدادش نزد سلاطین ایران معزز و مکرم بودند و خود نیز در عهد شاهطهماسب صفوی معلم شاهزاده سلطان حیدر بود از قریب بیست و پنج سال وکیل السلطنه این درگاه است. و سید معزی الیه در علوم معقول و منقول متبحر و اعلم علمای عصر خود است. در تقوا و زهد و نیافنگی و حسن خلق، عدیل و نظیر خود ندارد و شعر نیک می‌گوید و کمال اهلیت دارد. از همه خوش‌تر آنکه سلطان قطب‌شاه، به واجبی، قدر و مرتبه آن بزرگوار شناخته مریدوار سلوک می‌نماید، و دقیقه‌ای از دقیق توضیع و تکریم او فرونمی‌گذارد. و چون اعتماد تمام به اصابت رای آن روشن ضمیر دارد در جمیع مهمات، خصوص کارهای بزرگ به او رجوع می‌کند»¹³².

(80) الشیخ محمد بن حسن بن رجب المقلابی اصلا و الرویسی منزلان¹³³:

منسوب است بهسوی قریه رویس به تصغیر و به ضم راء مهمله.

در لؤلؤة البحرين بعد ذکر اسم و نسب او گفته که: «شیخ مذکور فاضل، فقیه و امام جمعه و جماعت، و اول کسی است که در بحرین بعد فتح شدن آن در دولت سلاطین صفویه نماز جمعه به جای آورده. شیخ مذکور از تلامذه سید ماجد بحرانی است».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 84]

(81) الشیخ محمد بن علی بن یوسف بن سعید المقتضاعی اصلا الاصبعی مسکنا¹³⁴:

از ارشد تلامذه سید اجل امیر ماجد بحرانی است. لؤلؤة [البحرين] آورده که: «وی عالم جلیل القر بود. از تصانیف او است: شرح باب حادی عشر که ناتمام مانده گویند که آن از جمیع شروح باب مذکور بهتر و نیکوتر است.

او را دو پسر بود: یکی مسمی شیخ احمد که فاضل محقق بود، و دیگری شیخ عبد الصمد که جد شیخ علی بن عبد الله بن عبد الصمد اصبعی است».

(82) الشیخ احمد بن محمد بن علی بن یوسف بن سعید المقتضاعی اصلا الاصبعی مسکنا¹³⁵:

130. در عالم‌آرای چاپی ندارد.

131. عالم‌آرای عباسی، ص 146.

132. تاریخ فرشته، ص.

133. طبقات اعلام الشیعه، ص 543، لؤلؤة البحرين.

134. طبقات اعلام الشیعه، ص 544، لؤلؤة البحرين.

135. طبقات اعلام الشیعه، ص 15، لؤلؤة البحرين.

از افضل محققین و اکابر مدفین بود. فرزند ارجمند شیخ محمد سابق الذکر است و با شیخ علی بن سلیمان قدیمی بحرانی- که ذکر شد- هم عصر بود، و به موجب امر شیخ علی مذکور، متولی منصب قضای بحرین شد. پس روزی قضیه و اختلافی میان شیخ احمد و شیخ علی در مسئله طلاق واقع شد. شیخ علی مزبور او را از منصب قضای معزول نمود و هر دو ایشان صورت مسئله را به‌سوی علمای شیراز و اصفهان نوشتند. پس علمای آن بلاد هم به موافقت شیخ احمد مذکور حکم کردند و تخطیه شیخ علی بحرانی در آن مسئله نمودند. شیخ یوسف بحرانی در این مقام فرمود که شک نیست که مشهور در کلام علمای فقه همان است که آنچه شیخ احمد در آن مسئله فتوا داده است و من در کتاب درر نجفیه تحقیق کلام در مسئله مذکوره نموده‌ام.

(83) الشیخ صالح بن عبد الکریم البحرانی [۱۰۹۸ هـ ق]:^{۱۳۶}

صاحب امل الامل او را به «فاضل عالم و فقیه محدث و صالح و زاهد و عابد» ستوده و گفته که وی از معاصرین است. الحال در بلده شیراز اقام‌ت دارد.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 85

در لولؤة البحرين مسطور است که: «شیخ صالح فاضل و پرهیزکار و فقیه بود. در اجرای احکام الهی صلب^{۱۳۷} بود. در شیراز متوطن شد و ریاست آن بلاد به‌سوی او منتهی می‌گشت و در باب امر به معروف و نهی از منکر به خوبترین قیام اقام‌ت نمود. رعایا و حاکمان آنجا همه به‌سبب ورع و تقوایش مطیع و منقاد او بودند. رواج علم و تدریس را در آن بلاد به حدی بر پا داشت که هیچ کتابی از فنون مختلفه به بلاد شیراز غالباً یافته نمی‌شود مگر آنکه تبلیغ او به مقابله بر آن کتاب می‌یابند. وی به امر شاه سلیمان صفوی متولی منصب قضای شد و چون خلعت و سند منصب مذکور از جانب پادشاه به او رسید پوشیدن آن خلعت را قبول نکرد. پس مردم التناس پوشیدن آن کردند و او را از سطوت غضب سلطان تخویف نمودند. ناجار خلعت را بر پشت خود انداخت! از تصانیف او است: رساله در تفسیر اسماء الله الحسنی، و رساله خمریه، و رساله در بیان جبان. وفات او در بلده شیراز واقع شد. قبرش در آنجا به جوار سید علاء الدين حسین مشهور و معروف است. وی از سید نور الدين عاملی و شیخ علی بن سلیمان بحرانی روایت داشت، و شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی از شیخ صالح مذکور روایت دارد.

مؤلف می‌گوید: در آخر نسخه کتاب اکمال الدین و اتمام النعمه صدوق- عليه الرحمه- که در کتبخانه بعض اعلام موجود است عبارتی از خط شیخ صالح مذکور به نظر رسیده که آن را بعد فراغ از قرائت ملک احمد خضری که یکی از شاگردان شیخ و کاتبان کتاب مذکور است تحریر فرموده چون مشتمل بر سنین قرائت بود در اینجا ثبت نمود: «انهاده ایده الله تعالى سماعاع صاحب الكتاب الاعز الاجل الاوحد الامجد مولانا ملك احمد الخضرى- هداه الله تعالى سواء الطريق من اوله الى آخره- و كان ذلك فى يوم مبعث خير البرية السابع والعشرون من شهر رجب سنة 1095 و كتب داعيه اقل خلق الله تعالى و احرفهم الله صالح بن عبد الكرييم البحرانى عفا عن والديه و عنه و الله الحمد وحده و صلى الله على محمد و آله الاعلام».

(84) الشیخ جعفر بن کمال الدین بحرانی [۱۰۸۰- ۱۰۱۴ هـ ق]:^{۱۳۸}

در لولؤة البحرين مسطور است که: «شیخ جعفر مذکور از تلامذه سید نور الدین علی بن ابی الحسن عاملی است و هم از شاگردان شیخ علی بن سلیمان بحرانی بود و از ایشان روایت داشت». و ایضاً اورده: «از پدر خود شنیدم که شیخ جعفر مذکور و شیخ صالح بن عبد الکریم که ذکر شد کشته هر دو به‌سبب ضيق معیشت از بلاد بحرین به‌سوی بلاد شیراز بیرون رفتند و در آنجا مدت قلیلی

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 86

ماندند، و بلاد شیراز در آن زمان از فضلا و اعیان مملو بود. پس این هر دو بزرگوار اتفاق نمودند بر آن که یکی ایشان به‌سوی هند سفر کند و دیگری در بلاد عجم اقام‌ت ورزد. پس هریکی از اول جاه و ثروت یابد دیگری را عنايت کند. پس شیخ جعفر به‌سوی بلاد هند مسافرت نموده در بلده حیدرآباد توطن گرفت و شیخ صالح در بلده شیراز ماند. پس، از توفیقات ربانیه چنان اتفاق افتاد که هریکی از ایشان پیشوای عباد و مرجع آن بلاد شدند و زمام امور در انقیاد ایشان درآمد و به سعادت دنیا و دین فائز شدند. شیخ جعفر در بلده حیدرآباد، چشمی شیرین در حق واردین و صادرین بود و هر که به‌سوی او می‌رفت با مطلوب و مراد مراجعت می‌کرد. شیخ یوسف می‌فرماید که بر چیزی از مصنفات او مطلع نشده‌ام. وفاتش در حیدرآباد سنه یک‌هزار و هشتاد (1080) هجری واقع شد».

136 . طبقات اعلام الشیعه، ص 286، امل الامل، ج 2، ص 135، ریاض العلماء، ج 3، ص 17، علماء البحرين، ص 75، لولؤة البحرين.

137 . صلب- سخت، استوار.

138 . طبقات اعلام الشیعه، ص 109، سلافة العصر، امل الامل، ج 2، ص 53، لولؤة البحرين، خاتمه مستدرک الوسائل، ص 389، تحفة العالم، ص 99.

سید علی خان مدنی صاحب سلافه العصر از جمله شاگردان شیخ جعفر مذکور بود چنانچه در بعض مقامات آن کتاب ضمناً او را استاد خود خوانده است لیکن ترجمه احوال او علی حده در آن کتاب به نظر نرسیده شاید که او نظم شعری نداشته لهذا در آن کتاب که موضوع آن ذکر تراجم کمالی فن شعر است به ذکر احوالش نپرداخته.

مؤلف گوید: که احتمال کردن صاحب تذکره به اینکه شیخ جعفر مذکور شاید نظم شعری نداشته غلط است چه آنکه شیخ حر عاملی- علیه الرحمه- که از جمله معاصرین او است او را از شعرای ماهرین ذکر فرموده چنانچه در امل الامل ذکر شدین الفاظ آورده: «الشيخ جعفر بن كمال الدين البحرياني فاضل عالم شاعر ماهر معاصر، رأيته بمكة توفى بحيدرآباد».

(85) [الشيخ احمد بن الحسين بن احمد بن سليمان العاملی النباتی](#) [-1079^[139]]:

از فضلای زمان و نحریر عالی‌شان بود. شیخ حر عاملی- علیه الرحمه- در امل الامل گفته که:

«وی عالم فاضل و ادیب صالح و عابد ورع است. شریک درس من بوده وقتی که پیش شیخ زین الدین بن محمد بن الحسن الشهید الثنائی العاملی- قدس الله ارواحهم- می‌خواندم و هم وقت درس من پیش شیخ حسین بن الحسن الطهیری العاملی و پیش عم شیخ محمد بن علی حر عاملی و غیر ایشان شریک من بوده. و شیخ احمد موصوف در مکه معظمه پیش سید نور الدین عاملی هم قرائت نموده. وفاتش در سنه یک‌هزار و هفتاد و نه هجری در قریه نباتیه اتفاق افتاد. رحمه الله تعالى».

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 87

(86) [الشهید السعید الامیر محمد \[مؤمن\] بن دوست محمد الاسترآبادی](#) [-1087^[140]]:

از اکابر علمای عاملین و اعظم فقهاء و مجتهدین، صاحب قوت قدسیه و ملکه ملکیه بود. از اساتذه علامه شذوری بود. ملا حیدر علی در رساله خود ذکر شریف‌شدن بین عنوان آورده که: «عابد زاهد و عالم کامل و فاضل عامل امیر محمد بن دوست محمد الاسترآبادی از مشايخ علامه مجلسی- علیه الرحمه- است و از امیر موصوف اجازه روایت داشت، و شهادت او در مسجد الحرام واقع شد. از سید نور الدین علی بن ابی الحسن العاملی روایت دارد».

(87) [مولانا محمد محسن بن محمد مؤمن \[الاسترآبادی\]](#)- حدود 1051 هـ ق[^[141]]:

از افضل تلامذه مولانا السيد نور الدین عاملی است و از آن جناب اجازه روایت داشت. مؤلف کتاب شذور العقیان اجازه مذکوره را که بر ظهر کتابی که محمد محسن مذکور پیش استاد موصوف خوانده بود نوشته بیده و بعض عبارات اجازه مذکوره را نقل فرموده و آن این است: «انهاد أحسن الله توفيقه و سهل الى كل خبر طريقه- مقابلة و تحريرا و مراجعة و تقريرا في أوقات مديدة و ساعات عديدة آخرها نهار الأربعاء الثامن من شهر ربیع الآخر في عام احدی و خمسین بعد الألف من الهجرة ثم أنه لاما كان المشار إليه بالنهائية هو المولى الجليل الفاضل الأثيل المتقدن، محمد محسن بن محمد مؤمن، من أجلاء الأخوان علماء وأغزرهم فهما، و وافق شرف الاجتماع به في مكة المشرفة و طلب من القفير الإجازة له في رواية ما صحّ عنى ولی روایته عن مشايخي بالطريق المعهودة في الإجازة. فأجبته إلى سؤاله و تحقيق آماله ولو ضوح آماله واستحقاق اكرامه و اجلاله. فأقول بعد الحمد والصلوة على أشرف الأنبياء و خير الأولياء أئى قد أجزت له». إلى آخر الإجازة.

(88) [ملا صدر الدين محمد بن ابراهيم الشيرازی](#) [979-1050 هـ ق]^[142]:

معروف به ملا صدرا از تلامذه میر باقر داماد و از مشاهیر فضلای زمان و صاحب تصانیف مشهوره

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 88

مانند شرح هدایه حکمت و غیره است.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که ملا صدرا شاگرد میر باقر داماد و حکیم فلسفی و صوفی بحت^[143] بود. وفاتش در بصره وقتی که عازم حج بود در سال هزار و پنجاه (1050) هجری واقع شد.

139 . طبقات اعلام الشیعه، ص 38، امل الامل، ج 1، ص 32، ریاض العلماء.

140 . طبقات اعلام الشیعه، ص 592، امل الامل، ج 2، ص 296، ریاض العلماء، ج 5، ص 154.

141 . طبقات اعلام الشیعه، ص 489، شذور العقیان، فیض القسی، خاتمه مستدرک الوسائل.

142 . طبقات اعلام الشیعه، ص 291، لؤلؤة البحرين، ریاض العارفین، ص 218، فارس‌نامه ناصری، ص 137 و 138، مرآة الفصاحه، روضات الجنات، ص 331.

از تصانیف مبسوطه اوست کتاب الاسفار در چهار مجلد، و کتاب شرح اصول کافی، و کتاب شواهد الربویة، و المشاعر، و العرشیة، و المبدأ و المعاد، و کتاب مفاتیح الغیب در تفسیر بعض آیات و مسائل فلسفه اولی و غیره، و کتاب اسرار الآیات کما ذکرہ فی شرح اصول الکافی، و رساله در رد دلائل فخر رازی در اثبات فاعل مختار کما فی الکافی فی کتاب العقل و الجهل، و حاشیه بر حکمة الاشراق، و رساله در اثبات شوق هیولی به طرف صورت، و تفسیر سوره حید.

89) ملا عبد الرزاق بن علی بن الحسین اللاھیجی [- 1072 هـ¹⁴⁴]:

از افضل کرام و ارباب اهل کلام، شاگرد رشید ملا صدر است.

در ذکرہ نتایج الافکار مسطور است: «مرد کاتب و مرتاض ملا عبد الرزاق فیاض که اصلش از لاهنچ است و در قم سکونت داشته و از تلامذه حکیم صدرای شیرازی و در علوم عقایه و نقایه از عالی دستگاهان ذی استعداد بود، و مصنف کتاب گهر مراد است. سمند فکرش در میدان سخن هم گرم عنانی داشت و طبع موزونش به مضامین تازه و تلاش رنگین لیاقت خوش بیانی. دیوانش مشتمل بر انواع نظم است و قصاید طولانی متعدده در مدح حضرات آنمه عظام و استاد خود- حکیم صدرای شیرازی- و استاد الاستاد- میر باقر داماد- و در توصیف شاه صفی صفوی و امرای آن روزگار دارد. در عشره خامس مائه حادی عشر رخت هستی بربست. از اوست:

قسمت ما زین چمن بار تعلق بود و بس
سرورا نازم که آزاد آمد و آزاد رفت.»

دیگر از تصانیف اوست: شرح تجرید الكلم موسوم به شوارق الالهام، و شرح حدیث حقیقه که آن را کمیل بن زیاد نخعی از جناب امیر- علیه السلام- سؤال نموده، و سرمایه ایمان در اصول دین، و حواشی بر شروح جدید تجرید.

گویند که از ملا عبد الرزاق پرسیدند که اگر کلاع در چاه افتد چند دلو باید کشید؟ در جواب گفت:

کلام مرغ زیرکی است، در چاه نمی‌افتد!

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 89

145) میرزا ابراهیم الشیرازی [- 1070 هـ¹⁴⁵]:

پسر ملا صدر است.

وی عالم عامل و فاضل کامل، در اکثر علوم و فنون سیما در معقولات یکتای زمان و از جمله اساتذه سید نعمه الله جزایری بود.

بالجمله میرزا از علمای متبحرین و به خلاف پدر خود سالک مسالک حق و یقین بود چنانچه سید نعمه الله موصوف در بعض تصانیف خود آورده که چون وارد بلده شیراز شدم به خدمت کسی نرسیدم سوای میرزا ابراهیم پسر ملا صدر الدین شیرازی که جامع علوم عقایه و نقایه بود، و بسیاری از حکمت و کلام را به خدمت وی قرائت نمودم و حاشیه او را که بر حاشیه شمس الدین خفری بر شرح تجرید است پیش او خوانم. اعتقادش در اصول دینیه بهتر از اعتقاد پدرش بود و می‌گفت که اعتقاد من در اصول دین مثل اعتقاد عوام مؤمنین است و در این تشییه، سخنش بر صواب بود.

در لولوة البحرين مسطور است که: «ملا صدر را پسری بود میرزا ابراهیم، فاضل عالم متكلم جلیل نبیل و جامع اکثر علوم بود خصوصا در عقایات و ریاضیات ید طولی داشت و بعضی از علمای ما بعد، مدح و ثنای او گفته‌اند که او در حقیقت مصدق بخرج الحی من المیت بود. پیش جمعی از علمای قرائت علوم نموده از جمله ایشان پدر او است. با وجود این معنی، مسلک پدر خود نداشت بلکه به خلاف طریقه پدر در باب تصوف و حکمت بود.».

143. بحث- ناب، صافی، خالص.

144. طبقات اعلام الشیعه: «المتوفی 1072 و فی نجوم السماء و الروضات انه توفی فی عشر الخمسينات و هو اشتباہ» (ص 319). فوت لاهیجی را مؤلف ریحانة الادب بنا بر قولی 1051 می‌داند، ریاض العلماء، ج 3، ص 114، امل الامل، ج 2، ص 148، نتایج الافکار، ص 538.

145. طبقات اعلام الشیعه، ص 8، ریاض العلماء، تتمیم امل الامل، ص 51، لولوة البحرين.

شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل ذکر شد و بعد مدح و ثنای بلیغ در حق وی گفته که: «میرزا ابراهیم آیت الهی در تحقیق، و حجت خدا بر اصحاب تدقیق، از اعاظم علماء و فضلا بود.

بسی مسائل مشکله و دقایق خفیه را از فکر خود حل نموده. اگر گوییم که بر پدر خود فائق بود تصلف^{۱۴۶} نیست، و اگر گوییم که از جمیع افضل و امثال خود بهتر بود مبالغه نباشد». و همچنین در مدح وی فقرات بسیار آورده و گفته که از تصانیف او است: حاشیه بر حاشیه خفری، و رساله اندیشه و عجاله دقیقه، و تفسیر آیه الكرسی که آن را به نام سلطان عصر خود نوشتند. و او به خلاف پدر خود مسلک داشته زیرا که والد او با سلاطین و ملوک، ربط و ارتباطی روانداشت و میرزا به خلاف پدر خود با ملوک حسن سلوک میورزید و تفسیر آیه الكرسی بر آن گواهی میدهد. و الله یعلم بوطن خلقه».

از تصانیف او است حاشیه بر شرح لمعه تا کتاب الزکاة، و حاشیه بر رساله اثبات واجب محقق دوانی، و حاشیه بر الهیات شفا، و تفسیر عروة الوقنی.

وفات او در عهد دولت شاه عباس ثانی صفوی در شیراز به سال یک هزار و هفتاد هجری واقع شد.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۹۰

(۹) سید الحكماء میرزا رفیع الدین الامیر حیدر الحسینی الطباطبائی النائینی معروف به میرزا رفیعا [۱۰۸۱ هـ ق]^{۱۴۷}

منسوب است به سوی ناین بر وزن صاحب به نون قبل از الف و کسر یا دو نقطه پائین قبل از نون اخیر که نام قریه یا شهری قریب اصفهان است کما یظهر عن الاتحاف و القاموس.

وی از اکابر متكلمين و افضل متأخرین و اعظم حکماء متهرین و از مشايخ علامه آخوند ملا محمد باقر مجلسی بود کما فی کتب الرجال.

در اجازه شیخ یوسف بحرانی به تقریب ذکر جمعی از فضلای کرام که مولانا محمد باقر مجلسی از ایشان روایت داشت مذکور است که از آن جمله عالم علامه میرزا رفیع الدین نائینی است که از شیخ بهاء الدین عاملی و ملا عبد الله شوشتری روایت داشت.

در سلافة العصر مذکور است که: «میرزا رفیع الدین مشهور به میرزا رفیعا افضل اهل عصر خود در سنه یک هزار و هشتاد و یک (۱۰۸۱) هجری وفات یافت. از تصانیف شریفه او است: تعلیقات جلیله بر کتاب کافی و غیره».

صاحب تذکره آورده که کتابی فارسی در مسائل فقه و طهارت و صلات مشتمل بر فتاوی میرزا رفیع الدین مذکور به نظر حیر رسید که یکی از تلامذه‌اش محمد مهدی بن سید محمد رضا مشهدی جواب هریکی از مسائل را از او حاصل نموده در آن جمع کرده است، و از آن ظاهر می‌شود که میرزا رفیع الدین از سادات طباطبائی بوده و افضل فقیه و افضل مجتهدین عصر خود بود، و جامع کتاب مذکور، مدح و ثنای بسیار در حق او ذکر نموده چنان‌که گفته است که چون در زمان غیبت امام- علیه السلام- بر هر مکلف لازم است که در صورت تعذر اجتهد خود در تحقیق احکام فقه بر فتاوی مجتهد حی عادل عمل کند، لهذا من به جهت تحصیل مسائل ضروریه عبادات و تحقیق این معنی که افضل علمای عصر کیست که نقلید او توان نمود، در مشهد مقدس رضویه و دارالسلطنه اصفهان و دار الفضل شیراز و مکه معظمه و مدینه مشرفه و سایر بلاد عربستان رفته به ملازمت اکثر فضلای عصر رسیده متخصص بودم تا آنکه در اصفهان به خدمت عالی حضرت سیادت و نقابت منصبت، افادت و اضافت مرتبت، قطب سپهر معرفت و حقیقت، مرکز دایره شریعت و طریقت، مشید اساس شریعت، ممهد قوانین حقیقت، زیده اولاد مصطفوی، خلاصه احفاد مرتضوی، افضل الفضلاء، اعلم العلماء، میرزا رفیع الدین محمد الحسنی الطباطبائی النائینی که بسیاری از فضلای عصر، اذعان فضیلت و اعلمیت و جامعیت او نموده‌اند مشرف شدم و التماس درس و استدعا‌ی مسائل ضروریه عبادات به طریق سؤال

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: ۹۱

عرض نمودم. توجه فرموده جواب بر سؤال من عنایت نمود».

مؤلف گوید که از تصانیف لطیفه شریفه میرزا رفیع مذکور رساله‌ای است در مباحث اصول دین به فارسی موسوم به شجره الهیه که در آن اکثر مباحث لطیف همچو تقسیم موجود و ابطال تسلسل و اثبات واجب تعالی شانه و ما یتعلق به و تقسیم اسم و ذکر اسماء حسنی و همچنان دیگر مباحث که متعلق به نبوت و امامت و معاد و حشر اجساد و غیر ذلك‌اند به نهج خوب در آن مندرج

۱۴۶. تصلف- لاف زدن، چاپرسی کردن، تملق.

۱۴۷. طبقات اعلام الشیعه، ص ۲۲۶، سلافة العصر، ریاض العلماء، فوت میرزا رفیعا را ۱۰۸۲ و ۱۰۸۹ هـ نوشتند. تذکره نصرآبادی، ص ۱۲۸.

ساخته، و رساله مذکوره را به نام پادشاه اسلامپناه، شاه صفی بهادر خان تصنیف فرموده. و بعد دیباچه رساله مذکوره می‌فرماید: «اما بعد. چون عظیمترین نعمتی که انسان به آن اختصاص یافته معلم دینی و معارف یقینیه است که نجاح و فلاح نشائین به تحصیل و نشر آن منوط است و خسaran عظیم و عقاب الیم به فقدان و کتمانش مربوط، بنده قلیل البضاعة کثیر المعاصی محمد بن حیدر المدعو برفع الدین الحسینی الطباطبائی نبذی از مسائل متعلقه به معرفة الله را در سلک تحریر و بیان منظم گردانید و بر نهی ایراد نمود که هریک از مبتدی و متنهی- علی اختلاف المراتب- از آن منتفع گرددند و این رساله را به شجره الهیه موسوم گردانید».

(92) السيد محمد المدعو بمیرزا ابن شرف الدين على الجزایری¹⁴⁸

در شذور العقیان مسطور است که وی عالم و محدث و از تلامذه سید نور الدین عاملی است و از او روایت حدیث داشته و مولانا آخوند محمد باقر مجلسی- علیه الرحمه- از سید محمد موصوف روایت حدیث دارد.

(93) الشیخ محمد بن علی بن هبة الله العاملی الطبرانی¹⁴⁹

فاضل کامل و فقیه صالح بود. شیخ حر عاملی او را از معاصرین خود شمرده کما فی امل الامل.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 92

(94) الشیخ محمد بن [علی بن] محمد بن الحسین الحر العاملی المشغیر [- 1081 هـ]¹⁵⁰

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی است.

در امل الامل آورده که شیخ محمد مذکور عم والد مؤلف این کتاب است. عالم و فاضل و محقق و مدقق و ماهر در علوم عربیت و دیگر فنون آن و شاعر و منشی و ادیب و یگانه عصر خود بود، و در علم و حفظ و حسن کلام و جودت شعر، بی‌نظیر بود، و قرائت علوم پیش والد ماجد خود و پیش شیخ بهاء الدین عاملی و شیخ حسن و سید محمد صاحب مدارک و غیر ایشان فرموده و سید محمد مذکور در وصف او تصدیه‌ای فرموده و شیخ حسن مذکور در وفات او مرثیه گفته. از تصانیف او است: نظم تلخیص مفتاح سکاکی، و رساله‌ای در اصول فقه، و رساله‌ای در علم عروض. و فناش در سنه شمان و تسعین و الف واقع شد.

(95) الشیخ علی بن احمد بن موسی العاملی النباطی¹⁵¹

صاحب امل الامل او را به «فاضل جلیل القدر و عالم و صالح و عابد» ستوده و گفته که او از ساکنین نجف اشرف و از جمله تلامذه شیخ حسن عاملی و سید محمد بن ابی الحسن عاملی بود. از تصانیف، او است: شرح اثنی عشریه صلاتیه شیخ بهاء الدین عاملی علیه الرحمه.

(96) السيد علی بن خلف بن مطلب بن حیدر الموسوی المشعشعی الحویزی [- 1088 هـ]¹⁵²

ساکن بلده حویزه بود. در کتاب مجالس المؤمنین مسطور است که: «حویزه: صاحب معجم گفته تصغیر حوزه است. این موضع میان واسط و بصره و خوزستان واقع است».¹⁵³

صاحب امل الامل آورده که: «سید علی بن خلف که حاکم حویزه بود از فضلای عصر و علمای جلیل القدر و شاعر و ادیب و معاصر من است. صاحب تألیفات و تصنیفات لایقه است در اصول و

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 93

148. طبقات اعلام الشیعه، ص 602، شذور العقیان، امل الامل، ج 2، ص 275.

149. طبقات اعلام الشیعه، ص 528، امل الامل، ج 1، ص 176.

150. طبقات اعلام الشیعه، ص 542، امل الامل، ج 1، ص 170، سلافة العصر، ص 368.

151. طبقات اعلام الشیعه، ص 416، ریاض العلماء، ج 1، ص 118، ریاض العلماء، ج 3، ص 367.

152. طبقات اعلام الشیعه، ص 395، ریاض العلماء، ج 4، ص 77، امل الامل، ج 2، ص 186، سلافة العصر، ص 537.

153. مجالس المؤمنین، ج 1، ص 67.

امامت و دیگر مباحث علوم. از آن جمله کتاب نور المیین در فن حدیث در چهار مجلد است، و تفسیر القرآن در چهار مجلد، و خیر المقال در شرح قصیده خودش در چهار مجلد در ادب و نبوت و امامت، و نکت البیان در یک مجلد، و دیوان اشعار جیده یک مجلد است».

سید علی خان مدنی در مدح او مبالغه بسیار فرموده و گفته: «السید علی بن خلف بن مطلب بن حیدر المشعشعی ملک الحویزة فی هذا العصر. اخیرنی بعض الوفدین علینا من تلك الديار قال كانت بيته و بين السيد حسين الشهير بخلیفه سلطان رابطة محبة فلما بلغه انه ولی الوزارة لسلطان العجم انشد»:

و جئت على الوقف من ضمیری

بشرت بالخير يا بشیر

لطرت من شدة السرور

لو احد طار من سرور

(97) الشیخ حسین بن علی بن محمد الحر العاملی المشعری¹⁵⁴:

شیخ حر عاملی- علیه الرحمة- در امل الامل آورده که: «شیخ حسین مذکور عم مؤلف این کتاب، فاضل و عالم و فضیح اللسان و شاعر و صالح بود. بهسوی اصفهان سفر نموده در خدمت شیخ بهاء الدین عاملی رسیده و جناب شیخ او را در خانه خود جا داده به تدریس و تعلیم وی پرداخت. تا وقتی که جناب شیخ در فید حیات بود به خدمتش برای استفاده مشغول بود. بعد چندی از وفات جناب شیخ حسین، او هم انتقال نمود. روایت حدیث از جناب شیخ داشته و من به واسطه پدر خود از وی روایت حدیث دارم. و شهید ثانی- علیه الرحمة- جد مادری او بود، به این سبب که شیخ حسین مزبور فرزند دختر شیخ حسن بن شهید ثانی بوده. همچنین برادرش شیخ محمد حر عاملی». انتهی.

(98) السيد ابو المعالى بن القاضى نور الله بن شريف المرعشى [1046-1004]:¹⁵⁵

خلف ارشد جناب شهید ثالث قاضی نور الله شوشتری بود.

صاحب امل الامل آن جناب را به «فضل عالم و حکیم و متکلم ماهر» ستوده و گفته که ابو المعالی موصوف صاحب تصانیف و تألیف است و دیدهای من خط او را که تاریخ کتابنش سنه سنت و عشرين

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 94

بعد الالف بود¹⁵⁶. انتهی کلامه.

از بعض اعلام مسموع گردیده که از تصانیف سید ابو المعالی مذکور رسالهای است در احوال شهادت پدر خود قاضی نور الله- نور الله مرقده.

(99) مولانا عبد الله بن شاه منصور الفزويني مولدا و الطوسي مسكننا [- 1097 هـ]¹⁵⁷.

فقیه و محدث بود. از تصانیف اوست شرح الفیه ابن مالک فارسی، و رساله در اثبات امامت امیر المؤمنین- علیه السلام- فارسی موسوم به غیریه. وی از معاصرین شیخ حر عاملی است کما فی الامل.

(100) الشیخ عبد الله بن عباس الرماحی¹⁵⁸:

فضل صالح و معاصر شیخ حر عاملی است کما فی الامل.

154 . طبقات اعلام الشیعه، ص 185، امل الامل، ج 1، ص 69، ریاض العلماء، ج 2، ص 43 و 45.

155 . طبقات اعلام الشیعه، ص 570، فردوس در تاریخ شوشتر و برخی از مشاهیر آن، ص 40 تا 45.

156 . امل الامل چاپی ندارد.

157 . طبقات اعلام الشیعه، ص 352، امل الامل، ج 2، ص 161، ریاض العلماء، ج 3، ص 221.

158 . در چاپی: «ریاحی». طبقات اعلام الشیعه، ص 347، امل الامل، ج 2، ص 161، ریاض العلماء، ج 3، ص 223.

101) الشیخ عبد الله بن عبد الواحد العاملی¹⁵⁹

فاضل صالح و از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است. تا مدت دراز مجاور نجف اشرف بود.

102) الشیخ عبد الله بن محمد الفقعنی¹⁶⁰ العاملی:

شیخ حر عاملی او را به «علم و فاضل و عابد و زاهد و صالح و محقق» ستوده و گفته که شیخ عبد الله هم‌بیک من بود وقت درس من پیش جماعتی از مشایخ ما که از جمله ایشان عم معظم شیخ محمد حر بود. وی الحال در بلده اصفهان سکونت دارد.

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 95

103) مولانا عبد الله بن محمد التونی البشروی [- 1071 هـ ق]¹⁶²:

از ساکنین مشهد مقدس روضه رضویه- علیه آلاف التحیة- بود.

صاحب امل الامل آورده که: «مولانا عبد الله مذکور عالم و فاضل و عابد و زاهد و صالح و مفتاح و معاصر من است. از تصانیف او است: کتاب شرح ارشاد علامه حلبی- علیه الرحمة- و رساله در اصول، و رساله در جموعه و غیر ذلك من الرسائل و الکتب».

104) الشیخ حسین بن شهاب الدین خاندار بن حسین العاملی الكرکی [1012- 1076 هـ ق]¹⁶³:

علم و فاضل و ماهر و ادیب و شاعر و منشی. از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است کذا فی الامل.

از جمله مصنفات او است: شرح کلی بر نهج البلاغه، و عقود الدرر فی حل ایات المطول و المختصر، و کتاب کلی در علم طب، و کتاب مختصر ایضا در طب، و حاشیه تفسیر بیضاوی، و دیگر رسائل در طب و غیره، و کتاب هدایة الابرار در اصول دین، و مختصر کتاب الاغانی ابو الفرج اصبهانی، و کتاب الاسعاف، و رساله رائفة العمل، و دیوان اشعار عربی و غیر اینها از کتب. وی شعر خوب و جید دارد مخصوصاً اشعاری که در مدح اهل بیت- علیهم السلام- واقع گردیده.

در بلده اصفهان مدتی اقامته از آنجا به حیدرآباد سفر نمود، سالی چند در آنجا بوده که به رحمت حق پیوست. وی بغايت فصیح اللسان و حاضر جواب و متکلم و حکیم تیز فکر و کثیر الحفظ و عظیم الاستحضار بود.

صاحب سلافة العصر اسم و نسب او را به این عنوان آورده: «شیخ حسین بن خاندار شهاب الدین بن حسین بن محمد بن محمد حسین بن خاندار الشامی العاملی الكرکی. وفاتش در روز دوشنبه نوزدهم شهر صفر سنه سنت و سبعین و الف اتفاق افتاد. عمر شریفیش تقریباً به شصت و چهار سال رسیده بود».

مؤلف کتاب شذور العقیان آورده که شیخ حسین مذبور اجازه روایت از شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- داشته چنانچه نقل اجازه‌اش در آن کتاب مسطور است.

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 96

105) الشیخ الحسین بن [محبی الدین] عبد اللطیف بن ابی جامع العاملی¹⁶⁴:

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل او را به «فاضل عالم و فقیه» ستوده.

روایت حدیث را به واسطه پدر خود از شیخ بهاء الدین عاملی- ره- داشته. از تصانیف او است: شرح قواعد الاحکام، و کتابی در فقه، و کتابی در طب، دیوان اشعار هم دارد.

159 . طبقات اعلام الشیعه، ص 351، امل الامل، ج 1، ص 113، ریاض العلماء، ج 3، ص 225.

160 . چاپی: «القبعاني».

161 . طبقات اعلام الشیعه، ص 351، امل الامل، ج 1، ص 113، ریاض العلماء، ج 3، ص 246.

162 . طبقات اعلام الشیعه، ص 342، امل الامل، ج 2، ص 163، ریاض العلماء، ج 3، ص 227.

163 . طبقات اعلام الشیعه، ص 169، امل الامل، ج 1، ص 70، سلافة العصر، ص 355 و 367، ریاض العلماء، ج 2، ص 75.

164 . طبقات اعلام الشیعه، ص 175، امل الامل، ج 1، ص 80، ریاض العلماء، ج 2، ص 175.

(106) طیفور بن سلطان محمد البسطامی¹⁶⁵:

صاحب شذور العقیان آورده که: «طیفور بن سلطان محمد مذکور، عالم و فاضل و محدث و عارف بود. از تألیفات او مجموعه‌ای است در اخبار و احادیث و حکایات مفیده که آن را از کتب معتمده مثل «عل» و «خلال» و «عيون اخبار الرضا» علیه السلام جمع نموده. تاریخ فراغ وی از جمع آن کتاب روز چهارشنبه بیستم شهر رمضان المبارک سنه احدی و سنتین بعد الاف بود».

(107) السيد حیدر بن علی بن نجم الدين الموسوي العاملی السکیکی¹⁶⁶:

والد ماجد او از تلامذه شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- بود. او از پدر خود اجازه روایت یافت، چنانچه در امل الامل آورده که: «سید حیدر مذکور، فاضل و عالم و فقیه و صدوقد و شاعر و ادیب و منشی و معاصر بود. از پدر خود اجازه روایت یافت و پرسش از شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- روایت حدیث داشت». شیخ حر عاملی آورده که: «من در حجه ثانیه در مکه معظمه بودم. در آنجا با وی ملاقات نمودم. آنوقت سنه یکهزار و بیست و شش (1026) از هجرت شده بود. پس بعد از این به مدت یک سال یا دو سال سید حیدر مذکور وفات یافت».

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 97

(108) السيد محمد بن علی الحسینی العاملی¹⁶⁷:

علم عامل و فقیه صالح و از معاصرین شیخ حر عاملی بوده. در بلده کشمیر اقامـت داشـت چنانـچه در امل الـمل آورـده کـه: «سـید محمد بن عـلی حـسـینـی عـاملـی سـاـکـنـ کـشمـیرـ، عـالـمـ و فـاضـلـ و فـقـیـهـ و نـحـوـ و شـاعـرـ و صـالـحـ و اـزـ مـعـاصـرـینـ منـ اـسـتـ».

(109) الشیخ محمد بن علی الشحوری العاملی¹⁶⁸:

صاحب امل الامل او را به «فاضل و عالم و صالح و عابد» ستوده و گفته که وی در حیدرآباد دکن بود. از تصانیف او است. کتاب تحفة الطالب فی مناقب علی بن ابی طالب (ع) و نزد من از کتاب مذکور نسخه‌ای است. از خط مصنفوش تاریخ فراغ وی از تصنیف آن کتاب که در سنه یکهزار و دوازده هجری بوده [معلوم می‌شود]. و الله یعلم.

(110) الشیخ جعفر بن صالح البحرانی¹⁶⁹:

از معاصرین شیخ حر عاملی است، چنانچه در امل الامل مسطور است: «شیخ جعفر فاضل و صالح و ورع و فقیه و محدث و از معاصرین است».

(111) الشیخ محمد بن حماد الجزاری¹⁷⁰:

در امل الامل او را به «علم و فاضل» ستوده و از جمله معاصرین خود شمرده.¹⁷¹.

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 98

(112) السيد جمال الدين بن عبد القادر الحسينی البحرانی¹⁷²:

فاضل و صالح و شاعر و ادیب ماهر بود و از جمله معاصرین شیخ حر عاملی- علیه الرحمة- بوده و اشعار او را در امل الامل آورده.

165. طبقات اعلام الشیعه، ص 306، شذور العقیان.

166. طبقات اعلام الشیعه، ص 194، امل الامل، ج 1، ص 81، ریاض العلماء، ج 3، ص 226. سکیک قریه‌ای به جولان از جبل عامل است (اعیان الشیعه، ج 29، ص 37) و سکیک قرب جلق، و جلق هی دمشق (معجم البلدان).

167. طبقات اعلام الشیعه، ص 528، امل الامل، ج 1، ص 169.

168. طبقات اعلام الشیعه، ص 522، امل الامل، ج 1، ص 169.

169. طبقات اعلام الشیعه، ص 109، امل الامل، ج 2، ص 52.

170. طبقات اعلام الشیعه، ص 505، اعیان الشیعه، ج 44، ص 291، امل الامل، ج 2، ص 270.

171. در اعیان الشیعه (ج 44، ص 291) فوت او را در حله به سال 1030 نوشته است.

172. طبقات اعلام الشیعه، ص 138، امل الامل، ج 2، ص 57.

(113) السيد زین العابدین بن نور الدین علی بن الحسین بن ابی الحسن¹⁷³ الموسوی العاملی الجبعی:

در امل الامل مسطور است که: «سید زین العابدین عالم و فاضل و عابد عظیم الشأن جلیل القدر و حسن الشعر و کریم الاخلاق و از جمله معاصرین است. قرائت علوم پیش والد ماجد خود نموده و هم پیش مشایخ من و دیگران مستقید گردیده. در روز وفاتش برادرم شیخ زین العابدین بن الحسن الحر قصیده طولیه‌ای در مرثیه وی گفته. از جمله مکتوبات او در تاریخ وفات او گفته:

قد البیس الدهر ثیاب الحداد

و قد آتی تاریخه سیدا

(114) السيد جمال الدین بن السيد نور الدین الحسینی الموسوی العاملی¹⁷⁴ [- 1097 هـ]:

فرزند ارجمند مولانا سید نور الدین صاحب شواهد مکیه است.

صاحب امل الامل که همدرس او بود او را به «عالم فاضل و محقق مدقق و شاعر» ستوده و گفته که سید جمال مذکور به خدمت جمعی از استاذه شریک درس من بوده تا آنکه بهسوی مکه معظمه سفر کرد و مجاورت آن بقیه اختیار فرمود. بعد چندی بهسوی مشهد مقدس رضوی- علی راقیها آلاف التحیة و الثناء- رفته اقامت ورزید و از آنجا بهسوی حیدرآباد رفته اقامت ورزیده. اکنون در آنجا مرجع اکابر و اصحاب و از علماء و فضلا است»

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 99

(115) السيد حیدر بن السید نور الدین الحسینی الموسوی العاملی¹⁷⁵:

از فضلای صالحین و فقهای کاملین و برادر نامدار مولانا جمال الدین سابق الذکر است. صاحب امل الامل «علم فاضل و فقیه صالح و جلیل القرآن» در حق او فرموده و گفته که سید حیدر موصوف برادر جمال الدین بن سید نور الدین عاملی اکنون در اصفهان اقامت دارد.»

(116) الشیخ احمد بن الحسین بن محمد بن سلیمان العاملی النباطی [- 1079 هـ]:

از فضلای متبحرین و علماء فاضلین و ارشد تلامذه مولانا السید نور الدین عاملی است.

در امل الامل مسطور است که: «شیخ احمد مذکور عالم و فاضل و ادیب و صالح و عابد و ورع بود.

در ایامی که پیش استاد خود شیخ زین الدین محمد بن الحسن بن الشهید الثانی درس می‌گرفتم وی به درس من شریک می‌بود. همچنین وقت قرائت من پیش شیخ حسین ظهیری عاملی و پیش عم من شیخ محمد بن علی حر عاملی و غیر ایشان از مشایخ و استاذه شریک به درس من بوده. و شیخ احمد در مکه معظمه از سید نور الدین عاملی هم تحصیل علوم فرموده و در سنه یکهزار و هفتاد و نه (1079) در قریه نباطیه به رحمت ایزدی پیوست. رحمة الله تعالى».

(117) السيد رضی بن حسین بن محیی الدین العاملی الشامی المکی¹⁷⁶:

صاحب امل الامل آورده که سید رضی مذکور، فاضل و شاعر و ادیب معاصر من است و تا حال در شهر جیلان اقامت دارد.

(118) الشیخ احمد بن علی الشیبلی العاملی¹⁷⁷:

173. طبقات اعلام الشیعه: «علی بن علی بن ابی الحسن».

174. طبقات اعلام الشیعه، ص 237، امل الامل، ج 1، ص 100.

175. طبقات اعلام الشیعه، ص 122، امل الامل، ج 1، ص 45.

176. این تاریخ در نزهه الجلیس آمده است.

177. طبقات اعلام الشیعه، ص 193، امل الامل، ج 1، ص 81، ریاض العلماء، ج 2، ص 226.

178. طبقات اعلام الشیعه، ص 38، امل الامل، ج 1، ص 32.

179. امل الامل، ج 1، ص 84.

صاحب امل الامل او را از معاصرین خود شمرده و به «فاضل و واعظ و عابد و حافظ و فقیه و نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 100 محدث» ستوده و گفته که در مرثیه شیخ احمد موصوف وقت وفاتش این قصیده گفته ام، مرثیه:

و احرق قلبی بنار الحزن	لقد جاءنى خبر ساعنی
فتی فاضل كامل ذی لسن	مساب اخ عالم عامل
ر و لا ذات جفني طعم الوسن	فما ذات قلبی طعم السرو...
و صار قبیحا لدى الحسن	فصار بغیضا لدى الحبيب
و اوہن منا المنا و المتن	دهاه ردی هد رکن الهدی
فقدنا فمن ذا فقدنا و من	فآه و اواه من فقد من
و من يعن بالامر مثلی يعن	لقد كان عونى على مطلبي
الى سنن هو خير السنن	و ذاك هداية اهل الضلال
ن بشرع الفروض و شرح السنن	فلين فصاحة ذاك اللسا...
يبدئ فنون الاسی فی فنن	anax الحمام فناح الحمام
و يد من تذکار تلك الدمن	و يبکی فربع تلك الربوع

119) الشیخ حسین بن علی بن محمد بن الحسن بن زین الدین الشهید الثانی العاملی الجبی [1056-1078 هـ][181]

فرزند ارجمند شیخ علی مصنف کتاب در منتشر است.

در امل الامل آورده که: «شیخ حسین مذکور فاضل و صالح و محقق بود. قرائت علوم پیش والد خود نموده وفاتش در اصفهان واقع شد و در مشهد مقدس دفن شد. والد ماجد او شیخ علی در کتاب در منتشر، احوال مصیبت شیخ حسین مزبور را ذکر کرده و گفته که صاحب علم و تقوی و مروت بود و در سن بیست و دوسالگی به تاریخ بیست و یکم شهر ذیحجه سنه یکهزار و هفتاد و هشت (1078) هجری درگذشت. ولادت او آخر روز سهشنبه هجدهم ذیحجه سنه سنت و خمسین بعد الاف بود.

120) فخر الدین حیدر بن محمود الحسینی اللنگری[182]:

از تلامذه ملا محمد امین استرآبادی است. در سنه احادی و ثلاثین بعد الالف کتاب فوائد مدنیه را پیش وی خوانده. کذا فی الشذور.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 101

121) الامیر زین العابدین بن الامیر نور الدین مراد بن علی الحسینی[183]:

180 . طبقات اعلام الشیعه، ص 24، امل الامل، ج 1، ص 34، در امل الامل: «الشبلی».

181 . طبقات اعلام الشیعه، ص 176، امل الامل، ج 1، ص 78، ریاض العلماء، ج 2، ص 164، در المنتشر.

182 . طبقات اعلام الشیعه، ص 195، شذور العقیان.

183 . طبقات اعلام الشیعه، ص 238، ریاض العلماء، ج 2، ص 399، شذور العقیان.

از تلامذه ملا محمد امین استرآبادی صاحب فوائد مدنیه است. مولانا شیخ عبد الرزاق مازندرانی پیش امیر موصوف تحصیل علوم فرموده و از امیر مذکور اجازه یافته کذا فی الشذور.

(122) الشیخ عبد علی بن ناصر بن رحمة الحویزی [- 1075 هـ ق]¹⁸⁴:

جامع کمالات و صاحب تصنیفات عالیه است.

در امل الامل مسطور است که: «عبد علی مذکور فاضل عارف به عربیت و علم عروض و غیرها بود و شاعر ادیب و منشی بلیغ و صاحب دیوان اشعار جبده است. جماعتی از اکابر عصر خود را مرح فرموده و بسیاری را هجو نموده. از تصانیف او است کتاب قطر الغمام فی شرح کلام الملوك ملوك کلام در فن ادب، و حاشیه بر تفسیر بیضاوی، و شرح شواهد مطول موسوم به معقول، و کتابی در نحو، و کتابی در حکمت، و کتابی در عروض¹⁸⁵، و رسالهای در رمل، و کتابی در موسیقی، و دیوان شعر فارسی، و دیوان شعر عربی موسوم به مجلی الافضل و دیوان شعر ترکی. وی تحصیل علوم به خدمت شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- و شیخ عبد اللطیف بن علی بن ابی جامع عاملی نموده.

و سید علی خان مدنی در سلافة العصر به مدح و ثنای بسیار او را ستوده قدری از اشعار آبدار او نقل فرموده. من شاء فلیرجع إلیه».

(123) الشیخ عبد علی بن جماعة العروسوی الحویزی¹⁸⁶:

ساکن شیراز از اکابر علمای عالمین و اعاظم فقهاء و مفسرین و افلاخم ثقات و محدثین، و از معاصرین شیخ حر عاملی- علیه الرحمة- بود چنانچه در امل الامل ذکر شریش بدین نمط مسطور است: «شیخ جلیل عبد علی بن جماعة العروسوی الحویزی ساکن شیراز، عالم فاضل و فقیه و محدث ثقة و پرهیزکار و شاعر و ادیب است و جامع علوم و فنون، از جمله معاصرین من است. از تصانیف شریفه او

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 102

است: کتاب نور الثقلین در تفسیر قرآن مجید در چهار مجلد»، و ایضا شیخ حر عاملی- ره- در وصف تفسیر مذکور می‌فرماید: «و قد أحسن فيه وأجاد حيث نقل فيه أحاديث النبي والأئمة- عليهم السلام- في تفسير الآيات من أكثر أهل الحديث ولم ينقل فيه عن غيرهم، وقد رأيته بخطه واستكتبه منه، و له شرح لامية العجم وغير ذلك من التصانیف».

(124) ابو المحسن امیر فضل الله بن محب الله دستغیب [- 1022 هـ ق]¹⁸⁷

از تلامذه میرزا محمد استرآبادی صاحب الرجال و علامه سید ماجد بن هاشم بحرانی است.

مؤلف شذور العقیان آورده: «سید اجل امیر فضل الله ابو المحسن بن محب الله دستغیب فاضل و عالم و عابد و زاهد و ورع و صالح جلیل القدر عظیم الشان بود. شاگرد میرزا محمد استرآبادی و سید ماجد بحرانی است، و سید ماجد مذکور در اواخر شوال یا در اوایل ماه ذیقده سنه ثلث و عشرين بعد الالف برای او بر ظهر نسخه تهذیب الاحکام اجازه روایت نوشته و در اجازه مذکوره مسطور است: و لما تشرفت بلقاء السيد السنده، الفاضل الأمجد، الجامع بين حسب الفضل و كرم المحتد، الواقع نفسه على اماء اعلاق الكمال، و القاصر همته على اكتساب العلوم و الأعمال، عز الشريعة و الدين، أبي المحسن فضل الله بن السيد الحسيني النسیب، الآخذ من كرم الأصول و الفروع بأشرف نصیب، السيد محب الله دستغیب، استجزانی فاجبته الى ذلك و ان لم اكن اهلا لسلوك هذه المسالك فاقول انى قد اجزته رفع الله علوه و ضاعف سموه». الى آخر الاجازة.

(125) السيد قاسم بن محمد الطباطبائی الحسینی الحوزوی القهیانی مولدا¹⁸⁸:

184 . طبقات اعلام الشیعه، ص 328، امل الامل، ج 2، ص 154 و 156، (یکبار تحت ناصر و یکبار تحت ابن رحمة)، ریاض العلماء، ج 3، ص 149 و 152، سلافة العصر، ص 546.

185 . اقول اسم کتابه فی العروض «المشعشعة» لانه اهداه الى خلف بن مطلب المشعشعی و اسم رسالته فی الرمل «مدارج النمل» (طبقات اعلام الشیعه، ص 329).

186 . طبقات اعلام الشیعه، ص 331، امل الامل، ج 2، ص 152، ریاض العلماء، ج 3، ص 147.

187 . طبقات اعلام الشیعه، ص 440، شذور العقیان.

188 . طبقات اعلام الشیعه، ص 451. چند صفحه بعد دوباره شرح حال وی به عنوان محمد قاسم بن محمد طباطبائی در همین کتاب آمده است.

مؤلف جامع الرواة او را به این الفاظ ستوده: «جلیل القدر، عظیم الشأن، رفیع المنزلة، فاضل کامل، بارع فی العلوم العقلیة و النقلیة و له خصائص حسنة». و آورده که او: «از وطن خود بهسوی اصفهان سفر کرد و در آنجا از شیخ بهاء الدین عاملی- عليه الرحمة- سمعات حدیث نمود. از تصانیف شریفه او است: تعلیقات بر کتب اربعه مشهوره، و جمله کتب فقهیه و کلامیه و اصولیه. دیگر از تصانیف او رسائل کثیره‌اند، از آن جمله رساله در مبحث بدا، و رساله در فلاحت، کذا قاله عبد العلی الطباطبائی

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 103
فی حواشیه علی امل الامل».

و مؤلف شذور العقیان آورده که: «سید قاسم موصوف از آخوند ملا محمد تقی مجلسی روایت دارد و مولانا ابو القاسم جرفادقانی از سید قاسم مذکور روایت داشته».

(126) الشیخ حسین بن الحسن العاملی المشغیری [- 1027 یا 1030 هـ ق]¹⁸⁹:

از تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی است.

شیخ حر عاملی در امل الامل آورده که: «شیخ حسین مزبور فاضل و صالح جلیل القدر و شاعر و ادبی بود. فراتت علوم و استفاده فنون از حضرت شیخ بهاء الدین عاملی نموده و ایضا پیش شیخ محمد بن الحسن بن الشهید ثانی استفاده فرموده، اولاً به جانب هند سفر کرد، بعد از آن بهسوی اصفهان آمد و از آنجا بهسوی خراسان، و هم در آنجا رحل اقامت انداخت تا اینکه انتقال نمود».

شیخ حر عاملی آورده که: «عموی من شیخ محمد بن علی بن محمد الحر العاملی المشغیری مبالغه بسیار در وصف فضل و علم و صفات و بزرگیش می‌فرموده. و از جمله کتب او آنچه دیده‌ام کتاب النکاح از تنکرۃ الفقهاء است و بر آن نسخه به خط شیخ بهائی- علیه الرحمة- اجازه برای شیخ حسین مزبور نوشته دیده‌ام».

و شیخ حر عاملی آورده که: «من به واسطه عم خود شیخ محمد مذکور از شیخ حسین عاملی مشغیری روایت دارم». انتهى ترجمة کلامه.

(127) السید حسین بن حسن بن یوسف بن محمد بن ظہیر الدین بن علی زین الدین¹⁹⁰ بن الحسام الظہیری العاملی العینائی¹⁹¹:

استاد شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل آورده که: «سید حسین مذکور فاضل و عالم و ثقة و صالح و زاهد و عابد و روع و فقیه ماهر و شاعر بود. اکثر کتب اسلام معاصرین به خدمتش مستفید شدند بلکه جماعتی از مشايخ سابقین از آفاداتش بهرمند شده‌اند و اکثر تلامذه‌اش به برکت انسانی او محسوب در زمرة علماء و فضلاً گردیده».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 104

شیخ حر عاملی آورده که: «اکثر کتب عربیه و فقهیه و دیگر فنون را پیش استاد خود سید حسین موصوف خوانده‌اند و از جمله آنچه که خوانده‌ام کتاب مختلف علامه حلی است. از تأییفات او کتب و رسائل متعدده‌اند، از آن جمله کتابی در حدیث و کتابی در عبادات. و او اول کسی است که اجازه به من داد، و در قریه جبع سکونت داشت و هم در آنجا وفات یافت».

(128) ملا حسنعلی بن ملا عبد الله شوشتری: [- 1068 هـ ق]¹⁹²:

فرزند ارجمند ملا عبد الله شوشتری و از مشايخ آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمة- بود.

189 . طبقات اعلام الشیعه، ص 185، امل الامل، ج 1، ص 69، ریاض العلماء، ج 2، ص 43.

190 . متن: «السید حسین بن الحسن بن یوسف بن محمد بن ظہیر الدین علی زین الدین».

191 . طبقات اعلام الشیعه، ص 173، امل الامل، ج 1، ص 70، ریاض العلماء، ج 2، ص 43.

192 . طبقات اعلام الشیعه، ص 150، سلافة العصر، ص 498، امل الامل، ج 2، ص 74، تتمیم امل الامل، ص 106، ریاض العلماء، ج 1، ص 261، تذکرہ نصرآبادی، ص 154.

روایت حدیث از والد ماجد خود و از شیخ بهاء الدین عاملی داشته چنانچه صاحب امل الامل بعد وصف و مدح او نقل فرموده. و میرزا محمد طاهر نصرآبادی در تذکرة الشعراً آورده که: «ملا حسنعلی یگانه گوهر بحرین علوم عقلی و نقلی ملا عبد الله شوشتری که مثل خورشید محتاج به توصیف و تعریف نیست. نیز سپهر فضیلت و بدر فاک فطانت و جامع علوم و حاوی فروع و اصول بود.

به جودت طبع وحدت ذهن امتیاز تمام از اقران و امثال خود داشت». و نیز در آن تذکره این مصراج مشتمل بر تاریخ وفات ملا حسنعلی مذکور را نقل فرموده:

»افسوس از مقتدای اهل ایران«

بر این تقدیر وفاتش در سنه یکهزار و شصت و هشت (1068) هجری بوده باشد. و صاحب سلافة العصر سال وفاتش را در سنه تسع و سنتین و الف گفتند.

مؤلف شذور العقیان آورده که: «ملا عبد الله تستری در سنه عشرين بعد الالف برای فرزند ارجمند خود ملا حسنعلی تستری اجازه نوشته و در آن می‌فرماید: «بعد الحمد و الصلاة فقد اجزت ولدی و فلذة کبدی، المترقب من حضيض التقليد الى اوج اليقين، السالك مسالك التقى، الصاعد مساعد الاجتهد، و الناسك مناسك السداد، ابو الحسن الشهير بحسنعلی- احسن الله اليه في الدارين و اعلى مقامه في النشأتين- بعد ان قرأ على في فنون العلم كتاباً كثيراً و صحفاً غزيراً سيماناً فنون علوم الدين من الاصول و الفروع و الحديث و بلغ مع صغر سنه اعلى المراتب و فاز في اواخر عمره باسني المطالب- مد الله تعالى في عمره و وقاه جميع الشرور و جعلني فداء من كل محذور- ان يروي عنی ما صلح لی روایته من فنون العمل سیما العلوم الدينية و ما يتعلق بها من اصول و فروع و معقول و شروع» الى آخر الاجازة. و از سلطان الحكماء و برهان العلماء معز الدولة قاضی معز الدين محمد معاصر علامه مجلسی- عليه الرحمة- اجازه روایت یافته. تاریخ کتابتش در ماه ذیحجه سنه خمس و یازدهن بعد

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 105

الالف بود و در سنه یازدهن بعد الالف از شیخ بهاء الدین عاملی- عليه الرحمة- اجازه یافته، و نقل بعض عبارت آنها در شذور مسطور است.

129) الفاضل الجليل ملا خلیل بن غازی القزوینی (1089-1001):¹⁹³

از شارحين کتاب کافی کلینی و مشاهير فضلا و شاگرد شیخ بهاء الدین- عليه الرحمة- بود. شیخ حر عاملی او را به «فاضل و عالم و علامه و حکیم و متكلم و محقق و مدقق و محدث و فقیه» ستوده. از جمله تصانیف او است: شرح کافی کلینی به فارسی، و شرح دیگر عربی، و شرح عده الاصول، و رساله در جمعه، و حاشیه بر تفسیر مجمع البیان، و رساله نجفیه، و رساله قمیه و غیر ذلك.

نیز آورده که: «من او را در حجه اولی در مکه معظمه دیده‌ام. مجاورت آن بقعه شریفه اختیار نموده بود. وی در آن ایام به تألیف حاشیه تفسیر مجمع البیان مشغول بود».

سید علی خان مدنی در سلافة العصر که ابتدای تأثیش سنه یکهزار و هشتاد و یک (1081) هجری است آورده که: «ملا خلیل مذکور از فضلا اهل این عصر و علمای موجودین این زمان است. از تصانیف او دو شرح بر کتاب کافی کلینی است: یکی فارسی و دیگری عربی، و شرح عده الاصول در اصول فقه و کتابهای دیگر است، و هر دو شرح عربی و فارسی به نظر مؤلف رسیده. شرح عربی که موسوم به شافی است در سال یکهزار و شصت و چهار (1064) هجری به شغل آن پرداخته و چون در سال مذکور شاه عباس ثانی صفوی وارد قزوین شد فرمایش شرح دیگر به زبان فارسی به او نمود. پس او شرح فارسی را هم مسمی به «صلافی» در همان سال شروع فرموده و آن را در عرض مدت بیست سال در مجلدات سی و چهارگانه به اتمام رسانید. تاریخ اتمام مجلد اول از شرح فارسی ماه محرم سنه یکهزار و شصت و شش (1066) هجری است، و تاریخ اتمام جلد آخر از شرح کتاب مذکور که شرح کتاب الروضة از کافی است سنه یکهزار و هشتاد (1080) هجری است».

¹⁹³ طبقات اعلام الشیعه، ص 203، خاتمه مستدرک الوسائل، ص 413، امل الامل، ج 2، ص 112، ریاض العلما، ج 2، ص 261، سلافة العصر، قصص العلماء تکابنی، چاپ 1309 هـ، ق، ص 206 و 207، روضات الجنات، ص 265، دیوان واعظ قزوینی، ص 590 و 607، قصص الخاقانی، ج 2، ص 36.

میرزا طاهر وحید در روزنامچه خود به تقریب ورود شاه عباس ثانی صفوی در قزوین نوشت:

«چون خاطر همایون و ضمیر منیر خیریت مقرن، پیوسته متوجه به رواج و رونق دین میین و ملت مستبین میباشد و فضای عظام را که وارثان علوم انبیاء و حامیان ملت بیپساند همواره تجلیل و تعظیم و اکرام میفرمایند، بعد از ورود به دارالسلطنه قزوین، جامع علوم معقول و منقول، کشاف مرمزات فروع و اصول، مولانا خلیل قزوینی را که از اجله علمای عصر و فحول دانشمندان دهر است با

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 106

194

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج ۱، ص 106

سایر فضلا و طلبی به مجلس اقدس و بزم مقدس طلب داشته با آن گروه نزاهتپژوه افطار فرمودند و در همان مجلس مولانا خلیل الله را به خطاب مستطاب سرافراز ساخته فرمودند که کتاب کلینی را که دین قویم را اساس و بنیان، و بیت المعمور دین مصطفوی بدان تابان است به فارسی شرح نمایند که عموم سکان این دیار را که اغلب گفتوگوهای ایشان به لغت فارسی است انتفاع حاصل باشد. و نیز رقم اشرف به اسم مولانا محمد نقی مجلسی شرف صدور یافت که کتاب من لا يحضره الفقيه را به دستور شرح نماید. و چون فضیلت نماز جماعت بر پیشگاه ضمیر منیر، پرتو ووضوح افکنه بود رقم اشرف به طلب عالم ربانی و مؤید بتأییدات آسمانی، سالک طریق اనیق عرفان و بد شوارع ایقان، مولانا محمد حسن کاشانی نفاذ یافت.»

مؤلف قصص العلماء آورده که¹⁹⁵: «ملا خلیل قزوینی در دو مسئله بر خطا رفت: یکی آنکه ترجیح بلا مردح جائز است مانند رغیفی که جایع بدون ترجیح، یکی را برمی‌دارد و مانند اینکه در مکانی که مسطح باشد و آبی بر آن ریزند باید آن آب هیچ سمت روان نشود، و حال اینکه می‌شود. و متكلمين این موارد نقض را معرض شدند. جواب دو مثال اول به این نحو است که اراده در امثال این مقامات مردح است و اگر ترجیحی بلا مردح جائز باشد انسداد ابواب اثبات صانع لازم آید، چه ممکن مساوی الطرفین است یعنی وجود و عدمش بالنسبة به ذاتش مساوی است.

پس اگر ترجیح بلا مردح جائز باشد لازم آید که بتواند وجود ممکن بی‌صانع متحقق شود. پس اثبات واجب الوجود نتوان نمود.

مسئله دوم: ملا خلیل بر آن رفتہ اینکه شکل اول نتیجه نمی‌دهد زیرا که مستلزم دور است از این که نتیجه موقوف بر کبری است و کبری نیز موقوف نتیجه، و دور باطل است. پس شکل اول باطل است.

پس استدلال به شکل اول در هر مقام باطل است و این شبیه را شیخ ابو سعید ابو الخیر کرده و به شیخ ابو علی بن سینا فرستاده و نوشتند که شما استدلالیان باید هر مطلبی را به یکی از اشکال اربعه تمام کنید و تمامیت ثلاثة موقوف بر تمامیت شکل اول است، چه آن سه شکل باید به شکل اول تمام شوند و شکل اول مستلزم دور است، چه نتیجه موقوف است بر اندر ارجاص اصغر تحت اکبر به تقریری که متقدم به هر دلیلی تا به شکل اول در نیاید تمام نخواهد بود چنان‌که شما را این گمان است، و شکل اول بدیهی الانتاج است چنان‌که شما می‌گوئید بالین که این مستلزم دور و دور باطل است. چون این شبیه به شیخ الرئیس رسید در جواب نوشت که دور به اجمال و تفصیل مندفع است چه، جهت دور، مختلف است زیرا که کبری موقوف بر نتیجه اجمالا نتیجه موقوف است بر کبری اجمالا.

الحاصل چون ملا خلیل این دو مسئله را اختیار نمود اشتها را امسار یافت و چون به سمع علمای اصفهان رسید، مانند آقا حسین خوانساری و امثال او، نهایت در مقام تخطیه و انکار برآمدند.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 107

چون انکار و تشنیع ایشان به گوش ملا خلیل رسید روانه اصفهان شد که با ایشان در این باب مجادله نماید. پس وارد مدرسه‌ای شد که آقا حسین در آنجا تدریس می‌کرد، و آقا حسین اندرون خانه بود و ملا میرزا محمد بن حسن شیروانی در مدرسه بود و در

۱۹۴ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم هجری قمری)، ۱ جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین‌الملل - ایران - تهران، چاپ: ۲، ۱۳۸۷ ه.ش.
۱۹۵ . قصص العلماء، ص 263

نزد آقا حسین درس می‌خواند. اتفاق افتاد که ملا خلیل به حجره ملا میرزا وارد شد. وی از کیفیت احوال او استفسار نمود. در جواب گفت که من ملا خلیل قزوینی می‌باشم و شنیدم که آقا حسین در این دو مسئله معروفه بر من تشنج و انکار نموده، آدمد تا با او مناظره کنم. ملا میرزا گفت که شما بگوئید که چرا در شکل اول صغری و کبری مستلزم نتیجه نیستند؟ ملا خلیل گفت: برای اینکه دور لازم می‌آید و دور باطل است، پس شکل اول باطل خواهد بود. ملا میرزا گفت که همین دلیل شما شکل اول است و مشتمل است بر صغری و کبری و نتیجه، و شما صغری و کبری را مستلزم نتیجه نمی‌دانید، پس دلیل شما بنا بر مذهب شما فاسد است.

پس ملا خلیل صیر نکرد تا آقا حسین بیرون آید بلکه بلافصله برخاست و بر درازگوش خود سوار شد و به قزوین مراجعت کرد». انتهی کلامه.

بالجمله بعض کلامهای ملا خلیل موصوف چون از جاده قبول و اعتدال بیرونند به جهت آن مورد ایراد و اعتراض گردیده چنانچه مولانا شمس الدین محمد شیرازی که از جمله معاصرین او است در بعض رسائل خود می‌فرماید: «قدم الى مكةـ زادها الله شرفا و تعظيماـ المولى الفاضل ملا خلیل القزوینی حاجاـ، و زارني في بيته و نکر لى آتى كتبت حاشية على عدة الشیخـ عليه الرحمة و الغفرانـ أرسلها اليك لتطالع فيهاـ، فلما كنت في جناح السفر الى الحجازـ صانها الله عن الاعوازـ طالعتها في الطريق فوجدت فيها أشياء كثيرة نسبها الى أصحابنا الإماميةـ عليهم المغفرة و الرضوانـ و هم برأ منها و صرحاً بنفيها في تصانيفهم لموافقتها الأصول الأشعريةـ، كنسبة القبائح و المعاصي الى الحجاز ذكرت له ما علمت له من تصنيفه من مخالفة كلام الأصحابـ، فلما جاءـ بأصولي مخالف لأصول ابن بابويهـ و جميع أصحابكم الا الرواةـ، و زعم أن علمانا حتى الشیخ العفید و السيد المرتضی و الشیخ الطوسی و سلطان المحققینـ، نصیر الملةـ و الذینــ فتس الله أرواحهمــ أخذوا أصول دینهم من المعتزلةـ و سلکوا منزلة مسلکهمـ، و ليس لهم دلیل من الكتاب و السنةـ، و سی المعتزلةـ و أصحابنا القدریةـ و سمی الأشاعرةـ الجبریةـ، و سمی الرواةـ و معاشری العباد الى الله تعالىـ و نفسه الشریفة هل الأمر بین الأمرینـ و اخترعـ و ابتدعـ فی كل مسئله من المشیةـ و الارادةـ و القضاءـ و القدرـ و غيرها معنیـ غير ما قاله أصحابنا الإمامیةـ الذين أخذوا معلم دینهم عن الأئمهـ المعصومینـ، و دوّنوها في التفاسیرـ و كتبهم الكلاميةـ، و نسب ما خطط بياله من غير دلیل إلى الأئمهــ عليهم السلامــ فقلت له ما ظفرت الى الآن بشيء من کلام أصحابنا مما تنسب اليهمـ، ففی أی کتاب ذکروا ما نسبت اليهمــ فقالـ المراد ب أصحابنا رواةـ الأحادیثــ. ثم قال لیــ: فقد ذکرنا مفصلاـ في حاشیة عدتناـ و استدللنا بالأحادیث الواردة عن الأئمهـ نرسلها اليكـ، فطالع فيها بعين الانصافــ فطالعت فيهاــ انتهی کلامه.

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 108

کما ذکرہ من غیر آن یکون قصدی تزییف کلامه لکن الحق ابلج و الباطل لجلج. فوجدت فيها اشیاء لیس لها طائل تحتها، و وجدت قائلها کالراقم على الماء، فاستدلل على صحتها بدلائل او هن عن بیت العنکبوت. و حاصل کلامه تخطئة علمانا تعییرهم و توییخهم بمتابعة المعتزلة في أصول الدين».

انتهی کلامه.

و نیز صاحب قصص العلماء آورده که ملا خلیل قزوینی مقبره‌اش بالفعل در قزوین و مدرسه‌ای هم در جنب مقبره‌اش می‌باشد که منسوب به او است و آن مدرسه بالفعل خراب است. و معلوم نشد که او از که اجازه دارد لکن اخباری مسلک و صاحب فضل است. و از جمله تلامذه او آقا رضی قزوینی است که بسیار فاضل بود و جامع و صاحب تألیفات بود.

و نیز در قصص [العلماء] مسطور است که ملا خلیل را پسری بود فاضل معروف به ملا سلیمان بن ملا خلیل و صاحب تأليف است. وفات ملا خلیل علی ما نقله صاحب شذور العقیان در سنه تسع و ثمانین و الف اتفاق افتاد.

(130) مولانا محمد باقر بن غازی القزوینی¹⁹⁶:

فاضل جلیل و برادر ملا خلیل سابق الذکر است. چنانچه در امل الامل مسطور است که ملا باقر برادر ملا خلیل، فاضل و عالم و متکلم جلیل القدر است. از اوست: حاشیه بر حاشیه عده الاصول برادرش ملا خلیل.

(131) مولانا شمس الدین محمد شیرازی¹⁹⁷:

¹⁹⁶. امل الامل، ج 2، ص 248.

¹⁹⁷. شذور العقیان، طبقات اعلام الشیعه، ص 268، امل الامل، ج 2، ص 132.

در کتاب شذور العقیان فی تراجم الاعیان مسطور است که شمس الدین موصوف، عالم و فاضل و بصیر به احکام و عارف به تفسیر قرآن و مذاهب بود، و از معاصرین ملا خلیل قزوینی است.

شمس الدین مذکور در بعض رسائل خود می‌فرماید: «رزقی اللہ تعالیٰ بفضلہ و کرمہ مجاورة بیتہ الحرام و وقتنی مقابلۃ احادیث آئۃ الهدی - صلوات اللہ و سلامہ علیہم - علی الدوام. ثم سأله عن قبر رسوله - علیہ السلام - أن يرزقني علمًا نافعًا تخلصني من أمر النفس الأمارة بالسوء و حبائل الشيطان، و هداني بمثله إلى مطالعة تفاسير القرآن. و عرفت مذهب أصحابنا الذين أخذوا معلم دينهم من أصول أهل البيت - علیہم السلام - في الآيات التي اختلف فيها في علم الكلام».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 109

مؤلف را بر احوال او اطلاعی دست نداد.

132) مولانا حسام الدین محمد صالح بن احمد المازندرانی [- 1086 هـ]¹⁹⁸

از مشاهیر فضلا و صنادید علاما و شارح کافی کلینی و داماد آخوند ملا محمد تقی مجلسی بود.

گویند زوجه وی آمنه دختر صالح فاضل و عالم محقق و صاحب تصانیف لایقه است. روایت حدیث از آخوند موصوف دارد. از تصانیف شریفه او چندین مجلد شرح اصول کافی به زبان عربی که بسیار متین و مبسوط و مشهور است، و شرح زبدۃ الاصول، و شرح معلم الاصول، و شرح کتاب من لا يحضره الفقيه، و حاشیه بر شرح لمعه و غیر آنها است.

ملاییدر علی مجلسی - علیہ الرحمۃ - در رساله نسب خود آورده که: «ملا محمد صالح مازندرانی را از صبیه ملا محمد تقی مجلسی چند پسر بودند: اول: فاضل علامه آقا محمد هادی، دوم:

نور الدین محمد، سوم: ملا محمد سعید متخلف به اشرف، چهارم: فاضل عالم ملا حسنعلی، پنجم:

ملا عبد الباقی، ششم: ملا محمد حسین. و هریک از ایشان را اولاد نامدار به هم رسید».

133) الشیخ فخر الدین بن محمد علی بن طریح النجفی [979- 1081 هـ]¹⁹⁹

از مشاهیر علمای محدثین و لغویین و فضلا متحبیرین بود. کتاب مجمع البحرین که مشتمل بر علم لغت از لغات قرآن و حدیث امامیه اثنی عشریه است بی‌نظیر و بی‌عدیل در این باب است.

شیخ یوسف بحرانی گفته که: «شیخ فخر الدین بن طریح نجفی، فاضل محدث و لغوی و عابد و زاهد و ورع بود و از جمله تصانیف او کتاب مجمع البحرین و مطلع النیرین در تفسیر لغات قرآن مجید و احادیث امامیه است لکن احاطه تمام به ذکر جمیع لغات احادیث در آن نکرده است. و دیگر کتاب منتخب در جمع مراثی و خطب، و کتاب شرح مختصر نافع، و کتاب تمییز المتشابه من اسماء الرجال لکن خالی از اجمال نیست، و کتاب الاربعین. بالجمله شیخ مذکور از فاضل عالم شیخ محمد بن جابر نجفی روایت دارد و او به واسطه شیخ محمود بن حسام الدین جزایری از شیخ بهاء الدین عاملی - علیہ الرحمۃ - روایت داشت، و علامه سید هاشم بحرانی مؤلف غایة المرام از شیخ فخر الدین

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 110

مذکور روایت دارد».

و ایضا در رساله مذکور آورده که: «شیخ فخر الدین مذکور از سید جلیل القدر میر شرف الدین که شاگرد میرزا محمد استرآبادی بود روایت دارد. و شیخ فخر الدین را پسری بود صفاتی الدین نام که فاضل و عالم و صاحب تألیف و تصانیف و از مشایخ اجازه است. وی از پدر خود شیخ فخر الدین روایت دارد».

مؤلف گوید که کتاب المراثی و الخطب که در ذیل تصانیف شیخ مذکور شد بغایت اشتهر دارد و کتاب مذکور مشتمل بر مجالس تذکرہ مصائب حضرات اهل البتت - علیہم الصلاة و السلام - و قصاید در مراثی حضرت امام حسین - علیہ السلام - از منظومات شعرای عرب است و معروف و مشهور به بیاض فخری است لکن نسخه‌های آن در ترتیب و زیادت و نقصان و امثال

198 . طبقات اعلام الشیعه، ص 288، جامع الرواۃ، قصص الخاقانی، ج 2، ص 51، امل الامل، ج 2، ص 276

199 . طبقات اعلام الشیعه، ص 434، امل الامل، ج 2، ص 214، ریاض العلماء، ج 4، ص 332

آن با یکدیگر مطابقت ندارد. صاحب تذكرة العلماء آورده که: «بر پشت بعض نسخ مجمع البحرين مكتوب یافته شد که وفاتش در سنه يك هزار و هشتاد و هفت (1087) هجری واقع شد و تاريخ آن را در این آیه کریمه یافته‌اند: وَ يَقُولُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانْ مُخَلَّدُونَ²⁰⁰. و تاریخ دیگر «یخلفه بعده صفوی الدین» است. و ایضاً آورده که: «تاریخ تصنیف کتاب مجمع البحرين که در آخرش مكتوب است، سنه يك هزار و هفتاد و نه (1079) هجری است».

(134) [الشيخ محمد بن سليمان المقا比 البحرياني](#):

منسوب است بهسوی مقاباً كه قریه‌ای از بحرین است.

وی از تلامذه شیخ علی بن سلیمان قدیمی بحرانی بود که ذکر او گذاشت و از او روایت دارد و بعد از شیخ علی مذکور در علوم به درجه‌ای عالی رسید تا آنکه مرجع عباد و بلاد گردید، و بعد از وفات شیخ صلاح الدین بن شیخ علی بن سلیمان منصب ریاست و قضا به تأیید سلطان و اکابر بلاد به شیخ محمد بن سلیمان مذکور مفوض گشت. و شیخ را از اولاد ذکور سه پسر فاضل و مجتهد بودند کما ظهر من لؤلؤة البحرين.

(135) [الشيخ عبد النبي بن محمد بن سليمان المقا比 البحرياني](#):

پسر بزرگ شیخ محمد سابق الذکر است و از دیگر فرزندانش افضل و اعلم و فقیه و مجتهد و ورع و

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 111

صالح بود. امامت جمعه و جماعت در قریه مقاباً بعد از شیخ احمد بن شیخ محمد بن یوسف بحرانی داشت و در اطلاع بر فروع فقه و احاطه به آن احدی ثانی او نبود. شیخ یوسف گوید من در صغیر سن خود، او را دیده‌ام وقتی که به ملاقات جد و پدر من در بعض اعیاد آمده بود.

(136) [الشيخ سليمان بن محمد بن سليمان المقا比 البحرياني](#):

برادر شیخ عبد النبي سابق الذکر و خلف او سلط شیخ محمد بن سلیمان است.

شیخ یوسف بحرانی در ذیل احوال شیخ محمد آورده که پسر دوم او شیخ سلیمان نام داشت، و او هم فاضل بود و در بحرین در طریق مکه وفات یافت.

(137) [الشيخ زین الدين بن محمد \[بن\] سليمان المقا比 البحرياني](#):

در لؤلؤة البحرين مسطور است که وی پسر سوم شیخ محمد بن سلیمان مقابی بحرانی است.

ظاهراً وی کوچکترین پسران او بوده سالها در حیات بود تا آنکه فرقه خوارج بر بلاد بحرین تسلط یافتند. قبر او با قبر پدر و برادر او در قبه‌ای است که در قریه مقاباً واقع است.

(138) [الشيخ سليمان بن صالح بن احمد بن عصفور بن احمد بن عبد الحسين الدرازي البحرياني \[- 1085 هـ ق\]](#)²⁰²:

منسوب است بهسوی قریه «دراز» که از قرای بحرین است و «دراز» به فتح دال و راء مهملتین و زاء معجمه در آخر.

شیخ یوسف بحرانی آورده که شیخ سلیمان بن صالح مذکور عم جد من شیخ ابراهیم بن احمد بود، و فاضل فقیه محدث بود، و شاگرد شیخ علی بن سلیمان بحرانی است، و در کنار برادر خود شیخ احمد که پدر جد من بود پرورش یافت. وی در اول شباب خود از برای پدر جدم که کشتیها به جهت غواصی داشت غواصی می‌کرد. پس به این سبب مرضی به او رسیده برادرش شیخ احمد از راه شفقتی که به حال او داشت او را از غواصی منع کرد و امر به ملازمت درس نمود و شیخ محمد بن سلیمان مقابی را از برای تعلیم او مقرر فرمود. و شیخ محمد بن سلیمان مذکور اولاً پریشان حال بود- بلکه حال هر دو

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 112

200 . سوره انسان، آیه 19.

201 . طبقات اعلام الشیعه، ص 543، لؤلؤة البحرين.

202 . طبقات اعلام الشیعه، ص 249، لؤلؤة البحرين، ص 72، امل الامل، ج 2، ص 129، ریاض العلماء، ج 2، ص 450.

ایشان چنین بود- تا آنکه حق تعالی ایشان را به درجات عالیه و مراتب فائقه موفق ساخته به سعادت دنیا و آخرت رسانید، و هر دو ایشان به خدمت شیخ علی بن سلیمان قدیمی بحرانی تحصیل علوم نمودند، و شیخ سلیمان مذکور با وجود اشتغال به تدریس و ملازمت علم، مشغول به امر تجارت بود و صاحب سخا و بخشش بود، و در قریه خود در مسجدی که معروف به «مسجد القدم» است امامت جمعه و جماعت داشت.

حکایت کرداند که هرگاه وقت غوص می‌رسید و کشتهای اهل قریه از غوص بر می‌آمد شیخ سلیمان بن صالح مذکور می‌رفت و جمیع آنچه ایشان از هر قسم لولو و اقمشه می‌آوردند می‌خرید و تاجران بلاد بحرین همه از برای خریدن لولو به خانه شیخ مذکور می‌آمدند، زیرا که اهل قریه سوای شیخ مذکور به دست دیگری نمی‌فروختند و او به دست تجار نفع می‌فروخت و میان ایشان تقسیم آن می‌فرمود. روزی شخصی از اهل قریه لولوی بزرگ به قیمتی اندک به دست او فروخت. ناگاه چون به اصلاح آن امر نمود بسیار خوب برآمد و به قیمت بیشتر فروخته شد. پس چون آن شخص آمد، شیخ کیفیت حال او بیان فرمود و گفت من از این قیمت، رأس مال خود را می‌گیرم و باقی از تو است. آن شخص قبول نکرد و گفت: اکنون آن‌همه مال تو است زیرا که من هرگاه آن را به تو فروختم اگر فاسد ظاهر می‌شد نقصان بر تو بود پس زیادت هم از برای تو است. شیخ راضی نشد تا آنکه دیگران چنین قرار دادند که بعضی از آن زیادت را شیخ بگیرد و بعضی را به آن شخص بدهد.

وفات شیخ مذکور در سال یک‌هزار و هشتاد و پنج (1085) در کربلا معلى واقع شد. و او از شیخ علی بن سلیمان بحرانی روایت احادیث داشت و شیخ محمود بحرانی از او روایت دارد.

شیخ حر عاملی- علیه الرحمة- در امل الامل ذکر شیخ چنین آورده که: «شیخ سلیمان بن عصفور درازی بحرانی فاضل فقیه و محدث ورع و عابد، از جمله معاصرین است».

(139) علامه آقا حسین بن جمال الدین محمد خوانساری [1098 هـ ق²⁰³]:

از مشاهیر علمای امامیه و کمالی محققین فرقه حقه ناجیه الثئی عشریه- کثر هم الله فی البریة- سرآمد جهابذه²⁰⁴ اعلام و مرجع فحول کرام و علمای فخام و مستند هر خاص و عام، صاحب تصانیف

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 113

دقیقه لایقه و تأليف عالیه فائقه است. از مصنفات شریفه او کتاب مستطاب مشارق الشموس فی شرح الدروس اکرچه ناتمام مانده اما بر کمال تبحر و حذاقت او در فن فقه دلالت تمام دارد.

صاحب امل الامل در وصفش آورده: «فاضل عالم متكلم محقق مدقق ثقه جلیل القدر عظیم الشأن، علامة العلماء، فرید العصر، له مؤلفات، منها: شرح الدروس، حسن لم يتم، و عدة كتب في الكلام والحكمة، و ترجمة القرآن الكريم، و ترجمة الصحفة الكاملة، و غير ذلك. من المعاصرین. اطال الله له البقاء. نزوی منه اجازة».

سید علی خان مدنی در سلافة العصر علامه موصوف را به مدایح بالغه ستوده و صاحب قصص العلماء بعد وصف علامه موصوف آورده که: «آن جناب چون در مقول و مقول تدریس می‌کرد لهذا او را «استاد الكل فی الكل» نامیدند». و نیز آورده که: «علامه موصوف در علم مقول خدمت محقق سیزواری آقا محمد باقر- صاحب ذخیره- تلمذ داشته و تا مدت دوازده سال خدمت او مانده و اجازه از وی یافته و دختر محقق سیزواری را نیز به حواله خود درآورده و پسرش آقا جمال از دختر موصوف تولد یافت».

میرزا محمد طاهر نصرآبادی اصفهانی در تذكرة الشعراء که سال تصنیف آن سنه یک‌هزار و هشتاد و سه (1083) هجری است به تقریب ذکر علماء و فضلاء گفته که: «آقا حسین خلف امجد فضیلت و غفاریه مولانا جمال الدین خوانساری، ذات منبع البرکاتش کوکبی است از افق آگاهی لامع، وجود شریفنش اختری است از فلک فوشنمندی ساطع، چربنترمی کلامش مر هم خستگان جفا، و رشحه خامه گوهربارش، بیماران تحصیل را شربت شفا، بام کمالاتش را برهان سلم نزدیان، و ارشاد دروس حقایق مأتوسش مستغنى از شرح و بیان، و در بساط لازم انبساطش، جلال حاشیه [تشیین] و در جنب متن کلامش، قیم تقویم پارین. جناب ایشان در عنفوان شبیب جهت تحصیل علم به اصفهان که صدف گوهر فضلا است تشریف آورد و در اندک زمانی به موجب فطرت عالی، سبقت از اقران بل از فحول علمای سلف ربوه».

²⁰³. طبقات اعلام الشیعه، ص 166، امل الامل، ج 2، ص 101، سلافة العصر، ص 499، ریاض العلماء، ج 2، ص 57، جامع الروا، قصص الخاقانی، ج 2، ص 36، تذکره نصرآبادی، چاپ وحید، ص 152، چاپ ناجی نصرآبادی، ص 220، نتایج الافکار، ص 190. و اکثر کتب تراجم.

²⁰⁴. جهابذه- بزرگان دانشمند (معین).

و ايضاً گفته که: «الحال يعني در سنہ مذبورہ در اصفہان تشریف دارند و تدریس و تولیت مدرسه جده صاحبقرانی، شاه عباس ثانی، با ایشان است و عمدہ فضلاً به حاشیه درس آن قبله عرفان حاضر شده استفاده می‌نمایند، و خود در منزل به افاده مشغول، ولد امجدش آقا جمال- که الولد سر لأبیه درباره ایشان صادق است- به مدرسه منکوره هر روز می‌آیند و طلابان علم و ساکنان آن مدرسه و سایر مدارس مستفید می‌شوند».

علیقی خان واله در تذکره خود بعد وصف جناب موصوف گفته که: «آقای مغفور ذو الجمالین است يعني فاضل نحریر آقا جمال خوانساری مبرور را پسر و علامه زمان آقا جمال ثانی را پدر بوده همگی اولاد عالی تبارش منبع فضل و کمال و عین رحمت و جمال آند. و آن مغفور، تلمیذ خلیفه

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 114

سلطان و فضلاً آن زمان بود و اکثر علمای ایران تلمیذ ایشان و اولاد ایشانند. چون سلاطین صفویه- انار الله براهینهم الجلیة- در رعایت شرع انور مبالغه تمام داشته‌اند و در طریقه حقه امامیه این است که صاحب ملک، امام زمان را می‌دانند و کسی را نمی‌رسد که در ملک امام بی‌اذن او یا اذن نایب او دخل و تصرف نماید، پس در این وقت که امام زمان گیتی، حضرت قائم آل محمد- صلوات الله عليه و عليهم- غایب است مجتهد جامع الشرائط عادل، هر که باشد، نایب آن حضرت است تا در میان مسلمین حافظ حدود الهی باشد. چون ملکداری و سپه‌آرائی از فضلا و مجتهدان این زمان صورت نمی‌گیرد لهذا هر پادشاهی را مجتهد معظم آن زمان نایب خود کرده کمر او را بسته تاج بر سرش گذاشته بر سریر سلطنت می‌نشانید و آن پادشاه، خود را نایب او تصریف او در ملک و حکومتش بر خلق به نیابت نایب امام بوده صورت شرعاً داشته باشد، لهذا شاه سلیمان صفوی مغفور را آقا حسین خوانساری مبرور به نیابت خود بر سریر سلطنت اجلاس فرمود و بعد از او خاقان مالک رقاب یعنی سلطان حسین صفوی را مولانا محمد باقر مجلسی، و همچنین سلاطین سلف را مجتهدان سلف».

در تذکره نتایج الافکار مسطور است که: «مولانا آقا حسین خوانساری که در عهد سلطنت شاه سلیمان صفوی سرآمد فضلاً روزگار بوده فضائل و کمالات وی از مصنفاتش که منجمله آن تعليقات بر حاشیه قدیم علامه دوانی است ظاهر و استعدادش در فنون نظم و نثر از تأثیفاتش باهر.

کلامش مملو از بلاغت است و اشعارش مشحون فصاحت. آخر کار در سنہ 1100 وسط مانه حادی عشر راه آخرت پیش گرفت. این رباعی از طبع موزونش سرزده:

از طوف کدامی کف پا می‌آئی

ای باد صبا طرب فزا می‌آئی

ای گرد به چشم آشنا می‌آئی²⁰⁵»

از کوی که برخاسته‌ای راست بگو

و ملا مسیحای فسوی که از مشاهیر فضلا و تلامذه آقای موصوف بود قطعه‌ای در وفات آن علامی گفته، این چند بیت از آنجا است، قطعه:

و شیوتی نظيفة من تسکاب

اصبح القلب في لظى و التهاب

بالمصيبةات غبت عهد النصابي

كيف لا و الدهور كرت علينا

شامخ العلم في ثغور الهضاب

عجبًا للمنون كيف يوارى

و توارت بعد الغطا بالحجاب

كان كالشمس اذ كسينا ضيماها

من علوم الهدى بعذب عناب

فسقى الله تربة اذ سقانا

دفن العلم كالهدى في التراب

علم العلم غاب عننا فقلنا

و محمد امین شاعر این قطعه در وفات آن جناب نظم کرده:

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۱۵

الذى قد كان محبي السنة	هادى المسترشدين آقا حسين
صار فى جنات عن الرحمة	قد طوى ايام اوراق الحيات
قائلين ليس هذا فعلتى	حار فى تاريخ كل الانام
قال رضوان له ادخل جنتى	وهمهم إذ هام فى استخراجه

پس بر این تقدیر که ماده تاریخ در کلمه «ادخل جنتی» است وفات آن جناب در سنه یکهزار و نود و هشت (1098) هجری بوده باشد.

ملا حیدر علی مجلسی آورده: «از تصانیف اوست: حواشی بر شرح کتاب اشارات، و حواشی بر کتاب شفا، و حاشیه بر حاشیه قدیمه، و غیره. و شیخ جعفر قاضی اصفهان که از افضل و مشایخ عصر خود بود و مصنف حواشی بر شرح لمعه است از او روایت حدیث داشته و او از ملا محمد تقی مجلسی روایت دارد. و شیخ ابو طالب بن عبد الله گیلانی- پدر شیخ علی حزین- که فاضل زاده بود از تلامذه آقا حسین مذکور است. و دیگر از جمله تلامذه او ملا عبد الله اربیلی و ملا میرزا شیروانی و غیر ایشان از علماء و فضلاً اند، و صاحب رسائل هم از علماء موصوف اجازه دارد».

شیخ علی حزین بعد ذکر احوال فضل و کمال آقا جمال که خلف ارشد آقای موصوف بود آورده که:

«دیگر فاضل عالی شان آقا رضی الدین محمد پسر آقا حسین بود».

(140) مولانا محمد باقر بن محمد مؤمن الخراسانی السبزواری [1090-1017]²⁰⁶

منسوب است بهسوی سبزوار که آن قصبه بیهق است و بیهق بر وزن صیقل شهری است فریب نیشابور که از مشهورترین بلاد خراسان است و از آنجا جماعت کثیر از علماء و فضلاً و فقهاء و ادبیان بیرون آمده‌اند. و اهالی آنجا در تشیع ضرب المثل اند چنان‌که این بیت مثنوی مولوی روم بر آن دلالت دارد، بیت:

سبزوار است این جهان بیدار
ما چو بوبکریم در روی خوار و زار

بالجمله مولانا از مشاهیر متأخرین فقهاء شیعه است.

شیخ حر عاملی او را از معاصرین خود شمرده و به «عالم فاضل و حکیم و متكلم و فقیه و محدث جلیل القدر ستوده».
وی از جمله اساتذه و معاصرین آقا حسین خوانساری و شیخ علی صاحب در منثور بوده.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۱۶

²⁰⁶ طبقات اعلام الشیعه، ص 71، جامع الرواۃ، امل الامل، ج 2، ص 250، ریاض العلماء، سلافة العصر، قصص الخاقانی، ج 2، ص 58، تذکرہ نصرآبادی، ص 151.

صاحب سلافه العصر به تقریب اعیان زمان خود آورده که: «مولی محمد باقر خراسانی یکی از مجتهدین متبحرین در علم دین و دیگر فنون علوم و اصناف منطق و مفهوم است. در سال یک هزار و شصت و سه (1063) هجری وارد مکه معظمه شد و پاک سال در آنجا مجاورت فرمود و من همانجا به ملاقات او مشرف شدم. بعد از آن بهسوی عجم مراجعت نمود. اکنون در آن بلاد است».

میرزا محمد طاهر نصرآبادی در تذکره خود آورده که: «مولانا محمد باقر خراسانی سبزواری از دارالمؤمنین سبزوار است. عارف معارف یقین و کاشف اسرار علوم دین و مقتنای فحول علم و پیشوای زمره فضلا است. گلزار عبادت از آب وضویش باطراوت، و گلستان معرفت از اهتزاز نفس مبارکش هدوش نضارت. به قوت بی تعقی از قید علائق وارسته و بهسبب زهد و تقوای ایشان، مرغان سبزوار تحت الحنك بسته! در اوایل شباب جهت تحصیل علم به اصفهان آمد و در علوم نظری از تلامذه میر ابو القاسم فندرسکی و قاضی معز بوده، و در علوم دین و ضبط احادیث به آخوند ملا حیدر علی اصفهانی و ملا حسنعلی بن ملا عبد الله شوشتری مباحثه نمود. الحال که سنه یک هزار و هشتاد و سه هجری (1083) باشد فحول علما از مدرس مبارک ایشان فیض وافر می برند، و از علما اجازه نماز جمعه یافته در اصفهان مباردت به آن می نمایند و گاهی رباعی حقانیت آیات به سالک نظم می کشند».

انتهی.

ملا حیدر علی مجلسی در اجازه خود آورده که: «علامه محمد باقر سبزواری صاحب ذخیره و کفایه از جد من علامه محمد تقی مجلسی روایت داشت و شاگردش فاضل کامل ملا محمد سراب گیلانی از او روایت دارد. دیگر از تلامذه او است حاجی محمد گیلانی و فاضل المعنی ملا عبد الله اربیلی- طاب ثراه- از تصانیف شریفه او است کتاب کفایه الفقه در دو مجلد: یکی از کتاب الطهارة تا کتاب الوصیة، دیگر از کتاب النکاح تا کتاب المیراث، و کتاب ذخیرة المعاد فی شرح الارشاد که چندین مجلد از کتاب الطهارة تا کتاب الحج است. و این هر دو کتاب بسیار اشتها ریافتهد و پیش نظر علمای اعصار می باشند. دیگر رساله حج فارسی و رساله فقه فارسی در احکام طهارت و صلات و صوم، و رساله در تحریم غنا، و رساله در بیان غسل، و رساله در تحدید نهار شرعا، و از تصانیف او است کتاب کبیر در ادعیه مأثوره اسم او مفاتیح النجاة یا سفینۃ النجاة است کما قبیل، و دو رساله در صلات جمعه: یکی عربی و دیگری فارسی، و غیر ذلك.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 117

(141) الشیخ علی بن حسن بن الشهید الثانی العاملی [1013 یا 1014 - 1103 هـ ق]:²⁰⁷

از مشاهیر اهل علم و کمال و برادر شیخ زین الدین بن شیخ محمد بن الحسن بود که سایقا احوالش گذشت.

از تصانیف شریفه او است کتاب «در منثور» و «[در] منظوم» که مشتمل بر فوائد متفرقه و حل احادیث مشکله و دیگر مطالب متتنوعه است و دلالت بر صفاتی ذهن و دقت نظر و جودت طبع و کثرت تبحیر او در علوم دینیه دارد. و از آن جمله حاشیه بر شرح لمعه که بسیار شهرت دارد.

در کتاب در منثور آورده که: «ولادت من در ربیع الاول سنه یک هزار و سیزده یا چهارده هجری واقع شد». و ایضاً گفته که: «چون پدر من شیخ محمد بهسوی سفر عراق رفت عمرم به شش سال رسیده بود. و در آن وقت فتوری عظیم بر بلاد ما رسید و قریب هزار کتاب از کتابهای ما سوختند. پس بهسوی فریه کرک نوح- علیه السلام- رفتیم و در آنجا مدتی اقامت کردیم. بعد از آن برادرم شیخ زین الدین بهسوی عراق سفر کرد، و سن من در آن وقت قریب دوازده سال بود. و من در اول حال بهسوی مکتب می رفتم و به عمر نمسالگی ختم قرآن نمودم. بعد از آن به خدمت شاگردان جد و پدر خود اشتغال علم نمودم و ایشان شیخ فاضل نجیب الدین و برادرم شیخ زین الدین و سید اجل نور الدین و شیخ حسین بن الظہیر و شیخ محمد حرفوشی- رحمة الله علیهم اجمعین- بوده‌اند. و چون برادرم به سفر رفت من با وصف صغر سن خود مشغول امور عیال و انتظام املاک آبای خود بودم و با این‌همه به‌قدر امکان، اشتغال به علوم نمودم و کتابهایی چند نوشتم و بر حفظ کتابهایی که از دست اهل فتنه باقی مانده بود حریص بودم. چون والد من وفات یافت من در سال یک هزار و سی و دو (1032) یا سی و سه (1033) هجری بهسوی مکه معظمه سفر کردم. در آن وقت سن من قریب شانزده سال بود و عنایات ربانی و الطاف یزدانی را شامل حال خود می دیدم. و در آن سفر امری چند برای من اتفاق افتاد که خالی از غرایب نیست».

شیخ علی مزبور در اینجا چندی از امور غریب نقل کرده و گفته که: «از جمله امور غریبیه آنکه چون سعی بسیار داشتم که آنچه کتب من در وطن من باقی مانده است نزد من بررسند، شخصی را به اجرت از برای آوردن آنها فرستادم و در انتظار خبر بودم. ناگاه شبی به خواب دیدم که شخصی با طبقی دررسید و سینه و پهلوهای آدمی در آن طبق داشت. پرسیدم که این چیست؟ گفت که

این سینه جد تو شیخ زین الدین شهید ثانی است! چون صبح شد به من خبر رسید که آن شخص با کتب می‌آید و در آن اکثر کتابها از تصانیف جدم شهید ثانی بغیر جلد بود و بعض از آن به جهت نقل و تحويل تلف

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 118

شده بود».

ایضاً شیخ علی مزبور بعد ذکر بعض همچو امور غریب و بعض از مصائب و احوال خود می‌فرماید که: «كتابهائی که به آن احتیاج داشتم نزد من نبود. پس زیاده از هفتاد کتاب به خط خود نوشتم و در بعض اوقات که مرا اتفاق تصنیف افتاد حاشیه‌ای بر شرح لمعه نوشتم، و آن دو مجلد است. و شروع به تصنیف شرح ابواب اصول کافی کلینی نمودم، یک مجلد از آن [به] بیاض رسید و اتفاق تبیيض بقیه مسودات آن نشد، و دیگر این کتاب یعنی در منثور و [در] منظوم را جمع کردم، و دیگر کتابی در رد بعض متصوفه که از طریق علمای امامیه منحرف شده‌اند نوشته‌ام و آن را به سهام المارقة من اعراض الزناقة موسوم کردم، و دیگر رساله‌ای در رد ملا محمد امین استرآبادی و آن در اوراق متفرقه است، و حواشی بر کتاب معالم است که اتفاق ترتیب آن نشد، و همچنین حواشی بر کتاب من لا يحضره الفقيه است. و دیگر کتابی نوشته‌ام که در آن رسائل کثیره در چندین فنون و فرائد و اشعار و اکثر احادیث و غیر آن جمع کرده‌ام که قریب به چهل هزار بیت است، و مجموعه‌های دیگر نیز جمع کرده‌ام، و من از استاد خود سید نور الدین علی بن ابی الحسن الحسینی الموسوی و شیخ نجیب الدین علی بن محمد بن عیسی- رحهمما الله- اجازه روایت دارم و ایشان از جد من شیخ جمال الدین حسین بن شهید ثانی و هم از سید شمس الدین محمد بن علی بن ابی الحسن الحسینی الموسوی روایت داشتم، و هر دو ایشان به واسطه سید علی بن ابی الحسن و شیخ حسین بن عبد الصمد و سید نور الدین علی بن سید فخر الدین هاشمی از شهید ثانی- علیه الرحمة- روایت دارند».

و نیز از تصانیف شیخ علی مزبور است رساله در رد بر کسی که نعمه و غنا را مباح می‌شمارد. و در این رساله و رساله سهام مارقه که قبل از این ذکر شده طعن و تعریض بر ملا محسن [فیض] نموده و به‌سبب میلان ملا محسن به‌سوی تصوف، تعصب و طعن بسیار بر او داشت.

شیخ یوسف [بحرانی] می‌فرماید که تاریخ وفات شیخ علی مزبور را پاد ندارم لکن وی عمر بسیار یافت.

(142) الشیخ عبد الرزاق المازندرانی²⁰⁸:

در شذور [العيان] آورده که: «شیخ مزبور عالم فاضل بود و از امیر زین العابدین بن امیر نور الدین مراد الحسینی تلمیذ ملا محمد امین استرآبادی اجازه روایت حدیث داشته. در اجازه مذکور مسطور است: «و بعد، فان المولى الأجل الفاضل، المترقبّي بحسن فهمه، الصائب إلى أعلى المراتب، المتشعّبة لنتائج المواهب من الرحيم الواهب، الشیخ عبد الرزاق المازندرانی- بلغه الله من الخير»

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 119

آماله و ختم بالحسنى اعماله- احب ان یکون داخلاً في سلسلة رواة الحديث المطهرة عن اهل بيت النبوة و مشكاة الرسالة ليدخل بذلك في دعوة مولانا الامام ابی عبد الله جعفر بن محمد الصادق- صلوات الله عليه و على آبائه و ابنائه افضل السلام: «رحم الله من أحيا امننا» و كفى بذلك مثوبة كبرى و منقبة عظمى- فطلب من الفقير اجازة لمروياته و مقووئاته و مسموعاته، و قد استخرت الله تعالى و اجزت له- ادام الله توفيقه- ان يروى عنى جميع ما يجوز لـ روایته من معقول و منقول و فروع و اصول بطريقه المقررة في اماكنها». انتهى.

(143) مولانا محمد باقر البیزدی²⁰⁹:

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «مولانا محمد باقر بیزدی صاحب عيون الحساب از اعاظم علمای ریاضی بود، و قوانین جدیده و براهین مختصره سدیده ایجاد کرده. در فضل و کمال و دقت نظر و سرعت و انتقال بینظیر بود و بسیاری از افکار و افاداتش مشهور گردیده و بر صفحه ایام یادگار مانده.

بالجمله همه اعتراف به فضل او دارند، و علامه خوانساری بر کتاب مطالع الانوار که از تصانیف او در علم هیئت است بیباچه‌ای به‌طور تقریظ نوشته، این است محصل آنچه صاحب تکمله در وصف او فرموده و گفته که مولانا محمد باقر مذکور را دو برادر فاضل بودند که ذکر ایشان در کتاب مذکور مسطور است²¹⁰.

²⁰⁸ . قصص الخاقانی، ص 43، طبقات اعلام الشیعه، ص 319، شذور العیان، بحار الانوار، ج 107، ص 14.

²⁰⁹ . طبقات اعلام الشیعه، ص 75، ریاض العلماء، قصص الخاقانی، ص 42.

(144) الامیر جلال الدین بن الامیر المرتضی تاج الدین²¹¹:

در شذور العقیان مسطور است که: «امیر جلال موصوف، عالم فاضل و محقق مدقق بود و از بعض تلامذه شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- اجازه یافته». و اجازه مذکور بنا بر آنچه در شذور مذکور است این است: «بعد الحمد و الصلاة. و بعد فقد فرآ على هذا الكتاب قراءة فهم و تدقيق و اتقان و تحقيق المولى السيد المرتضى، الاجل العالم العامل، الناسك، المتورع، الحسيب النسيب المدقق، شارح الاحاديث المصطفوية و ناقد الاخبار النبوية و الاخلاق السننية الرضية و الافعال الحميدة المرضية، جامع الفضائل و المناقب، مجمع المأثر و المناصب، جمال الملة و الحق و الدين، ابن

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 120

المرتضى الاعظم و المجتبى الاكرم الاعلم الافخم الامجد الاقدم، مهبط الانوار القدسية، مجمع صفات الملكية و الانسية، ذى المكرمات و المفاخر و السجايا العالية و المأثر، سلطان المفسرين و المذكرين، ناصح اعظم الملوك و السلاطين، كهف الضعفاء و المساكين، راحة البرية اجمعين،

فلجته المعروف و الجود ساحله

هو البحر من اى النواحي انته

اراد انقباضا لم تطقه انامله

تعدد بيسط الكف حتى لو انه

تاج الملة و الحق و الذين، نقاوة اولاد خاتم النبيين و ذرية الانمة المعصومين- ادام الله تعالى ظلاله و ابد اجلاله- و اجزت له- ایده الله تعالى- أن يروى عنی ما يصح عنده من مسموعاتی و مرویاتی و مجازاتی و مناولاتی و مؤلفاتی». الى آخر الاجازة.

(145) الشیخ حسام الدین بن جمال الدین بن طریح النجفی²¹²:

از فضلای معاصرین شیخ حر عاملی است. عالم ماهر و محقق و تفہ جلیل القدر و شاعر بود. از نصانیف او کتابهایند از آن جمله: شرح فوائد صمدیه، و شرح مبادی الاصول علامه حلی- ره- و تفسیر قرآن شریف، و شرح فخریه در فقه، و غیر ذلك من کتب.

(146) الشیخ حسن بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی المیسی²¹³:

فاضل و عالم جلیل القدر و صالح بود. از معاصرین شیخ حر عاملی است. کذا فی الامل.

(147) الشیخ حسن بن علی بن الحسن²¹⁴ بن یونس بن یوسف بن محمد بن ظهیر الدین بن علی بن زین الدین الحسام الظهیری العاملی العینائی²¹⁵:

از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است. در امل الامل آورده که: «شیخ حسن مزبور، فاضل صالح و معاصر است. چندی در نجف اشرف اقامـت داشته از آنجـا به اصفـهـان رـفت و هـمانـجا وـفات یـافت».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 121

(148) الشیخ حسن بن علی بن خاتون العاملی العینائی²¹⁶:

210 . نوهای هم داشته است به همین نام که بر کتابهای جدش حواشی نوشته است. رجوع شود به طبقات اعلام الشیعه، ص 74 و سایر مراجع.

211 . طبقات اعلام الشیعه، ص 120، شذور العقیان.

212 . طبقات اعلام الشیعه(الروضۃ النضرة فی علماء المائة الحادیة عشره)، ص 135 و الكواكب المنتشرة فی القرن الثانی بعد العشرة، ص (157)، امل الامل، ج 2، ص 59، ریاض العلماء، ج 4، ص 332.

213 . طبقات اعلام الشیعه، ص 155، امل الامل، ج 1، ص 56، ریاض العلماء، ج 1، ص 141.

214 . طبقات اعلام الشیعه: «علی بن الحسین».

215 . طبقات اعلام الشیعه، ص 148، امل الامل، ج 1، ص 65، ریاض العلماء، ج 1، ص 244.

216 . طبقات اعلام الشیعه، ص 152، امل الامل، ج 1، ص 65، ریاض العلماء، ج 1، ص 248.

از فضلای زمان و صلحای عصر خود بود. از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است. کما فی الامل.

(149) الشیخ حسن بن علی بن محمود العاملی²¹⁷:

فاضل فقیه و معاصر شیخ حر عاملی بود. در امل الامل آورده: «الشیخ حسن بن علی بن محمود العاملی ابن خال والد المؤلف فاضل فقیه صالح معاصر».

(150) الشیخ حسن الفتونی²¹⁸ العاملی النباطی²¹⁹:

از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است. در امل الامل آورده که: «شیخ حسن مزبور فاضل صالح و معاصر بود».

(151) الشیخ حسن بن علی بن محمد الحر العاملی المشغری [1000-1062 هـ ق]²²⁰:

والد شیخ حر عاملی است چنانچه در امل مسطور است که: «شیخ حسن بن علی بن محمد حر عاملی مشغیری والد مؤلف این کتاب است- قدس الله روحه- عالم و فاضل و ماهر و صالح و ادیب و فقیه تقه و حافظ و عارف به فنون عربیت و فقه و ادب بود، و در فقه مرجع خلائق بود خصوصاً در مواریث. چندی از کتب عربیه و فقهیه و دیگر کتب را پیش آن جناب قرائت نموده‌ام. وفاتش در سنّه یک‌هزار و شصت و دو (1062) هجری در راه خراسان اتفاق افتاد و مدفن شریفش در مشهد مقدس حضرت امام رضا- علیه‌آلاف التحیة و الثناء- واقع شد. مولد او سنّه الف هجری بود. خبر وفات آن

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 122

جناب وقتی به من رسید که در حجه ثانیه در منی بودیم و در وفات آن جناب قصیده طولیه‌ای در مرثیه گفته‌ام».

(152) السيد حسن بن امیر محمد زمان الرضوی المشهدی²²¹:

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل آورده که: «سید جلیل میرزا حسن بن میر محمد زمان رضوی مشهدی عالم و فاضل و محقق جلیل القدر و معاصر من است. از تصانیف او کتابی است در استدلال، ناتمام».

(153) الشیخ حسن [بن محمد]²²² بن علی بن محمد الحر العاملی المشغری الجبیعی²²³:

شیخ حر عاملی در امل آورده که شیخ حسن مذکور، ابن عم مؤلف این کتاب است. فاضل صالح و فقیه و عارف به عربیت بود. قرائت علوم پیش پدر خود و دیگران نموده.

(154) محمد بن مرتضی المعروف به ملا محسن الكاشانی [1007-1091 هـ ق]²²⁴:

از مشاهیر مجتهدین و اکابر مفسرین و محدثین و از محمدین ثالثه متاخرین معدد بوده.

علیقی خان در تذکره خود بعد مرح و ثنای او گفته که: «ملا محسن تلمیذ فاضل مشهور ملا صدرای شیرازی است و به مصادرت وی اختصاص داشته و تخلص هم از ملا صدرای یافته. چون صیت فضلش شرق و غرب را فروگرفته بود شاه عباس ثانی صفوی مغفور به التماس تمام او را طلبیده در سفر و حضر با خود می‌داشت و در کمال ادب و احترام با او سلوك می‌نمود. و ملا محسن تا زمان شاه

217 . طبقات اعلام الشیعه، ص 149، امل الامل، ج 1، ص 66.

218 . الفتونی او الافتونی نسبة لعدة عائلات سورية لبنانية قديمة، لعلها مأخوذة من اسم «دیر افتونیا» القديمة بقتنيرين و المنسوب اليها بر افتونیا البيرابونا، ادب اللغة الارامية، ص (241) (طبقات اعلام الشیعه، قرن یازدهم، ص 432).

219 . طبقات اعلام الشیعه(قرن هشتم، ص 44، قرن یازدهم، ص 152)، امل الامل، ج 1، ص 66، ریاض العلماء.

220 . امل الامل، ج 1، ص 65.

221 . طبقات اعلام الشیعه، ص 143، امل الامل، ج 1، ص 77.

222 . طبقات اعلام الشیعه ندارد.

223 . طبقات اعلام الشیعه، ص 141، امل الامل، ج 1، ص 67.

224 . طبقات اعلام الشیعه، ص 491، امل الامل، ج 2، ص 305 ریاض الشعراء، نتایج الافکار، ص 541، آتشکده آذر، چاپ هاشم محدث، ص 46، ریاض العارفین، ص 225، مجمع الفصحاء، ج 2، ص 25، نگارستان سخن، ص 80، روضات الجنات، ص 542، ریاض الجن، روضه پنجم، قسم دوم، روز روشن، ص 541، تذکره حسینی، ص 322، بستان السیاحه، ص 457، و اکثر کتب تراجم.

نجم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 123

سلیمان صفوی مغفور در قید حیات مستعار بود. اولادش در کاشان تا حال معزز و مکرم بل مرجعند و دیوانش از ده هزار بیت متجاوز است».

در ذکر نتایج الافکار مسطور است: «مستجمع کمالات انسانی ملا محسن متخلص به فیض کاشانی که همشیرزاده مولانا ضیاء الدین کاشانی است نسبت شاگردی به خدمت صدراش شیرازی داشته و از علوم معقول و منقول بهره کافی برداشته و پیش شاه عباس ثانی اعزاز و احترام تمام داشت.

در آخر مائیه حادی عشر، هستی موهوم را گذاشت». انتهی.

بالجمله ملای موصوف در اوان تحصیل از بلده کاشان بهسوی شیراز آمده به خدمت سید ماجد بحرانی تحصیل علوم فقه و حدیث فرموده، چنانچه سید نعمة الله جزایری که شاگرد رشید ملا محسن منکور بود در حکایت نقال او به دیوان منسوب به حضرت امیر المؤمنین- علیه السلام- که در احوال سید ماجد بحرانی منکور شد نقل فرموده و در آن حکایت گفته که استاد من محقق ملا محمد محسن کاشانی- مصنف کتاب وافي و غير آنکه قریب به دو صد کتاب و رساله دارد- در اوائل کتاب وافي گفته است که من گاهی روایت کنم کتب اربعه حدیث را از استاد خود سید ماجد بن هاشم صادقی بحرانی که در علوم شرعیه استاد من بهسوی او است و اعتماد من بر او است، و او از شیخ بهاء الدين عاملی روایت دارد، و گاهی روایت می‌کنم از شیخ بهاء الدين بلا واسطه استاد خود، و گاهی روایت می‌کنم کتب اربعه منکوره و دیگر کتب حدیث و غیر آنها را از شیخ محمد بن شیخ حسن بن شهید ثانی- علیه الرحمة- و او از پدر خود شیخ حسن منکور روایت دارد.

شیخ یوسف بحرانی گفته که ملا محسن، علم حکمت و اصول را از ملا صدر الدین محمد بن ابراهیم شیرازی که مشهور به «ملا صدر» بود حاصل نموده و دختر ملا صدر را در نکاح او بود، و همه تصانیف او در اصول بهسب شاگردی و تقرب او به ملای موصوف مشتمل بر قواعد صوفیه و فلاسفه است. و چون در آن زمان مذهب صوفیه در بلاد عجم اشتهر بسیار داشت و اکثر اهل عجم مایل به تصوف بودند- بلکه غلو در آن داشتند- ملا محسن در زمان خود میان ایشان صاحب مرتبه علیا گردید و نزد مردم بر اقران خود تفوق یافت تا آنکه بعد از او مولانا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمة- در رسید و به نهایت سعی در اطای نایره تصوف و انسداد شوق این بدعت کوشید. انتهی کلامه.

مؤلف گوید که اگرچه از تصانیف ملا محسن منکور، دلالت بر تصوف او ظاهر می‌شود اما برائت او از رساله انصاف که در آخر عمر خود تصنیف فرموده به خوبی ظاهر و واضح است چنانچه فاضل جلیل القدر و بدر متشرح الصدر، العالم الاوحد و القیه المعتمد، السید ابو الحسن محمد، خلف مرحمت و غفرانینه آقا سید علی شاه- ابقاء الله- بر ظهر بعض کتب مصنفه ملا محسن افاده فرموده ما هذا لفظه: «محمد بن المرتضی المدعو بمحسن الكاشانی صاحب الوافی و الصافی و المعتصم و المفاتیح و غیرها مما یقرب مائتی کتاب علی ما ذکرہ المولی السید نعمة الله الجزائری تلمیذه- طاب

نجم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 124

ثراه- و ذکر ان اکثر کتب المحدث کاشانی علی مذهب الفرقۃ الشنیعة الصوفیة- خذ لهم الله- الى ان قال، و لكن له رسالة سماها بالاصاف و اظهر فيها عذرہ عما ظهر فی کلامه من الاعتقادات الفاسدة و الاقوال کاکسدہ بان ذلك ليس عن اعتقاد و تصديق بل محض حکایة و نقل». انتهی کلامه.

و ایضاً مؤید این معنی آن است که ملا شفیعیا در اجازه موسومه به «روضه بهیه» در احوال ملا محسن منکور می‌فرماید که: «من از استاد خود، عالم کامل، ملا احمد نراقی شنیده‌ام و آن جناب از والد ماجد خود ملا مهدی نراقی نقل فرمود که آن جناب ملا محسن منکور را به خواب دید که به آن جناب می‌گوید که آنچه مردمان در حق من می‌گویند و مرا نسبت می‌دهند، از اعتقادات فاسد است و من از آن بری هستم و اعتقاد من همان است که در رساله‌ای که در آخر عمر خود تألیف نموده‌ام، و اسم آن رساله را به ملا مهدی منکور گفته بود. پس بعد بیدار شدن، جناب موصوف در آن رساله نظر فرمود و یافت مطابق آنچه که به خواب دیده بود، و اعتقاد ملا محسن منکور را مطابق و موافق به عقاید حقه یافته». ملا شفیعیا گوید که این است کلام استاد ملا احمد در مقام تصحیح اعتقاد ملا محسن منکور. عفو فرماید حق تعالی از زلات او و از لغزش‌های تمامی علمائی عاملین و محدثین راسخین. پس به تحقیق که ملا محسن منکور صرف نموده عمر شریف خود را در ترویج آثار مرویه و علوم الهیه، و کلمات او در غایت تهذیب و ممتازت‌اند. و او را است مصنفات کثیره تقریباً دو صد مصنفات صغار و کبار بوده باشد». انتهی موضوع الحاجة من الروضة.

بالجمله توغل²²⁵ و تمهر²²⁶ او در احادیث و اخبار ملت حنفیه و فقه امامیه اثنی عشریه کالشمس فی رابعة النهار هویدا و آشکار است و عبارت رساله انصاف آنچه به نظر مؤلف رسیده این است: «چندی در مطالعه مجادلات متكلمين خوض نمودم، و به آلت عقل در ازالت جهل، ساعی بودم و چندی طریق مکالمات متكلمسین به تعلم و تفهم پیمودم، و یکچندی بلندپروازیهای متصوفه در اقاویلشان دیدم، و یکچندی در رعونتهای²²⁷ من عذبین گردیدم تا آنکه در تلخیص سخنان طوایف اربع، کتب و رسائل می‌نوشتم و گاهی از برای جمع و توفیق، بعضی را در بعضی می‌سرشتم من غیر تصدیق بکلّها، و لا عزیمة قلب على جله، بل أحاطت بما لدیهم خیرا، و کتبت في ذلك على التمرین زیرا فلم أجد في شيء من اشاراتهم شفاء علّتی، و لا في اراده عباراتهم بلال علّتی، حتى خفت على نفسي اذا رأيتها فهم كانوا من ذويهم فتمثلت بقول من قال: خدعوني أخذونی غلبونی و عدونی كذبونی، فالی من انتظام، فقررت الى الله من ذلك، و عذت بالله من أن يوقني هنالك و استعدت بقول أمير المؤمنین - عليه السلام - في بعض أدعيته: أعنی اللهم من ان استعمل الرأی في ما لا يدرك قعره

نحوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 125

البصر، و لا يتقاصل فيه الفكر. ثم أنبت الى الله و فوّضت أمرى الى الله انى الله؟ ببركته متابعة الشرع المبين الى التعمق في أسرار القرآن و أحاديث آل سيد المرسلين- صلوات الله عليهم- و فهمي الله منها بمقدار حوصلتي و درجتى من الإيمان، فحصل لي بعض الاطمئنان، و سلب مني وساوس الشيطان. و له الحمد على ما هداني و له الشكر على ما أولانى». انتهى موضع الحاجة من كلامه.

از جمله تصانیف ملای موصوف رساله‌ای است که در آن فهرس مصنفات خود را ذکر کرده در اینجا انتخاب کرده شد:

- 1- کتاب الصافی در تفسیر قرآن مجید که فراغ از تألیف آن در سنه 1075 بود.
- 2- کتاب الاصفی که منتخبی از تفسیر صافی است.
- 3- کتاب الوافی که مشتمل بر پانزده جزو است و هر جزوی از آن کتابی برآسه است.
- 4- کتاب الشافی و آن منتخب از وافی است.
- 5- کتاب النوادر مشتمل بر احادیثی که در کتب اربعه مشهوره مذکور نیست.
- 6- کتاب معتصم الشیعۃ فی احکام الشریعۃ که از جمله اش کتاب الصلاۃ و مقدمات آن در یک مجلد به قالب تصنیف درآمده.
- 7- کتاب مفاتیح الشرائع که در سنه یاک هزار و سی و دو (1032) تمام کرده.
- 8- کتاب النخبه مشتمل بر خلاصه ابواب فقه.
- 9- کتاب تطهیر الاخلاق که منتخبی از بیان علم اخلاق است.
- 10- کتاب علم اليقین فی اصول الدين.
- 11- کتاب المعارف که ملخصی از کتاب علم اليقین است.
- 12- کتاب عین اليقین فی اصول الدين.
- 13- کتاب اصول المعارف که خلاصه مهمات عین اليقین است.
- 14- کتاب المحجة البيضاء فی احیاء الاحیاء للغزالی.
- 15- کتاب الحقائق ملخص کتاب محجة البيضاء.

²²⁵. توغل- در کاری به مرتبه کمال رسیدن.

²²⁶. تمهر- ماهر شدن.

²²⁷. رعونت- نادانی، بلاهت، خودبینی، خودخواهی.

16- كتاب قرة العيون.

17- كتاب الكلمات المكنونة فى علوم اهل المعرفة و اقوالهم.

18- كتاب الكلمات المخزونة که منترع از کلمات مکنونه است.

19- كتاب الثنائی که انتخاب کلمات مکنونه است.

20- كتاب کلمات مصیونه در بیان توحید.

21- كتاب الكلمات السرية المنتزعۃ من ادعیة المعصومین.

22- كتاب جلاء القلوب فی بیان انواع اذکار القلب.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 126

23- كتاب تشريح العالم فی بیان هیئت العالم و حرکات الافلاک و العناصر.

24- كتاب انوار الحکمة که مختصر از عین اليقین است.

25- رسالة اللباب در کیفیت علم باری تعالیٰ.

26- رسالة اللب در معنی حدوث عالم.

27- رساله میزان القيامة.

28- رساله مرآة الاحزان در حقیقت بهشت و دوزخ.

29- كتاب ضياء القلب در حقیقت احکام بر باطن انسان.

30- كتاب تنور المواهب در تعلیقات بر تفسیر کاشفی موسوم به مواهب علیه.

31- كتاب شرح صحیفه کامله سجادیه در آنچه محتاج بشری است به اختصار.

32- كتاب الكلمات الطریفة در منشاء اختلاف است.

33- كتاب بشارة الشیعة الإمامیة.

34- كتاب الأربعين در مناقب حضرت امیر المؤمنین- علیه الصلاة و السلام.

35- كتاب سفينة النجاة در بیان آنکه مأخذ احکام شرعیه منحصر در محکمات قرآن و حدیث است.

36- رساله حق المبین در کیفیت تحصیل فقه کردن در دین مبین.

37- كتاب الاصول الاصیلة مشتمل بر ده اصل از قرآن و حدیث.

38- كتاب تسهیل المحجة در انتخاب کشف المحجة تألیف سید بن طاووس- علیه الرحمه.

39- كتاب نقد الاصول الفقیہ مشتمل بر خلاصه علم اصول فقه و آن اول تصانیف او است.

40- كتاب اصول العقائد در اصول خمسه.

- 41- کتاب منهج النجاة در بیان طلب آن عملی که فرضیه است بر هر مسلم.
- 42- کتاب ذریعة الضراعة در دعاهای مناجات منقوله از حضرات ائمه طاهرين علیهم السلام.
- 43- کتاب منتخب الاوراد مشتمل بر اذکار و دعوات شب و روز و هفته و سال.
- 44- کتاب اهم ما یعمل مشتمل بر اعمال مهمات شریعت مطهره.
- 45- کتاب الخطب مشتمل بر صد خطبه از خطبه‌های جمعه و عیدین.
- 46- رساله شهاب ثاقب در تحقیق وجوب عینی نماز جمعه.
- 47- رساله ابواب الجنان فارسی در بیان احکام نماز جمعه و آداب آن.
- 48- رساله ترجمة الصلاة فارسی.
- 49- رساله مفتاح الخیر فارسی.
- 50- رساله ترجمة الطهارة فارسی.
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 127
- 51- رساله اذکار الصلاة.
- 52- رساله ترجمة الزکاة فارسی.
- 53- رساله ترجمة الصیام فارسی.
- 54- رساله ترجمة العقائد فارسی.
- 55- رساله موسومه بالسانح الغیبی در تحقیق معنی ایمان و کفر.
- 56- رساله راه صواب فارسی در سبب اختلاف مذاهب اهل اسلام و تحقیق معنی اجماع.
- 57- رساله شرایط الایمان فارسی.
- 58- رساله ترجمة الشريعة فارسی.
- 59- رساله اذکار مهمه.
- 60- کتاب الرفع و الدفع فارسی مشتمل بر دفع آیات و رفع بلیات به قرآن و دعا و تعویذ و غیر آن.
- 61- رساله آئینه شاهی فارسی که مختصری از ضیاء القلب است.
- 62- رساله وصف الخیل فارسی در شناختن اسبها به موجب احادیث.
- 63- رساله زاد السالک در آداب سلوک طریقه حق.
- 64- رساله النخبة الصغری مشتمل بر خلاصه فقه طهارت و صلات و صوم.
- 65- رساله تعلیقات نخبة الصغری مشتمل بر تفصیل مجملات آن.

- 66- رساله ضوابط الخمس.
- 67- رساله در احکام شک و سهو و نسیان در نماز.
- 68- رساله جهاز الاموات مشتمل بر مسائل متعلقه به جنازه.
- 69- رساله در بیان اجرت گرفتن بر عبادات.
- 70- رساله در تحقیق ثبوت ولی بر زن باکره در تزویج.
- 71- رساله غنیة الايام در معرفت ساعات و ايام از احاديث اهل البيت عليهم السلام.
- 72- رساله معيار الساعات فارسي.
- 73- رساله موسومه به الاحجار الشداد و السیوف الحداد در ابطال جواهر افراد.
- 74- رساله محکمه مشتمل بر محکمه میان دو فاضل از مجتهدین امامیه در معنی نقیه.
- 75- رساله رفع الفتنة در بیان حقیقت علم و علماء و معنی زهد و عبادت.
- 76- کتاب فهرست انواع العلوم.
- 77- رساله اجوبه مکتوبات منتخبه از کتب علماء و اهل معرفت و اشعار ایشان.
- 78- رساله شرح الصدر که در ذکر مجلد احوال سوانح عمر خود تصنیف کرده.
- 79- رساله انصاف در بیان طریق حصول علم به اسرار دین و کیفیت سعی و کوشش خود در نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 128 تحصیل یقین.
- 80- رساله خلاصة الاذکار در زبدہ دعاها و اذکار برای هر کار و وقت.
- 81- رساله منتخب اخوان الصفا.
- 82- رساله منتخب بعض ابواب فتوحات مکیه محبی الدین عربی.
- 83- رساله منتخب مکاتیب قطب الدین یحیی.
- 84- رساله منتخب مثنوی مولوی روم.
- 85- رساله منتخب غزلیات مولوی روم.
- 86- رساله کلزار قدس در غزلیات و قطعه و مراثی.
- 87- رساله منتخب کلزار قدس.
- 88- رساله مثنوی سلسیل.
- 89- رساله مثنوی تسنیم.

- 90- رساله ندبة العارف.
- 91- رساله مثنوى ندبة المستغىث.
- 92- رساله منظومه شوق العشق.
- 93- رساله منظومه شوق الجمال.
- 94- رساله منظومه شوق المهدى عليه السلام.
- 95- رساله قصاید پنجگانه مسمی به دهر آشوب.
- 96- رساله مثنوى مسمی به شراب طهور.
- 97- رساله مثنوى آب زلال.
- 98- رساله مثنوى وسيلة الابتهاج.
- 99- رساله مثنوى مناجاتنامه.
- 100- رساله مثنوى تنفیس الهموم.
- 101- رساله لب الحسنات.
- 102- رساله زاد العقبى در خلاصه اوراد و ثواب آن.
- 103- رساله الفتname در ترغیب مؤمنین بر انس و آداب آن.

نیز ملای موصوف در فهرست تصانیف خود آورده که آنچه از سن بیست سالگی تا این زمان که عمر من به هشتاد و سه سال رسیده است تصنیف کرده‌ام فهرست آن را می‌نویسم، و تاریخ تألیف فهرست منکوره سنه یک‌هزار و نود (1090) هجری است. بر این تقدير ولادتش در سنه سبع و الف بوده باشد. و شاید که وفات ملا محسن منکور بعد از سنه تسعین و الاف که سال تألیف فهرست

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 129

228

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛
ص 129

تصانیف او است به فاصلهٔ فلیل واقع شده باشد. قبرش در بلده کاشان مشهور و از جمله تلامذه او است پسر او محمد علم الهدی مصنف کتاب نضد الایضاح. دیگر برادرزاده او ملا محمد هادی بن مرتضی که کتاب او مفاتیح الشرائع را شرح نموده.

(امیر صدر الدین محمد بن محمد صادق القزوینی):²²⁹ 155

228 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، **نجوم السماء في ترافق العلماء** (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

229 طبقات اعلام الشیعه، ص 381، امل الامل، ج 2، ص 302، ریاض العلماء، ج 5، ص 172.

از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه شیخ مزبور در کتاب خود او را به «فاضل و عالم» ستوده و گفته که: «از تصانیف او است شرح تشریح الافلاک شیخ بهائی علیه الرحمة».

(156) محمد بن معصوم بن ابی تراب بن عبد الله الطوسي:²³⁰

هم عصر شیخ حر عاملی است. شیخ مذکور او را به «فقیه و محدث و فاضل» ستوده و گفته که: «او از ماهرین فن عربیت است».

(157) الشیخ محمد بن معین²³¹ الجزائری:

معاصر شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل مسطور است: «الشیخ محمد بن معین الجزائری ساکن الهند، فاضل عالم جلیل معاصر».

(158) السيد میرزا محمد مهدی بن میرزا محمد باقر الحسینی المشهدی²³²:

از فضلا و محققین جلیل القدر و هم عصر شیخ حر عاملی بود. از تصانیف او است کتاب نجاة المسلمين در اصول.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 130

(159) مولانا محمد هادی بن معین الدین محمود- وزیر فارس- ابن غیاث الدین الشیرازی [- 1041 هـ ق]²³⁴:

آیتی از آیات الهی در ذکا بوده. كما قاله الشیخ الحر العاملی فی الامل ما هذا لفظه: «مولانا محمد هادی بن معین الدین محمود وزیر فارس بن غیاث الدین الشیرازی کان فاضلاً متقناً آیة فی الذکاء و الادب». وفاتش در سنه یکهزار و چهل و یک (1041) هجری واقع شد.

سید علی خان مدنی هم در سلافة العصر مولانای موصوف را به مناقب بالغه و محمد فاضله ستوده.

(160) الشیخ محمد بن یوسف البحرانی الخطی:

ولادت باسعادتش در قریه «خطه» واقع شده و در بحرین اقامت داشت. از فضلا ماهرین و معاصرین شیخ حر عاملی- عليه الرحمة- است. در امل الامل مسطور است که شیخ محمد مذکور در اکثر علوم از فقه و کلام و ریاضی، ماهر، و ادیب و شاعر است. از تصانیفات او حواشی بسیار و تحقیقات لطیفه است و رساله در علم نجوم.

(161) مولانا محمود بن علی المشهدی²³⁵:

صاحب امل الامل آورده که: «وی فاضل و عالم و صالح و عابد ثقة و صدوق و شاعر و معاصر» است.

از تصانیف او است چند کتاب و رساله در ادعیه از آن جمله کتاب حدائق الاحباب، و کتاب قول ثابت، و رساله الكلم الطیب، و رساله سلاح المؤمن، و رساله مقام امین، و رساله حیاة القلوب فی معرفة الله، و رساله اشرف العقادن فی معرفة الله، ایضاً، و ترجمة الصلاة، و اشعار بسیار در عربی و فارسی دارد.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 131

(162) مولانا محمود بن غلامعلی الطبسی:²³⁶

230 . طبقات اعلام الشیعه، ص 682، امل الامل، ج 2، ص 307. البّه در امل الامل «محمد معصوم» بدون ابن آورده است.

231 . در طبقات و امل الامل: «معن».

232 . طبقات اعلام الشیعه، ص 654، امل الامل، ج 2، ص 307.

233 . امل الامل، ج 2، ص 309.

234 . طبقات اعلام الشیعه، ص 802، (فوت وی را در 1081 نوشته است)، تذکره نصرآبادی، ص 70، امل الامل، ج 2، ص 310، سلافة العصر، ص 499.

235 . طبقات اعلام الشیعه، ص 715، امل الامل، ج 2، ص 317، ریاض العلماء، ج 5، ص 204، تعلیقه امل الامل(چاپ استاد سید احمد حسینی اشکوری) ص 314.

در اتحاف مسطور است که طی سی بفتحتین و مهمله منسوب است به سوی طبس که مدینه‌ای است ما بین نیشابور و اصفهان و کرمان.

مولانا مزبور معاصر شیخ حر عاملی بوده چنانچه در امل الامل آورده که: «مولانا محمود فاضل و فقیه و عارف در عربیت و جلیل القدر و معاصر است. در مشهد مقدس به منصب قضا فیض داشته. از تصانیف و تألیف او است: مختصر شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید، و رساله در اثبات رجعت، و رساله در عروض و غیر ذلك من الرسائل».

(163) السيد محمود بن فتح الله الحسینی الكاظمی ثم النجفی [- 1085 هـ ق]:²³⁷

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده که: «سید جلیل محمود بن فتح الله فاضل صالح و معاصر است. از تصانیف او است: رساله در رجعت، و رساله در اثبات اینکه ابدان ائمه علیهم السلام در قبورند».

(164) الشیخ محی الدین بن خاتون العاملی العینائی:²³⁸

صاحب امل الامل آورده که شیخ محی الدین مذکور، فاضل صالح و از جمله معاصرین است.

(165) الشیخ محی الدین [بن محمود بن احمد] بن طریح النجفی:²³⁹

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده که: «شیخ فقیه محی الدین نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 132

منکور، عالم و فاضل و محقق و عابد و صالح و ادیب و شاعر و معاصر است. از تصانیف او است: رسائل کثیره و دیوان اشعار و مراثی در مصائب حضرت امام حسین علیه السلام».

(166) الشیخ مساعد بن بدیع الحویزی:²⁴⁰

فاضل و فقیه و معاصر شیخ حر عاملی است. از تصانیف او است کتاب مناسک الحاج و غیر ذلك من الرسائل.

(167) السيد مصطفی بن الحسین التفریشی:²⁴¹

از مشاهیر مؤلفین کتب رجال است. شیخ حر عاملی در امل الامل آورده که: سید جلیل سید مصطفی بن حسین التفریشی عالم و محقق و نّقّه و فاضل است. از تصانیف او است کتاب نقد الرجال و روى احاديث از ملا عبد الله شوشتری داشته و در رجال خود کسانی را که از زمان شیخ طوسی- علیه الرحمة- متاخرند کمتر ذکر آنها نموده. سید موصوف از شیخ عبد العالی بن شیخ علی بن عبد العالی از پدر او روایت داشته».

(168) الشیخ یوسف العاملی الشامی:²⁴²

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل مسطور است که شیخ یوسف مذکور، فاضل عارف بالعربیه و شاعر و ادیب و منشی و از جمله معاصرین است.

(169) السيد الملقب میرک موسی بن الامیر محمد اکبر الحسینی التونسي [- 1098 هـ ق]:²⁴³

236 . طبقات اعلام الشیعه، قرن یازدهم(الروضۃ النصرة فی علماء المائة الحادیة عشرة)، ص 247، امل الامل، ج 2، ص 316، ریاض العلماء، ج 2، ص 455. در منابع نامیرده ذیل «سلطان محمود» آمده و مؤلفین آن کتابها معتقدند که «سلطان» جزء نام او است.

237 . طبقات اعلام الشیعه، ص 555، امل الامل، ج 2، ص 316.

238 . طبقات اعلام الشیعه، ص 557، امل الامل، ج 1، ص 185.

239 . طبقات اعلام الشیعه، ص 557، امل الامل، ج 2، ص 318، اعیان الشیعه، ج 48، ص 36.

240 . طبقات اعلام الشیعه، ص 563، امل الامل، ج 2، ص 321.

241 . طبقات اعلام الشیعه، ص 566، ریاض العلماء، ج 4، ص 303، امل الامل، ج 2، ص 322.

242 . طبقات اعلام الشیعه، ص 643، امل الامل، ج 1، ص 190.

243 . طبقات اعلام الشیعه، ص 604، امل الامل، ج 2، ص 327.

از معاصرین شیخ حر عاملی است. در امل الامل مذکور است که سید ملقب به میرک موسی بن

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۳۳

امیر محمد اکبر الحسینی التونی از ساکنین مشهد مقدس رضوی- علی راقبیها ا Alf التحیة و السلام- است. وی عالم و فاضل و متکلم و فقیه و مدرس جلیل القدر و هم‌عصر من است. رساله‌ای در زکات، فارسی، و شرح مجالس مباحثه ابن بابویه که با رکن الدوله اتفاق افتاد، فارسی، و حواشی کثیره متفرقه از تأییفات او است.

(170) الشیخ ناصر بن سلیمان البحرانی:²⁴⁴

صاحب سلافه العصر در مدح و ثنای او مبالغه بسیار فرموده و از اشعار او نقل نموده. وی از معاصرین علامه جعفر بن کمال الدین بحرانی است. و صاحب امل الامل او را به «فاضل و عالم و ادیب و شاعر» ستوده و در ذیل معاصرین خود شمرده.

(171) الشیخ نعمة الله بن الحسین العاملی [- 1060 هـ ق]:²⁴⁵

فاضل صالح بود و پیش فضای عرب و عجم تحصیل و استفاده علوم فرمود، و اکثر کتب حدیث مشهوره را به خط خود نوشته نزد افضل عصر قرائت می‌فرمود. در حدود سنه یک‌هزار و شصت (1060) هجری که ابتدای تألیف کتاب امل الامل است وفات یافت.

(172) الشیخ عبد الوحد بن ابی الحیل (?) العاملی:²⁴⁶

فاضل صالح، معاصر شیخ حر عاملی بود و پیش عم شیخ مذکور قرائت علوم نموده. کذا فی الامل.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۳۴

(173) مولانا عبد الوهاب بن حسین بن سعد الله بن حسین الاسترآبادی:²⁴⁷

در امل الامل آورده که مولانا عبد الوهاب ساکن مشهد مقدس رضوی- علی مشرفه السلام- فاضل جلیل و از جمله معاصرین است. از تصانیف او کتابی است در علم کلام.

(174) السيد عزیز الحسینی الجزائری [- 1098 هـ ق]:²⁴⁸

شیخ حر عاملی در امل الامل گفته که سید عزیز مذکور، عالم و فاضل جلیل القدر و محقق و ماهر و معاصر و مدرس بود. صاحب تصانیف و تألیف کثیره است.

(175) الشیخ محمد بن حسین بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی المیسی:²⁴⁹

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل مسطور است که شیخ محمد مذکور، فاضل و عالم و محقق و صالح و عابد و معاصر من است. در کربلای معلی توطن دارد و تا این زمان به قید حیات است.

(176) السيد ابو الغنائم محمد بن الحسین الحلى:²⁵⁰

244. طبقات اعلام الشیعه، ص 606، امل الامل، ج 2، ص 334، سلافه العصر، ص 522.

245. طبقات اعلام الشیعه، ص 619، امل الامل، ج 1، ص 189. درحالی‌که در طبقات و امل الامل فوت او را در 1096 نوشته‌اند.

246. طبقات اعلام الشیعه، ص 360، امل الامل، ج 1، ص 171، ریاض العلماء، ج 3، ص 276. در هر سه منبعی که نام برده شد: «ابن ابی الجیل». لم اعرف بهدا الاسم و الوصف احداً فی هذه الاعصار (طبقات اعلام الشیعه، ص 351، تحت عبد الله العاملی).

247. طبقات اعلام الشیعه، ص 363، امل الامل، ج 2، ص 166، ریاض العلماء، ج 3، ص 286.

248. طبقات اعلام الشیعه، ص 365، امل الامل، ج 2، ص 196، ریاض العلماء، ج 3، ص 313.

249. طبقات اعلام الشیعه، ص 545، امل الامل، ج 1، ص 154.

250. طبقات اعلام الشیعه، ص 510، سلافه العصر، ص 537، امل الامل، ج 2، ص 270. در سلافه العصر: «حسینی».

از فضلای کاملین و علمای عاملین بود و معاصر شیخ حر عاملی است. صاحب سلافة العصر در شای او آورده که وی سفر هند نموده به ملازمت اکبر پادشاه رسیده احترام و اعزاز تمام یافت، لکن به سبب صدور بعض کفیریات و اقوال قبیحه شنیعه، اکبر پادشاه از خدمت او اعراض ورزیده مراجعت نمود. از اشعار بلیغه او است:

اَلْفَالُمْهُ وَ حِرْفُ الْخَطِّ وَ النَّقْطِ

اَنَا الَّذِي شَهَدْتُ بِالْمَعْجَزَاتِ لِهِ

حَتَّىٰ تَعْجَبَ مِنِي الْفَنُ وَ النَّمَطُ

اَخْذَتُ فِي كُلِّ فَنٍ مِّنْ عَجَابِهِ

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 135

الناظرين و بدر ليس ينقط

يَسْطُو عَلَى الْبَحْرِ سَطْرَ مِنْ تَمْوِيجِهِ

كما يفوح بربا عطره السفط

يَفْوَحُ زَهْرَ حَدِيثِي عَنْ شَذَا اَدِيبِهِ

سيان عندهم التصحيح و الغلط

لَكُنْكُمْ مَعْشَرٌ لَا در درهم

كما يخيب براس الاقرع المشط

خَابَتْ قَوَافِلْ آمَالِي بِسَاحَتِكُمْ

(177) مولانا السيد محمد بن حیدر نجم الدين العاملي:²⁵¹

از افضل زمان و اتقیای دوران بود. در امل الامل مسطور است که: «سید محمد بن حیدر مذکور، فاضل صالح و ادیب و شاعر و معاصر من است. در مکه معظمه توطن دارد». انتهى.

(178) ملا عزيز الله بن آخوند ملا محمد تقى المجلسى الاصفهانى [- 1074 هـ ق]:²⁵²

از اکبر اولاد آخوند ملا محمد تقى مجلسى - عليه الرحمة - بوده چنانچه در رساله سلسله نسب ملا حیدر علی مجلسى مذکور است که آخوند مرحوم را سه پسر به حد کمال رسیدند: اکبر اولادش ملا عزيز الله نام داشت که جد سوم ملا حیدر علی مجلسى بود و حاوی کمالات بسیار، و در تهذیب اخلاق، یگانه روزگار بود، و حواسی بر کتاب مدارک و بر کتاب من لا یحضره الفقیه نوشته و در علم انشا قليل النظر، و انشای وقایع روم از تصانیف او مشهور است، و در فرزندان او اهل علم و کمال بسیار بوده‌اند.

آقا احمد بهبهانی در مرآة الاحوال جهان‌نما ملای موصوف را به این عنوان ستوده و گفته:

«فاضل لیب و عارف ادیب، جامع الفضائل، مولانا عزيز الله فرزند اکبر آخوند - عليهما الرحمة - حاوی کمالات بسیار در تهذیب اخلاق و یگانه روزگار است. در خدمت والد علامه خود و دیگر علمای عظام استفاده علوم دینیه نموده است و حواسی چند بر مدارک و تهذیب دارند، و در انشا قليل النظر بوده انشای وقایع روم آن بزرگوار مشهور است. قلم را طاقت بیان حسن خلق و تقدس و زهد و صلاح و فضائل ایشان نیست و مع ذلك مستجاب الدعوه ربنا آتنا فى الدنيا حسنة و فى الآخرة حسنة بوده‌اند.

در تمول دنیوی تالی میرزا محمد تقى تاجر عباس‌آبادی مشهور بوده است. از ایشان یک فرزند عالی‌جناب مقدس القاب، فاضل نحریر، میرزا محمد کاظم - عليه الرحمة - است که در جمیع مراتب، تالی

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 136

والد خود بود، و دو دختر مختلف شده. دختران لا ولد فوت شدند».

²⁵¹ . طبقات اعلام الشیعه، ص 529، امل الامل، ج 1، ص 160.

²⁵² . طبقات اعلام الشیعه، ص 366، مرآة الاحوال، سلسله نسب.

در رساله ملا حیدر علی مذکور است که وفات ملا عزیز الله در سنه اربع و سبعین بعد الاف (1074) واقع شد.

253) ملا عبد الله بن آخوند ملا محمد تقی المجلسی الاصفهانی [- 1084 هـ ق]:²⁵³

برادر ملا عزیز الله مذکور و فرزند او سلط آخوند ملا محمد تقی مجلسی است.

در کتاب مرآة الاحوال جهان نما مسطور است: «فضل مقدس صالح، جناب فضائل مأب، نقاوة الفضلاء المجتهدين، مولانا عبد الله عليه الرحمة- که فرزند او سلط آخوند ملا محمد تقی مرحوم است.

شمهای از فضائل و مناقب آن دریابی بیکران فضیلت را در این مختصرات محصر داشتن از مقوله آب بحر در کوزه گجاندن است. در تقدیس ذات، یگانه آفاق بوده است. از ایشان تعلیقات شریفه بر کتاب حدیقة المتقین والد مرحوم آن جناب به نظر رسیده است که از آن شرذمهای از مراتب فضل و تبحر او معلوم می‌شود. اولاد امجادش سه پسر بوده‌اند: یکی فاضل علامه ملا محمد نصیر، دوم:

قدس عالم صالح ملا زین العابدین، سوم عالم زاده متقدی ملا محمد تقی».

در رساله ملا حیدر علی مجلسی مسطور است که: «یکی از جمله پسران ملا عبد الله، فاضل قلیل النظر ملا محمد نصیر، مترجم مجلد کتاب الفتی از بحار الانوار است، و حواشی بر بعض شروح دارد.

و ایضا از تصانیف او است صحیفة المتقین- تکمله حیات القلوب- و نیز پسر ملا نصیر مزبور- ملا محمد رضی- مترجم مجلد نهم کتاب مذکور است». انتهی.

254) السيد ابو عبد الله محمد بن عبد الحسین بن ابراهیم بن ابی الشبانة الحسینی البحارانی:²⁵⁴

در امل الامل او را به «عالم و فاضل و شاعر ادیب جلیل القدر» ستوده و از معاصرین خود شمرده، و سید علی خان مدنی در سلافه العصر بسیاری از مداعی و مناقب او و از نظم و نثر او ذکر فرموده و مدحش به این الفاظ آورده: «السيد أبو عبد الله محمد بن عبد الحسین بن أبی شبانة الحسینی البحارانی،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 137

علم العلم و مناره، و مقتبس الضیاء و مستناره، فرع دوحة الشرف الناصر، المقر بسمو فضله کل مناضل و مناظر، فصارت أنوار مجده متأثرا و مناقبا،

بهدی الى عینیک نورا ثاقبا

کالبد من حيث التفت رایته

اما العلم فهو بحره الذى طما و زخر، وأما الأدب فهو صدره الذى سما به و فخر، أن نثر فالنثره منه فى خجل، أو نظم فالثریا من استلابة عقدها فى وحل، طالما استنزل، الدراری بقلمه، و استخرج الدرر من البحار بكلمه، و تخشه اللئالي فى سماء بيانيه، و نظمها فى سلك عقیانه و ناهیك بمن تهابه النجوم فى سمائها، و تخشه اللئالي فى دامائها (؟) و كان قد دخل الديار الهندية فاجتمع بالوالد و مدحه بمدائح نقضت غزل الحراث بن خالد، فعرف له حقه، و قابله من الاكرام بما استوجهه و استحقه. و ذكره عند مولانا السلطان بما قدمه لدیه و ملأ من المواهب الجليلة بیدیه. و لما قضی آماله من مطالبه ارتحل الى الیار العجمیة و قطن بها، فلقی بها تحیة و سلام. و تنقل فی المراتب حتى ولی شیخ الاسلام. و هو الیوم نازل باصبهان و ارفع من قدر الادب ما هان».

بعد از آن صاحب سلافه بعضی از خطوط سید محمد موصوف را که از حیدرآباد دکن به جانب او فرستاده بود نقل فرموده و آورده که تاریخ کتابت خط مزبور سنة سبعین و الف بوده.

255) السيد جمال الدين محمد بن عبد الحسین الدشتکی:²⁵⁵

253 . طبقات اعلام الشیعه، ص 354، ریاض العلماء، ج 3، ص 236، مرآة الاحوال جهان نما.

254 . طبقات اعلام الشیعه، ص 501، امل الامل، ج 2، ص 278، سلافه العصر، ص 341 و 497. در سلافه: «السيد ابو عبد الله محمد بن عبد الله الحسینی بن ابراهیم بن شبابه البحارانی».

در عهد شاه صفی از اکابر علمای ذوی الاحترام و از احدها اعلام، از سید نظام الدین احمد بن معصوم الحسینی المدنی اجازه یافته، تاریخ کتابتش «بوم الثناء سادس عشر صفر المظفر سنه اربع و سنتين بعد الالف» بود. سید موصوف در اجازه مذکوره گفته: «لما صدرت إشارة من يجب قبول أمره و تحتم الوقوف لدى أحكامه لعل قدره و هو العلم العلامة المفید، العلیم الفهامة الحجید، سابق حلبة التقریر و التحریر، و قدوة كل بلیغ و نحریر، صفوة السادة الأکارم، و غنیة الأشراف و الأعظم، السید السند العلیم، الأید الأنجد الکریم، السید جمال الدین محمد بن عبد الحسین - آدام الله توفیقه و تیسر الى الخیرات طریقه- فی الأخذ عنی روایة ما اتصل سنته من الأحادیث المروریة عن آیاتی الكرام المعنعة عنهم الى أن اتصل الى أشرافهم- صلوات الله علیه و آله و السلام- قابلت قوله بالامتثال و أجزته روایة هذه الأحادیث عنی مشافهة على سبیل الاستعجال». انتهى.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 138

(182) السيد محمد بن عبد الله السبعي الاحسانی:²⁵⁶

از افضل زمان و علمای اوان خود بود. صاحب امل الامل که از جمله معاصرین او بود در وصفش آورده: «السيد محمد بن عبد الله السبعي الاحسانی عالم فاضل جليل القر زاحد فقيه».

(183) الشيخ محمد بن علي بن الحسين الحر العاملی المشغری الجبی [- 1081 هـ ق]²⁵⁷

عم شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده که شیخ جلیل محمد بن علی مذکور، عم مؤلف این کتاب است. فاضل عالم و ماهر و محقق مدقق و حافظ و جامع و عابد و منشی و شاعر و منشی و ادیب و ثقہ بود. چند کتاب عربیه و فقهیه را پیش او خوانده‌است. وفاتش در سنه یک هزار و هشتاد و یک (1081) هجری اتفاق افتاد. از تصانیف او رساله‌ای است موسوم به «رحله» متنضم سوانح سفر او، و دیوان اشعار عربی، و حواشی و فوائد کثیره دارد. صاحب امل الامل گفته که من در دیوان مذکور شعری از اشعارش روی و خراب ندیده‌ام. مادرش بنت شهید ثانی است. دیگر از اتصانیف او است: قصاید در مدح حضرت رسالت پناه- صلی الله علیه و آله و قصاید در مدح ائمه طاهرین- علیهم الصلاة والسلام.

سید علی خان مدنی در سلافة العصر ذکر او آورده و از اشعارش نقل نموده.

(184) الشيخ محمد بن نجيب الدين على بن محمد بن مكي العاملی الجبی:²⁵⁸

شیخ حر عاملی آورده که وی فاضل صالح و معاصر من است. قرائت علوم پیش والد خود نموده و از دیگر مشایخ من استفاده نموده. انتهى.

(185) السيد محمد بن علي بن محيي الدين الموسوي العاملی:²⁵⁹

صاحب امل الامل آورده که سید محمد مذکور، فاضل عالم و ادیب ماهر و شاعر و محقق و عارف

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 139

به فنون عربیت و فقه و دیگر علوم بود. از جمله معاصرین است. در شهر طوس متولی منصب قضای مشهد مقدس بوده. قرائت علوم پیش سید بدر الدین حسینی عاملی که مدرس آنچا بود فرموده و هم به خدمت سید حسین بن محمد بن علی بن ابی الحسن الموسوی که به شیخ الاسلام معروف بود، و دیگر مشایخ و علماء استفاده فنون و علوم کرده. از تصانیف شریفه او است: شرح شواهد ابن مصنف و آن شرحی است کبیر و ضخیم که در آن به حسن تحقیق پرداخته و در اکثر مقامات شرح مزبور به نقل اقوال فاضل عینی پرداخته و اشعار هم انشا می‌فرمود اما کمتر، و چیزی از آن به حفظ من نیست.

انتهى ترجمة کلامه.

(186) الشيخ محمد بن علي [بن محمود]²⁶⁰ بن يوسف بن ابراهيم العاملی الشامي:

²⁵⁵. طبقات اعلام الشیعه، ص 516.

²⁵⁶. امل الامل، ج 2، ص 280.

²⁵⁷. امل الامل، ج 1، ص 170، سلافة العصر، ص 368.

²⁵⁸. امل الامل، ج 1، ص 175.

²⁵⁹. طبقات اعلام الشیعه، ص 529، امل الامل، ج 1، ص 175.

شیخ حر عاملی در جمله معاصرین خود ذکر شریف شیخ آورده و گفته که شیخ محمد مذکور، فاضل و ماهر و محقق و مدقق و ادیب و شاعر و فائق بر اکثر معاصرین خود در عربیت و دیگر علوم بود. اشعار جید و نیکو گفتی که اکثر آنها مشتمل بر مضامینی عجیبه و غریب‌اند.

محمد بن فضل الله بن محب الله که از فضلای اهل سنت و جماعت است در ترجمه شیخ مذکور در کتاب خود موسوم به خلاصه الاثر فی اعيان القرن الحادی عشر آورده که: «محمد بن علی بن محمد بن یوسف بن محمد بن ابراهیم الشامی العاملی الشهیر بالحشی، الادیب الشاعر البليغ الوحید فی مقاصده البعید الغایة فی میدانه. ذکرہ السید علی بن معصوم فی السلافة و استوعب ذکر فضائله فاغنائی عن شرح احواله حیث قال: البحر المطمئن الزخار و البدر المشرق فی سماء المجد بسناء الافتخار الهمام البعید الهمة، المجلوّة بانوار علومه ظلم الجهل المدلهمة. الابس من مطارق الكمال اظرف حلة و الحال من منازل الجلال فی اشرف حلة، فضل تقلّف فی شعاب العلم زلاله و تسلسل حديث قدیمه فطاب لراویه عذبه و سلساله. و محل رقی من اوج الشرف بعد مرافقی، و حل من شخص المعالی بین جوانحه و تراویه، شاد مدارس العلوم بعد دروسها. و سقی بصیب فضله حدائق غروسها ...»

الى ان قال: و اما الادب فعلیه مداره. و اليه ایراده و اصداره. و ما الدر النظیم الا ما انتظم من جواهر کلامه.

و لا السحر العظیم الا ما نفتت به سواحر اقلامه. و اقسم انى لم اسمع بعد شعر مهیار و الرضی، احسن من شعره المشرق الوضی».

و ايضاً صاحب سلافه بعد مدح و ثنای بلیغ در حق شیخ مذکور آورده که وی از بلده شام که موطن

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 140

اصلی او بود بهسوی بلاد عجمیه آمده چندی به فراغیالی و خوشحالی و نشر علم در آنجا بسر برد و آوازه فضل و کمالش در اطراف و اکناف بلاد مشتهر گردید، تا آنکه والی حیدرآباد او را طلب نموده به اعظم و احترام آن جناب پرداخت، و با والد فقیر بسیار محبت و مودت داشت، و از آنجا به حج رفته دو سال در مکه مشرفه تشریف داشت، باز مراجعت به حیدرآباد نمود. وقت مراجعت شیخ در بندر مخا اتفاق ملاقات با فقیر افتاد و بعد وصولش به منزل مقصود به امر جناب والد، شغل درس از آن جناب داشتم و قرائت علم فقه و نحو و بیان و حساب پیش ایشان نمودم و بعض فنون نظم و نثر را اخذ کردم.

صاحب سلافه بعد از این قدری از اشعار شیخ نقل کرده.

وفات شیخ در سنہ نیف و تسعین و الف واقع شد.

(187) [الشيخ محمد بن فرج النجفي](#):²⁶²

از افضل عالی‌مقدار و عباد و زهد روزگار بود. در امل الامل مسطور است که شیخ محمد بن فرج نجفی، فاضل و عابد و زاده و شاعر و ادیب و از معاصرین است.

(188) [الامیر محمد قاسم بن الامیر محمد الطباطبائی القهیبائی](#):²⁶³

در شذور العقیان فی ترایم الاعیان مسطور است که امیر موصوف از مشایخ آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمة- بود کما ذکره فی البحار.

(189) [مولانا محمد علی الكریبانی](#):²⁶⁴

از تلامذه علی بن خاتون عاملی است. در شذور مذکور است که: «از تصانیف او است: رساله واضحه برای استخراج آیات قرآنیه و آن را به دو قسم منقسم ساخته: از قسم اولش هر آیتی که اول آن مطلوب باشد برمی‌آید و از قسم ثانی، آخر آیت مطلوبه استخراج می‌شود. رساله مذکوره بغایت خوب و جید است و تا این زمان مثل رساله مذکوره در این باب تصنیفی به ظهور نرسیده». انتهی کلام صاحب الشذور.

260. امل الامل ندارد.

261. طبقات اعلام الشیعه، ص 522، امل الامل، ج 1، ص 173، سلافة العصر، ص 323.

262. طبقات اعلام الشیعه، ص 547، امل الامل، ج 2، ص 293.

263. طبقات اعلام الشیعه، ص 451، جامع الرواۃ.

264. طبقات اعلام الشیعه، ص 412، شذور العقیان.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 141

265) میرزا محمد هادی بن معین الدین محمد وزیر فارس بن غیاث الدین الشیرازی [- 1081 هـ]:²⁶⁵

صاحب سلافة العصر آورده که میرزا موصوف آیتی از آیات الهی بود در ذکا و ادب و محاضره و بهدیهگوئی. وفاتش در سنه احدی و ثمانین و الف (1081) واقع شد.

266) محمد حسن بن محمد علی الاسترآبادی النجفی:²⁶⁶

در شذور العقیان فی تراجم الاعیان مسطور است که محمد حسن مزبور عالم و فاضل بود.

فهرست تصانیف حضرت علامه حلی- علیه الرحمة- که به خط محمد مذکور بود به نظر رسیده در آخرش مكتوب بود: «كتب العبد الأقل محمد حسن بن محمد على الاسترآبادي النجفي سنة خمس و تسعين بعد الالف في المشهد المقدس الرضوي- زاد الله تقدیسا». و ایضا اجازه علامه حلی- علیه الرحمة- که برای بنی زهره تحریر فرموده بود به خط ملای موصوف به نظر رسیده تاریخ تحریرش سنه سنت و تسعین بعد الالف بود.

267) السید محمد بن حیدر بن نور الدین علی بن علی بن ابی الحسن الحسینی الموسوی العاملی الجبیعی:

صاحب امل الامل او را به «فاضل عالم و مدقق» ستوده و از جمله معاصرین شمرده و گفته که سید محمد مذکور، ماهر در اکثر علوم عقلیات و نقلیات است.

بالجمله سید موصوف از خاندان اجتهاد و علم و رشد بود. جد امجدش سید نور الدین صاحب شواهد مکیه است.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 142

268) الشیخ ابراهیم بن محمد بن علی الحرفوشی العاملی الكرکی [- 1080 هـ]:²⁶⁸

تحصیل علوم و فنون از پدر نامدار خود فرمود و به خدمت دیگر علما هم مستفید شده بهره وافر و حظ متکثرا برداشته از اعاظم فضلا و اکابر صلحائی.²⁶⁹

شیخ حر عاملی در امل الامل وصف و مدح او فرموده و گفته که من بر جنازه مغفرت اندازه اش حاضر شده بودم. وفاتش در سنه ثمانین بعد الالف در بلده طوس اتفاق افتاد. رحمه الله تعالى.

269) مولانا احمد بن سلامہ الجزائری:

از فضلا و صلحائی زمان خود بود. از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل می فرماید که: «ملا احمد موصوف، فاضل و صالح و فقیه و معاصر من است و در بلده حیدرآباد به منصب قضا اقامت دارد. از تصانیف شریفه او است: شرح ارشاد علامه حلی- طاب ثراه- و دیگر مصنفات هم دارد».

270) الشیخ بهاء الدین بن علی العاملی النباطی:

از فضلای صلحائی معاصرین شیخ حر عاملی بود. در نجف اشرف سکونت ورزید و قبل از آن در حله بود. کذا فی الامل.

271) مولانا احمد بن محمد التونی البشری [- 1083 هـ]:²⁷¹

265) طبقات اعلام الشیعه، ص 628، امل الامل، ج 2، ص 130، ریاض العلماء، ج 5، ص 195. فوت وی در امل الامل به سال 1041 آمده است. تاریخ متن صحیح است زیرا او معاصر میرزا محمد شیروانی (متوفی 1098) بوده و بین آنها مباحثاتی انجام گرفته است.

266) طبقات اعلام الشیعه، ص 136.

267) طبقات اعلام الشیعه، ص 529، امل الامل، ج 1، ص 160.

268) طبقات اعلام الشیعه، ص 4، امل الامل، ج 1، ص 160.

269) طبقات اعلام الشیعه، ص 19، امل الامل، ج 2، ص 15.

270) طبقات اعلام الشیعه، ص 88 (در بهاء الدین) و ص 546 (در محمد)، امل الامل، ج 1، ص 43.

اصلش از بلده تون است. صاحب معجم [البلدان] گفته: تون شهری است از ناحیه قهستان خراسان نزدیک به قائن. وی از مشاهیر فضلا است. صاحب امل آورده که: «مولانا احمد تونی فاضل و عالم و زاهد و عابد و ورع و معاصر، الحال در بلده طوس اقامت دارد. صاحب تصانیف لایقه

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 143
است. از جمله رساله‌ای در تحریم غنا، و رساله‌ای در رد صوفیه، و حاشیه بر شرح لمعه، و دیگر کتب هم دارد».

272) میرزا ابراهیم بن کاشف الدین محمد الیزدی:

اخو میرزا قاضی. از مولانا محمد تقی مجلسی- علیه الرحمة- اجازه روایت دارد. از تصانیف شریفه او است: شرح باب حادی عشر، و دیگر کتب هم دارد.

صاحب شذور العقیان او را به «فاضل کامل و فقیه عامل» ستوده و گفته که میرزا ابراهیم مذکور از تلامذه آخوند ملا محمد تقی مجلسی است و آخوند مذکور در سنه ثلاث و سنتین اجازه برای وی نوشته و ستایش و مدح بسیار در آن فرموده و به این عبارت آورده: «و بعد. فلما تشرفت بصحبة الفاضل العامل الكامل، علامة الوقت و فهامة الزمان، افلاطون العصر و جالینوس الاولان، جامع کمالات الملكية و الفضائل الانسانية، حاوی المعقول و المنقول، مستجمع الفروع و الاصول، میرزا ابراهیم بن شیخ علماء الزمان و فاضل فضلاء الدوران، ارسطاطالیس العصر و بقراط الاولان، الواصل الى رحمة الله الملك المنان، مولانا کاشف الدین الحق و الحقيقة و الدين محمد- افاضل الله تعالى شابیب رحمته على رمسه الزکیة تربته المطهرة- بعد ان قرأ على هذا الضعیف برهه من الزمان و طائفه من الاولان، التمس منی و ان لم اکن اهلا له ان اجیز له ادام الله تعالى تأییده روایة ما یجوز لی روایته فاستخرت الله تعالى و اجزت له- ادام الله تعالى عزه- ان یروی عنی ما یجوز لی روایته من الكتب العقلیة و النقلیة سیما کتب الاحادیث خصوصا الكتب الاربعة» الى آخر الاجازة.

273) الشیخ ابراهیم [بن علی] العاملی الشامی:

در امل امل مذکور است که: «شیخ ابراهیم عالم عامل و فاضل ماهر و معاصر ما است و ادب و شاعر است. در قسطنطینیه رحل اقامت انداخته در آنجا می‌باشد. صاحب تصانیف و تأییف است از آن جمله کتاب الصبح المنبی عن حیثیة المتتبی که مشتمل بر احوال متتبی است.²⁷⁴ شیخ حر عاملی آورده که من کتاب مذکور را دیده‌ام پیش سید میرزا و در آن فوائد کثیره است سوای احوال متتبی».

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 144

274) الشیخ صلاح الدین بن الشیخ زین الدین علی- الملقب بام الحديث- بن سلیمان البحرانی القدمی:

فرزند ارجمند شیخ علی الملقب به ام الحديث بود.

در لؤلؤة البحرين آورده که: «شیخ صلاح الدین مذکور فاضل کامل در علم حدیث و ادب بود و بعضی حواشی بر کتاب تهذیب الاحکام تصنیف کرد. بعد از پدر در بحرین متولی امور ریاست شد و در قضایای احکام و درس و اقامت جموعه و جماعت جانشین پدر خود بود لکن بعد از وفات پدر خود به مدت قلیل وفات یافت.

275) الشیخ حاتم بن الشیخ علی- الملقب بام الحديث- البحرانی القدمی:

برادر صاحب صلاح شیخ صلاح الدین سابق الذکر بود. در لؤلؤة آورده که شیخ حاتم مذکور از افضل زمان و فقهای دوران خود بود.

271) طبقات اعلام الشیعه، ص 18، ریاض العلماء، ج 1، ص 58 و ج 3، ص 238، امل امل، ج 2، ص 23.

272) شذور العقیان.

273) طبقات اعلام الشیعه(قرن یازدهم)، ص 9، و (قرن دوازدهم)، ص 11، امل امل، ج 1، ص 30، ریاض العلماء، ج 1، ص 19.

274) لکن الموجود فيه ابراهیم بن علی صاحب کتاب «الصبح المنبی عن حیثیة المتتبی» و الظاهر انه من اهل المائة الثانية و لذا ذکرته فى الكواكب(طبقات اعلام الشیعه).

275) طبقات اعلام الشیعه، ص 294، لؤلؤة البحرين.

276) طبقات اعلام الشیعه، ص 129، لؤلؤة البحرين.

201) الشیخ جعفر بن الشیخ زین الدین البحاری القدمی:²⁷⁷

فرزند ارجمند شیخ زین الدین علی الملقب به ام الحدیث و برادر شیخ صلاح الدین [و شیخ حاتم] سابق الذکر [بن] است. در لؤلؤة آورده که: «شیخ جعفر مذکور از افضل زمان و اعظم دوران و در اجرای امر به معروف و نهی عن المنکر صاحب شدت بود و بعد از برادر خود شیخ صلاح الدین امام نماز جمعه و جماعت بود. شیخ جعفر مذکور را پسری بود مسمی به شیخ علی که زاهد و پرهیزکار و منقی بود چنان‌که احوال او در محل خود خواهد آمد انشاء الله تعالى».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 145

202) الشیخ ابراهیم بن جعفر بن عبد الصمد العاملی الکرکی:²⁷⁸

صاحب امل الامل آورده که شیخ ابراهیم مذکور، فاضل عالم و فقیه محدث و ثقة محقق و عابد است. از تصنیفات او کتابی است بغايت خوب، و رسائل ديگر دارد، و الحال شیخ مذکور در هرات که از نواحی خراسان است اقامته انداخته.

203) الشیخ ابراهیم بن الحسن بن خاتون العاملی العینائی:

از معاصرین شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل فرموده: «شیخ ابراهیم مذکور، فاضل صالح و معاصر است».

204) المولی الجلیل رضی الدین محمد بن الحسن القزوینی:²⁷⁹

علمی خبیر و فاضلی نزیر النظیر، صاحب تصانیف کثیر است. شیخ حر عاملی وی را در امل از جمله معاصرین خود آورده و گفته که: «المولی رضی الدین محمد بن الحسن القزوینی فاضل عالم و محقق مدقق و متکلم ماهر و معاصر است. از تصانیف او کتب بسیارند از آن جمله کتاب الخواص- و آن کتابی است لطیف- و رساله در مبحث قبله، و رساله در بیان مقادیر، و رساله در نماز تهجد، و کتاب تاریخ علمای قزوین موسوم به ضیافۃ الاخوان و هدیۃ الخلان، و کتاب کحل الابصار، و کتاب نوروز، و کتاب در ذکر مسائل غیر منصوصه، و غیر ذلك من الكتب».

205) الشیخ محمد بن حسین بن ابراهیم بن علی بن عبد العالی المیسی:²⁸⁰

از اکابر علماء و فضلا و معاصر شیخ حر عاملی بود. صاحب امل الامل در کتاب مزبور او را به «فاضل عالم و محقق صالح و عابد» ستوده و گفته: «شیخ محمد مذکور، الحال در کربلای معلی سکونت دارد».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 146

206) مولانا السید نظام الدین احمد بن محمد معصوم الحسینی الشیرازی [- 1085 هـ]:²⁸¹

فاضلی ادیب در عصر خود همچو صاحب بن عباد بود.

فرزند ارجمندش در سلافة العصر ثانی بلیغ در حق او فرموده.

در امل الامل مسطور است که: «میر نظام الدین عالم جلیل القدر و فاضل وسیع الصدر و عظیم الشان و شاعر و ادیب است. او را دیوان شعری است، و چند رساله متعدده. پرسش در سلافة مبالغه در وصفش نموده و شعری چند از او نوشته و گفته که در مدح و وصف او شعرای زمان وی بسیار مبالغه نموده‌اند. الحق که ذات والاصفاتش در این زمان به شهر حیدرآباد همچو صاحب بن عباد است و مرجع امرای زمان و رؤسای دوران بلکه به خدمت شریفیش سلاطین و ملوک به تعظیم و حسن سلوک پیش می‌آیند. و میان من و سید موصوف، رسم مراسلات و مکاتبات جاری است». انتهی.

غلامعلی آزاد بلگرامی در تاریخ ماثر الكرام در ضمن احوال پسر او- سید علی خان- آورده که:

277 طبقات اعلام الشیعه، ص 117، لؤلؤة البحرين.

278 امل الامل، ج 1، ص 27.

279 طبقات اعلام الشیعه، ص 223، امل الامل، ج 2، ص 260، ریاض العلماء، ج 5، ص 76.

280 طبقات اعلام الشیعه، ص 545، امل الامل، ج 1، ص 154.

281 طبقات اعلام الشیعه، ص 23، سلافة العصر، ص 10-22، امل الامل، ج 2، ص 27، ماثر الكرام، فارس‌نامه ناصری، ص 481 و 487 و 1043. این شخص جد حاج میرزا حسن حسینی فسائی صاحب فارس‌نامه است.

«چون خواهر شاه عباس ثانی صفوی اراده زیارت حرمین شریفین نمود شاه عباس امیر مقصوم، اعنی والد میر نظام موصوف، را با بیگم همراه کرد که به تعلیم مناسک حج پردازد. در اثنای راه چون تقریب تعلیم و تعلم در میان آمد و این معنی به حیلولت²⁸² ستر بر وجه احسن صورت نمی‌بست به خاطر بیگم رسید که کفویت ثابت است چرا عقد نکاح جلوگر نشود و حیلولت ستر حجاب برخیزد! آخر نکاح انعقاد یافت و بعد زیارت حرمین شریفین از ترس شاه عباس معاوتد وطن متذر شد و توطن مکه عظمه اختیار افتاد و از بطن بیگم، میر محمد سعید میر جمله ارستانی- وزیر عبد الله قطب شاه والی حیدرآباد- مبالغ فراوان فرستاد و گماشته از اقران، فائق برآمد. میر محمد سعید میر جمله ارستانی- وزیر عبد الله قطب شاه والی حیدرآباد- مبالغ فراوان فرستاد و میر نظام الدین احمد را و سید سلطان را که از سادات نجف بود به حیدرآباد طلبید که دو دختری را که داشت آن را در سلک ازدواج هر دو سید کشد. اتفاقاً سلطان عبد الله را هم دو دختر بود. سلطان خواست که دختران خود را به هر دو سید تزویج کند.

میر جمله برآشفت و برخاسته به درگاه خلد مکان عالمگیر شتافت. سلطان عبد الله، اول دختری را به میر نظام الدین کدخدا ساخت و برای طوی دختر ثانی، ساز و سامان ترتیب داد. میر نظام الدین احمد با سید سلطان رنجشی داشت و او و زوجه او نمی‌خواستند که ازدواج سید سلطان صورت گیرد. شیی که

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 147

نكاح سید سلطان مقرر شد، امیر نظام الدین، سلطان عبد الله را پیغام کرد که اگر تزویج سید سلطان واقع شود من به مخالفت شما کمر می‌بندم و نزد خلد مکان رفقه به سعی و جدم بنیان دولت شما می‌کنم، و احتمال و انتقال بار کرده به قصد کوچ نشست. سلطان عبد الله متغير شد و اعیان دولت را جمع کرده به مشاوره پرداخت. آخر الامر رای همه بر این قرار گرفت که اگر میر نظام الدین احمد برود فتنه عظیم بر پا می‌شود، تزویج سید سلطان را موقوف باید داشت، و چون اسباب طوی همه مهیا شده بود و در تأخیر ضایع می‌شد ابو الحسن را که آخر سلاطین قطب شاهیه است و با سلاطین قطب شاهیه قرابتی داشت برای دمامدی تجویز کردند و مردم به طلب ابو الحسن شتافتند. در آن وقت ابو الحسن در نکبه بی‌قیدی نشسته بود. او را آورده و به حمام برند و به خلعت طوی آراسته نکاح بستند و موافق ضابطه، توپخانه را سردادند. در آن وقت سید سلطان در حمام بود. چون صدای توپها را شنید در استفسار افتاد که توپها را چرا سردادند؟ بی‌خبران که از این ماجرا واقف نبودند جواب دادند که سبب ظاهر است که امشب شب طوی است. سید سلطان گفت ضابطه این است که توپخانه بعد عقد نکاح سرمی‌دهند، و مردم را برای خبر فرستاد. سرهنگان، خبری را که بود آورده. سید سلطان در آتش غضب افتاد، اسباب شادی همه سوخت و اسباب را پی کرده خود را به درگاه خلمکان رسانید.

میر نظام الدین احمد از دختر قطب شاه فرزندی نیاورد. سید علی از بطن زوجه دیگر شب شنبه پانزدهم جمادی الاولی سنه اثنتین و خمسین و الف در مدینه منوره متولد شد لهذا او را «مدنی» گویند. انتهی.

ایضاً صاحب سلافه آورده که آن جناب در سنه اربع و خمسین و الف به جانب بعض بلاد هند حسب درخواست پادشاه آنجا نهضت فرمود. وفاتش در سنه ست و ثمانین و الف در مدینه حیدرآباد اتفاق افتاد.

(207) سید اسماعیل بن سعید الحسینی الحوزی:

صاحب امل الامل او را به «عالی فاضل و متکلم و شاعر و محقق کامل» ستوده و از جمله معاصرین خود معنو د نموده.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 148

(208) الشیخ محمد العاملی التتبینی:

در امل الامل او را به «فاضل فقیه و صالح و زاده و عابد ورع» ستوده و گفته که وی پیش خال والد من شیخ علی بن محمود العاملی تحصیل علوم نموده و او پیش شیخ بهاء الدین عاملی قرائت نموده.

(209) الشیخ محمد بن سماقة العاملی المشغری:

²⁸². حیلولت- حایل شدن میان دو چیز (منتهی الادب).

²⁸³. امل الامل، ج 2، ص 34، طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 60.

²⁸⁴. طبقات اعلام الشیعه، ص 503، امل الامل، ج 1، ص 162.

²⁸⁵. در طبقات اعلام الشیعه: «سماعة».

²⁸⁶. طبقات اعلام الشیعه، ص 542، امل الامل، ج 1، ص 162.

صاحب امل الامل گفته که: «وی فاضل صالح و ادیب و حافظ است. پیش والد من و عم من و جد من و خال والد من تحصیل فنون و استفاده علوم فرموده».²⁸⁷

(210) السيد میرزا محمد بن شرف الدین الحسینی الجزائري:

در امل الامل آورده که سید میرزا محمد موصوف از فضلای معاصرین است. وی عالم، فقیه، محدث، حافظ و عابد از تلامذه شیخ محمد بن علی خاتون عاملی ساکن شهر حیدرآباد است. از تصانیف شریفه او است کتابی کبیر در فن حدیث که در آن احادیث کتب اربعه و غیر آنها را جمع فرموده و من کتاب مزبور را از او روایت دارم.

(211) الشيخ محمد بن زین العابدین بن محمد بن احمد سلیمان العاملی النباطی:

صاحب امل الامل آورده که شیخ مزبور، فاضل ادیب و شاعر است. تحصیل علوم و اکتساب فنون از والد ماجد خود نموده و نیز از والد ماجد من و عم معظم من شیخ محمد الحر العاملی استفاده فرموده.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 149

(212) الشيخ محمد بن سعید الدورقی:

صاحب امل الامل او را به «فاضل زاهد صالح و عابد و فقیه» ستوده و از جمله معاصرین خود شمرده.

(213) الشيخ يحيى بن [جعفر بن] عبد الصمد العاملی الكرکی:

از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه صاحب امل الامل او را به «فاضل و عالم و فقیه و عابد» ستوده و گفته که شیخ یحیی مذکور، الحال در بلده هرات که از نواحی خراسان است ساکن می‌باشد.

(214) الشيخ يوسف بن احمد بن نعمة الله بن خاتون العاملی:

صاحب امل الامل او را به «علم فاضل و عابد و محقق ورع و نقه» ستوده و از معاصرین خود شمرده و گفته که وی صاحب تصانیف است.

(215) الشيخ يوسف بن الحسن البحراني البلادي:

فاضل متبحر و شاعر ادیب بود کما فی الامل.

(216) الشيخ يوسف بن محمد البحراني الحويزي:

فاضل زاهد و فقیه صالح و من جمله معاصرین شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل ذکرش را آورده و گفته که از تصانیف شریفه او است: شرح کتاب تفصیل وسائل الشیعه که جمع فرموده در

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 150

آن اقوال فقها را، و دیگر از فوائد نوشته اما ناتمام است. و نیز از تصانیف او دیگر رسائل‌اند.

(217) السيد یونس الموسوی المسقطی الشامی العاملی:

287 . امل الامل، ج ۲، ص 275.

288 . طبقات اعلام الشیعه، ص 546، امل الامل، ج ۱، ص 161.

289 . طبقات اعلام الشیعه، ص 516، امل الامل، ج ۲، ص 274.

290 . طبقات اعلام الشیعه، ص 638، امل الامل، ج ۱، ص 190، ریاض العلماء، ج ۵، ص 342.

291 . طبقات اعلام الشیعه، ص 646، امل الامل، ج ۱، ص 190، ریاض العلماء، ج ۵، ص 389.

292 . طبقات اعلام الشیعه، ص 642، امل الامل، ج ۲، ص 349، لؤلؤة البحرين، ریاض العلماء، ج ۵، ص 391. در طبقات اعلام الشیعه و امل الامل و ریاض العلماء: «بلذری».

293 . طبقات اعلام الشیعه، ص 642، امل الامل، ج ۲، ص 350.

فاضل صالح و فقیه جلیل و از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه صاحب امل الامل او را بعد وصف گفته که: دیدهای من او را در بلده شام اوایل سن خود که مدتی در آنجا بوده و روزی همراه وی به مجلس طلاق زنی رفته بودم. در آن اثنا در باب «عده» زن مزبور، کلامی طویل به بسط و توضیح کرد که مشتمل بر تفاصیل احکام عده زنان بود. الحق که مستظره به جمیع مسایل فقهیه و اقوال و ادلہ علماء بود.

(218) [الشيخ ابو جعفر بن محمد امین الاسترآبادی](#):²⁹⁵

صاحب امل الامل آورده که شیخ ابو جعفر موصوف، فاضل عالم و شاعر ادیب و ماهر است و معاصر من است و الحال در یکی از بلاد هند مقیم گشته.

(219) [الشيخ احمد بن الحسن بن علي الحر العاملی المشغیری الجعی](#):

فاضل کامل و عالم عامل و خواهرزاده و ابن عم صاحب امل الامل است کما صرخ به فی الكتاب المذکور. و گفته: «وی عالم و فاضل ماهر و محقق و عارف به عقلیات و نقلبات در فن ریاضیات و صالح ورع و فقیه محدث و تفه و معاصر من است. از تصانیف او است: شرح ارجوزه منظومه من در مواریث موسوم به خلاصۃ الابحاث فی مسائل المیراث و حواشی کثیره و فوائد بسیار از نتایج افکار او است.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 151

(220) [السيد ماجد بن محمد البحرياني](#):²⁹⁶

صاحب امل الامل او را به «عالیم جلیل القدر و فاضل واسع الصدر» ستوده و گفته: «وی او لا قاضی شیراز بود، پس از آن در شهر اصفهان به منصب قضا اقامت داشت. وی شاعر ادیب و منشی بود. از تصانیف شریفه او است: شرح نهج البلاغة ناتمام. و او از جمله معاصرین من است».

(221) [الامیر ماجد بن الامیر جمال الدین محمد الحسینی الدشتکی](#):

فاضل عالم و فقیه محدث بود. روایت حدیث از والد خود سید جمال الدین محمد بن عبد الحسین الدشتکی می‌نمود و او از سید معز الدین محمد بن سید نظام الدین احمد داشت، و مولانا محمد شفیع و غیر ایشان از او روایت دارند.

(222) [مولانا محسن بن محمد مؤمن الاسترآبادی](#):²⁹⁷

در امل الامل مذکور است که مولانا محسن مذکور، فاضل و محقق و زاهد و عابد بود. منجمله معاصرین است. عمر شریفش به هشتاد سال رسیده بود که به مشهد امام رضا- علیه السلام- به قصد مجاورت در آنجا رفته انتقال فرمود رحمه الله تعالی.

(223) [الشيخ محمد امین بن محمد على الكاظمي](#):²⁹⁸

از معاصرین شیخ حر عاملی است. وی فاضل جلیل القدر و از فقها و صلحای عصر خود بود. از تصانیف شریفه او است: شرح جامع المقال فی ما یتعلق بالحدیث و الرجال، و کتاب هدایة المحدثین الی طریقة المحدثین، و غیر ذلك من الکتب.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 152

(224) [السيد میرزا محمد باقر بن معز الدین محمد الحسینی الرضوی النجفی اصول و الطوسي مولدا و مسکنا](#):²⁹⁹

294. طبقات اعلام الشیعه، ص 648، امل الامل، ج ۱، ص 190، ریاض العلماء، ج ۵، ص 400.

295. طبقات اعلام الشیعه، ص 109، امل الامل، ج ۲، ص 351، ریاض العلماء، ج ۵، ص 431.

296. امل الامل، ج ۱، ص 32.

297. طبقات اعلام الشیعه، ص 482، امل الامل، ج ۲، ص 225.

298. طبقات اعلام الشیعه، ص 484.

299. طبقات اعلام الشیعه، ص 489، امل الامل، ج ۲، ص 228، بحار الانوار، ج 107، ص 25.

300. طبقات اعلام الشیعه(قرن دوازدهم)، ص 81، امل الامل، ج ۲، ص 246. در امل الامل و طبقات اعلام الشیعه:

«کاظمی» در اعیان الشیعه: «کاظمی».

301. طبقات اعلام الشیعه، ص 70، امل الامل، ج ۲، ص 250.

از علمای محققین و افاضل متكلمین بود. معاصر شیخ حر عاملی است. وی فاضل جلیل و محقق نبیل و متكلم و شاعر بوده. از تصانیف او است: شرح چهل حدیث، و حاشیه بر حاشیه قدیمه، و غیر آن.

پدرش قاضی معز الدین محمد از اساتذه مولانا محمد باقر مجلسی بود. کما ذکرہ العلامة المجلسی فی البحار.

(225) مولانا محمد تقی بن عبد الوهاب الاسترآبادی [1037-1058 هـ] یا [1110 ق]³⁰²

وی از فضلای عالی مقدار و متكلمین بالقدار بوده. در مشهد مقدس رضوی- علی مشرفه آلاف التجیه و السلام- سکونت داشته. شیخ حر عاملی او را در زمره معاصرین خود شمرده و گفته وی متكلم جلیل المرتبة و شاعر بلیغ بوده.

تصانیف اینیقه دارد از آن جمله: شرح فصوص فارابی به فارسی، و رساله در علم اخلاق، و غیر ذلك از او است. وفاتش در سنه یک هزار و پنجاه و هشت (1058) هجری واقع شد. و صاحب شذور نقل کرده که ولادت ملای مذکور در سنه یک هزار و سی و هفت (1037) واقع شده و در یک هزار و یکصد و ده (1110) هجری فوت شده. بنا بر آن عمر وی هفتاد و سه سال بوده باشد.

(226) مولانا السيد محمد رضا الحسینی:³⁰³

فاضل کامل و معاصر صاحب امل الامل است چنانچه در کتاب مزبور مسطور است که امیر کبیر سید محمد رضا حسینی منشی المالک و عالم و فاضل و معاصر و محدث جلیل القر است. از تصانیف شریفه او است کتاب کشف الآیات، و آن کتابی است عجیب که به طرز جدید نوشته. دیگر کتاب تفسیر القرآن که زیاده از سی مجله بوده باشد، در عربی و هم در فارسی است، و جمع نموده در آن

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 153

احادیث را و ترجمه آن کرده. الحال در اصفهان می‌باشد. انتهی ترجمة کلامه.

(227) مولانا محمد بن الرضی القمی:³⁰⁴

در کتاب امل الامل ذکر شریفه او آورده و گفته که: «مولانا محمد بن رضی قمی فاضل و معاصر من است. از تصانیف شریفه او است: شرح منظومه در معانی بیان که تقریباً صد بیت است موسوم به نجاح المطالب.

(228) الشیخ علی بن الحسن بن علی بن محمد الحر العاملی [- 1078 هـ]:³⁰⁵

برادر شیخ حر عاملی صاحب وسائل الشیعه است چنانچه شیخ مذکور احوال او را در کتاب امل الامل آورده و گفته که «شیخ علی مزبور برادر مؤلف این کتاب است. فاضل صالح و زاحد عابد بود.

تحصیل علوم و اکتساب فنون از والد ماجد خود نموده و پیش من هم خوانده. وقت مراجعت او از حج بیت الله الحرام که مرتبه سوم و سال سوم بود که متوالی سه حج فرموده بود در طریق مکه معظمه در سال یک هزار و هفتاد و هشت (1078) وفات یافت».

(229) الشیخ احمد بن علی الحسن بن علی الحر العاملی المشغیری [1036-1120 هـ]:³⁰⁶

برادر شیخ حر عاملی است چنانچه در کتاب امل الامل مسطور است که: «شیخ احمد فاضل صالح و عارف به فن تواریخ است. از تصانیف او است: کتاب تفسیر القرآن، و کتاب تاریخ صغیر، و کتاب تاریخ صغیر، و حاشیه بر مختصر نافع». انتهی کلامه.

(230) الشیخ احمد بن عبد العالی العاملی المیسی:³⁰⁷

302 . طبقات اعلام الشیعه، ص 95، امل الامل، ج 2، ص 252، شذور العقبان.

303 . امل الامل، ج 2، ص 272، طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم) ص 265 تحت عنوان محمد رضا خاتون آبادی.

304 . طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 673 تحت عنوان محمد السنابادی المشهدی، امل الامل، ج 2، ص 272. تحت عنوان محمد بن رضا قمی.

305 . طبقات اعلام الشیعه، ص 391، امل الامل، ج 1، ص 118، ریاض العلماء، ج 3، ص 410.

306 . طبقات اعلام الشیعه، ص 31 (قرن دوازدهم)، امل الامل، ج 1، ص 31.

در امل الامل آورده که: «شیخ احمد، فاضل و عالم و صالح و هم‌عصر من از ساکنین بلده اصفهان

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۵۴
بود و هم در آنجا وفات یافت».

(231) السید تاج الدین بن علی بن احمد الحسینی العاملی:³⁰⁸

از فضلای کاملین و صاحب تصانیف عالیه است. شیخ حر عاملی در امل الامل آورده که: «سید تاج الدین فاضل زاهد و محدث عابد و فقیه است. از جمله تصانیف او است کتاب التتمة فی معرفة الانتماء³⁰⁹. علیهم السلام- و نزد من از کتاب مذکور نسخه‌ای است. از آن ظاهر می‌شود که تاریخ تألیفش در سنه یک‌هزار و هشتاد (۱۰۸۰) هجری بوده. وی از جماعتی از مشایخ من روایت دارد که از جمله ایشان خال والد من شیخ علی بن محمود عاملی است.

(232) الشیخ جابر [بن عباس] النجفی:³¹⁰

از فضلای زمان و صلحای دوران بود. روایت حدیث از مولانا محمد تقی مجلسی داشته، کذا فی الامل.

(233) الشیخ حسین بن علی بن خضر بن صالح العاملی:³¹¹

از تلامذه سید حسین بن سید محمد صاحب مدارک بود. در خراسان در مشهد مقدس متوفن بود و هم در آنجا به رحمت ایزدی پیوست. صاحب امل الامل او را به «فاضل صالح» ستوده.

(234) الشیخ حسین بن مطهر³¹²الجزائری:

از معاصرین شیخ حر عاملی است. در امل الامل او را به «فاضل زاهد و صالح» ستوده. از تصانیف او است کتب بسیار از جمله تفسیر قرآن مجید، و رساله‌ای در علم کلام.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۵۵

(235) الشیخ داود بن ابی شافیر³¹⁴ البحاری:

از افضل زمان خود بود. سید علی خان مدنی در سلافة العصر مبالغه در مدح و وصف وی فرموده و گفته که وی بر امثال و اقران خود فائق بود، و قدری از اشعار فصاحت اثار او ذکر نموده.

شیخ حر عاملی در امل الامل او را از جمله معاصرین خود شمرده و گفته که شیخ داود مذکور عالم ادیب و شاعر معاصر است.

(236) الشیخ زین الدین بن الحسن بن علی بن محمد الحر العاملی المشغري [- 1078 هـ ق]:³¹⁶

از فضلای عصر خود بود. برادر شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده که: «شیخ زین الدین مزبور برادر مؤلف این کتاب است. فاضل و عالم و محقق و صالح و ادیب و شاعر و عارف به عربیت و فقه و حدیث و ریاضی و دیگر فنون علمیه بود. از تصانیف او است: شرح رساله حجیه شیخ بهائی- علیه الرحمة. موسوم به manusك المروية فی شرح الاتنا عشرية الحجیة، و رساله در علم هیئت موسوم به متوسط الفتوح بین المتون و الشروح، و رساله در مبحث تفییه، و کتاب تاریخ به فارسی،

307. طبقات اعلام الشیعه، ص 38، امل الامل، ج 1، ص 33.

308. طبقات اعلام الشیعه، ص 90، امل الامل، ج 1، ص 44، کشف الحجب.

309. در امل الامل: «النسخة»، در طبقات اعلام الشیعه: «النسخة».

310. طبقات اعلام الشیعه، ص 105، امل الامل، ج 2، ص 48، ریاض العلماء، ج 1، ص 102.

311. در امل الامل نیاقتم.

312. طبقات اعلام الشیعه: «مطر».

313. طبقات اعلام الشیعه، ص 164، امل الامل، ج 2، ص 103، ریاض العلماء، ج 2، ص 177.

314. طبقات اعلام الشیعه: «شافین».

315. طبقات اعلام الشیعه، ص 208، سلافة العصر، ص 529، امل الامل، ج 2، ص 113، ریاض العلماء، ج 2، ص 269.

316. طبقات اعلام الشیعه، ص 237، امل الامل، ج 1، ص 98 ریاض العلماء، ج 2، ص 392.

و دیوان اشعار که تقریباً پنج هزار بیت بوده باشد. وفاتش در بلده صنعاً وقت مراجعت وی از حج در سنه یک هزار و هفتاد و هشت (1078) هجری اتفاق افتد.

و از جمله اشعار او قصیده‌ای است در مدح جناب رسالت‌مآب -صلی الله علیه و آله- که این چند بیت از آن است:

كهف المؤمل منجح المأمول	هو خاتم الرسل الكرام محمد
قادت لطاعته اسود الغيل	رب المناقب والبراهين التي
الفرقان و التوراة و الانجيل	نطقت بفضل علومه الانبياء في
اصنامهم في الفضل و التفضيل	لولاك ما عرف الورى ربا سوى
سهم بدلا من التكبير و التهليل	كلا و لا اتخذوا سوى ناقو...

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 156

(317) الشيخ سليمان بن الحسين بن محمد بن احمد بن سليمان العاملی النبطی [- 1079 هـ]

شیخ حر عاملی- علیه الرحمة- در امل الامل شیخ سلیمان مذکور را به «عالیم فاضل و صالح و زاہد و روع و عابد» ستوده و گفته که او و برادرش شیخ احمد هر دو شریک درس من بودند و قتی که به خدمت مشایخ مشغول استفاده بودم و هر دو برادر مذکور در یک سال انتقال فرمودند- رحمهما الله تعالى-

(318) الشيخ سليمان بن محمد الصيداوي العاملی [- 1097 هـ]

صاحب امل الامل او را به «عالیم و فاضل و صالح و عابد و فقیه و حافظ مشهور و جلیل القدر» ستوده و گفته که وی از جمله معاصرین است.

(319) السيد شمس الدين محمد الاحسائي:

ساکن شیراز. فاضل و عالم فقیه و محدث و صالح جلیل القدر بود. از معاصرین شیخ حر عاملی است. کذا فی الامل.

(320) الشيخ صفی الدين بن فخر الدين بن طریح النجفی [- 1100 هـ]

از فضلای زمانه و محققین یگانه بود. فرزند ارجمند شیخ فخر الدین صاحب مجمع البحرين فی اللغة است. شیخ حر عاملی او را از معاصرین خود شمرده و به «فاضل عالم و صالح و فقیه و عابد و روع و محقق» ستوده. از تصانیف او است: شرح فخریه که [فخریه] از پدر او است. دیگر رسائل هم دارد.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 157

(321) الشيخ صالح بن سليمان بن محمد العاملی الصيداوي:

317 . طبقات اعلام الشیعه، ص 251، امل الامل، ج 1، ص 101، ریاض العلماء، ج 2، ص 450.

318 . طبقات اعلام الشیعه، ص 250، امل الامل، ج 1، ص 101، ریاض العلماء، ج 2، ص 451.

319 . طبقات اعلام الشیعه، ص 267، امل الامل، ج 2، ص 132، شیخ آقا بزرگ در طبقات حدس می‌زند که شاید وی با شمس الدین شیرازی(طبقات اعلام الشیعه، قرن یازدهم، ص 268) یکی باشد.

320 . طبقات اعلام الشیعه(قرن دوازدهم)، ص 384، امل الامل، ج 2، ص 135، ریاض العلماء، ج 3، ص 17.

321 . طبقات اعلام الشیعه، ص 285، امل الامل، ج 1، ص 102، ریاض العلماء.

صاحب امل الامل آورده: «وی عالم و فاضل و صالح و عابد و معاصر است». و گفته که به عراق رفته در مشهد کاظمین- علیهم السلام- مجاور و متوطن گردید.

(242) **الشيخ عبد الرحمن بن احمد الجزائري:**³²²

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده که: «شیخ عبد الرحمن بن احمد جزایری ساکن بصره فاضل محقق و صالح و عارف بالعربیة و شاعر و معاصر است. از تصانیف او است:

شرح قصاید ابن ابی الحدید، و غیر ذلك من الكتب».

(243) **عبد الرحمن بن عبد الله الجزائري:**³²³

فاضل و عالم و صالح و ادیب و شاعر و معاصر شیخ حر عاملی بود کذا فی امل الامل.

(244) **السيد عبد الرضا بن عبد الصمد الولی الحسيني البحرياني:**³²⁴

فاضل ادیب و عالم اریب بود. در امل الامل آورده که: «سید عبدالرضای مذکور از اهل علم و فضل و ادب و صلاح است». سید علی خان مدنی وصف و مدح بلیغ در حق وی گفته و از اشعار حبیه او نقل نموده.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 158

(245) **السيد عبد الرءوف بن الحسين الحسيني الموسوي البحرياني [- 1006 هـ]:**³²⁵

از معاصرین شیخ حر عاملی است چنانچه در امل الامل آورده: «وی فاضل عالم و شاعر ماهر و معاصر و ادیب و منشی بود. از اشعار او آنچه به من فرستاده مکاتبه عجیبة الانتهاء بود که بهطرز جدید و نهج سدید نگاشته».

(246) **السيد عبد الصمد بن عبد القادر الحسيني البحرياني:**³²⁶

صاحب امل الامل آورده: «وی عالم و فاضل و صالح و عابد و شاعر و ادیب جلیل القدر و ماهر و معاصر است».

(247) **الشيخ عبد العزيز بن على بن احمد العاملی الحائني [- 1067 هـ]:**³²⁸

فاضل ادیب و حافظ جلیل القر بود. کسب علوم و فنون از والد ماجد خود و از خدمت شیخ زین العابدین بن سلیمان عاملی و غیرهای نموده. وفاتش در سنه یک هزار و شصت و هفت (1067) هجری دررسید. از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است کذا فی امل الامل.

(248) **السيد عبد الله بن السيد حسين البحرياني:**³²⁹

فاضل ادیب و معاصر سید علی خان مدنی بود چنانچه در سلافة العصر در حق او مدح و ثنای بسیار آورده و گفته: «و کان قد صحبتی سنینا و ما زالت بفراقه ضئینا، حتی فرق الدهر بیننا و قدر القضاء بیننا».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 159

(249) **الشيخ على بن سودون العاملی [- 1059 هـ]:**³³⁰

322 . طبقات اعلام الشیعه، ص 316، امل الامل، ج 2، ص 147، ریاض العلماء، ج 3، ص 93.

323 . طبقات اعلام الشیعه، ص 316، امل الامل، ج 2، ص 147، ریاض العلماء، ج 3، ص 102.

324 . طبقات اعلام الشیعه: «او الی».

325 . طبقات اعلام الشیعه، ص 321، امل الامل، ج 2، ص 148، سلافة العصر، ص 525، تعليقات سید نعمة الله شوشتری بر امل الامل.

326 . طبقات اعلام الشیعه، ص 323.

327 . طبقات اعلام الشیعه، ص 325، امل الامل، ج 3، ص 148، ریاض العلماء، ج 3، ص 124.

328 . طبقات اعلام الشیعه، ص 326، امل الامل، ج 1، ص 111، ریاض العلماء، ج 3، ص 136.

329 . طبقات اعلام الشیعه، ص 340، امل الامل، ج 2، ص 159، سلافة العصر، ص 520.

فقیه فاضل و صالح و زاهد و عارف بالعربیه بود. از جمله معاصرین شیخ حر عاملی است و در سنه یکهزار و پنجاه و هفت (1057) هجری با شیخ حر عاملی مزبور در سفر مکه در حجه اولی رفیق بود و بعد از سنه مذکوره بعد مدت دو سال به درجه شهادت فایز شد کما فی الامل.

(250) مولانا علی بن شاه محمود الباققی:³³¹

از معاصرین شیخ حر عاملی است. فاضل صالح و عابد بود. از تصانیف او است: کتاب منهاج الفلاح در اعمال سال، و کتاب مجمع المسائل در فقه که از اول طهارت تا اواخر صلات تصنیف شده و در کتاب مزبور به استیعاب فروع و ادلہ و اقوال و احادیث پرداخته کما فی امل الامل.

(251) مولانا علینقی الشیرازی:³³²

در امل الامل است که: «مولانا علینقی شیرازی فاضل و فقیه جلیل القدر و معاصر است. وی در شیراز منصب قضا داشته. از تصانیف او کتابها است: از آن جمله کتاب مناسک الحاج [-الحج]، و رساله در تحریم تتن³³³، و کتاب در جواب مقتی روم در مبحث امامت، و غیر ذلك من الكتب».

(252) الشیخ عیسی بن حسن بن شجاع النجفی:³³⁴

از افضل شعرای زمان و ادبی عصر و اوان خود بود. از معاصرین شیخ حر عاملی است کما فی الامل.

سید علی خان مدنی در حق وی مدح بسیار و وصف بیشمار نموده و از اشعار او ذکر فرموده و گفته که در میان والد من و شیخ مزبور مراسلات و مکاتبات طویل الاذیال از نظم و نثر جاری بود. وقتی که در بلده حیدرآباد پیش والدم تشریف برده از آنجا حسب مراد خود کامیاب گردیده مراجعت فرمود، در

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 160

اثنای راه، سفر دریا واقع شده بر کشتی سور بود که موجی عظیم از دریا برخاست و اهالیان (!) کشتی معه شیخ موصوف غریق رحمت الهی گشتند.

(253) الشیخ فخر الدین الایجی:³³⁵

صاحب لوله البحرين آورده که: «شیخ عابد زاهد، محدث اکبر، شیخ فخر الدین ایجی روایت حدیث از شیخ محمد بن جابر داشته و او از سید سعید امیر شرف الدین علی عن شیخه السيد الكبير امیر فیض الله عن الشیخ حسن بن الشهید الثانی عن الحسین بن عبد الصمد عن الشهید الثانی روایت دارد». انتهی.

(254) الشیخ فرج الله بن محمد درویش³³⁶ بن محمد بن حسین بن جمال الدین³³⁷ بن اکبر الحویزی³³⁸

در امل الامل مسطور است که: «شیخ فرج الله مذکور، فاضل و محقق ماهر و شاعر و ادیب و صاحب مؤلفات کثیره است: از آن جمله کتاب رجال در دو مجلد، و مرقعه یک جلد، و کتاب کبیر در علم کلام مشتمل بر تفاصیل احوال هفتاد و سه فرقه، و کتاب الغایة در منطق و کلام، و کتاب الصفة در اصول، و شرح تشریح الافلاک شیخ بهاء الدین عاملی - علیه الرحمه - و منظمه در معانی و بیان، و تفسیر قرآن مجید، و تاریخ کبیر، و دیوان اشعار کبیر، و رساله در علم حساب، و کتاب تذكرة العنوان- و آن کتابی است عجیب که بعض الفاظ آن به سیاهی و بعضی به شنجرف است و در طول و عرض خوانده می‌شود، و مجموع کتاب مذکور یک علم است و هر سطر که از سرخی خوانده می‌شود جداگانه هریک، علمی از نحو و منطق و عروض می‌باشد- وجه تسمیه آن به تذكرة العنوان چنین است که یکی از فضایی اهل سنت کتابی موسوم به عنوان الشرف که مشتمل بر علوم فقه و

330. طبقات اعلام الشیعه، ص 408، امل الامل، ج 1، ص 120.

331. طبقات اعلام الشیعه، ص 377، امل الامل، ج 2، ص 189.

332. طبقات اعلام الشیعه، ص 418، امل الامل، ج 2، ص 208.

333. نتون- نتون

334. طبقات اعلام الشیعه، ص 423، امل الامل، ج 2، ص 211، ریاض العلماء، ج 4، ص 305، سلاطیف العصر.

335. طبقات اعلام الشیعه، ص 433، امل الامل، ج 433، لوله البحرين.

336. نجوم السماء چاپی: «محمد بن درویش».

337. طبقات اعلام الشیعه: «حمداد».

338. طبقات اعلام الشیعه، ص 437، امل الامل، ج 2، ص 215، ریاض العلماء، ج 4، ص 337.

تاریخ است بر این طرز تألیف نموده روزی در مجلس شیخ، ذکر آن کتاب به میان آمد. اهل مجلس همگی متعجب شدند. بنا بر آن شیخ موصوف بغیر آنکه ملاحظه کتاب عنوان الشرف فرماید کتاب تذکره را تصنیف فرمود.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 161

(255) الشیخ قاسم الکاظمینی:³³⁹

از جمله معاصرین شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل آورده که: «شیخ قاسم کاظمینی عالم عابد و فاضل زاده و معاصر است. از تصنیفات او است: شرح کتاب استبصار که جامع احادیث و اقوال فقها است». انتهی کلامه.

(256) كلب على بن جواد الكاظمي:³⁴⁰

فاضل عالم و صالح و شاعر ادیب و معاصر شیخ حر عاملی بود. کذا فی الامل.

(257) الشیخ علی بن زین الدین بن محمد بن الحسن بن زین الدین الشهید الثانی:³⁴¹

فرزند ارجمند شیخ زین الدین سبط شهید ثانی- علیه الرحمة- بود، و عم شیخ علی مذکور، شیخ علی صاحب در منثور بود.

در کتاب امل الامل آورده که: «شیخ علی مذکور فاضل و عالم و شاعر و ادیب بود. قرائت علوم پیش عم خود فرموده و از دیگر مشایخ هم استفاده فرموده». و ایضا در کتاب مذکور آورده که: «شیخ علی مذکور الحال در اصفهان متوطن است».

(258) الشیخ حسن بن زین الدین بن محمد بن الحسن بن الشهید الثانی العاملی الجبعی:³⁴²

برادر شیخ علی سابق الذکر است. شیخ حر عاملی او را از جمله معاصرین خود شمرده و گفته که:

«شیخ حسن مذکور عالم و فاضل و صالح و معاصر است. الحال در بلده اصفهان متوطن دارد و قرائت علوم پیش عم خود و دیگران از مشایخ و اساتذه خود فرموده».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 162

(259) السيد ابو الحسن بن علوان الحسيني العاملی الشامي [- 1097 هـ]:³⁴³

صاحب امل الامل آورده که: «سید ابو الحسن مذکور، فاضل صالح و جلیل القدر و از معاصرین است. در این زمان در بعلیک سکونت دارد». انتهی.

(260) مولانا السيد عبد العظيم بن السيد عباس الاسترآبادي:³⁴⁴

علم و فاضل و محدث و فقیه بود. در لؤلؤة البحرين آورده که: «سید عبد العظیم بن سید عباس استرآبادی از علمای اخباریین بود. از تصنیف او است: رساله در وجوب عینی نماز جمعه». و علامه سید هاشم بن سید سلیمان بن سید اسماعیل بن سید عبد الجواب الکنگانی التوبلی البحاری- که احوالش انشاء الله مذکور خواهد شد- از سید عبد العظیم مذکور روایت دارد.

(261) الشیخ محمد بن علی بن احمد بن موسی العاملی النباطی:³⁴⁵

از معاصرین شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل او را به «فاضل صالح» ستوده و گفته که شیخ محمد مذکور، الحال در بلده اصفهان متوطن دارد.

. طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 593 (کاظمی)، امل الامل، ج 2، ص 219، ریاض العلماء، ج 4، ص 398.³³⁹

. طبقات اعلام الشیعه، ص 467، امل الامل، ج 2، ص 222، ریاض العلماء، ج 4، ص 409.³⁴⁰

. امل الامل، ج 1، ص 120.³⁴¹

. امل الامل، ج 1، ص 63.³⁴²

. طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 169، امل الامل، ج 1، ص 192.³⁴³

. طبقات اعلام الشیعه، ص 326، لؤلؤة البحرين، ریاض العلماء، ج 3، ص 146.³⁴⁴

. طبقات اعلام الشیعه، ص 546، امل الامل، ج 1، ص 166.³⁴⁵

346) مولانا محمد مؤمن بن شاه قاسم السبزواری:

از ساکنین مشهد مقدس روضه رضیه رضویه- علی راقیها آلاف التحیة- بود چنانچه در امل الامل آورده که: «مولانا محمد مؤمن بن شاه قاسم السبزواری ساکن المشهد فاضل عالم محقق متکلم فقیه محدث عابد معاصر است. از تصانیف او است: تفسیر قرآن مجید، و حواشی بر شرح لمعه، و غیر آن از کتب و رسائل».

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 163

347) مولانا قطب الدین محمد بن علی الشریف الدیلمی اللاھی:

صاحب امل الامل آورده که: «مولانا قطب الدین محمد بن علی شریف دیلمی لاهجی فاضل جلیل القدر و صاحب تصانیف کثیره است از آن جمله رساله در عالم مثالی و غیر آنها، و او از جمله معاصرین است».

348) مولانا میرزا محمد رفیع الواقع القزوینی [- 1089 هـ ق]:

از مشاهیر فضلای کاملین و بلغای واعظین و علمای عاملین بود. کتابش ابواب الجنان بر حال فضل و علم و جلالت قدر او شهادت دارد. الحق که کتابی فارسی در بیان پند و نصایح به این فصاحت و بلاغت و خوبی عبارات و لطف استعارات به معرض تألیف نرسیده. از مجلد اول آن کتاب ظاهر می‌شود که کتاب مذکور مشتمل بر هشت باب است اما مجلد اول که یکی از ابواب هشتگانه است در این دیار بسیار اشتهار دارد و در زمان شاه عباس ثانی صفوی تصنیف شده. مجلد ثالث هم به نظر مؤلف رسیده اما کمیاب است و از حال دیگر مجلدات اطلاعی ندارد. آیا به قالب تألیف و تصنیف درآمده یا ناتمام مانده؟ بالجمله میرزا موصوف، واعظ عامل و شاعر کامل بود و در شعر «واعظ» تخلص داشت.

میرزا محمد طاهر نصرآبادی در تذکرة الشعرا که آن را در زمان شاه سلیمان صفوی در سنه یکهزار و هشتاد و سه (1083) هجری تصنیف کرده به تقریب ذکر علام و فضلا و شعرا آورده که: «واعظ قزوینی- اسم شریف‌ش میرزا رفیع است، نواده ملا فتح الله واعظ قزوینی است، به فنون کمالات آراسته و به صلاح و پر هیز کاری پیراسته. چمن طبعش را آفتاب، کل خودرو، و گلزار خاطرش را ماه تمام، گل شبیو! لطفات و ملاحظ طبع او را تألیف مسمی به ابواب الجنان گواه عادلی است که چهار عدولش به محکمه عدل صاحبان انصاف گذشته، و سجل فصاحتش به اذعان اهل عرفان معنوون گردیده. حقا که هر باش در بهشت بر روی مطالعه‌کنندگان گشاید و هر فقره‌اش از راه نظر به بیننده، رحیق تحقیق نماید». صاحب تذکره مذکوره گوید که جلد اول آن کتاب فصاحت آیات که به نظر من رسیده این کس را از کتب احادیث و اخلاق مستغنی می‌سازد، چرا که من مطالعه کتب تواریخ و اخلاق و امثال آن بسیار نموده‌ام، به‌حسب لفظ و معنی هیچ‌کدام این‌قدر فیض‌رسان نیست، حیرانم که در مجلدات دیگر چه خواهد گفت که در آن نباشد؟ امید که به صحت و عافیت، توفیق اتمام آن بیابد.

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 164

علیقی خان واله در تذکره خود که مسمی به ریاض الشعرا است آورده که: «میرزا محمد رفیع واله قزوینی از فضلای عصر و علمای دهر است. لثای آبدار مواضع و نصایح او آویزه گوش خاص و عام بوده فن شعر و انشا به آئینی که باید ضمیمه دیگر کمالات ساخته بود. کتاب ابواب الجنان را که مشتمل بر ترجمه احادیث اهل‌البیت- علیهم السلام- است در غایت کیفیت و رنگینی، تسویید نموده. در اوایل جلوس خاقان مالک رقاب یعنی سلطان حسین صفوی داعی حق را لیبک اجابت گفت».

در تذکره نتایج الافکار مسطور است که: «صاحب فکر بلند و طبع متنین، میرزا محمد رفیع واعظ از اکابر قزوین که نواده ملا فتح الله واعظ قزوینی است به وساده³⁴⁹ تعليم و تربیت شائقین جا داشت و به وعظ و پند خلائق نظر می‌گماشت. در نظرپردازی از همنوایان میرزا صائب و طاهر وحید بود و طریق سخن به تلاش تازه و معانی دلنشیں به خوش‌اسلوبی می‌بیمود. مشتوی معركه شاه عباس با تلیم خان از بک پس رنگین و نیکو گفته و لثای آبدار مضماین را به رشته فصاحت و بلاغت سفته. در اواخر مائه هادی عشر بساط هستی پیچید».

346) طبقات اعلام الشیعه، ص 593، امل الامل، ج 2، ص 296.

347) طبقات اعلام الشیعه، ص 498، محبوب القلوب (خاتمه) ریاض العلماء، ج 5، ص 124، امل الامل، ج 2، ص 285، مقدمه تفسیر شریف لاهیجی (چاپ استاد فقید سید جلال الدین محدث ارمومی).

348) طبقات اعلام الشیعه، ص 228، تذکره نصرآبادی، ص 171، امل الامل، ج 2، ص 293، نتایج الافکار، ص 738.

349) وساده- مسند و تخت و اورنگ.

(265) الشیخ سلیمان بن علی بن سلیمان بن راشد بن ابی ظبیۃ البحرانی الاصبیعی اصلا الشاخوری³⁵⁰ مسکنا [- 1101 هـ ق]:

شیخ حر عاملی او را از جمله معاصرین خود آورده و به «علامه و فاضل و فقیه» ستوده. و شیخ یوسف بحرانی در لولؤة البحرين گفته که شیخ سلیمان مذبور فقیه نبیه و مجتهد صرف بوده و از تصانیف او رساله‌ای است در تحریم نماز جمعه در زمان غیبت امام- علیه السلام- و شیخ احمد بن محمد بن یوسف بحرانی مقابی خطی در نقض و جواب رساله مذکوره رساله خوب موافق حق و صواب تصنیف کرده. دیگر از تصانیف او است رساله در تحلیل تتن و قهوه که در آن کلام بعضی از علمای عجم را که قائل به تحریم بوده‌اند رد کرده است. دیگر رساله در علم کلام مشتمل بر تحقیق اصول دین، و رساله در تحلیل ماهیها است. وی از شیخ احمد بن شیخ محمد بن علی مقشاعی اصبعی و هم از استاد خود شیخ علی بن سلیمان بن حسن قدیمی بحرانی- که حاش گذشت- روایت دارد. شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی شاگرد او بود و از او روایت دارد. شیخ سلیمان بن علی مذکور در سال یک‌هزار و یکصد و یک (1101) هجری وفات یافت و سید عبد الرعوف جد حفصی بحرانی که خصوصیت با او

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 165

داشت قصیده‌ای در مرثیه او گفته و از آن جمله این شعر متضمن تاریخ وفات او است:

موت الفقیه فای دمع یدخر

صاح الغراب بغاق فی رجب علی

پس لفظ «غاق» به غین معجمه که به معنی صدای زاغ است ماده این تاریخ باشد.

ایضا شیخ یوسف در لولؤة البحرين آورده که شیخ سلیمان بن علی مذکور از شیخین جلیلین شیخ جعفر بن کمال الدین بحرانی و شیخ صالح بن عبد الكریم بحرانی روایت داشت.

(266) الشیخ احمد بن الشیخ محمد بن یوسف المقابی الخطی البحرانی [- 1102 هـ ق]:³⁵²

در لولؤة البحرين آورده که اصل وطن او «خطه» بود و منشاً و مسکن او قریه مقابی از قرای بحرین است که او در آنجا تحصیل علم نموده و از جمعی از علمای عظام روایت حدیث داشته. از جمله ایشان پدرش فقیه شیخ محمد بن یوسف و مولانا محمد باقر مجلسی و سید محمد مؤمن استرآبادی صاحب کتاب الرجعه‌اند. و پدرش محمد بن یوسف مذکور از شیخ علی بن سلیمان قدیمی بحرانی روایت داشت و ماهر در علوم عقلیه و ریاضیه و هیئت و هندسه و حساب و عربیه بود لکن چیزی از مصنفات او نقل نکرده‌اند.

و شیخ احمد بن شیخ محمد بن یوسف مذکور، علامه فهame و عابد زاده و منقی و کریم النفس و صاحب تصانیف بود. شیخ یوسف بحرانی آورده که تصنیفات او که به نظر من رسیده است بر علو منزلت او در علوم معقول و منقول و فروع و اصول و دقت نظر وحدت خاطر با وصف مزید بلاوغ و فصاحت در تفسیر و تعبیر و تحریر گواهی می‌دهد، و نزد من آن است که او از جمیع علمای بلاد بحرین از معاصرین و متأخرین خود بلکه از غیر ایشان هم افضل بود.

و یکی از تلامذه‌اش در رساله خود ذکر فرموده که چون شیخ احمد مذکور به‌سوی اصفهان رفت مولای فاضل محمد باقر خراسانی مصنف کفاية و ذخیره در هفتاد و دو روز برای مذاکره و استفاده از او خلوت با او می‌نمود، و ملا محمد باقر مجلسی- ره- او را اجازه روایت داد و در جمله مدح و ثنای او در اجازه نوشته که: «از عجایب اتفاقات زمانی بلکه از جمله تفضیلات ربائی و نعمات بالغه سبحانی بر من آن است که مرا با مولای اولی فاضل کامل ورع بارع تقی زکی، جامع فنون فضائل و کمالات و صاحب گوی سبقت در میدان سعادات، ذو الاخلاق الرضییه و الاعراض البهیه، علم تحقیق و کوه تدقیق، عالم نحریر، فائق التحریر و التقریر، کشاف دقائق معانی، شیخ احمد بحرانی اتفاق صحبت افتاد. پس او را در

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 166

علم و فضل، دریای بی‌پایان و دانای ماهر عظیم الشان یافتم». الی آخر الاجازة.

350 . شاخور دیهی از دیهه‌های جزیره بحرین واقع در دو فرسخی میانه جنوب و مغرب منامه است (فارس‌نامه ناصری، ص 1265).

351 . طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 320، امل الامل، ج 2، ص 129، ریاض العلماء، ج 2، ص 451، لولؤة البحرين، ص 13.

352 . طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 47، لولؤة البحرين، ص 37، امل الامل، ج 2، ص 28، علماء البحرين ماحوزی، ص 76 و 96

و ایضا در لؤلؤة [البحرين] آورده که از تصانیف شیخ احمد مذکور است کتاب ریاض الدلائل و حیاض المسائل در فقه که از آن جمله پاره‌ای از مسائل طهارت دیده‌ام و بس. و رساله دیگر در وجوب عینی نماز جمعه است که در آن بر رساله شیخ سلیمان بن علی شاخوری بحرانی که ذکر او گذشت رد کرده است. دیگر رساله در مسئله استقلال پدر به ولایت بکر بالغ رسیده، و رساله در منطق موسوم به المشکوحة المضيئه، و رساله موسوم به الرموز الخفية فی المسائل المنطقية، و رساله صغیره در مسئله بداء.

شیخ احمد مذکور و برادرانش شیخ یوسف و شیخ حسین هم در سنه یک‌هزار و یکصد و دو (1102) هجری در حیات پدر خود به‌سبب طاعون در عراق وفات یافته‌ند و در جوار مزار فایض الانوار حضرات کاظمین-علیهم السلام- مدفون شدند و بعد از آن پدر ایشان در سال یک‌هزار و یکصد و سه (1103) هجری در قریه مقابا که مسکن او بود وفات یافت. و شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی از شیخ احمد مذکور روایت داشت.

(267) الشیخ محمد بن ماجد بن مسعود البحراني الملاجوي [1105-1035هـ ق]³⁵³

منسوب به‌سوی قریه ماحوز به ضم حاء مهمله و زاء معجمه در آخر قریه‌ای است از قرای بحرانی و آن مشتمل بر سه قریه است: قریه دونج- به ضم دال مهمله و سکون واو و فتح نون قبل از جیم- و قریه الها- به فتح ها و تای دونقطه بالا بعد از لام- و قریه غریفة- به ضم غین معجمه و فتح راء مهمله و سکون یاء دونقطه پائین قبل از فا.

در کتاب لؤلؤة [البحرين] آورده که اصل وطن شیخ محمد بن ماجد مذکور قریه دونج بود که یکی از قریه‌های ماحوز است لکن او از آنجا به‌سوی قریه بلاد که از قریه‌های قدیم بحرانی است آمده ساکن شد و او فقیه مجتهد مدقق دقیق النظر از اعیان علمای بلاد مذکور بود و امامت نماز جمعه و جماعت در آنجا داشت، و از تصانیف او رساله مسمی به الصوفیه و رساله در نماز است که آن را در شیراز به جهت سید بزرگ میرزا محموصی بن میرزا محمد مهدی نسبابه تصنیف کرده به الروضۃ الصفویۃ فی حکم الصلاۃ اليومیۃ موسوم ساخته بود. و میرزا محمد مهدی مذکور در شیراز بعد از شیخ صالح بن عبد الكریم بحرانی، شیخ الاسلام بود. دیگر از تصانیف شیخ محمد بن ماجد مذکور رساله‌ای مشتمل بر

نجم السماء فی ترائم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 167

شكلی در مسائل منطق است.

شیخ عبد الله بن صالح سماهیجی بحرانی گفته است که من در اوایل عمر خود در قریه ماحوز با استاد خود شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی دو مرتبه در عقب شیخ محمد مذکور نماز گزارده‌ام، و شیخ سلیمان بن عبد الله داماد شیخ محمد مذکور بود. و در آن زمان میان هر دو ایشان در مسئله قوهیه‌ای بحث واقع شد، و آن اینکه نهادن پیشانی، جزء سجد است یا نه؟ پس اگر کسی در سجده باشد و در آن حال آیه سجده واجبه را پیش او بخوانند پس او را استمرار بر همان سجده کافی است یا باید که سر برداشته باز پیشانی به سجده نهاد؟ پس در این مسئله شیخ محمد بن ماجد دعوی اجماع نمود بر اینکه نهادن پیشانی جزء هر سجده نیست و چنان شخص را استمرار بر سجده اولی کافی است. و استاد من شیخ سلیمان بن عبد الله در این مسئله مخالفت او نمود و گفت: بلکه بر او و احباب می‌شود که سر بردارد و باز به سجده نهاد. پس نماز عتی عظیم میان ایشان واقع شد و نوبت به این رسید که شیخ سلیمان گفت: **لَكُمْ دِيْنُكُمْ وَ لِيْ بِيْنِي!**³⁵⁴ و مراد شیخ سلیمان از قرائت این آیه آن بود که آنچه تو گفتی که اعتقاد تو است به جهت آنکه تو مجتهد هستی ترا تقليد قول من جائز نیست، آنچه من گفتم اعتقاد من است زیرا که من هم مجتهد هستم و مرا تقليد سخن تو جائز نیست.

پس شیخ محمد بن ماجد به مجرد شنیدن این آیه از او به کلام وحشت‌آمیز و نفرت‌انگیز با او متكلم شد زیرا که او مانفعت به‌سوی اصل‌شان و نزول آیه مذکوره شد که این آیه مشتمل بر کلام حضرت نبیو به مخاطبه مشرکین است. شیخ سلیمان گفت: کلام از راه حجت بود و از راه طعن و تشنبیع بر تو نیست و زیاده از این او را ممکن نشد که رد بر شیخ مذکور نماید زیرا که شیخ محمد در آن زمان مشارکیه بود و شیخ سلیمان تا آن وقت اشتهراری نداشت. پس هر دو از یکدیگر جدا شدند و مجلس منقضی شد و هریک از ایشان بر دیگری خشنناک بود. و مدتی قلیل قریب چهل روز بر این حال بودند و استاد من شیخ سلیمان رساله‌ای در این مسئله متضمن رد بر او تصنیف کرد. و شیخ محمد مذکور را مرضی عظیم عارض شد و شیخ سلیمان به عیادت او حاضر شد. پس شیخ محمد در همان مرض که عمرش قریب هفتاد سال بود در حدود سنه یک‌هزار و یکصد و پنج (1105) هجری وفات یافت و آن سال جلوس پادشاه زمان، سلطان حسین بن شاه سلیمان صفوی بود. قبر شیخ مذکور در مقبره شهید واقع است و قبه‌ای بالای آن بنا کردند و ریاست بلاد بعد از او به‌سوی سید هاشم توبلی بحرانی منتهی شد.

مؤلف گوید که آنچه صاحب تذكرة العلماء از بعض تواریخ نقل کرده که سال جلوس سلطان حسین بن شاه سلیمان صفوی یک‌هزار و یکصد (1100) هجری بود چنان‌که در احوال میرزا رفیع قزوینی واعظ گذشت مخالف آن است که شیخ یوسف بحرانی در این مقام تحریر فرموده. و الله یعلم.

³⁵³ طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 700، امل الامل، ج 2، ص 154، لؤلؤة البحرين، ص 61، اనوار البحرين، ص 132.

³⁵⁴ سوره کافرون، آیه 6.

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 168

شیخ یوسف می فرماید که رساله شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی که مشتمل بر رد بر شیخ محمد مذکور در مسئله مذکوره نزد من بود، در بعض حوادث از دست من رفت.

و چون شیخ محمد مذکور وفات یافت شیخ سلیمان قصیده‌ای خوب در مرثیه او نظم کرد و در آن قصیده مدح بسیاری در حق او گفت.

و شیخ محمد مذکور از مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمه- روایت احادیث داشت و شیخ سلیمان مذکور از او روایت دارد.

(268) السيد هاشم- المعروف بالعلامة [البحرين]- ابن السيد سلیمان بن السيد اسماعیل بن السيد عبد الجواد الكتکانی التوبی
البحارانی - [1107 هـ ق]:
³⁵⁶

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛ ص 168

منسوب است بهسوی «كتکان» به فتح کاف و تاء دونقطه بالا قبل از کاف دیگر که نام قریه‌ای از قریه‌های «توبیلی» است، و آن به تائی دونقطه بالا و سکون واو قبل از باء موحده و لام قبل از یاء یکی از اعمال بحرین است کما فی بعض الکتب.

در لولؤة [البحرين] آورده که سید هاشم مذکور که معروف به علامه است فاضل محدث جامع و متتبع احادیث بود به حدی که سوای مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمه- هیچ‌کس گوی سبقت بر وی نزبوده و کتابهای چند تصنیف کرد که گواهی بر شدت تتبّع و کثیر اطلاع او دارد.

ایضا در کتاب مذکور مسطور است که ریاست قریه «بلاد» بعد از شیخ محمد بن ماجد بحرانی بهسوی سید هاشم مذکور منتهی شد، و او در آنجا متولی امور قضا و ریاست بود، و آن را به احسن وجوه بجا اورد، و تسلط ظالمان و حاکمان را دفع کرد و مبالغه بسیار در ترویج امر به معروف و نهی عن المنکر فرمود، و در امور دین از لامت³⁵⁷ بدگویان اندیشه نمی‌کرد. و از جمله انتقایی متور عین بود و شدت بر ملوک و سلاطین داشت. وفاتش در سنه هزار و یکصد و هفت (1107) هجری در قریه نعیم به خانه شیخ عبد الله بن شیخ حسین بن علی بن کنبار نعیمی بحرانی واقع شد زیرا که او دختر شیخ علی بن شیخ عبد الله مذکور را در عقد نکاح خود داشت. پس نعش او را بهسوی قریه توبیلی نقل کردند و در مقبره مشهوره آنچا دفن کردند و قبرش مزاری معروف است. و ریاست «بلاد» بعد از او بهسوی شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی منتهی شد. و بعضی از علماء ذکر فرموده‌اند که وفات سید مذکور بعد

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 169

از وفات محمد بن ماجد که ذکر شد گذشت به چهار سال واقع شد. بنابراین تاریخ وفات سید مذکور سنه یک هزار و یکصد و نه (1109) هجری بوده باشد.

از تصانیف او است:

1- کتاب البرهان في تفسیر القرآن، شش مجلد، و در آن احادیثی را که در تفسیر آیات قرآنی وارد شده است از کتب قدیمه غریبه جمع کرده،

2- دیگر کتاب الهادی و ضیاء النادی³⁵⁸، هم در تفسیر قرآن دو مجلد،

³⁵⁵ طبقات اعلام الشیعه (قرن دوازدهم)، ص 809، لولؤة البحرين، ص 63 و 99، امل الامل، ج 2، ص 341، ریاض العلما، ج 5، ص 298، انوار البحرين، ص 136.

³⁵⁶ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.

³⁵⁷ لامت- ملامت- کننده.

³⁵⁸ طبقات اعلام الشیعه، «الهادی او مصباح النادی».

- 3- و کتاب *غاية المرام* فی تعیین الامام،
- 4- و کتاب *معالم الزلفی* و *النشأة الآخری*، يك مجلد کبیر،
- 5- و کتاب *مدينة المعجزات* فی النص علی الائمه الھادیة، دو مجلد،
- 6- و کتاب الدر النضید فی فضائل الحسین الشهید، يك مجلد.
- 7- و کتاب *تفضیل الائمه الاثنی عشر علی الانبیاء*- *علیهم السلام*- سوی نبینا،
- 8- و کتاب *وفات النبی* [ص]
- 9- و کتاب *وفات الزهراء* [س]،
- 10- و کتاب *سلسل الحدید* که منتخب از شرح نهج البلاغه ابن ابی الحدید است در بیان فضائل امیر المؤمنین (ع) و باقی ائمه معصومین است،
- 11- و کتاب الاحجاج،
- 12- و کتاب *نهاية الامال* فی ما يتم به الاعمال،
- 13- و کتاب ترتیب التهذیب، در دو مجلد، و در آن جمیع احادیثی را که در تهذیب الاحکام شیخ- ره- مندرج بوده است در باب مناسب بهترتیب لایق مندرج ساخته. بعض معاصرینش از راه حسد او را «تخریب التهذیب»! میگفتند،
- 14- و کتاب *تنبیهات الاریب* فی رجال التهذیب که در آن بر اغلاط بسیار که از شیخ طوسی- ره- در اسانید تهذیب الاحکام واقع شده بود تنبیه نموده است،
- 15- دیگر کتاب الرجال و العلماء، در ذکر کسانی که بهسوی حق رجوع کردند،
- 16- و کتاب حلیة الابرار،
- 17- و کتاب حلیة النظر در فضائل ائمه الاثنی عشر،
- 18- کتاب *البهجه المرضیة* فی ثبات الولاية و الوصیة،
- 19- و کتاب مناقب الشیعه،
- 20- و کتاب التیمیة،

- نجوم السماء فی تراجم العلماء** (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 170
- 21- و کتاب نسب عمر،
- 22- و کتاب *تعريف روایاتی* که در من لا یحضره الفقیه منکورند³⁵⁹
- 23- و کتاب *مولد حضرت قائم صاحب الزمان علیه السلام*،
- 24- و کتاب *نزههۃ الابرار* و *منار الافکار* در ذکر خلق جنت و نار،
- 25- و کتاب *المحة* در ذکر چیزی که در حق حجت و امام نازل شده،

---

³⁵⁹. *تعريف رجال من لا یحضره الفقیه* (طبقات اعلام الشیعه).

26- و کتاب تبصرة الولی در ذکر کسانی که حضرت امام مهدی- صلوات الله عليه- را دیده‌اند،

27- و کتاب عمدۃ النظر در احوال ائمہ اثنی عشر علیهم السلام،

28- و کتاب معجزات النبی صلی الله علیه و آله.

سید هاشم مذکور از جمعی از علماء روایت احادیث داشت از جمله ایشان شیخ فخر الدین بن طریح نجفی مصنف مجمع البحرين و غیره و سید عبد العظیم بن سید عباس استرآبادی مصنف رساله در وجوب عینی نماز جمعه است که از علمای اخباریین بود». انتهی محصله.

و صاحب تذکرة العلماء آورده که دیگر از تصانیف سید هاشم مذکور کتاب روضة العارفین است که آن را شیخ یوسف بحرانی در احوال شیخ محمد بن یعقوب کلینی- رحمه الله تعالى- ذکر نموده است و شاید که در این مقام به سبب سهو، کتاب مذکور را نام نبرده. و الله یعلم.

(360) ملا فرج الله شوشتری:

از افضل عصر خود بود. در مائۀ الكرام مسطور است که ملا فرج الله شوشتری، تازه دماغ نشّه زودرسی و انجمان افز سخن عربی و پارسی است.

سید علی مucchom در سلافة العصر احوال ملا را به طمطراق می‌نویسد و میرزا صائب مکرر او را در مقاطع یاد می‌کند از آن جمله است:

که فیض هم به ظهوری از این جناب رسید

همین ز خاک فرج کامران نشد صائب

از وطن مأله به سیر ممالک دکن خرامید و در خدمت سلطان عبد الله قطبشاه والی حیدرآباد منزلت و ثروت تمام به هم رسانید. از اشعار عربی او است:

الدھر ابن عطا و انى الراء

لا غزو ان لم تقصح الايام بي

دفن الكلام و أهلہ احیاء

و بذا جرى طبع الزمان و أهلہ

اشاره است به و اصل بن عطاء مغربی که اللئغ بود یعنی حرف راء را نمی‌توانست نطق کرد و نوعی

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 171

سخن ادامی نمود که حرف راء در کلام او نمی‌آمد و عیب شنونه بر سامعان منکشف نمی‌شد تا به حدی که ضرب المثل شد و شعراء در اشعار خود استعمال کردند. ابی محمد خازن می‌گوید در مدح صاحب بن عباد وزیر، شعر:

تجنب ابن عطاء شنعة الراء

تجنب لا يوم العطاء كما

در تذکره نتایج الافکار مسطور است که ملای مذکور در اوآخر مائه حادی عشر رحیل منزل عقبی گشت.

360 . طبقات اعلام الشیعه، ص 436، سلافة العصر، ص 484، مائۀ الكرام، ص 94، نتایج الافکار، ص 542

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 173

نجم دوم در ذکر فضلا و مستعدین مائے ثانی عشر

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 175

1) الشيخ محمد بن الحسن بن علي بن محمد الحر العاملی المشغري [1033-1104ھ.ق]³⁶¹

به ضم حاء مهمله و تشید راء مهمله منسوب است بمسوی مشغره- به فتح میم و فتح شین معجمه و سکون غین معجمه قبل از راء مهمله و هاء آخر آن- که نام قریه‌ای از جبل عامل است.

از اعاظم محدثین و محمدین ثلاثة متاخرین است. معاصر آخوند ملا محمد باقر مجلسی بود و از او اجازه روایت دارد و آخوند مذکور نیز از او اجازه روایت داشته چنانچه در بعض تصانیف خود آورده که مولانا محمد باقر مجلسی- که خداش به سلامت دارد- آخر کسی است که مرا اجازه داد و من هم او را اجازه داده‌ام.

صاحب سلافة العصر که سال ابتدای تصنیف آن سنه یکهزار و هشتاد و پک (1081) هجری است مدح بسیار در حق او نوشته و گفته که او در این زمان در عجم مقیم است.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که شیخ حر، عالم فاضل و محدث و اخباری بود. تاریخ ولادت خود را کتاب امل نموده است که شب جمعه هشتم ماه ربیع سال یکهزار و سی و سه (1033) هجری بود. ولادتش در قریه مشغره واقع شد و او در قریه مذکوره به خدمت پدر خود و هم به خدمت عم خود شیخ محمد حر و به خدمت جد مادری خود شیخ عبد السلام بن محمد الحر و به خدمت خال پدر شیخ علی بن محمود و غیر ایشان قرائت علوم نموده بود. و هم در قریه جبع به خدمت عم خود و به خدمت شیخ زین العابدین بن شیخ محمد بن شهید ثانی، و به خدمت شیخ حسین ظهیری و غیر ایشان خوانده، و مدت چهل سال در آن بلاد- یعنی عرب- اقامته نمود، و در عرض آن مدت دو مرتبه ادای حج نمود. بعد از آن بمسوی عراق سفر کرد و به نجف و کربلا و بغداد و سرمن رای رسید و به شرف زیارت مشاهد منوره حضرات ائمه- علیهم السلام- مشرف شد. پس بمسوی عجم رفت و به مشهد مقدس طوس رسیده زیارت حضرت امام رضا- علیه السلام- را بجا آورد و مدت مجاورت او در آن جای اقدس تا وقت تألیف کتاب امل الامل بیست و چهار سال بوده است. او در این مدت هم دو مرتبه به حج رفت و دو مرتبه به زیارت عنفات عاليات ائمه عراق رفت.

مؤلف گوید که اجازه‌ای که شیخ مذکور برای آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمه- نوشته

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 176

به نظر فقیر رسیده، تاریخ کتابتش اول جمادی الثانيه سنه خمس و ثمانین بعد الالف است. و در انتای آن به تقریب ذکر طرق و مشایخ خود آورده: «فمن ذلك ما اخبرني به الشیخ الجلیل الثقة الورع ابو عبد الله الحسین بن یونس بن ظہیر الدین العاملی، و هو اول من اجازني كتابة و مشافهة سنة احدی و خمسین و الف عن الشیخ الفاضل نجیب الدین علی بن محمد بن مکی العاملی عن الشیخ الكامل الاوحد بهاء الدین محمد بن الحسین بن عبد الصمد العاملی عن ابیه عن الشهید الثاني». انتهى کلامه.

و صاحب تذكرة العلماء بعد نقل بعضی از مضمونین مسطوره آورده که در اواخر کتاب وسائل الشیعه در جمله ذکر رجال راویان و علمای حدیث به تقریب ذکر خود، سال ولادت خود را مطابق آنچه گذشت مذکور ساخته بسیاری از تصانیف خود را نام برده و گفته که این کتاب را که مسمی به تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعة است در مدت هجده سال تالیف کرده‌ام و قریب دو تلث آن را در قریه مشغره که از قرای جبل عامل است به تالیف آورده‌ام و باقی را در مشهد مقدس حضرت امام رضا- علیه السلام- به اتمام رسانیدم. انتهى محصل کلامه. و از تاریخ ولادتش و مدت اقامته در عرب و مجاورتش در مشهد مقدس که در کتاب امل الامل ذکر نموده است چنان‌که گذشت ظاهر می‌شود که آن کتاب را در سنه یکهزار و نود و هفت (1097) هجری یا بعد از آن تصنیف کرده است. و الله یعلم.

و در لؤلؤة البحرين مسطور است که فاضل ابو الحسن شریف بن محمد طاهر عاملی و شیخ محمود بن عبد السلام بحرانی از شیخ حر مذکور روایت داشتند، و از افضل تلامذه شیخ مذکور شیخ مهذب الدین احمد بن رضا- مصنف کتاب فائق المقال فی الحديث و الرجال- است.

361 . طبقات اعلام الشیعه، ص 655، امل الامل، ج 1، ص 141، سلافة العصر، ص 359، لؤلؤة البحرين.

از تصانیف شیخ حر موصوف کتابها است. از آن جمله:

- 1- کتاب جواهر السنیة در ذکر احادیث قدسیه که اولین تأثیف او است و احدهی قبل از او به جمع آن نپرداخته، و
- 2- کتاب صحیفه ثانیه از دعاهای حضرت سید الساجدین- علیه السلام- سوای دعاهای که در صحیفه کامله متداوله مجتمع است.

مؤلف گوید که: کتاب صحیفه ثانیه که به خط مصنف آن شیخ حر عاملی- علیه الرحمه- در کتبخانه بعض اعلام- ایقاه الله الى يوم القيام- موجود است به نظر فقیر درآمده. شیخ مذکور در بیباچه کتاب مذبور، اسماء کتب را تضمین عبارت خود فرموده و بر ظهر آن نسخه به خط خود نوشته:

«الصحیفة الثانیة من ادعیة مولانا زین العابدین علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب- علیهم السلام- تأثیف العبد محمد بن الحسن الحر العاملی- عامله الله بلطفه و فضله». و ایضا بر حاشیه همین عبارت مرقوم است: «مالکها کاتبها مؤلفها». و در خاتمه کتاب مذبور می‌فرماید: «یقول العبد محمد بن الحسن بن علی بن محمد العاملی- عفاه الله عنه. هذا ما وصل الى من ادعیة مولانا زین العابدین علی بن الحسین- علیهم السلام- مما خرج عن الصحیفة الكاملة، و الحمد لله وحده، و صلی الله علی محمد و آله، و فرغت من جمعها في شهر رمضان سنة ثلث و خمسين بعد الالف حاملا مصلیا مسلما مستغفرا منمن دعا بها ان يشرکنی في صالح دعائه و قد كتبت هذه النسخة ایضا بیدی تیمنا و تبرکا في شهر جمادی الاول سنة ست و سبعین بعد الالف بمدینة استرآباد حرسها رب العباد». و در این نسخه بر حاشیه شروع هر دعا اسناد و روایات خود را به حواله کتب منقول عنہ به این عنوان نوشته که:

«هذا الدعاء مروى في عدة كتب هناها كتاب منهج الدعوات إلى غير ذلك من الكتب التي نقل الشیخ المذبور عنها».

دیگر از تصانیف او است:

3- کتاب تفصیل وسائل الشیعة فی تحصیل مسائل الشریعه که شش مجلد است. شیخ موصوف در ذکر تصانیف خود آورده که اگر حق سیحانه و تعالی در اجل مهلت دهد عزم تأثیف شرح کتاب وسائل الشیعة دارم- ان شاء الله تعالى- و آن را به تحریر وسائل الشیعة و تحریر مسائل الشیعة موسوم خواهی ساخت. و آن شرح مشتمل باشد بر آنچه که مستفاد از احادیث باشد و بر فوائد متفرقه که در کتب استدلایله‌اند از ضبط اقوال و فقه ادلله و غیر ذلك من المطالب المهمة.

مؤلف گوید که: شاید نوبت تصنیف شرح کتاب مذکور نرسیده که اجل آن جناب دررسیده- رحمة الله تعالى-

و از جمله تصانیف شیخ موصوف است:

4- کتاب هدایة الامة الى احكام الائمه که سه مجلد است و آن منتخبی از وسائل الشیعة با حذف اسانید و مكررات از اول فقهه تا آخر آن است، و

5- کتاب فهرست وسائل الشیعة مشتمل بر عنوان ابواب و عدد احادیث هر باب و مضمون احادیث مندرجه آنکه یک مجلد است. و

6- کتاب الفوائد الطوسيه که یک مجلد از آن به قالب تأثیف رسیده و آن مشتمل بر صد فایده در مسائل متفرقه است. و

7- کتاب اثبات الهداء بالنصوص و المعجزات در دو مجلد که مشتمل بر هزار حدیث از کتب خاصه و عامه است. و

8- کتاب امل الامل فی علماء جبل عامل که در آن اسمای علمای متاخرین هم مذکور است. و

9- رساله در ذکر رجعت که آن را رساله الایقاظ من الهجهة بالبرهان علی الرجعة نامیده است.

و

10- رساله در رد بر فرقه صوفیه و آن معروف به رساله اثنی عشریه است که در آن قریب به یک هزار حدیث در رد صوفیه آورده و

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 178

- 11- رساله در مسئله خلق کافر و آنچه تناسب به آن دارد. و
  - 12- رساله در مسئله نام بردن حضرت امام محمد مهدی صاحب الزمان- عجل الله فرجه- که آن را به رساله کشف التعمیة فی حکم التسمیة موسوم ساخته است.
  - 13- رساله در مبحث نماز جمعه، و
  - 14- رساله در تحقیق اجماع موسوم به رساله نزهه الاسماع فی حکم الاجماع. و
  - 15- رساله در اثبات توادر قرآن مجید. و
  - 16- رساله در ذکر اسماء رجال. و
  - 17- رساله در احوال صحابه. و
  - 18- رساله در بیان منزه بودن انبیاء و ائمه معصومین از سهو و نسیان. و
  - 19- رساله در واجبات و محرمات منصوصه از اول فقه تا آخر آن، که در آن مجموع واجبات یکهزار و پانصد و سی و پنج است و مجموع محرمات یکهزار و چهارصد و چهل و هشت است موسوم به بدايه الهدایة. و
  - 20- کتاب فصول المهمة فی اصول الانماء که مشتمل بر قواعد و کلیات منصوصه در اصول دین و اصول فقه و فروع فقه و در طب. و
  - 21- کتاب العربية و العلوية و اللغة المروية.
- و از تصانیف او است اجازات متعدده برای معاصرین خود که مطول و مختصرند. و
- 22- دیوان اشعار است که قریب بیست هزار بیت است. اکثرش در مدح سید المرسلین و ائمه معصومین است و در آن منظومهای است در تاریخ نبی و ائمه. و ایضا از تصانیف اوست:
- 23- کتاب فوائد قبسیه.
- و دیگر رسائل متعدده طویله که قریب به ده رساله باشند کذا فی الامل من تعداد الكتب. و الله اعلم. و از او است:
- 24- ارجوزه در میراث.

(2) العالم الربانی آخوند محمد باقر بن محمد تقی المجلسی الاصفهانی [1037- 1111 هـ. ق.]³⁶²

معروف به آخوند مجلسی است چنان‌که لقب جدش بود کما مر فی ترجمة والده العلامة.

بالجمله آن باقر علوم دین ائمه معصومین- صلوات الله علیهم اجمعین- از اکابر علماء و محدثین و

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 179

ثقات فقها و مجتهدين و محمدين ثلاثة متأخرین است. در مدارج اجتهاد و مراتب احتیاط و کمالات علوم و ورع و تقوی و عظمت و جلالت قدر، میان سایر اهل زمان خود در عجم بلکه در عرب تفوق و امتیاز داشت. شصت کتاب و رساله از تأییفات او است در صورتی که تمامی مجلدات بحار الانوار را یک شمارند و مجلدات ثلاثة حیات القلوب را یک کتاب گیرند. اکثر کتب آن جناب که آن را بذل جهد فرموده به زبان فارسی به عبارت واضحه برای انتفاع عامه مؤمنین ترجمه فرمود و الحق چنین فیض عام در

³⁶² طبقات اعلام الشیعه، ص 95، الفیض القدسی فی ترجمة احوال العلامة المجلسی، لؤلؤة البحرين.

هیچ عصری از هیچ عالمی به ظهور نرسیده چنان‌که شیخ یوسف بحرانی در لؤلؤة البحرين بعد وصف آن جناب می‌فرماید که هیچ‌کس در زمانش و قبل از او و بعد از او و قرین و عدیل او در ترویج دین و احیای سنت سید المرسلین به تصنیف و تأثیر و امر و نهی و قمع مبتدعین و مخالفین و دفع اهل بدعت و معاندین- سیما صوفیه معندهن- یافته نشد.

و ایضاً گفته که آن جناب در دارالسلطنه اصفهان شیخ الاسلام بود و ریاست دینی و دنیوی و امامت جماعت در آنجا داشت و او است آن کسی که احادیث اهل بیت رسالت را جمع نموده رواج داد و در میان مردم خصوصاً بلاد عجم منتشر ساخت و از برای فهم ایشان انواع احادیث را از عربی به فارسی ترجمه نمود، علاوه آنکه تصلب و اهتمام تمام در امر به معروف و نهی عن المنکر داشت، و دست جود و کرم بر هر کسی که سوی او می‌آمد مبسوط داشت.

چون در زمان غیبت امام عصر- علیه السلام- هر که مجتهد عادل و جامع الشرائط باشد نایب آن حضرت است و سلاطین صفویه رعایت شرع شریف بسیار داشتند لهذا هر پادشاهی را مجتهد معظم آن زمان نایب خود کرده بر تخت سلطنت می‌نشانید و آن پادشاه خود را نایب او می‌شمرد از آن جمله سلطان حسین صفوی را مولانا محمد باقر مجلسی- ره- بر سریر سلطنت اجلاس فرمود. شیخ یوسف بحرانی آورده که مملکت و سلطنت سلطان حسین با مزید خمول او و قلت تدبیرش در امور ملکیه به یمن وجود ملا باقر مجلسی محروس و محفوظ بود، چون ملا رحلت فرمود نقصان در اطراف مملکتش راه یافت و اعتساف اهل بلاد شروع شد و همان سال بلده قندهار را از دست تصرف انتزاع نمودند و پیوسته روز به روز ملک او خراب و در معرض زوال بود و دیگران غالب می‌شدند تا آنکه همه ممالک از قبضه او بیرون رفت.

ولادت آخوند در سال یک‌هزار و سی و هفت (1037) هجری است چنان‌که آن مرحوم بر حاشیه کتاب بحار الانوار در مقام ذکر تسمیه آن کتاب گفته که از غرایب اتفاقات آنکه عدد جامع کتاب بحار الانوار به تاریخ ولادت من موافق است. در لؤلؤة البحرين مسطور است که وفات آخوند سال یک‌هزار و یک‌صد و یازده هجری اتفاق افتاد. تاریخ فوتش «غم و حزن» است. و ملا حیدر علی مجلسی در رساله خود بعد ذکر اوصاف و القاب و مدارج آن جناب گفته که «ولدش در یک‌هزار و هفت (1007) هجری است لکن گفته که وفاتش در سال یک‌هزار و یک‌صد و ده هجری است. و احمد بن محمد حسینی

نحوه السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 180

لاهیجانی که از تلامذه آخوند مجلسی است در ذیل فهرس ابواب کتاب نظم اللئالی که مشتمل بر فتاویٰ آخوند مجلسی است گفته که وفات او در بیست و هفتم ماه رمضان سنه هزار و صد و ده هجری است چنانچه تاریخی که برای فوت آن مرحوم به طریق تعمیه گفته‌اند مشعر بر این است:

تاریخ وفات عالم عالم شد

ماه رمضان چو بیست و هفتش کم شد

و در کلام مولانا از هری که مشتمل بر تاریخ وفات او است یافته شد که آن مرحوم در آخر ماه رمضان سنه مذکوره از دنیا رفت و آن این ابیات است که در آن اشعار به ذکر تصانیف او هم شده:

که ز عین الحياة داده نشان

مرقد او بحار انواری است

ز جلاء العيون ببین تو عیان

روضه‌اش می‌دهد حیات قلوب

تو به حق اليقین یقین می‌دان

اعتقادات او است زاد معاد

رفت و مردم شدند سرگردان

آیت رحمت الهی بود

داده بودش بشارت از بیزان

گوئیا هاتفی ز عالم غیب

زود بنما وداع پیر و جوان

که در این ماه می‌روی به بهشت

ز آن سبب گشت ختم تفسیرش

آیه کُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ³⁶³

چون شب قدر آن عظیم القدر

شدن همان عشر آخر رمضان

از هری گفت سال تاریخش

«باقر علم شد روان به جنان»

و صاحب تذکره گفته که از بعض اشعار از هری مستفاد می‌شود که آخوند مرحوم تفسیری تا شرح آیه کُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ³⁶⁴ به تألیف آورده که وفاتش در رسید لکن الى الان تفسیر منسوب به او یافته نشد و هم در فهرس تصانیف او مذکور نیست، و نیز در کلام احدی از علماء نسبت تصنیف تفسیر بهسوسی او به نظر نرسیده، شاید که در آن سال تفسیر سوره رحمن را در ماه رمضان بر سیل موعظه بیان فرموده و تا آیه مذکوره نوبت بیان آن رسیده و العلم عند الله.

آخوند مرحوم از جمعی کثیر از علمای اعلام اجازه روایت احادیث می‌داشت از آن جمله از والد خود و از پسر عمه والد خود شیخ عبد الله بن جابر عاملی و فاضل جلیل سید شرف الدین علی بن حجۃ الله حسینی شولستانی، مجاور نجف اشرف، تلمیذ میرزا محمد استرآبادی و غیر هم روایت دارد.

کما پستفاد من شرح الأربعین له طاب ثراه و از رساله ملا حیدر علی و لولؤة البحرين ظاهر می‌شود که از اساتذه او ملا حسنعلی بن ملا عبد الله شوشتی و سید الحکماء امیر رفیع الدین نائینی و سید محمد مؤمن استرآبادی و ملا محسن کاشانی و شیخ علی بن شیخ محمد بن شیخ حسن بن شهید ثانی، و سید شهید مسجد الحرام امیر محمد بن دوست محمد استرآبادی تلمیذ سید نور الدین عاملی و غیر

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 181

ایشان هم بودند. و از بعض اجزاء متاخرین علماء ظاهر می‌شود که آخوند موصوف از ملا محمد شریف رویدشتی هم روایت داشته و نیز از سید میرزا ابن شرف الدین علی جزایری در غره جمادی الآخری سنه یکهزار و شصت و چهار (1064) اجازه یافته. و نیز در اول جمادی الآخری سنه یکهزار و هشتاد و پنج (1085) از شیخ حر عاملی اجازه برای خود گرفته و به شیخ موصوف هم نوشته.

بالجمله جمعی کثیر از فضلا و مجتهدين که بعد از آخوند مرحوم به هم رسیده‌اند از او روایت دارند. از جمله ایشان دامادش میر محمد صالح خاتون‌آبادی و دخترزاده‌اش میر محمد حسین بن میر محمد صالح موصوف که جامع فهرس تصانیف آخوند است، و ملا رفیع مشهدی و ملا ابوالحسن شریف عاملی و شیخ محمد بن یوسف نعیمی و شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی و غیر ایشانند.

از رساله ملا حیدر علی دریافت می‌شود که آخوند را چهار پسر به حد کمال رسیدند: یکی میرزا محمد صادق که والدهاش خواهر سید جلیل میرزا علاء الدین گلستانه شارح نهج البلاغه بود، دیگری فاضل میرزا محمد رضا مشهور به آقائی که والدهاش خواهر ابو طالب خان نهادنی بود. و آخوند مرحوم را کنیزی بود که دو پسر از او به هم رسیدند. یکی ملا محمد جعفر و دیگری ملا عبد الله. و دختران آخوند مرحوم که از خواهر سید علاء الدین گلستانه به هم رسیدند یکی زوجه میر محمد صالح خاتون‌آبادی بود که از او میر محمد حسین به هم رسید، و دیگری زوجه میرزا محمد کاظم بن ملا عزیز الله برادرزاده آن مرحوم بود که پسرش ملا محمد تقی، جد ملا حیدر علی مجلسی است. و دیگر دختران هم داشت که اولاد ایشان در اصفهان می‌باشند و تفصیل اسامی ایشان در آن رساله منضبط است.

۱- از اعظم تصانیف و اجل تألیف آن قدوه ابرار، کتاب بحار الانوار است که مشتمل بر بیست و پنج مجلد است که آیتی از آیات الهی و معجزه‌ای از معجزات حضرت رسالت‌پناهی است و تا حال مثل آن کتابی در مذهب امامیه که جامع احادیث متاخرین و متقدمین بوده باشد تألیف نشده. ترتیب مجلدات را بنا بر آنچه خودش در اول کتاب مرقومه این است: کتاب العقل و العلم، کتاب التوحید، کتاب العدل و المعاد، کتاب الاختجاجات و المناظرات، کتاب قصص الانبياء- عليهم السلام- و کتاب تاریخ احوال نبینا- صلی الله علیه و آله- کتاب الامامة و جوامع احوال الانئمة، کتاب الفتن و ما جرى بعد النبي (ص) من غصب الخلافة و غزوات امیر المؤمنین (ع)، کتاب تاریخ امیر المؤمنین و فضائله و احواله، و کتاب تاریخ فاطمة و الحسن و الحسین- علیهم السلام- و فضائلهم، کتاب تاریخ علی بن الحسین و محمد بن علی الباقر و جعفر بن محمد الصادق و موسی الكاظم- علیهم السلام- و فضائلهم، کتاب علی بن موسی الرضا و محمد بن علی الجواد و علی بن محمد الہادی و الحسن بن علی العسكري و فضائلهم،

363 . سوره الرحمن آیه 26

364 . سوره الرحمن آیه 26

كتاب الغيبة و احوال الحجة القائم المهدى- عليه السلام- كتاب السماء و العالم فى احوال العرش و الكرسى و الافلاك و العناصر و المواليد و الملائكة و الجن و الانس و الوحوش و الطيور و احكام الصيد و الذبحة و ابواب الطب، كتاب الايمان و الكفر و مكارم الاخلاق، كتاب الآداب و السنن

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 182

و الاوامر و النواهى و الكبائر و المعاشرى و الحدود، كتاب الروضة فى المواتع و الخطب و الحكم، كتاب الطهارة و الصلاة، كتاب القرآن و الدعاء، كتاب الزكاة و الصوم و اعمال السنة، كتاب الحج، كتاب المزار، كتاب العقود و الایقاعات، كتاب الاحكام، كتاب اجازات العلماء الاعلام رضوان الله عليهم. و از کلامش ظاهر می شود که مجلد بیست و ششم را نیز در آخر مجلدات مذکوره الحق نموده چنان که در بعض فصول از مقدمه کتاب بحار می فرماید که: «من بعض احادیث کتب متقدمین را در کتابی علی حده که آن را به مستدرک البحار موسوم ساخته ام از سر نو ذکر خواهم نمود زیرا که الحق در هریک از مجلدات این کتاب نمودن، باعث تغییر بسیاری از نسخ متفرقه این کتاب می گردد.» انتهی.

و رساله فارسیه مشتمل بر فهرس تصانیف آخوند مرحوم که مؤلفه سید محمد حسین بن محمد صالح خاتون آبادی دخترزاده آخوند مرحوم است و در آن مقدار ایيات هر کتاب و رساله مفصلًا مرقوم است.

2- دیگر از تصانیف آن مرحوم است کتاب مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول.

3- شرح کافی کلینی که قدری از آن ناتمام مانده.

4- کتاب ملاد الاخیار در شرح تهذیب الاخبار شیخ الطایفه ابو جعفر طویسی است و آن نیز ناتمام است و تا کتاب الصوم نوشته.

5- کتاب شرح چهل حدیث، و

6- کتاب فرائد الطریفة که شرح صحیفه است و تا دعای چهارم نوشته. و

7- رساله وجیزه در علم رجال، و

8- رساله اعتقادیه که در يك شب نوشته و معروف به لیلیه است، و

9- رساله در اوزان و مقادیر شرعیه، و

10- رساله در شکیات نماز، و

11- رساله موسوم به مسائل هندیه در جواب مسائل متفرقه که برادر او ملا عبد الله از هند فرستاده از او سؤال نموده بود. و

12- کتاب عین الحیات، در ترجمه احادیث و مواضع که حضرت رسول [ص] به ابوذر گفته.

13- مشکاهة الانوار که مختصری است از کتاب مذکور در خواص سور و ادعیه.

14- کتاب حلیة المتقین.

15- کتاب حیات القلوب، در سه مجلد: جلد اول در تاریخ پیغمبران سلف و پادشاهانی که هم عصر ایشان بودند. جلد دوم در تاریخ و حالات پیغمبر ما- صلوات الله علیه. جلد سوم مشتمل بر دلایل ثبوت و امامت. و این جلد را محمد رضی بن ملا نصیر مجلسی که بکی از بنی اخوان آخوند مرحوم بود بعد از او به قالب تصنیف در آورده موسوم به صحیفه المتقین ساخته از تصانیف آخوند

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 183

مرحوم است.

16- کتاب تحفة الزائر.

- 17- کتاب جلاء العيون.
- 18- کتاب مقياس المصايب.
- 19- کتاب ربیع الاسابیع.
- 20- کتاب زاد المعاد.
- 21- رساله حدود.
- 22- رساله در اوقات نوافل شبانه‌روزی.
- 23- رساله رجعت.
- 24- رساله در ترجمه نامه‌ای که حضرت امیر - علیه السلام - به مالک اشتر قلمی فرموده.
- 25- رساله اختیارات.
- 26- رساله ذکر بہشت و دوزخ معروف به طریق الجنة.
- 27- رساله جنائز مشتمل بر تغییل و تکفین اموات و کیفیت دفن و نماز ایشان.
- 28- رساله کبیره در اعمال حج و عمره.
- 29- رساله صغیره حج.
- 30- رساله مفاتیح الغیب مشتمل بر ذکر انواع استخاره‌های مؤثره.
- 31- رساله در گرفتن مال نواصی.
- 32- رساله زکات.
- 33- رساله کفارات.
- 34- رساله نماز شب.
- 35- رساله آداب تیراندازی.
- 36- رساله آداب نماز.
- 37- رساله در تحقیق معنی آیه کریمه و السَّائِقُونَ السَّائِقُونَ أُولَئِكَ الْمُفَرَّجُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ.³⁶⁵
- 38- رساله فرق میان صفات ذاتی و صفات فعلی باری تعالی.
- 39- رساله تعقیب مختصر نماز های شبانه‌روزی.
- 40- رساله در تحقیق معنی بدر.
- 41- رساله جبر و تفویض در افعال بندهگان.

---

³⁶⁵. سوره واقعه، آیات 10 و 11 و 12.

42- رساله نکاح.

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 184

43- کتاب فرحة الغری مشتمل بر معجزات و امور غریبیه که از مرقد منور حضرت امیر- علیه السلام- به ظهور رسیده.

44- رساله در ترجمه توحید مفضل مشتمل بر حدیث طولانی.

45- رساله در ترجمه توحید حضرت امام رضا (ع).

46- رساله ترجمه زیارت جامعه.

47- رساله در ترجمه دعای کمیل.

48- رساله در ترجمه دعای روز مباھله.

49- رساله در ترجمه دعای سمات.

50- رساله ترجمه دعای جوشن صغیر.

51- رساله در ترجمه روایت عبد الله بن جنبد.

52- رساله در ترجمه روایت رجاء بن ابی ضحاک در اعمال و آدابی که از حضرت امام رضا (ع) منقول است.

53- رساله ترجمه قصیده دعل خزانی در مدح حضرت امام رضا (ع).

54- رساله در ترجمه حدیث سنه اشیاء مشتمل بر ذکر اشیاء سنه که در آن بندگان را دخلي نیست.

55- رساله مشتمل بر اشتیاق زیارت نجف و اشرف و کربلای معلی که در وقت مراجعت از آن دو مکان اقدس انشاء کرده بود.

56- رساله صواعق اليهود مشتمل بر کیفیت جزیه گرفتن از یهودان.

57- رساله مشتمل بر جواب سوالهای متفرقه که مردم از او سوال نموده بودند.

58- و کتاب حق الیقین که آخر تصانیف آن مرحوم است.

جامع اوراق گوید که کتاب تذكرة الانمه که مشتمل بر دلائل نبوت و معجزات و امامت ائمه معصومین (ع) از روی کتب یهود و نصارا و مجوس و هنود و سایر ملل متفرقه و تواریخ و احادیث عame و احوال زمان خلفای امویه و عباسیه است و صاحب رساله فهرست، آن را ذکر نفرموده اما در نسخه ای از اجازه ملا حیدر علی مجلسی به نظر رسیده و حق این است که مطالب مندرجہ کتاب مذکور کمتر مطابقت به کلام آن مرحوم دارد چنانچه صاحب تذکره اورده. و همچین است حال اختیارات کبیره که منسوب به آن مرحوم است، و آن سوای رساله اختیارات مذکوره است و در بعض نسخ فهرست شرح باب حادی عشر هم مسطور است.

دیگر از مؤلفات آخوند، رساله در مبحث متعه است که در رساله فهرست مذکور نیست لکن صاحب تذکره هم نوشته و گفته که در نسبت آن به سوی آن مرحوم هیچ کس از ناظرین آن را جای

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 185

کلام نیست.

دیگر رساله ترجمة الصلاة فارسی که مشهوره است و رساله اذان در عربی، و این هر دو را ملا حیدر علی در اجازه خود ذکر نموده.

(3) مولانا الحاج ابو تراب الاصفهانی [- 1111 هـ ق]:³⁶⁶

شیخ علی حزین در رساله سوانح عمری خود به تقریب ذکر کسانی که در صغیر سن خود به اصفهان ملاقات ایشان نموده می‌گوید: «دیگر مولانای مغفور ابو تراب است. وی از صلحای دهر و از مصحابان مولانا محمد باقر مجلسی بود. به افاده فقه و حدیث مشغول و اقوالش در شرعیات، معتمد علیه، و روزگاری به آسایش داشت. در سال فوت مولانا محمد باقر درگذشت».

(4) مولانا ابو طالب بن ابو تراب الاصفهانی:³⁶⁷

فرزند ارجمند حاج ابو تراب سابق الالقاب است. شیخ علی حزین در ذیل حال پدرش ابو تراب گفته که پسرش حاجی ابو طالب نیز از محدثین بود و بعد از پدر به چند سال درگذشت.

(5) مولانا المیرزا علاء الدین محمد الحسینی معروف به گلستانه [- 1110]:³⁶⁸

از مشاهیر محدثین و فضلای کاملین بود. شرح کتاب مستطاب نهج البلاغه موسوم به حدائق الحقائق در بیست مجلد که از عده تصانیف شریفه اوست شاهد عدل بر جامعیت و اکملیت آن حاوی علم و فضل است. در آن کتاب به طرز ابن ابی الحدید معتزلی به بسط متوجه گردیده و مطاعن خلفاً و اجویه آن را ذکر کرده بر آنها رد ساخته اجویه جیده و سیده تحریر فرموده.

دیگر از تصانیف او است کتاب منهج الیقین فارسی در ترجمه وصیت حضرت رسولتپناه- صلی الله علیه و آله- و در آن فکر کبائر را به بسط تمام آورده.

ملا حیدر علی مجلسی در اجازه خود آورده: «النحریر المقدس العلامہ السيد السند المیرزا

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 186

علاء الدین محمد الحسینی گلستانه شارح نهج البلاغه و ظنی انه لم يشرح كتاب بمثله كانت اخته جدة لنا لكونها حلية للعلامة المجلسی- رحمهما الله تعالى». از این عبارت واضح گشت که خواهر میرزا به عقد نکاح آخوند ملا محمد باقر مجلسی- ره- بوده.

و شیخ علی حزین در رساله سوانح خود آورده: «عمدة السادات میرزا علاء الدین محمد معروف به «گلستانه» است. از افضل اتفیا بود. با والد مرحوم اختصاص تمام داشت. به عبادت و افاده بسر می‌برد.

بر کتب متدالوه شرعیه تعلیقات دارد. روزگاری به آسودگی و عزت داشت. اولادش به مناصب دیوانی آلوده شدند و ایشان را آن عزت و احترام نمادند». وفات میرزا بنا بر آنچه از رساله مزبوره مستفاد می‌شود در حدود سنه یکهزار و صد و ده (1110) هجری واقع شد. الله اعلم.

(6) مولانا السيد نعمة الله الموسوي الجزائری التستره [- 1050- 1112 هـ ق]:³⁶⁹

از اعلام محدثین و زبده فقها و فضلای متأخرین بود.

تفصیل احوال آن علامه بی‌همال بنا بر آنچه سید عبد اللطیف خان شوشتري که از احفاد سید موصوف است در کتاب تحفة العالم به بسط تمام نوشته ثبت این مجموعه می‌نماید:

«نسب شریف و شجره پرثمره منیف سید سید عبد اللطیف خان شوشتري که از احفاد سید موصوف است در کتاب تحفة العالم محمد بن محمود بن غیاث الدین بن مجد الدین بن نور الدین بن سعد الدین بن عیسی بن موسی بن عبد الله بن الامام ابی الحسن موسی الكاظم علیه و علی آبائیه السلام، و نسبی چنین را که قلیل الوسائل باشد ائمه انساب «عالی» گویند.

اجداد کرام آن والا جناب از صدر اسلام همه امامی مذهب و در تشیع، فرزانه و هریک در عصر خود به علم و زهد و تقاوی یگانه و مقدای خلقی از اولو الالباب آن زمانه بودند والی الآن بنی اعمام آن جناب در جزایر، روزگاری به عزت و احترام دارند. اعراب آن نواح که بر دو طرف رود دجله و فرات، سیاه خیمه دارند از بنی خزر عل که همه امامی مذهب و مشفق، و بنی لام که

366 . طبقات اعلام الشیعه، ص 112.

367 . طبقات اعلام الشیعه، ص 389.

368 . طبقات اعلام الشیعه، ص 486، جامع الروايات، ج 1، ص 544، فیض القدسی (ج 102 بحار)، ص 88.

369 - طبقات اعلام الشیعه، ص 785، تحفة العالم، ص 97، تذکرہ شوشترا، ص 56.

حنفی مذهب و محکوم حکم احده از سلاطین عجم یا روم نبند و با والی بغداد مماشاتی دارند و سادات جزایر را به پیر و مریدی مطبع و منقادند ...

ولادت باسعادت آن علامه نحریر در قریه صباحیه جزایر من اعمال بصره سنّة هزار و پنجاه (1050) خمسین بعد الالف اتفاق افتاد. از ایام رضاع آثار رشد و برتری و امارات اقتدار و سروری از ناصیه همایونش پیدا بود. بعد از آنکه چهار سال از عمر او گذشت حسب‌الاشاره والد بزرگوارش شروع

نحوه السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 187

به تعلیم نمود و در عرض یک سال کمابیش ختم قرآن نموده سوادخوانی و خطی به هم رساند و به خواندن صرف و نحو مشغول شد. شوقی مفرط او را به تحصیل علوم دست داد که به آن صغر سن به نحوی که شیوه اطفال است هرگز با همسنان خود التفات نکردی و اوقات شبانه‌روزی را به مباحثه و مذاکره صرف نمودی تا به سن هشت‌سالگی، مقدمات را طی نموده قوتی در مطالعه به هم رساند. در آن سن از جزایر به طلب علم و کسب فضائل روانه دار العمل شیراز گردید و در آن بلده فاخره که دار الفضل است از خدمات شاه ابوالولی و میرزا ابراهیم خلف مولانا صدرای مشهور، و شیخ جعفر خلف شیخ کمال بحرانی، و شیخ صالح بن عبد الکریم و سید اجل سید هاشم و شیخ عبد علی حوزی‌زاوی که هریک از آنها نادره روزگار و از غایت اشتئار بی‌نیاز از اظهار است مدت نه سال استفاده نموده به درجه کمال رسید و اجازه به خط شریف هریک حاصل نموده صیت فضیلتش بلندآوازه گردید.

پس از آنچه عود به جزایر نموده صبیه عم عالی‌مقدارش را که نامزد او بود در سلک ازدواج کشید و یک سال در آنجا مانده روانه اصفهان گردید. و در آن زمان که بهار اعصار و خرمی روزگار بود آنقدر از مجتهدین و افاضل و مستعدان در آن مصر اعظم مجتمع بودند که اگر احصای آنها رود به طول انجامد.

در مجالس مناظرات و محافل عظیمه شصت نفر مجتهد جامع الشرائط افاده‌فرما بودند که هریک علامه دوران و نادره زمان بودند و در به هم رسیدن یکی مثل آنها، شهر و اعوام می‌باید منقضی گردد تا از کتم عدم به وجود آید. آن برگزیده ذوالجلال مدت هشت سال در آن بلده مینویمثا در خدمت فیلسوف اعظم، رئیس العلماء، آقا حسین خوانساری، و خاتم المجتهدین مولانا محمد باقر خراسانی، و عارف ربانی مولانا محمد محسن کاشانی، و شیخ المحاذین مولانا محمد باقر مجلسی، و سید میرزا جزایری - رحمهم الله - تلمذ نموده و هؤلاء فضلهم و شرفهم اجل من ان یذكر و اعظم من ان یسطر، مرتبه تبحر هریک از این اعاظم کالنور فی الظم والنار على العلم بر عالم و عالمیان مسلم البرهان و بینیاز از توصیف و بیان است. و سید بزرگوار، سرآمد آن علماء اعلام و افضل آن اذکیای عالی‌مقام گردید و در تأییف بحار الانوار، آخوند مجلسی را مددکار و اکثری از مجلدات آن کتاب، تصحیح‌کرده آن بزرگوار است و همگی، رد و قبول آن را مقبول و مسلم می‌دانستند.

بالجمله پایه فضل و رتبه کمال آن مرجع انام از آن برتر است که زبان کلیل قلم از علو آن حکایت تواند نمود ... اکثری از کتب مطولة را مانند قاموس اللغة و کتب اربعه حدیث و تفسیر بیضاوی و غیرها در بدایت تحصیل به خط خود کتابت فرموده و به مقدار چهار پنج هزار جلد کتب علمی که در کتبخانه جمع داشتند کتابی نیست که حواشی و تعلیقات به خط مبارک ایشان نداشته باشد یا به تصحیح او نرسیده باشد.

به نحوی که گذشت بعد از آنکه در اصفهان از علمای اعلام تکمیل نموده هریک اجازه عامه به او دادند عود به جزایر نمود و انجمن‌آرای بزم افایت و ارشاد بود تا در سنّه یک‌هزار و هفتاد و نه (1079)

نحوه السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 188

حسین پاشا بن علی پاشا، متسلم³⁷⁰ بصره که از جانب سلطان محمد عثمانلو وزیر بغداد، فرمان‌فرما بود با او از در عصیان برآمده بعی ورزید. سلطان محمد سرداری را با لشکر بی‌کران به دفع او فرستاد. پاشا تاب مقاومت نیاورده از بصره فرار و به سمت هندوستان آواره گردید. افواج رومی به نحوی که عادت ایشان است تبعیغ عاجزکشی را تیز و با رعایا و زیردستان از در ستیز و آویز درآمده از جزایر تا حوالی بصره را بتاختند و خلقی انبیوه ناچیز گردید. مردم جزایر که از اعونان پاشا بودند در آن آشوب نیز جلای وطن نموده هرکس به طرفی فرار نمود، از آن جمله سید نعمه الله نیز در آن سال از جزایر به حوزه که از قدیم مقر ریاست والی عربستان است آمده و حکومت حوزه و آن نواح از قبل از ظهور شاه سلیمان‌شان شاه اسماعیل صفوی الى الان به سادات مشعشع اختصاص دارد و این سلسله علیه از بدایت حال تا این زمان همه امامی مذهب و در اقطار جهان به جلالت قدر

370 - رومیان، حاکم بصره را متسلم و قائم‌مقام خوانند.

و علوشان معروف و به سخاوت ذاتی و شجاعت فطری و حسن اخلاق بین الانام موصوفد، در ترویج دین مبین و احترام علمای اعلام دقیقه‌ای فروگاشت نمی‌نمایند و همیشه در مجالس سلاطین دین پرور، صدرنشین و در کمال عزت و امین بوده‌اند.

و در آن عصر والی، سید علی بن مولی خلف بود و او را در خدمت سید اراداتی تمام بود، استقبال و لوازم ضیافت و مهمانداری و شرط پرستاری و خدمتگزاری را به تقدیم رسانید و به اقامت حوزه تکلیف نمود. هم در آن وقت عرايض اهالی شوشترا به التماس، متضمن تکلیف آمدن به آن شهر بهشت اساس رسید و به حکم استخاره رونق‌بخش ساحت شوستر گردید.

در آن اوان حکومت شوشترا از بلد و بلوك به فتحعلی خان بن واختو خان که از غلامان خاصه شریفه سلاطین صفویه بود تعلق داشت. خان و اعیان و اعاظم و ارکان رعایا و برایا تا دومنزلی شهر استقبال و مقام او را به اکرام و اعزاز تلقی نمودند و به التماس، مائند و توطن را از خدمتش استدعا کردند. آن حضرت نیز مسئول آنها را قبول و توطن اختیار نمود و از آن روز باز شوشترا موطن اجداد والاتیار گردید. همگی مردم بلد و بلوك، غاشیه اطاعت آن بزرگوار را بر دوش و حلقه ارادت او را در گوش کشیدند و مدرسه و خانقاہ به نحوی که لایق آن سید عالی‌جهه بود پساختند. از پیشگاه پادشاه مالک رقاب، شاه سلیمان صفوی شغل جلیل شیخ‌الاسلامی و قضاوت و تدریس و نیابت صدارت و امامت جمعه و جماعت و تولیت مسجد جامع و امر به معروف و نهی از منکر و سایر مناصب شرعیه بلد و بلوك و سایر بلاد قریبیه به خدمتش مرجوع شدند و همه آن اشغال خطیره را بر نهج ستوده تقدیم کرد. اقارب و ذوی الارحام به تدریج از جزایر به او پیوستند و آن حضرت با همه طریقه مؤاخات و مواسات به عمل می‌آورد ...

بالجمله سید عالی‌جانب مردم را به بنای مساجد و مدارس تحریض نموده در هر محله مسجدی

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 189

بر پا شد به نحوی که سبق ذکر یافت، و در هر مسجد یکی از اعاظم طلبه را به امامت معین نمود و به وجود ذی جود آن بزرگوار، محاسن شرع غرا در آن دیار رونق یافت و تا آن زمان اکثر مردم آن شهر، جهال بی‌معرفت بودند و در فرائض و سنن و قواعد شرع شریف، فروگاشت بسیاری می‌شد، حتی ذیبحه را به نفس نفیس به مردم تعلیم فرمود. و الحق حقوق آن سید والاتیار بر مردم آن بلاد از هدایت و ارشاد، خارج از حوصله احصا و شمار است.

و از اعاظم تلامذه او بودند مولانا محمد بن علی النجار و مولانا محمد باقر بن محمد حسین سید محمد شاهی و حاجی عبد الحسین گرگری و قاضی نعمۃ اللہ بن قاضی معصوم، و هریک از برکات انسان قدسیه آن حضرت به اعلى درجه تبحر و فضیلت رسیدند والی الان تمامی فضلای خوزستان و آن نواح نسبت تلمذ را به یک واسطه یا دوسره واسطه به آن جناب می‌رسانند. از افاده و ارشاد مردم و تأثیف و تصنیف دمی نیاسود و به مواعظ و ارشادات مؤثره، گمگشتگان تیه ضلالت را به جاده مستقیم، دلیل و رهنما بود. مصنفات بسیاری از او در صحنه روزگار به یادگار است والی الان مصنفات او مقبول علمای عرب و عجم از هر دیار و فتاوی او معمول به فضلای فضائل شعار است.

الحق کلام وحی نظمش به اعلى درجه ممتاز است.

از متأثر اقلام او است: شرح کبیر تهذیب الاحکام مشتمل بر دوازده مجلد، و بعد از آن تصرفات و اختصارات در آن نموده شرح صغیر را که رواجی تمام دارد در هشت مجلد اختصار نمود.

3- شرح استبصار سه مجلد،

4- شرح غوالی اللئالی دو مجلد،

5- انوار النعمانیه،

6- نوادر الاخبار هریک دو مجلد،

7- ریاض الابرار سه مجلد،

8- زهر الربيع دو مجلد،

9- قصص الانبیاء،

10- شرح توحید صدوق،

11- شرح احتجاج موسوم به قاطع اللجاج،

12- شرح عيون الاخبار،

13- شرح روضه کافی،

14- شرح صحیفه کبیر و صغیر،

15- شرح تهذیب النحو،

16- شرح مغنی الہیب،

نجوم السماء فى ترالج العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 190

17- حاشیه مدون بر شرح جامی،

18- رساله منتهی المطلب،

19- هدایة المؤمنین،

20- منبع الحیات،

21- مسكن الشجون فى جواز الفرار من الطاعون،

22- مقامات النجاة،

23- حواشی کلام الله که مولانا محمد در سه مجلد تدوین نمود،

24- حواشی بر نهج البلاغة،

25- و حواشی بر شرح ابن ابی الحدید

و بر اکثری از کتب حدیث و فقه و عربیت، حواشی و تعلیقات شایسته دارد که هریک کارنامه‌ای و احصای آنها باعث اطناب است تا در سنه یکهزار و یکصد و دوازده (1112) که شوق طواف مشهد مطهر رضوی- علیه التحیة و الثناء- او را گریبان‌گیر شده روانه گردید، بعد از حصول آن سعادت عظمی در مراجعت به منزل جایدر- من اعمال فیلی- از این سرای عاریت به ریاض رضوان شناخت. اللهم اسکنه فی فرادیس الجنان و افض علیه شاییب الرحمة و العفران.

لرستان فیلی که مشهور است به لر بزرگ و به قرب یاکصد هزار خانوار کمابیش است همه امامی مذهب و شیعی فطری‌اند. اخیار آن دیار، بارگاهی عالی بر مرقد او ساخته و موقوفات بسیاری وقف آن سرکار و قراء و خدمه معین نمودند و الى الان آن عالی بارگاه، مطاف مردم آن دیار است.

از او چهار پسر مختلف شد: سید نور الدین، و سید حبیب الله، و سید محمد شفیع، و سید جمال الدین. سید حبیب الله در صغر سن به تمیز نارسیده وفات نمود. و از سید محمد شفیع اولاد ذکور مختلف نشد. و سید جمال الدین، از او یک پسر مختلف شد: سید مجـد الدین، به هندوستان افتاد و از او خبری نشد».

(7) مولانا السيد صالح بن عطاء الله بن سید محمد بن حسین الجزائري:³⁷¹

مؤلف تحفة العالم در ضمن احوال سید نعمة الله جزایری سابق الذکر به تقریب ذکر کسانی که در عهد او از موطن اصلیش جزایر به شوستر آمده به او پیوستند آورده: «سید فاضل سید صالح بن سید عطاء الله که عموزاده حقیقی سید عالی مقام بود وارد شوستر گردید و در آنجا سکنی کزید، از اتفقاء روزگار و از علوم متداوله خالی از ربط نبود. بعد از چندی درگذشت و از او یک پسر مخلف شد: سید

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 191

372

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 191

اسماعیل، و از او به وجود آمد: سید فاضل عالی‌شان سید زین الدین- علیه الرحمة- که احوالش خواهد آمد».

(8) مولانا شاه محمد بن محمد الشیرازی [1130 هـ، ق]³⁷³

از اکابر علماء و نخاریر فضلا و مشايخ نبلای شیعه امامیه است. کتاب روضة العارفین شرح صحیفه سید الساجدین امام زین العابدین- علیه السلام- که از مصنفات فائقه آن جانب است شاهد بر فضل و جامیعت او است.

مولانا محمد مؤمن جزایری که از تلامذه جناب موصوف است در کتاب طیف الخيال به تقریب ذکر مشايخ خود آورده: «و أخذت كثيرا من الأحاديث والتفسير و أصناف علوم الحكمة من الطبيعي و الالهي و الهيئة و الرياضي و المحسطي و الموسيقي و الاكرات و المتوسطات و ما والاها من الفنون المشكلات مدة مدينة و سنين عديدة عن البحر الموج و السراج الوهاج، أنموذج الحكامه المهندسين، و خاتمة الفضلاء المتباخرین، يم العلم المتلاطم امواجه، و بيت الفضل المتلاطلاً سراجه، غیث الكرم الذي يغید و یغیض، و لجة الفیض الذى لا یینضب و لا یغیض، المتقن في جميع الفنون، و المفتخر به الآباء و البنون، السابق من كل فاضل قبله، و الفائق على كل معاصر و من بعده، رئيس أهل الفضل و صاحب المنطق الفضلي و الكلام، الخلط من الجد و الهرزل، علامة طار صیت فضله في الأفاق، و انعقد الاجماع على أنه المجتهد على الاطلاق، محدث سلم عن الجرح و التعديل روایاته، و مفسر صفي عن النقض و التزییف توجیهاته، مطلب کلامه غير ممل و موجز اختصاره غير مخل، منشی یسحر العقول بنقشات قلمه السخار، و يشرح الصدور بنسمات کلمه الفانقة نسامن الاسحار. شاعرا متذنی النظم هاعه و استحال على مناصه (؟) اتباعه. فما من فن الا و له فيه الحظ الأولي و المورد العذر الأحتلي الأصفي، علامة له من التصانیف ما يدل على کمال فضله و سوقة هدى العلم الى محله، و ابکار افکار تفوق على عرائس ... نی (؟) و نفاس معانی از هی من قلائد فی جید الفوانی، و حل مشكلات أضحت العقول معقوله جاثیة بین یدیها و نشر تأییفات أمست الرغبات مستوقفة المطايا تھوی اليها، و محکمات تمیط تعقلها عقال عقول القرآن و مواخذات ینبسط عند شرحها اردان اذهان الأعیان، و توجیهات أغلاط خلص بها عن مصممة الزیغ اناما و رفع اغلاقات وقف دون الوقوف على معانیها اقوام اعوامها.

فهو استاد الكلّ باعتقد الكلّ في الحقيقة لا بالمجاز، و سباق الغاليات في مضمون السبق عند التناضل للحرار

و يذكر الكلّ بالتفصيل و الجمل

يا من يرى انه يحصى مناقبه

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 192

و ان وجدت لسانا قائلًا فقل

لقد وجدت مجال القول واسعة

372 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.ش.
373 طبقات اعلام الشیعه، ص 330.

سل عنه و انطق و انظر اليه تجد

حلو الفكاهة مرا بعد قد مزجت

لما المسامع و الافواه و المقل

بدقة الطبع منه رقة الغزل

اعنى استادنا و من به استنادنا، عمدة المحدثين و زبدة المحققين، فخر المتكلمين و الحكماء المتألهين، ثقة الاسلام، قدوة الانام، كنز الافادة و كعبه الوفادة، معدن المعارف و المولى العارف، العلامة الاوحد، مولانا شاه محمد بن محمد اصطباناتي اصلا و مولدا، الشيرازى منزلا و موطنها، لا زال علمه ناميا و علمه ساميا، و صدره مهبط اشعة الأنوار في آناء الليل و اطراف النهار، و من الله على المؤمنين باعلاء سنته المنيفة، و مثُّ طلاب العلم بطول متنه الشريفة، و أجرى في بحر التأييد فلك وجوده و أطلع بدره من افق التأييد بمته و جوده، ما دام التاسع محدث الجهات و العاشر مدبر الكائنات، و عرفت الأشخاص بسماتها و انشقت الأرض عن نباتها، و تعاقبت الاناء و الساعات و دامت الأرض و السماوات.

وابيم الله انه لم ينزل مع علو رتبته و سمع قدره و منزلته في نهاية التواضع و خفض الجناح و كسر النفس و لين الجانب، و بذل الجهد في اصال النفع و دفع الضرر عن الأقارب و الأجانب. و اذا اجتمع مع المتألهين، عَدَ نفسه كواحد منهم، و لم تمل نفسه العلية ابدا الى التمييز بشيء ما عنهم، قيمة بهذه الصفة عن ابناء جنسه و خصمه الله بهذه الخصلة تركية نفسه، حتى اتى رأيته مرارا ایام ملازمته قد صفت النعال و سبق الى وضعها لتلذته مع انه شيخ كبير جاوز التسعين، و كان يستعين به الناس و لا يستعين.

فطوبى له من جميل حسن خلقه و نبيل عظم خلقه.

طلق اليدين مؤدب الخدام

سهل اللقاء اذا حللت بداره

لم تدر أيهما ذوى الأرحام

و اذا رأيت صديقه و شقيقه

در تذکرہ شیخ علی حزین مسطور است: «استاد العلماء و اسوة العرفاء، مولانا شاه محمد الشیرازی متخلق به اخلاق حمیده نبوی و متآدب به ادب مرضیه مرتضوی و از بدایت تمیز تا نهایت زندگانی که از عمر طبیعی درگذشته بود روزگار خود را صرف خدمت دینیه و نشر معارف یقینیه و ادای تحصیل مثوبات نموده به ادراک صحبت بسیاری از علماء و عرفاء و اتقیا فایز گردیده بود، و از مائیر قلم فیض شیم آن فاضل محقق، رسائل شریفه و شرح صحیفه و تحقیقات لطیفه بر صفحه روزگار به یادگار است.

رافق حروف در شیراز قدری از احادیث در حضور سامی ایشان قرائت تحقیق نموده و کتاب حکمة العین را با حواسی در خدمتش گذرانیده و حاضر بود که آن نقاوه سعادتمدان به جهان جاودان ارتحال فرموده طوبی لهم و حسن مأب. گاهی طبع مستقیمش به انشاد شعر مایل و ابیات غرا و رباعیات آشنا به مذاق عرفا از نتایج افکار آن نحریر سخنپرداز در میان و تخلص آن عارف معارف «عارف» است».

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 193

و نیز در سوانح عمری نوشته که مولانای اعظم، استاد العلماء از نوادر روزگار بود. تتبعی عظیم و حفظی قوى و عمری طویل داشت. ادراک صحبت بسیاری از علماء و اکابر عرفا نموده اکثر ممالک عالم را دیده بود و در تحصیل مراتب حالیه و تکمیل نفس ریاضتها کشیده به مشایخ و اولیا اخلاقی عظیم داشت و بغایت ستوده اخلاق و کریم الذات بود. قریب به یکصد و سی سال عمر یافت و همه را صرف نشر علم و حق طلبی و خیرخواهی عباد نمود و چند رساله در حدیث و حکمت از مصنفات او است تا آنکه بعد از چندی از ورود فقیر به آن بلده رحلت کرد».

(9) مولانا میرزا عبد الله المعروف الافندی [1066- حدود 1130]:³⁷⁴

از ماهرين فن رجال و فضلاي كاملين و علماء محققين بود. شیخ ابو علی در حاشیه کتاب منتهی المقال آورده که: «مولانا میرزا عبد الله- رحمه الله تعالى- از فضلاي كاملين و عارف در فن رجال و از تلامذه علامه مجلسی بود. از تصانيف او است: کتاب رياض العلماء فى احوال العلماء که در آن از زمان غيبيت صغري تا زمان خود که سنه الف و مائة و تسعه عشر بود احوال علماء

را درج فرموده. و له الصحيفة الثالثة المشتملة على أدعية مولانا السجاد ذى الثفانات. عليه أفضل التسليمات. و غير ذلك مما ذكره بنفسه في رياض العلماء».

(10) الشيخ ابراهيم بن عبد الله الزاهدي الجيلاني [-1119]:³⁷⁵

شيخ على حزين در تذكرة خود آورده: «الفاضل المحقق الحقاني الشيخ ابراهيم بن الشيخ عبد الله الزاهدي الجيلاني عم عالى مقدار این خاکسار است. مظهر شوارق انوار و مؤید بتاییدات کردگار و از نوادر روزگار بود. جامع علوم دینی و معارف یقینیه و حاوی کمالات صوریه و معنویه، تلمیذ والد بزرگوار خود است. متواتر بلده طبیه لا هیجان و مرجع افضل گیلان، صیت فضائل و مناقیش به اعلی و ادانی اطراف و اکناف رسیده و نوبهار فیض سرمدی و گل خلق عظیم محمدی از ریاض طبع فیاضش دمیده. فضائل حقیقیه نفسانیه را با محسن ظاهریه جمع داشت. حسن تحریر و تقریرش دلپذیر و در شعر و انشا و لغز و معما بر نظری و جمیع خطوط را به غایت خوش و دلکش می نگاشت. از جمله مصنفات شریفه اش حاشیه ای است مسمی به رافع الخلاف بر کتاب مختلف علامه حلی- عليه الرحمه- و حاشیه ای دیگر موسوم به کاشف الغواشی بر کشاف که تا سوره مبارکه احلف رسیده، و

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 194

رساله ای دیگر در توضیح کتاب افليدس، و قصاید غرا در مدایح آل عبا و مراثی نیکو در تعزیت سید الشهداء و اشعار ستوده از مأثر طبع و قاد ایشان بر صفحه روزگار باقی است. در سال یکهزار و یکصد و نوزده (1119) هجری به عالم بقا ارتحال فرمود و در لا هیجان مدفون شد. چون این واقعه به اصفهان رسید مرثیه [ای] وارد خاطر فقیر شد، به ذکر چند بیت از آن مبادرت می نماید:

نظم:

بلبل دلخون گشته ز منقار فروریخت	زین واقعه رنگ از رخ گلزار فروریخت
هوش از سر این ساغر سرشار فروریخت	پیمانه سرشار کشیدی تو و ما را
بگسستی و شیرازه گفتار فروریخت	پیوند نفس از لب اعجاز ترنم
بام و در گنجینه اسرار فروریخت	چون گنج تنت تا به دل خاک دفین شد
بر صفحه این آینه زنگار فروریخت	در ماتم تو ناصیه صبح کبود است
برگ و بر این باغ به یکبار فروریخت	بی باد بهار نفست گشت خزان دل
در پیرهن طاقت ما خار فروریخت	تا گلشن جان پرور عمر تو خزان شد
زین طرفه خزانی که به گلزار فروریخت	بالوپر مرغان چمن گشت شکسته

و نیز مرثیه دیگر گفته که یک بیت از آن در اینجا ثبت می شود:

در ماتم علامه اصحاب شهود است

امروز که از لطمہ رخ صبح کبود است

(11) مولانا صدر الدين على بن نظام الدين احمد الحسنی الحسينی المعروف به سید على خان المدنی [1052- 1120 هـ]:³⁷⁶

از مشاهیر ادب و بلغای عصر و معارف فضلاً و علمای دهر بود. در انشاء نظم و نثر کمال تبحر داشت. در علم حدیث و روایت شاگرد شیخ جعفر بن کمال الدین بحرانی است. نسب شریفش بر وجہی است که خودش در رساله‌ای که در توضیح پنج حديث از احادیثی که سلسله اسناد آنها به واسطه آبای او به حضرت رسول‌صلی الله علیه و آله می‌رسد نوشته بهاین‌ترتیب که: سید علی صدر الدین بن احمد نظام الدین بن محمد معصوم بن احمد نظام الدین بن ابراهیم بن سلام الله بن مسعود بن محمد صدر الحقيقة بن منصور غیاث الدین بن ابراهیم شرف الملة بن محمد صدر الدین بن اسحاق عز الدین بن علی ضیاء الدین بن عربشاه زین الدین بن امیر نجیب الدین بن امیر خطیر الدین

نحوه السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 195

الحسن بن جمال الدین بن الحسین العزیزی بن علی بن زید الاعثم بن علی بن محمد بن علی بن جعفر بن احمد السکین بن جعفر بن محمد بن زید الشهید بن امام علی بن الحسین بن علی بن ابی طالب- صلوات الله علیهم اجمعین³⁷⁷- و مثل این در سند احادیث کمتر اتفاق شده. جدش سید معصوم از تلامذه ملا محمد امین استرآبادی است و از او روایت حدیث دارد. پدرس نظام الدین نیز از اهل علم و روایت بود. سید علی خان به واسطه پدر خود از جد خود روایت دارد.

غلامعلی آزاد حنفی بلگرامی در تاریخ مأثر الکرام آورده: «سید علی بن سید نظام الدین احمد بن سید معصوم الدشتکی الشیرازی المعروف به سید علی معصوم از مشاهیر ادب و صنادید شعراء است، مؤلف انوار الریبع فی انواع الدیع، و ریاض السالکین شرح صحیفه کامله، و حاشیه قاموس، و سلافة العصر تذکرہ شعرای عرب، و دیوان شعر. خاندان او در شیراز بیت علم و فضل بوده است و مدرسه منصوريه شیراز منسوب به جد او میر غیاث الدین منصور است که از غایت شهرت حاجت به شرح ندارد. و سید علی به اضافه نام جد قریب خود به سید علی معصوم مشهور گردیده».

ایضا در آن تاریخ بعد ذکر نبندی از حالات پدرس میر نظام الدین مسطور است که: «میر نظام الدین احمد از دختر قطبشاه فرزندی نیاورد. سید علی از بطن زوجه دیگر شب شنبه پانزدهم جمادی الاولی سنه اثنین و خمسین و الف در مدینه منوره متولد شد، لهذا او را «مدنی» گویند، و به کسب کمال پرداخته سرآمد ادبای عصر گردید. و شب شنبه ششم شعبان سنه سنت و سنتین و الف به قصد حیدرآباد از مکه معظمه برآمد و روز جمعه بیست و دوم ربیع الاول سنه ثمان و سنتین و الف به حیدرآباد رسید و با والد خود ملاقات کرد. و چون سلطان عبد الله از سریر حیات فرود آمد و ابو الحسن که آخر سلاطین قطبشاهیه است بر تخت فرمانروائی برآمد و میر نظام الدین احمد بعد یک سال فوت کرد ابو الحسن در اتفاق متعلقان میر نظام الدین احمد کمر بست و نگاهبانان گذاشته راه آمد و شد مسدود ساخت. سید علی عریضه‌ای به جانب خلد مکان ارسال داشت و ادراک عتبه سعادت استدعا نمود. خلد مکان در آن ایام از هند متوجه دکن بود. فرمان طلب سید علی به نام ابو الحسن عز اصدر یافت. ابو الحسن، سید علی را با اهل و عیال رخصت داد. سید رخت کوچ برپسته خلد مکان را در دار السرور برهانپور ملازمت نمود. پادشاه او را به عنایات خسروانی نواخت و به منصب «هزار و پانصدی» سیصد سوار دواسبه سرافراز فرمود و در رکاب خلد مکان به اورنگ‌آباد آمد. و چون رایات خلد مکان به جانب احمدنگر ارتفاع یافت سید علی را به حراست اورنگ‌آباد مأمور ساخت. سید مدتی

نحوه السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 196

بر این خدمت قیام داشت. پس از آن حکومت ماهور و غیره از توابع صوبه برار توفیض یافت. در آخر از حکومت ماهور استغفا نمود و التماس دیوانی برهانپور کرد و درجه پذیرائی یافت. در برهانپور رفقه به دیوانی پرداخت. بعد مرور زمانی از خلد مکان رخصت حرمن شریفین گرفت و با اهل و عیال به اماکن فیض مواطن رفت و از آنجا به زیارت عتبات عالیات شتافت و به مشهد مقدس رسید و به صفاهان آمد و سلطان حسین صفوی را ملازمت نمود. التقاطی که مطعم نظر بود نیافت، ناگزیر رخت به وطن اصلی یعنی شیراز کشید و در مدرسه منصوريه پای اقامت فشرد و عمر به افاده طبله به پایان رسانید».

شیخ علی حزین در تذکره خود آورده: «السید الكبير و الفاضل النحریر، صدر الدين السيد على خان بن سید نظام الدین احمد الحسینی خلف سلسله عليه غوث الحکماء امیر غیاث الدین منصور شیرازی- قدس الله روحه العزیز- است که ملقب شده به «استداد الشر» و هو من الشمس اظهر. و احوال افضل اعلام این سلسله عليه چون صدر الحکماء امیر صدر الدين محمد دشتکی شیرازی و سید مبارک شاه و میر اصیل الدین محدث و غیرهم بر ارباب بصائر مستور نیست. موطن اصلی ایشان مدینه طبیه بوده و از آنجا به دار العلم شیراز آمده مسکن اختیار نمود و صاحب ضیاع و عقار گردیده به احتشام و اعزاز

³⁷⁶. طبقات اعلام الشیعه، ص 521، مأثر الکرام فی تاریخ بلگرام، ص 286، نسمة السحر فی من تشیع و شعر، تذکرة المعاصرین، ص 98 به بعد، روضات الجنات، ص 413، آثار العجم، ذیل ص 83، تذکرة المعاصرین، ص 97 و منابع دیگر.

³⁷⁷. سید علی خان مدنی در رساله مذکور گفته: «هذه الاخبار الخمسة من مسلسل الحديث بالأباء بسبعة وعشرين آباء و فلما اتفق ذلك في اخبار الخاصة حتى قال شيخنا الشهيد الشيخ زین الدين- قدس سره- في شرح الدرایة بعد ايراد الحديث المسلسل المروى عن ابی محمد الحسین بن علی بن ابی طالب البخاری باربعة عشر آباء هذا اکثر ما اتفق لنا روایته من الاحادیث المسلسلة بالأباء. انتهى و الله الحمد»). (حاشیه نسخه چاپی).

روزگاری دراز بسر برده‌اند تا آنکه سید نظام الدین احمد باز ساکن حجاز گردیده، ولادت باسعادت سید علی خان و نشو و نمای ایشان در آن مکان بابرکت و اعزاز اتفاق افتاده، در خدمت والد مبرور خود به حیدرآباد دکن ارتحال نموده، و چندی در آن مقام به اجلال و اکرام گذرازینیده الحق لفظ «خان» به اسم سامی ایشان بعد از وصلت با ملوک قطبیه دکن و منصب صدارت و امارت بوده است. بعد از چندی با همه تجمل و احترام، کراحت تمام از مکث در آن مقام به خاطر سید علی خان مرحوم را دیافت شوق عود به حرمین اطیبین شد چنان‌که این حالت از بسیاری اشعار آن سید بزرگوار آشکار است. قطع علایق از آن دیار نموده به مکه مکرمه انتقال فرمود و در ظرف اعوام قلیل هر سالی دست بدل و ایشار از اموال بسیار عاری گشته به عزیمت زیارت عتبه علیه غرویه و مشاهد مقدسه عراق و اشتباق به وثاق مألفه اجداد با کاروان حاج ایران به نجف اشرف آمده شرف ادرال آن سعادات یافت. پس ارخای³⁷⁸ عنان به صوت دارالسلطنه اصفهان فرموده اشراف و اعیان و اکابر و سلطان، مقدم او را به اکرام و اعزاز تلقی نمودند. رقم حروف در آن بلده فاخره با آن سلاله عترت طاهره صحبت‌های مستوفی داشته عهد محبت و وفاق در میان استحکام تمام یافته بود. آخر به شیراز رفته بعد از فرصتی اندک، داعی حق را لبیک اجابت نموده در جوار مرقد اجداد خود امیر صدر الدین محمد و امیر غیاث الدین منصور مبرور- روح الله ارواحهم- آرامگاه یافت و فقیر در مرثیه آن اوحد زمان، قطعه‌ای عربی که متضمن تاریخ بود انشاد نمود که از ضعف و اندراس حواس به خاطر نمانده و

نجوم السماء في ترجم العلما (شرح حال علمي شيعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 197
تعیین تاریخ نمی‌تواند نمود.

بالجمله سید عالی قدر در علوم عربیت، امام اعلام و در بلاغت نظماً و نثرا به منتهی المرام و اقصى المقام ارتقا نموده و اعوام و دهور انقضا یافته که در عرب شاعری چون او به عرصه ظهور نیامده بود. و در انواع دیگر علوم نیز وسیع الیاع و به دقت طبع و جودت ذهن، فرید اصقاع می‌نمود چنان‌که این مراتب از مائة اقلام آن امام همام مثل کتاب بدیعیه و سلافه و شرح صحیفه کامله که در موقع خود بی‌نظری است، و دیوان اشعار بلاغت آثار او كالنار على العلم والنور في الظلم روشن و هویدا است. انواع اشعار رائقه و استعارات فائقه در اشعار دیوان رفیع بنیان او که بحری است لبالب از لئالی آبدار و درجی است مملو به یواقتیت گران‌مقدار مندرج است، و الحق کلامش در فصاحت و بلاغت و عذوبت و سلاست به ذروه عليا و غایت قصوى رسیده. سواد مدادش نبل انفعال بر چهاره مقال اکثر بلغای عرب کشیده و چون به نظم فارسی التفات نفرموده در این ارتجال و ضيق مجال به چند بیت از اشعار آن گرامی‌مقدار که ذخیره خاطر فاتر بود اکتفا می‌نماید. در قصیده بائیه در مدح سرور اولیا- عليه التحية و الثناء- فرموده:

لنا من شأنك العجب العجاب

أمير المؤمنين فدتك نفسى

و نواك الذين شقوا فخابوا

تولاك الأولى سعدوا ففازوا

لوجهك ساجدين ولم يجايبوا

ولو علم الورى ما أنت أضحاوا

و وجه الله لو رفع الحجاب

يمين الله لو كشف المعطى

سمئت عن أن يجللها سحاب

خفيت على العيون و أنت شمس

ولم يبصره أعمى العين غاب

وليس على الصباح اذا تجلى

محمد (ص) الذي المستطاب

لسر ما دعاك أبا تراب

اليك و أنت علته انتساب

فكان لكل من هو من تراب

ولو لا أنت لم يخلق تراب

فلولا أنت لم يخلق سماء

يعاقب من يعاقب أو يثاب

وفيك وفي ولائك يوم حشر

و انجيل ابن مرريم و الكتاب

بفضلك أفصحت توراة موسى

و من قوم لدعوتهم أجايبوا

فيما عجبنا من نواك قدما

³⁷⁸. ارخای عنان- ارخای فرس- از چیزی بی‌تأمل گذشتند (لغتنامه دهخدا).

<p>فضلوا عنك ألم خفى الصواب</p> <p>و هل فى الحق اذ صدع ارتياپ</p> <p>نصيب فى الخلافة أو نصاب</p> <p>على رغم هناك للك الرقاب</p> <p>و ان أضحت له الحسب الباب</p>	<p>أزاغوا عن صراط الحق عمدًا</p> <p>أم ارتباوا بما لا ريب فيه</p> <p>و هل لسواك بعد غدير خم</p> <p>أ لم يجعلك مولاهم فنلت</p> <p>فلم يطمح اليها هاشمي</p>
---	---

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۱۹۸

<p>و هم سیان ان حضروا و غابوا</p> <p>فبالأشقين ما حل العقاب</p> <p>فكتت البدر تتبه الكلاب</p>	<p>فمن تيم بن مرّة أو عدى</p> <p>لئن جدوك حقك عن شقاء</p> <p>فكم سفهت عليك حلوم قوم</p>
---	---

و در مقابل قصیده مشهوره خاتم المجتهدين شیخ بهاء الدین محمد و والدش شیخ حسین بن عبد الصمد عاملی- قدس الله ارواحهم-
گفتند:

فامزج الكأس يا رشا من فيك	كوكب الصبح قد بدا يحكى
---------------------------	------------------------

الى آخره.

از جمله مصنفات او است کتاب سلافة العصر فی محاسن اعیان العصر مشتمل بر تذکره شعرای عرب و ادبای عصر خود که در مائۀ حادی عشر به هم رسیده‌اند، و شروع تصنیف آن سال هزار و هشتاد و یک (1081) هجری است.

و کتاب ریاض السالکین شرح صحیفه حضرت سید الساجدین- علیه السلام- که در ابتدای زمان سلطان حسین صفوی مرحوم در سال هزار و یکصد و شش (1106) هجری تصنیف فرموده،

و کتاب انوار الربيع فی انواع البديع در شرح بدیعیه که خود نظم کرده،

و کتاب حدائق ندیه شرح فوائد صمدیه،

و کتاب سلوة الغریب در غرایب بحار و عجایب جزایر،

و رساله الكلم الطیب و الغیث الصیب مشتمل بر ادعیه مختصره و احراز منتخبه،

و کتاب الدرجات الرفیعة [فی طبقات الشیعة]،

و دیوان اشعار،

و رساله در توضیح احادیث خمسه مسلسلة بالآباء که تاریخ ختمش بیست و پنجم ربیع الاول سنه تسع و مائه و الف است.

(12) الشیخ محمد بن عباد³⁷⁹ الجزايری [- 1131 هـ. ق]:

صاحب امل الامل او را به «عبد و فاضل» ستد و در زمره معاصرین خود شمرده.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمي شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 199

(13) مولانا محمد صادق الكرباسی الاصفهانی الهمدانی [1003- 1070 هـ. ق]:³⁸¹

صاحب شذور العقیان او را به «فاضل کامل و عابد زاده و ورع صالح» ستد و گفته که آخوند ملا محمد تقی مجلسی مرحوم در سنه ثمان و سنتین بعد الاف اجازه به نام ملای موصوف بر ظهر صحیفه سجادیه تحریر فرموده و در آنجا می‌فرماید: «بلغ المولی الجلیل و الفاضل النبیل، جامع المعقول و المنقول، حاوی الفروع و الاصول، مولانا محمد صادق- ادام الله تأییداته- بقراءتی عليه فی مجلس و اجزت ان یروی عنی زبور آل محمد و انجیل اهل البیت- علیهم السلام- باسانیدی المتناولة الى السيد الاجل و الشیخ الطائفۃ اعلاها مناولة عن خلیفة الرحمن فی الرؤیا التی ظهرت حقیقتها باستناد الصحیفہ فی الأفاق بعد ما صارت مهجورة»³⁸⁰ الى آخره.

(14) مولانا الشیخ مهذب الدین احمد بن رضا:³⁸²

فاضلی خبیر و عالمی نحریر از اصحاب رجال و ارباب کمال و تلمیذ رشید جناب شیخ حر عاملی- علیه الرحمه- بود.

در تذکرة العلماء مسطور است که از افضل تلامذه شیخ حر عاملی است: شیخ مهذب الدین احمد بن رضا مصنف کتاب فائق المقال فی الحديث و الرجال و دیگر کتب و رسائل است. وی در سال یکهزار و هشتاد و پنجم (1085) هجری که تاریخ ختم کتاب فائق المقال است وارد بلده حیدرآباد شده بود. در آن کتاب به تقریب ذکر حافظه بعض محدثین اشاره به بعض احوال خود نمود چنان‌که گفته است که من تا این زمان دوازده هزار حدیث بغیر سلسه اسنادیش در حفظ خود دارم و یکهزار و دو صد حدیث مع سلسه سندهای آن یاد دارم و بهسب اینلای خود به صحبت ملوک و کوشش برای عیال و ارتکاب سفرهای بعیده و تواتر امراض و مصائب و آلام عدیده از تحصیل کمال زیاده از این قاصر ماندم و اگر در بلاد عرب باقی می‌مانم شخصی کامل می‌شدم لکن قضا و قدر مرا در زمین هند انداخته است.» انتهی کلامه رحمه الله.

دیگر از تصانیف او است کتاب منهج القویم و رساله در فرائت و غیر ذلك من الرسائل.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمي شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 200

(15) مولانا محمد مؤمن بن الحاج محمد قاسم الجزايري جرثما و محتدا الشيرازي منشا و مولدا [1074-]:³⁸³

کان ادبیا منشاً محققاً مدققاً فاضلاً کاماً، له خزانة الخيال في الأدب.

محمد مؤمن موصوف در کتاب طیف الخيال به تقریب ذکر اساتذه خود آورده که بسیاری از علم صرف و نحو و معانی و بیان و بدیع و فقه و تفسیر و حدیث را از سید سند مولانا سید قاسم بن سید خیر الله حسینی اخذ نمودم و لغت و فروع فقه و اصول آن را از امیر زین العبادین حائری انصاری و از استاد اعلم و ملاذ اعظم و الاصل السامي و الفرع العالی الثامی شیخ علی بن محمد التمامی، و از عالم ریانی شیخ صالح بن عبد الشریف البحرانی و بسیاری از کلام و حکمت طبیعی و الهی و قدری از تفسیر و دیگر عقليات را از مولانا مسیح الزمان محمد اسماعیل فسوی و از علامه اوحد مولانا شاه محمد اصطهباناتی اصلا و مولدا الشیرازی منزله و موطنها، و بسیاری از فنون ریاضیه و فن رمل و فرانض را از مولانا لطفا، و اکثر اصول فقه و حکمت را از امیر شرف الدین علی معروف به دستغیب و امیر نصیر الدین محمد البیضاوی الشیرازی و مولانا محمد صالح الخفری و مولانا محمد حسین المازندرانی مولدا و الشیرازی مسکنا، و فن طب علمی و عملی را از حکیم حاذق و بقراط عصر، حکیم محمد هادی اخذ نمودم.

379 . طبقات اعلام الشیعه(قرن 12، ص 652، قرن 11، ص 506): «عبد»

380 . طبقات اعلام الشیعه(قرن یازدهم) ص 506، امل الامل، ج 2، ص 278.

381 . طبقات اعلام الشیعه(قرن یازدهم) ص 277، شذور العقیان

382 . طبقات اعلام الشیعه(قرن یازدهم)، ص 600، نامه دانشوران.

383 - طبقات اعلام الشیعه، ص 748

از جمله مصنفات اوست کتاب جامع المسائل النحویة فی شرح الصمدیة البهائیة و آن شرحی است مبسوط که قبل بلوغ حد تکلیف تحریر فرموده،

دیگر کتاب در منثور مشتمل بر حواشی مدونه است بر شرح مزبور،

و کتاب بیان الآداب در شرح رساله آداب المتعلمين،

و کتاب مصباح المبتدئین از ترکیب رساله انمودج علامه زمخشیری،

و کتاب مشکاة العقول فی شرح لغز زبدة الاصول،

و کتاب قرة العین و سبیکة الالجین مشتمل بر توجیه آیات مشکله و احادیث غریبه و اسئله و اجویه علمیه و حل ابیات و عبارات و ذکر مغالطات منتشره و منظومه و الغاز و معنیات و فوائد متفرقه که تاریخ اتمامش سنه یکهزار و یکصد و یک (1101) هجری است،

و کتاب وسیله الغریب بر وتیره قرة العین،

و کتاب منیة الفؤاد بر طریقه کتاب سابق،

و تحفة الاخوان فی تحقیق الادیان، تعلیقات متفرقه بر اکثر کتب درسیه متداوله،

و تحفة الغریب و نخبة الطبیب، در شرح قانونچه،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 201

و تحفة الاحباء بر وتیره کشکول،

و تمیمه الفؤاد من المبعاد، در لطائف اشعار و نوادر عشاق،

رساله موسوم به جنات عدن مشتمل بر مسائلی از فنون ثمانیه،

کتاب مشرق السعدین در تأویل آیات مشکله و احادیث معضله و آن کتابی است مبسوط،

کتاب مجمع البحرين بر وتیره کتاب سابق،

دیوان شعر عربی موسوم به ثمر الفؤاد و سمر البعاد،

ثمرة الحياة و ذخيرة الممات مشتمل بر شرح چهل حدیث،

و از عده مصنفات او است کتاب مجالس الاخبار و مجالس الاخیار مشتمل بر هفت مجلد:

جلد اول مسمی به معارج القدس در تواریخ انبیا و بیان عصمتیان و تأویل آیات ظاهره در باب خلاف این معنی، و جلد ثانی موسوم به تحفة الایرار فی مناقب الانئمة الاطهار، و جلد ثالث در احوال ملوک و غیرهم مسمی به بحر المعارف، و جلد رابع در ذکر بعض اولیاء و علماء و شعراء مسمی به ربیع الایرار، و جلد خامس در احوال خود مؤلف و سوانح عمری و نوادر او موسوم به زهرة الحياة الدنيا، و جلد سادس در توجیه سه صد حدیث موسوم به روح الجنان، جلد سایع در فوائد متفرقه اکثر علوم و فنون مسمی به لطائف الظرائف.

و جنات الفردوس در اصطلاحات علوم و تعریفات،

و کتاب طرب المجالس در لطائف و ملاعبات،

و کتاب زینة المجالس بر طریقه کتاب سابق،

و کتاب مادة الحياة³⁸⁴ و آن کتابی است مبسوط در تأویل بعض احادیث و آیات و عبارت مشکله و قصص لطیفه و اشعار شریفه.

كتاب مدينة العلم مثل كتاب سابق در اسلوب و نظم،

و كتاب طيف الخيال في مناظرة العلم والمال،

و كتاب تعبير طيف الخيال في تحرير مناظرة العلم والمال مشتمل بر شرح مبسوط كتاب طيف الخيال.

مؤلف گوید که: صاحب تذكرة العلماء احتمال اتحاد محمد مؤمن موصوف با سید محمد مؤمن استرآبادی صاحب کتاب الرجعة تلمیذ سید نور الدین عاملی در تذکره خود نوشته لهذا احوال مصنفات محمد مؤمن موصوف در ذیل سید محمد مؤمن مؤلف کتاب الرجعة آورده و این قطعاً فاسد و غیر صحیح است و خود صاحب تذکره هم اشعار به این مطلب کرده اما با تردیدی و این تردید در غیر محل است.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 202

(16) مولانا میرزا حسن بن عبد الرزاق الlahجی [حدود 1045-1121 هـ. ق]:³⁸⁵

از افضل عصر و علمای عهد خود بود. علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر کسانی که در اثنای سفر گیلان و اصفهان با ایشان ملاقات نموده آورده: «و از افضل و اعلام که در آن سفر ملاقات شده فاضل محقق میرزا حسن خلف مرحوم مولانا عبد الرزاق لاھیجی است. در دارالمؤمنین قم که موطنش بود در سن کهولت و اواخر حیات، سعادت خدمت ایشان یافته‌ام. در علم و تقوا آیتی بود.

مصنفات شریفه دارد چون شمع یقین در عقاید دینیه، و جمال الصالحین در اعمال، و رساله ترقیه و غیر آن». انتهی.

دیگر از مصنفاتش رساله‌ای است موسوم به هدیه المسافر در احکام سفر، و رساله‌ای فارسی در بیان اصول دین معروف به اصول خمسه.

(17) آقا محمد هادی بن ملا صالح المازندرانی [- 1120 هـ. ق]:³⁸⁶

در اجازه ملا حیدر علی مسطور است: «فاضل علامه آقا محمد هادی بن محقق ملا صالح مازندرانی صاحب تصانیف کثیره است مثل شرح قواعد که کتابی است مبسوط، و شرح فروع کافی، و ترجمه معلم الاصول، و حاشیه بر تفسیر بیضاوی، و شرح شفیه فارسی، و کتاب انوار البلاغة در علم معانی و بیان، و غیر ذلك». و له رسالة فی الرضاع تزید علی الف بیت. کما فی سلافة العصر.

علی حزین گوید که بسیاری از کتاب تهذیب الاحکام شیخ طوسی- علیه الرحمه- را در مدرس محدث الزمانی آقا هادی- خلف مولانا محمد صالح مازندرانی- استفاده نمودم.

(18) محمد سعید بن ملا صالح مازندرانی [- 1116 هـ. ق]:³⁸⁷

در تذکره علی حزین مسطور است: «ملا محمد سعید اشرف، خلف فاضل محقق مولانا محمد صالح مازندرانی و صبیحزاده فدوة الفقهاء و المحدثین مولانا محمد تقی مجلسی اصفهانی است.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 203

اكتساب علوم و کمالات نموده در بدایت حال به شعر و شاعری رغبت نمود. طبعی رسا و سلیقه‌ای به سخن آشنا داشت. اشعار خوب و معنیات مرغوب از آن مغفور به بادگار است».³⁸⁸

384 - طبقات اعلام الشیعه: «ماء الحياة»

385 - طبقات اعلام الشیعه، ص 177، تذکره نصرآبادی، ص 157، تتمیم امل الامل، ص 109.

386 - طبقات اعلام الشیعه، ص 805.

387 - طبقات اعلام الشیعه، ص 314، تذکره حزین، ص 165، نتایج الافکار، ص 54، مائت کرام، ص 116.

در تذکره نتایج الافکار مسطور است که: «رنگبخش گلستان نکته‌دانی، ملا محمد سعید اشرف پسر ملا محمد صالح مازندرانی، فاضلی عالی مقام و شاعری خوش‌کلام بود. مجلم احوالش اینکه ملای موصوف در آغاز عهد عالمگیر پادشاه به هند آمده به ملازمت شاهی رسید و به تعیین زیب النسا بیگم مأمور گشته مدتی به فراغبالی گذرانید. آخر حب وطن مستولی گشت و قصیده‌ای در مدح زیب النسا مشتمل بر درخواست رخصت به قلم آورد. در آنجا می‌گوید:

در غربتم اگرچه فزون است اعتبار	یکباره از وطن نتوان برگرفت دل
گو خدمت حضور نباشد مرا شعار	پیش تو قرب و بعد تفاوت نمی‌کند
دل پیش تست تن چه به کابل چه قندهار	نسبت چو باطن است چه دهلي چه اصفهان

در سنه ثلث و ثمانین و الف به اصفهان عود نمود. کرت دیگر قائد روزگار، زمام اختیارش جانب هند کشید و در عظیم‌آباد پتنه به خدمت شاهزاده عظیم الشأن، خلف شاه عالم بهادر شاه که در آن زمان رایت حکومت آنجا می‌افراشت عز امتیاز اندوخته مورد مراحم نمایان گردید. شاهزاده خیلی طرف مراعات او نگاه می‌داشت و بنا بر کبر سن در مجلس خود، حکم نشستن کرده بود. ملا در پایان عمر، قصد بیت الله کرد و خواست از راه بنگاله در جهاز نشسته عازم منزل مقصود شود. فاما تا بلده مونگیر که از توابع عظیم‌آباد است رسیده در سنه سنت عشر و مائة و الف به رحمت حق پیوست. از کلام او است:

اسرار رموز جاودانی دانی	اشراف تو کمیت نکته‌دانی رانی
در شیوه تصویر به مانی مانی	هر چند که مانند نداری در خط

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 204

(19) مولانا الشیخ سلیمان بن عبد الله بن علی بن حسن بن احمد بن یوسف بن عمار البحرانی الماحوزی المعروف بالمحقق البحرانی [1075-1121 هـ. ق]:³⁸⁹

در لؤلؤة البحرين مسطور است که: «مولود و مسکن شیخ سلیمان، قریه دونج بود که از قرایی ثلثه ماحوز است لکن او در قریه «بلاد قبیم» از بحرین ساکن شد و همانجا وفات یافت. ریاست بلاد بحرین در زمان او بهمسوی او منتهی شد. و شیخ مذکور را دیده‌ام در وقتی که به عمر ده‌سالگی یا کمتر بودم.

و ایضا شیخ یوسف [بحرانی] آورده که به خط شیخ سلیمان مذکور یافته‌ام، نوشته بود که ولادت من در شب پانزدهم رمضان سنه یک‌هزار و هفتاد [1070] هجری واقع شد و قرآن مجید را در عمر هفت‌سالگی حفظ کرده‌ام و چون ده‌ساله شدم شروع به تحصیل علوم نمودم و پیوسته مشغول تحصیل و کسب کمال بوده‌ام تا وقت تحریر این کلام که سنه یک‌هزار و نود و نه [1099] هجری است». انتهی.

و ایضا آورده که تلمذنش شیخ عبد الله بن صالح بحرانی گفته است که شیخ مذکور در حفظ علوم و دقت نظر و سرعت جواب در مناظرات و طلاقت لسان، اعجوبه زمان بود. گاهی مثل او احدي را نبیدم و تقه و ضابط در نقل احادیث و پیشوای عصر و یکتای دهر خود بود. جمیع علمای زمان، اذاعان علم او نمودند و سایر حکماء دوران اقرار به فضل او دارند. جامع جمیع علوم و علامه جمیع فنون و حسن التقریر و عجیب التحریر و خطیب و شاعر ماهر و فصیح الكلام بود و بااین‌همه، غایت انصاف را کار می‌فرمود. و اعظم علوم او علم حدیث و رجال و تاریخ بود.

شیخ عبد الله مذکور گوید من تحصیل علم حدیث از او نمودم و نسبت تلمذ به خدمت او داشتم.

³⁸⁸ . به هند افتاده مدت‌ها به کام و ناکامی بسر می‌برد و در اواخر که عازم عود به ایران بود در راه بنگاله در سنه سادس عشر و مائة بعد الف، داعی حق را لبیک اجابت گفت. راقم آثم به ملاقات ایشان فیض‌باب نشده) (تذکره المعاصرین، ص 166).

³⁸⁹ . طبقات اعلام الشیعة، ص 321، لؤلؤة البحرين، ص 8، علماء البحرين، ص 77

مرا تربیت نمود و مقرب خود گردانید و به خدمت خود جا داد و از جمله اقران من مرا اختصاص به خود بخشید. وفاتش در هفتم رجب سنه یکهزار و یکصد و بیست [1120] هجری در مسکن او که قریه «بلاد قبیم» از بحرین بود واقع شد در حالی که عمرش قریب به پنجاه سال بود، و او را از آنچه بهسوی قریه «دونج» بالجیم بعد النون که از قریه‌های ماحوز- بالحاء المهملة و الزاء المعجمة- از بحرین است نقل کردند زیرا که او از اهل آنچا بود، در مقبره شیخ میثم بن المعلی که جد شیخ میثم بحرانی مشهور است دفن کردند.

باز شیخ یوسف بحرانی می‌فرماید که به اعتبار فاصله میان تاریخ ولادت شیخ سلیمان و تاریخ وفاتش که مذکور رشد ظاهر می‌شود که مدت عمرش چهل و چهار سال و تقریباً ده ماه بود. پس تلمیذش که مدت عمرش قریب پنجاه سال گفته است مشهور کرده است و بر تاریخ ولادتش مطلع

نحوه السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 205

نبوده. و شیخ سلیمان مذکور شاعری خوب بود و اشعار بسیار متفرق در پشت کتابها و مجموعه‌ها و در کتاب خود از هار الرباط نوشته است و مرثیه‌های خوب در مصائب حضرت امام حسین- علیه السلام- گفته، و من در صغر سن خود بسیاری از آنها را جمع کرده بودم لکن در وقت خراب شدن بحرین به آمدن خوارج، ضایع شد. و جمعی از فضلا داخل تلامذه شیخ مذکور بوده‌اند که مشهورترین ایشان والد من شیخ احمد و شیخ عبد الله بن حاج صالح بحرانی و استاد من شیخ حسین ماحوزی و شیخ اوحد امجد آقا شیخ احمد بن شیخ عبد الله بلادی بودند که احوال ایشان خواهد آمد. ان شاء الله تعالى.

ایضاً شیخ یوسف بحرانی آورده که شیخ سلیمان مذکور چندین تصانیف دارد لکن بسیاری از آنها رساله است که بعضی از آنها ناتمام مانده و بعضی به اتمام رسیده. از آن جمله کتاب چهل حدیث در امامت از روایات عامله است که از بدترین (!) تصانیف او است و آن را به نام سلطان حسین صفوی تصنیف کرده بود،

2- دیگر کتاب از هار الرباط که به منزله کشکول و سه مجلد است،

3- و کتاب فوائد نجفیه که بسیاری از آن مشتمل بر رسائل مختصره سابقه و حواشی متقدمه او است،

4- و کتاب عشره کامله متضمن ده مسئله از اصول فقه که دلالت بر تصلیب دست او در طریقہ مجتهدین دارد لکن از چندین فوائد متفرقه متأخره او مفهوم می‌شود که بعد از آن میلی به طریقہ اخباریین به هم رسانید.

5- دیگر کتاب الشفاء در حکمت نظریه است.

6- و رساله در نماز،

7- و رساله در مناسک مختصره حج،

8- و رساله در احکام آب چاه مسمی به نفحۃ العییر فی طهارة البیر،

9- و رساله ثانیه در مناسک مختصره حج،

10- و رساله ثالثه در مسائل خلافیه در مناسک حج،

11- و رساله اقامۃ الدلیل فی نصرۃ الحسن بن عقیل در عدم نجاست آب قلیل،

12- و رساله در وجوب عینی نماز جمعه و آن را از راه نقض بر رساله بعض فضلا که نماز مذکور را در زمان غیبت جایز نمی‌دانستند تصنیف کرده،

13- و کتاب المراجع در شرح فهرست شیخ طوسی لکن ناتمام مانده و تا باب التاء تصنیف شده،

14- و رساله البلغة در احوال رجال که بر طریقہ رساله وجیزه مولانا مجلسی است،

15- و رساله در علم منطق و شرح آن،

- 16- و رساله در تحریم غوطه زدن بر صائم و عدم نقض صوم،
نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 206
- 17- و رساله در نجاست بول اسب و خر و استر،
- 18- و رساله در وجوب طهارت لغیرها خصوصا غسل جنابت یعنی از برای نماز واجب و امثال آن واجب می‌شود،
- 19- و رساله در فضیلت تسبیحات اربعه بر حمد در رکعت سوم و چهارم،
- 20- و رساله در شرح خطبه استسقا،
- 21- و رساله در تعریف رساله فارسیه مشتمل بر ذکر چهار مسئله،
- 22- و رساله در تحقیق آنکه نهادن پیشانی جزئی از سجود است و آن را در معارضه شیخ محمد بن ماجد- ره- تصنیف کرده،
- 23- و رساله در مسئله طلاق غایب،
- 24- و رساله در بیان آنکه نیت مؤمن بهتر از عمل او است،
- 25- و رساله در سبب تساهل علما در تحریر ادلہ امور مستحبه،
- 26- و رساله صوب الندا در مسئله بدا که ناتمام مانده،
- 27- و رساله و مسئله استقلال پدر به ولایت در نکاح دختر بالغه رشیده،
- 28- و رساله ثانیه در مسئله بدا مسمی به اعلام الهدی،
- 29- و رساله در جواز تقلید،
- 30- و رساله ذخیرة المحشر در ذکر فساد نسب عمر،
- 31- و رساله نکت البیدعه در ذکر فرقه‌های شیعه،
- 32- و رساله در اعراب تبارک الله احسن الخالقین،
- 33- و رساله در اسرار صلاة،
- 34- و رساله در استخارات،
- 35- و رساله در فرعه،
- 36- و رساله در احکام صوم،
- 37- و کتاب شرح باب حادی عشر که ناتمام است،
- 38- و رساله در وجوب غسل جمعه،
- 39- و رساله در مسئله چاه و بالوعه،
- 40- و رساله در علم نحو،

41- و رساله مقدمه واجب،

42- و رساله در معمیات و الغاز مسمی به محامل الاعجاز،

43- و رساله در بیان مسائل آنچه تأخیرش از اول اوقات مستحب است، و آن رساله‌ای خوب و

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 207
مسمی به ناظمه الشتات است،

44- و رساله الشمسیة در ذکر برگردیدن آفتاب از برای حضرت امیر،

45- و رساله در مسئله وقوع حدث در اثنای غسل،

46- و رساله در تحریم تسمیه حضرت امام زمان علیه السلام،

47- و رساله در مسئله تعلیم علم نجوم موسوم به سر مکتوم،

48- و رساله در کفر اهل کتاب و نصاب که ناتمام است،

49- و کتاب هدایة القاصدین الى عقائد الدين،

50- و رساله مسمی به ضوء النهار،

51- و کتاب شرح مفتاح الفلاح،

52- و کتاب شرح اثنی عشریه شیخ بهائی- علیه الرحمة- ناتمام،

53- و رساله مسمی به سلافة البهية فی الترجمة المیثمه که در آن بعض احوال شیخ میثم بحرانی را ذکر نموده.

پس عدد تصانیف مذکوره به پنجاه و هشت می‌رسد.

و ایضا شیخ یوسف [بحرانی] آورده که بسیاری از مسائل مذکوره ناتمام است و بعضی از آن از مسوده به بیاض نرسیده. و شیخ سلیمان مذکور از استاد خود فقیه نبیه شیخ سلیمان بن علی بن راشد بحرانی شاخوری و هم از شیخ احمد بن یوسف خطی و مولانا علامه محمد باقر مجلسی و شیخ محمد بن ماجد بن مسعود ماحوزی و سید هاشم بن سلیمان تویلی و شیخ صالح بن عبد الکریم بحرانی روایت داشت.

(20) مولانا الشیخ علی بن الشیخ حسن بن یوسف البلاذی البحرانی:³⁹⁰

از معاصرین شیخ سلیمان سابق الذکر است.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که شیخ علی فاضل جلیل بود و خصوصا در عربیت و معقولات مهارت بسیار داشت و مدرس و امام نماز جمعه و جماعت بود، و از شیخ محمد بن ماجد بن مسعود بحرانی روایت احادیث داشت، و معاصر شیخ سلیمان مذکور بود، و معارضه با او در دعوی فضل داشت چنان‌که عادت علمای معاصرین یکیگر است در اعصار، لکن شهرت میان عرب و عجم شیخ سلیمان را بود. شیخ حسن والد شیخ علی مذکور و همچنین جدش شیخ یوسف فاضل جلیل القدر بود [ند].

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 208

در امل الامل مسطور است که شیخ حسن بن یوسف بحرانی بلاذی فاضل متبحر و شاعر ادبی از معاصرین است.

390 . طبقات اعلام الشیعه، ص 507، لؤلؤة البحرين، ص 74

و در لؤلؤة البحرين مذکور است که قبر شیخ یوسف- جد شیخ علی مسطور- در قریه بلاد به مقبره مشهد واقع است. و له حکایة حکاها ثمة فی سقوط رأس المنارة علی قبره طاب ثراه.

(21) الشیخ داود بن حسن الجزائی البحارانی:³⁹¹

منسوب است بهسوی قریه جزیره- به جیم قبل از زای معجمه و سکون ما قبل از رای مهمله- از قریه‌های بحرین که به جزیره صالح مشهور است.

در لؤلؤة [البحرين] مسطور است که شیخ داود مذکور، کتاب اختیار الکشی را که از تألیفات شیخ طوسی در علم رجال است بهترتب حروف تهجهی مرتب ساخته و استاد من شیخ عبد الله بن صالح بحرانی گفته که شیخ داود، صالح و ادیب و صحیح الاعتقاد بود، خلوص در محبت اهل بیت- علیهم السلام- داشت و کتاب اختیار الکشی و رجال نجاشی را بر حروف تهجهی و هم کتاب معانی الاخبار را مرتب نموده. از تصانیف رساله در مسائل دین، و رساله در تحریم تنن است لکن دلائل مندرجه‌اش محکم نیست. بالجمله شیخ مذکور نیکوکار و صالح بود مگر آنکه قوت استدلال و تصرف در ترجیح اقوال نداشت. و او کتابهای بسیار به دست خود نوشته در مدرسه‌ای که در قریه جزیره بنا کرده بود وقف نمود و سایر کتابهای موقوفه‌اش به خط او و به خط غیر او قریب چهارصد کتاب بود.

و او را سه پسر فاضل از اخیار بودند: یکی شیخ علی که اکبر ایشان بود، دوم شیخ حسن، سوم شیخ صالح- رحمهم الله تعالى. و شیخ عبد الله مذکور می‌فرماید که شیخ علی بن شیخ داود مذکور پسری دارد که معاصر من است و شیخ داود در علم و فضل خصوصا در عربیت از پدر خود و هر دو عم خود افضل است و تقه و عادل و صالح است. و قبر شیخ داود بن حسن همچنین قبر پرش شیخ علی در حجره شمالیه از درگاه بنی صالح در قریه جزیره واقع است.

شیخ یوسف بحرانی گوید که شیخ داود بن شیخ علی که استاد من ذکرش را نموده است هم با من معاصر بود و به وصف ثقه و عدالت و نیکنفوسی و حسن اخلاق متصف بود. انتهی کلامه.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 209

(22) الشیخ احمد بن صالح بن حاجی بن علی بن عبد الحسین بن شيبة البحارانی الدرازی [1075-1124]:³⁹²

در لؤلؤة البحرين مسطور است که نسبت شیخ احمد مذکور به بعض اجداد من متصل می‌شود.

شیخ احمد، عالم صالح زاده بود و بعد از وفات شیخ جعفر بن کمال الدین بحرانی که در بلاد دکن و حیدرآباد مرجع خلائق بود شیخ احمد مذکور در آن بلاد قائم‌مقام او شد تا آنکه عالمگیر اورنگ زیب پادشاه بر آن بلاد فتح یافت. پس امر نمود که هر گروه را با مقدم و رئیس ایشان از آن بلاد بیرون کنند.

شیخ احمد، مقدم و رئیس گروه علمای آنجا بود و پادشاه مذکور هزار روپیه برای او فرستاد. پس شیخ مزبور به حج بیت الله رفت. بعد از آن بهسوی ولایت عجم مراجعت فرمود و در بلده جهرم که از توابع شیراز است توطن اختیار نمود. و او در زهد و ورع و تقوا و امر به معروف و نهی از منکر به درجه غایت رسیده بود و امامت نماز جمعه و جماعت داشت، و متصف به سخاوت و کرم بود، و به مال خود بر مهمانان ایثار می‌فرمود، و خانه او غالبا از جماعت غربا و مسکین مسافرین خصوصا از اهل بحرین خالی نمی‌ماند و به وقت ذکر شداید آخرت، غش و بیهوشی، لاحق حال او می‌شد.

شیخ یوسف بحرانی می‌فرماید که: مکاتبات او بهسوی پدرم در بحرین به جهت بعض مطالبی که در آنجا داشت می‌رسید.

از تصانیف او است: کتاب الطبل الاحمدی که نزد من موجود است و همه‌اش در علم طبل به طریق روایت است. دیگر رساله در استخاره است. وفاتش در ماه صفر سنه یاکهزار و یاکصد و بیست و چهار (1124) هجری واقع شد. سال ولادتش را چنان‌که به خط او نوشته دیده‌ام سنه یاکهزار و هفتاد و پنج (1075) هجری است.

صاحب تذكرة العلماء بعد نقل این عبارت شیخ یوسف آورده که: آنچه شیخ یوسف آورده که شیخ احمد مذکور در حیدرآباد قائم‌مقام شیخ جعفر بن کمال الدین بعد از وفاتش بود خالی از غرابت نیست زیرا که در احوال شیخ جعفر مذکور سابق مرقوم شد که وفاتش

391 . طبقات اعلام الشیعه، ص 250، در طبقات نام پدر او علی آمده.

392 . طبقات اعلام الشیعه، ص 38، لؤلؤة البحرين. الدرازی نسبة الى الدراز. فارسی بمعنى الطويل اي الجزيرة الطويلة) مجمع التواریخ للخلیل المرعشی الصفوی، ص 38) و قل قریة على سبعة فراسخ من شمال شرقی تندگستان بفارس من نواحی خورموج بیوشهر و بطن من ایل جباره (طبقات اعلام الشیعه، قرن دوازدهم، ص 252).

در سنه هزار و هشتاد و دو (1082) هجری اتفاق افتاد، پس بنا بر تاریخ ولادت شیخ احمد بن صالح که در اینجا مذکور شد ظاهر می‌شود که او در وقت [وفات] شیخ جعفر مذکور تخیلنا هفت‌ساله بوده باشد مع هذا چگونه در آن وقت در سایر امور مرجع آن ملاز شده باشد؟ مگر آنکه مراد آن باشد که بعد وفات شیخ جعفر بن کمال‌الدین به فاصله چند سال شیخ احمد بن صالح در زمان مرجیعت خود قائم‌مقام او گردید. و الله یعلم. و از

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 210

بعض تواریخ ظاهر می‌شود که فتح یافتن عالمگیر در حیدرآباد در سنه یک‌هزار و نود و هشت (1098) هجری بود. پس اینجا بنا بر تاریخ ولادت شیخ احمد بن صالح مذکور ظاهر می‌شود که شیخ در آن زمان بیست و سه‌ساله بود و الله العالم بحقيقة الحال.

(23) جمال المحققین مولانا آقا جمال الدین بن آقا حسین بن جمال الدین محمد الخوانساري [393]. ق: 1121 هـ.

از محققین زمانه و مدققین یگانه بود. فضائل جمال و کمال علمش بر السنه جمهور و در کتب رجالیه مسطور است.

بالجمله جناب او مرجع علما و فضلا و ملائے و ملاز خاص و عام بود. تکمیل علوم و فنون از حضرت والد ماجد خود علامه آقا حسین خوانساري و از آخرond ملا محمد نقی مجلسی- رضوان الله علیهمـ فرموده به اقصای مراتب اجتهاد و اعلای مدارج صلاح و سداد فائز شد. همواره به درس و افاده اشتغال داشت. از مصنفات شریفه او است:

1- حاشیه شرح لمعه که بهترین حواشی است و نظیر ندارد. و

2- حاشیه بر کتاب خفری. و

3- تعلیقات و حواشی بر کتاب شرایع الاسلام. و

4- حاشیه شرح مختصر الاصول عضدی که صاحب روضه بهیه در وصفش آورده: «و له حاشیة شرح مختصر الأصول للعضدی مشتمل على تحقیقات لم يسبق إليها أحد، مهدب، منقح، حقيق أن يكتب بالنور على صفحات و جلّات الحور، و هذا الشیخ معروف بالتحقیق و تتفیح المطالب و الصواب في المسائل و قلة الخطاء و الرلل، كثير الاشتغال بالتصنیف و التألهی و التدریس». انتهی.

و از تلامذه آن جناب جماعتی از علمای مجتهدین و فضلای کاملین‌اند از آن جمله آقا محمد اکمل اصفهانی والد آقا باقر ببهانی، و هم از آن جناب روایت داشته. و از آن جمله فاضل کامل ملا محمد بن فرج معروف به ملا رفیع مشهدی، از آن جناب روایت داشته، کذا قیل. و دیگر از علماند که ذکر آنها در اینجا موجب تطویل است و در کلام یکی از شعرای عجم متخلص به «فاتح» تاریخ وفاتش چنین یافته شد، قطعه تاریخ:

شد شفا بیمار از مهجوری آقا جمال

مردمان را حکمة العین از نظر شد ناپدید

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 211

شد جمال الصالحين مخفی ز چشم اهل حال

بی قواعد گشت مفتاح الفلاح اهل فضل

مشرق الشمسین دانش بود آن نیکو خصال

داشت کافی از کلام و افیش شرح اصول

باز کرد ابواب جنت را به رویش ذو‌الجلال

رفت چون در ماه صوم آن آفتاب از شهر علم

393 - طبقات اعلام الشیعه، ص 146، ریاض العلماء، ج 1، ص 114، در روضات الجنات سال فوت او را 1125 نوشته است.

سال فوتش را به فاتح هاتفی از غیب گفت

«کرد ایزد با حسین بن علی حشر جمال»

بنابراین ظاهر می‌شود که آقای موصوف در ماه رمضان سنه احادی و عشرين و مائة و الف وفات یافته. رحمه الله تعالى.

(24) مولانا الشیخ جعفر القاضی [394]- 1115 هـ ق:

از مشایخ علما و اعاظم فضلا بود و از تلامذه استاد العلماء آقا حسین خوانساری است کما فی الروضة البهیة.

ملا حیدر علی در احوال آقا حسین موصوف اورد که شیخ جعفر قاضی اصفهان که عالم و فاضل و مصنف حواشی بر شرح لمعه بود از او روایت داشت.

شیخ علی حزین در سوانح عمری خود اورده که فاضل مبرور شیخ جعفر قاضی از مشایخ بلده کمره و از اعاظم تلامذه استاد العلماء آقا حسین خوانساری و جامع فنون و علوم بود. در مدرس او جمعی کثیر از افضل استفاده می‌کردند و روزگاری به عزت و احتشام داشت، و به منصب شیخ الاسلامی رسید و آن شغل خطیر را به نهنج سنته تقدیم کرد و از وفور مهارت که در امور ملکی و فواین معاشرت داشت به وزارت اعظم نوید یافت. بعض امرای سلطانی که در پایه آن منصب بزرگ بودند در شکست کار او کوشیدند و پادشاه را از آن اراده درگزرا نیزند. در سن کهولت درگذشت و در حائر حسین- علیه السلام- مدفون شد. چون با والد مرحوم مودت و الفت تمام داشت مکرر فقیر به خدمت ایشان رسیده.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 212

(25) مولانا الشیخ علی:

برادر شیخ جعفر قاضی ماضی است.

شیخ علی حزین در سوانح عمری بعد ذکر شیخ جعفر برادرش می‌گوید: «دیگر برادر کهتر ایشان شیخ علی است. او نیز در سالک فضلا بود و بعد از برادر خود به چند سال درگذشت».

(26) المحقق المدقق الصمدانی میرزا محمد بن حسن الشیروانی الشهیر به ملا میرزا [395]- 1098 هـ ق:

علم وسیع الصدر و فاضل جلیل القدر بود. از ارشد تلامذه استاد العلماء آقا حسین خوانساری و داماد آخوند ملا محمد تقی مجلسی- علیه الرحمة- بود چنانچه از رساله ملا حیدر علی مفهوم می‌شود.

صاحب روضه بهیه اورده که استادش جناب آقا حسین خوانساری با آن فضل و کمال از تدقیقات او نزدیک ساخته به تنگ می‌شد (۹)

بحر العلوم طباطبائی در فوائد رجالیه می‌فرماید: «محمد بن الحسن الشیروانی الشهیر به ملا میرزا از تصانیف اوست کتب و رسائل بسیار، از آن جمله، شرح شرایع بر مبحث قضای و صلات جماعت که تقریباً دههزار بیت است. و از او است حواشی متفرقه بر مسالک، و رساله غسل میت و صلات او، و رساله در بیان شک و سهو، و رساله در جیره عبریه؟ و رساله در حبوه، و رساله در صید و دباغه، و رساله در بیان اینکه مار آیا نفس سائله دارد یا نه؟ و رساله در زکات، و اجوبه مسائل حل عبارات مشکله از قواعد از آن جمله است: «کل من علیها طهارة واجبة بین کبيرة و صغیرة یعنی الوجوب»، و از آن جمله «لو اشتري عبدا بجارية»، و از آن جمله: «لو کان الترك من طهارتین فی ثوابین»، و مسئله در وجه وجوب،

و رساله در جیش اسامه،

و رساله در بیان عصمت از سوره هل اتی،

و رساله در حل حدیث مشهور سنة اشیاء لیس للعبد قیها امر،

394 - طبقات اعلام الشیعه، ص 139، تتمیم امل الامل، ص 90.

395 - طبقات اعلام الشیعه (قرن یازدهم)، ص 524، تذکره نصرآبادی، ص 298

و رساله در حل حدیث من اعمی،

و رساله در بدا به زبان فارسی،

و رساله در نبوت و امامت به فارسی،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 213

و رساله در احباط و تکفیر،

و رساله در بیان اختلاف در نظری و ضروری،

و رساله در کائنات جو که آن را برای شاه عباس نوشته بود،

و رساله در صدق کلام الله،

و حاشیه معلم الاصول فارسی و عربی،

و حاشیه شرح مختصر،

و حاشیه مطالع،

و حاشیه بر حاشیه قدیمه،

و حاشیه بر خفری،

و حاشیه دیگر بر خفری،

و حاشیه در اثبات واجب،

و حاشیه حکمة العین،

و حاشیه شبہة الاستلزم،

و مسئله در اختیار،

و رساله انموذج العلوم،

و رساله در هندسه هفتده شکل،

و رساله در سالبة العدول.

(27) المولی حیدر علی بن ملا میرزا الشیروانی [- 1129 هـ. ق]:³⁹⁶

پسر رشید ملا میرزای سابق الذکر است. از افضل زمانه و محققین یگانه بود. ملا حیدر علی مجلسی در اجازه خود آورده که فاضل مقدس حیدر علی بن ملا میرزا محمد بن الحسن الشیروانی. از تصانیف او است: کتاب المجالس در امامت، و دیگر رسائل متعدده هم دارد.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 214

---

396 - طبقات اعلام الشیعه، ص 231، تتمیم امل الامل، ص 137، فیض القدسی (ج 102 بحار الانوار)، ص 137

(28) آقا رضی‌الدین محمد بن العلامه آقا حسین خوانساری [- 1113 هـ. ق]:³⁹⁷

علم المعنی و فاضل متكلم بود. از تصانیف او است: حاشیه بر حاشیه خفریه بر الهیات شرح تجرید.

شیخ علی حزین در رساله سوانح عمری خود بعد ذکر فضل و کمال علامی آقا جمال خلف ارشد آقا حسین آورده که: «دیگر فاضل عالی‌شان آقا رضی‌الدین محمد پسر آقا حسین خوانساری از اذکیای علماء بود. طبیعی بغایت دقیق و فکری عالی داشت. در خدمت او بسیاری از فضلا مستفید شدند. در جوانی درگذشت. رضی الله عنہ».

(29) مولانا محمد مسیح الکاشانی [- قبل از 1121 هـ]:³⁹⁸

سردفتر افضل اعلام و اذکیای ذوی الاحترام بود. افضل امین شیخ علی حزین در تذکره خود به تقریب ذکر علمای اعلام آورده: «المولی الادیب الفصیح محمد مسیح- رحمه الله- از اهالی کاشان و از تلامذه علامی آقا حسین خوانساری و به مصاہرات ایشان نیز ممتاز بود. به علوم متداوله ممارس، و فارس مضمون اشعار و در انشا مهارت داشت. به آراستگی و شایستگی، محفوظ آرای انجمن افضل و مصاحب دانشوران کامل، و «صاحب» در شعر تخلص ایشان است. فقیر در مجلس والد علامه- طاب ثراه- ادرالک صحبت آن صاحب کمال، بسیار نمود. تتبع قصیده لامیه طغائی فرموده ابیات خوب در آن قصیده دارد و شعر فارسی بسیار گفته اشعار عالی رتبه در آن میان از طبع مستقیمش بر صفحه روزگار به یادگار است». انتهی بقدر الحاجة.

(30) مولانا السید قوام الدین محمد السیفی الحسینی القزوینی [- 1150 هـ. ق]:³⁹⁹

از افضل فقهای کاملین و اکابر علمای مفسرین و محدثین است.

شیخ علی حزین در تذکره خود در ذیل اعلام از علمای کرام مرقوم ساخته: «السید الجلیل

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 215

قوام الدین محمد السیفی الحسینی القزوینی علیه الرحمة. احوال سلسله سادات سیفی حسینی قزوین و اصحاب کمالی که در آن خانواده بوده‌اند بر واقفان سیر مستور نخواهد بود. بالجمله میرزا قوام الدین، سلاله آن خاندان و از مشاهیر افضل زمان بود. در علوم عربیت نبیل العصر و در فقه و حدیث جلیل الفدر و منشرح الصدر، متحلی به اجناس فضائل و نقوله انتیابی کامل بود. پیوسته ملجاً غرباً و ضعفای هر دیار و کف دریانوالش رشك ابر بهار. قلم از اوصاف کمالش به عجز و انكسار اعتراف دارد. فقیر چندی در اصفهان و باری در قزوین، فیض صحبتی دریافت شعر عربی و فارسی به غایت سنجیده می‌گفت. متن کتاب لمعه دمشقیه را که در فقه مشهور است در کمال بلاغت منظوم نموده و در نظم تواریخ مهارت عجیبی داشت». انتهی بقدر الحاجة.

(31) مولانا میرزا باقر الاصفهانی [- 1170 هـ. ق]:⁴⁰⁰

از اذکیای عصر خود بود.

در تذکره علی حزین مسطور است که: «ذو المناقب و المفاخر المیرزا باقر- طاب مثواه- به قاضیزاده عباس‌آباد معروف و به فضائل ظاهری و باطنی موصوف. مولد و موطنش اصفهان و از اعیان زمان بود. استفاده منقول از حضرت مجتبه‌الزمان مولانا محمد باقر خراسانی- علیه الرحمة- و معمول از سید الحکماء میر قوام [الدین قزوینی]- قدس الله- نموده و مصاحبی درینه با والد علامه- رحمه الله- و عطوفتی تمام به حال را قم این مقاله داشت. سلیقه‌اش با دقایق صناعت شعر از اکثر افضل بیشتر و نی کلکش را در شکریزی قسمتی اوی و اوفر بود. در عشر سبعین از مراحل زندگانی، این جهان فانی را بدرود نموده به حظایر قدس ارتحال نمود.

گلزار به رنگ و بوی یار است

فصل گل و موسیم بهار است

397. طبقات اعلام الشیعه، ص 273، ریاض العلماء، ج 2، ص 316، تکمله امل الامل صدر.

398. طبقات اعلام الشیعه، ص 725، تذکره نصر‌آبادی، ص 28 و 175، روز روشن، ص 374، تذکره حزین، ص 121، سعینه خوشگو، حرف ص.

399. طبقات اعلام الشیعه، ص 603، ریاض الجن، روضه چهارم، روز روشن، ص 563، شمع انجمن، ص 206، تذکرة المعاصرین، ص 119.

400. طبقات اعلام الشیعه، ص 85، تذکره حزین، ص 132.

(32) مولانا الشیخ خلیل الله الطالقانی [- حدود 1120]⁴⁰¹

از افضل و کمالی عصر خود بود. در تذکره علی حزین مسطور است: «الفاضل العارف، مظہر العواطف، الشیخ خلیل الله الطالقانی از افضل اصحاب ایقان و مستغرق بحر عرفان، زلال چشمہ انس و آفاق و از حضیض علائق به اوچ اطلاق رسیده بود. چهل سال کمایش در یک خرقه و شبانه‌روزی به

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 216

یکدو لقمه جریش⁴⁰² اکتفا نموده کیفیت ریاضات و سلوک زندگانی آن زنده جادوگرانی، اتساع مقامی عظیم می‌خواهد. علوم ظاهر و باطن را جامع و نور شهود از سیمای او لامع بود. گوشہ عزلت در اصفهان اختیار و آخر از آنجا به ملا اعلیٰ انتقال نمود. خطوط رازیبا می‌نوشت و مجلدات بسیار کتب نافعه به قلم مبارک خود کتابت فرموده وقف بر طلب نمود و به قدم مصادقت و وداد که با والد علامه- اعلیٰ الله مقامه- داشت در بدبایات صبی قبول تربیت این بی‌سواد استعداد فرمود چنان‌که بسیاری از مقدمات علمیه را تلقین از آن عارف ربانی یافته و پرتو التفات او بر مشاعر این قاصر تافت. گاهی به انشای اشعار، زبان مقالش ترجمان حال شدی». انتهی بقدر الحاجة.

(33) الفاضل الادیب الفصیح محمد مسیح بن اسماعیل المعرفو بـ ملا مسیحا الفسائی [حدود 1037- 1127 هـ. ق]:⁴⁰³

از اکابر ادب و فضلای اعلام و افاحم علماء و اجلای ذوی الاحترام و از اعاظم تلامذه قدوة الانام آقا حسین خوانساری بود چنانچه شیخ علی حزین در تذکره خود به تقریب ذکر علمای اعلام آورده:

«المولی الاجل الفاضل الاکمل مسیح الانام اعلی الله مقامه. اسم شریفیش محمد مسیح بن اسماعیل فسائی است که از گرسیرات شیراز و در نزاهت و لطافت هوا ممتاز است و تخلص حضرت علامی در اشعار عربی «مسیح» و در فارسی «معنی» است. علامه روزگار و نادره ادوار، در جمیع علوم، سرآمد علمای اعلام و احذق انکیای افضل عالی مقام بود.»

و ایضا شیخ علی حزین بعد مرح بسیار می‌گوید که با آنکه به سبب کبر سن، آثار شکستگی و هرم از پیکر انورش آشکارا بود قوت حواس به درجه کمال [داشت] و اصلاح فتور و کلالی به آن روح مجسم راه نداشت. شکفتگی طبعش، رشك نوبهار روضه رضوان و سریز خامه حقایق تصویرش، زنگ کلفت از ضمیر هوشمندان می‌زدود. بسی رسانی نفیسه و حواسی شریفه از ماثر ذهن وقاد و طبع نقاش بر صفحه روزگار به یادگار، و خطب غرا و منشات بدبیعاش، کحل الجواهر بصائر فصحای بلاغت شعار است. اشعار عربی آن مسیح، کسدادفکن کالای بزارچه بدیع و حریری و رونق‌شکن شعر متبنی و معربی، و در انشای شعر فارسی، شکرشنکان را صلای احسان و نوال داده و از نوای کلک طوبی مثل به صوامع قفسی سروشان، در گنجینه معنی گشاده تا آنکه در مراحل عشر تسعین، جهان بی‌بیقا را وداع نمود و داغ حرمان بر دل خردیز و هان اربعان گذاشت.

و ایضا گفته: که از نفایس منشات فارسی او دیباچه‌ای است که بر ترجمه کتاب مصائب

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 217

النواصی و بر رساله شریفه خود که در باب قصر و اتمام است قلمی فرموده و دیگر مکاتیب که در مجموعه‌ای مدونه مندرج است و اشعار عربی و فارسی ایشان با معنیات یک‌هزار و کسری کم خواهد بود.

شیخ علی حزین بعد از این قدری از اشعار و بعض قصاید شریفه آن جناب نقل نموده. و ایضا آورده که از جمله خطب بلیغه علامی مسیحا دو خطبه است که در جلوس شاه سلیمان و شاه سلطان حسین صفوی انشا فرموده و خطب نکاح و غیر ذلك. و از جمله منشات عربی، مراسلاتی است که از جانب سلاطین و وزراء به شرفای مکه و والی یمن نوشته و آنچه خود به رئیس

401 . طبقات اعلام الشیعه، ص 246، تذکره حزین، ص 116

402 . جریش-بلغور. در تذکرة المعاصرين چاپ سالك: «چریش»!

403 . طبقات اعلام الشیعه، ص 246، تذکره حزین، ص 116

العلماء آقا حسین مرحوم و به والد میرور این خاکسار و به ملا علیرضا تجلی- ره- و به جالینوس الزمان میرزا اشرف حکیم و به وزیر اعظم میرزا مهدی و به محمد بیک وزیر و غیرهم نگاشته قانون کتابت و بلاعث به یادگار گذاشته.

و ایضا شیخ علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر علمای شیراز آورده:

«دیگر از افضل آن شهر، مولانای محقق، جامع المعقول و المنقول، آخوند مسیحای فسوی- علیه الرحمة- بود و به تدریس اشتغال داشت. وی از اعاظم تلامذه مرحوم آقا حسین خوانساری و قدوه مقتدای عهد و به حدت ذهن و حسن سلیقه و تبحر در جمیع علوم اشتهر داشت و منصب شیخ الاسلامی فارس به خدمتش مرجوع و مدرسش مجمع طلبه آفاق. مدتدی در خدمت ایشان به مذاکره و مباحثه پرداختم و طبیعتیات شفا و الهیات و شرح اشارات و حواشی قدمیه و جدیده و غیر آن از او استفاده نمودم تا آنکه به بلده فسا رفته به رحمت ایزدی پیوست. الحق از نخاریر فضلا بود و فکری رسا و طبعی مستقیم و شکفته داشت. در شعر عربی و فارسی و معما و منشآت عربی و فارسی نهایت قدرت یافته بود و قصاید عربی در مدح امیر المؤمنین- علیه السلام- دارد و بغایت بلیغ گفته و در فارسی شعر شوخ دارد و «معنی» تخلص ایشان است». انتهی بقدر الحاجة.

مؤلف گوید که از جمله قصاید بلاعث آثار او که در مدح جناب باب مدینه علم- علیه السلام- نظم فرموده این قصیده بدیعه به نظر رسیده در مضمار سخنوری، قصب السبق از اقران خود ریوده.

چون مشتمل بر لطائف اشارات و بدائع نکات بود در اینجا ثبت نمود. قصیده:⁴⁰⁴

يا صاحبى باتلافى أجيرانى

ما ارتحت مذ ركب البين جيرانى

من المجون شجون السجن سجانى

جلدى حصیرى زفیرى فيه سلسائى

تكاثر الشهد عن ذكره الاهانى

للہ طیف شدت منه سجیرانی

و هل يزور الكرى بالذكر اجفانى

ما لي و للئوم بعدا ما ابتليت به

نجوم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 218

فدام تهتانه غسلا لتهتانى

عينى كعين وشاها بالھوى فزح

اذا تلانيت من حى بعسفان

يا حادي الورك بلغت المنى جمعا

و حدثهم بأرنانى و أشجانى

عج بالحرار قريبا من مخيّمهم

غازل غزالا يرجى بين غزلان

بما سأنشده لاخاب مسعاكا

ورق تكرر اسجاعا على البان

الى الآلين على عطفيك صبانى

الى م ظلمك ظلما للعطاشانى

مهلا فدتك حبانى مت عطشانا

تمائم الكى بانت فيه حضانى

من طول ما أرقت عيناي لى خبل

ما للذموع رمها و اللدى فان

شفت الجوى جسدى حنت بها كبدى

404 . در رائق سید احمد عطار 91 بیت و در کتاب ما 89 بیت و در فارس‌نامه ناصری 19 بیت) ص 1392 و 1393 چاپ دکتر رستگار) از این قصیده چاپ شده است. متن حاضر با الغیر فی الكتاب و السنۃ و الادب مقابله شد. اختلافات نشان داده شد.

مثل الهلال ذكا من شارق دان	شَيْتَ ضَلُوعِي بِطِيفِ مِنْكَ يُوقَدُهَا
البين يذكرني و الحب ينساني	فَالْهَجْرُ وَاصْلَانِي وَالوَصْلُ هَاجِرْنِي
مؤودة شملتها حزن احزاني	كَانَ مَنْتَيْةً وَصَلَ دَسَّهَا خَلْدِي
و لا منوع عن الخيرات كسلان	لَا ذَنْبٌ لَى بِيَدِ أَنِي غَيْرُ ذَنْبِ فَشِلٍ
عما قريب بهيان بن بيان	وَلَا بَذِي مَعْشِرٍ هَمْجُ قدَ التَّحْقَوْا
من العلاء لا يدان بها السمakan	أَحْكَى كَرَانِمَ اجْدَادَ فَرَوْ جَدَّا
محراب حاجات عدنان و قحطان	شَمَ الْأَنْوَفَ تَرَى طِيقَانَ دُورَهُمْ
كان جنح دجاها صفت غربان	وَهُمْ جَبَنَاهَا غَيْرُ سَبَاسِبَهَا
تحكي حشاشة صب يوم هجران	وَالشَّمْسُ فِي طَفْلٍ تَصْفَرُ مِنْ وَجْلٍ
تدودها عن حسا في هز ثعبان	وَلَى مِنَ الصَّبِ اَسَدُ اَوْ فَرَاعِلَةَ
حسبته شمة في كفت نسوان	فَرَبَّ أَرْقَطَ زَهْلَوْ لَقِيتَ بِهَا
لكن دهمك بالازاء ارزانى	وَمَا يَنْهَنْهَنِي بِيَضِّ وَلَا سَمِّ
هل يشتكي عجزه عال من الدانى	كَلَا مِنَ الدَّهْرِ اَمْ اَهْلَوْهُ مِنْ جَلْدِي
باتوا بأجمعهم ⁴⁰⁵ أسباب حرمانى	فَضْلِي وَمَجْدِي وَ اِنْقَانِي وَ مَعْرِفَتِي
آيات لقمان في اشعار سحبان ⁴⁰⁶	لَوْ قَلْبُ الدَّهْرِ اُورَاقِي لِصَادِفَهَا
تحومها ⁴⁰⁷ الدمع و العينان عينانى	دُنْيَايَ قَدْ تَكَلَّتِي فَهِيَ بَاكِيةَ
حتى بدی المزن بالامطار بارانى	وَاسْوَءَ بَسْطَ يَدِ غَلَّتِي عَنْقِي
فكاد ينقلب ايران نيرانى	وَقَوَسَتِ الْأَلْفَى كَالْنُونَ مِنْ نَصْبِ

نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 219

إِلَى مَارْضِي بَارْضَنِ لَيْسَ تَرْعَانِي	فِيمَا ارْتَقَابِي سَحْبَا غَيْرَ مَاطِرَةٌ؟
إِلَى الْغَرَى فَيَلْقَيْنِي وَ يَنْسَانِي	مِنْ لَى بِعَاصِفَ شَمَلَلِ يَلْأَغْنِي
عَلَى الْبَرِّيَةِ مِنْ جَنَّ وَ اَنْسَانِ	لَا وَ الذِّي ⁴⁰⁸ فَرَضَ الرَّحْمَنَ طَاعَتِهِ

405 . الغير: «عادت بأجمعها».

406 . الغير: «حسنان».

407 . الغير: «نجومها».

408 . الغير: «إلى الذي».

على المرتضى الحاوی مدائحة
 ما استعين بشمال و لا قدم
 تنزه الرّب عن مثل يخبرنا
 كأن رحمته فى طي سطوهه
 عَم الورى كرما فاق الذرى شمما
 فالدين مننظم و الشمل ملائم
 كالبرق فى بسم و النار فى ضرم
 فقاره و هى فى غمد تجللها
 قد اقتدى برسول الله فى ظلم
 تعسا لهم كيف ضلوا بعد ما ظهرت
 فهل اريد سواه حيث قيل لهم:
 هل ردت الشمس يوما لابن حنته؟
 هل جاد يوما ابو بكر بخاتمه
 و هل تظن «تعالوا ندع انفسنا»
 و هل يشم الهدى من بعض حنته
 هل خص بالسلط و المنديل واحدهم؟
 ام ريثما صال عمرو بين اظهرهم
 ام خير كان وافي قبله بطلا؟
 أشالها لجميع الجن قنطرة
 ام ريثما انهزم الاصحاب في احد
 من عصبة الشرك صفت حوله فئة
 سواه حامي رسول الله بطنعهم
 بالسيف و الرمح و الانصال دافعهم
 حتى تبدد اهل الشرك و انهزموا
 و القوم بشرهم ابليس من كذب

اسفار نورات بل آيات قرآن
 من ترب ساحتھ طوبی لأجفانی
 بائنه و رسول الله سیان
 آرام و جرة في آساد خفان
 رؤى الثرى عنما من نحر فرسان
 و الكفر منهدم من سيفه القانی
 و الماء في سجم من نهر أفنان
 آى الوعيد حواها جلد فرقان
 و الناس طرا عکوف عند اوثان
 لهم بوارق آيات و برهان؟
 «هذا على فمن والاه والانى»؟
 ام هل هوی کوکب في بیت عثمان؟
 مناجيا بين تحريم و أركان؟
 في غيره نزلت؟ عن ذاك حاشاني
 او هل يشم الشذى من شخص عغان
 ام استحبوا بتقاح و رمان؟
 سواه صيغ منه السيف بالقانی؟
 سل المصارييع من مرصوص بنیان
 يجيئها الكل من رجل و رکبان
 و ضل خير الورى فردا بلا ثان
 ذات المخالف في أرياش عقبان
 بسمهري يحاكي لدغ ثعبان؟
 عن الرسول بخلاص و ایقان
 شبه الحنادس اذ تمھی بنیران
 بقتل احمد مصرعوا بمیدان

اسراهم خوف أبصار و آذان
 و قد مضى قبل نسخ الحكم يومان؟
 سواه اذ حفت من نصل بنيران؟
 لولاه لم يفهموا اسرار فرقان
 لولاه ما اتفقدت مشكاة ايمان
 لولاه لانهدمت اركانه الوانى
 لولاه لم يقترن بالاول الثاني
 لولاه ما كان ذكر غير سبحانه
 اذ ليس يشغله شأن عن الشأن
 فطهر البيت من ارجاس أوثان
 مقام هارون من موسى بن عمران
 اذ صار قرطيه ابناء الكريمان
 يد الإله لتبريد و احسان
 يد الإله عليه عز من شان
 سقته فهو مع الطوبى كصنوان
 عقد اللالى بلا مهل كنيسان
 لو لم يقل حسب ثنى يوم طوفان
 تراه ترتجح حنوا نحو ميدان
 كاللّود تندك من اسّ و بنيان
 يوم السفيقة و العثمان قسمان⁴⁰⁹
 أن لا يساعد غير الوغد و الذانى
 لامرة الشرع تبليغا باعلان
 بكل من كان فى اعقاب عدنان
 بخ لذاك و كان الاول الثاني

فارتاح أنفسهم سرا و ما تتجوا
 و هل تصدق للنجوى سواه فتى
 هل فى فراش رسول الله بات فتى
 لولاه لم يجدوا كفوا لفاطمة
 لولاه كان رسول الله ذا عقم
 لولاه لم يك سقف الدين ذا عمد
 لولاه ما خلقت ارض و لا فلك
 لولاه ما عبد الرحمن فى ملاء
 ما كان ربّا و لكن ليس من بشر
 هو الذى كان بيت الله مولده
 هو الذى من رسول الله كان له
 هو الذى صار عرش الرّب ذا شنف
 أقلامه مسحت ظهرا به مسحت
 يا واضعا قدميه حيث ما وضعت
 عمّت شأبيه الأفاق ان شجرا
 تفيض راحته للناس معجلة
 رحب الأكتاف اذا فاضت انامله
 لو ظل تحت لواه فى الوغاء علم
 ما تستقر الرواسى تحت صارمه
 لو لا الوصيّت فالشيخان أربعة
 فيها عجبا من الدنيا و عادتها
 من كان نصّ رسول الله عينه
 بين⁴¹⁰ الجماهير فى بيداء قد ملأت
 وقال صحب رسول الله قاطبة:

⁴⁰⁹ . الغدير: «بل عثمان اثنان».

⁴¹⁰ . الغدير: «يوم».

على الرَّسُولِ بِالْحُكْمِ وَ اتِّقَانِ

بِلْغَتْ حَقَّ رِسَالَاتِي وَ تَبْيَانِي

نَصَّ إِلَهٍ وَ لَا مَنْطُوقٌ بِرَهَانٍ

مِنْ بَعْدِ مَا شَدَّ الرَّحْمَنُ امْرَتِهِ

فَقَالَ: بَلَّغَ وَ إِلَّا فَادِرَ انَّكَ مَا

تَقْدَمْتَهُ انسٌ لَّيْسَ عَيْنَهُمْ

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 221

بَيْنَ الْيَهُودِ بِتَحْقِيرِ وَ خَذْلَانِ

مُمَوِّهَا أَمْرَهُ مِنْ نَارِ عَثْمَانِ

أَهْلُ الْخِلَافَةِ بَيْنَ الْأَنْسَ وَ الْجَانِ

قَوَاعِدُ عِدْلَتِ عَنْ كُلِّ مِيزَانِ

فَدْتَكَ نَفْسِيْ يَا دِينِيْ وَ اِيمَانِيْ

وَ دَامَ ظَلَّكَ مَا كَرَّ الْجَدِيدَانَ⁴¹¹

حَتَّى اِذَا جَدَّتِ الْأَجْدَاثُ نَعْلَمْ

مِنْ بَعْدِ ذَاكَ اِبْنَ هَنْدَ قَامَ مَدْعِيَا

مِنْ أَمَّةَ جَهَلَتْ مَمْنُونَ بِهِ حَمْلَتْ

لَا أَضْحِكَ اللَّهُ سَنَّ الدَّهْرِ اِنَّ لَهُ

[بِصَفَوْ حَبَّكَ قَدْ أَحَبَبَتْ مَهْدِيَا

وَ دَرَّ فِيْضَكَ مَا دَارَ السَّمَا وَ جَرَى

(34) الشیخ محمد جعفر بن عبد الله الکمرهای الاصفهانی:⁴¹²

شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل آورده که: «شیخ محمد جعفر مذکور داماد آقا حسین خوانساری است و در اصفهان او لا به عهده قضا قیام داشت و بعد از آن منصب شیخ الاسلامی به او تفویض یافت».

صاحب تکمله آنچه در مدح او آورده مجملی از آن این است که وی فاضلی بود محیط به اطراف فضل و کمال و نحریری فایق و نقریری لایق و احاطه تام به انواع علوم و تحقیقات و تدقیقات شریفه داشت، و از هر علم حظ و افروز و سهم عالی یافته در معاصرین مثل خود نظری نداشت. وصف کمالاتش غیرممکن است و منصب قضاراً- به رضا یا بی رضا- اختیار فرمود و موافق قول خدا و رسول خدا و ائمه هدی حکم می فرمود و بالجمله مبالغه بسیار در ابطال باطل و دریاقن حق می نمود. و چون به سفر حج رفت در مسجد جامع تشریف برد و در جمله مواعظ فرمود که ایها الناس هر حکمی که بر کسی کرده ام بعد از آنکه قطع و یقین داشتم که حکم خدا همین است و هرگز خلاف حق نکرده ام اما کسی که حق او یا مال او ضایع شده باشد به سبب آنکه دقت در گواهان کرده ام یا بر من ثابت نشد و در واقع حق او بود، پس او مرا بی خشید و عفو کند.

از تصانیف او است: حاشیه بر شرح لمعه تا کتاب التجارة، و حاشیه بر کتاب الاقرار شرح لمعه، و دیگر حواشی متفرقه بر شرح لمعه، و دیگر رساله فارسی در حکمت طبیعی و الهی.

در اثنای سفر حج سفر آخرت را اختیار فرمود و مصدق آیه شریفه و مَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَ رَسُولِهِ ثُمَّ يَذْرُكُهُ المؤْمُنُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْزَهُ عَلَى اللَّهِ⁴¹³ گردید و استاد ما میرزا قوام الدین محمد قزوینی در وفاتش مرثیه‌ای گفته در آن تاریخ وفات آن مرحوم را ذکر کرده است». انتهی کلامه ملخصاً.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 222

(35) الامیر ذو الفقار الهمدانی:⁴¹⁴

. فقط در الغدير.⁴¹¹

. طبقات اعلام الشیعه، ص 139، تتمیم امل الامل، ص 90.⁴¹²

. سوره نساء آیه 100.⁴¹³

از افضل زمان و اکابر تلامذه علامی آقا حسین خوانساری بود. از آقای موصوف در سنه اربع و سنتین بعد الالف اجازه روایت داشته.

در شذور العقیان فی تراجم الاعیان مرقوم است: «الأمير ذو الفقار الهمداني كان فاضلا عالما عابدا زاهدا زكيا المعيا لوذعيا، جاما للعقل والمنقول، حاويا للفروع والأصول» و علامی آقا حسین موصوف در اجازه خود که به نام امیر مذکور قلمی فرموده به این الفاظ او را ستد: «أتأي بعد ما تشرفت برها من الزمان بصحة السيد النجيب العالم الفاضل المتوكل الزكي الالمعي اللوذعى، خلاصة الفضلاء و زبدة الأنكىاء، ذى الفطنة النقاده و الفطرة الوقاده، جامع المعقول والمنقول، حاوی الفروع والأصول، شمس سماء الأفضال، غرّة سماء الكمال، سنتی سيف الوصی الکزار، عليه صلوات الله الملك الجبار-الأمير ذو الفقار- خلاه الله من كل شين و شنار و حلاه بكل زين و فخار و أحله محل الأبرار وأوصله مقام الأنبياء- وأطال الترد الى وأكثر الاختلاف على، وأخذ متى طرفا صالحا من العلوم الشرعية، وقرأ عنى شطرا من المعارف الأنبياء والعقلية، أخذ ایقان وتحقيق وقراءة تعمق و تدقیق، التنس منى أن أجيئ له ما جازت روایته من الآثار الماثورة عن أمّتنا المعصومين الماخوذة عن سید الأنبياء و المرسلين- صلوات الله عليهم اجمعین- المنتهیة الى جبریل الأمین المنتهیة الى جانب رب العالمین- تعالى شأنه و عظم برهانه و تقدست أسمائه و تواترت آلاته- فأجزت له ...» إلى آخر الاجازة.

(36) مولانا میرزا علی خان گلپایگانی [- حدود 1130 هـ. ق: 415]

در تذکره علی حزین مسطور است: «جامع الفضائل المیرزا علی خان- علیه الرحمة و الغفران- از اعظم بلده گلپایگان و از مستغیان رئیس العلماء آقا حسین خوانساری بود. به فضائل صوری و معنوی آراسته، ذهن دقیقش کشاف غوامض حقایق و سلیقه مستقیمه‌اش در هر فن به استحقاق و استعلال فائق. تأییفات شریفه و فوائد ارجمند دارد و در شعر و انشا افاضت مآب و بغايت دقیق‌منج و نکتیه‌بود. هنگامی که از اصفهان عزم گلپایگان داشت به منزل والد علامه- اعلی الله مقامه- آمده روزی چند مقام نموده وداع فرمود و در آن ایام قریب را سعادت حضور ایشان حاصل آمد. چند سال

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 223

416

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛ ص 223

دیگر هم به صفاتی خاطر در گلپایگان زندگانی نموده در همان بلده به جنت جاودان انتقال فرمود». 416

انتهی.

(37) مولانا ظہیر بن ملا مراد تفرشی [- حدود 1120 هـ. ق: 417]

شیخ علی حزین در تذکره خود آورده: «المولی الهمام، ظہیر الانام، فاضل عالی مقام و ملک الكلام بود. خلف فاضل مرحوم ملا مراد تفرشی است که از مشاهیر علماء و صاحب حواشی متداوله است بر کتب احادیث و اصول و فروع و غير ذلك. و خدام ظہیر به ذکا و حدت فهم و استقامت طبع و جامعیت فنون علمیه خصوصا علم حساب و هیئت و هندسه موصوف و بین الافضل به تبحر معروف. طبعش محک ناقص و کامل و نقادر ایج و کاسد، و رد و قبول او را

414 - طبقات اعلام الشیعه (قرن یازدهم)، ص 212، شذور العقیان.

415 - طبقات اعلام الشیعه، ص 549، تذکره حزین، ص 125، صبح گلشن، ص 292، شمع انجم، ص 320، تذکره نصرآبادی، ص 185، سفینه خوشگو، حرف ع، روز روشن، ص 473.

416 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.

417 طبقات اعلام الشیعه، ص 405، تذکره حزین ص 118، تذکره نصرآبادی، ص 170، و 533، صبح گلشن، ص 265.

مسلم می‌داشتند و چون لطافت طبع و علو همت و فضائل نفسانیه‌اش پایه کمال داشت به معاشرت این‌ای عهد راضی نشده از وسائل دنیوی معرض و به افاده علوم هم چندان التفات نکرده گوشه منزل خود و خمول را پسندیده‌تر می‌داشت.

بنابراین بین الجمهور آن تعرف و اشتهرای را که فرومایه‌تران از منزلت او به وسیله خودنمایی و سعی و تلاش در حصول جاه و وسعت معاش داشتن خدمتش را حاصل نگشت و به انس و الفت دیرینه که با والد مرحوم این خاکسار داشت چون به منزل ایشان رسیدی ایام و لیالی به صحبت گذرانیدی و فقیر از مستفیدان مجلس عالی بودی. در شعر و انشا و سخن‌سنگی، یگانه و به فطرت بلند از نوادر زمانه بود». انتهی.

(38) ملا عبد الله الاردبیلی:⁴¹⁸

از تلامذه استاد العلماء آقا حسین خوانساری است و از آن جناب اجازه روایت داشته.

مؤلف تذكرة العلماء در ترجمه آقا حسین خوانساری به تقریب ذکر تلامذه آن جناب آورده که:

«دیگر از تلامذه آقا حسین موصوف، فاضل کامل ملا عبد الله اردبیلی است چنان‌که از اجازه‌ای که به خط شریف او برای ملای مذکور بر بعض نسخ شرح لمعه مکتوب یافته شد ظاهر می‌شود». انتهی.

ملای موصوف از مولانا محمد باقر سبزواری و آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیهم الرحمة- تلمذ داشته چنانچه صاحب تذکره در ترجمه ملا محمد باقر سبزواری به تقریب تلامذه او نوشتہ که: «دیگر

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 224

از تلامذه‌اش فاضل کامل ورع المعی ملا عبد الله اردبیلی است که کتاب شرح لمعه را تمام بر او قرائت نموده و اجازه روایت از او داشت. و همچنین اجازه ملا محمد باقر مجلسی از برای ملا عبد الله مذکور بر پشت نسخه مزبور مکتوب یافته شد».

(39) آخوند ملا محمد گیلانی مشهور به سراب [1040-1124ھ. ق]:⁴¹⁹

در سوانح عمری شیخ علی حزین مسطور است که: «آخوند ملا محمد گیلانی مشهور به سراب از مجتهدین عصر و صاحب ورع و زهد تمام بود و مدتها در اصفهان متوطن شده به افاده مشغول بود و روزگاری مهیا داشت. با والد مرحوم، ایشان را الفت و صداقت خالص بود. مکرر فقیر به خدمت ایشان رسیده و تحقیق مسائل نموده، در کبر سن رحلت نموده و در آن بلده مدفون شد». انتهی.

. طبقات اعلام الشیعه، ص 448.⁴¹⁸
. طبقات اعلام الشیعه، ص 671.⁴¹⁹

آخوند ملا محمد موصوف از تلامذه ملا محمد باقر سبزواری و آقا حسین خوانساری است و از ملا باقر مذکور روایت حدیث دارد.

(40) مولانا آقا رضا اصفهانی [- 1135 هـ ق].⁴²⁰

خلف ارشد آخوند ملا محمد سابق الذکر است. در تذکره علی حزین مسطور است که: «آقا رضا خلف مجتهد الزمان مولانا محمد گیلانی- علیه الرحمة- مشهور به سراب، و چون والد مرحومش از [تنکابن] توابع لاهیجان به اصفهان آمده متوطن گردید تولد ایشان در اصفهان شد. در خدمت والد خود تحصیل علوم عربیه نمود و رغبت تمام به انشاد شعر داشت و ابیات خوب از ایشان استماع شده.

سی سال گذشته باشد که رحلت نموده».

(41) مولانا محمد شفیع بن فرج الجیلانی.⁴²¹

از مشايخ علماء و اکابر فضلا و برادر ملا محمد رفیع بن فرج جیلانی است که ذکر آن جناب هم ان شاء الله خواهد آمد.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 225

ملا حیدر علی مجلسی در رساله نسب خود آورده که: «دختر ملا صالح مازندرانی که زوجه فاضل امیر ابو المعالی بزرگ طباطبائی بود چهار پسر و دو دختر داشت: یک دختر در حواله نکاح فاضل عظیم المنزلة ملا محمد رفیع جیلانی مجاور مشهد مقدس بود، و دیگری زوجه برادرش ملا محمد شفیع». انتهى.

در شذور العقیان مذکور است که: «مولی محمد شفیع جیلانی امام وقت خود در فقه و حدیث بود و از ملا باقر سبزواری اجازه روایت صحیفه سجادیه دارد که تاریخ کتابتش در ماه محرم سنه خمس و ثمانین بعد الالف است و بعض عبارات اجازه مذکور این است: و بعد، فان الولد الأعزّ الزکی الذکی مولانا محمد شفیع- وفقه الله الله تعالى لتحقیل ما يقرب اليه والده لتکمیل ما یزلف لدیه- استجاز منی روایة الصحیفة الكاملة الشریفة الفاضلة السجادية- علی منشئها الصلاة و السلام- فأجزت له بعد الاستخارۃ من الله سبحانه أن یروی عنی بطرقی المتکثرة الى راوی الصحیفة الشریفة» الخ.

و ملا محمد باقر بن محمد باقر الهزار جریبی النجفی در اجازه خود که به بحر العلوم داده و تاریخ کتابتش سنه خمس و تسعین و مائة بعد الالف است می فرماید: «قال شیخنا الفقیه الجلیل الامیرزا ابراهیم القاضی: أقول: و أروى عن جماعة من مشیختی الذين صادفتهم أو قرأت عليهم مؤلفاتهم؛ منهم الفاضل العلامہ الجلیل مولی محمد شفیع الجیلانی- ره- و هو قد أذن لی فی

420 . طبقات اعلام الشیعه، ص 264 تحت عنوان رضا تنکابنی، تذکره حزین، ص 209

421 . طبقات اعلام الشیعه، ص 347، تتمیم امل الامل، ص 184

الرواية عنه عن شیخه الاجل المحقق المولی محمد الشهیر بسراب و کان شیخنا صهرا له و قد صادفت شیخه المذکور فی اواخر عمره و لکن لم یتّفق لی الاجازة منه ...» الخ.

بالجمله مولانا شفیع گیلانی از فضلای عصر خود و صاحب تصانیف عالیه و تالیف لایقه است و از سید سند امیر ماجد بن امیر جمال الدین محمد الحسینی الدشتکی اجازه داشته و تاریخ تحریر آن سنه سبع و ثمانین بعد الاف است. در اجازه مذکوره فرموده: «قد سألنى المولى الحميد السديد، المحدّ بمزايا التأييد والتسييد، المتخلّى بمحامد الشيم والخلائق، المتحرّى بمحاسن السنن والطراائق، المطرّز أردية الفضائل والأداب، المبرّز في ضروب الكمال على الأمثال والأضرب، الساعي في ما يوجب النعيم الدائم في المحل الأعلى الرفيع المولى الأعزّ الأكرم، محمد شفیع- وفقه الله تعالى لسلوك مناهج السداد وأعانه على اقتناء ذخائر الأجر ليوم المعاد- أن أجیز له روایتها، فاجبت مسئوله وأجزت له أن یرویها عنی بطرقه التي الى الإمام- عليه السلام- و هی مشبعة الفنون والضرور متکثرة الأقسام والشعوب ...» الخ.

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 226

(42) مولانا الحاج محمد الجیلانی الاصفهانی:⁴²²

جامع کمالات رفیعه و صاحب مقامات منیعه بود. تحصیل علوم و اکتساب فنون از مولانا محمد باقر خراسانی فرموده. عالمی خبیر و فاضلی نحریر بود. در شعر و نظم طبع لطیف داشته. معاصر آخوند ملا محمد باقر مجلسی بود.

شیخ علی حزین در تذکره خود آورده که: «از جمله افضل که در صغر سن به ملاقات ایشان رسیده ام جامع کمالات حاجی محمد گیلانی است که از مشاهیر طبله و بغایت پسندیده خصال بود.

در اصفهان توطن اختیار کرد و در خدمت مجتهد مرحوم مولانا محمد باقر خراسانی که از اعاظم علماء بود تحصیل نموده بود و در شعر سلیقه مستقیمه داشت».

(43) مولانا مسیح الدین محمد الشیرازی:⁴²³

از فقهای عصر خود بود و از علامه مجلسی صاحب بحار اجازت روایت داشت. علامه موصوف در اجازه مذکوره در وصفش می فرماید: «اما بعد. پس هرگاه که بود مولای بزرگ و فاضل کامل و صالح ناصح، متبحر نحریر، متوفد ذکی، جامع فنون علم و صنوف کمالات، حاوی قصبات سبق در مضمار سعادات، زنده کننده مدارس علم به انفاس مسیحیه خود و آبیاری دهنده با غچه های فضل را به جویبار افکار خود، و فائق بر تمام بلغا از روی نظم و نثر، و غواص بحار حکمت تا سالهای دراز، اعنی مولانا مسیح الدین محمد الشیرازی- بلغه الله غایه الامال و الامانی- و به درستی که صرف نمود وی مدتی از عمر شریف خود را در تحصیل علوم عقلیه و ادبیه که به وجود آنها مزین می شود انسان در این زمان و مفاخرت می جوید بین

422 . طبقات اعلام الشیعه، ص 695، تذکره حزین، ص 155.

423 . طبقات اعلام الشیعه، ص 723، در این کتاب مسیح الدین شیرازی و مسیح الدین فسائی دو نفر معرفی شده اند در حالی که در طبقات اعلام الشیعه یک نفر است.

الاقران. پس هرگاه در رسید بغايت بلندی از مناقب و فضائل خود، به درستی دانست که برای علم، درها هستند که بغیر اهل علم، داخل آن درها نتوان شدن و برای حق مصاحبانی که اخذ کرده نشود مگر از ایشان، پس اقبال فرمود به قدمهای اذعان و یقین برای تبع آثار حضرت سید المرسلین و تصفح اخبار ائمه طاهرين- صلوات الله عليهم اجمعين- و مبذول داشت در آن جدوجه خود را، و صرف کرد در آن محنت و کد خود را، پس وقتی که مشرف شدم به صحبت او تازه و جدید بعد از اینکه میان من و او اخوت قدیم بود، و اندازه و مقدار او نمودم در فنون عقلیه و علوم نقلیه، یافتم او را دریای بیپایان از علم که ساحل آن ناپیدا بود و دیدم او را حبر ماهر در فضل که کسی

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 227

از او سابق تر نبود».

این است ترجمه آنچه که در وصف مولانا مسیح الدین، حضرت استادش فرموده.

و ايضا در آن اجازه میفرماید: «ثم انه- زید فضله- لما أراد أن يتأسى بسلفنا الصالحين، و ينتظم في سلك رواة أئمة الحق و الدين- سلام الله عليهم أجمعين- أمرنى بأن أجيز له ما صحت لى روایته و اجازته فامثلت أمره لأتنى كنت أعدّه على فرض لا نفلا و ان لم أكن أجذنی لذلك أهلا، فاستخرت الله تعالى و أجزت و أبحث- الى آخر ما قال- رضوان الله تعالى عليهمما».

(44) صدر الدين محمد بن عبد الحسیب بن احمد بن زین العابدین العاملی العلوی الجبلی:⁴²⁴

سید احمد بن زین العابدین که داماد و تلمیذ میر باقر داماد- علیه الرحمة- بود جد سید صدر الدین مذکور است.

صاحب شذور العقیان در وصف و مدح او میفرماید: «السيد السندي، المحقق المدقق، الحسين النسيب، ذي الحسب الباهر و النسب الفاخر، صدر الدين محمد بن عبد الحسیب بن السيد احمد بن زین العابدین العاملی العلوی الجبلی، كان عالما فاضلا، رأيت خطه على كتب عديدة كشف الحقائق و غيره، تاريخ كتابته الاول من شهر جمادی الثاني سنة ثلاثة و مائة بعد الألف».

(45) محمد بن عبد الفتاح التنكابنی المشهور به سراب [1040- 1124 هـ. ق]:⁴²⁵

از افضل زمان خود بود. تحصیل و استفاده علوم از والد خود فرمود و او تلمیذ و شاگرد مولانا محمد باقر سبزواری بود علی ما قاله صاحب شذور العقیان، و پرسش مولانا محمد صادق از وی روایت داشته چنانچه بحر العلوم سید مهدی طباطبائی در اجازه سید حیدر بن سید علی الموسوی به تقریب ذکر مشايخ خود اورده که: «از جمله ایشان سید سند و جیه و عالم ادیب و فقیه امیر سید حسین خوانساری است و او از شیخ محدث فقیه فائق المولی محمد صادق بن فاضل علامه مولانا محمد بن عبد الفتاح المشهور به سراب و او از والد خود و او از شیخ

⁴²⁴ - طبقات اعلام الشیعه، ص 381، شذور العقیان.

⁴²⁵ . طبقات اعلام الشیعه، ص 671، شذور العقیان.

خود افضل اکمل علامه علمای محققین و زبده فقها و مجتهدين مولانا محمد باقر بن محمد مؤمن الخراسانی روایت دارد».

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 228

(46) محمد قاسم سبط مولانا محمد تنکابنی الشهیر بالسراب:⁴²⁶

در شذور العقیان مسطور است که: «مولانا محمد قاسم سبط محمد تنکابنی عالم فاضل ورع صالح بود».

عبد الباقی بن محمد حسین بن محمد صالح حسینی در اجازه خود که برای سید مهدی طباطبائی ملقب به بحر العلوم قلمی فرموده به تقریب ذکر مشايخ خود آورده که: «المولی الالمعی و الفاضل الیمعی مولانا محمد قاسم سبط المولی المدقق و الحبر المحقق مولانا محمد التنکابنی الشهیر بالسراب عن السيد المؤید و الايد المسدد السيد حسین بن السيد صالح الحسینی عن جده القمّام عن صاحب البحار ...» الى آخره.

(47) محمد قاسم بن محمد رضا الهزارجریبی [1094-1132ھ. ق]:⁴²⁷

صاحب شذور آورده که مولی محمد قاسم مذکور مشهور به فضل و علم بود. صاحب تألیفات و تصانیف است. و از جمله کسانی که نسبت دامادی به آخوند ملا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- داشتند بود کما ذکره الملا حیدر علی المجلسی فی اجازته لبنيه.

و ملا محمد باقر هزارجریبی نجفی در اجازه خود که برای سید مهدی طباطبائی قلمی فرموده به تقریب ذکر مشايخ خود آورده: «و منهم الشیخ الفاضل الكامل الفقیہ الرضی المرضی مولانا محمد قاسم بن محمد رضا الهزارجریبی» و تاریخ کتابت اجازه مذبوره سنه خمس و تسعین و مائة و الف بود.

(48) میرزا کمال الدین محمد بن محمد معین الدین الفسوی الفارسی المشهور بمیرزا کمالا [1092-1118ھ. ق]:⁴²⁸

داماد آخوند ملا محمد نقی مجلسی بود چنانچه ملا حیدر علی مجلسی آورده: «المولی العلامة میرزا کمال الدین محمد بن محمد معین الدین الفسوی الفارسی المشهور بمیرزا کمالا صاحب شرح

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 229

الشافیة- طاب ثراه- کان فقیها عالما مفسرا ادبیا متکلما».

426 - طبقات اعلام الشیعه، ص 588، شذور العقیان

427 - طبقات اعلام الشیعه، ص 594، شذور العقیان

428 - طبقات اعلام الشیعه، ص 618

(49) الشیخ ناصر بن الحاج عبد الحسن المنامی البحارانی:⁴²⁹

در شذور العقیان ذکر شد را بدین عنوان آورد: «الشیخ الجلیل و العالم النبیل، الاوحد الامجد، المسدد الاسعد، المعروف بالكمال و الافضال و الموصوف بالادب و الاجلال، مولانا الفاخر، ناصر بن الحاج عبد الحسن المنامی البحارانی قرأ عليه ابو محمد عبد الله بن محمد بن حسين بن محمد الشویکی الخطی کان فی حدود العشر الخامسة من المائة الثانية من الالف الثاني». انتهى.

(50) الامیر محمد صالح بن عبد الواسع الحسینی الخاتونآبادی [1058-1126ھ. ق]:⁴³⁰

از اکابر فضلا و اعاظم کملا بود و تلمیذ و داماد آخوند ملا محمد باقر مجلسی است. وی در اصفهان شیخ الاسلام بود. سبط امیر ممدوح امیر عبد الباقی در اجازه خود که برای بحر العلوم طباطبائی نوشته می‌فرماید: «و نیز خبر داده به من والد من- طاب ثراه- از والد خود فاضل کامل علامه و محقق مدقق فهame، نخبه فقهاء و متکلمین و زبدہ فضلا و مجتهدین، و اکمل علمای ربانیین، شیخ الاسلام و المسلمين، الواصل بر حمۃ ربه الغنی امیر محمد صالح الحسینی- حشره الله مع صالح المؤمنین و متعه بالباقيات الصالحتات یوم الدین- و او از جد مادری من آخوند ملا محمد باقر مجلسی- رحمه الله- روایت داشته طیب الله تعالی رسمه».

و صاحب لؤلؤة [البحرين] آورد که: «افضل اهل زمان و اورع اصحاب ایمان، عالم علامه و محقق فهame، سید اجل افضل میر محمد صالح حسینی از آخوند مجلسی روایت دارد. از تصنیفات او کتب عدیده و صحف سدیده است از آن جمله کتاب ذریعة النجاح در اعمال سال فارسی کما قاله مولانا حیدر علی فی اجازته. و از تلامذه امیر موصوف [است] ملا ابو الحسن شریف عاملی نباتی که از او روایت هم دارد. و ایضا شیخ احمد بن اسماعیل جزایری که از تلامذه ملا ابو الحسن مذکور است از ملا صالح موصوف بلاواسطه استاد خود روایت داشته کما هو المصرح فی کلام الشیخ یوسف البحارانی فی اللؤلؤة.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 230

و شیخ علی حزین در رساله سوانح عمری خود که تاریخ تصنیف آن سنه یک‌هزار و یک‌صد و پنجاه و چهار (1154) هجری است چنین آورد که: «سید فاضل میر محمد صالح شیخ الاسلام اصفهانی حاوی علوم شرعیه بود و روزگاری به عزت داشت و قبل از سانحه اصفهان وفات یافت و چند کس از اولادش نیز به زیور فضل آراسته بودند، قریب به حال تحریر درگذشتند» انتهى لفظه.

مراد از سانحه اصفهان آن است که طایفه افاغنه که از مدتی بر بلده قندهار مسلط شده بودند با لشکری موفور دست غارت و قتل بر بلاد ایران دراز نمودند، و در اول سنه یک‌هزار و یک‌صد و سی (1130) هجری بر سلطان حسین صفوی خروج کردند، و قریب یک سال دارالسلطنه اصفهان را محاصره صعب نمودند، تا آنکه مأکولات در آن شهر نایاب گشت و خلقی بسیار از

429 . طبقات اعلام الشیعه، ص 771، انوار البدرین، ص 227، شذور العقیان.

430 . طبقات اعلام الشیعه، ص 368، فیض القدسی (ضمیمه بحار الانوار، ج 102) ص 84 و 143، لؤلؤة البحرين، سوانح عمری.

سختی هلاک شد، و پادشاه پسر خود- طهماسب ثانی- را با چندین مقربان به سوی قزوین فرستاد. پس افغانان در اوائل سنه خمس و تلثین و مائة و الف داخل شهر شده خطبه و سکه به نام رئیس خود کردند و سلطان مذکور را محبوس کردند و بعد از این سانحه به دو سال او را کشتند.

(51) امیر محمد حسین بن الامیر محمد صالح خاتون آبادی [- 1151 هـ. ق]:⁴³¹

فرزند ارجمند شیخ الاسلام امیر محمد صالح خاتون آبادی سابق الذکر است و از مشایخ خود اجازات یافته و اعظم مشایخ آن جناب، جد مادری او جناب آخوند ملا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- صاحب بحار الانوار است، چنانچه فرزند ارجمند او امیر عبد الباقی حسینی در اجازه خود که در سنه ثلث و تسعین بعد المائة و الالف برای بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی نوشته در مقام ذکر آن جناب می‌فرماید که: «جناب والد من و مولای من و سید من و شیخ من و استاد من و مستند من در علوم عقلیه و نقلیه و دلیل من به طرف مسالک دین مبین بلکه ذریعه من به جانب منهاج حق و یقین، شیخنا الاعظم و مولانا معظم، سید سند افخم و فقیه نبیه اکرم، مرجع فضلای زمان و مربی علمای اعیان، مجمع بحر معقول و منقول، منبع نشر علوم از فروع و اصول، فخر المتكلمين و المتألهین، زینت فقهها و محدثین، خاتم مجتهدین، شیخ الاسلام و ملاذ المسلمين، الامیر محمد حسین- حشره الله مع اجداده المصطفین- از شیخ و جد خود من قبل الام، لسان الشیعه و مروج الشریعه، غواص بحار الانوار حقایق، و مشکات اسرار دقایق، رئیس فقهها و محدثین، خادم اخبار ائمه طاهرین، افضل فقهها و خاتم مجتهدین، آیة الله فی العالمین، شیخ الاسلام و ملاذ المسلمين، مولانا محمد باقر مجلسی- قدس الله روحه القدسی- روایت دارد».

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 231

ملا حیدر علی مجلسی در ضمن احوال پدر او میر محمد صالح می‌فرماید که پسرش علامه میر محمد حسین که دخترزاده مولانا محمد باقر مجلسی است هم صاحب تصانیف بوده و به واسطه پدر خود اجازه سایر روایات و تصانیف مولانای مذکور را داشت. و از تألیف امیر محمد حسین مذکور، فهرست کتب مصنفه آخوند محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- است. و نقل کرده‌اند که امیر محمد حسین نیز در زمان خود شیخ الاسلام در اصفهان بود و به خدمت آخوند مجلسی که جد مادری او بود تربیت یافته و به خدمت پدر خود تحصیل علم تمام کرده بود.

در مرآة الاحوال جهان نما مسطور است که آن عالی جناب در علوم معقول و منقول، فضائل مآب و در اکثر فنون علمیه خاصه در فقه و حدیث، مرجع اولو الالباب بود و در خیرخواهی عباد و انجاح مطالب کافه مؤمنین دمی تغافل نمی‌فرمود و در دارالسلطنه اصفهان به رحمت ایزدی پیوست.

در تنکره ریاض الشعراه تأليف علیقی خان واله مسطور است که میر محمد حسین خلف فاضل مرحوم میر محمد صالح شیخ الاسلام اصفهان و دخترزاده مرحمت‌پناه محمد باقر

431 . طبقات اعلام الشیعه، ص 198، تتمیم امل الامل، ص 125، مرآة الاحوال جهان نما، ریاض الشعراه.

مجلسی- علیه الرحمة- است. اصل میرزا از قریه خاتونآباد که دو فرسنگی اصفهان واقع شده و آن فاضل مغفور، تحصیل علوم از خدمت والد و جد مرحوم و فاضل کامل آقا جمال بن آقا حسین خوانساری و سایر فضلای عصر نموده در سن شباب به رتبه عالیه فضیلت رسیده به افاده و نشر علوم، اوقات مصروف می‌داشت و به انشاد شعر مربوط بود و خط نیکو می‌نوشت. در سنه یک‌هزار و یک‌صد و پنجاه و یک (1151) هجری در اصفهان به جوار رحمت الهی پیوست و نعش او را به مشهد مقدس نقل کرده در جوار حضرت امام رضا- علیه السلام- مدفن ساختند.

(52) بهاء الدین محمد بن تاج الدین حسن الاصفهانی [1062-1137 هـ. ق]:⁴³²

از مشاهیر مجتهدین و اعظم محققین ملقب به «فاضل هندی» است. از بلده اصفهان به بلاد هندوستان آمده مدتی اقامت داشت لهذا منسوب به «هندی» شد. ولادت باسعادت آن جناب در سنه اثنین و سنتین بعد الالف است. از جمله تصانیف مشهور‌اش در فقه کتاب کشف اللثام در شرح قواعد الاحکام است. همچنین کتاب مناهج [السویة] النبوية فی شرح الروضة البهية مشتمل بر شرح و حاشیه کتاب لمعه است که شهادت بر فضل و کمال و تبحر علوم او دارد. تاریخ ختم تصنیف کتاب کشف اللثام سنه یک‌هزار و یک‌صد و پنج (1105) هجری است کذا قیل. و در اوایل کتاب مذکوره فرموده که: «من در وقتی که از تحصیل سایر علوم معقولات فارغ شدم عمر من به سیزده سال تمام نرسیده بود و پیش از اتمام یازده‌سالگی شروع به تصنیف نمودم و کتاب منیة الحريص علی فهم

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 232

شرح التلخیص⁴³³ را در زمانی تصنیف کردم که نوزده سال تمام از عمر من نگذشته بود، و قبل از آن چندین کتاب دیگر از متون و شروح و حواشی که زیاده از ده کتاب باشد تصنیف کردم از آن جمله کتاب تمھیص در علم بلاغت و توابع آن، و کتاب زبدہ در اصول دین، و کتاب الخور البریعه فی اصول الشریعه⁴³⁴ در اصول شریعت و فروع آنها، و کتاب کاشف و شرح عقاید نسفیه است. و در عمر ده‌سالگی شرح مختصر و شرح مطول را که بر کتاب تلخیص سعد الدین تفتازانی است به مردم درس می‌گفتم». انتهی محصل کلامه.

و در رساله ملا حیدر علی مجلسی به تقریب ذکر جمعی که نسبت مصادرت و دامادی به خاندان آخوند مجلسی- علیه الرحمة- داشتند گفته است که: «از جمله منسوبین به مصادرت این خاندان مولانا علامه بهاء الدین محمد بود که مشهور به فاضل هندی است- رحمه الله- و از تصانیف او کتابها است از آن جمله شرح او بر کتاب قواعد مشهور است».

و شیخ محمد علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر جمعی از علمای اصفهان که به صحبت ایشان رسیده بود گفته است که: «دیگر عمدۃ المجتهدین مولانا بهاء الدین محمد

432 - طبقات اعلام الشیعه، ص 575 تحت فاضل هندی

433 - طبقات اعلام الشیعه: «منبه الحريص علی فهم التلخیص».

434 - متن: «الخود الجاریة».

اصفهانی است که مدت‌ها بود که به افاده علوم دینیه مشغول و در شرعیات، مرجع اهل زمان خود بود و اخلاق بغايت ستوده داشت و چون در صغر سن با والد خود به هند افتاده بود به «فضل هندی» مشهور بود.

قبل از حادثه اصفهان یعنی تسلط افغانه که در اوایل سنه یک‌هزار و یک‌صد و سی و پنج (1135) هجری واقع شد وفات یافت.

(53) الشیخ محمد بن یوسف بن علی بن کنبار الضمیری النعیمی اصلاً البلاطی منشأ و مسکناً
البحرانی [٤٣٥ - ١١٣٠ھ. ق]

در لؤلؤة البحرين مسطور است که شیخ محمد مذکور فقیه و عابد و صالح بود و پیوسته بر کتاب مصباح شیخ طوسی که مشتمل بر آداب نماز شب و ادعیه آن است عمل می‌نمود. و از تصانیف او است دیوان شعرهای خوب مشتمل بر مرثیه‌ها در مصائب حضرات اهل بیت - علیهم السلام - و کتاب مقتل حضرت امیر المؤمنین - علیه السلام - و در بعض نسخ بهجای کتب مزبور کتاب مقتل امام حسین - علیه السلام - است. و شعر او بلیغ و نفیس بوده است. وفاتش در بلده قطیف در ماه ذی‌قعده سنه

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 233

یک‌هزار و یک‌صد و سی (1130) هجری واقع شد به جهت آنکه او در بلده قطیف قیام داشت و از آنجا به‌سبب ضيق معیشت بهسوی بحرین رفت درحالی که بحرین در قبضه تصرف خوارج درآمده بود.

اتفاقاً فتنه و فسادی در میان فرقه خوارج و لشکر عجم واقع شد. پس جماعت عجم کشته شدند و شیخ محمد بن یوسف بحرانی مذکور به جراحتهای بسیار مجروح شد و او را بهسوی قطیف بردند.

بعد از ایام قلیلی به رحمت الهی پیوست و در مقبره حیاکه مدفون شد. و او از مولانا محمد باقر مجلسی - علیه الرحمة - بلاواسطه اجازه روایت احادیث داشت و هم از سید محمد سید نعمه الله بن سید عبد الله شوشتاری و شیخ محمد بن ماجد بن مسعود بحرانی و شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی - رحمهم الله - روایت داشت. و شیخ عبد الله بن صالح بحرانی از شیخ محمد بن یوسف مذکور روایت دارد.

(54) مولانا محمد فاضل بن محمد مهدی المشهدی:⁴³⁵

فاضل كامل و عالم عامل از تلامذه شیخ حر عاملی و آخوند محمد باقر مجلسی - علیهما الرحمة - بود و از هر دو بزرگوار اجازه مبسوط یافته. از تصانیف او است شرح ارجوزه شیخ

435 - طبقات اعلام الشیعه، ص 709، لؤلؤة البحرين، ص 109، فیض القدسی (ضمیمه جلد 102 بحار الانوار) ص 92، انوار البدرين، ص 180. در طبقات اعلام الشیعه: «محمد بن یوسف بن علی بن کنبار (الکمار) النعیمی الضمیری البلاذری». 436 . طبقات اعلام الشیعه، ص 575، امل الامل، ج 2، ص 292.

حر عاملی و غیره چنانچه در امل الامل ذکر شد آورده که: «مولانا محمد فاضل بن محمد مهدی المشهدی فاضل کاسمه صالح شاعر معاصر. له شرح ارجوزتی التی نظمتها فی المواریث».

مؤلف گوید: شیخ حر عاملی در مشهد مقدس به نام ملا محمد فاضل مذکور اجازه نوشته که تاریخ کتابتش اواسط شعبان سنه خمس و ثمانین بعد الالف است و اجازه مذکوره چون مبسوط است به نقل بعض عباراتش اکتفا می‌نماید: «أما بعد فان العلم أشرف الخصال وأكمـلـ الـكمـالـ وـ أـحـسـنـ الـجـالـلـ وـ أـجـمـلـ الـجـمـالـ، وـ لاـ رـيـبـ أـنـ اـشـرـفـ الـعـلـومـ كـلـهاـ عـلـمـ الدـيـنـ الـذـيـ بـهـ هـدـاـيـةـ الـمـسـتـرـشـدـيـنـ وـ قـمـعـ الـمـعـانـدـيـنـ، وـ مـنـهـ يـعـرـفـ الـأـحـكـامـ الـشـرـعـيـةـ، وـ هـوـ الـوـسـيـلـةـ الـىـ حـصـولـ السـعـادـةـ الـدـينـيـةـ وـ السـعـادـةـ الـأـخـرـوـيـةـ، أـعـنـىـ مـاـ يـجـبـ الـعـلـمـ بـهـ وـ الرـجـوعـ الـىـ الـكـتـابـ وـ السـنـةـ وـ ماـ يـتـوـقـفـانـ عـلـيـهـ، وـ قـدـ صـرـفـ الـىـ ذـلـكـ أـنـظـارـهـ الـدـقـيقـةـ وـ وـجـهـ الـيـهـ اـفـكـارـهـ الـعـمـيقـةـ وـ بـذـلـ فـيـهـ جـهـدـهـ وـ جـدـهـ وـ اـسـتـفـرـغـ وـ كـدـهـ، الـمـوـلـىـ الـجـلـيلـ الـنـبـيـ الـفـاضـلـ الـمـدـقـقـ مـوـلـانـاـ مـهـدـیـ فـاضـلـ، وـ لـدـ الـصـالـحـ الـتـقـىـ مـوـلـانـاـ مـهـدـیـ الـمـشـهـدـیـ وـ وـقـهـ الـلـهـ تـعـالـیـ لـمـرـاضـیـهـ وـ جـعـلـ مـسـتـقـلـهـ خـیرـاـ مـنـ مـاضـیـهـ وـ قـدـ قـرـأـ عـنـدـیـ مـاـ تـیـسـرـ قـرـاءـتـهـ وـ هـوـ كـتـابـ مـنـ لـاـ يـحـضـرـهـ الـفـقـیـهـ مـنـ أـوـلـهـ الـىـ آخـرـهـ، وـ كـتـابـ الـإـسـبـصـارـ أـيـضاـ بـتـمـامـهـ، وـ كـتـابـ اـصـوـلـ الـكـافـیـ كـلـهـ، وـ أـكـثـرـ كـتـابـ الـتـهـذـیـبـ، وـ غـیرـ ذـلـكـ...» الـىـ آخرـ الـاجـازـةـ.

و مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- در ذیل اجازه خود می‌فرماید: «انی لما فرت بتقبیل عتبة مولای و مولی المؤمنین و سیدی و سید المسلمين و بضعة سید المرسلین و قرۃ عین اشرف

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 234

الوصیین و خازن علم الأولین و الآخرين و مختلف ملائكة السماوات و الأرضین، ثامن الأئمة الطاهرين، على بن موسی الرضا المرتضی- صلوات الله عليه و على آبائه الطاهرين و ذریته الأنجیین- کان من برکات تلك الیقونة المبارکة تشرّفی بصحبة المولی الأولى الفاضل الباذل البارع الكامل التقی الزکی، جامع فنون الفضائل و الكمالات، حائز. قصبات السبق فی مضامیر السعادات، اختار من الأخلاق أحدها و من الشیؤن أسعدها و من السبیل أقصدها و من الأطوار ارشدها، نجل المشايخ العظام و سلیل الأفضلین الکرام، اعنی الحبر العالم العامل، الشیخ محمد فاضل- زاد الله فی فضله و اکرامه و أسبغ علیه من جلائل انعامه. فوجده قد قضی و طرہ من العلوم العقلیة و أمعن نظره فیها و استولی حظه منها، ثم أعرض عنها صفحـا و طوى عنها کشحا و أقبل بشراسره نحو علوم أئمـةـ الـدـینـ- سلام الله علـیـهـ اـجـمـعـیـنـ وـ يـصـفـ أـخـبـارـهـ وـ بـدـبـرـ فـیـ آـثـارـهـ، غـیرـ مـیـالـ بـلـوـمـةـ الـلـائـمـینـ وـ لـاـ خـائـفـ مـنـ عـدـلـ الـعـادـلـینـ، فـقـصـرـ عـلـیـهـ هـمـتـهـ وـ بـیـضـ فـیـ آـثـارـهـ، غـیرـ مـیـالـ بـلـوـمـةـ الـلـائـمـینـ وـ لـاـ خـائـفـ مـنـ عـدـلـ الـعـادـلـینـ، فـقـصـرـ عـلـیـهـ هـمـتـهـ وـ بـیـضـ فـیـ آـثـارـهـ، فـکـانـ مـنـ کـرـامـ أـخـلـاقـهـ وـ طـیـبـ أـعـرـاقـهـ اـنـهـ دـامـ نـبلـهـ. بـعـدـ أـنـ عـقـدـتـ لـافـادـتـهـ الـمـجـالـسـ وـ قـضـیـتـ لـافـاضـتـهـ الـمـحـافـلـ أـتـانـیـ بـحـسـنـ ظـنـهـ وـ اـنـ لـمـ أـكـنـ لـذـلـكـ أـهـلـاـ لـلـحـقـ وـ الـیـقـینـ طـالـبـاـ وـ فـیـ عـلـومـ موـالـیـهـ عـلـیـهـ سـلـامـ رـاغـبـاـ، فـقـرـأـ عـلـیـ شـطـرـاـ وـ اـفـیـاـ مـنـ کـتـابـ الـکـافـیـ وـ التـهـذـیـبـ مـنـ مـؤـلـفـاتـ الشـیـخـینـ الـجـلـیـلـینـ الـثـقـیـلـینـ الـکـامـلـینـ، ثـقـةـ الـاسـلـامـ مـوـلـانـاـ مـهـدـیـ وـ شـیـخـ الـطـافـةـ الـمـحـقـقـةـ مـوـلـانـاـ مـهـدـیـ وـ شـیـخـ الـطـوـسـیـ- قـدـسـ اللهـ روـحـهـماـ. وـ کـتـابـ بـحـارـ الـانـوـارـ مـنـ مـؤـلـفـاتـ وـ غـیرـهـاـ

من كتب الأخبار المأثورة عن الأئمة الأبرار - صلوات الله عليهم - على غاية التصحيف و التنقح و فاوضنی فى كثير من المسائل الشرعية فى مجالس عديدة بنظره الدقيق و فكره الأنبياء، فلم يكن فى كل ذلك افادته لى قاصرة عن استفادته عنى، بل كان أربى، فأمرنى - زيد فضله - أن أجيز له روایة ما جازت لى روایته و اجازته و ان كان قد أدرك أكثر مشايخته و استفاد من بركات أنفاسهم، كوالدى العلامة - قدس الله روحه - من برعه تلاميذه و فحولهم و من قروم أصحابه و أصولهم فاستخرت الله تعالى و أجزت له ...» إلى آخر الاجازة.

(55) مولانا محمد ابراهيم البواناتى:⁴³⁷

از تلامذه ملا محمد باقر - عليه الرحمة - بود. مؤلف شذور العقیان آورده که: «مولانا محمد ابراهيم البواناتى فاضل و عالم و فقيه و محدث بود و از مولانا محمد باقر مجلسی - عليه الرحمة - اجازه روایت دارد». و مؤلف شذور از اجازه مذکوره این عبارت را نقل فرموده که دلالت بر فضل و کمال محمد ابراهيم مذکور دارد و آن این است: «ثم انَّ المولى الأجل التقى، الفاضل الكامل اللوذعى، صاحب الفكر و الحدث المجد في تحصيل ما به كمال النفس، الأبرَّ الحليم، المولى مولانا محمد ابراهيم البواناتى

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 235

ممّن أجهد نفسه في تحصيل ما به النجاة من المعارف الدينية و العلوم اليقينية فرجح منها بحظٍ وافر و نصيب متکاثر، و سمع متى الأحاديث النبوية و الآثار المصطفوية فيه الكفاية، و التمس من داعيه وقت العزم على المفارقة و اللحوق بمسقط رأسه و موضع أنسه اجازة ما صح لى روایته من الكتب المشهورة بين أصحابنا - رضوان الله تعالى عليهم أجمعين - كما يأتي عليه النبي: الكافي و التهذيب و الاستبصار و من لا يحضره الفقيه، و أجزت له روایتها بطرقى الواسطة الى مؤلفيها، فليرو المشار اليه - و فقه الله تعالى لمراضيه الكتب الأربع، بل ما صح له انه من مقرؤاته و مجازاته ...». الخ.

(56) الامير محمد اشرف الحسيني:

از تلامذه مولانا آخوند محمد باقر مجلسی - عليه الرحمة - بود و از او اجازه مرسوطه یافته چنانچه در وصف امير موصوف این عبارت اجازه آخوند مزبور کافی است: «أما بعد، لما كان السيد الأيد الموّقق المسدّد، العالم الفاضل الكامل، الحبيب النسيب الحبيب الليّب الأديب الأريب، الجامع بين شرفى العلم و السيادة، الفاخرة المحتوى لكرائم الخصال المنتهية فى الدنيا و الآخرة، المنتمى الى آباءه الفخام من حملة العلم و سدنة الدين و الأئمة المقدسين - صلوات الله عليهم أجمعين - غرّة سماء الشرف و السيادة و نجم سماء الفخر و السعادة، الأخ الایمانى و الخليل الروحانى، شرف السلف الأمير محمد اشرف اشرف أسبغ الله افضاله و وفر فى العلماء أمثاله ...» الخ كذا فى شذور العقیان.

57) الامير محمد الاصفهانی⁴³⁸

از فقهای صالحین و فضلای متور عین و از تلامذه مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- بود و از آن جناب اجازه یافته. صاحب شذور العقیان بعض اجازه او را نقل فرموده و آن این است: «أَنِّي بَعْدَ مَا تَشَرَّفْتُ بِرَهْةٍ مِّنَ الزَّمَانِ بِصَحِّةِ السَّيِّدِ النَّجِيبِ الْحَسِيبِ، الْعَالَمِ الْعَالِمِ الْفَاضِلِ الْكَاملِ، السَّعِيدِ الرَّشِيدِ النَّقِيِّ، الْمُتَوَقِّدِ الزَّكِيِّ الْأَلْمَعِيِّ، شَمْسِ سَمَاءِ الْكَمَلِ وَغَرَّةِ سَيِّمَاءِ الْفَضْلِ وَالْأَفْضَالِ، الْمُوْفَّقِ فِي عَنْفَوَانِ شَبَابِهِ لِاقْتَنَاءِ الْمَعَالِيِّ، الْوَاصِلِ كَذِّ أَيَّامِهِ بِسَهْرِ الْلَّيَالِيِّ، الْغَوَّاصِ فِي بَحَارِ الْإِنْوَارِ، الْخَائِضِ فِي لَجْجِ الْأَفْكَارِ، الْأَخِ فِي اللَّهِ أَمِيرِ مُحَمَّدِ الْأَصْفَهَانِيِّ- بِلَغَهِ الدَّارِينَ عَلَى الْمَدَارِجِ الْأَمَالِ وَالْأَمَانِيِّ- وَجَرِيَ بَيْنِي وَبَيْنِهِ كَثِيرٌ مِّنَ الْمَسَائِلِ الشَّرِيعَةِ، فَأَفْضَلَهُ فِي جَمِّ غَفِيرٍ مِّنَ الْأَخْبَارِ النَّبُوَيَّةِ، فَاسْتَجَازَنِي- دَامَ تَأْيِيدهُ- وَكَانَ لِذَلِكَ أَهْلًا، فَاسْتَخْرَتُ اللَّهَ تَعَالَى وَأَجْزَتْ لَهُ رَفْعَ اللَّهِ قَدْرَهُ- أَنْ يَرَوِي عَنِي كُلَّمَا صَحَّ لِي رَوَيْتَهُ وَإِجْازَتْهُ...» الی آخر الاجازة. تاریخ کتابت اجازه مذکوره سلخ شهر رمضان المبارک سنه اثنتین و ثمانین بعد الالف

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 236

بود کما فی الشذور و الله العالم بحقائق الامور.

58) ابو الشرف الاصفهانی⁴³⁹:

از فضلای زمان بود. روایت حدیث از مولانا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- داشته و صاحب امل الامل آورده که: «ابو الشرف اصفهانی عالم و فاضل است و از مولانا محمد باقر مجلسی روایت حدیث دارد». انتهی کلامه.

440) الشیخ محمد الاردبیلی⁴⁴⁰:

مؤلف شذور آورده که وی از کبار صالحین و اولیای متور عین بود. مولانا عبد العلی طباطبائی بر حاشیه کتاب امل الامل آورده که از جمله کسانی که ذکر ایشان در این مقام در ذیل اسمی محمدین باید نمود شیخ محمد اربیلی تلمیذ محقق مجلسی است. از تصانیف او است کتاب کبیر در علم رجال موسوم به جامع الرواۃ و رافع الاشتباہات لکن کتاب مذکور غیر معروف است. و محقق مجلسی در اجازه اش می فرماید: «سمع مني المولى الفاضل الكامل الصالح الفلاح، النقى، المتوفى الزكي الألمعى، مولانا حاج محمد الأربيلى- وفقه الله تعالى للعروج على أعلى مدارج الكمال في العلم والعمل و صانه عن الخطأ والخطل- كثيراً من العلوم الدينية والمعارف اليقينية، لا سيما كتب الأخبار ...» الخ ما قال.

و مولانا عبد العلی طباطبائی می فرماید که هرگاه مطلع شدم بر کتاب شیخ محمد مذکور- یعنی جامع الروات- و یافتم در آن احوال جماعتی از علمای معاصرین و فضلای فریب العصر شیخ مذکور را، پس بر حاشیه این کتاب- یعنی امل الامل- درج ساختم تشییداً لبقاء اسمیهم و لکی یستقید بدعااء من ربما یدعو لهم عند ذکرهم». انتهی کلامه.

438 - طبقات اعلام الشیعه، ص 641، شذور العقیان

439 - امل الامل، ج 2، ص 353

440 - طبقات اعلام الشیعه، ص 640، شذور العقیان

٤٤١) مولانا محمد حسين بن يحيى النوري:

از تلامذه خاتم المحدثین آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمة- بود. از مؤلفات او رساله‌ای

نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 237

است در صلاة مسافر، و دیگر ملخص ربع آخر از مجلد کتاب هیجدهم بحار الانوار که مشتمل بر بقیه احکام صلاة است و نسخه مزبوره که به خط مؤلفش ملا محمد حسین مزبور بود به نظر مؤلف رسیده، تقریباً چهارده هزار بیت بوده باشد. در آن مجلد بسیاری از افادات و تحقیقات خود را درج فرموده که دلالت بر فضل و کمال او دارد خصوصاً در شرح دعای سمات که داخل مجلد مذکور نموده، و دیگر افادات خود را بر حواشی همان کتاب درج ساخته. و در اول آن نسخه فهرست ابواب کتاب مزبور را که مشتمل بر چهل و دو باب ساخته به خط خود نوشته و در آخر آن عبارت می‌فرماید: «أقول: هذه الأبواب المذبورة في الفهرست أخر جنا منها نصفها وأعنى واحداً وعشرين التي رقمنا عليها علامه «صح» و دعاء السمات في باب التاسع عشر فانا أدرجناها في كتابنا الا ثلاثة أبواب، فإذا أدرجناها في رسالة على حدة ألفناها في صلاة المسافر و قد غيرنا ترتيب بعض الأبواب لأمر دعانا اليه». و در آخر مجلد مذکور می‌فرماید:

«ثمّ ما أردنا استخراجه من أبواب المجلد الآخر لكتاب الصلاة من بحار الأنوار للمحقق العلامة مولانا و أستادنا محمد باقر علم الدين المجلسى - أعلى الله تعالى مجلسه في أعلى علّيين - في ليلة السادس والعشرين من شهر رمضان المبارك سنة سبع وعشرين و مائة بعد الألف الهجرية على مهاجرها و آله - ألف الوف الثناء و التحية - على يد المتمسك بالمصطفين ابن يحيى النورى محمد حسين حامدا مصلينا مسلما كثراً كثراً».

ال حاج محمد تقى الطبسى: 442)

از تلامذه آقا جمال خوانساری بود. از تصانیف او است. حواشی بر کتاب مدارک الاحکام، و ترجمه ادعیه ایام اسپو⁴⁴³. چنانچه شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل آورده که: « حاجی محمد تقی الطبسی من تلامذة العلامة جمال الدين محمد الخوانساری و كان من اهل الفضل والعلم، و رأيت منه حواشی على كتاب المدارک وقد ترجم ادعیة الاسابيع و كتب في الحاشية ما يرفع ابهام ما ابهم من عبارات الادعیة وقد احسن فيه ». انتهي كلامه.

نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 238

441 - طبقات اعلام الشيعة، ص 224.

⁴⁴² طبقات اعلام الشيعة، ص 122، تتميم أمل الأمل، ص 86.

443 - هفتہ اسپووع

(62) السيد احمد الطباطبائی الاصفهانی:⁴⁴⁴

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «سید احمد مذکور، فاضل مکرم و عالم مجل⁴⁴⁵ و فقیه معموم بود. همه اهل علم اقرار و اذعان به فضل او داشتند و سید احمد موصوف نهایت مشهور و معروف بود چنانچه از بعض ثقات به سمع رسیده».

(63) ملا ابو الحسن شریف بن محمد طاهر بن عبد الحمید النباطی العاملی:⁴⁴⁶

المجاور بالنجف الاشرف حیا و میتا. منسوب است بهمسوی نباتیه که از توابع بلده جبل عامل باشد کما قیل.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که: «ملا ابو الحسن مذکور، فاضل محقق و مدقق و ثقة و صالح بود و مجاور نجف اشرف در حیات خود بود و بعد از ممات هم در آن جای اقدس مدفن یافت، و از ملا محمد باقر مجلسی و شیخ حر عاملی و غیر ایشان روایت احادیث داشت، و سید محمد بن علی بن حیدر عاملی از ملا ابو الحسن مذکور روایت دارد».

ایضاً شیخ یوسف می‌فرماید که: «پدرم چون در سال یک‌هزار و یک‌صد و بیست و پنج (1125) هجری به زیارت نجف اشرف مشرف شد به ملاقات ملای مذکور رسید و میان پدرم و میان او بحث در مسائل جاری شد، و پدر و مادرش و جمعی از رفقا به صحبت او بودند. و پدرش در همین سال وفات یافت و قبرش در جوار حضرات کاظمین- علیهم السلام- است.

و از تصانیف ملا ابو الحسن مذکور است کتاب فوائد الغرویة، و مقصد ثانی از کتاب مذکور که متعلق به اصول فقه است نزد من هست و آن کتاب نیکو متضمن اصول و قوانین مستفاده از احادیث و مشتمل بر ابحاث رائقه و تحقیقات فائقه است که بر علوشان در علم معقول و منقول و دستگاه عظیم او در مسائل فروع و اصول شهادت دارد. و تاریخ فراغ او از تصنیف مجلد اصول چنان‌که در آخر آن ذکر نموده است سنه یک‌هزار و یک‌صد و دوازده (1112) هجری است.

دیگر از تصانیف او رساله در مسئله رضاع است که در آن قول به تنزیل را اختیار کرده است.

دیگر شرح بر کتاب کفایه ملا محمد باقر خراسانی است که آن را از کتاب التجارة شروع فرموده و

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 239

من آن را دیده‌ام و گمان دارم که زیاده از آن به تصنیف شرح مذکور نپرداخته.

⁴⁴⁴. طبقات اعلام الشیعه، ص 41، تتمیم امل الامل، ص 60.

⁴⁴⁵. مجل (م ب ج ج)- مکرم، معموم، گرامی.

⁴⁴⁶. طبقات اعلام الشیعه، ص 174، لؤلؤة البحرين.

دیگر شرح بر کتاب مفاتیح ملا محسن کاشانی است که آن را به کتاب شریعة الشیعه و دلائل الشریعة موسوم ساخته است و پاره‌ای از آن را که مشتمل بر شرح باب اول است دیده‌ام، تاریخ فراغ از تصنیف شرح باب مذکور که در آخرش نوشته است «اوائل سنه یک هزار و یکصد و بیست و نه (1129) هجری» است و آن کتاب بر فضل و تحقیق او و دایر بودنش به مدار احادیث که مصون از لغزش و خطأ است گواهی می‌دهد». انتهی.

و ایضاً شیخ یوسف در رساله مذکوره آورده که: «شیخ احمد بن اسماعیل جزایری در رساله خود گفته است که: «من به طریق قرائت و سماعت و اجازه از استاد خود خاتم العلماء الماضین شیخ اجل اعظم شیخ ابو الحسن بن محمد طاهر مذکور روایت دارم و او از جمعی از علمای عظام و فضلای اعلام به طریق اجازه روایت داشت. از جمله ایشان مولانا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمه- و شیخ اعظم شیخ عبد الواحد بن محمد بورانی تلمیذ شیخ فخر الدین طریح نجفی- ره- و شیخ اجل اکمل شیخ صفوی الدین پسر شیخ فخر الدین طریح نجفی، و شیخ اجل افضل شیخ احمد بن محمد بن یوسف بحرانی و سید اجل افضل اکمل میر محمد صالح بن عبد الواسع حسینی بوده‌اند که هریک به واسطه اساتذه خود از علمای سلف روایت داشتند». انتهی کلامه.

(64) القاضی مجد الدین الدزفولی [- 1150 هـ. ق:]⁴⁴⁷

وی از افضل زمان و قضات عصر و اوان خود بود.

شیخ علی حزین در تذکره خود نوشته: «القاضی الفاضل مجد الدین الدزفولی. دزفول بلده‌ای است از توابع شوشتر. قاضی مجد الدین قاضی آنجا بود و از بدایت تحصیل، مطالب علمیه را نزد علمای حوزه و شوشتر طی نموده فقه و حدیث را از سید نعمه الله جزایری- علیه الرحمه- استفاده فرموده به مرتبه کمال رسید و مکرر به اصفهان آمده در صحبت علماء و ارباب هنر بسر برده درجه بلند یافت.

بسی نیکو خصال و ستوده فعال و لطیف الطبع بود. در انشا بغايت ماهر و در شعر نیز سلیقه درست داشت. اگرچه کم می‌گفت لکن آنچه می‌گفت خالی از لطفی نبود. مدت‌ها با این فقیر، انسیس و جلیس و در بعض اسفار فاقت نموده چند سال قبل از تحریر، وفاتش مسموع شد. اسکنه الله فی جواره مع الصدیقین».

دزفول به دال مهمله مكسوره و زای معجمه ساکنه و فای مضموم و واو و لام ساکن کذا سمعت من

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 240

بعض الافاضل. و در تحفة العالم مسطور است که لفظ دزفول فارسی است به معنی قلعه باقلاء، چه «دز» «قلعه را و «فول» باقلاء را نامند و چون در آن شهر، کشت و زرع باقلاء بسیار و اکل باقلاء نیز در آن دیار زیاده از سایر بلاد است به این اسم موسوم گردید.⁴⁴⁸

447 - طبقات اعلام الشیعه، ص 630، تذکرة المعاصرین، ص 362، صبح گلشن، ص 137، صفح ابراهیم، اعیان الشیعه، ج 9، ص 45.

(65) مولانا کمال الدین حسین الفسائی [- 1134 هـ ق] ⁴⁴⁹

از کمالی عصر خود بود.

شیخ علی حزین در تذکره خود نوشتہ که: «الفاضل الكامل کمال الدین حسین الفسائی از افضل شاگردان حضرت علامی مسیح الانام فسائی بود. توفیق استفاده از بسیاری علمای اعلام دریافته به مساعدت الطاف الهی و کمال استعداد ذاتی به مرافقی ⁴⁵⁰ مجد و علا و اعلی رتبه علم و تقوی صاعد گشته کاشف معضلات اوایل و حلال غواص مسایل بود و در علوم منقول، تتبعتی کامل، و در معقولات، قسطی وافی حاصل نموده تا پایان عمر سعادت فرجام به افاضه افاضل و تحریر فوائد و مصنفات عالیه اهتمام می فرمود و از مأثر قلم مشکین رقم او کتاب شواهد است بر مطول که در مقام خود مثل آن نسخه تدوین نیافتہ، و حاشیه که بر معالم الاصول تحریر فرموده، و رساله شریفه دیگر در حل شباهات کاتبی قزوینی نوشته. رقم حروف، کتاب مغنى اللبیب را با تفسیر صغیر عروة الاسلام شیخ ابو علی طبرسی- علیه الرحمة- و بعضی مقاصد دیگر در حضور باهرالنورش قرانث و استفاده نمودم تا آنکه هنگام محاصره اصفهان در سال هزار و یکصد و سی و چهار (1134) به دار القرار و جوار رحمت آفریدگار، مقام اختیار فرمود. و چون از بدایت تحصیل، پرورش یافته حجر تربیت حضرت علامی- علیه الرحمة- بود بغايت خوش تقریر و نیکو تحریر و در شعر و انشا انگشت نما بود و ید بیضا می نمود.

تتبع قصیده خاقانی را که صدرش این است:

دل من پیر تعلیم است و من طفل زبان دانش

خوش به سامان فرموده و به صیقل اندیشه، زنگ از دلهای سخن سنجان زدوده.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 241

(66) ملا رفیع المشهدی متخلص به باذل [- 1123 هـ ق] ⁴⁵¹

از شاعران مقبول و مداع خاندان رسول و سرآمد ناظمان فحول بود. کتاب حمله حیدری از مصنفات او یادگار و مشهور بر دیار و امصار است. حشره الله مع موالیه من الائمه الاطهار.

در بعض تذکره ها مسطور است که محمد رفیع خان باذل متخلص از سلسله میرزا جعفر مشهدی در زمان عالمگیر پادشاه با خال خود محمد طاهر مشهدی معروف به «وزیر خان» از مشهد

⁴⁴⁸ - تحفة العالم، ص 69.

⁴⁴⁹ - طبقات اعلام الشیعه، ص 212، تذکره حزین، ص 123.

⁴⁵⁰ - مرافقی (م)- مدارج، نزدیکهای (لغتنامه دهخدا)

⁴⁵¹ - طبقات اعلام الشیعه، ص 286، مطلع الشمس، ج 2، ص 425، سرو آزاد، ص 141، کلمات الشعرا، ص 10، تذکره حسینی، ص 72، شمع انجم، ص 81، قاموس الاعلام، ص 2293، نتایج الافکار، ص 111، الذریعة، قسم اول از جزء نهم، ص 118، صحف ابراهیم.

مقدس وارد هندوستان گردید. مدتی به دیوانی⁴⁵² شاهزاده محمد معز الدین پسرزاده آن پادشاه مغفور اشتغال داشت. در اوآخر به قلعه‌داری گوالیار مأمور بود و چندی به حراست آن قلعه آسمان‌پیکر قیام می‌نمود.

بعد از فوت عالمگیر پادشاه از آن منصب معزول گردید و در دارالخلافه شاهجهان‌آباد عزلت و انزوا گزید. در شهور سنه هزار و یکصد و بیست و سه (1123) بقا از این دار فانی به ساحت جاودانی کشید.

«جامهر علی بجنتش داد» تاریخ فوت او یافته‌اند. از آثار طبع سخن‌پردازش آنچه بر صفحه روزگار مانده کتاب حمله حیدری است که به‌سبب فروط شهرت و رغبت طبایع، رقم نسخ بر شاهنامه حکیم فردوسی کشیده. هرچند به حسب لفظ در جنب شاهنامه حکم چراغ پیش آفتاب دارد اما نظر به مرتبه معنوی که مشتمل است بر غزوات معجز آیات اسد الله غالب- علیه السلام- و مفاد بسیاری از احادیث شریفه در آن مندرج است صدهزار شاهنامه به بهای یک بیتش نمی‌رسد!!

(67) مولانا محمد هادی [الخراسانی:- 1134 هـ. ق]⁴⁵³

از افضل عصر خود بود.

در تذکره شیخ علی حزین مسطور است: «الادیب المتّدّب بآداب المبادی المولی محمد هادی از مشهد مقدس رضوی در اصفهان مقام اختیار نمود. روزگاری دراز در آن بلده به صفاتی وقت به مصاحبی اصدق و افاده معارف سپری ساخت. الحق از جمله اعظم ارباب عمامه بود. خصال حمیده‌اش به کمال و به غایت خوش‌صحبت و شیرین‌مقالات و بار اقم این مقال سالها انس و اتصال داشت. در سال هزار و یکصد و سی و چهار (1134) از این دار بی‌قرار به عالم انوار پیوست. اگرچه طبع به انشاد شعر کاھگاه می‌گماشت اما از بدایت حال به این شیوه میل و رغبت نموده هر ضعفی که در

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 242

سخن‌سرائی داشت تدارک آن به سخن‌پرسی و التذاذ از آن فرموده».

(68) مولانا حبیب الله [العباس‌آبادی]:⁴⁵⁴

در تذکره علی حزین مسطور است: «العارف بالله المولی حبیب الله- طاب ثراه- ساکن عباس‌آباد اصفهان و در عقليات مشهور زمان بود. نتایج افکار حکما را با معارف اصحاب شهود تطبیق نموده و به مشرب و مسلک صوفیه انس و عادت گرفته بود. شورش دماگش را مرضی سوداوی علاوه شده. چندی از معاشرت و تدریس بازماند و به معالجات مفیده باز به

452 - دیوانی- صاحب منصب حکومت و قضاؤت، شاعر پادشاهی (نظم الاطباء)

453 - طبقات اعلام الشیعه، ص 800، تذکره حزین، ص 134، ریاض الشعرا.

454 - طبقات اعلام الشیعه، ص 156، تذکره حزین، ص 133

حال خود آمد و باز به افاده مشغول شد. با فقیر انسی داشت. در همان بلده به جوار رحمت الہی رسید».

(69) مولانا میرزا ہاشم ہمدانی [- شہید در 1136ھ. ق]:⁴⁵⁵

در تذکرہ علی حزین آمده است: «المؤید بالفیض الربانی، المیرزا ہاشم ہمدانی- علیہ الرحمة- فاضل ہمدان و از فصحای شیرین زبان، فکرتش صحیح و خدمتش صریح، در علوم عقلی و نقلی بارع و حدّت شعورش سیف قاطع، در هر فنی نکته طراز و در سرعت فهم و استحضار، ممتاز. مولدش ہمدان و سالها در اصفهان به جدّ موافر، تحصیل علوم نموده به ذروه کمال ارتقاء یافت و در علم طب، بقراط زمان شد. محبتی خالص و ودادی به افراد بے این ذره ناقص داشت. بعد از تکمیل و فراغت از تحصیل به ہمدان رفته به افاده مشغول بود تا در سانحہ قتل عام که لشکر روم بر آن مرز و بوم استیلا یافتند در آخر عام هزار و یکصد و سی و شش به ساعت شهادت فایز گشت».⁴⁵⁶

(70) مولانا صدر الدین الجیلانی الرشتی [حدود 1059- حدود 1139ھ. ق]:⁴⁵⁷

در تذکرہ علی حزین مرقوم است: «المولی صدر الدین الجیلانی در بلده رشت ساکن و نزد نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 243

سلطین اسحاقیہ گیلان بود.⁴⁵⁸ سالها در مدارس دارالسلطنه اصفهان به اکتساب علوم مشغول و حاوی فروع و اصول گشته معاوتدت به گیلان نموده سودائی عالی بغايت تمکین در مزاجش بود. راقم حروف در سنہ تسع و ثلاثین و مائة بعد الالف که به گیلان رفته عزم خراسان داشت نوبت دیگر در بلده رشت با مولانا ملاقات نمود. عمرش به هشتاد رسیده شیخ الاسلامی آن بلده به وی تعلق داشت و در خلال فراغ از مشاغل به انتظام نظم همت می‌گماشت. اشعار خود را نزد این خاکسار آورده می‌خواند و در اصلاح آن می‌کوشید و «بینا» تخلص او است».⁴⁵⁹

(71) مولانا السيد مرتضی العاملی [- 1132ھ. ق]:⁴⁶⁰

در تذکرہ شیخ علی حزین مسطور است: «السيد العالم العامل، زین الافاضل، السيد مرتضی العاملی از احفاد امجاد سید الفقهاء و المحدثین سید محمد مشهور است که صاحب کتاب مدارک

455 . طبقات اعلام الشیعه، ص 813، مرآۃ الاحوال جهان‌نما، تذکرہ حزین، ص 130.

456 . میرزا ہاشم ہمدانی شعر ہم می گفت و «احیا» تخلص او بود. رجوع شود به ریاض العارفین، ص 169 و 282، روز روشن، ص 37، شمع انجمان، ص 531.

457 . طبقات اعلام الشیعه، ص 384، تذکرہ حزین، ص 139، صبح گلشن، ص 74، قاموس الاعلام، ص 1444، الذریعة، جلد نهم، قسم اول، ص 155، نتایج الافکار، ص 109.

458 . زامبیور و دائرة المعارف تشیع عمر دولت اسحاقیون را از 923 تا 991 نوشتند(معجم الانساب، ج 2، ص 296، دائرة المعارف تشیع، ذیل اسحاقی). در حالی که متن تذکرہ المعاصرین چنین است: «المولی صدر الدین الجیلانی از بلده رشت است که تختگاه سلطین اسحاقیہ گیلان بود».

459 . صبح گلشن، ص 74، قاموس الاعلام، ج 2، ص 1444، نتایج الافکار، ص 109.

460 . طبقات اعلام الشیعه، ص 721، تذکرہ حزین، ص 126، بغية الراغبين فی آل شرف الدین، شمع انجمان، ص 320.

در شرح شرایع است و آن فاضل عالی مقام صبیغ اده شهید ثانی و زنده جاودانی الشیخ زین الدین علی العاملی است قدس الله روحه.

بالجمله مولد سید مرتضی و پدرش دارالسلطنه اصفهان و اکتساب علوم دینیه و اقتداء معارف یقینیه در آن بلده فیض توأمان نموده از افضل زمان بود. به علوم عربیت و فقه و حدیث که میراث ایشان است ماهر و طبعش به انشاد شعر، قادر، و «علم» تخلص آن نقاوه اکابر است. پیوسته رقم مودت و اشفاق این سراپا وفاق را بر لوح خاطر عرفان ذخائر نگاشتی و هرگز قدم از پرستش و نوازش این خاکسار نکشیدی و دست از تسليه این خاطر فاتر بازنداشتی تا آنگه که لوای سفر به عالم بقا برافراشت و حسرت بی‌پایان و داغ حرمان بر دل دردمدان گذاشت».

(72) مولانا السيد قاسم البروجردی [461 هـ. ق]:

در تذکره علی حزین مسطور است: «السيد الالمعی سید قاسم البروجردی از سادات عالی درجات

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 244

بروجرد است که بلدهای است دلگشا قریب به نهاؤند. فقیر در بلده خرمآباد لرستان بود که آن سید سعادتمنش از شهر خود که مسافت بیست فرسنگ است به خرمآباد رسیده از صحبت او مسرت تمام حاصل شد و با آنکه بیست و دو سال از عمر او گذشته بود از موطن خود به جایی سفر نکرده بود.

او را از افضل دریافت. تحصیل نزد فضائل مآب حاجی عبد الغفور بروجردی نموده و حال آنکه او را فقیر دیده و به رتبه او واقف گردیده سید مذکور را فائق بر استاد یافت. **ذلک فضل اللہ یُؤتیٰه مَنْ يَشَاءُ**⁴⁶² بی‌تكلف جوانی بود از نوادر جهان، به آن لیاقت و استعداد و استقامت سلیقه و جودت ذهن و سرعت فهم و حدت شعور و استحضار به علوم متداوله که دیده بود کمتر اتفاق افتاد. مدت چهار ماه پیوسته حاضر و معاشر بود. به شعر و معما چنان آشنا بود که به اندک تأمل گفتی و پسندیده می‌گفتی. باز به وطن خود عود نموده دوازده سال قبل از وقت تحریر شنیده شد که به جنت جاودان انتقال نمود».

انتهی کلامه.

مراد از وقت تحریر، اواخر سال هزار و یکصد و شصت و پنج (1165) هجری است چنانچه در اول تذکره اشاره به آن نموده. پس بنابراین وفات مولانا سید قاسم در حدود سنه هزار و یکصد و پنجاه و سه (1153) هجری بوده باشد. و الله یعلم.

461 . طبقات اعلام الشیعه، ص 589، تذکره حزین، ص 136، روز روشن، ص 546

462 . سوره حید آیه 21

73) القاضی نظام الدین الخوانساری:⁴⁶³

در تذکره شیخ علی حزین مسطور است: «العالم النحریر، القاضی نظام الدین الخوانساری در اصفهان تحصیل علوم نموده به موطن خود بازگشت. والی لرستان فیلی از کمالات او اطلاع یافته بنا بر التماس و اشتیاق به خرمآباد که دارالاماره آن ملک است توجه نموده شغل قضا و مرافعات آن دیار به خدمتش مرجوع شد. به فضیلت و جودت طبیعت اتصاف داشت و در حسن صورت و مهارت به موسیقی و حساب از نوادر عهد بود. چون راقم این رقوم وارد آن مرزوبوم گردید از حوادث و تقلبات روزگار بغایت افسرده‌دل و شوریده‌دماغ، قاضی فرخنده خصال به دل‌آسانی میان برپست و راضی به قصور نگشته هر روزه حاضر شدی و اصول کافی و حاشیه قدیمه را شروع به قرائت نمود و تا پایان ایام اقامت فقیر آن مذاکره در میان بود. الحال از حیات و ممات او اطلاع نیست. فکرش به شعر آشنا و در معما رسا [بود]».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 245

74) میرزا ابو المعالی بن میرزا ابو محمد المشهدی [- حدود 1165 هـ. ق]:⁴⁶⁴

میرزای موصوف ابا عنجد از اعیان و اماجد آن مکان مقدس و رؤسای خدام عالی مقام عتبه علیه رضویه- علی صاحبها السلام و التحیة- بود و او قاتش به ادائی وظایف و طاعات مصروف و به شرائف ذات، معروف. تبحرش در عربی و فارسی مسلم.

شیخ علی حزین گفته که: «در مدت سه سال که شرف مجاورت آن آستان ملائک پاسبان، این فقیر را مرزوق شد، آن سید والاقدر از معاشران و در مصادقت و مؤانت، قصور نداشت. سید عالم عابد فرشته‌خصال بود. شنیده شد که در ارض اقدس به جوار رحمت الهی پیوست. طوبی له و حسن مآب».

75) مولانا شمس الدین محمد گیلانی:⁴⁶⁵

در تذکره علی حزین مرقوم است: «خلف ارجمند مجتهد الزمان مولانا محمد سعید گیلانی به حدّث شعور، آیتی بود. جامع فضائل نفسانی و مورد فیوضات ربانی. مولدش اصفهان و با این قدردان مستعدان، الفتی خاص و صداقتی به اخلاص داشت و الحق نادره زمان بود. اگر روزگار امہال⁴⁶⁶ می‌کرد سرآمد ارباب فضل و کمال می‌شد لکن در عنفوان شباب به دار الوصال ارتحال نمود و این غزل فقیر که مطلعش این است مناسب مقال:

یکایک از نظرم نور پیکران رفتند
ستاره‌های شب افروزم از جهان رفتند

463. طبقات اعلام الشیعه، ص 783، تذکره حزین، ص 138، شمع انجمان، ص 455

464. طبقات اعلام الشیعه، ص 729، تذکره حزین، ص 189.

465. طبقات اعلام الشیعه، ص 352، تذکره حزین، ص 210، سوانح عمری، ص 18

466. امہال- مهلت دادن.

در شعر و انشا رتبه عالی یافته اصول نفسیه منشیانه و اشعار لطیفه عارفانه دارد».

76) مولانا محمد نصیر الگلپایگانی:

عالی عامل و فاضل کامل و متورع و صالح و از تلامذه ملا محمد باقر مجلسی بوده چنانچه مولانا محمد باقر هزارجریبی در اجازه‌ای که برای بحر العلوم در سنه خمس و تسعین و مائة و الف قلمی فرموده نقل آورده که: «قال شیخنا الفقیه الجلیل الامیرزا ابراهیم القاضی اقوی و اروی عن جماعتی من مشیختی الذین صادقتهم او قرأت علیهم مؤلفاتهم. منهم الفاضل المرحوم الحاج محمد نصیر

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 246

الگلپایگانی و هو الذى تعلمت منه فى اول سنى الى ان قرأت عليه تفسير البيضاوى و كتاب الاستبصار و شيئاً من المدارك، و هو من تلامذة العلامة المجلسى و الفاضل السعيد الحاج ابى تراب». انتهى موضع الحاجة منه.

77) مولانا محمد هادی بن مرتضی الكاشانی:

فاضل الثانی و برادرزاده ملا محسن کاشانی است و هم به خدمت شریف او اکتساب علوم و فنون فرموده. از تصانیف شریفه او است: شرح کتاب مفاتیح الشرائع ملا محسن کاشانی مذکور، و آن کتابی است مبسوط مشتمل بر تفاصیل ادله و احکام فقهیه و از این شرح ظاهر می‌شود که در زمان حیات ملا محسن مذکور به تصنیف آن پرداخته.

78) ملا محمد بن محسن الكاشانی الملقب بعلم الهدی [1039-1115ھ. ق]:⁴⁶⁹

فرزند ارجمند ملا محسن کاشانی است. تحصیل و استفاده علوم پیش والد ماجد خود نموده. از تصانیف شریفه او است: کتاب نضد الایضاح که در آن کتاب ایضاح الاشتباہ علامه حلی- عليه الرحمة- را که مشتمل بر توضیح اسماء رجال است به ترتیب خود مرتب ساخته. و از کتاب مذکور ظاهر می‌شود که در زمان حیات پدر خود تصنیف فرموده و کتاب مزبور در قرب این زمان مع فهرست شیخ طوسی- ره- به قالب طبع ریخته شد.

79) ملا عبد الغنی بن ابو طالب الكشمیری [- 1139ھ. ق]:⁴⁷⁰

از افضل امجاد و صاحب طبع وقاد و ذهن نقاد و اصحاب صلاح و سداد بوده و از ارشد تلامذه ملا صالح مازندرانی شارح کافی کلینی است. از تصانیف مولانا عبد الغنی مذکور که در این دیار مشهور است کتاب جامع رضوی ترجمه فارسی شرایع الاسلام است.

467. طبقات اعلام الشیعه، ص 782.

468. طبقات اعلام الشیعه، ص 804.

469. طبقات اعلام الشیعه، ص 488، مصفي المقال، ص 266.

470. طبقات اعلام الشیعه، ص 441، سرو آزاد، ص 197، تذکره حسینی، ص 272، شمع انجمن، ص 394، سفینه خوشگو، حرف ق. عبد الغنی کشمیری شعر هم می‌گفت و تخلصش «قیوں» بود.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 247

(80) ملا مراد الكشمیری:⁴⁷¹

از تلامذه شیخ حر عاملی بوده. از تصانیف او است: حاشیه بر من لا يحضره الفقيه، و شرح کتاب بدایة الهدایة موسوم به دلیل ساطع که به اشارت شیخ حر عاملی مصنف بدایة تحریر نموده و آن شرحی است مبسوط. و شرحی دیگر مختصر از آن نموده موسوم به نور الساطع.

(81) الشیخ مصطفی بن عبد الواحد بن یسار⁴⁷² الحویزی:

از تلامذه شیخ حر عاملی بود چنانچه در امل الامل گفته که: «شیخ صالح شیخ مصطفی مذکور تمام کتاب وسائل الشیعة را پیش من خوانده و دیگر کتب حدیث فرائت نموده بعد چندی از بلاد خود سفر نموده مجاور روضه رضویه- علیه آلف الصلاة و التحیة- گشت».

(82) مولانا میرزا مهدی النسبۃ الشیرازی:⁴⁷³

مؤلف شذور العقیان پس از وصف او گفته که وی شیخ الاسلام شیراز بود و در فتنه افاغنه به درجه شهادت رسید.

و شیخ علی حزین در تذکره خود به تقریب ذکر فضلا و اعیان بلده شیراز که در استیلای افاغنه به درجه شهادت رسیدند آورده که: «دیگر سید السادات و الافضل میرزا مهدی نسبه بود و منصب شیخ الاسلامی به ایشان مرجوع و بغایت جلیل القدر و سلسله ایشان در آن بلده به جلالت حسب و نسب مشهور و با فقیر محبت و الفتی تمام داشت».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 248

(83) مولانا محمد علی بن محمد امین السکاکی الشیرازی [حدود 1075-1135ھ. ق]:⁴⁷⁵

فاضل حقایق و معارف آگاه و از تلامذه حضرت آخوند ملا شاه محمد شیرازی، شارح صحیفه، و آخوند ملا مسیحای فسوی بود.

شیخ علی حزین در تذکره خود گفته: «الفاضل الاول المولی محمد علی السکاکی الشیرازی- علیه الرحمة- حاوی بسیاری از فنون علمیه و متخلی به اوصاف شریفه و اخلاق فاضله بود.

471 طبقات اعلام الشیعة، ص 719.

472 در طبقات اعلام الشیعة: «سیار».

473 طبقات اعلام الشیعة، ص 727، امل الامل، ج 2، ص 323.

474 طبقات اعلام الشیعة، ص 760، لؤلؤة البحرين، ص 68، تذکره حزین، شذور العقیان.

475 طبقات اعلام الشیعة، ص 533، تذکره حزین، ص 128. او شعر هم می گفت و تخلص «شکیب» داشت. آذر بیگلی در آتشکده شعل او را «حکاک» نوشته. رجوع شود به ریاض العارفین هدایت، ص 99، فارس‌نامه ناصری، چاپ سنگی، ج 2، ص 148، چاپ دکتر رستگار، ص 1171، آتشکده آذر، چاپ میر هاشم محدث، ص 524، ریاض الجن، روضه پنجم، قسم دوم، شمع انجمن، ص 217، قاموس الاعلام، ص 2865، مرآة الفصاحه، حرف شین، ریحانة الادب، ج 2، ص 335. در فارس‌نامه آمده: «چون پدرش کارگر بود او را سکاکی گفتند... طریقه سلسله ذہبیه را گرفت...».

در اوآخر ، تدریس دار العلم شیراز به ذمتش موكول و مشربی صافی و وارستگی عجیب داشت و از شاگردان نمایان حضرت علامی مسیح الانام- علیه الرحمة و الرضوان- بود و ادراک صحبت بسیاری علمای موحدان نموده به صیقل هدایت و فیض سعادت، زنگار کلفت از آئینه دلها زدوده از سخن دلپذیر و حسن تقریرش، فیض سحرگاهی هویدا و از ضمیر مهر تنویرش، دم جانبخش مسیحائی پیدا، و تا این نیازمند درگاه الهی در شیراز بوده پیوسته هنگام سحرگاه به فیضبخشی منزل حقیر آمدی و تا ارتفاع نهار به مصاحبیت گذرانید.

در فرقت او مپرس احوال دلم

تا آنکه از کمال سعادتی که شامل حال فرخنده مآل آن صاحبدل بلندآقبال بود در استیلای افغان و آشوب شیراز در سال هزار و یکصد و سی و پنج (1135) به دست اشرار قوم بدستگال در مراحل ستین، شربت شهادت چشیده در خانه خویش مدفون گردید. اسکنه الله فی جواره.

تخلص آن بلیغ الكلام «شکیب» و خلف محمد امین سکاکی شیرازی است. اشعار رشیقه دارد».

و نیز شیخ علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر فضلای بلده شیراز آورده که: «دیگر از افضل و معارف آن شهر، جامع الفضائل مولانا محمد علی مشهور به سکاکی بود. موحدی دانشمند و مدرس مدارس شیراز که در اکثر فنون و علوم مهارت داشت و از تلامذه ملا شاه محمد شیرازی و آخوند ملا مسیحای فسوی و دیگران بود. نسبت ارادت به سلسله مشایخ درست کرده در لباس ایشان میزیست. بغايت عالي فطرت و صافی طویت و خجسته اخلاق بود. قبول عظیم در دلها داشت.

پیوسته دوستی و مصاحبیت با فقیر می نمود تا آنکه در استیلای افاغنه به شیراز درجه شهادت یافت.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 249

شعر بغايت نیکو گفتی».

(84) مولانا لطف الله الشیرازی⁴⁷⁶:

تلمیذ ملا محسن کاشانی است.

شیخ علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر اعیان و افضل دار العلم شیراز آورده که:

⁴⁷⁶ - طبقات اعلام الشیعه، ص 626، سوانح عمری.

«دیگر از مشاهیر فضلای آن بلده مولانا لطف الله شیرازی- عليه الرحمة- بود. وی از فحول علماء و تلمیذ فاضل معارف مولانا محمد محسن کاشانی- رحمه الله- بود. به خدمت ایشان رفته مدتی به استفاده حدیث و معارف دیگر گذشت و بعد از گذرانیدن کتاب واپی که از مصنفات ملا محسن مرحوم است اجازتی مفصله به جهت فقیر مرقوم فرموده بود تا آنکه در سن کهولت درگذشت».

(85) میرزا احمد علی الہندی اصلاً الحائری موطننا و مدفنا⁴⁷⁷:

شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل آورده که: «میرزا احمد علی مذکور، عالم مقدس و صالح و پرهیزکار بود و مجاورت سید و مولای من حضرت ابا عبد الله الحسین- عليه الصلاة و السلام- اختیار فرموده و زیاده از پنجاه سال در مجاورت آن حضرت بوده رحمه الله تعالیٰ».

و نیز در آن کتاب مذکور است که: «میرزا احمد علی مذکور منامات صالحه و عجیبه بسیار دیده بود که یکی را از آنها ذکر می‌کنم و آن این است که از بعض دوستان شنیدم که میرزای موصوف گفت که در زانوی من عیبی و علتی پیدا شد که اطبا از مداوات آن عاجز شدند و از صحت مأیوس گشتد. آخر الامر به طبیبی که اکمل اطبای هند بود رجوع کردم. او هم از معالجه اعتراف به عجز کرد. بعد از آن به طبیب نصرانی رجوع کردم. بعد ملاحظه گفت که سوای مسیح، علاج تو دیگری خواهد کرد! و گفت که نزدیک است که زخم تو سراحت خواهد کرد و بعد یکدو روز خواهی مرد!

چون آفتاب غروب کرد و شب تاریک شد در خواب دیدم سید و مولای خود حضرت امام الجن و الانس علی بن موسی الرضا- عليه التحیة و الثناء- را که پیش من تشریف آورند و از روی مبارک آن حضرت نوری ساطع بود، و مرا ندا کرد که: یا احمد! بیا! گفتم که: آقای من! می‌دانی که در چه مرض گرفتارم. باز فرمود که بیا! پس برخاستم و چون نزدیک آن حضرت رسیدم به دست مبارک خود زانوی

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 250

مرا مسح فرمود. پس عرض کرد که ای مولای من می‌خواهم که به زیارت تو حاضر شوم. آن حضرت فرمود که چنین خواهد شد ان شاء الله تعالى. چون از خواب بیدار شدم هیچ اثری از مرض در زانوی خود ندیدم و این امر را افشا نمی‌کردم اما چون مردمان مرا دفعه صحیح دیدند خبر مشهور شد، تا آن که پادشاه هند، خواهش طلب من نموده وظیفه‌ای برای من معین فرمود و هر سال وظایف مرا می‌فرستاد و من مجاور ارض اقدس کربلا معلی می‌بودم».

(86) آقا رضی الدین القزوینی [- شهید در 1136 هـ. ق]:⁴⁷⁸

فضل کامل و عالم عامل، از جمله متكلمين و از تلامذه مولانا محمد خلیل بن غازی القزوینی، شارح کافی بود. از تصانیف او است: حاشیه بر حاشیه خفریه بر الهیات شرح تحرید قوشچی.

477 - طبقات اعلام الشیعه، ص 42، تتمیم امل الامل، ص 61.

478 - طبقات اعلام الشیعه، ص 277، تتمیم امل الامل، ص 157، ریاض العلما، ج 2، ص 263.

(87) مولانا بهاء الدين محمد بن محمد باقر الحسيني المختارى النائنى⁴⁷⁹:

از فضلای کاملین و علمای محققین بود و از جمله معاصرین امیر محمد باقر بن خلیفه سلطان بود.

از تصانیف او است: کتاب حدائق المعارف فی طرائق المعارف فی ما یتعلق باثبات الصانع جل جلاله که آن را برای امیر محمد باقر مذکور نوشته بود.

دیگر از تصانیف او است کتاب امان الایمان من اخطار الاذهان، و کتاب حثیث الفلجة فی شرح حدیث الفرجة.

(88) میرزا ابراهیم بن خلیفه سلطان [1098 هـ. ق: 1038]

از اذکیای زمان و فضلای عصر و اوان خود بود.

صاحب تکمله امل الامل احوالش بدبین عنوان آورده که: «میرزا ابراهیم مذکور، فاضل و محقق و عالم مدقق و ماهر متقن و متبحر و متتبع کتب و دفاتر بود. زمان نظیرش ندیده و گوش دهر و اوان عدیلش نشنیده. از جمله تصنیفات او است: حاشیه مدونه بر شرح لمعه دمشقیه. و دیده ام من از جمله آن کتاب الطهارة را. و از تصانیف او است حواشی بر کتاب مدارک الاحکام که ظاهر می شود

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 251

از آن هر دو کتاب، وسعت نظر و تتابع او و قوت فکر و دقت نظر و حسن سلیقه و صفائ قریحه او، و به خدا قسم که جواهر گرانبها پیش آن حواشی همچو خزف می نماید و یواقیت بیش قیمت، به چند او گرفته نمی شوند به مقابله آنها. میرزای موصوف با وجودی که در سن سه سالگی اعمی شده بود اما با وجود عدم بصر، بر تمامی اصحاب نظر و ارباب بصر فائق گشته بود و قصبه السبق از امثال و افران می ربود».

و ایضاً صاحب تکمله آورده که: «حکایت کرد به من کسی که مأمور ساخت مرا به تأليف این کتاب - ادام الله ظله - به درستی که شخصی از فضلای معاصرین میرزای موصوف بر حواشی والد ماجدش خلیفه سلطان که بر شرح لمعه [نوشته] اند به زعم خود اعتراضات بسیار داشت. روزی میرزای موصوف به ملاقات او رفت و بود که شخص معارض، تمامی اعتراضات را پیش کرد و گفت که شخصی را اینقدر اعتراضات بر حواشی والد ماجد شما است. میرزا همان وقت فرمود که بخوانید عبارات حواشی را که بر آنها اعتراض وارد گردیده. شخص معارض، عبارات حواشی را به نهجی خواند که مخالف مطلب کتاب بود. جناب میرزا به این معنی پی برده حواشی را از او گرفته به نهجی که موافق مطلوب مصنف مغفور بود پیش او

479 - طبقات اعلام الشیعه، ص 107.

480 - تتمیم امل الامل، ص 50.

خواند و اعتراضات و ایرادات آن معتبرض مندفع گردید. پس آن شخص متقطن شده تعجب نمود و معترف به عدم ورود اعتراضات و ایرادات گردید».

481) ملا محمد جعفر الكشميری:

وی از افضل اعلام و مشایخ نوی الاحترام و از ارشد تلامذه عالم ربانی مولانا میرزا محمد بن الحسن الشیروانی معروف به ملا میرزا بود. و از تلامذه ملا جعفر موصوف، میرزا ابراهیم قاضی اصفهان بود و از وی روایت حدیث داشته. و دیگر از تلامذه او است امیر عبد الباقی بن امیر محمد حسین بن محمد صالح حسینی خاتون آبادی و از او روایت داشته. و مولانا محمد باقر بن محمد باقر هزارجریبی نجفی در اجازه خود که برای بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی در سنه یکهزار و یکصد و نود و پنج (1195) هجری نوشته می‌فرماید: «قال شیخنا الفقیه الجلیل میرزا ابراهیم القاضی اقوی و اروی عن جماعة من مشیختی الذين صادفتهم او قرأت عليهم مؤلفاتهم، منهم الفاضل الجلیل المولی محمد جعفر الكشميری- رحمة الله- و قد قرأت عليه و هو من تلامذة العلامة الاجل الاوحد المولی میرزا محمد بن الحسن الشیروانی صاحب التألهفات الدقيقة و الحواشی الكبیرة و مما قرأت عليه كتاب الشافی للسید الاجل المرتضی علم الهدی قنس سره».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 252

482) الشیخ الاجل محمد اکمل البهبهانی:

از مشایخ علمای آفاق و اساندۀ فقهای عراق بود و والد ماجد آن حضرت، استاد الكل آقا محمد باقر بهبهانی است عليه الرحمة. حال آن وحید الاعصار مستغنی از اظهار است و آن جناب از مشایخ ثلاثة خود که محقق شیروانی مشهور به ملا میرزا و علامة المحققین آقا جمال خوانساری و فاضل عظیم الشأن شیخ جعفر قاضی اصفهانی بودند روایت می‌فرمود. و پرسش آقا محمد باقر بهبهانی- طاب ثراه- در اجازه خود که برای بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی نوشته به تقریب ذکر مشایخ خود می‌فرماید: «و منهم الوالد الماجد العالم، الفاضل الكامل الماهر، المحقق المدقق البازل، بل الاعظم الافضل الاکمل، استاذ الاستاذیذ و الفضلاء، شیخ المشایخ العظام العلماء الفقهاء، مولانا محمد اکمل. غمره الله فی رحمته الواسعة و الطافه البالغة». باز فرموده که ایشان روایت داشتند از مولانا میرزا محمد شیروانی و شیخ جعفر قاضی و از مولانا محمد شفیع الاسترآبادی. و فرمود که بنا بر مظنون من از محقق آقا جمال خوانساری هم روایت داشت و از خال مجلسی- علیه الرحمة- روایت دارد. دیدم من اجازه آن جناب را به طرق این مشایخ و اسانید مشهوره از ائمه طاهرین- صلوات الله علیهم اجمعین-».

انتهی موضع الحاجة.

483) مولانا محمد طاهر بن مقصود علی الاصفهانی:

481 - طبقات اعلام الشیعه، ص 142.

482 - طبقات اعلام الشیعه، ص 74، تتمیم امل الامل، ص 74. در تتمیم امل الامل: «اکمل الدين محمد البهبهانی».

483 - طبقات اعلام الشیعه، ص 395، شذور العقیان، تذکرہ حزین.

مؤلف شذور [العقيان] آورده که: «فاضل كامل و عالم عامل حاج محمد طاهر بن مقصود على الاصفهانى فقيه و محدث بود».

شیخ علی حزین در تذکره خود به تقریب ذکر فضلائی که در بلده اصفهان بودند آورده که: «نzd مولانای فاضل محمد طاهر اصفهانی که محدث و فقیه زمان بود کتاب استبصار شیخ طوسی- علیه الرحمه- و شرح لمعه دمشقیه را قرائت کردم». انتهی.

ملا محمد باقر هزارجریبی نجفی- ره- در اجازه خود که در سنه خمس و تسعین و مائة و الف برای بحر العلوم طباطبائی تحریر فرموده به تقریب ذکر مشایخ خود می‌فرماید که: «از جمله ایشان فقیه عالم ورع نقی ثقه عدل عالم ربانی الحاج محمد طاهر بن الحاج مقصود على الاصبهانی- علیه الرحمه- است».

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 253

484) آقا محمد صادق بن محمد بن عبد الفتاح التکابنی ثم الاصبهانی [1082-ھ. ق]:

صاحب شذور آورده که: «آقا محمد صادق مذکور عالم فاضل و محدث فقیه بود». و آقا سید حسین بن قاسم موسوی در اجازه خود که برای بحر العلوم طباطبائی نوشته می‌فرماید که: «مولای بهتر فاضل كامل و فقیه نبیه عالم عامل محدث نقی جلیل فائق آقا محمد صادق التکابنی ثم الاصبهانی- رفع الله درجه و اجزل مثوبته- روایت می‌کند از والد علام خود اعلم و اورع و اتقی و افضل و اکمل که ذات مقدس او به کمال شهرت مستغنی از تعریف و توصیف است مولانا عبد الفتاح التکابنی مشهور به سراب حشره الله مع النبی و آلہ الاطیاب». انتهی.

485) مولانا محمد صادق الارستانی [- 1134 ھ. ق]:

بالفتح و السکون و فتح المهملة و سکون المهملة الثانية و فوقية آخره نون الى ارستان بلد قرب اصفهان، و قيل بكسر الهمزة و الدال كذا في الاتحاف.

شیخ علی حزین در سوانح عمری به تقریب ذکر اساتذه خود می‌گوید که: «من به خدمت سلطان المحققین، افضل الحکماء الراسخین، المولی الاعظم، البحر الاعلم، مظہر معارف و حقایق، مکمل علوم سوابق و لواحق، محیی الحکمة ابو الفضائل مولانا محمد صادق الارستانی- علیه الرحمه- که از متواترین اصفهان و به تدریس زمره‌ای اولیای افضل می‌پرداخت رسیده به استفاده مشغول شدم، و او از اساطین حکما بود و قرنهای باید که مثل او کسی از دانشمندان برخیزد. به من عاطفتی بی‌پایان داشت و در خدمتش کتب مشهور و غیر مشهور حکمیه و نظریه و علمیه بسیار خواندم و حق آن فیلسوف کامل [بر من] زیاده از استادان دیگر است. تا هنگام رحلت، استفاده من از خدمت ایشان منقطع نشده و در سنه اربع و ثلاثین بعد المائة و الالف در اصفهان به رحمت ایزدی پیوست».

484 - طبقات اعلام الشیعه، ص 360، شذور العقیان.

485 - طبقات اعلام الشیعه، ص 359، سوانح عمری.

(94) میرزا ابراهیم القاضی باصبهان:

در زمرة مشايخ اعلام و سلسله فقهای لازم الاحترام معنود و محسوب و در اصفهان به عهده رفیعه شیخ الاسلامی منصوب بود. از امیر محمد حسین بن محمد صالح اصفهانی و دیگر علماء روایت

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 254

دارد. مولانا محمد باقر هزارجریبی نجفی در اجازه خود که برای بحر العلوم سید مهدی طباطبائی در سنه خمس و تسعین و الف قلمی فرموده به تقریب وصف مشايخ خود می‌فرماید که: «از جمله ایشان است شیخ من عالم فاضل فقیه جلیل القدر عظیم المرتبة آمیرزا ابراهیم قاضی اصفهان- طاب رسمه- به حق روایت او از جماعتی از بزرگان که من جمله ایشان سید سند جلیل القدر و فاضل عالم کامل عظیم المنزلة، وحید العصر فرید الدهر، شیخ الاسلام ملاذ المسلمين امیر محمد حسین بن علامه امیر محمد صالح اصفهانی است».

(486) ملا محمد رفیع بن فرج الجیلانی المشهدی:

جیلان مغرب گیلان به کسر کاف فارسی که از بلاد مشهوره عجم است اصل وطن ملای موصوف بود. چون مجاورت مشهد مقدس رضویه اختیار فرمود منسوب به آن مقام شد. و نسبت مصاہرت به خاندان ملا محمد صالح مازندرانی داماد ملا محمد تقی مجلسی داشت. چنان‌که ملا حیدر علی مجلسی- علیه الرحمة- در رساله نسب خود آورده که دختر ملا محمد صالح مازندرانی که زوجه فاضل امیر ابو المعالی بزرگ طباطبائی بود چهار پسر و دو دختر داشت. یک دختر در حواله نکاح فاضل عظیم المنزلة ملا محمد رفیع الجیلانی مجاور مشهد مقدس رضوی بود و دیگری زوجه برادرش محمد شفیع بود».

و نیز ملا حیدر علی در رساله اجازه خود به تقریب ذکر فضلای خاندان خود گفته: «از جمله کسانی که نسبت مصاہرت به این خاندان دارند فاضل علامه مولی محمد رفیع جیلانی است که مجاورت مشهد مقدس رضوی داشت و صاحب چندین تصنیفات بود».

و ایضا در آن رساله گفته که ملای مذکور از استاد خود مولانا محمد باقر مجلسی و آقا جمال الدین محمد بن آقا حسین خوانساری و شیخ جعفر قاضی- تلمیذ آقا حسین مذکور- روایت داشت.

مؤلف گوید که ملا رفیع مذکور تا زمان انهازام افاغنه از اصفهان و جلوس شاهطهماسب ثانی بن سلطان حسین صفوی به تختگاه پدرش که در سنه یکهزار و یکصد و چهل و دو (1142) هجری اتفاق افتاد در حیات بود چنان‌که شیخ علی حزین در رساله خود به تقریب ذکر اقامت خود به مشهد مقدس و نزول شاهطهماسب ثانی مذکور در آن جای اقدس در وقتی که او با لشکر خود به جهت اخراج و استیصال افاغنه متوجه خراسان و اصفهان شده بود گفته است که

486 - طبقات اعلام الشیعه، ص 283، تتمیم امل الامل، ص 159، لؤلؤة البحرين، ص 90، سوانح عمری.

از اتقیا و اعلام زمانه و از مشاهیر فضلا در آن بلده- یعنی مشهد مقدس- مجتهد مغفور مولانا محمد رفیع گیلانی بود.

شیخ یوسف بحرانی در لؤلؤة البحرين به تقریب ذکر طرق و اسانید خود می‌فرماید که: «از آن نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 255

جمله است آنچه مرا اجازه روایت آن داده است فاضل آخوند ملا محمد رفیع بن فرج که معروف به ملا رفیع است و مجاور مشهد مقدس رضوی بود و اصل او از جیلان بود و به مشهد مقدس مذکور توطن اختیار کرد و به همان جای اقدس درگذشته مدفن یافت. و او از استاد خود ملا محمد باقر مجلسی روایت داشت و این سلسله روایت من که وسائط کمتر دارد اقرب اسانید من است. و هم به واسطه ملا رفیع مذکور از علامه فهame آقا جمال الدین پسر آقا حسین خوانساری روایت دارم، و اجازه مرا که از ملا رفیع مذکور حاصل شد بر سبیل مراسله بود. پس چون بهسوی عجم رفتم و باز به زیارت مشهد مقدس حضرت امام رضا- علیه السلام- مشرف شدم به خدمت ملای مذکور رسیدم و مشرف خدمتش شدم و او در مدرسه آن شهر درس تفسیر بیضاوی می‌فرمود و در مسجد جامع، بعد نماز عصر درس تفسیر جامع الجواب می‌گفت و سن شریفش در آن زمان قریب به صد سال رسیده بود».

(96) مولانا محمد تقی المشهدی المشهور به پاچناری:⁴⁸⁷

از فضلای عصر خود بود و معاصر ملا رفیع گیلانی مشهدی سابق الذکر. شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل آورده که: «مولی میر محمد تقی مشهدی معروف به پاچناری فاضلی معظم و عالمی مفخم و صاحب قوت و فکر بود، در معرفت علوم. بالجمله کمالش در علم و فضل ظاهر و معلوم است چنانچه از بعض ثقات علماء و فضلا شنیده‌ام که در میان او و میان فاضل معظم مولانا محمد رفیع جیلانی در مشهد مقدس در مسئله تخییر صلات جمعه مباحثات و مشاجرات واقع شده و رسائل متعدد در آن باب تصنیف فرمودند چنانچه در بعض کتبخانه‌ها آن رسائل یافته می‌شود، و رسائل مولانا میر محمد تقی مذکور دال بر علم و کمال وی اند و من از رسائل مذکوره مستفید شدم. بالجمله میر موصوف با وصف علم او در کمال زهد و تقوا بود. رضی الله عنه و ارضاه».

(97) السيد محمد بن علي بن حيدر الموسوي المعروف به السيد محمد حيدر العاملی المکی ⁴⁸⁸ [1071- 1139 هـ. ق]:

منسوب بهسوی جبل عامل و مکه معظمه است. محقق بحرانی در اجازه خود گفته که مولدش جبل عامل و موطنش مکه معظمه بود. وی عالم کامل و فاضل محقق مدقق و حسن التعبیر و جید التحریر و التقریر بود. از تصانیف او است کتابی در احکام آیات قرآنی که آن را دیده‌ام، بر وسعت

487 - طبقات اعلام الشیعه، ص 118، تتمیم امل الامل، ص 83.

488 - طبقات اعلام الشیعه، ص 661، نزهه الجلیس، لؤلؤة البحرين.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 256

دستگاه و وفور اطلاع او بر مذاهب عامه و خاصه و تحقیق اقوال ایشان گواهی می‌دهد. و آن کتاب اسلوب عجیبی دارد و در آن بر جمیع علوم تکلم نموده است و مشتمل بر ابحاث شافیه با علمای عامه است و آن را برای سلطان حسین صفوی تصنیف کرده بود. دیگر رساله در محکمه بین غنی و فقر است⁴⁸⁹ که در علو مقام او در بلاغت و فصاحت و حسن عبارت شاهد است به نهجی که میدان سخن در آن باب بر دیگران تنگی دارد.

شیخ عبد الله بن صالح در وصف او گفته که وی محقق مدقق در علوم خصوصاً در علم عربیت و کلام و نجوم و فلکیات و غیر این‌ها بود. از جمله تصانیف او کتابی در مبحث امامت از روایات عامه است، و حاشیه بر شرح مدارک، و رساله در تفسیر آیه کریمه اجعلُنَّی عَلَیٖ حَزَائِنَ الْأَرْضِ إِنَّی حَفِظَ عَلَیْم.⁴⁹⁰

و نیز شیخ یوسف بحرانی آورده که والد من در سنہ یک‌هزار و یک‌صد و پانزده (1115) در سفر مکه معظمه با او ملاقات نموده وصف فضل و عمل او بیان می‌فرمود. و هم گفته که وی از افضل ابو الحسن شریف عاملی روایت احادیث دارد و شیخ عبد الله بن صالح بحرانی از او روایت دارد.

(98) میر محمد تقی بن معز الدین محمد الرضوی المشهور بالشاهی [- 1150 هـ. ق]:⁴⁹¹

صاحب تکمله امل الامل در مدح و ثنایش می‌فرماید آنچه محصل بعض فقراتش این است که:

«میر مذکور از اعظم سالکان و اکابر عارفان و افاحم متألهان بود. در بد و امر خود تعب و ریاضتها کشیده و به مرتبه علیا رسیده و از چشمۀ صافی عرفان و یقین سیراب گشته». و نیز گفته که آن مرحوم را دیده‌ام و به فیض صحبت‌ش رسیده‌ام، و بسیاری از حکایات تواضع و فروتنی و حسن خلق و کرامات آن مرحوم را ذکر فرموده و گفته که با وجود آنکه نزد سلاطین، موقر و محترم بود خود را کمتر از آحاد ناس می‌شمرد و به هیچ‌وجه مزیتی بر مردم نمی‌داد. از جمله کراماتش آنکه وقتی که به حج رفت چند فلوس همراه داشت و چون برگشت چهل کس همراه او بودند که نقه طعام و زاد راحله همه ایشان بر ذمه آن مرحوم بود. و از عاداتش بود که مردم را ضیافت می‌کرد و اطعمه نفیس به مهمنان می‌خورانید و خودش پاره‌ای نان خشک می‌خورد. بالجمله صاحب تکمله بسیاری از فضائل و کرامات آن مرحوم آورده بهسب سقم و اغلاط نسخه منقول عنه ترجمه آن را ننوشت.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 257

489 - مذكرة ذى الراحة و العنا فى المفاخرة بين الفقر و الغنى.

490 - سوره یوسف، آیه 55.

491 - طبقات اعلام الشیعه، ص 126، تتمیم امل الامل، ص 84، منتخب التواریخ هاشم خراسانی، ص 466. در تمام این منابع «میرشاهی» آمده است.

و از کتاب مذکور ظاهر می‌شود که امیر محمد تقی مزبور را پسری بود فاضل کامل مسمی به امیر محمد مهدی که حال او هم در کتاب مذکور مسطور است.

و ایضاً آورده که از جمله فضایلش آنکه گاهی برطبق مذاق صوفیه و مصطلحات و مزخرفات ایشان سخن نکرده و تکلم نفرموده و مدام بر مستحبات و سنن نبویه مواظبت داشت. وفات او در مشهد مقدس لیلة الاضحی سنه خمسین و مائة بعد الالف اتفاق افتاد و قبرش در آنجا در حظیره معروف به «قتلگاه» واقع است.⁴⁹² رحمه الله تعالى.

(99) السيد احمد بن امیر محمد ابراهیم الحسینی الفزوینی [- 1199 هـ. ق]:⁴⁹³

صاحب تکمله آورده که: «سید مذکور سیدی جلیل و نبیل بود. حظی از همه علوم داشت اما حصه او در علوم ادبیه بیشتر و نصیب او در این علم اکثر بود و کتاب و صاف را بیشتر می‌دید و تدقیقات می‌فرمود». انتهی محصله.

(100) الشيخ احمد بن اسماعیل الجزائری المجاور بالنجف الاشرف حیا و میتا [- 1151 هـ. ق]:⁴⁹⁴

بهسوی جزایر منسوب است که نام قریه‌های متصله است که بر شط دجله واقعند کما فی الاتحاف.

در لؤلؤة البحرين مسطور است که: «شيخ موصوف فاضل محقق و مدقق بود و مجاورت نجف اشرف تا مدت حیات خود داشت و بعد از وفات در آن جوار فایض الانوار مدفن یافت. از تصانیف او چندین کتابها است از آن جمله کتاب آیات الاحکام⁴⁹⁵ که کتابی نفیس و خوب است و التزام احادیث را در آن مرعی داشته. دیگر کتاب شرح تهذیب الاحکام که قلیلی از اول آن به معرض تصنیف درآمده. دیگر رساله در مسئله قصد اقامت دهروزه در اثنای سفر، و رساله در وجوه ارتداد و

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 258

تفصیل بعض احکام آن، دیگر رسائل هم دارد».

صاحب تکمله امل [الامل] بعد وصف و ثنای شیخ موصوف آورده که: «من از مشایخ خود مدح و ثنایش در فقه و دیگر علوم شنیده‌ام و در نجف اشرف در سنه یک‌هزار و [یک‌صد و] چهل و نه (1149) هجری به ملاقات او فایز شدم و در همان سال یا بعد از آن به مدتی قلیل رحلت نمود».

492 . هاشم خراسانی در منتخب التواریخ آورده که قبر میرشاهی در مقبره «قبر میر» در سمت شرقی مشهد است و آن کسی که در قتلگاه مدفون است میرخدانی است (ص 466).

493 - طبقات اعلام الشیعه، ص 44، تتمیم امل الامل، ص 65.

494 - طبقات اعلام الشیعه، ص 29، تتمیم امل الامل، ص 58، لؤلؤة البحرين، ص 112، خاتمه مستدرک الوسائل، ص 403، ماضی النجف و حاضرها، ج 2، ص 81، اعیان الشیعه، ج 2، ص 203.

495 - منها شرح آیات الاحکام اسمه قلاند الدر (طبقات اعلام الشیعه، ص 29).

بالجمله شیخ احمد مذکور از جمعی از علماء روایت داشت و او ایشان را در اجازه‌ای که برای پسر خود فاضل امجد شیخ محمد نوشه ذکر نموده است. از آن جمله گفته که به طریق سمعات و قرائت از استاد خود شیخ اجل فاضل اکمل شیخ حسین ولد عالم شیخ عبد العلی خمایسی نجفی روایت دارم و او به واسطه پدر خود از شیخ محمد بن شیخ جابر روایت داشت عن والده عن الشیخ الکبیر الاعلام الشیخ عبد النبی بن سعد الجزائری عن السید الافضل العالم الامم السید محمد بن السید علی العاملی عن والده عن الشهید الثانی رحمهم الله.

و ایضاً گفته که به طریق قرائت و سمعات و اجازه از استاد خود اجل اعظم شیخ ابو الحسن بن محمد طاهر بن عبد الحمید شریف عاملی روایت دارم و او از ملا محمد باقر مجلسی- عليه الرحمة- و شیخ عبد الواحد بن محمد البورانی از شیخ اجل شیخ حسام الدین بن شیخ درویش علی از شیخ بهاء الدین عاملی- عليه الرحمة- روایت داشت. و ایضاً به طریق قرائت و سمعات از سید اجل میر محمد صالح بن عبد الواسع حسینی و هم به طریق اجازه از ملا محمد قاسم بن محمد صادق استرآبادی روایت دارم و هر دو ایشان از ملا محمد باقر مجلسی روایت داشتند، و سید عبد الله بن سید علوی بحرانی که ذکر او ان شاء الله تعالى خواهد آمد از شیخ احمد مذکور روایت دارد.

101) الشیخ محمد بن احمد بن اسماعیل الجزائری:⁴⁹⁶

از فضلای زمان و معاصرین شیخ یوسف بحرانی بود چنانچه از لؤلؤة البحرين مستفاد می‌گردد. و شیخ محمد مذکور از والد ماجد خود شیخ احمد سابق الذکر اجازه روایت دارد.

102) الشیخ احمد بن الشیخ عبد الله البلادی [- 1137 هـ. ق]:⁴⁹⁷

شیخ یوسف بحرانی در لؤلؤة [البحرين] به تقریب ذکر تلامذه شیخ سلیمان بن عبد الله معروف نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 259

به محقق بحرانی آورده که: «از جمله تلامذه شیخ سلیمان مذکور، شیخ اوحد امجد اوّاه⁴⁹⁸ شیخ احمد بن شیخ عبد الله بلادی بود. و شیخ احمد بن عبد الله با وجود فضل و منزلتی که داشت در غایت انصاف و حسن اوصاف و فروتنی و پرهیزکاری و تقوا و مسکنت بود. احدی را در زمرة علماء مثل او به این صفات ندیده‌ام. وفاتش در چهاردهم ماه رمضان سنه یک‌هزار و یک‌صد و سی و هفت (1137) هجری واقع شد. من به مجلس درس او حاضر شده‌ام و مقابله شرح لمعه به خدمتش نموده‌ام. شیخ عبد الله بن شیخ علی بلادی که ذکرش ان شاء الله می‌آید هم از تلامذه شیخ سلیمان مذکور بود و بهسوی همین جماعت تلامذه‌اش ریاست بلاد بحرین بعد از او بلکه در زمان او منتهی شد که مشهورترین آنها پدرم و محدث شیخ عبد الله بن صالح بحرانی بودند». انتهی نقلان کلام الشیخ یوسف بحرانی.

⁴⁹⁶ - طبقات اعلام الشیعه، ص 653.

⁴⁹⁷ - طبقات اعلام الشیعه، ص 28، لؤلؤة البحرين، ص 9.

⁴⁹⁸ - اوّاه- بسیار آنکنده از ترس خدای (ترجمان علامه جرجانی به نقل از لغتنامه دهخدا).

(الشیخ عبد الله بن علی⁴⁹⁹ البلاذی البحاری) - 1148 هـ. ق.⁵⁰⁰] 103

منسوب است بهمسوی بلاد که قریه‌های بحرین است.

از جمله اساتذه شیخ یوسف بحرانی و تلامذه شیخ سلیمان بن عبد الله بود چنان‌که شیخ یوسف در اجازه خود آورده و گفته که شیخ عبد الله مذکور، عالم فاضل بود و در سایر علوم خصوصاً در علم حکمت و منقولات. از تصانیف او است: رساله در علم کلام، رساله دیگر هم در علم کلام که آن را از برای شیخ احمد بن شیخ الاسلام نوشته بود، و رساله در مسئله نفی جزء لا یتجزی، و رساله در علم نحو، و شرح رساله استادش شیخ سلیمان در علم منطق که ناتمام مانده، و رساله در واجب شدن جهاد با دشمن دین با غیبت امام، و رساله در عدم ثبوت دعوی بر میت به یک شاهد و یمین، پدر شیخ یوسف بحرانی رد آن رساله کرده و به خلاف آن قائل گردیده کما صرّح به فی اجازته.

وفات شیخ عبد الله مذکور در بلده شیراز در سال جلوس طاغی باعی نادر شاه واقع شد و این واقعه در سال هزار و یکصد و چهل و هشت (1148) هجری اتفاق افتاد. شیخ یوسف بحرانی آورده که من در آن ایام در شیراز امامت نماز جمعه و جماعت آنجا را داشتم، لکن چون شیخ عبد الله مذکور برای اصلاح مقدمات بلاد بحرین که به‌سبب استیلای اعراب، مورد فساد و خراب بود وارد شیراز شد، من او را در نماز مقدم داشتم زیرا که او شیخ و استاد من بود. پس بعد از چند روز در آنجا وفات یافت و در قبه منوره سید احمد بن حضرت امام موسی کاظم-علیه السلام- که مشهور به «شاه چراغ» است مدفون شد. گویا به مصدق حدیث تربت که مشهور است اتفاق آمدن او در آن بلده شده بود یعنی خمیر

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 260

طینت هرکسی از هر موضوعی که می‌باشد به همان زمین مدفون می‌شود.

شیخ مذکور از جماعتی از علماء روایت داشت از جمله ایشان استادش که شاگردی او به خدمت او اشتهر یافته است شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی است. و دیگری شیخ علی بن حسن بن یوسف بلاذی بحرانی است. دیگر از جمله اساتذه‌اش شیخ محمود بن عبد السلام معنی بود منسوب بهمسوی قریه عالی‌معن- به فتح میم و سکون عین و کسر نون- از قریه‌های بحرین که عالم صالح بود و در قریه مذکوره امامت نماز جماعت داشت و قریب صدسال زندگانی یافت. و از سید هاشم توبیلی بحرانی و شیخ حر عاملی روایت داشت و جمعی از علماء مثل شیخ عبد الله مذکور و پدر شیخ عبد الله بن صالح و غیر ایشان از او روایت داشتند.

(104) میرزا محمد باقر بن حسن بن خلیفه سلطان الحسینی:⁵⁰¹

در زمان شاه سلطان حسین به‌عهده صدارت منصوب بود. از مصنفات اوست: رساله در شکیات صلاة، و تعلیقات بر شرح لمعه.

499 - در چاپی: «عبد الله بن احمد».

500 - طبقات اعلام الشیعه، ص 453، مؤلّفة البحرين، ص 72.

501 - طبقات اعلام الشیعه، ص 89، تتمیم امل الامل، ص 79.

شیخ عبد النبی قزوینی که معاصر بحر العلوم طباطبائی بود در تکمله امل الامل آورده که: «میرزا محمد باقر مذکور فاضل و فائق و بارع در فقه بود. در زمان شاه [سلطان] حسین عهده صدارت داشته. از تصانیف او است، تعلیقات بر شرح لمعه. میرزا محمد باقر مذکور تا اوایل دولت نادر شاه پادشاه به قید حیات زندگانی کرد و عمری طویل یافت لکن من به خدمتش نرسیدم». انتهی کلامه.

(105) السيد نور الدین بن السيد نعمة الله الجزائري الشوشتری [1088-1158 هـ. ق]:⁵⁰²

از افضل امجاد و اکبر اولاد سید نعمة الله جزایری است.

صاحب تحفة العالم احوالش بدین منوال آورده: «السيد الاديب، الفاضل الليب، العارف الاريء، جامع الفضائل، محبي العلم، ابو عبد الله السيد نور الدين بن السيد نعمة الله». طاب ثراه- بعد از فوت والد بزرگوارش به مفاد: الولد الحر يقتدى بآباء الغر، شعله افروز بزم افاضت و محفل آرای انجمن افادت بود. تولد با برکت و اعزاز آن بزرگوار در شوشتر سنہ یک هزار و هشتاد و هشت (1088) اتفاق شد. بعد از چهار سالگی به اشاره والد بزرگوارش شروع به تعلیم و تعلم نمود و از فرط محبت و اشفاقی که پدر بر او

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 261

داشت خود به تعلیم او پرداخت و در صغر سن قبل از تکلیف به شوق طوف مرقد امام مفترض الطاعة علی بن موسی الرضا- علیه السلام- رهیمای خراسان گردید و در آن مکان بهشت نشان به خدمت علامه زمان شیخ اجل اوحد، شیخ محمد حر- رحمه الله- که انوار فضائل و مناقب او مانند آفتاب جهانگیر بر ساحت آفاق تابیده و از بیان مستغنى است رسیده، شیخ از صفائی باطن در ناصیه آن بزرگوار، آثار رشد و برتری دیده اجازه عامه به خط مبارک به او داد و از آنجا به وطن بازگشت و در خدمت والد علامه تلمذ نمود و در زمانی پسیر، چنان استغراقی به علوم پیدا کرد که کمتر کسی را از محصلین میسر آمده باشد. پس روانه اصفهان و در آن یونان کده روان پرور از فضایی فضایل گستر و حکما و موبدان دانشور به حکمیات و مذاهب مختلفه، فیض یاب و دیدهور و مقرب پادشاه معلمات گستر، شاه سلطان حسین صفوی گردید و آن پادشاه خجسته اخلاق در توقیر و احترام او به اقصی الغایه کوشید.

الحق یکی از خصایص جمیله سلاطین صفویه جوانمردی و مروت و تربیت علماء و فضلا و مشایخ و زهاد بود مقرن به کمال دلجویی و غمخواری و رعایت آداب، و این شیوه را بر طاق بلند نهاده اند، کسی را از سلف و خلف با آنها دعوی همسری نیست.

مجملًا بعد از تکمیل و حصول اجازه از هریک از علماء اعلام، بازگشت به شوشتر نموده و به نحوی که سبق ذکر یافت والد ماجد بزرگوارش به ملا اعلیٰ بالگشا گردید. آن برگزیده ملک علام، مرجع انان و مقتدای کرام و در فصاحت و بلاغت، یگانه روزگار بود. با سلاطین و

502 - طبقات اعلام الشیعه، ص 793، تحفة العالم، چاپ صمد موحد، ص 105 به بعد، تذکره شوشتر، ص 59.

خواقین، بی‌هرا س به درشتی مکالمه نمودی چنان‌که در ورود پادشاه قهار، نادر شاه، به شوشترا، خرابی که از آن قهرمان به آن بوم و بر راه یافت، مناظرات و مکالماتی که در قبایح اطوار و غصب سلطنت از صفویه و ظلم و بیداد آن جبار، روبرو بدون پاس آداب سلطنت با او نمود از غرایب روزگار و بالقوه احدي نبود، و تا حال آن مقالات بر السنه خلائق دایر و سایرند. و به این سبب در عهد آن عالی‌جناب، رعایا و زیردستان از ظلم حکام و اقویا در مهد امن و امان بودند. حسن بلاغت و نیکوئی تقریرش، رونق‌شکن بازار بلغای شیرین‌مقال، و صفاتی تحریر مصنفاتش، کسادافکن کالای فضایی ماضی و استقبال است. رساله فروق [اللغات] مشتمل بر نکات عربیت و بلاغت، و منشات و خطب بلیغه جمعات و مناکحات او هریک کارنامه‌ای است که رسم بلاغت را در صفحه روزگار به یادگار گذاشته است. اشعار عربی آن فصیح عهد، بغايت نیکو و سنجیده، و سواد مداد ناظم‌الاحزانش، نیل انفعال بر چهره بلغای عرب کشیده. زیبائی خط نسخش دست خوشنویسان عالم را به تخته بسته و رعنایی شکسته‌اش، صفاتی بنفسه‌زار بناگوش دلبران را در هم شکسته. علو همت و صفاتی طوبیت و سخاوت را از اجداد کرام، میراث داشت و در مدة العمر به جمع زخارف دنیوی که ادنی تلمیذ او را به اندک مسامحتی میسر آمدی همت

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 262

نمی‌گماشت. مناصب شرعیه که به خدمت والد بزرگوارش مرجع بودند همه به او مفوض شدند و به آئین شایسته به تقدیم رسانید. روزگاری صرف علوم دینیه و نشر معارف یقینیه نمود تا در عهد نادر شاه که ابتدای افسردگی دهور و اعصار و از روزگار سرخوش زلال را کشیدند عزلت در مزاج آن بزرگوار استیلا یافته از معاشرت مردم، دامن کشید و به انزوا بقیه عمر را گذرانید.

از مأثر قلم فیض‌شیم او است: شرح قسم طهارت باطن نخبه و ترجمه آن [شرح طهارت النخبة]، اخلاق سلطانی، و رساله طهوریه که هر دو را حسب الامر شاه سلطان حسین در سلک تحریر کشید.

رساله شکیات نماز، ترجمه حدیث وصیت هشام، ترجمه قصص الانبیاء، رساله فروق اللغات و غیره از حواشی و تعلیقات مدونه که هریک به موقع خود بی‌نظیرند، دوازده امامی که در آن اقتباس آیه نور را فرموده بر حسن بلاغت و کمال فصاحت او گواه و دایر بر السنه و افواه است.

بالجمله بعد از انقطاع از مردم به اندک مهلتی در سنه ثمان و خمسین بعد المائة و الالف داعی حق را لبیک اجابت نمود و حسب الوصیة در جوار مسجد جامع، آرامگاه یافت. تغمده الله بعفرانه. بارگاه او در آنجا معروف است. قاضی مجده‌الدین ذرفولی که فاضلی نحریر و شاعری بی‌نظیر بود دو رباعی در تاریخ گفته، رباعی:

در این رباعی دو تعمیه⁵⁰³ است که بغایت مأثوس و خوش‌آینده اتفاق افتاده‌اند. و له ایضا:

بر اهل بقاع ارض شد ماتم عام

از واقعه سید فردوس مقام

با آل عبا رفیق شیخ الاسلام

رو داد چو فوت بهر تاریخش شد

و از او هشت پسر مخالف شد: سید عبد الله، سید نعمة الله الشهیر به سید آفائی، سید حسین، سید محمد، سید فرج الله، سید مرتضی، سید طالب، سید رضی.

دوازده امامی که در آن اقتباس آیه نور را فرموده بر حسن بلاغت و کمال فصاحت او گواه و دایر بر السنه و افواه است از اطباب احتراز نکردم و در این رساله ثبت نمودم:

«اللهم صل على خاتم الانبياء و شافع يوم العرض، الذى فصل لامته احكام الندب و الفرض، و اشرق بنور نبوته اقطار الآفاق ذات الطول و العرض، محمد المصطفى، الذى اجتباه برسالته نور السماوات و الارض.

اللهم صل على وصيه و عين سروره و وارث علومه و شاهق طوره و ناصره في غيته و حضوره، على المرتضى، الذى نوره مثل نوره.

اللهم صل على فلقة الاصباح، البلاكية في كل صباح و رواح، العابدة اناه الليل و اطراف الصباح،

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 263

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛ ص 263

فاطمة الزهراء، التي مثلها العليا كمشكاة فيها مصباح.

503 - تعمیه- بیان کردن امری به صورت معما، معما گفتن (معین).

504 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

اللهم صل على ريحانتى الرسول البدرى، الشهيدين بابى كل فاجر قهرى، الذين بنورهما يهتدى البحرى و البرى، الحسن و الحسين، إذ هما المصباح فى زجاجة، الزجاجة كانها كوكب درى.

اللهم صل على ذى الشجرة الميمونة، التى هى بالامامة مقرونة و بالعز و الكرامة مشحونة، على بن الحسين زين العابدين، الذى نوره يوف من شجرة مباركة زيتونة.

اللهم صل على المظھرين للملة النبوية و المعلمین للسنة الرضییة و المرشدین الى الاحلک المرضییة، محمد الباقر و جعفر الصادق، الہادیین الى طریقة سویة لا شرقیة و لا غربیة.

اللهم صل على السيد السند البھی، و الامام الزکی الرضی، و البدر الكامل المضی، موسی الكاظم، الذى هو من زیتونة بنور الله يکاد زیتها یضی.

اللهم صل على السيد الابرار، الضامن لمن زاره جنات تجرى من تحتها الانهار، المسموم بيد الفاجر الغدار، على بن موسی الرضا، الذى نوره على علم و لو لم تمسسه نار.

اللهم صل على الائمة الصدور، الذين هم بسماء الامامة بدور و لشیعتهم قرة اعین و سرور، محمد التقى و على النقى و الحسن العسكري، الذين هم نور على نور.

اللهم صل على من يعجز عن نعمته قلم الانشاء و يظهره الله فى ارضه متى شاء، و هو الحجة على من خلق الله و انشاء، الامام المھدى، الذى یهدى الله لنوره من یشاء.

اللهم اهد عبک نور الدين صراطک المستقيم و اعده من شر الشیطان الرجیم و بصره الامثال ليستقيم، فانك قلت: وَ يَضْرِبُ اللَّهُ
الْأَمْثَالُ لِتَأْيِيدِ وَ اللَّهُ يُكَلِّ شَيْءٍ عَلَيْهِ⁵⁰⁵.

(106) مولانا الشیخ على بن جعفر بن الشیخ زین الدین الملقب بام الحدیث بن سلیمان القدمی البحاری [- 1131 هـ. ق]:

شیخ یوسف بحرانی در ضمن احوال پدر عالی مقدار او شیخ جعفر بحرانی آورده و گفتہ که: «شیخ علی بن جعفر که زاده و پر هیزکار و منقی بود و در امر به معروف و نهی عن المنکر بسیار شدت و صلابت داشت و در راه خدا از ملامت هیچ کس اندیشه نداشت، و مساهله با احده از امرا و اکابر نمی کرد مدته در بحرین متولی امور ریاست ماند مگر آنکه بعض امرای بلاد به سبب مذکور حسد برند و به خدمت سلطان اعظم، شاه سلیمان صفوی ابن شاه عباس ثانی سعایت او نوشتد به امری

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 264

که او از آن بری بود. پس پادشاه کسی را فرستاد تا او را مقید کرده از بحرین ببرون آورد تا آنکه در شهر گازران [- گازرون] رسید. ناگاه شخصی حقیقت حال را به پادشاه عرض کرد که شیخ مذکور را بی گناه مقید ساخته می آرد. پادشاه به زودی کسی فرستاد و امر نمود که او را خلاص کنند و متعرض او نشوند. پس شیخ در شهر گازران رحل افاقت انداخت و در آنجا مدته مدد توطن گزید. بعد از آن گاهگاهی به سوی بحرین می رفت. پس به سوی عجم مراجعت می نمود.

ایضا شیخ یوسف بحرانی - علیه الرحمة - در لؤلؤة آورده که: «وفات شیخ علی مزبور در سال یک هزار و یکصد و سی و یک (1131) هجری در گازران واقع شد و همین سال وفات پدرم بود».

(107) الشیخ احمد بن ابراهیم بن الحاج احمد بن صالح بن عصفور بن [احمد بن]⁵⁰⁷ عبد الحسین الدرازی البحاری
[1131-1084 هـ. ق]:

والد الشیخ یوسف صاحب الحدائق الناضرة. منسوب است به سوی فریه دراز - به دال و رای مهمانین و زاء معجمه بعد الالف - که نام یکی از قرای بحرین است.

505 . سوره نور آیه 35.

506 - طبقات اعلام الشیعه، ص 542، لؤلؤة البحرين، ص 15.

507 - طبقات اعلام الشیعه ندارد.

508 - طبقات اعلام الشیعه، ص 36، لؤلؤة البحرين، ص 93.

شیخ یوسف بحرانی آورده که: «پدرم شیخ احمد مذکور مجتهد فاضل جلیل و فقیه نبیل بود. در اول حال تحصیل خود به خدمت شخصی فاضل مسمی به شیخ احمد مقابی به خانه خود درس می‌گرفت. چون قوت قویه در نحو و صرف به هم رسانید بهسوی شیخ محمد بن یوسف مقابی رجوع کرده اکثر علوم عربیت و ریاضی و حساب و غیر آن را به خدمت او فرانت نمود و بعد از وفاتش به خدمت استاد خود شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی- که ذکرش گذشت- باقی علوم حکمت و فقه و حدیث و رجال را تحصیل نمود. در قوت بحث، هیچکس به او نمی‌رسید و از بحث کردن ملوان نمی‌شد و به خشم نمی‌آمد و غضب و انقباض- چنان‌که عادت بعضی از علماء است که قوت ملکه بحث ندارند- از او ظاهر نمی‌شد. روزی خطبه کتاب کافی را به مردم درس می‌گفت و در حلقه درس او جمعی از فضلا بودند، از جمله ایشان شیخ علی بن عبد الصمد اصبعی بود، و شیخ علی مذکور، فاضل دقیق النظر بود.

پس بحث در اثنای درس واقع شد و از اول صبح تا وقت ظهر مباحثه میان هر دو ایشان مستمر ماند و ایشان در حال بحث از علمی بهسوی علمی و از مسئله‌ای بهسوی مسئله‌ای دیگر منتقل می‌شدند و به وقت نماز ظهر مجلس منقضی شد. پس بعد از نماز عصر چون به جهت درس نشستند شیخ علی باز بهسوی بحث رجوع نموده و کلام تا غروب آفتاب مستمر ماند. شیخ احمد بن ابراهیم مذکور ملکه

نجوم السماء فى ترالج العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 265

تدریس به حدی داشت که هیچکس از علماء عصر، گوی سبقت از او نبرده.

از تصانیف او:

- 1- رساله در بیان قول به حیات اموات بعد الموت،
- 2- و رساله در ذکر جوهر و عرض،
- 3- و رساله در بیان جزء لا یتجزی،
- 4- و رساله در اوزان،
- 5- و رساله استثنایه در مسئله افرار،
- 6- و رساله در شرح رساله محمدیه که تصنیف استادش شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی بود،
- 7- و رساله در بیان ثبوت ولایت پدر برای نکاح دختر بالغه باکره رشیده،
- 8- و رساله در مسئله هدم طلاقه و یا طلاقتين به تحل محل که در آن به خلاف قول مذکور قائل به عدم هدم شده،
- 9- و رساله در قرعه،
- 10- و رساله در مسئله تقیه،
- 11- و رساله در شرح عبارت شرح لمعه در مبحث زوال،
- 12- و رساله در مسئله موٹ⁵⁰⁹ زوج با زوجه قبل از دخول، در بیان آنکه در این صورت مهر کامل واجب می‌شود یا نه؟
- 13- و رساله در مسئله ثبوت دعوى بر میت به یک شاهد و یمین،
- 14- و رساله در صلح،
- 15- و رساله در تحقیق غساله نجاست،

- 16- و رساله در عدول نمودن از سوره‌ای بهسوی سوره دیگر در نماز،
- 17- و رساله در جواب مسائل شیخ ناصر خطی بحرانی در تحقیق طلاق،
- 18- و رساله عطاریه در جواب مسائل شیخ علی بن لطف الله جد حفصی بحرانی متعلق به عطاره از مسائل تجارت،
- 19- و رساله در اجوبه سوالهای سید یحیی بن سید حسین الاحسانی،
- 20- و رساله در مسئله چیزی منتجس که بعد زوال عین نجاست، حکم نجس دارد یا نه؟ و در این مسئله بر ملا محسن کاشانی رد کرده است،
- 21- و رساله در اجوبه مسائل شیخ عبد الامام احسانی،
- 22- و رساله در بیان داخل بودن گردن در حکم سر هنگام غسل که شیخ عبد الله بن صالح در این نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 266 مسئله رساله‌ای مشتمل بر داخل نبودن آن نوشته بود. شیخ یوسف گوید که من در کتاب حدائق اشاره بهسوی این مبحث نموده‌ام.
- وفات شیخ احمد مذکور در بلده قطیف که از بلاد بحرین است بیست و دوم ماه صفر سنه پک‌هزار و پکصد و سی و پک (1131) هجری واقع شد در ایامی که فرقه خوارج، بحرین را گرفتند و جمعی از اعیان آنجا بهسوی بلده قطیف رفتند و شیخ احمد مذکور در مقبره قطیف که به «حیاکه» معروف است مدفون شد. مدت عمرش قریب چهل و هفت سال بود».
- ایضاً شیخ یوسف آورده که از تلامذه آن جانب، فاضل ورع تقی زاحد عابد سید عبد الله بن سید علوی بحرانی است که احوالش انشاء الله خواهد آمد.

(108) الحاج محمد تقی المشهدی المشهور به پوستچلان:

از افضل تلامذه فاضل علامه ملا محمد رفیع گیلانی مشهدی است. جامع علوم و فقهیه و حاوی فنون بود.

در تکمله امل الامل آورده که: « حاجی محمد تقی المشهدی فاضلی صاحب قوت و انات⁵¹¹ بود و از هر علم حظی کامل داشت و من هم در خدمتش در مدرسه او نشسته‌ام، و او از تلامذه فاضل علامه مولانا محمد رفیع گیلانی و پیش استاد مذکور بغایت درجه معتمد عليه بود. حتی اینکه مسموع شد که مردم را به رجوع در امر افنا و غیره به جانب او می‌فرمود و بر مسائل دستخطی او بغیر ملاحظه و نظر ثانی، مهر خود ثبت می‌نمود».

(109) مولانا السيد صدر الدين بن السيد التونى:

صاحب معجم گوید که: «تون شهری است از ناحیه فهستان به خراسان نزدیک به قاین».

از فضلای زمان و علمای عصر و اوان خود بود و از جمله مشایخ آقا باقر بهبهانی- علیه الرحمه- بود و آقا باقر موصوف صیبه جانب سید مذکور را به عقد خود داشت. از مصنفات شریفه او است: حاشیه بر کتاب وافیة الاصول.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 267

(110) الشيخ ابو طالب بن عبد الله بن على [بن] عطاء الله الجيلاني [1058-1127 هـ. ق]:

شیخ مزبور از احفاد شیخ تاج الدین ابراهیم معروف به شیخ زاحد گیلانی است که مرشد شیخ صفی الدین اردبیلی جد سلاطین صفویه بود.

⁵¹⁰ - طبقات اعلام الشیعه، ص 118، تتمیم امل الامل، ص 87

⁵¹¹ . انات- وقار.

⁵¹² . طبقات اعلام الشیعه، ص 393، سوانح عمری.

بالجمله شیخ مذکور صاحب علم و فضل بود و والد ماجد شیخ محمد علی متخصص به حزین بود چنان‌که در سوانح عمری خود آورده و گفته که: «والد مرحوم- یعنی شیخ ابو طالب مذکور- در سن بیست‌سالگی بعد از تحصیل بسیاری از مطالب علمی نزد مولانای فاضل ملا حسن شیخ الاسلام گیلانی به شوق ادراک صحبت فضلای عراق به اصفهان آمده در مدرسه استاد العلماء آقا حسین خوانساری به استفاده مشغول شدند و فنون ریاضیه در خدمت بطیموس الزمانی علامی مولانا محمد رفیع که به رفیعی بیزدی مشهور است تکمیل نموده چنان استغراقی در مطالعه و مباحثه یافتد که محصلین را کمتر میسر آمده باشد و تا اواخر عمر بر همان منهاج بود.

جماعتی کثیر از اصحاب تحصیل به برکت تربیت ایشان به مراتب عالیه رسیده‌اند و در کتابخانه ایشان که زیاده از پنج هزار مجلد بود هیچ کتابی علمی به نظر در نیامده که از اول تا آخر به تصحیح ایشان در نیامده باشد، و اکثر محتوی به خط ایشان بود و قریب هفتاد مجلد را که از آن جمله تفسیر بیضایی و قاموس اللغة، و شرح لمعه، و تمام تهذیب حدیث و امثال ذلك بود که خود به قلم، کتابت نموده بود. می‌فرمود که من در یک شبانه‌روزی یک‌هزار بیت و زیاده نوشته‌ام. خطی بغايت شیوا و واضح داشتند. از ایشان شنیده‌ام که می‌فرمودند والد من در حیات بود که به اصفهان آمد و به این سبب که مبادا توطن اختیار کنم زیاده بر قدر مصارف ضروریه به جهت من نفرستادند و آن را هم در عرض سال به چندین دفعه می‌رسانیدند. لهذا آن‌قدر که می‌خواستم برای ابتداع کتاب مقدور نبود، بسیاری را خود می‌نوشتتم. بعد از چندی که والد رحلت نمود اندیشه معاوتدت به لاهیجان از خاطر محو شد. بالجمله در اصفهان مکانی خریده بر عمارتش افزودند و عازم سفر حجاز شده از راه شام به طوف بیت الحرام مشرف شده به بغداد بازگشتند و چندی در مشاهد متبرکه عراق پسر برده باز به اصفهان مراجعت نمودند، و از اهالی آنجا حاجی عنایت الله اصفهانی که از اتفاقی کبار و تقه بود به ایشان موافقت پدید آمد و صبیه خود را با ایشان تزویج نمود و اولاد منحصر در چهار پسر بود: مولود نخستین، این ذره بی‌مقدار است و سه برادر دیگر یکی در کوکی و دو و سه در عنفوان شباب در گذشتند.

مجملًا اگر در محسن صفات و اخلاق کامل و علو همت و فطرت و قوت ایمان و کمال فضل و دانش

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 268

آن علامه نحریر، خوض رود سخن به درازی کشد و بسا باشد که حمل بر مبالغه و حسن اخلاق این خاکسار کند. در هیچ فن از فنون علوم نبود که مهارت‌ش به کمال نباشد و به این کمال هرگز مباحثات به علم- چنان‌که رسم علماء است- نداشتی و به ادنی کسی از اهل تحصیل و فرمایگان مصاحب‌انه سلوك کردی تا آنکه طول صحبت به افاده و مباحثه گزارنیدی، و از جمل بغايت محترز بودی و این شیوه را مکروه داشتی. هیچیک از افضل را به حسن تقریر و شکفتگی طبع ایشان ندیده‌ام».

ایضا شیخ علی حزین بعد ذکر محمد پدر خود می‌گوید که: «عبادت و رعش به مثابهی بود که در عرض بیست و پنج سال که با ایشان بسر برده‌ام هر فعلی که در شرع مکروه باشد از ایشان ندیده‌ام و بعد نیمه‌شب در هیچ حال- چه در صحت و چه در مرض- او را بر بستر استراحت نیافت‌هایم. شش هفت سال پیش از فوت، عزلت و خلوت بر مزاجش غالب آمد، ترک مباحثه و معاشرت نموده اصلاً پیرامون انتظام امور معاش اهل خانه نمی‌گردید و این فقیر را در آن باب مختار ساخته بود، و گاهی به مطالعه مشغول شدی و بسا اوقات گریان بودی، و اکثر لیالی را به عبادت احیا می‌نمود و سخن با کسی زیاده بر ضرورت نگفتی و سخن گفتن کسی را هم خوش نداشتی، تا آنکه در سال هزار و پیصد و بیست و هفت (1127) در سن شصت و نه‌سالگی امراض شدت کرد و ضعف مستولی شد، چنان‌که چاشتگاه آن [روز که] رحلت کرد مرا طلبیده سفارش بازماندگان و نیکوکاری با ایشان نمود. پس فرمود که چنان‌که مرا خشنود داشتی خدا از تو خشنود باد. و صیت من به تو آن است که هر چند اوضاع دنیا را بر وفق مرام نبینی و زمانه ناسازگار افتد باید که به ملت رضا ذنه و سعیت و دنباله‌روی اختیار نکنی، چه عمر قلیل قابل آن نیست. و در اصفهان اگر توانی زیاده توقف مکن شاید از ما کسی باقی ماند! این سخن را فقیر در نیافت تا بعد از چند سال که فنته و خرابی اصفهان پدید آمد. پس فرمود که در لیالی و ایام متبرکه به هر چه دست دهد و میسر آید ما را فراموش مکن.

بعد از ساعتی چند به عالم بقا ارتحال فرمودند. مدفن ایشان در مقابر مشهور به «مزار بابا رکن الدین» در جنب تربت عارف ربائی مولانا دانشمند گیلانی است. افاض الله تعالیٰ علیه شائب الرحمه و الغفران و اسكنه فی فرادیس الجنان».

(111) الشیخ عبد الله بن الحاج صالح بن جمعة بن [شعبان بن] علی بن احمد بن ناصر بن محمد بن عبد الله السماهیجی الاصبیعی
البحاری [513: 1135-1086 هـ].

منسوب به سوی قریه سماهیج- به سین مهمله قبل از میم و الف قبل از ها و یا دو نقطه پائین

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 269

قبل از جیم- که قریه‌ای از قریه‌های جزیره صغیره در پهلوی جزیره بحرین از طرف مشرق است. قال صاحب تذكرة العلماء.

شیخ یوسف بحرانی در لوله [البحرین] آورده که: «اصل وطن شیخ عبد الله موصوف قریه سماهیج بود. پس از آنجا با پدر خود بهسوی قریه اصبع- به بای موحده بین الصاد و العین المهملتین- آمده ساکن شد. و شیخ منکور، صالح و عابد و پرهیزکار و جواد و سخی و کریم بود و شدت در امر به معروف و نهی از منکر داشت. چندین مصنفات داشت که آن را در اجازه خود که از برای شیخ ناصر خطی بحرانی نوشته ذکر فرموده، تاریخ فراغ او از اجازه ذکوره در بلده بهبهان است و سوم ماه صفر سنه یکهزار و یکصد و بیست و هشت (1128) هجری بود. از آن جمله است کتاب جواهر البحرین فی احکام القلین که در آن احادیث کتب اربعه را تبییب و ترتیب فرموده از جمله مجلد اول مشتمل بر کتاب الطهارة و بعض مجلد ثانی مشتمل بر کتاب الصلاة به قالب تصنیف رسیده»،

- 2- دیگر کتاب مسائل محمدیه در ضروریات مسائل دینیه است،
- 3- و کتاب صحیفه علویه و تحفه مرتضویه
- 4- و رساله مسائل دیبا و حریر،
- 5- و رساله عيون المسائل الخلافیة در ضروریات مسائل طهارت و صلات که آن را از برای سید عبد الله بن سید علوی بحرانی تصنیف کرده بود،
- 6- و رساله علویه در سه مسئله کلامیه که در جواب شیخ علی بن سلیمان بن علی شاخوری نوشته بود،
- 7- و رساله مسائل الجداول در جداول مسائل!
- 8- و رساله‌ای که از برای پدر خود در بندر گنگ نوشته بود،
- 9- و رساله‌ای در حقیقت زوج در غسل دادن زن متوفات خود و نماز کردن بر جنازه‌اش،
- 10- و رساله در اثبات سوره توحید،
- 11- و رساله‌ای در نماز وتر،
- 12- و رساله در مسائل مضمرات در علم نحو مشتمل بر نود مسئله،
- 13- و رساله در تغییل حضرت پیغمبر به هفت مشک از چاه غرس⁵¹⁴،
- 14- و رساله بهبهانیه در احکام اموات مشتمل بر بیست و دو مسئله،
- 15- و رساله دیگر منتخب از آن به فارسی،
- 16- و رساله در مسئله جواز نماز نافله، و در بیان نماز فریضه صبح و طلوع آفتاب و مسئله افضلیت نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 270 نماز نافله یومیه ادا و قضا بر تعقیب نماز،
- 17- و رساله در اثبات لذت عقایه عقا و عدم ثبوت آن شرعا،
- 18- و رساله در مسئله‌ای از مسائل حیضن،
- 19- و رساله موسومه به حقیقت التعبد در وجوب تشهید،

⁵¹⁴ . غرس چاهی است در مدینه که حضرت نبی آب آن را به پاکیزگی ستوده و آن را مبارک شمرده است. هنگامی که وفاتش نزدیک شد به علی (ع) فرمود: پس از مرگ، مرا با آب بئر غرس غسل بده (لغتname دهخدا).

- 20- و رساله در مسئله ضمان چیزی که بهائم مملوکه شخصی از مال کسی در شب خورده باشد نه در روز،
- 21- و رساله موسومه، به کفایه در علم درایه که ناتمام مانده،
- 22- و رساله در مسئله اجبار زوج به جهت نفقه دادن زوجه و لباس دادن او،
- 23- و رساله منظومه موسومه به تحفة الرجال و زبدة المقال در علم رجال،
- 24- و رساله بلغة الصافية و تحفة الواافية،
- 25- و کتاب ارتیاد ذهن النبیه در شرح اسناید من لا یحضره الفقیه،
- 26- و کتاب من یحضره النبیه در شرح کتاب من لا یحضره الفقیه، لکن این هر دو کتاب ناتمام مانده.
- 27- و رساله سلیمانیه در مسئله لا ضرر و لا ضرار،
- 28- و رساله در بودن مئزر⁵¹⁵ داخل کفن واجب،
- 29- و رساله در شرح حديث مشکل از اصول کافی در اسماء الہی،
- 30- و رساله منظومه اثنی عشریه شیخ بهاء الدین عاملی علیہ الرحمۃ در نماز،
- 31- و رساله در مسئله تصرف کردن شخصی در چیزی که در مالک او باشد و مدعی شدن شخصی دیگر به ملک آن،
- 32- و رساله در تحقیق گروهی که نماز جمعه بر ایشان واجب می‌شود و این رساله را از راه رد بر سلیمان بن ملا خلیل قزوینی در خراسان تصنیف فرموده،
- 33- و رساله در تحقیق مقدم سر که مسح آن در اثنای وضو واجب است،
- 34- و رساله در اوقاتی که بیع در آن جائز نیست،
- 35- و کتاب مصائب الشهداء و مناقب السعداء که پنج مجلد است،
- 36- و رساله در مسئله اکل چیزی که به حرام مختلط شده باشد در حالی که محصور نباشد،
- 37- و رساله توحید در جواب مسائل شیخ نوح بن هاشل که متعلق به اصول فقه است،
- 38- و کتاب ریاض الجنان المشحون باللؤؤ و المرجان که به منزله کشکول است،
- 39- و کتاب خطبه‌ها و انشاهای جمعه و عیدها،

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 271

40- و کتاب منیة الممارسین به جواب مسائل شیخ یاسین که از نیکوتربین مصنفات او است. شیخ یوسف آورده که: «شیخ عبد الله موصوف، اخباری صرف بود و طعن بسیار بر مجتهدین می‌نمود و پدرم به عکس او بود که مجتهد صرف بود و طعن بسیار بر اخباریین داشت و در دو رساله خود تعریض بر شیخ مذکور نموده است. او حق نزد من آن است که در این باب، اختلاف را مسدود کنند که موجب مفاسد است.

وفات شیخ عبد الله موصوف در قریه بہبهان نهم جمادی الثانيه سنه یکهزار و یکصد و سی و پنج (1135) هجری واقع شد زیراکه چون فرقه خوارج به جهت گرفتن بلاد بحرین آمدند و اهل بحرین با ایشان محاربه نمودند و ایشان برگشتند، شیخ مذکور

---

515 - منزله (م ز) و میزرا - ازار، دستار، عمامه (معین).

از بحرین به جهت سعی در مقدمه آن بلاد به سوی اصفهان سفر کرد و در آنجا شیخ‌الاسلام ماند. پس چون به سبب ادب‌دار دولت پادشاه، اصلاحی در آن مقدمه به ظهور نرسید شیخ عبد‌الله از اصفهان مراجعت نموده به قریه بهبهان وطن گرفت تا آنکه در آنجا وفات یافت. شیخ مذکور از چندین علمای احادیث روایت داشت از جمله ایشان شیخ سلیمان بن عبد‌الله بحرانی و سید محمد بن علی بن حیدر عاملی و شیخ محمد بن یوسف بن علی نعیمی بلادی بوده‌اند».

(112) مولانا السید عبد الله بن السید العلوی البحرانی:

شیخ یوسف [بحرانی] آورده که: «سید عبد‌الله مذکور فاضل ورع و تقی و زاهد و عابد بود و در عصرش نظری او نبود در تقوی و روع. به بلده بهبهان وطن گرفت بعد از اینکه فرقه خوارج به جهت گرفتن بلاد بحرین آمدند. و در بلده بهبهان امام جمعه و جماعت بود و هم در آنجا انتقال فرمود.

روایت حدیث از شیخ احمد والد شیخ یوسف بحرانی صاحب الحدائی داشته».

و در لعله آورده که: «من به واسطه سید عبد‌الله مذکور از پدر خود روایت می‌کنم زیرا که والد من در حیات خود اجازه نداد، به جهت عدم وصول من به درجه اجازه، چه آنکه در وقت وفات والد خود درس کتاب قطبی می‌گرفتم».

(113) آقا ابراهیم المشهدی [- 1148 هـ. ق.]:⁵¹⁶

صاحب تکمله امل الامل آورده: «آقا ابراهیم مشهدی به عهده شیخ‌الاسلامی در مشهد مقدس اقامت داشته و از مشاهیر علمای کرام در زمان ما بود. کتابی در حکمت و کلام نوشته که تقریباً چهل

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 272

هزار بیت بوده باشد، و به خدمت شریفش و در مجلس درسش حاضر شده‌ام و از شدت استحضار وقوف حافظه‌اش این بود که می‌فرمود که در تألیف کتاب فوائد مراجعه به هیچ کتابی نکرده‌ام و این همان کتاب است که مذکور شد. و می‌گفت که همه را موافق حفظ و یاد خود نوشته‌ام. وفات او در سنه یک‌هزار و یک‌صد و چهل و هشت (1148) هجری واقع شد».

ایضاً صاحب تکمله آورده که: «من از کتاب فوائد او از مبحث امامت، بعض احادیث را نقل کرده‌ام». انتهی محصل کلامه.

مؤلف گوید که از تصانیف شریفه و تألیف منیفه او آنچه به نظر فقیر رسیده رساله‌ای است در تحریم صلات جمعه که در همان آستان مقدس تصنیف نموده و رساله مزبوره به خط سید عبد‌الصمد بن شریف عبد‌الباقي کشمیری است که از تلامذه ملای موصوف بوده. تاریخ اتمام رساله سنه عشرين و مائة بعد الالف بود.

(114) میر محمد ابراهیم بن محمد معصوم الحسینی [- 1149]:⁵¹⁷

از تلامذه آقا جمال خوانساری- علیه الرحمة- بود.

صاحب تکمله امل الامل مدح بسیار در وصف او فرموده و گفته که: «در بیان ذخیر بود و هیچ علمی از علوم نیست که به اعماق آن نرسیده و هیچ فنی را نگذاشته مگر آنکه از تلخ و شیرین آن چشیده. در کتبخانه او هزار و پانصد جلد از انواع علوم بود و بر هر یک خط آن مرحوم بود و تصحیح و مقابله و تحشی و دفع ایراد و غیر آن یا در تدریس او بود. بالجمله در اکثر کتب از خود یا نقلای عن غیره حواشی به خط خود نوشته و هفتاد مجلد از تألیف خود یا دیگری به دست شریف خود نوشته. و عمر شریف او قریب به هشتاد سال بود که همه آن را در تحصیل و استفاده و افاده علوم صرف فرمود و لحظه‌ای از آن غفلت نورزید. صاحب تألیف حسن و تصانیف مستحسن است از آن جمله حاشیه بر کتاب تفسیر آیات الاحکام علامه مقدس اربیلی- علیه الرحمة- است و حاشیه مزبوره بسیار مبسوط است، و پاره‌ای از آن حاشیه را بر استاد خود آقا جمال خوانساری- رحمه‌الله- عرض کرده بود و آن مرحوم بسیار تحسین آن حاشیه فرمود و بر پشت کتاب، عبارتی در مدح مؤلف و تألیف نوشته.

دیگر از تصانیف او است رساله در مبحث بدا و در تحقیق علم الهی و غیره‌ها.

و از او اشعاری است در عربی، از آن جمله قصیده‌ای است که آن را به مقابله قصيدة الفوز و الامان فی مدح صاحب العصر و الزمان- علیه السلام- که از تصانیف شیخ بهاء الدین عاملی- علیه الرحمة- است

516 - طبقات اعلام الشیعه، ص 22، تتمیم امل الامل، ص 55

517 - امل الامل، ج 2، ص 307، تتمیم امل الامل، ص 52

تصنیف فرموده.

و از تصانیف او مجموعه‌های کثیر‌اند که آن را از اماکن متعدد و مظان متباude جمع فرموده و اکثر آن مجامیع مشتمل بر رسائل از نوادر علوم‌اند و اشعار و فوائد و دیگر متفرقات.

و آن مرحوم با وجود این جامیعیت، متواضع و متبدع و کریم الاخلاق بود و صاحب جاه و منزلت عظیم، و اولاد بسیار داشت و عمر طویل یافت و همیشه خوشحال و در توسعه معاش گزارندی».

صاحب تکمله آورده که: «من پاره‌ای از کتاب ذخیره المعاد در شرح ارشاد را به خدمت او درس گرفته‌ام و کتاب المنتقی را به مقابله در خدمت او گزارندیه‌ام. وفات میر محمد ابراهیم منکور در سنه یک‌هزار و یکصد و چهل و نه (1149) هجری اتفاق افتاد. طیب الله ثراه و جعل الجنۃ مثواه». انتهی محصل کلامه.

(115) السيد عبد الله بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزاري [1173 هـ. ق: 1114]

در تحفه العالم مسطور است: «السيد الكبير ، المحقق النحرير ، مقتدى الانام ، المجتهد الهمام ، علامة المشارق ، محبي الحكمه ، السيد عبد الله بن السيد نور الدين - رحمة الله - شمهای از فضائل و مناقب آن دریای بیکران فضیلت را در این مختصر گنجانیدن از مقوله آب دریا را به غربال پیمودن است و اگر خواهم که ذره‌ای از آفتاب مكرمت و فضیلت و جامیعیت و حالات و کرامات و مجاهدات و ضبط اوقات و طور معاش و حسن اخلاق آن فصیح عهد را شرح دهم کتابی شود. افضل و مستعدان از نکر مکارم او معترف به قصور و در رسیدن به اولین پایه از مدارج معارج مناقبی، نارسانی از دماغ مخمورند! مظہر شوارق انوار و مؤید بتائیدات کردگار و از نوادر روزگار بود. شهرور و اعوان و فلک را هزاران هزار چرخ باید تا مثل او فاضلی به عرصه وجود آید.

ولادت باسعادت او هفتم شعبان سنه یک‌هزار و یکصد و چهارده (1114) در شوشتر اتفاق افتاد.

جد بزرگوار او سید نعمة الله که در ایام رضاع از ناصیه او تفرس نکا و فهم نموده بود بعض کتب نفیسه را از هر علم که ساخته و محشی او بودند به او بخشید و در تربیت او تا ایام حیات کوشید. او هنوز در سن صبی بود که آن بزرگوار این جهان را بدرود نمود و والد علامه‌اش از فرط الطاف پدرانه در سن سه چهارسالگی خود به تعلیم او پرداخت، و در اندک زمانی به خواندن عربی و علوم متدالله شروع نمود، و

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 274

ذوقی چنان در تحصیل به هم رساند که هیچ لذتی از مستلزمات نزد او بهتر از علم نبود. و در سن پانزده شانزده سالگی جامع علوم دینیه و معارف یقینیه و حاوی کمالات صوریه و معنویه گردید و صیت فضائلش با وجود پدر بزرگوار به اعلی و ادانی اطراف و اکناف عالم رسید.

پس از شوشتر به سمت اصفهان و سایر بلاد ایران و خراسان و آذربایجان و ممالک فارس و بعض بلاد روم، سیاحت و از خدمت بسیاری از علمای نامدار و حکماء دانشوران به استفاده ریاضیات و حکمیات تکمیل نموده به شوشتر بازگشت. و به نحوی که رقمزد خامه و قابعنگار شد چون والد بزرگوارش از این سرای عاریت رخت بربست، مناصب شرعیه کماکان از پیشگاه خسرو نامدار - نادر شاه - به او مرجوع بودند. نوبهار فیض سرمدی و کل خلق عظیم محمدی از گلستان طبع فیاضش دمیده، و فضائل حقیقیه نفسانیه را که پیشنه عرفان است با محاسن شرع اقدس جمع داشت چنان‌که این مراتب از مائر اقلام آن امام همام در تحفه السنیه من مصنفات آن بزرگوار - که بحری است مواج از لالی آبدار و درجی است مملو به جواهر شاهوار - بر همگان هویدا و بی‌نیاز از اظهار است. در شوشتر و آن نواحی، علم نهوم و استخراج تقاویم و هیئت، رواج یافته و رونق بخشیده او است. مصنفات عالیه که در سلک تأثیف کشیده بر تبحر و احاطه او به جمیع علوم، گواه، و فتاوی و سجلات بیانه‌اش ثبت سفاین و کتب و دایر بر السنه و افواه است. تا این زمان کسی بر مؤلفات او سقemi و خطای ندیده و بر اکثری از آنها علمای عالی مقدار به خود تحسین و آفرین نوشته‌اند.

میرزا قوام الدین سیفی قزوینی - که احوال سلسله سادات حسنی سیفی قزوین بر واقفان سیر مستور نیست و سید عالی‌شان، سلاله آن خاندان و از مشاهیر فضلای زمان بود - بعد از آنکه شرح مفاتیح آن علامه نحریر در قزوین به او رسید مراسلمای متنضم سناش و نعوت در این قطعه عربی که از منظومات آن والاتبار است نوشته به او فرستاد، قطعه:

518 - طبقات اعلام الشیعه، ص 456، تحفه العالم، ص 109، مقدمه چاپ افست تذکره شوشتر که تاریخ تولد او را 1112 دانسته است، تذکره شوشتر، ص 146 تا 148 و 180 تا 187. در طبقات اعلام الشیعه تاریخ تولد او 1104 ضبط شده است.

بحسب ذخیر السيد الموسوی فی

ففیه تمام الكشف عن مشكلاته

و اشرق نور الدين منه بنعمة

بيان مفاتيح الشرائع كافية

بطرز انيق جاء للغى شافيا

من الله ابدى كل ما كان خافيا

بدائع شعری و حسن لفظی و معنوی در این قطعه تمام است و الحق سید عالی‌شان در عربی بی‌بديل و در نظم لمعه دمشقیه داد سخن‌سنگی را داده. مکرر از قزوین، آن سید مرتضوی نشان و فحول فضلای عالی‌شان از اقطار جهان، مسائل مشکله و نکات غامضه را که موضع خلاف فقهها و مধحسن⁵¹⁹ اقدام‌اند از او سؤال نموده‌اند و آن علامه نحریر، همه را جوابات شافی با دلایل عقلی و نقلي در رسائل مدونه به ابلغ سیاقی ارشاد نموده و زنگ کلفت و تشکیک از آئینه خاطر آنها زدوده است. و این مراتب از متأثر قلم فیض شیم آن والاجناب در رساله جبلیه اولی - و آن کتابی است مشتمل بر

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 275

جواب هفتاد مسئله- و جبلیه ثانیه- مشتمل بر جواب سی مسئله از مسائل دقیقه مشکله مختلف فیه از فنون متفرقه که سید فاضل عالی‌جانب میر سید علی نهادنی که از غایت اشتهر، بینیاز از توصیف است در آنها استشکال و از حل آنها سؤال نموده است- و رسائل علویه در جواب رسائل شیخ اجل علامه، شیخ علی مشهور حوزی‌اوی، و رساله احمدیه در جواب مسائل مولی احمد بن مولی مطلب- والی عربستان- كالشمس فی وسط النهار بر ارباب اولی الابصار ظاهر و باهر است.

بالجمله سید والامقام در علوم معقول و منقول، وسیع الباع⁵²⁰ و به جامعیت، فرید اصقاع⁵²¹ بود.

شکفته‌طبعی و نیکوئی تقریرش، رشك خنده نوبهار روضه رضوان و بغايت دلپذير، و در شعر فارسي و لغز و معما بی‌نظیر بود. الحق حد فصاحت تقریر و شیرینی گفتار و سلاست و عنوبت کلامش به ذره علیا و درجه قصوى رسیده، و خامه حفایق تصویرش، خط بطلان بر صفحه مقال اکثر بلغا کشیده.

علامه روزگار و نادره ادوار و برگزیده حضرت کردگار بود. بارگاه علم و دانش او از آن عالی‌تر است که شامباز خیال، به اولین پایه او پرواز نماید و کمیت قلم رهند در سیر آن وادی و طی این بودای از آن سرگشتمتر است که مرحله پیماید. و بر خردپژوهان روشن است که مهر جهانتاب، فارغ از مدرج و ثنا، و صبح تجلی، بینیاز از وصف و ثنا است. به دقت طبع و جودت ذهن و قوت حافظه آئینی بود. آزادگی و استغنائی داشت که دنیا را در نظر ممتش فر کف خاکی نبود و به هرچه رزاق حقیقی مرزوق نموده بود، به بدن و ایثار و اتفاق آن مقرر بکمال فروتنی و حسن اخلاق با اقارب و عشایر و ارباب استحقاق، طریق مؤاخات و مواسات می‌پیمود. ذوقی وافی و مشربی صافی [داشت] و بغايت درویش مسلک بود. با آن علو مرتبه و جلالشان که حکام و اعاظم جلیل القرآن، نهایت آداب را مرعی می‌داشتند و با آنها سلوک بزرگانه به عمل می‌آمد، با اندی کسی از طلبه و اهل تحصیل و درویشان، حتی با فقرای دریوزه‌گر و فرمولایگان طلیبه مصاحبانه سلوک کردی. میاهات به علم و فضل- چنان‌که رسم علما است- نداشتی و از جمل بغايت محترز و این شیوه را مکروه داشتی.

روز سوم بعد از فوت والد بزرگوارش به التماس مردم از خواص و عوام که بر در مدرسه و دولتسرا ازدحام آورده بودند و استدعاي امامت جمعه و جماعت را داشتند، به خواندن خطبه و ادائی نماز نماز عصر، و به جهت گزاردن نماز عصر، دست کهین برادر، سید مرتضی را- که ذکر احوال او خواهد آمد- گرفته و به محراب امامت برد و خود با مردم به او اقتدا نمود و فرمود که قابلیت سید مرتضی از برای امامت جمعه و جماعت بیشتر از من است و خود اکثر اوقات، خمس را در مسجد به کنجی منفردا نماز می‌گزارد.

در صحرای شورای مغان که فضلای نامآور و حکام و عمال و کدخدايان و ريش‌سفیدان هر دیار از

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 276

519 - مধحسن (م ح)- باطل‌کننده (آندراج)

520 . وسیع الباع- بسیار بالاطلاع.

521 - اصقاع- ناحیه‌ها.

اطراف و اکناف ایران به جهت تصدیق سلطنت نادر شاه مجتمع و سفرای اروس و روم و غیرها که به التماس صلح آمده حاضر بودند، و آن مجمعی بود مهیب که نادر شاه یکدو کن از مشاهیر را به بهانه‌ای به قتل آورد و چند کس را چشم کند و آنقدر از آلات سیاست جلوه‌گر نمود که مریخ خون‌آشام از هیبت آن در زیر بال نسر طایر پنهان گردید، و سپهر برین از دهشت، شکم بر خویشتن دزدید⁵²²، از بیم سطوت‌ش مجلسیان را حواس پریشان‌تر از اوراق خزانی، و دماغ پراکنده‌تر از گلهای زمستانی و همه را صورت از هیولا منفصل بود، در آن حالت بعد از تقرر سلطنت، از آن پادشاه قهار به آن سید عالی مقدار اشاره رفت که خطبه‌ای در تهییت جلوس خواند. خطبه‌ای که بی‌خوف و هراس در آن مجلس گردون مماس انشاء نمود و به خواندن آن، زنگ تشویش از خاطر همگان زدود، بر همزن معركه فصحای جهان و ناسخ کلام بلغای شیرین زبان است، ثبت دفاتر علمای اعلام و سرلوح سینه هر خاص و عام است.

در سفر حجاز که به طوف حر مین سعادت‌اندوز بود و در حله و نجف اشرف که به حکم نادر شاه، علمای عامله از اسلامبول و بخارا و بغداد به جهت تنقیح مذهب مجتمع شده بودند، با هریک از سران مذاهب اربعه مناظرات شایسته دارد. در استیلای آزاد خان افغان به اصفهان که به ادعای سلطنت برخاسته بود و بالاخره از پادشاه نیکوسیرت محمد کریم خان مقهور گردید، مردم ان بدله متفرق شدند. یکی از اعاظم علمای نصارا که او را کشیش گفته‌دار در زمرة اسرای افاغنه بود و جمعی از خویشان او در بصره بودند. بعد از آنکه سید عالی مقام اطلاع به حال او به هم رسانید او را خردیاری و در خانه به عزت نگهداری کرد و از او انجیل بیاموخت و به شروحتات آن پی برد. و هم در آن اوقات یکی از علمای یهود را از اصفهان و یکی از موبدان مجوس را از بزد به شوستر طلب داشته تورات را با شروح بسیاری و کتب مجوسي را از نظر گذرا ندید، و این هر سه را مدتی نزد خود نگاه داشت و آنچه داشتند از آنها فراگرفته و آنقدر علوم متفرقه و فنون مشتته و مذاهب مختلفه در اندک زمانی اخذ نمود که حد آن را خدای داند و بس، و کمتر کسی را از علام میسر آمده باشد. همیشه می‌فرمود که اگر پادشاه مقدرتی بود که متحمل مصارف بستن زیج می‌شد، رصدی می‌بستم که بر زیجات افضل سلف، راجح آید و از کهنگی و اندراس محفوظ ماند و لایق ذخیره خزینه سلاطین قدرشناش باشد. و طریقه آن حضرت در مسائل فروعیه عملیه که محل اختلاف فقهاء است و بسیاری از اصولیین و اخباریین به سبب اختلاف آراء و عدم عصمت در مثل این موقع لغزیده‌اند، توسط بود میانه مجتهدين و اخباریین، و می‌فرمود که این طریقه به احتیاط اقرب و به صواب انسب است.

نحوه السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 277

و در این جزء زمان که اوضاع روزگار، منقلب و پریشان و چرخ ستمگر به کام ستمکیشان می‌گردد و اکثر فرماندهان هر دیار، وجهه همت از تربیت افاضل معطوف و به ترقی ارazel و اواباش مصروف و بسی پست‌فترت و سفله نهادند و به‌این‌سبب متاع علم و فضل در جهان کاسد افتاده⁵²³، دیگر مثل این افاضل نامدار به عرصه ظهور آمدن دشوار و امری است محل. آری در بعض بلاد فرنگ مانند انگلستان و دیگر اماکن که در قوانین سلطنت و مملکت‌داری، گرده یونانیان را برداشت‌اند⁵²⁴ و به نیروی اتفاقات سلاطین معدلت‌گستر، حکما و دانشمندان، مرffe و به اعلی درجه عزت و اعتبارند، آنقدر افضل و دانشمندان در آن کشور به عرصه وجود آمده‌اند که احصای آنها عسیر⁵²⁵ است. بر طبع قاطبه مردم آن دیار، حتی عوام و مردم بازار، ذوق حکمت و دانش مرتسم و منطبع، و الحق در این اوان، انگلستان، رونق‌شکن بازار اشرافیان یونان و هریک از فرمایگان آن مملکت، ناسخ فضائل فیثاغورث و افلاطون است. و به وجود ذی جود و حسن تدبیر آن دانشمندان بافرهنگ، اساس سلطنت و مملکتداری آنها نیز منسق و منظم و بر اکثر ممالک بعیده مانند هندوستان و غیره تسلط یافته و اقتداری تمام دارند؛ و در این عجاله⁵²⁶ گنجایش ذکر آنها مفصلان نیست، اگر زمانه فرست دهد در آخر این و جیزه شمه‌ای از اوضاع و اطوار و طریقه سلطنت و معاش مردم آن دیار، رقمزد خامه بداعی‌نگار گردد، ناظران را موجب شگفت عظیم خواهد شد.

الفصل از رشحات سحاب خامه آن سید والاقدار است:

رساله مدینة النحو،

حاشیه اربعین حدیث حسب الامر والد بزرگوارش،

522. شکم دزدیدن کتابه از ترسین است. حاجی محمد جان قدسی گوید:

باب قدح دزد از می شکم به میخانه نهیت نهد چون قدم

(انتدرج)

523 - همیشه در طول تاریخ ایران این چنین بوده است.

524 - گرده (گرته) برداری- عمل تقاضید یا نسخه‌داری از یک تصویر یا طرح.

525 - عسیر- صعب، دشوار.

526 . عجاله- فعل، در حال حاضر.

دو رساله در تحقیق قبله حویزه و شوشتراحت حسب الاستدعای والی حویزه سید علی خان بن مولی مطلب و والی شوشتراحت

تحفة النوریة به اسم والدش و آن ده مسئله است در ده علم،

شرح صفحه (صحیفه) اسطلاب به التماس شیخ ابراهیم بن عبد الله بحرانی که به خدمتش استفاده می‌نمود و بالاخره از برکت انفاس آن بزرگوار به مدارج علیا ارتقاء و در حویزه به اقتدا و امامت جمعه و جماعت و تدریس اعتلا نمود،

نخر الرائع فی شرح مفاتیح الشرائع،

جلیله اولی،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 278

جلیله ثانیه،

رساله احمدیه،

رساله در تحقیق ضوابط استخراج طلس سلطانی،

تحفة السننیة فی شرح النخبة المحسنة، و سیاق آن مخالف سیاق شرح سید نور الدین است،

حاشیه مدونه بر مقدمات وافی و دیگر حواشی غیر مدونه بر مطول خاصه بر فن بدیع، و مدارک و مسالک و کتب حدیث و رجال و مغنی اللبیب و غیره.

مخنی نماند که صناعت شعری را که نسبت به صنایع علمیه و مقامات علیه به پستی پایه مخاطب است به آن جناب نسبت دادن اگرچه ژاژخایی و بادپرمانی است و لیکن چون گاهگاهی زبان فیض ترجمانش به انشاد آن جاری گردیده اگر به مناسب مقام، به ذکر شمهای پردازد باکی نیست.

اگرچه کم گفتی اما به متأنث و اسلوبی که بایستی گفتی. دیوان او تخمیناً پانصد و شصت بیت است. از سخنان دلآویزش فیض سحرگاهی هویدا و از کلک طوبی‌مثالش دم جان‌بخش مسیحائی پیدا. کلک درر سلکش، زنگزدای خاطر بدیع و حریری، و زلال طبعش رشک‌افزای سحر متلبی و معربی. در ملمع و خلط عربی به فارسی که اعظم صنایع شعری است شکر‌شکنان شیراز را صلای احسان و نوال داده، و در بدیهه‌گوئی به سوامع قدسی سروشان، در گنجینه معنی گشته. «فقیر تخلص او است. به یکی از غزلیات سحر طرازش که با عارف شیراز دمساز گشته صفحه را می‌آید.

غزل:

صبرا على جفاكم ضيّعتم الذمارا

يا جيدة بنجد لم ترقبوا الجوارا

واها على ليال بتنا مع العذارا

افروخت صباح پيرى شباهى وصل بگذشت

دستى ز باده افشدان بيدار كرد ما را

پير مغان سحرگه بر کوي ما گذر كرد

فاح الصبا و انت لم تكسروا الخمارا

کاي بى دلان شعوري، وى غاييان حضوري

به سبب اندراس و انزجار حواس حافظه به اتمام غزل مساعدت نکرد و به آنچه در ظهر خاطر بود اقتصار رفت.

روزی در یکی از مجالس منادمت، دوکس از تلامذه آن والا جناب، مولانا حاجی علی الصراف و مولانا محمد هادی کمانگر، که هریک در عرصه سخنوری، هماورد خاقانی و انوری، و رشک سعدی شیراز در شیرین‌زبانی بودند، دو رباعی نوشته به خدمتش دادند و به نحوی که شیوه ناظمان سخن

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 279

است استدعاى تخلص نمودند. در ظهر رفعه هر يك بدیهه جواب نوشته به آنها داد.

حاجی علی صراف:

من ذره بیقدر و تو خورشید زمان

ای مهر منیر روشنی بخش جهان

نوری که تخلصی عیان باشد از آن

خواهم ز عنایت که تابد بر من

جواب:

گنجینه دل ز دانشت مالامال

ای صیرفى نقود و افکار و خیال

اکسیری و حاجت نباشد به سؤال

رايج به تو شد کمال چون سکه به زر

مولانا محمد هادی کمانگر، قطعه:

قسمت شده چون ناصیه فرانسائی من

بر درگهت ای خسرو ارباب سخن

سازی به تخلصم تو مشهور ز من

از مكرمتت توقع آن دارم

جواب:

بر جیس کمان نهاده استت در پیش

ای تیر فالک تراست پیوسته به کیش

قواس بود تخلصت بی کمو بیش

آوازه زه ترا ز هر گوشه بلند

مجمل سید عالی جناب بعد از صرف عمر به نشر علوم و حق طلبی و خیرخواهی عباد، در اوآخر عزلت گزیده، وجهه همت از معاشرت خلق بر تافت تا در سنه ثلاث و سبعین و مائة بعد الالف (1173) از این جهان فانی به روضه رضوان شتافت و داغ حرمان بر دل خردپژوهان گذاشت و در جوار والد بزرگوارش خوابگاه یافت. حشره الله فی جواره مع الصدیقین.

از نتایج افکار مولانا قواس است رباعی در تاریخ وفات او:

علامه دهر و سید خلد مقیم

از امر خداوند جهاندار قدیم

تاریخ وفاتش طلب از «باغ نعیم»

در باغ نعیم جای او شد قواس

و از او ده پسر مختلف شد: سید ابو الحسن، سید جواد، سید عبد الهادی، سید بهاء الدین، سید عبد الرحیم، سید علی اکبر، سید عبدالمهدی، سید ابو تراب، سید محمد امین، سید عبد السلام».

(116) السيد نعمة الله المعروف به سید آغا نی سبط السيد نعمة الله الجزائري [- 1151 هـ. ق]:⁵²⁷

حکیمی ماهر و فیلسوفی شاهر بود.

در تحفه العالم مسطور است: «السيد العالم السيد نعمة الله بن السيد نور الدين الشهير به سيد نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 280

آغا نی: سید عالی قدر و در فنون هندسی و ریاضی منشح الصدر، به شعر و شاعری رغبتی تمام داشت. دیوانی تخمیناً سه چهار هزار بیت از او به یادگار است. اشعار بر جسته دارد و «سید» تخلص او است. در جوانیها از شوشتر برآمده در عراق و خراسان به تکمیل علوم ریاضی پرداخت. و از آنجا به هند افتاده از پادشاه ذی جاه محمد شاه، عزت و احتشام یافت. در بستان زیج جدید محمد شاهی سرآمد رصدبندان دقیقیاب و احذق اخترشناسان بطیموس انتساب بود. در پیشاور در سن ۱۱۵۱ بلاعقب درگذشت. رحمة الله عليه».

(117) السيد حسين بن السيد نور الدين [- 1158 هـ. ق]:⁵²⁸

برادر سید نعمة الله سابق الذكر است.

در تحفه العالم مسطور است: «السيد الاولى الاجل، الفاضل الايدب الاكملي، السيد حسين بن السيد نور الدين: سيدى عالى شأن و در فنون ادبیه دستگاهی عالی داشت. کسب فضائل از والد مبرور خود نموده در بدایت حال به هند افتاد. چندی چار و ناچار به تکلیف محمد شاه در شامجهان آباد دهلي اقامته نمود. اوضاع این کشور منافر طبع آن عالی جناب بود و چنین است حال هر کسی که او را في الجمله تمیزی باشد به اختیار خود رضا به ماندن نمی دهد. بالجمله از شامجهان آباد به بنگاله و از آنجا بر جهاز سوار شده عود به وطن نمود.

از اسخیای روزگار و بغلات عالی همت بود. به دست بدل و ایثار که بر سلسله و قبیله نمود از اموال بسیاری عاری گشته مجاور ارض اقدس نجف اشرف گردید و در آن مکان با برکت و اعزاز به مطالعه و تحقیق مطالب علمی و عبادات و ریاضات کامرووا بود و در همانجا مدفون شد. طوبی له و حسن مأب در اکثری از کتب علمی تعليقات شایسته دارد. از او یک پسر به یادگار ماند سید محمد علی».

(118) السيد محمد بن السيد نور الدين شوشتری:⁵²⁹

در تحفه العالم مسطور است: «السيد الاوحد الامجد السيد محمد بن سيد نور الدين: به علوم متداوله مربوط و در انشای فارسي بغلات ماهر و جذبه قوى داشت. بسى وارسته و از اراده مزاج بود. در شوشتر درگذشت و در جوار والد بزرگوارش آرميد. على الله مقامه. از او هفت پسر به وجود آمد: سيد احمد، سيد علی، سيد حسن، سيد معصوم، سيد طيب، سيد زكي، سيد كاظم».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 281

(119) السيد مرتضي بن السيد نور الدين:⁵³⁰

در تحفه العالم مسطور است: «السيد الفاضل، المحقق الكامل، اسوة العرفاء، السيد مرتضي بن سيد نور الدين: وى از اعاظم فضلای این خاندان و در تقوا و ورع از اولیای زمان، متخلص به اخلاق حمیده مصطفوی و متأنب به آداب مرضیه مرتضوی بود. استفاده علوم منقول و معقول از پدر و برادر نموده به درجه کمال رسید. کیفیت ریاضات و سلوک آن زنده جاوید اتساع

527 - طبقات اعلام الشيعة، ص 789، تحفه العالم، ص 117.

528 - طبقات اعلام الشيعة، ص 193، تحفه العالم، ص 117.

529 - طبقات اعلام الشيعة، ص 654، تحفه العالم، ص 117.

530 - طبقات اعلام الشيعة، ص 720، تحفه العالم، ص 118.

مقامی عظیم می‌خواهد. در مدة العمر که قریب به هفتاد رسید به یک خرقه و به لب نانی که رازق عباد داده بود گذرانید و در این ظرف مدت، پا از دروازه مدرسی که داشت بیرون نگذاشت، به انزوا و عزلت سر برد و به نحوی که سبق ذکر یافت به امامت جماعت و هدایت و ارشاد و تدریس، عمری سپری نمود. حواشی و تعلیقات مدونه بسیاری در هن دارد. بغايت عالی فطرت و صافی طویت و خجسته اخلاق بود. آنچه از اوصاف کباری اولیاء در کتب و سفاین نوشته‌اند و از آنها در جهان نشانی نیست، در او بود. اعاظم و ارکان را به خود راه ندادی و با فقرآمیزش نمودی. خطب بلیغه اعیاد و جماعاتش آیات بلاغت را دستور و در خواندن خطبه و قرائت کلام الله، رشک سرایدین داود به آیات زبور بود.

بالین که به سبب کبر سن، آثار هرم⁵³¹ و پیری و شکستگی در پیکر انورش ظاهر بود اما قوت حواس او به درجه کمال و اصلاح فتوری و کلالی به آن نور دیده ارباب فضل و کمال راه نیافته بود. چهار پنج ساله بودم که والد مبرور ساعتی سعد به جهت تعلیم من معین نمود. در آن روز مرأباً خود گرفته به خدمت آن بزرگوار شناخت و استدعای تعلیم مرا کرد. آن والا جناب بعد از بسمله این کلمات را سه مرتبه تلقین نمود: رب سهّل و پسر و لا تعسّر و فاتحه خوانده نوازش نمود. در نیکوئی تقدیر و شکفته طبیعی او دیگری را ندیده‌ام. در سن کهولت به ملاع اعلی انتقال و در بارگاه سید نور الدین مدفون شد.

اللهم ارحمنه و احشره مع اولیائک. و از او به یادگار ماند: سید ابراهیم، سید اسماعیل، سید ربيع، سید نور الدین، سید نقی، سید حبیب الله».

(120) السيد طالب بن السيد نور الدین [- 1190 هـ. ق]:⁵³²

نور الله مرقدھما. فرزند ارجمند سید موصوف است.

در تحفة العالم آورده: «السيد الكبير، مظہر العوارف، ذو المفاخر و المناقب، السيد طالب بن السيد

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم قمری)، متنج ۱، ص: 282

نور الدین: والد رقم آثم و به علوم متداوله عالم بود. همتی عالی و جودی به کمال داشت. گنج شایگان و دولت پیشدادیان را در میزان همتش قدر سر موئی نبود و به هرچه دسترس او بود، حتی قوت شبانه‌روزی خود و عیال را از ایثار به مستحقین و عجزه قصور نمی‌نمود. خصال حمیده‌اش به کمال و بغايت خوش صحبت و شیرین مقال بود. همواره به طریقه امرا و طرز اعظم، روزگار گذرانیدی. در یاری مظلومان و حمایت ضعفا از افوا و ظلمه بی‌اختیار بود و هرگز ابقاء بر باطل و تمکین ظالم نمی‌نمود. با عمل و کارکنان دیوانی به درشتی و سختی سلوک کردی. در عرض پانزده شانزده سال که به خدمت او بوده‌ام هرگز ندیده‌ام که نماز تهجد و شب‌بیداری از او فوت شود و یا بعد از نیمه شب در بستر استراحت باشد. اعم از صحت و مرض و همیشه در نماز گریان بود. و حق این است که مراتب حق‌شناسی و مجاهدات او را مقامی دیگر است. در شب نهم محرم سنه تسعین بعد المائة و الالف (1190) که در آخر آن شب وفات می‌نمود بعد از ادائی تهجد به اشاره و ایما مرا طلب داشته به خواندن دعای عدیله و سور قرائی امر کرد و با من قرائت می‌نمود. پس نزدیک خود طلبید و امر به نیکوکاری و حق‌شناسی و ارحام‌پروری کرد و فرمود: به نحوی که من از تو خشنودی خدای از تو راضی باد، و از این دار بی‌قرار به عالم انوار پیوست و در جوار والد بزرگوارش آرمید. اسکنه الله فی جواره و احشره مع اجداده- مولانا قواص قطعه‌ای بغايت سنجیده در تاریخ دارد که دو بیت آن به یاد است:

سال فوتش از دو تاریخ آشکار

از دو مصروع خامه قواص زد

جای او جو از بهشت کردگار

با نبی و عترت و اولاد او

و از او مخالف شد: سید محمد شفیع، سید محمد جعفر، سید صادق، سید نور الله، عبد اللطیف.

(121) السيد رضی بن السيد نور الدین الموسوی الجزائری الشوشتری [1128-1194 هـ. ق]:⁵³³

⁵³¹. هرم- رسیدن به نهایت پیری.

⁵³²- طبقات اعلام الشیعه، ص 390، تحفة العالم، ص 118.

از افضل عصر و اعظم دهر خود بود.

در تحفة العالم مسطور است: «السيد العارف البهی، النور الباهر المضی، السيد رضی بن سید نور الدين: [روی از افضل اصحاب عرفان و از اعلام زمان بود].⁵³⁴ کسب فضائل در خدمت والد و برادر نموده به درجه کمال رسید. علوم ظاهر و باطن را جامع و وارستگی عجب از سیماه او لامع بود.

حوالی و تعلیقات در اکثری از کتب علمی از او دیده‌ام. در انشاد شعر فارسی به استقامات سلیقه و نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 283

جودت ذهن و شور سروش و نمک کلام از جمله یکمنزان و به نیکوئی تقریر و فصاحت تحریر، محسود اینای زمان بود. در جوانی، او و برادرش سید حسین به هند افتاده، بعد از روانگی برادر چندی به شامجهان آباد به تکلیف ابو المنصور خان که از اعظم قزلباشیه خراسان و به وزارت اعظم مقتخر بود اقامت نمود. بالآخره عازم وطن شد و در آن روزها راه کابل و قندهار مسدود بود، وارد حیدرآباد کن شد که از آنجاروانه شود. نظام الملك آصف جاه که از اعظم هندوستان و فرمانفرمایی دکن بود مقدم او را گرامی داشته در آنجا نگاه داشت. با آنکه بسی مشتاق عود به وطن بود میسرش نشد و در آنجا سکنی نمود، اما هر قدر که از نظام الملك تکلیف خدمتی و منصبی به او رفت مقبول نیفتاد، حتی به خدمات و مناصب مشروعه مانند صدارت و امثال آن سر فرود نیاورد و تن درنداد و هرچند زمانه ناسازگار افتاد به مذلت و تبعیت و دنباله‌روی گردند تنها. پائزده شانزده سال قبل از وفات، خلوت به مزاجش غالب آمده بالمره از خلق انقطاع ورزید و در صومعه‌ای که داشت دلچی در پوشیده به عبادت و حق طلبی، بقیه عمر را گذرانید، و در این ظرف مدت، پا از صومعه بیرون نگذاشت و اصلاً پیرامون انتظام معاش و ابستگان هم نگردید و در آن باب فرزند اکبر خود سید ابو القاسم را مختار کرده بود، تا اینکه جنازه او را از صومعه برآوردن و مدفن ساختند. نور الله مرقده. و این مصیبت در شب دوشنبه بیست و چهارم جمادی الاولی سنه اربع و تسعین و مائة بعد الالف (1194) اتفاق افتاد. دیوان بر جسته و منشأت بلیغه‌اش در آن دیار بر السنه و افواه جاری و «اقفس» تخلص آن برگزیده باری است. از او دو پسر مختلف شد: سید ابو القاسم و سید زین العابدین.

غلامعلی آزاد بلگرامی که معاصر میر رضی مذکور است در تذکره مأثر الكرام می‌گوید که: «اقفس تخلص میر رضی شوشتری است. ولد سید نور الدين شیخ الاسلام بله شوشتر بود و منصب شیخ الاسلامی آن دیار از قدمی الایام به آباء و اجداد او تعلق دارد. ولادت میر رضی در شوشتر سنه ثمان و عشرین و مائة و الف (1128) واقع شد. از آغاز شعور، دامن به کسب فضائل برزد و علوم عقلی و نقی را در شوشتر از خدمت والد خود و بعض فضلای آن دیار اخذ نموده بعد از آن شبدیز سیاحت، جولان داد و اصفهان و قم و کاشان و سایر بلاد عراق عجم را تماشا کرد. در این اماکن نیز به تحصیل علوم پرداخت. و ایضاً عراق عرب را سیر نمود و پیشانی سعادت در عتبات عالیات مالید. آنگاه نطاق عزم به گلگشت هندوستان برپست و در سنه تسع و اربعین و مائة و الف (1149) از بندر بصره به بندر سورت رسید، و ایامی در این شهر توقف نموده از راه دریا سری به دیار بنگاله کشید و در سایه عاطفه نواب شجاع الدوله ناظم بنگاله به صیغه مصاحبیت مدتی بسر برد، و بعد از انتقال نواب مذکور، رفاقت نواب مرشد قلی خان جدا شده در ظلال مرحمت نواب آصف جاه- خدیو کشور دکن- مدتی روزگار گذرانید. چون مسلک او وارستگی و استغنا است آخر الامر دست از مصاحبیت آصف جاه برداشت.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 284

در حیدرآباد دکن گوشہ انزوا گرفت و با یکی از سادات نفرش که از مدتی متوطن حیدرآبادند وصلت نموده به تأهل پرداخت. فقیر را اول در لشکر نواب آصف جاه سنه ستین و مائة و الف (1160) با میر ملاقتهاهی مستوفی دست داد، بعد از آن در سنه خمس و ستین و مائة و الف (1165) ورود فقیر به حیدرآباد صورت بست و دیدو وادید [- دیدوبازدید] مکرر به عمل آمد. امروز میر بی‌نظیر زمان است و در طلاقت لسان و صنوف فضائل، ممتاز اقران. انتهی کلامه.

(122) مولانا السيد زین الدين بن السيد اسماعيل بن السيد صالح بن عطاء الله الجزائری.⁵³⁵

533 . طبقات اعلام الشیعه، ص 272، تحفة العالم، ص 119، مأثر الكرام، شمع انجمن، ص 38، سرو آزاد، ص 223، الذريعة، ج 9، بخش اول، ص 87.

534 - تحفة العالم ندارد.

535 . طبقات اعلام الشیعه، ص 296، تحفة العالم، ص 102، تذکره شوشتر.

در تحفة العالم مسطور است که: «سید فاضل عالیشان، سید زین الدین علیه الرحمة. وی عالمی نحریر و فاضلی بی‌نظیر و کسب علوم از خدمت سید عبد الله نموده بود. در اکثر علوم افادت پناه، خاصه در نحو که سیبیویه عصر در آن فن از یکهتازان و بغايت با دستگاه بود. بر کتب متداوله مانند مغنى اللبيب و مطول و استبصار و شرح لمعه دمشقیه و شرح نخبه، در طی مباحثات، حواشی مفیده متفرقه در سلک تحریر کشیده و در عراق و فارس به فيض صحبت بسياری از فضلای نامدار رسیده خط نسخ را بغايت نیکو و به اسلوبی که بایست نوشتنی. حقیر در بدايت تحریص، بعض الهیات را در خدمت آن بزرگوار خوانده‌اند. در سن کهولت که اعمام، مقدمات را از خدمتش استفاده نموده‌اند و در حجر تربیت و به برکت انفاسش به درجات عليا رسیده‌اند. در سن کهولت که عمر او به یکصد و کسری رسید و تمام آن عمر گرانایه صرف نشر علوم گردید، از این دار فنا به دار بقا شافت و در جوار مرقد سید نور الدین آرامگاه یافت. حشره الله مع الصدیقین. از او چهار پسر متولد شد: سید صالح، و سید یعقوب، و سید اسماعیل، و سید محمد علی. سید یعقوب در عنفوان شباب بی‌اولاد و اعاقاب درگذشت.

باتی هر سه بزرگواران تا حين تحریر رساله در قید حیات و به زیور علم و فضل آراسته و به حلیه زهد و تقوا پیراسته‌اند».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 285

(123) میرزا ابراهیم بن میرزا غیاث الدین محمد الاصفهانی الخوزانی⁵³⁶ [- شهید در ۱۱۶۰ ه. ق][⁵³⁷]

قاضی اصفهان ثم قاضی العسكر النادری.

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «میرزا ابراهیم مذکور، اعجوبه دوران و نادره زمان و فاضل یکتا در عصر خود بلکه در سایر ازمان بود، و در فقه و اصول ماهر و در حکمت، حاذق بود، و نهایت دقیق النظر و جبید الفهم و عمیق الفکر بود. اولاً در بلد اصفهان قاضی بود و ثانياً به قضای لشکر نادری اقامت داشت و من به لفای او مشرف شده‌ام. بغايت حلو الكلام⁵³⁸ و خوش‌اخلاق و نیک اعتقاد بود. از تصانیف او است:

رساله در تحریم غنا که در آن بر رساله فاضل معظم سید ماجد کاشی رد فرموده.

و رساله در بیان آنکه در اهم و دنائیر سکمدار آیا مثلی یا قیمتی غاصب آن را مؤاخذه مثل می‌شود یا قیمت؟».

و نیز آورده که: «میرزا ابراهیم مذکور به قتل ظالمی به دار البقار حللت فرمود».

صاحب تکمله اگرچه سنه وفاتش را نوشته بود لکن چون نسخه منقول عنه بغايت سقیم بود و به خوبی واضح نمی‌شود لهذا ترک آن مناسب نمود.

(124) محمد امین بن محمد سعید الاشرف بن ملا صالح المازندرانی⁵³⁹

در اجازه ملا حیدر علی مسطور است که: «مولی محمد امین مذکور فاضل محقق بود. از تصانیف او است شرحی مبسوط بر قسم کلام از تهذیب ملا سعد الدین تقیازانی، و رساله‌ای دیگر به فارسی در مبحث امامت.»

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 286

(125) محمد علی بن محمد سعید الاشرف [بن ملا صالح المازندرانی]⁵⁴⁰:

برادر محمد امین سابق الذکر است.

غلامعلی آزاد در مأثر الكرام بعد از ذکر احوال پدرش محمد سعید آورده که: «میرزا محمد علی «دانا» تخلص پسر ملا محمد سعید مردی فاضل و شاعر بود. در مرشدآباد فوت کرد».

(126) الشهید السعید آقا مهدی بن آقا هادی بن ملا صالح المازندرانی [- ۱۱۳۴ ه. ق]⁵⁴¹

. متن: «الخوئي». نسبة الى خوزان (خوراسگان) من توابع اصفهان، ينتهي نسبة الى ملوك خوزان (طبقات اعلام الشيعة، ص 8).

. طبقات اعلام الشيعة، ص 8، تتمیم امل الامل، ص 57.

. حلو الكلام-شیرین زبان.

. طبقات اعلام الشيعة، ص 81.

. طبقات اعلام الشيعة، ص 550، مأثر الكرام، ص 116، شمع انجمن، ص 149، سرو آزاد، ص 117.

ملا حیدر علی مجلسی-ره- بعد ذکر آقا هادی پدر آقا مهدی می‌فرماید که: «پسر آقا هادی فاضل آقا محمد مهدی شهید و مصنف حاشیه شرح مختصر الاصول عضدی است. و نقل کردہ‌اند که آقا مهدی مذکور در زمان خروج شاهطهماسب ثانی بن سلطان حسین صفوی بر دست افغانه قدهار که تسلط بر اصفهان یافته بودند شهید شدند. قاله صاحب تذكرة العلماء.

از تلامذه آقا مهدی مذکور، شیخ محمد بن حاج شیخ محمد زمان فاسانی است. كما فی الشذور»

542) السيد بشیر الجیلانی الرشتی:

عالیٰ خبیر و فاضلی نحریر بود.

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «سید بشیر مذکور از فضلای زمان و علمای عصر ما بود.

ماهر در فنون حکمت و محقق در اصول فقه و حاذق در فقه و دیگر فنون بود».

و ایضاً گفته که: «بعض افادات و درایات او به من رسیده. وی عمر طویل یافته و سن شریفش قریب به نود سال رسیده بود که به رحمت حق پیوست».

وابو علی صاحب منتهی المقال او را بر حاشیه کتاب خود ذکر فرموده و گفته: «السيد بشیر الجیلانی كان من السادة الاذكياء النحارير».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 287

543) میرزا بدرا المدعو باقا میرزا:

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «میرزا بدرا معروف به «آقا میرزا» عالم و فاضل و استاد من بود و خوانده‌ام پیش او مبادی احکام از شرح عضدی و متعلقات او را، و کتاب العقل و التوحید از کتاب اصول کافی کلینی فتنس الله روحه و نور ضریحه».

544) السيد ابراهیم بن محمد القمی ثم النجفی ثانیا ثم الهمدانی ثالثا:

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «سید ابراهیم مذکور، فاضلی محقق و عالمی مدقق، صاحب فطانت عالیه و درایت نامیه و متقدی و بارع و کامل و حاذق در حکمت و کلام و حدیث و اصول و تفسیر و فقه بود. به خدمت وی در مجلس او حاضر شده‌ام. از تصانیف او است: شرح کتاب مفاتیح ملا محسن کاشانی، و شرح کتاب وافی، و شرح این‌ها از رسائل مفرد».

545) السيد محمد ابراهیم القزوینی:

شیخ علی حزین در سوانح عمری خود به تقریب ذکر کسانی که در اثنای سفر خود به خدمت ایشان رسیده گفته: «دیگر از افضل، سید العلماء میر محمد ابراهیم قزوینی است. جامع معقول و منقول و از اتقیا بود. در دارالسلطنه قزوین ایشان را دیده‌ام».

صاحب شذور بعد ذکرش گفته که وفاتش در سنه بضع و خمسین و مائة بعد الالف اتفاق افتاد.

546) الحاج اسماعیل الاصفهانی الخاتون آبادی:

صاحب تکمله آورده که: «وی از اعظم علماء اکابر فضلابود. اگرچه در زمان او بودم اما به خدمت او مشرف نشده‌ام لکن مشایخ و علماء را شنیده‌ام که مدح و ثنای او بسیار می‌کردند و تحقیق و تدقیق

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 288

541 - طبقات اعلام الشیعه، ص 764

542 - طبقات اعلام الشیعه، ص 104، تتمیم امل الامل، ص 81

543 - طبقات اعلام الشیعه، ص 101، تتمیم امل الامل، ص 73

544 - طبقات اعلام الشیعه، ص 18، تتمیم امل الامل، ص 56

545 - طبقات اعلام الشیعه، ص 17

546 - طبقات اعلام الشیعه، ص 60، تتمیم امل الامل، ص 66

او را می‌ستودند. حتی شنیده‌ام که فن موسیقی را که اصعب فنون است می‌دانست و درس موسیقی شفا می‌فرمود. و همت و اهتمام او در تحصیل چنان بود که شرح مطالع را تمام با متعلقات آن در عرض مدت هفده سال خواند. و با این‌همه کمال، زهد و تقوا داشت و لباس او درشت و غذای او فقیرانه بود، و مالهای بسیار داشت، همه را به برادر خود عطا فرمود و شرط کرد که در ایام و لیالی مبارکه در هر سال علماً و زهاد و فقر را ضیافت‌های خطیره یکند و به اغذیه لنیذه و اطعمه نفیسه اطعم نماید». و آورده که: «سلطان اشرف غیج‌ائی روزی به زیارت‌ش امده و آن مرحوم به تعظیم شاه برنخاست و سلطان مذکور فروتر از او بنشست».

(132) السيد احمد بن امير محمد حسين الحسيني التتكابني:⁵⁴⁷

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «سید احمد مذکور، شهابی ساطع و سیفی قاطع و نوری باهر و قمری زاهر و دریانی ذاخر و در جمیع علوم ماهر و فایق بود، و در معمولات و منقولات، دستگاه وافر داشت. در اوایل شباب به ملاقات او مشرف شده‌ام و از او استفاده کرده‌ام و تاریخ وفات او را یاد ندارم».

انتهی ملخصا.

(133) مولانا احمد الطالقاني القزويني:⁵⁴⁸

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «مولانا احمد مذکور از اهل طالقان بود و در قزوین نشو و نمایافته و تحصیل علوم و تکمیل فنون در همان بلده فرمود. اسم او در اصل عبد الدائم بود، علما به تغییر اسم او مکلف شدند و احمد نامش را گذاشتند. پس به همین اسم اشتهر یافت.

بالجمله مولانا مردی فاضل بود و من او را ندیده‌ام اگرچه در زمان او بودم، اما مصنفات او را در علوم مختلفه بیده‌ام. من جمله آن است: شرح کتاب الطهارة از کتاب بدایه‌الهداية شیخ حر عاملی- علیه الرحمه. اگرچه مأخذ او شرح دروس علامه خوانساری بود چنانچه به تبعی بر من ظاهر شد اما خود نظر در آن می‌فرماید شهادت به فضل و کمال او دارد.

از مصنفات او فوائد متفرقه است بر حاشیه عدة الاصول ملا خلیل قزوینی و حاشیه‌ای دارد بر حاشیه حاج علی اصغر که بر حاشیه عدة الاصول ملا خلیل مذکور است.

دیگر حواشی دارد بر غیر این دو کتاب و از حواشی او حدت فهم و دقت ذهن و قوت طبع او آشکار

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 289
است». انتهی ملخصا.

(134) السيد احمد الاصبهانی الخاتونآبادی [- 1161 هـ. ق]:⁵⁴⁹

المجاور لمشهد الرضا عليه السلام.

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «سید احمد مذکور از مجاورین مشهد حضرت امام رضا- علیه السلام- بود. فاضلی جلیل و عالمی نبیل بود. به ملاقات او شرف یافته‌ام و در مجلس درس او حاضر شده مجاورت او را صباح و مسا نموده‌ام در بلدی که او مجاور مولای خود بود. و او جامع در علم و فضل و متحلی بغايت صلاح و تقوا بود و با وجود تیحر در فقه و رسوخ ملکه اجتهاد، احتیاط در افتاده داشت و عمل بغايت احتیاط می‌فرمود.

از تصانیف شریفه او رساله‌ای بیده‌ام که تأثیف می‌کرد در جواب اعترافات بعض مخالفین که از هند فرستاده بود و اعترافات مذکوره بر کتاب حق اليقین آخرond ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمه- کرده بود. پس جواب آن ناصب را به نهج خوب و اسلوب مرغوب نوشته و بغايت جودت، قلمی فرموده.

وفات سید احمد موصوف در مشهد مقدس حضرت امام رضا- علیه آلاف التحیة و الثناء- در سنه یاک هزار و یکصد و شصت و یک (1161) هجری اتفاق افتاد».

547 - طبقات اعلام الشیعه: «سکاکی»، ص 27، تتمیم امل الامل، ص 63

548 - طبقات اعلام الشیعه، ص 41، تتمیم امل الامل، ص 59

549 - طبقات اعلام الشیعه، ص 33، تتمیم امل الامل، ص 60

(135) محمد بن سعید⁵⁵⁰ بن السيد سراج الدين قاسم بن الامير محمد الطباطبائی الحسني الحسني [1092-1012 هـ. ق]:

مولانا عبد العلى طباطبائی بر حاشیه کتاب امل الامل از جامع الرواۃ نقل کرده که محمد بن سعید مذکور، جلیل القر رفیع المزنله و عالم و فاضل و کامل، ورع صالح و متدين، صاحب تأییفات است. از آن جمله کتاب مفاتیح الاحکام در شرح کتاب آیات الاحکام ملا احمد اردبیلی- طاب ثراه- و رسالهای در احیای موات، و حاشیه فاضل زکی مولانا عبد الله یزدی بر تهذیب المنطق.

وفات محمد سعید مذکور در سنه اثنی و تسعین بعد الالف است. رحمة الله.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 290

(136) الامیر اسماعیل الخاتون‌آبادی [الثانی: 1031-1116 هـ. ق]:⁵⁵²

صاحب تکمله می‌فرماید که: «امیر اسماعیل مذکور از علمای مشهورین به فضل و تحقیق بود و الحق که او در دریای افکار تعمق کرده است اما افکار او نضج ندارد. از تصانیف او است: شرحی مبسوط و ضخیم بر اصول کافی، دیگر حواشی مدونه بر شرح الهیات اشارات و متعلقات او، و رسائل متعدده در حکمت و غیر آن».

(137) میرزا محمد باقر الشیرازی:⁵⁵³

از جمله ماهرین و اعلام در فن حکمت و کلام و از معاصرین شیخ عبد النبی قزوینی صاحب تکمله امل الامل بود. چنانچه در کتاب تکمله مسطور است که: «میرزا محمد باقر شیرازی در ایام جوانی به درجه‌ای عالی فایز گشته صاحب ذهن ثاقب و فهم ناقد است و با وجود حداثت سن به کمال حسن تقریر، مشغول درس کتب مبسوطه و اسفار کبیره می‌باشد. و حسن تقریرش به حدی است که محصلین و طلبه علوم از حسن تقاریر و بدائع بیانات او متحیر می‌شوند».

بالجمله میرزای موصوف مهارت وافر و بهره باهر در حکمت و کلام و عربیت داشته و صحبت‌های مرغوب و سخنهای دلچسب و مطلوب می‌داشت». انتهی محصل کلامه.

(138) مولانا محمد تقی الدامغانی:⁵⁵⁴

از فضلای کاملین و معاصر شیخ عبد النبی قزوینی بود چنانچه صاحب تکمله امل الامل بعد ذکر وصف او گفته که: «دیده بودم او را در اثنای سفر اول که به طرف مشهد مقدس امام رضا- علیه السلام- نموده‌ام، و در عجب آورده مرا حال فضل و کمال و قوت علمی وی».

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 291

(139) مولا اسماعیل المازندرانی [- 1173 یا 1177 هـ. ق]:⁵⁵⁵

صاحب تکمله امل الامل آورده که: «مولانا اسماعیل مازندرانی از ساکنین خواجه است و آن محله‌ای است از محلات اصفهان.

وی از علمای فاضلین، صاحب تحقیق و تعمق در علوم و از فرسان کلام و فحول اهل علم بود».

بالجمله صاحب تکمله بسیاری از مدایح و مناقب او ذکر فرموده و گفته که: «از بعض ثفات شنیده‌ام که کتاب شفا را بتمامه سی بار ملاحظه فرموده یا به خواندن یا به تدریس یا به مطالعه، و شنیده‌ام که جای چند ورق از کتاب شفا افتاده بود، آن را به یاد خود نوشتم، چون به کتاب صحیح مقابله کردم در یک حرف یا دو حرف تفاوت بود، و کتب معروفه و متداوله فن حکمت و کلام و اصول پیش او بغایت آسان بود از نشر جراده⁵⁵⁶، تا اینکه مردمان او را مخاطب به خطاب **إِنَّ هَذَا لَثْنَيْءُ عُجَابٌ وَ إِنَّ هَذَا لَثْنَيْءُ**

550 - طبقات اعلام الشیعه: «محمد سعید».

551 - طبقات اعلام الشیعه (قرن یازدهم)، ص 243، جامع الرواۃ.

552 - طبقات اعلام الشیعه، ص 60، تتمیم امل الامل، ص 69، تذكرة القبور، ص 100.

553 - طبقات اعلام الشیعه، ص 92، تتمیم امل الامل، ص 80.

554 - طبقات اعلام الشیعه، ص 120، تتمیم امل الامل، ص 89.

555 - طبقات اعلام الشیعه، ص 62، تتمیم امل الامل، ص 67، روضات الجنات، ج 1، ص 119.

556 - جراد- ملخ.

پیراد⁵⁵⁷ ساختند. و آن مرحوم با این توغل در حکمت، معرفت تمام داشت در فقه و تفسیر و حدیث، و در تمام این علوم صاحب تحقیق بود.

بالجمله وی آیتی عظیم از آیات الهی و حجتی بالغه از حجج جناب باری- تعالی شانه- بود و با این همه، اشتغال به عبادت بسیار داشت و زاهد و کوشکیر و عزلتگرین بود و از مردمانی که برای دنیا تحصیل علم می‌کردند حسد و بعض داشت، و مواظبت به سنن نبویه و اخلاق تام به حضرات ائمه- علیهم السلام- داشت، و صاحب شدت عظیم در تسدید عقاید حقه بود و در اجرای امور دین، همت عظیم داشت. شنیده‌ام که مردی نزد سلطان آن زمان حاضر بود و در اثنای سخن، آن مرد بی‌دین سخنی گفت که دلالت بر انکار معاد جسمانی داشت و پادشاه با او می‌لی داشت. پس شخصی از اهل مجلس گفت که ما نزد مولانا اسماعیل کسی را می‌فرستیم، هرچه او بفرماید حق است و به همان امر اعتقاد باید داشت. پس فرستاده به خدمت مولانا آمد و ماجرا به عرض رسانید. مولانا فرمود که: «آن مرد و پادشاه گه خورند!» بعد از آن امر معاد را با او مفصل بیان فرمود.

از تصانیف مولانا اسماعیل کتب بسیارند و حواشی بسیار بر کتب علوم بی‌شمار، و آنچه به من رسیده است و پیش من موجود است رساله‌ای است در رد بر علامه خوانساری در مبحث زمان موهوم».

وفاتش در سنه سبع و سبعین بعد المائة و الالف (1177) اتفاق افتاد.⁵⁵⁸

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 292

(السيد ابراهيم القائنى:⁵⁵⁹ 140)

شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الآمل آورده که: «سید ابراهیم قاینی به عهده شیخ الاسلامی در بلده قاین اقام افتاده. وی عالمی عامل بود. در بلده مذکوره او را دیدم و عالمی به اصلاح یافتم. رحمة الله تعالى».

(آقا محمد باقر الهمدانی:⁵⁶⁰ 141)

از فقهای عصر خود بود.

صاحب تکمله آورده که: «آقا محمد باقر همدانی عالمی فقیه و شیخ الاسلام همدان بود. به زیارت شریف شده‌ام. وی از اکابر صلحاء بود».

(السيد محمد باقر بن محمد ابراهيم الهمدانى:⁵⁶¹ 142)

فرزند ارجمند سید محمد ابراهیم همدانی سابق الذکر است. صاحب ذهن دقیق و فکر عمیق بود.

و سمعت نظر در علوم حقیق و معارف الهیه به حدی داشته که فوق آن متصور نیست. كما فی التکملة.

و ایضا در آن کتاب مسطور است که: «قبل از تأییف این کتاب یعنی کتاب تکمله به مدت بیست و پنج سال او را دیده بودم. دام ظله الوریف علی الوضیع و الشریف». انتهی کلامه.

(ال حاج محمد باقر الرشتی:⁵⁶² 143)

از صالحین و محدثین بود.

صاحب تکمله آورده که: «ال حاج محمد باقر الرشتی، كان محدثاً صالحًا إلا أنه كان أخبارياً».

. سوره ص، آیات 5 و 6.

. کذا. و قال الخوانساري- و اخذ التاريخ منه غيره- و توفي في حادي عشر شعبان سنة 1173 و دفن في مزار تحت فولاد المشهور باصبهان، مماليق باب الجنونى المفتوح الى جهة الفارس المحمية قريبا قبر فاضل الهندى-(روضات الجنات، ج 1، ص 119).

. طبقات اعلام الشیعه، ص 15، تتمیم امل الآمل، ص 57.

. طبقات اعلام الشیعه، ص 99، تتمیم امل الآمل، ص 80.

. تتمیم امل الآمل، ص 81.

. طبقات اعلام الشیعه، ص 90، و الصحيح انه هو الترشیزی، در تتمیم امل الآمل نیافتم.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 293

(144) آقا محمد باقر المازندرانی:⁵⁶³

از مجاورین نجف اشرف بود.

صاحب تکلمه امل الامل بسیاری از مدایح و مناقب او آورده. مجلی این است که گفته: «آقای مذکور، بحر زخار علوم و دقیق النظر و عمیق الفکر و حاوی انواع معارف بود. مدرسه او دارالشفای بیماران جهالت بود و کلمات او اشارات به طریقه نجات از ضلالت».

بالجمله بعد از مدایح و اوصاف بسیار می فرماید که آقای موصوف «تحصیل علوم و اکتساب فنون در سال یک هزار و پاکصد و پنجه (1150) هجری در بلده اصفهان فرموده و نزد اعاظم علمای آن زمان تردد می نمود تا آنکه فضل او در عراق عرب مشهور شد. بنده مکرر به شرف لقای او مشرف شدم». و نیز گفته که: «و الان هو دام ظله من قطان دار السلام في مجاورة من يفخر به سکان البيت الحرام».

نَسْأَلُ اللَّهَ الْكَوْنَ فِي حَضُورِهِ وَ التَّشْرِيفَ بِمَشَهُدِهِ وَ حَظِيرَتِهِ⁵⁶⁴. انتهى.

(145) مولانا اسماعیل تبریزی:⁵⁶⁵

صاحب تکلمه امل الامل آورده که: «مولانا اسماعیل تبریزی از معارف علمای بلده تبریز و شیخ الاسلام آنچا بود، و در علم و فضل هرچند متوسط بود اما در اجرای امور دین و امر به معروف و نهی عن المنکر نهایت اهتمام و تشدد داشت.

نقل است که مولانا مردی را حکم کرد به ادائی زکات و حج. و آن مرد مالدار بود. چون مؤثر نیفتاد به خدام خود امر کرد تا او را بزنند و همچنان کردن.

از عجایب حکایات مولانای موصوف آنکه در تبریز توانگری بسیار مالدار بود و به شدت بخل، مال خود را نمی خورد. و زنی داشت. بعد از فوت او مولانا با آن زن نکاح کرد و جمیع اموال را به رضا و اجازت زوجه به فقرا و مساکین داد و در مدرسه ها صرف نمود. شنیده ام که آن مال ده هزار تومان بود».

انتهى ملخصه.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 294

(146) میرزا محمد جعفر بن سید علی الخفاف:⁵⁶⁶

صاحب تکلمه آورده که: «میرزا محمد جعفر مذکور، فاضلی عظیم المنزلة و عالمی جلیل المرتبة بود. منزلتی از فرقین بالا و مرتبه ای بغايت معلی داشت. اگر محقق دوانی می دید وقتی که آن مرحوم در درس حاشیه قدیمه شرح تجرید می گفت چنان دهشت و حیرت او را عارض می شد که تا نفح صور به هوش نمی آمد! کجاست شیخ ابو علی که تحقیقاتش را ببیند؟! و کجاست ابو نصر تا تدقیقاتش بشنود؟!».

صاحب تکلمه همچنین کلمات بسیار در مدح و مبالغه و وصف وی آورده و نیز گفته که درس حواشی قیمه را همچنان می فرمود که اتفاق اهل علم است بر آنکه [هیچ گاهی] همچو تدریسی اتفاق نشده.

بالجمله صاحب تکلمه بعد مدح بسیار، ذکر کرامات و مقامات آن علامه روزگار فرموده. من شاء فلیرجع اليه.

(147) الشیخ علی بن عبد الله بن عبد الصمد بن محمد بن علی بن یوسف بن سعید الاصبیعی البحاری [1077-1128ھ. ق]:

563 - تتمیم امل الامل، ص 76.

564 - تتمیم امل الامل: «حفرت۴».

565 - طبقات اعلام الشیعة، ص 59، تتمیم امل الامل، ص 69.

566 - طبقات اعلام الشیعة، ص 135، تتمیم امل الامل، ص 92.

567 - طبقات اعلام الشیعة، ص 493 و 554، لولؤة البحرين.

منسوب است بهسوی قریه اصیع که از قریه‌های بحرین است. جدش شیخ محمد بن علی بن یوسف عالم جلیل و از تلامذه سید ماجد بحرانی است.

بالجمله شیخ مذکور از اکابر حاضرین مجلس درس شیخ احمد بن ابراهیم والد شیخ یوسف بحرانی بود چنان‌که حال مباحثه‌اش به خدمت او در ضمن احوالش مذکور شد.

در لوله مسطور است که: «شیخ علی مذکور فاضل دقیق النظر خصوصاً در علوم ادبیه و عقایه بود و به خدمت شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی قرائت کتاب استبصار نموده جمعی کثیر از فضلاً به مجلس درس او حاضر می‌شدند. از جمله مصنفات او کتاب ترتیب فهرست شیخ طوسي است، و دیگر شرح رساله استادش شیخ علی بن عبد الله الجدجاجی که فاضل فقیه و اعجوبه روزگار در علم فقه بود، و با وجودی که مشغول قرائت بر قبور بود مثل شاگرد خود شیخ علی مزبور که هر دو ایشان شغل قرائت بر قبرها داشتند و شیخ علی الجدجاجی از تلامذه شیخ محمد بن یوسف مقابی بود و علوم ادبیه و عربیه و عقایه و حسابیه را به خدمت او خواند و ایضاً کتاب شرح لمعه را به خدمت شیخ محمد بن

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 295

احمد بن ناصر [حجری] بحرانی قرائت نموده بود. و شیخ محمد، فقیه و اصولی بحث⁵⁶⁸ و دقیق النظر و ظریف و لطیف و متواضع و صاحب تصانیف بود. و نیز شیخ یوسف بحرانی آورده که پدرم می‌گفت:

وقتی که استادم شیخ سلیمان در عجم بود به خدمت شیخ محمد بن احمد مذکور، طلب درس نمودم.

پس او از راه تواضعی که با استاد من داشت اجابت نفرمود، و سن شریف او قریب به هشتاد سال بود و در نماز جماعت به شیخ حجری اقتدا می‌کرد و حال آنکه خود افضل از او بود لکن از راه هضم نفس و تواضع، در اختیار امامت، تورع می‌کرد». انتهی کلامه.

(148) الشیخ حسین بن محمد بن جعفر⁵⁶⁹ الماحوزی البحرانی [1090-1181 هـ. ق]:

منسوب است بهسوی ماحوز - به میم و حای مهمله و زای معجمه در آخر - که از قریه‌های بحرین است و مشتمل است بر سه قریه، از جمله آنها قریه دونج - به ضم دال مهمله و سکون واو و فتح نون قبل از جیم - که مسکن شیخ حسین مزبور بود. و از اعظم اسانذه شیخ یوسف بحرانی و تلامذه شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی بود.

صاحب متنهی المقال فی معرفة الرجال به تقریب ذکر شیخ یوسف آورده که استادش عالم علامه شیخ حسین ماحوزی، عالم عامل و فاضل کامل و مجتهد صرف بود. و مولاانا آقا محمد باقر بهبهانی - رحمه الله - فرموده است که او طعن بسیار بر اخبارین می‌کرد و می‌گفت: اخباریان جمعی‌اند که می‌گویند آنچه خود نمی‌کنند! یقادون من حیث لا یشعرون. انتهی.

و صاحب لوله [البحرين] می‌گوید که: «از جمله اسانید من بهسوی روایات و مصنفات علمای اعلام آن است که مرا از راه قرائت و سماعت و احازه خبر داده است استاد من، فاضل کامل، جامع علوم معقول و منقول و مستتبط فروع از اصول، جامع مراتب علم و عمل، فائز به اکمل مدارج بی‌خلل، شیخ اجل اوحد افخر، شیخ حسین بن شیخ محمد بن جعفر بحرانی ماحوزی که زندگانی یافتد تا مدتی که عمرش قریب به نود سال رسیده بود سوای آنکه ضعف و نقاوت به جهت کسر سن، لاحق حال او بود. و عجب آن است که او با وجود غایت فضل و علم خود ملکه تصنیف نداشت و چیزی از او به قالب تصنیف نرسید».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 296

و ایضاً آورده که: «تلذذ و استفاده من به خدمت شیخ مزبور در بلده قطیف بعد از وفات والدم بعد از آنکه خوارج بر بلاد بحرین استیلا یافته بودند انفاق افتاد. و شیخ مذکور از استاد خود علامه زمان و نادرة الاولان شیخ سلیمان بن عبد الله بحرانی که ذکرش گذشت روایت داشت».

ملا حیدر علی مجلسی در اجازه خود آورده که: «استاد من میر عبد الباقی بن میر محمد حسین بن میر محمد صالح خاتون‌آبادی از شیخ حسین ماحوزی مذکور روایت دارد. شیخ مذکور از ملا محمد باقر مجلسی روایت حدیث داشت».

568 - بحث- ناب، صافی، خالص.

569 - طبقات اعلام الشیعه: «حسین بن محمد جعفر».

570 - طبقات اعلام الشیعه، ص 220، تتمیم امل الامل، ص 117، انوار البدرین، ص 176، خاتمه مستدرک الوسائل.
فوت وی را تتمیم امل الامل در 1171 نوشته است.

از فضلای زمان و مسلم الثبوت بین الامثال و الاقران بود.

شیخ عبد النبی قزوینی در تکمله امل الامل آورده که: «میر آصف القزوینی از سادات علماء و علمای سادات بود».

ایضاً گفته که: «دیده‌ام من فضلاً و علمای قزوین را کسانی که به زیارت میر آصف مذکور مشرف شده بودند بسیار مبالغه در مدح و ثنای او می‌کردند و در عظمت فضل و کمال او بسیار می‌گفتند اما من به خدمت او مشرف نگشتمام».

میر آصف مذکور تحصیل علوم در قزوین و اصفهان پیش فضلای مشاهیر آن زمان در اوآخر مانه حادی عشر و اوایل مانه ثانی عشر فرمود تا اینکه استعداد کامل و مهارت و افزار علوم کثیره حاصل ساخت و به اوج فضل و کمال رسید. بعد از تحصیل علوم از اصفهان به قزوین و تقلیس و دیگر بلاد تشریف برد و در آنجا به درس و تدریس مشغول بود و با وصف کمال فضل، مقدس و پرهیزکار و زاهد و ورع بود».

ایضاً صاحب تکمله آورده که: «حکایت کردن به من جمعی از ثقات که همراه میر آصف مذکور -رحمه الله- در محاصره محمودیه در اصفهان بودند و در ایامی که اشتداد جوع و قحط در محاصره مذکوره پدید آمد، میر آصف مذکور با جمعی از رفقا و اصحاب خود یاکدو رطل⁵⁷² و یا یاکدو مد از گوشت حمار خربده و مبلغی خطیر به عوض آن داده پس تقسیم فرمود علی السویه حصه هریک را از رفقا به نهی که هیچ کمی و زیادتی در آن نبود، و اطعم فرمود هریک از آن جماعت را به نفس نفیس خود و حصه خود را مؤخر گردانید از حচص دیگر احباب، بلکه کمی حصه خود فرمود».

مؤلف گوید که آنچه صاحب تکمله آورده که میر آصف مذکور در محاصره محمودیه هم شریک

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 297

بود، و ایضاً در اوآخر ترجمه او می‌گوید که وفاتش قریب از این واقعه اتفاق افتاد «جزاه الله خیر الجزاء و جعله من سلك الانبياء والصلحاء والشهداء» مفهوم نمی‌شود که کدام محاصره بود و زمان محاصره هم معلوم نمی‌شود. علاوه بر این، سقم نسخه منتقول عنه به حدی است که اصلاً ربط عبارت مفهوم نمی‌شود. آنچه محصلش ظاهر بود ثابت نموده.

از جمله مصنفات امیر آصف قزوینی آنچه صاحب تکمله آورده است شرح خطبه همام است که از حضرت امیر المؤمنین -علیه السلام- متأثر و در کتاب نهج البلاغة و کافی کلینی مذکور است و خطبه مذکوره در باب صفات مؤمن است و در آن شرح به طرز جدید و بیان سدید پرداخته.

(150) مولانا عبد الله بن حسين بن احمد بن جعفر البهراني البربوری:⁵⁷³

از فضلا و مشايخ و کملاء بود. از شیخ محمد مقابی بحرانی اجازه یافته و اجازه مذکوره بر ظهر نسخه شرح زبدۃ الاصول مسمی به غایة المأمول نوشته بود و نسخه مزبوره را ملا عبد الله موصوف به دست خود نوشته. صورت اجازه این است:

«قراءة الشيخ الأجل الأئل الأواه الشیخ عبد الله بن المرحوم الشیخ حسین البربوری البهرانی- مد فی بقاہ- فلجزت له بعد الاستخارۃ ان یروی عنی ما صح لی روایته و جاز لی اجازته من مؤلفات الشریفة و مصنفات السنۃ الشیعیة مشترطاً عليه الاحتیاط التام كما اشترطته على مشايخی الكرام ولی اليهم فی ذلك طرق عديدة منها ما رویته قراءة و ساماوا و اجازة عن مشايخی الثلاثة: الشیخ الامجد الشیخ احمد بن عبد الله، و الاواه الشیخ عبد الله بن علی، و المبرأ من الالیین الشیخ حسین بن محمد بن جعفر، البهرانیون، عن شیخهما العلامة شیخنا الشیخ سلیمان بن عبد الله البهرانی عن شیخه الشیخ سلیمان بن علی البهرانی، عن شیخه الشیخ صالح بن عبد الكریم و الشیخ جعفر بن کمال، عن شیخهما الشیخ علی بن سلیمان، عن شیخه الشیخ بهاء الدین عن ابیه، عن شیخه الشیخ زین الدین صاحب المساکن و شرح الملمعة، عن مشايخه المتصلة سلسلتهم الى الامام عن الرسول عن الله سبحانه و تعالى. و كان ذلك فی اوقات عديدة فی طريق الهند بعد الانصراف من نصر فور بتاریخ سابع عشر من شهر ذی القعدة الحرام سنة 1137 و کتب فقیر ربه و اسیر ذنبه، تراب اقدام اخوانه المؤمنین، خادم خدام العلماء الاخبارین، الاقل الجانی و القن الفانی، محمد بن علی بن عبد النبی المقابی البهرانی و الحمد لله وحده و صلی الله علی من لا نبی بعده و الله اجمعین».

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 298

⁵⁷¹ - طبقات اعلام الشیعیة، ص 1، تتمیم امل الامل، ص 48.

⁵⁷² - رطل- پیمانه، مد- نوعی پیمانه.

⁵⁷³ - طبقات اعلام الشیعیة، ص 452.

(151) مولانا میرزا محمد تقی بن میرزا کاظم بن ملا عزیز الله بن آخوند ملا محمد تقی المجلسی [574: 1089-1159 هـ. ق]:

ملا حیدر علی آورده: «العالم الفاضل التحریر، جدی میرزا محمد تقی- طاب ثراه- صاحب الاخلاق الحسنة و السجايا المستحسنة». و آورده که: «مولانای مذکور صاحب تصنیفات و تأثیفات بوده. از آن جمله کتاب بهجة الاولیاء در احوال صاحب العصر و الزمان- علیه السلام- در فارسی. ولادتش در سنه سع و ثمانین و الف بوده و وفاتش در ماه شعبان سنه سع و خمسین و مائة و الف واقع شده».

ایضاً ملای مذکور آورده که: «و انا اروی عنه و جادة عن جده العلامة من قبل الام المولى محمد باقر المجلسی- طاب ثراه». و میرزا محمد تقی مذکور جد بلاواسطه ملا حیدر علی مجلسی بود.

(152) میرزا محمد تقی الاصفهانی الشمس‌آبادی المعروف بالالماسی [575: 1089-1159 هـ. ق]:

صاحب تکلمه امل الامل آورده که میرزا محمد تقی مذکور از فضلای مقدسین و علمای با یقین و متبع و زاهد و پرهیزکار بود. اکثر اوقات به خوف خدا گریه می‌کرد و دائم الحزن از عذاب خدا بود و محترز و مجتنب از عقاب خدا بود. در بلده اصفهان مدت‌ها اقام‌ت جمعه و جماعت داشت و فیض بسیار به اهالی آن بلده می‌رسید. میرزا مذکور در مقبره مولانا محمد تقی مجلسی- علیه الرحمة- در سنة بعض و خمسین و مائة بعد الالف دفن شد.

(153) مولانا سلطان محمد القائی: [576]

صاحب تکلمه امل الامل آنچه که محصلش این است: «مولانا سلطان مذکور فقیهی زاهد و عابد بغایت زهد و کمال عبادت بود و در امر دین و نصح جاهلین تشدد داشت و سخی و شجاع بود». انتهى.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 299

(154) مولانا اسماعیل البروجردی: [577]

صاحب تکلمه آورده که: «شنیده‌ام وی عالمی فاضل و صاحب تحقیق و تعمق بود» و بعد از این عبارتی آورده که به‌سبب سقم نسخه به خوبی به مطلب آن و نرسیدم⁵⁷⁸ اما ظاهرا می‌شود که مراد صاحب تکلمه این است که ملا اسماعیل مذکور به‌سبب صحبت مردی صوفی‌مشرب، مایل به تصوف گردید. و الله اعلم بحقيقة الحال.

(155) مولانا السيد محمد باقر بن السيد اسماعیل الاصفهانی الخاتون‌آبادی [579: 1070-1127 هـ. ق]:

صاحب تکلمه امل الامل آورده که: «میر محمد باقر فرزند میر اسماعیل سابق الذکر است. فاضلی منبع و عالمی رفیع، در فضل و کمال همچو فضل و کمال پدر خود به مقتضای الولد سرلایه مطابق پدر خود بود. و او را دو امر بزرگ حاصل بود که هیچیک از علماء را در غالب ازمان حاصل ننشده: اول تقریر دلپذیر و تعبیر بینظیر، چنانچه صاحب تکلمه امل الامل آورده که شنیده‌ام از حبیب خود میرزا ابی تراب- رحمه الله- از مولانا اسماعیل مازندرانی نقل می‌کرد که او می‌فرمود که از زمان درس حضرت ادریس نبی- علیه السلام- تا این زمان هیچ‌کس خلق نشده که تقریر و بیان او از میر محمد باقر بهتر و خوش‌تر باشد. و امر دوم: قرب سلطان زمان، چه آن مرحوم نزد سلطان حسین صفوی چنان قدر و منزلتی داشت که در حیطه بیان نگذد، و سلطان مرحوم، او را معلم خود ساخته بود و در ایام سلطنت پیش او درس می‌خواند و او را بر جمیع علماء زمان مقدم کرده بود و جمیع امرا، حتی وزیر اعظم، پیش او خاضع بودند و امرای زمان نمی‌توانستند که به حضور او بشینند تا وقتی که او حکم به نشستن می‌فرمود».

و ایضاً شیخ عبد النبی قزوینی صاحب تکلمه آورده که: «از سید استاد امیر محمد صالح حسینی- طاب ثراه- شنیدم که می‌فرمود ما شرح اشارات و دیگر حواشی را نزد میر محمد باقر می‌خواندیم». انتهى محصل کلامه.

574 - طبقات اعلام الشیعه، ص 116، تتمیم امل الامل، ص 82، مرآۃ الاحوال جهان‌نما، ص 103.

575 - با نظر قبلی یکی هستند.

576 - طبقات اعلام الشیعه، ص 316، تتمیم امل الامل، ص 176.

577 - طبقات اعلام الشیعه، ص 59، تتمیم امل الامل، ص 71.

578 - فاتفاقاً انه اضل رجل من الصوفية فصار منهم مبالغاً في ذلك متهالكاً فيه.

579 - طبقات اعلام الشیعه، ص 87، شهداء الفضیلیة، ص 233، تتمیم امل الامل، ص 77.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 300

(156) آقا محمد تقی الهمدانی:⁵⁸⁰

صاحب تکلمه آورده که: «آقا محمد تقی همدانی فاضلی عجیب و عالمی غریب از هر دو چشم نایبینا بود و حال آنکه مردمان پیش او فراتت کتب حکمت می‌کردند و او در آن باب کلامی به نهج خوب و اسلوب مرغوب می‌فرمود. توضیح امور عویصه⁵⁸¹ و مشکله می‌نمود و دفع ایرادات وارد و ایراد اعترافات می‌نمود». صاحب تکلمه آورده که: «من به خدمتش مشرف گشته‌ام». انتهی کلامه.

(157) الشیخ محمد تقی الدورقی النجفی:⁵⁸²

الدورقی بفتح اوله و الراء و القاف الى دورق، بلد بخوزستان. كذا في الاتحاف.

صاحب کتاب تکمله امل الامل آورده که: «شیخ محمد مذکور از اعلام فضلا و از افراد علما بود.

جامع علوم عقلیه و نقیلیه و صاحب تحقیق رائق⁵⁸³ و ذهن فائق⁵⁸⁴ و طبع رسا بود. آوازه علم و فضل او در عراق عرب اشتهر تمام یافته و علمای اطراف و امصار از او اخذ علوم کردند. در نجف اشرف متوطن گردیده بود و در آنجا به افاده درس و تدریس اشتغال داشت.

بالجمله شیخ مزبور، صاحب نظر دقیق و فکر عمیق بود و در تحصیل و افاده و استفاده سعی و کوشش بلیغ فرمود که بر اهل شهر خود بلکه تمام اهل عصر خود فائق گشت. رحمه الله تعالى».

مؤلف گوید که شیخ موصوف از جمله اسانده مولانا بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی- رحمه الله- بود کما یظهر من کتاب منتهی المقال.

(158) میرزا محمد باقر بن میرزا علاء الدين گلستانه:⁵⁸⁵

از فضلای زمانه و علمای یگانه بود. صاحب شذور آورده که: «السيد الحسيني ذي المناقب ميرزا محمد باقر بن سيد محقق اميرزا علاء الدين گلستانه فاضل كامل و عالم عامل بود. ملا محمد باقر هزارجريبي از او روایت دارد».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 301

(159) مولانا محمد سعید جونپوری:⁵⁸⁶

از اذکیای فضلا و از اکابر زهاد و عباد بود و بر اکثر کتب مخالفین و مؤلفین آگاهی داشت.

واسع النظر و صائب الفكر بود. از نتایج افکار او حواشی کثیره بر کتب فریقین به نظر مؤلف رسیده چنان که بر نسخه اقبال علی بن طاووس- ره- که فقیر دیده‌ام اکثر جاها حواشی نو از آنجا دریافت می‌شود.

اکثر اوقات مشغول عبادت می‌بود و صاحب ذوق سليم و طبع مستقيم بود چنانچه صاحب کتاب اقبال جایی که ذکر ماه شعبان و اعمال آن بیان فرمود و مولانا بر حاشیه آن مقام می‌فرماید: «الحمد لله الذي وفقى لهذا الصيام الى تمام الشهرين من ثلاثة سنّة فاني لم اتركه في الحضر ولا في السفر ابتغاء لمرضات غافر البشر وما ذلك على جناب فضله بعزيز و ارجو ان اصوم الشهرين الى منتهي عمرى وقد جاوزت من سنى الى ما اعذر الله تعالى لعبه في تلك السنّة و ذلك السن العالى وقد صرت الان من تعاقب الالام والاحزان كالشّـ البالى هذا سبب عوارض الايام ولكنى قد متعنى الله بفضله و كرمه الى الان و هو اول مرحلة من مراحل السبعين بالحواس الظاهرة و الباطنة خصوصا السمع و البصر و الاسنان و ذلك فضل الله يؤتى به من يشاء فلا يخيبني ان شاء الله

580 - طبقات اعلام الشيعة، ص 127، تتمیم امل الامل، ص 88.

581 - عویصه- مشکل و دشوار (آندراج).

582 - طبقات اعلام الشيعة، ص 120، تتمیم امل الامل، ص 87.

583 - رائق- خالص و بی‌آمیغ.

584 - فائق- برگزیده و بهترین از هر چیزی.

585 - طبقات اعلام الشيعة، ص 94، شذور العقیان.

586 - طبقات اعلام الشيعة، ص 306.

تعالی من لا يخيب لديه الآمال و يوفقني الله الحث على ارتکاب احسن الاعمال بحرمة جاه محمد و الأول- صلوات الله عليه و عليهم- بالغدو و الأصال و ما توفيقى إلا بالله».

و ايضاً در مقام ذکر اعمال ماه رجب بر حاشیه می فرماید: «الحمد لله الذي وفقني لهذا العمل معسائر اعمال رجب الا قليلاً فاني ما تركت منذ قرن و هو ثلثون سنة صوم تمام رجب و شعبان قاطبة في السفر والحضر والقبول من معطى السؤول مأمول بحرمة جاه الرسول و آله المقبول».

و در جایی که صاحب اقبال نوشت که عمرم به شصت سال رسیده بر حاشیه آن مقام نوشت که:

«كان عمر السيد ستين سنة حين تأليف الكتاب و عمرى ايضاً حين اقبالى بهذا الكتاب اعنى الاقبال ايضاً».

و بر کتاب قلائد الجمان که از تصانیف بعض اکابر اهل سنت و جماعت است اکثر جاها حواشی نوشتند چنانچه صاحب کتاب قلائد جایی که ذکر محمد بن اسحاق مطلبی نموده محمد سعید بر حاشیه نوشتند: «هو محمد بن اسحاق بن بشار المطلبی صاحب كتاب سيرة النبي و هو عندي موجودة بفضله و منه و هو منه منه على العبد الضعيف اقل العبيد محمد المدعو بسعید- اسعد حاله و نور باله و دفع و باله و جعل شفيعه محمدا و آله سنة 1133».

و ايضاً در کتاب مذکور جایی که صاحب کتاب در ذکر همدان این شعر جناب امیر- علیه السلام- را نقل کرده، شعر:

نجوم السماء في ترائم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 302

قللت لهمدان ادخلی بسلام

فلو كنت ببابا على باب جنة

محمد سعید مذکور بر حاشیه این دو بیت نوشتند: «ما سمح لى حين سماعي هذا البيت من كلام امير المؤمنين- علیه السلام- و ان لم يدرك الظالع شاء و الضلعي هذان البيتان:

و ليس غيرك ببابها و امامي

طوبى لهمدان فيما قلت سيدنا

بغير اذنك دخل بمنزل و مقام»

بل انت امر بباب و ليس له

همچنین اکثر حواشی و افادات او که بر کتب فربیقین به نظر رسیده دلالت بر علو مرتبت و از اصحاب فضل و کمال بودن او دارد. و الله اعلم.

587) المحقق المدقق الشیخ یوسف بن احمد بن ابراهیم الدرازی البحرانی صاحب الحدائق [1107-1186ھ. ق]:

از علمای متاخرین و کملای محدثین و فقهای متبحرین و اعاظم اصحاب دین مبین و ارباب انصاف و اعتدال میان طریقہ اصولیین و اخباریین بود. کتاب الحدائق الناضرة فی احکام العترة الطاهرة از تصانیفه از فقه امامیه معروف و شاهدی عادل بر حذاقت و جامعیت او خصوصاً در علم فقه و ضبط احادیث و دیگر فضائل او است. وی از جمله مجاورین ارض کربلای معلی در حیات و بعد ممات گردید.

بالغمله آن مرحوم تفصیل احوال خویش را در آخر کتاب لولۃ البحرين فی الاجازة لقرتی العین که معروف به اجازه کبیره است مذکور ساخته و اجازه مذکوره را برای دو برادرزاده خود، یکی شیخ خلف بن شیخ عبد علی، و دیگری شیخ حسین بن شیخ محمد نوشتند و به تفصیل احوال مشایخ و طرق روایات و سلسله اجازه خود به طرق متعدد، از علمای معاصرین خود تا صدوق و ابن بابویه و کلینی و دیگر معاصرین ایشان رسانیده، و احوال میلاد و وفیات و اسمائی تصنیفات اکثر ایشان را مندرج ساخته و در این رساله اکثر از آن کتاب نقل شد.

587 - طبقات اعلام الشیعة، ص 828، فارس‌نامه ناصری، ص 1406. در فارس‌نامه فوت او را در 1187 نوشتند.

بالجمله فحص احوالش على ما ذكره في آخر الاجازة المذكورة انكه ولادتش در سنہ يک هزار و یک صد و هفت (1107) هجری واقع شد و در کنار جد خود شیخ ابراهیم که مردی تاجر و کریم و رحیم و نیکوکار و دیندار بود پرورش یافته و او تعلیم کتابت به وی فرمود. خط او و خط والد او شیخ یوسف بغايت خوب بود. بعده به خدمت والد خود به درس اشتغال داشت و کتاب قطر الندی و شرح این نظام و اوایل کتاب قطبی را پیش او خوانده بود که در این اثنا والد ماجدش به رحمت حق پیوست، و قریب دو سال بعد از فوت پدر خود در بلده قطیف بود و به خدمت استاد خود شیخ حسین ماحوزی

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 303

پاره‌ای از قطبی و بسیاری از شرح قدیم تجربید را فرائت نمود و باز در بحرین رفته در آنجا تا مدت پنج یا شش سال به خدمت شیخ احمد بن عبد الله بلادی تحصیل علوم نمود و بعد فوت شیخ احمد مرحوم به خدمت شیخ عبد الله بن علی بلادی فرائت فرمود. در ضمن این مدت بمسوی مکه معظمه سفر نمود و حج بیت الله الحرام و زیارت اهل بیت کرام بجا آورده باز مراجعت به بلده قطبی نمود، و در آنجا به خدمت شیخ حسین ماحوزی سابق الذکر به درس کتاب تهذیب الاحکام مشغول شد تا آن که در بلده شیراز رسید و حاکم آنجا با او به اعزاز و اکرام پیش آمد، مدتی در آنجا به خوشحالی بسر برده مشغول افاده و تدریس و اقامت جمعه و جماعت بود، و در آنجا چند رسائل تصنیف فرمود تا آن که در اهالی بلده مذکوره نفرقه و خرابی افتداد اموال ایشان را غارت نمودند. پس شیخ مذکور از آنجا بیرون رفته در قصبه فسا توطن اختیار نمود و مشغول مطالعه شد و همانجا کتاب حدائق الناصرة را تا باب اغسال تصنیف فرمود.

اتفاقا در آن قصبه هم تفرقه پدید آمد و والی آن مقام کشته شد و اکثر کتب شیخ هم در آنجا به غارت رفت. مدتی بر این منوال بود تا آنکه به فضل خداوند تعالی بمسوی عراق تشریف آورده و در کربلا معلى به عزم مجاورت دائمی اقامت ورزید و به مطالعه و تدریس و تصنیف اشغال نمود، و در آنجا شروع در اتمام کتاب حدائق فرمود و چندین مجلدات از آن به معرض تصنیف رسید. از آن جمله کتاب الطهارة مشتمل بر دو مجلد، و کتاب الصلاة مشتمل بر دو مجلد، و کتاب الزکاة، و کتاب الصوم در یک مجلد، و کتاب الحج در یک مجلد.

در اینجا بعد از ذکر این مجلدات، شیخ یوسف مذکور می‌فرماید که این کتاب من- یعنی حدائق- که اشتمال بر جمیع نصوص و احادیث متعلقه به هر مسنله و جمیع اقوال دارد کتابی است که مثل آن در کتب علمای ما تصنیف نشده است و هر قدر که از آن در این مقام اقدس- یعنی کربلا معلى- تصنیف کردام التزام مذکور در آن نموده ام لكن آنچه در عجم تصنیف کردام مشتمل بر تفصیل احادیث به این مثابه نیست، اگرچه اجمالاً متضمن تحقیق مسائل و ربط به دلائل است، و خواستم که ناظر آن کتاب محتاج به مطالعه دیگر کتب احادیث و استدلال نباشد، لهذا آن کتابی مبسوط و واسع مثل بحر راز خار مملو به گوهرهای فاخره شده است و نوبت تصنیف آن تا کتاب الحج رسیده است، و اکنون یعنی وقت تسطیر اجازه مذکوره به تصنیف کتاب التجارة آن کتاب اشغال دارم و منوجه نظر کتاب الجهاد نشدم زیرا که در این زمان احتیاج به آن کمتر است.

مؤلف گوید که مجلدات دیگر از تجارت و نکاح در کتبخانه بعض اعلام- ابقاء الله الى يوم القيام- موجود است. ظاهرا بعد از آن تمام اجازه موسومه به لؤلؤة البحرين به قالب تصنیف درآمده و تاریخ اتمام کتاب لؤلؤة- على ما وجد بخطه- سال یک هزار و یک صد و هشتاد و دو (1182) هجری است و از تاریخ وفات او که مذکور خواهد شد ظاهر می‌شود که بعد اتمام نسخه لؤلؤة به مدت چهار سال انتقال

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 304

فرموده.

و هم از کلام شیخ مزبور ظاهر و ثابت است که او در آن اوان مشغول به تصنیف کتاب حدائق بوده و دست از اتمام آن برنداشته بلکه بعض دیگر از تصنیف خود را به جهت اشغال به آن ناتمام گذاشته.

و صاحب تذکره العلماء آورده که مسموع شد که قدری از ابواب آخر آن کتاب باقی مانده بود که او به رحمت الهی پیوست و بعد او بعضی از تلامذه‌اش به اتمام آن پرداختند. و العلم عند الله.

2- دیگر از تصنیف شیخ یوسف مذکور است کتاب سلاسل الحدید لتفیید ابن ابی الحدید در دو مجلد، و در آن کلام ابن ابی الحدید را که در شرح نهج البلاغة برطبق مذهب معتزله مندرج ساخته رد کرده است. و در اول کتاب سلاسل، مقدمه شافیه در مبحث امامت ذکر فرموده که لایق آن است که کتابی مستقل باشد.

3- دیگر کتاب شهاب ثاقب در بیان معنی ناصب است،

- 4- و کتاب درر النجفیة عن الملقطات الیوسفیة که مشتمل بر تحقیقات رائقه و ابحاث فائقه است،
- 5- و کتاب عقد الجوادر النورانیة فی اجوبة المسائل النورانیة⁵⁸⁸،
- 6- و رساله الصلاة متنا و شرحه،
- 7- و رساله دیگر در صلاة به عبارت واضحه،
- 8- و رساله محمدیه در احکام میراث ابده،
- 9- و کتاب جلیس الحاضر و ائمیس المسافر که به منزله کشکول است،
- 10- و کتاب میزان الترجیح در افضلیت تسییح در رکعات سوم و چهارم⁵⁸⁹،
- 11- و کتاب مناسک الحج،
- 12- و کتاب تحقیق معنی اسلام و ایمان،
- 13- و کتاب الثنالی الزواهر فی تنمية عقد الجوادر،
- 14- و کتاب نفحات الملکوتیة فی الرد علی الصوفیة⁵⁹⁰،
- 15- کتاب تدارک المدارک مشتمل بر بحث به کلام صاحب مدارک که یک مجلد از آن مشتمل بر کتاب الطهارة و الصلاة به معرض تأثیر رسیده و باقی موقوف بر کتاب حقائق ماند،
- 16- و کتاب مسائل الشیرازیة،
- نجوم السماء فی ترایح العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 305**
- 17- و کتاب اعلام القاصدین فی اصول الذين که باب اول آن در توحید به تصنیف درآمد لکن هر دو کتاب مذکور در حوادث زمان به قصبه فسا از دست شیخ مذکور به غارت رفتند،
- 18- و رساله قاطعۃ القال و القیل در مبحث نجاست آب قلیل، مشتمل بر رد کلام ملا محسن کاشانی و بعضی متاخرین از او که قائل به طهارت آن بودند،
- 19- و کتاب کشف القناع عن صریح الدلیل فی الرد علی من قال فی الرضاع، مشتمل بر بحث به کلام میر باقر داماد در مسائل رضاعت،
- 20- و کتاب الکنوز المودعۃ در مسئله اتمام صلاة مسافر در حرم اربعه یعنی مکه و مدینه و کربلا و مسجد کوفه،
- 21- و کتاب الصوارم القاصمه⁵⁹¹ مشتمل بر تحريم جمع میان دو زن از اولاد فاطمه (ع)،
- 22- و کتاب معراج النبیه در شرح من لا یحضره الفقیه که ناتمام مانده و قلیلی از اول آن تصنیف شده،
- 23- و کتاب المسائل البهیانیة در جواب مسائلی که سید عبد الله بن سید علوی بحرانی از بهبهان فرستاده بود،
- 24- و کتاب [جوابات] المسائل الکازرونیة در جواب شیخ ابراهیم بن شیخ عبد النبی بحرانی،

588 . در طبقات اعلام الشیعه (ص 506): «عقد الجوادر النورانیة فی اجوبة المسائل البحرانیة».

589 . در الذریعة ابن کتاب تحت عنوان «افضلیة التسییح فی الاخیرتین» آمده است.

590 . النفحات الملکوتیة فیه الرد علی اهل العقل و الاصولین و ذکرهم بالتشییع امثال ملا صدر الشیرازی و الفیض کاشانی (الذریعة).

591 - در الذریعة: «القاصیة».

- 25- و کتاب [جوابات] المسائل الخشتنیه در جواب ملا ابراهیم خشنی،
- 26- و کتاب مسائل شیخ احمد بن یوسف بن علی بن مظفرپوری بحرانی،
- 27- و کتاب مسائل شیخ احمد بن شیخ حسن بحرانی،
- 28- و کتاب مسائل سید عبد الله بن حسین شاخوری،
- 29- کتاب الخطب مشتمل بر خطبه‌های جمعه از اول سال تا آخر سال در خطبه‌های عیدین،
- 30- و کتاب الانوار الجبریة و الاقامار البدریة در جواب مسائل احمدیه که در کربلای معلی واقع شده و قریب پنجاه و پنج مسئله از آن به بیاض رسیده،
- 31- و کتاب مسائل شیخ محمد بن علی بن حیدر نعیمی بحرانی،
و دیگر غیر این‌ها چندین حواشی و اجوبه مسائل است.

*** باید دانست که شیخ مذکور چندین مقدمات متعلق به اختلاف مجتهدین و اخبارین را در ابتدای کتاب حدائق مندرج ساخته و در ضمن آنها فرموده که من در اوایل از جمله نصرت‌کنندگان مذهب اخباریه بودم، و بحث بسیار با علمای مجتهدین معاصرین خود می‌کردم، و مقاله‌ای مبسوطه در کتاب

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 306

592

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری) ؛ متن ج 1 ؛ ص 306

خود مسمی به مسائل شیرازیه مشتمل بر ایحاث شافیه و اخبار کافیه به تحریر درآوردم، لکن بعد تأمل کما ینبغی در این مقام و امعان نظر در کلام علمای اعلام بر من ظاهر شد که اغماض نظر از این باب باید کرد و سد این اختلاف باید نمود. انتهی.

سید العلماء آقا سید حسین نصیرآبادی- طاب مرقده- در بعض مصنفات خود به تقریب ذکر اعتقاد خود درباره اخبارین می‌فرماید که: «کسانی که حظی از انصاف دارند و متواتران مثل شیخ یوسف و شیخ حسین عصفوری، مخالفت ایشان در اکثر جاها مثل مخالفت علمای اصول فی ما بینهم مورد طعن نیست و ایشان را از زمرة علمای مقبولین می‌دانیم».

صاحب منتهی المقال بعد ذکر مرح و القاب شیخ یوسف گفته که: «وی در اول حال، اخباری صرف بود، بعد از آن بهسوی طریقه متوسطه رجوع نموده می‌گفت که این طریقه مولانا مجلسی مصنف بحار الانوار است. وفات شیخ موصوف در ماه ربیع الاول سنه یک‌هزار و یک‌صد و هشتاد و شش (1186) هجری واقع شد و تلمیذش مقدس تقی، شیخ محمد علی مشهور به «ابن سلطان» و تلمیذ دیگرش حاجی معصوم، متولی غسل دادن او بودند و استاد من، علامه، یعنی آقا محمد باقر ببهانی بر جنازه‌اش نماز کرد و جمعی کثیر خلف جنازه‌اش مجتمع شدند با وجودی که ساکنان کربلای معلی به سبب حادثه‌ای که در آن سال به ایشان رسیده بود متفرق و منتشرت بودند». انتهی محصله.

بنا بر تاریخ ولادت و وفاتش که نقل نموده شد ظاهر می‌شود که مدت عمرش هفتاد و نه سال یا هشتاد سال تقریباً بوده است. و گویند قبرش نزدیک پاهای شهدای کربلای معلی- رضوان الله علیهم- واقع است. رحمه الله و حشره مع من دفن فی جواره صلوات الله علیه.

592 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

ملا حیدر علی مجلسی در اجازه خود آورده که شیخ یوسف مذکور از شیخ حسین ماحوزی و ملا رفیع مشهدی و غیر ایشان روایت داشت، و میر عبد الباقی بن میر محمد صالح خاتون‌آبادی اصفهانی که از او اجازه روایت دارد مرا به سایر مصنفات و مرویات او اجازه داده است. و الله اعلم.

161) **الشيخ محمد على بن عبد الله بن على بن عطاء الله الزاهدي الجيلاني** [1103-1180] يا 1181 يا 1183 هـ.
[593]

خلاص او «حزین» است. از فضلای باوقار و نوادر روزگار بود.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 307

میر غلامعلی آزاد بلگرامی در مأثر الکرام گفته که: «حزین: شیخ محمد علی، سلسله نسبش به هژده واسطه به شیخ زاہد گیلانی- مرشد شیخ صفوی الدین اردبیلی جد سلاطین صفویه- میپیوندد و مولد و منشا شیخ، اصفهان است. چون نادر شاه بر ممالک ایران استیلا یافت و امنی که در عهد سلاطین صفویه بود بر هم خورد، شیخ رخت سفر به دیار هند کشید و در سنه سیع و اربعین و مائة و الف (1147) از راه دریا به بندر ته رسید و از طریق سیوستان و خداباد وارد بلده بهگر گشت. اتفاقا در آن ایام عطف عنان فقیر از سند به جانب هند واقع شد و در بلده بهگر با شیخ ملاقاتها دست داد.

جامع علوم عقلی و نقلي است و در نظم و نثر رتبه‌ای بلند دارد. آخر از راه ملتان و لاھور متوجه دارالخلافه دھلی شد و قریب چهارده سال در این شهر به عنوان انسزا افتخار کرد و در سنه احادی و سنتین و مائة و الف (1161) از شامجهان آباد برآمد و چندی در اکبرآباد وقفه کرد و از آنجا به شهر بنارس شتافت.

صاحب نتایج الافکار بعد ذکر محمد و اوصاف شیخ موصوف گفته که: «وی در سنه ثلث و اربعین و مائة و الف کمر همت به عزم زیارت حرمین شریفین برپست و عند المراجعة عبورش بر بلده لار افتاد.

در آن دیار از حوادث روزگار که منشاء آن وجود نامسعود نادر شاه بود توقف مناسب ندیده خود را به ساحل دریای شور کشیده از بنادر فارس و کرمان و بندر عباس گذشتند خود را به بندر ته [شته] که از بنادر ملک سند است رسانید و از آنجا بر سیوستان و ملتان و لاھور عبور کرده به منزل مقصود که عبارت از دارالخلافه شامجهان آباد است فایز گردید و مدتی در آن دیار خلد اثار بسر برد. عدهه الملک امیر خان متخلص به «انجام» سیور غالی سیر حاصل بودی از سرکار محمد شاه پادشاه رهانیده بود در آن فارغ البال به جمعیت خاطر می‌گذرانید. قضا راهجو اهل هند از زبانش سرزده و شعرای شامجهان آباد را به شورش و پرخاش آورده طاقت افتاده دھلی در خود نیافته متوجه اکبرآباد گشت، و بعد توقف چندروزه از آنجا به سیاحت بنگاله شتافت، و از بنارس گذشتند تا به عظیم آباد رسیده باز به رجعت قهقری خود را به بنارس رسانید و در آنجا رنگ سکونت ریخته ۵۹۴ عاقبت خانه‌ای ترتیب داد و همانجا در سنه ثلث و ثمانین و مائة و الف رو به منزل آخرت نهاد».

آقا احمد بهبهانی در کتاب مرآۃ الاحوال جهان‌نما به تقریب ذکر ورود خود در بلده بنارس نوشتند که: «قریب به خارج شهر واقع است مقبره شیخ محمد علی جیلانی متخلص به «حزین» که از احفاد عارف ربانی شیخ ابراهیم معروف به زاہد جیلانی مرشد و مطاع شاه صفوی جد اعلای سلاطین صفویه- رضوان الله علیهم- است و اوصاف آن از غایت اشتها، مستغنى از اظهار است. و شیخ مذکور سلاله آن خاندان و شعله افروز آن دو دمان بود. ولادت باسعادتش در روز [دو] شنبه بیست و هفتم ماه ربیع الاول سنه یک هزار و یکصد و سه (1103) هجری در اصفهان اتفاق افتاده و در خدمت جمعی از

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 308

علمای عالی‌شان چون والد خود و شیخ خلیل الله طلاقانی و مولانا محمد صادق اردستانی و آقا هادی بن ملا صالح مازندرانی- شارح اصول کافی که ذکر شد- و میرزا کمال الدین محمد فسانی- داماد مولانا محمد تقی مجلسی سابق الذکر- و فاضل محدث حاجی محمد طاهر اصفهانی، و قدوة الحکماء شیخ عنایت گیلانی، و سید المتبحرین امیر سید حسن طلاقانی و فاضل مدقق میرزا محمد طاهر خلف میرزا ابوالحسن قاینی- که در ریاضی، نادره زمان بود- و استاد العلماء مولانا شاه محمد شیرازی، و جامع المعقول و المنقول آخوند مسیحی فسوی- تلمیذ استاد الكل آقا حسین خوانساری- و مولانا لطف الله شیرازی- تلمیذ فاضل

593 طبقات اعلام الشیعه، ص 515 خزانه عامره، ص 193، آتشکده آذر، چاپ میر هاشم محدث، ص 488، ذکر حسینی، ص 105، تحفة العالم، چاپ موحد، ص 413، سرو آزاد، ص 225، مجمع الفصحاء، ج 2، ص 94، ریاض العارفین، ص 68، شمع انجمن، ص 130، بستان السیاحه، ص 163، طرائق الحقائق، ج 3، ص 247، انجمن خاقان، مأثر الکرام، ص 225، نتایج الافکار، ص 198، مرآۃ الاحوال جهان‌نما، ص 286، کلیات حزین، چاپ کاتپور، ص 142، سیاست‌شناسی، ج 3، ص 305، ریاض الجنه.
594 رنگ ریختن- طرح عمارت افکنند، شروع به کاری کردن (آندراج).

محدث مولانا محسن کاشانی- و فضلای دیگر، تحصیل مراتب فضل و کمال نموده به اندک زمانی مقتدای انام و مرجع خاص و عام و در اغلب علوم امام گردید، و مدتی به سیاحت فارس و عراق [عرب و] عجم و خراسان و طبرستان و حجاز و یمن و بر عمان گذرانیده به ملاقات جمعی از علماء و اعیان رسیده است چون: فاضل ربانی میرزا علاء الدین محمد گلستانه، و فاضل متبحر مجتهد آقا حمال الدین محمد خلف اکبر استاد الكل آقا حسین خوانساری، و آقا رضی الدین محمد خلف دیگر آن مرحوم، و آخوند مسیحی کاشی- تلمیذ و داماد آن مرحوم- و فاضل متبحر شیخ جعفر قاضی اصفهان، و فاضل محقق میرزا حسن خلف مولانا عبد الرزاق لاھیجی- ساکن دارالمؤمنین قم مؤلف کتاب شمع الیقین در عقاید دینیه و جمال الصالحین در اعمال، و رسالت‌های در تقیه- و مولانا محمد گیلانی- مشهور به سراب- و مجتهد کامل مولانا بهاء الدین اصفهانی- مشهور به فاضل هندی- و سید فاضل کامل سید هاشم همدانی، و فاضل متبحر کامل میر صدر الدین محمد قمی اصفهانی- مدرس مدرسه همدان، استاد جد این فقیر- و مولانا ابو الحسن اصفهانی ساکن نجف اشرف، و فاضل مقدس شیخ یونس نجفی، و عالم زاده شیخ احمد جزایری، و شیخ مفید شیرازی، و مولانا محمد فراهی، و سید الاتقیاء و رئیس العلماء و الصلحاء سید هاشم نجفی، و مولانا محمد علی شیرازی مشهور به سکاکی، و فاضل ادیب سید علی خان بن سید نظام الدین احمد حسینی مشهور به حجازی- شارح صحیفه کامله که از احفاد امیر غیاث الدین منصور شیرازی است- و عالم عامل مولانا عبد الکریم اردکانی، و فاضل محقق میر عبد الغنی اصفهانی- که در میراث رساله دارد- و شیخ سلام الله شوسلطانی شیرازی- که از خلق انزوا گزیده و در کوهی مقام داشته است- و مجتهد کامل ملا محمد رفیع گیلانی- مجاور مشهد مقدس رضوی- و سید نور الدین بن سید نعمه الله جزایری ساکن شوشتر، و امیر سید علی و برادرش میر سید حسین- ولدین سید الافاضل میر عزیز الله جزایری- که در خرم‌آباد فیلی ساکن بوده‌اند، و اواخر ایام فاضل محدث، استاد المجتهدین و رئیس‌المناخین آخوند ملا محمد باقر مجلسی- علیه الرحمة- را در سن طفویلت دریافت است.

و از تذکره آن مرحوم که در مجلی از احوال خود نوشته است معلوم می‌شود که به مرتبه جلیله

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 309

اجتهاد رسیده، و به شرف اجازه جمعی از علمای اعلام مشرف شده و مؤلفات و رسائل بسیار از کلاک بدانع افکارش در صفحه روزگار به یادگار است چون: رساله وجوب مسح رجلین، و رساله در قضا و قدر، و رساله حدوث عالم، و رساله توفیق که در توافق حکمت و شرع نوشته است، و حواشی شرح حکمت اشراق، و رساله ابطال تناسخ، و حاشیه الهیات شفاء، و رساله در مدارج حروف، و حاشیه بر شرح هیاکل النور، و شرح رساله کلمة التصوف شیخ اشراق، و فرسنامه، و رساله مدة العمر که در اوقات تحصیل، هر مسئله مشکله‌ای را که حل نموده در آن ضبط کرده است، و غیر این‌ها از رسائل بسیار. و چهار دیوان رفیع بنیان منضم‌سی هزار بیت غزا که هرینک بحری است لباب از لنالی ثمین و گلزاری است پر از گلهای رنگین، مراتب فضیلت و علمش و غایت فصاحت و بلاغت و متأثت و حلاوت کلامش از مطالعه آنها بر هنرمندان و علمای بی‌مرض و فضلای خالی از غرض ظاهر و هویا می‌گردد.

در دار الایمان اصفهان⁵⁹⁵ روزگاری را به عزت و حرمت و احتشام گذرانید و در خدمت [شاه] سلطان حسین و شاهطهماسب به جلالت قدر ممتاز و چون قره باصره به اعزاز بود و در ایام تسلط افغانه به آن کشور و سلطنت نادر شاه افشار و ویران شدن خاندان معدلت شمار، از فرط علو همت و پاس حقوق آن دولت و اطلاع بر حقوق صفویه بر سلطانین بابریه و عدم اطلاع بر رسوم و عادات مردم هندوستان به قصد استمداد از محمد شاه وارد این کشور گردید. و چون به شامجهان‌آباد رسید و از اوضاع و اطوار پادشاه و گرفتاری وی به دست امرا مطلع شد نهایت پشیمان و نادم شد و لکن از سطوت نادر شاه قدرت بر معاوتد نداشت. شاهطهماسب قبل از گرفتاری خود به وی مکتوبی در کمال آداب نوشته و تکلیف بر معاوتد نمود. چون بر حقیقت عاقبت امرش مطلع بود، قبول نکرد و معدرت خواست، و در این کشور، شهر بنارس را مسکن خود نمود و از معاشرت خلق، دامن افشاراند. و در آن بلده در سنه یکهزار و یکصد و هشتاد (1180) به رحمت ایزدی پیوست. بارگاه او مطاف زمرة انام و مزار خاص و عام است و در شب دوشنبه و پنجمشنبه بر مقبره او عجب انبوی و ازدحامی می‌شود».

و در بعض کتب تواریخ مسطور است که شیخ محمد علی حزین از ابنای شیخ تاج الدین ابراهیم مشهور به شیخ زاده گیلانی است. نسب او به پانزده واسطه به شیخ موصوف می‌رسد. از غایت اشتهر که صیت فضائل او اقطاع عالم را فروگرفته مصنفات او در جمیع عالم عموماً و در هند هم خصوصاً دایر و سایر است. در هنگامه نادر شاه از این دیار وارد هندوستان گردید و مدتی در شامجهان‌آباد گذرانید و از آنجا رخت به شهر بنارس کشید و همان‌جا رحل اقامته انداخت و در آن بلده قبری برای خود ساخته انتظار اجل موعود می‌کشید، و اکثر بر زبانش می‌گذشت که این‌قدر دیر چرا است؟! و برای قبر، لوحی از سنگ تراشیده این چند کلمه و بیت بر آن نقش کرد. بر سر لوح، اسم «تبارک الله» بعد از آن «محسن قد اثاك المیس»، بعد از آن «العبد الراجی رحمة ربی الغفور محمد المدعو بعلی بن ابی طالب الجیلانی» و در

⁵⁹⁵. در مرآۃ الاحوال: «ایران».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 310

پائین لوح، این مطلع خودش را مرقوم ساخته:

روشن شد از وصال تو شبهای تار ما
صبح قیامت است چراغ مزار ما

و در پهلوی مزار این دو بیت:

همی دان که گوش از دوست پیغامی شنید اینجا
زبان دان محبت بوده ام دیگر نمی دان
سر شوریده بر بالین آسایش رسید اینجا
حزین از پای رهیما بسی سرگشتگی دیدم

و در همان قبر مدفون گشته. شخصی این تاریخ به طریق تعمیه گفته:

ز شیخ محمد علی حزین
تهی گشته هیهات روی زمین

به ظاهر بعد اخراج حرف زای معجمه که عدد هفت باشد تاریخ وفات شیخ مذکور خواهد بود.

مؤلف گوید که شیخ مذکور، تصانیف خود را در بعض رسائل خود بدین عنوان آورده و گفته:

واما ما صنفت من الكتب والتلبيقات والرسائل في ظعنى و اقامتكى فاكثرون من ان اقر على ذكرها و عددها فان حوادث الايام قد
نبنتى من بلدة الى بلدة هاربا من فrotein الاهوال و تشتت البال من ديار الى ديار حتى طفت الاقاليم من غير ارادة و رغبة الى
الاسفار عاريا عن الاحمال والانقال فلم يجتمع عندي ما كتبته و نسبت كثيرا من الرسائل و الفوائد. فمنها:

- 1- كتاب رواح الجنان،
- 2- و كتاب خلاصة المنطق،
- 3- و كتاب الرموز الكشفية،
- 4- و كتاب شرح عيون اخبار الرضا،
- 5- و كتاب جامع نفيس سميتها مدة العمر،
- 6- و كتاب كنه المرام،
- 7- و كتاب دعائم الدين،
- 8- و كتاب الفصح،
- 9- و كتاب التوجيه بقول قدماء المجوس في المبدأ،
- 10- و كتاب شرح الرسالة للشيخ شهاب الدين يحيى المقتول،

- 11- و كتاب انيس الفواد فى حقيقة الاجتهاد، لم يعمل مثله،
- 12- و كتاب اللباب فى علم الحساب،
- 13- و كتاب جوامع الأداب،
- 14- و كتاب الوصية،
- نجم السماء فى ترافق العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 311
- 15- و كتاب كشف الغطا فى تحقيق الغناء،
- 16- و كتاب النصرة،
- 17- و كتاب الانساب،
- 18- و كتاب التعليقات فى الطبيعى و الالهى،
- 19- و كتاب المراسيد فى الرائق و الكاسد،
- 20- و كتاب الرمح المقصوقل فى الطعن على اكثرب قواعد الاصول،
- 21- و كتاب الذخر و السعادة فى العبادة،
- 22- و كتاب الفرائد الحلبية تم و كمل منذ عشرون فصلا و اسأل الله التوفيق لاتمامه،
- 23- و كتاب كشف التلبيس فى هدم اساس ابليس اشبع فيه القول على رد القياس،
- 24- و كتاب سيف الله المسلول على اعداء آل الرسول،
- 25- و كتاب جلاء الافهام فى علم المساحة،
- 26- و كتاب الصراط السوى فى غواية البغوى،
- 27- و كتاب نهج الطلب فى استخراج ضلع المکعب و استكشاف معضلات الهندسة،
- 28- و كتاب كد القلم فى حل شبهة جذر الاصم،
- 29- و كتاب التعليقات على مبحث الفلکيات من الشفاء،
- 30- و كتاب التعليقات على الامور العامة من شرح التجريد،
- 31- و كتاب التعليقات على كتاب المطارحات للشيخ المقتول،
- 32- و كتاب التعليقات على الفصوص للمعلم الثانى ابى نصر الفارابى،
- 33- و كتاب التعليقات على كتاب النجاة للشيخ الرئيس ابن سينا،
- 34- و كتاب التعليقات على مقامات العارفين من شرح الاشارات،
- 35- و كتاب التعليقات على غوامض المخطى،

- 36- و كتاب التعليقات على التلويحات للشيخ المقتول،
- 37- و كتاب التعليقات على التذكرة لابن رشيد،
- 38- و كتاب التعليقات على شرح المقاصد،
- 39- و كتاب شرح رساله حكيم عيسى بن زرعة،
- 40- و كتاب الرد على التناسخية،
- 41- و كتاب الدعوات الصالحات و اسماء الله الحسنى، الفتتها فى مشهد مولاي امير المؤمنين عليه السلام،
- 42- و كتاب خواص بعض السور و الآيات كتبته ايضا فى النجف الاشرف،
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 312
- 43- و كتاب شجرة الطور فى شرح آية النور كتبته فى مشهد طوس على مشرفه السلام،
- 44- و كتاب لوامع المشرفة فى تحقيق الواحد و الوحدة،
- 45- و كتاب جوامع الكلم،
- 46- و كتاب مدارج العلية،
- 47- و كتاب شرح قصيبيتى الممدودة ... عن حرم الله مكة المباركة و شرحها فى بلدة لحسا و اهديته الى السيد الجليل السيد حسين المکى من آل صحرا،
- 48- و كتاب الديباج فى ابانة اغلاط الزجاج،
- 49- و كتاب هداية الام فى الحدوث و القدم،
- 50- و كتاب النية،
- 51- و كتاب الجوابات عن مسائل سأل عنها الشيخ احمد بن محمد الصimirى العماني،
- 52- و كتاب الجوابات عن المسائل الطبرية،
- 53- و كتاب الجواب الى السيد نصر الله الحائزى فى مواضع من كلام الشيخ ابن العربى،
- 54- و كتاب خلق الاعمال،
- 55- و كتاب معنى الصمد،
- 56- و تفسير سورة التوحيد،
- 57- و كتاب تفسير سورة هل انتى على الانسان،
- 58- و كتاب الناسخ و المنسوخ،
- 59- و كتاب تحقيق الازل و الابد و السرمد،
- 60- و كتاب الطول و العرض،

- 61- و كتاب العين فى شرح القصيدة العينية للسيد الحميرى رحمة الله،
- 62- و كتاب الفصول البليغة،
- 63- و كتاب مختصر البديع و العروض و القرافي،
- 64- و كتاب تجويد القرآن،
- 65- و كتاب فتح الابواب،
- 66- و كتاب المشاهد العلية،
- 67- و كتاب حياة الاخوان،
- 68- و كتاب بهجة الاقران،
- 69- و كتاب معراج النفس،
- 70- و كتاب راح الارواح،
- نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 313
- 71- و كتاب المقلة فى النقطة،
- 72- و كتاب الفضائل فى احياء سنن الاوائل،
- 73- و كتاب اللمع فى ازهاق البدع،
- 74- و كتاب سير عبد الله بن بدبل بن ورقاء الخزاعي الاذدي- رضى الله عنه- و اخباره،
- 75- و كتاب هشام بن الحكم و مناظراته،
- 76- و كتاب نوادر العرب و اخبارهم،
- 77- و كتاب اخبار ابو الطيب المتتبى احمد بن الحسين بن عبد الصمد الجعفى الكوفى و ذكر بعض اشعاره الفائقه،
- 78- و كتاب اخبار الصاحب الجليل كافى الكفافة اسماعيل بن عباد الطالقانى و ذكر ما وصل الى من فصوله و نوادر اشعاره،
- 79- و كتاب نوادر ابى الحسين مهيار الكاتب الديلمى و اخباره و ذكر بعض غرر اشعاره،
- 80- و كتاب اخبار ابى تمام الطائى حبيب بن اوسم و بعض اشعاره،
- 81- و كتاب اخبار الشيخ الصفى الدين الحلى و نوادر اشعاره،
- 82- و كتاب اخبار المحقق الطوسي قدس الله روحه،
- 83- و كتاب اخبار جدى السعيد الشيخ ابراهيم المعروف بزايد الجيلانى قدس الله سره،
- 84- و كتاب ما جرى به القلم و اما ما كتبته بالفارسية فكتب منها،
- 85- كتاب معرفة النفس و تجردها،

- 86- و كتاب ابطال التناصح،
- 87- و كتاب بشاره النبوة ذكرت فيه من التوراة والانجيل وصحيفة يوشع وكتاب شعيا ما يدل على نبوة نبينا صلی الله عليه و آله و سلم،
- 88- و كتاب الاغاثة في الامامة كتبه في مكة المباركة زادها الله تعظيمها،
- 89- و كتاب مبحث القدم و الحدوث،
- 90- و كتاب فتح السبل،
- 91- و كتاب مقالات بعض المشايخ،
- 92- و كتاب تجريد النفس،
- 93- و كتاب المعيار في الاوزان الشرعية،
- 94- و كتاب النسب التأليفية،
- 95- و كتاب فوائد الطب،
- 96- و كتاب آداب دعوة الاسماء و الاذكار،
- نجم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 314
- 97- و كتاب مختصر الدعوات و الزiarات،
- 98- و كتاب الحلبات،
- 99- و كتاب معرفة الباري و ما ينطوي عليه،
- 100- و كتاب مصابيح الظلام في اراءة الكلام،
- 101- و كتاب الصيد و الذبائح و خواص الحيوان،
- 102- و كتاب اصول المنطق على طرز انيق،
- 103- و كتاب شرح بعض خطب امير المؤمنين عليه السلام،
- 104- و كتاب احكام الشك و السهو في الصلاة،
- 105- و كتاب دستور العقلاء في آداب الملوك و الامراء،
- 106- و كتاب شرح دعاء عرفة لسيد الشهداء عليه السلام،
- 107- و ترجمة دعاء المشلول،
- 108- و ترجمة دعاء الصباح،
- 109- و ترجمة الجوشن الصغير،
- 110- و ترجمة الدعاء المعروف بالعلوى المصرى،

- 111- و تفسير سورة الحشر،
- 112- و شرح القصيدة الجيمية الفارضية،
- 113- و كتاب معرفة الاجسام و تناهياها،
- 114- و كتاب الموسوم بجام جم فى بيان المواليد و كائنات الجو،
- 115- و كتاب الابطال الجبر و التفويض،
- 116- و كتاب وجوب النص على الامام،
- 117- و كتاب الخواص المجربة،
- 118- و كتاب العلاجات الغريبة،
- 119- و كتاب معرفة الثنائي،
- 120- و كتاب شرح مطلع الانوار فى الهيئة،
- 121- و كتاب شرح مصباح الشريعة،
- 122- و كتاب شرح بعض فصول افلاطن الالهى،
- 123- و كتاب المواريث،
- 124- و كتاب الدلالة على الخير،
- 125- و كتاب سبب الاختلاف فى الاخبار و بيان طريق جمعها،
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 315
- 126- و كتاب فى تحقيق الرؤيا و اصول علم التعبير،
- 127- و كتاب الرد على النصارى فى القول بالأقانيم،
- 128- و كتاب الموائد السماوية،
- 129- و كتاب الجمع بين الحكمة و الشريعة و دفع شبهة التخالف كما و همه العامة،
- 130- و ترجمة رسالة الافيون للشيخ الرئيس،
- 131- و ترجمة الرسالة الموسومة بالصفحة فى علم الاسطراط لشيخنا البهانى- طاب ثراه- مع زيادة توضيح و تحقيق،
- 132- و ترجمة منطق التجريد،
- 133- و ترجمة كتاب اقلیدس فى الهندسة مع زيادة توضيح،
- 134- و ترجمة نوادر محمد بن ابى عمیر الازدى و ذكر سيره و احواله،
- 135- و رسالة الكرواح و احكام المياه،

- 136- و رسالة سيرة المتعلمين،
- 137- و رسالة تضييف الشطرينج،
- 138- و رسالة حل بعض الاشعار من كلام الخاقاني،
- 139- و رسالة مناسك الحج، كتبته فى اثناء سفر الحجاز،
- 140- و كتاب المناظرات و المحاضرات،
- 141- و كتاب آداب العزلة الخلوة،
- 142- و كتاب آداب المعاشرة،
- 143- و كتاب معرفة التقويم و احكام النجوم،
- 144- و كتاب جر الانقال و ما يناسب له،
- 145- و كتاب الاسنى فى تحقيق قوله تعالى: «ثُمَّ دَنَا فَتَدَلَّى فَكَانَ قَابِ قَوْسِينَ أَوْ أَذْنِى»⁵⁹⁶
- 146- و كتاب التعريف فى حصر انواع القسمة،
- 147- و كتاب الحياة و الممات فى الحث على العمل و ذم العطلة،
- 148- و كتاب المعادن،
- 149- و كتاب فلذة الاكباد، حاصل رسالة ابى عبد الله المعصومى فى العشق، و هو اعظم اصحاب الشيخ الرئيس مع زيادات و افادات شريفة،
- 150- و كتاب التخلية و التحلية،
- 151- و كتاب الادعية و الادوية،
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 316
- 152- و كتاب التأليف بين الناس،
- 153- و كتاب فضل العراق،
- 154- و كتاب تذكرة المعاصرین من الشعراء،
- 155- و كتاب مکیال العلوم،
- 156- و كتاب رياض الحکمة،
- 157- و كتاب مواعظ الحکماء،
- 158- و كتاب فضائل القرآن،
- 159- و كتاب تقسيم الاسماء و معانيها،

---

⁵⁹⁶. سوره نجم، آيه 8.

- 160- و كتاب شرح رسالة الوالد للعلامة- رضى الله عنه- فى تحقيق الحركة،
- 161- و كتاب شرح رسالة والدى ايضا- قدس الله روحه- فى عمل المسبع و المتسع فى دائرة اب ج من التعاليم،
- 162- و كتاب شرح الرسالة ايضا لوالدى- قدس سره- فى قول ارسسطو لم صار ماء المطر خفيفا،
- 163- و ترجمة رسالة الوالد العلامة- طاب ثراه- فى بيان **قُل الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي**⁵⁹⁷،
- 164- و ايضا ترجمة رسالة الوالد- اعلى الله مقامه- فى تحقيق ما هو الحق فى مسئلة العلم،
- 165- و ايضا ترجمة رسالة الوالد- نور الله مضجعه- فى تحقيق قوله عليه السلام: عرفت الله بفسخ العزائم و حل العقود،
- 166- و كتاب المواهب فى ليلة الرغائب فى بيان كلام فرفوريوس حيث قال الخيرات منها ما هي شريفة، و منها ما هي ممدودة، و منها ما هي بالقوة كذلك، و منها ما هي ناقصة الى آخر كلامه. كتبته فى ليلة واحدة و ذلك من فضل الله سبحانه على،
- 167- و كتاب الفرق بين اللمس و المس و ما يتعلق به و يتفرع عليه،
- 168- و كتاب شرح رسالة ابى يوسف يعقوب بن اسحاق الكندي فى تحقيق النفس،
- 169- و كتاب المفصل فى خبر اعقل و توكل،
- 170- و كتاب الزكاة،
- 171- و رسالة فى معرفة القبلة،
- 172- و رسالة فى دلالة الفعل المضارع المثبت و ذكر الاقوال و نصرة قول ابى حيان فى اشتراكه بين الحال و الاستقبال،
- 173- و رسالة فى جواب السؤال عن الاربعة المتناسبة،
- 174- و رسالة فى جواب مسئلة فى الموضوع،
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 317
- 175- و رسالة فى تدوين بعض ما كتبته الى الاصحاب،
- 176- و رسالة فى ذكر احوال الفاضل العارف افضل الذين محمد الفاسانى- رحمه الله- و ذكر بعض مکاتيبه و فوائد المختصرة،
- 177- و رسالة فى جواب المسائل التى وردت من خراسان،
- 178- و رسالة فى جواب مسائل وردت من جيلان،
- 179- و رسالة فى الجواب عن السؤال الذى و رد من قسطنطينية،
- 180- و رسالة فى التوافل الليلية،
- 181- و رسالة ما يعمل فى ليلة الجمعة،
- 182- و رسالة حصر ضروريات الدين،
- 183- و رسالة الحسن و القبح السقليين،

- 184- و رسالة تزكية النفس على القولين: قول ارسسطو و قول افلاطون الالهي،
- 185- و رسالة في بيان القوة القدسية و امكان النفوس القدسية في النوع الانساني على قول المشائين و تجويف الكشف و الالهام على رأى الاشراقيين و الصوفية،
- 186- و رسالة الفرق بين العلم و المعرفة،
- 187- و رسالة اصول الاخلاق،
- 188- و رسالة تجدد الامثال،
- 189- و رسالة البحث مع الشيخ السهروردي في الرؤية،
- 190- و رسالة اقسام المصدفين بالسعادة الاخروية،
- 191- و رسالة في شرح قصيبيتى اللامية،
- 192- و رسالة الكسوف و الخسوف،
- 193- و رسالة في تحقيق صلة الجمعة،
- 194- و رسالة في الامامة و البحث عن شرایطها،
- 195- و رسالة في تحقيق بعض المسائل التي اشتهر الخلاف فيها بين الامة المحمدية صلى الله عليه و آله،
- 196- و رسالة في بيان خوارق العادات و المعجزات و الكرامات.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 318
 598) شمس الدين [الذهلي] 1115-1183 هـ. ق.

تخلص او «فقیر» بود.

در تذکره نتایج الافکار مسطور است: «گنجینه فنون دلپذیر، شمس الدین فقیر، که اصلش شامجهان آباد است، پیکر لطیفیش در سنه خمس عشر و مائة و الف همانجا قبای هستی پوشیده و سلسله نسب آبائی او به عباس- عم النبی صلی الله علیه و آله و از طرف مادر به سادات منتهی می شود.

وی از اعیان آن دیار خلد آثار است. به خدمت علمای وقت به کسب کمالات گراندیه از ذهن نقاد، استعداد شایسته و دستگاه بایسته به هم رسانید، و در فنون نظم و نثر و معانی و بیان و بدیع و عروض و قوافي از منتخبین روزگار گردید. و در آغاز عشره خامسه بعد مائة و الف، ترک حائقه⁵⁹⁹ دنیوی کرده کسوت فقر را دربر کشید و در همان روزها متوجه سیاحت دکن گشته در اورنگ آباد، رنگ قیام ریخت و پس از پنج سال به معیت قزلباش خان به شامجهان آباد مراجعت کرد. امرا و اکابر آن بلده فرخنده به تعظیم و تکریمش می پرداختند. علی الخصوص فی مابین وی و علیقلی خان ظفر جنگ داغستانی سررشه ارتباط و اتحاد به مرتبه کمال استحکام یافته بود. لخنی هم به رقبات نواب عماد الملك وزیر بن امیر الامراء فیروز جنگ بن آصف جاه پرداخت. پس از قطع مرافقت نموده در اکبر آباد منزوی گشت.

از تصنیفات وی دیوان و مثنوی واله سلطان و حدائق البلاحة مشهور است. و آخر عمر به عزم زیارت امکنه متبرکه به اورنگ آباد برخورد و به توقف یک هفته سری به بندر سورت کشید و از آنجا بعد فوز به منزل مقصود و حصول نقد مراد به بصره رسیده به عزیمت هند به مرکب دریا نشست. قضا را کشته شکست و سرمایه حیاتش در گرداب فنا افتاد. این ماجرا در سنه ثلث و ثمانین و مائة و الف (1183) رو داد.

⁵⁹⁸ طبقات اعلام الشیعة، ص 351، نتایج الافکار، ص 547، ریاض العارفین، ص 120، شمع انجمن، ص 279، عقد ثریا، ص 43، خزانه عامره، ص 375.
⁵⁹⁹ - در متن چنین است ولی ظاهرا بایستی علائق باشد.

از تصانیف او است: حدائق البلاغة، و مثنوی شمس الضحی، و مثنوی در مکنون».

نجوم السماء في تراث علماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 319

(600) الشیخ ابو صالح محمد مهدی بن محمد صالح الفتوی العاملی [- 1183ھ. ق.]

منسوب است بهسوی فتون- به فاصل از تای دونقطه بالا مضمومتین و واو ساکنه قبل از نون- که شاید یکی از مواضع جبل عامل است.

وی از تلامذه ملا ابو الحسن شریف عاملی بود و بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی و میرزا مهدی شهید رابع از تلامذه آن جناب‌اند و از او روایت داشتند. از تصانیف شریفه او است کتاب نتایج الاخبار در جمیع ابواب فقه حاوی اکثر مسائل و احادیث ائمه اطهار- علیهم السلام-.

جناب آقا سید حسین مخاطب به سید العلماء- طاب ثراه- در بعض اجازات خود نقل کرده که من از والد خود شنیدم که حکایت می‌فرمود که سید اجل بحر العلوم طباطبائی ذکر می‌فرمود که فقه مساوی و استنباط جمیع فتاوی مرتبه‌ای است جلیله که علمای زمان ما را از جمله کسانی که به ملاقات ایشان رسیده‌ام حاصل نشده مگر دو کس را که یکی از آنها شیخ محمد فتونی بوده است. بعد جناب موصوف گفته که شاید در این کلام اشاره به آن باشد که شیخ مذکور جمیع ابواب فقه را به بحث و استدلال در کتاب خود نتایج الاخبار به معرض تأثیف درآورده است و آن کتاب، جامع اکثر مسائل و آثار در سایر ابواب فقه است که مستند به احادیث منقوله از جناب حضرات ائمه اطهار است.

آقا سید محمد مهدی بحر العلوم- طاب ثراه- در اجازه خود که برای سید عبدالکریم بن سید عmad الدین بن السید محمد بن السید جواد موسوی قمی در مقام ذکر سلسله و سند مشایخ خود فرموده: «و منها ما اخبرني به بالوجوه الثلاثة المذكورة شيخنا العالم المحدث الفقيه و استاذنا الكامل المتبع النبیه، نخبة الفقهاء و المحدثین و زبدة العلماء العاملین، صاحب الاخلاق الکریمة الرضیة و الخصال الحميدة المرضیة، واحد عصره في كل خلق رضی و نصف على شیخنا الامام البهی السنی، ابن صالح محمد المهدی الفتوی- افضل الله على نفسه الشریفة القدسية الفاضلة الانسیة- عن شیخه الاعظم، رئيس المحدثین فی عصره، و قدوة الفقهاء فی دهره، المولی ابی الحسن الشریف الفتوی- قدس الله نفسه و طیب رسماه- عن شیخه خاتمة المحدثین الجلة و ناشر علوم الشریعة و الملة، العالم الربانی و النور الشعشعانی، خادم اخبار الائمه الاطهار و غواص بحار الانوار، خالانا العلامة المولی محمد باقر لعلوم الدین رفع الله درجه فی اعلى علیین...». الخ.

نجوم السماء في تراث علماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 320

(601) الشیخ محمد باقر بن محمد باقر الهزارجریبی:

موطن او هزارجریب است که یکی از بلاد نفیسه مازندران است.

وی از اکابر مجتهدین و اعیان مشایخ و شاگرد میرزا ابراهیم قاضی اصفهان و شیخ محمد قاسانی [ـ کاشانی] بود. آقا سید مهدی بحر العلوم از وی روایت دارد.

سید عبد اللطیف خان شوشتری که از جمله معاصرین جناب شیخ بود در کتاب تحفه العالم به تقریب ذکر اعلام مجاورین نجف اشرف آورده: «و دیگر فاضل نحریر آقا محمد باقر هزارجریبی- طاب ثراه- فیلسوف زمان و نادره جهان و در فن معقولات و ریاضی و طبیعی آیتی بود. در سن کهولت بود که به خدمت او رسیدم. به من عاطفتی بی‌پایان و محبتی از حد افزوون به هم رساند. از کثرت امراض صعبه قادر بر مطالعه و افاده نبود. استدعا خواندن زبدة الاصول و الهیات شفارا از خدمتش نمودم، از فرط اشغال قبول فرمود. شروع کردم، طولی نکشید که وفات نمود، طیب الله ثراه».

و بحر العلوم- طاب ثراه- در اجازه خود که برای شیخ محمد حسن نجفی قلمی فرموده در ذکر طرق و مشایخ خود می‌فرماید: «و منها ما اخبرنا بالوجوه الثلاثة المذكورة شیخنا العامل العالم، العارف الحائر لأنواع العلوم و الحقائق و المعاد، و جامع المعقول و المنقول و مقرر الفروع و الاصول الشیخ محمد باقر بن المولی الفقيه محمد باقر الهزارجریبی- قدس الله رسماه الشریف- عن شیخیه العلمین الفاضلین المحققین المدققین، الشیخ الافضل الاروح، الحاج محمد القاسانی الاصبهانی و الشیخ الفاضل الجلیل الامیرزا ابراهیم القاضی بدار السلطنة اصبهان عن مشایخهما العلماء الفضلاء النبلاء، السيد العلامة، وحید عصره و فرید دهره، شیخ الاسلام و مفتی الانام، الامیر محمد حسین ابن العالم العامل الصالح الامیر محمد صالح الصالح الخاتون‌آبادی، و الشیخ الفقيه العالم

600 - طبقات اعلام الشیعه، ص 756

601 - طبقات اعلام الشیعه، ص 98، شذور العقیان، تحفه العالم، ص 190.

الربانی الحاج محمد طاهر بن الحاج مقصود على الاصفهانی، و الشیخ الفقیہ النبیی العالم الرضی و الفاضل المرضی المولی محمد قاسم الهزارجریبی، عن شیخهم الامام الهمام، غواص بحار الانوار و مروج اخبار الانئمة الاطهار، خالنا العلامۃ الفهامة المولی محمد باقر المجلسی رفع الله مقامه ...». الخ.

(165) محمد صالح بن عبد الباقی بن ملا محمد صالح المازندرانی:⁶⁰²

از افضل عصر خود بود.

مولانا حیدر علی مجلسی- رحمه الله- در اجازه خود آورده که: «ملا محمد صالح مذکور، پدر مادر نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 321 من است و از تصانیف او است کتابی در تهذیب اخلاق». انتهی.

(166) امیر عبد الباقی بن العلامہ امیر محمد حسین بن امیر محمد صالح الخاتون آبادی الحسینی:

از افضل تلامذه شیخ اجل اکمل شیخ یوسف بحرانی صاحب حدائق بود و از او روایت دارد و هم از والد ماجد خود امیر محمد حسین مذکور اجازه روایت حدیث داشته، و آقا سید مهدی طباطبائی ملقب به بحر العلوم- طاب مرقده- از امیر عبد الباقی مذکور اجازه روایت دارد.

بالجمله امیر موصوف، عالمی نحریر و محقق و مدقق نزیر⁶⁰³ النظیر بود و حضرت بحر العلوم مذکور در اجازه‌ای که برای شاکرد خود سید حیدر بن علی موسوی تحریر فرموده به تقریب ذکر مشایخ و بیان طرق خود آورده: «و ما اخبرنی به اجازه جماعت من اصحابنا الاجلاء العظام: منهم السيد الجلیل الرافقی فی التقوی و المجد و العلی اعلی المرافقی الامیر عبد الباقی عن ایمه السيد السنند الاعظم و الفقیہ المعظم، شیخ الاسلام و مربی العلماء الاعلام، الامیر محمد حسین الاصفهانی الخاتون آبادی».

(167) آقا سید حسین الخوانساری:

هم عصر استاد الكل آقا باقر بهبهانی و استاد محقق قمی صاحب قوانین بود.

ملا شفیع در کتاب اجازه خود موسوم به روضه بهیه در ضمن احوال محقق قمی آورده که:

«صاحب قوانین بعد از آنکه از علم ادب چیزی از والد ماجد خود تحصیل فرموده خدمت جانب منزه عن کل شین آقا سید حسین خوانساری تحصیل فقه و اصول فرموده» و این کلام ظاهر می‌شود که آفای موصوف در فن اصول و علم فقه خلی صاحب دستگاه بود. و الله اعلم.

(168) السيد حسین بن ابی القاسم الموسوی:

عالمی خبیر و فاضلی نحریر بود و از جمله مشایخ حضرت آقا سید مهدی ملقب به بحر العلوم طباطبائی بود. صاحب شذور او را به «علم و فاضل و ادیب و منشی» ستوده و گفته که بحر العلوم- طاب ثراه- از سید حسین موصوف روایت حدیث داشته و سید حسین مذکور از مولانا محمد صادق بن مولانا محمد بن عبد الفتاح مشهور به سراب روایت دارد. چنانچه بحر العلوم در اجازه خود که برای

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 322

شیخ محمد حسن نجفی نوشتہ به تقریب ذکر مشایخ خود می‌فرماید: «السيد السنند الوجیه و العالم الادیب الاریب النبیی، الامیر سید حسین بن الفقیہ العالم، قدوة الفضلاء الاکارم، الامیر ابی القاسم عن شیخه المحدث الفقیہ الفاضل الفائق المولی محمد صادق بن الفاضل العالم العلامۃ المولی محمد بن عبد الفتاح المشهور بسراب عن والده عن شیخه علامۃ العلماء المحققین و زبدة الفقهاء المجتهدین المولی محمد باقر بن محمد مؤمن الخراسانی السبزواری صاحب الذخیرة و الكفایة، عن السيد الجلیل و العالم النبیل السيد نور الدین علی بن ابی الحسن الموسوی العاملی عن الشیخین العالمین العاملین اخیه لابیه السيد السنند الاوحد، السيد محمد

602 - طبقات اعلام الشیعه، ص 375، انساب المجلسین.

603 . نزیر- اندک، کم، قلیل (لغتنامه دهخدا).

صاحب المدارك و أخيه لامه الشیخ الفاضل المؤتمن ابو المنصور الحسن بن الشهید الثانی، عن ابیه السید الجلیل علی بن ابی الحسن عن الشهید الثانی رحمة الله . انتهى موضع الحاجة.

(169) مولانا السید حسین بن امیر ابراهیم الحسینی القزوینی:

صاحب شذور آورده که: «سید حسین مذکور، عالم و فاضل و مجتهد و محدث و فقیه ماهر و حاذق بود، و روایت حدیث از پدر خود داشت، و بحر العلوم طباطبائی از تلامذه سید حسین موصوف بود و از او اجازه روایت داشت، و تاریخ کتابت اجازه مذکور در ماه ربیع الاول سنه اربع و تسعین و مائة و الف (1194) بود و نقل اجازه مزبوره در شذور مسطور است، و مولانا بحر العلوم در اجازه خود که برای تلمیذ خود سید حیدر بن سید علی موسوی نوشته به تقریب ذکر مشایخ خود می فرماید: «و منهم فخر السادة الاعاظم و نخبة العلماء الاكارم، العالم الورع و الفاضل المطلع المسلط الامیر سید حسین الحسینی القزوینی عن ابیه السید الماجد الکریم و الفقیه المتکلم الحکیم الامیر سید ابراهیم ...» الى آخر الاجازة.

از تصانیف شریفه او است کتاب معراج الاحکام فی شرح مسائل الافهام و شرایع الاسلام،

و کتاب مستقصی الاجتہاد فی شرح ذخیرة المعاد و الارشاد،

و کتاب الدراری الثمين فی الرسائل الأربعين. و من جملة ما اشتمل عليه: کتاب رفع الالتباس عن احکام الناس،

و کتاب قصد السلوك فی ما يملكه الملوك،

و کتاب ایضاح الحجۃ فی عمل الظہر يوم الجمعة،

و کتاب اختیار المذهب فی ما یصحبه الانسان من الذهب،

و کتاب مواهب الوداد فی مواریث الاحفاد،

و کتاب غایة الاختیار فی مناکحة الكفار،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 323

و کتاب حکم بیع الوقف و غيرها،

و کتاب نظم البرهان فی احکام الایمان مع شرحه». کذا فی الشذور.

(170) مولانا السید ابو الحسن بن نور الدین بن السید نعمة الله الجزائری الشوشتری [- 1193 هـ. ق]:⁶⁰⁴

در تحفة العالم مسطور است: «گرامی اختر برج سروری و فضیلت، و یکتاگوهر درج برتری و مكرمت، بعد از فوت والد بزرگوارش مصطفی‌هارای بزم افادت و مشعله‌افروز انجمن افاضت بود. تلمذ در خدمت والد بزرگوار خود نموده به مدارج علیا رسید. در جوانیها به حیدر آباد دکن افتاد، از اوضاع زشت این مملکت بغایت متفرق گردیده عود به وطن نمود. مکرر می فرمود که مردم آن دیار، از اعالي و ادانی، هریک به پندار خود مغور و در تمیز نیک و بد اشیاء، بغایت عدیم الشعور و اکثر، فرومایگان از خرد بیگانه‌اند. علم و جهل را در نظرها درجه مساوات و بر ارتکاب مناهی افخار و میاهات دارند.

بالجمله به حکم و راثت و قابلیت، منصب جلیل شیخ الاسلامی از پیشگاه خان نیکوسریت، محمد کریم خان زند، به او مرجع و به خدمت آن پادشاه معزز و محترم و در فن طبابت، بقراط زمان و سرآمد اطبای عالی مقام و احذق حکماء اعلام بود. حسی صائب و ذهنی رسا داشت. در هندسه و ریاضی، صاحب دستگاه و در علوم دیگر نیز افادت‌پناه. بسی رسائل شریفه مدونه در طب و حساب و ریاضی دارد. خلاصه الحساب را در خدمتش خوانده‌است. در ماه شوال سنه 1193 از این سرای فانی به عالم جاودانی منتقال نمود و حسب الوصیة در مقبره علی‌حده مدفون گردید. بارگاه او معروف است. از او به وجود آمد: سید محسن، سید عبد الله، سید محمد».

(171) السيد مهدی بن السيد عبد الله بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزائري الشوشتری [- 1206 هـ. ق.]⁶⁰⁵

برادر سید حسن سابق الذکر است.

صاحب تحفة العالم ذکرش بین عنوان آورده: «السيد الفاضل الراشد الكامل السيد مهدی بن سید عبد الله. وی از افضل روزگار و ارشد اولاد عم عالی مقدار، اگرچه از اکثر برادران کوچکتر اما بهره او

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 324

از علم و نقوا اوفر بود. ذلك فضلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ.⁶⁰⁶ از اعیان زمان و به علم و نقوا نادره دوران.

استغناشی داشت که تا این زمان کسی را به آن وارستگی ندیده‌ام. گنج قارون و حشمت سلیمان را در نظر والای او قدر خاشاکی نبود. از فرط همت و نقوا با استدعای عظماً و رؤسا هرگز آلوه به مشاغل دنیا نشد و به وضع گوشنهنشینان معاش می‌نمود. به حکم تقدير که او را گریبان‌گیر شده به هندوستان افکد، بعد از رسیدن به این دیار و ملاحظه کردار شناخت اثار و اوضاع قبیح اطوار این مردم، بغایت نادم و متأسف گردید. چند مرتبه به عزم عود به وطن مألف روانه شد، میسر نیامد. چار و ناچار در مرشدآباد بنگاله اقامت نمود. باین‌که حکام و فرماندهان، همه نیکوبندگیها نسبت به او مرعی می‌داشتند اما آن بزرگوار همیشه کاره مکث⁶⁰⁷ در آن مقام و بسی مشتاق عود به وطن و ملاقات بنی اعمام بود. مکرر از او شنیده‌ام که می‌فرمود عمری به رایگان در این کشور بر باد دادم، چه از آغاز ورود به این مملکت تا این زمان که فزون از بیست سال است، مدام خلقی انبوه آمد و شد و اوقات مرا ضایع داشته‌ام و من همیشه به صعوبت تنهائی و رنج بی‌کسی گرفتار بوده‌ام و اگر به کوهی یا غاری مسکن گزیده بودم به این همه گوناگون رنج و عنا که اکنون هستم مبتلا نبودم!

بالجمله در سنه ست و مائین بعد الالف (1206) از این سرای عاریت رخت بربست. اللهم انشر عليه شابیب الرحمة. در یکی از باغات آن شهر مدفن گردید. صاحب آن باغ که یکی از اعاظم و اخیار بود به شرافت مقبره او مسجدی و تعزیه‌خانه‌ای متصل به مرقد منورش بنا نهاده و موقوفات بسیاری وقف آن سرکار نمود. در جمعات و ایام متبرکه رسم مرثیه‌خوانی در آنجا شیوع و آن مرقد مبارک، مطاف آن مردم است. میرزا محمد رضای اصفهانی «عیشی» تخلص که شاعری شیرین‌زبان و از روز ورود به این کشور از معاشرین این بی‌نام و نشان و در استقامت سلیقه، مختار اقران است قطعه‌ای متضمن تاریخ وفات دارد که ثبت افتاد:

زین جهان فانی مغزور شد

رکن ایمان سید مهدی ای دریغ

روز روشن چون شب دیجور شد

زین مصیبت بر همه اهل جهان

بر تماشای جنان مأمور شد

زین خراب‌آباد پراندوه و رنج

از پی استبرق و کافور شد

جبیریل از بهر دفنش در بهشت

جنت المأوى سراسر نور شد

از فروغ روح آن عالی‌جناب

«با على و مصطفى محشور شد»

گفت تاریخ وفاتش پیر عقل

و از او چهار پسر مختلف شد: یکی در شوشتر سید فرج الله، سه در بنگاله سید حسن، سید حسین، سید محسن».

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 325

(172) السيد محمد شفیع بن السيد طالب بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزائري [- 1204 هـ. ق.]⁶⁰⁸

605 - تحفة العالم، ص 123.

606 - سوره حديد، آیه 21.

607 - کاره - ناخوش، ناپسند، مکث. درنگ کردن، انتظار کشیدن.

608 - تحفة العالم، ص 131.

سید عید اللطیف خان شوشتاری که برادر سید موصوف است در کتاب تحفه العالم گفته:

«ذو الفضل الجمیع و الشأن الرفیع، السید محمد شفیع بن السید طالب- حرسه الله- فرزند نخستین والد بزرگوار و نسبت به من و دیگر برادران بغايت نیکوکار بود. به ذکاء و حدت فهم و استقامت سلیقه و جامعیت فنون علمیه خصوصا ریاضی و اصول فقه، موصوف و به تبحر بین الافضل معروف. طبعش نقاد کاسد و رایج و محک ناقص و کامل و پیوسته ملجاً غرباً و ضعفای هر دیار، و دست دریانوالش رشک ابر بھار بود. در شوشتار از عم عالی مقدارش سید عبد الله عربیت و نحوم را استفاده نموده به درجه کمال رسید و از آنجا روانه عنبات عرش درجات و فقه و حدیث را از خدمت شیخ مهدی فتوی و شیخ یوسف بحرانی، و اصول را از استاد الافضل آقا محمد باقر بهبهانی اصفهانی و حکیمات را از آقا محمد [باقر] هزارجریبی. که صیت تبحر و فضیلت هریک از این بزرگواران خاقین را مالامال دارد و از غایت اشتهران مستغنى از اوصاف‌اند- تکمیل نمود و در ارض اقدس کربلا مجاور گردید. شیخ مهدی و شیخ یوسف در مراتب فقه و حدیث و رجال، امام اعلام و ملك الكلام و از جمله اخباریین بودند ...»

بالجمله سید عالی مقام سالها در خدمت او تلمذ نمود و از برکت تربیت و انفاس آن وحید دوران به اعلی درجه فضیلت صعود نمود. در شرح مبسوطی که بر مفاتیح مولانا محمد محسن کاشانی نوشته آن والامقام او را مدد و معاعون و در آن اماکن با برکت و اعزاز پیوسته ضیاءبخش انجمان افضل و مصاحب دانشوران کامل بود. در فن طبابت جالینوس زمان و انگشت‌نما و در استخراج احکام نجومی ید بیضا می‌نمود ...

از آن مقام به شوشتار عود پس باز از آنجا روانه ارض اقدس کربلا معلی شده سکنی و به عبادت و حق‌طلبی مشغول شد تا در سنه یاک‌هزار و یکصد و هشتاد و شش (1186) هجری که مرض طاعون از قسطنطینیه اسلامیوں به عراق عرب سرایت نموده تمامی آن حدود را فراگرفت و خلقی انبوه که عدد آنها را خدای داند و بس، به آن مرض درگشتند و در بغداد که اعظم بدان عراق عرب است، در روز اول هفتاد هزار کس بمرنند و در روز دوم و سوم از حساب درگشت، عنبات عالیات که مشحون به افضل و علماء بودند، همه آنها درگشتند مگر معدودی که فرار گردند یا در اجل آنها تأخیری بود. سید محمد زینا⁶⁰⁹ که از ادبی روزگار بود تاریخ آن را «لطاعون عظیم» دید و چون امتداد به هم رسانید که سنه

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 326

یاک‌هزار و یکصد و هشتاد و هفت (1187) داخل شد «الطاعون عظیم» فرمود. و آن بلیه تا به بصره و بوشهر سرایت کرده سکنه بلاد مشهوره و دیهات و احشام بادیه‌نشین آن نواح همه بمرنند ...

القصه سید محمد شفیع موصوف بعد مدته به تقریب بعض بیماریها روانه شوشتار گردید که به معالجه پردازد و شاید که به مؤانست بنی اعمام، آن وحشت طبیعت به انس و جمعیت گراید. در اهواز که نیمه راه راست مرض ذات‌الجنب، اضافه امراض دیگر گشته در ماه جمادی الاولی سنه اربع و مائین بعد الالف (1204) به ملا اعلی بالگشا گردید و داغ حرمان بر دل افضل و انتیا گذاشت و حسب الوصیة به حاییر حسین (ع) مدفن گردید. حشره الله مع الشهداء. اولاد او: سید محمد علی که در جوانی بلاعقب درگشست، و سید محمد حسین ... میر محمد حسین اصفهانی الاصل در تاریخ وفاتش قطعه‌ای گفته که یک بیت آن این است:

چون دل ز میان رفته ز سال تاریخ
در دل⁶¹⁰ آمد علیه رضوان الله.»

(السید مرتضی بن السید محمد الطباطبائی البروجردی [- 1208 هـ ق]:

وی از افضل اخیار و اعلام روزگار و والد ماجد حضرت بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی است.

در آئینه حق‌نما در ضمن احوال جناب بحر العلوم- طاب ثراه- مسطور است که: «والد ماجد حضرت بحر العلوم موصوف در بروجرد که از بلاد عجم است منصب امامت نماز جماعت داشته و علم علم و کمال و ورع و تقوا و کرامات و مقامات برافراشته، میرزا محمود شارح دره بحر العلوم در بعض افادات خود گفته: «السید المرتضی کان عالماً جلیلاً كما شهد له غير واحد من العلماء ولم اقف له على مصنف سوى مجلد في شرح بعض مباحث صلاة الكفاية». در مرثیه وفاتش جمعی از علماء

609 - متن: «سید محمد بن سید زینا».

610 - تعمیه در این تاریخ «دل» است.

قصاید غرّا انشاد کرده از آن جمله خلف ارشدش بحر العلوم مرثیه‌های بلیغه گفته. آن مرحوم چند اولاد ذکور داشت که از آن جمله بحر العلوم و سید جواد- که جد میرزا محمود شارح دره بحر العلوم است- بوده‌اند.

بالجمله وفاتش قبل از وفات خلف ارجمند او بحر العلوم به چهار سال واقع شده. پس به حسب ظاهر وفاتش در سنه ثمان بعد مائین و الف [1208] بوده باشد. لان وفات بحر العلوم كما سیتضح من ترجمته در سنه اثنتي عشر بعد مائین و الف است. یکی از فضلا تاریخ وفات او را در کلمه «مات مرتضی» و دیگری «ثوی بجنات النعیم المرتضی» یافته. مرقد منورش در پهلوی جدش در کربلای معلی قریب مزار شهدای کربلای واقع است. فرضی الله عنہ و ارضاء».

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 327

611) استاد الكل آقا محمد باقر بن اکمل الدين محمد الاصبهاني البهبهاني الحائزى [1117- 1205 هـ ق]:

مولود و منشاً او بهبهان- به باي موحده و هاي ساكنه و باي موحده ديگر قبل از هاي ديگر- که از توابع بلاد ايران است بوده و او تا مدتی در آنجا ساکن بود، بعد از آن بقیه عمر به مجاورت کربلای معلی ممتاز گشت.

وی از اعاظم مشایخ علمای دین مبین و کبار فقهاء و محدثین و سند اکثر علمای ما بعد او الی الان، بلکه سلسله تلمذ جمیع مشاهیر ایشان بمسوی او منتهی می‌شود، لهذا میان ایشان ملقب به «استاد الكل فی الکل» گردید.

صاحب تحمله امل الامل که معاصر او بود ذکر شریف شدین عنوان آورده: «آقا محمد باقر بن اکمل الدين محمد الاصبهاني البهبهاني الحائزى. فقيه العصر، فريد الدهر، وحيد الزمان، صدر فضلاء الزمان، صاحب الفكر العميق و الذهن الدقيق، صرف عمره في اقتناة العلوم و اكتساب المعارف و الدفائق و تكميل النفس بالعلم بالحقائق. فجباه الله باستعداده علوما لم يسبقها أحد فيها من المتقدمين و لا يلحقه احد من المتأخرین الا بالأخذ منه، و رزقه من العلوم ما لا عين رأت و لا اذن سمعت لدققتها و رقتها و وقوتها موقعها، فصار اليوم اماما في العلم و ركنا للدين و شمسا لازالة ظلم الجهالة و بدرنا لازاحة دياجير البطالة، فاستثارت الطلبة بعلومه و استضاء الطالبون بفهمه، و استطارت فتاواه كشعاع الشمس في الاشراق. مد الله ظلاله على العالمين و امدهم بجود وجوده الى يوم الدين».

و در اواخر احوال آن جناب آورده: «و بالجملة شرح فضله و اخلاقه و عبادته ليس في مقدرتنا و لا يصل اليه مكتننا و قدرتنا. و تأليفه كثيرة و تصانيفه غفيرة في العلوم الخطيرة و الفنون الكثيرة الفقه و الرجال و اصول الفقه، و هي لشهرتها لا تحتاج الى الذكر و العد.

والليوم هو- ادام الله ظله الوارف على التالد و الطارف- مقيم في ذلك المشهد صابرا على مضمض الفتنه الكامنة في ذلك المورد، لصغرها في جنب تلك القبور و عدم خطرها عند ما يرد عليه من العلوم الواردات.

و قد رزقني الله مطالعة طلعته المباركة في سفرة الحج في سنة 1175 ثمان و سبعين بعد المائة و الالف. نسأل الله معه العود الى تلك المشاهد لنستريح في المساكن و الملاد». انتهاء کلامه.

و سید عبد اللطیف خان شوشتی در تحفة العالم به تقریب ذکر سکنه کربلای معلی آورده:

«ذو المناقب و المفاخر، المولی محمد باقر البهبهانی رحمه الله. ذکر او به تقریبات گذشت. وی از اعلام

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 328

مجتهدين زمان و قلم از ذکر تبحر و اوصاف آن علامه نحریر، سرشکسته و مکسور اللسان و از غایت اشتهر بی‌نیاز از اوصاف و بیان است. قرب یکصد سال عمر یافت و تمام آن عمر گرانمایه را در آن سرزمین بهشت آئین صرف افاده و نشر علوم و ارشاد مردم ساخت. اکثر در آن عالی محفل که افاده‌فرمای بود از مستمعان بودم».

نیز صاحب تحفة العالم در ضمن احوال برادر خود سید محمد شفیع به تقریب ذکر مشایخ و اساتذه او آورده که: «آقا محمد باقر بهبهانی از احفاد شیخ المحدثین آخوند ملا محمد باقر مجلسی، مجتهدی عالی‌شأن و از کبرای اولیای زمان بود. قبل از او فن اصول را این مقدار رواج نبود. بیشتر از فضلا اخباری و قلیلی اصولی یا متوسط میانه اصول و اخبار بودند. آنقدر که اکنون رواج یافته است رونق بخشیده آن علامه نحریر و بیان دیگر حالات او خارج از حوصله تحریر است. او خود در اصول، وحید

611) تتمیم امل الامل، ص 74، مستدرک الوسائل، ج 3، ص 384، الكرام البررة، ج 1، ص 171، روضات الجنات، ج 2، ص 94، تحفة العالم، ص 185 و 131، انساب المجلسین، مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 109 به بعد.

عصر و فرید دهر بود. در آن اماکن پرفیض که عمر او از تسعین (90) گذشته بود به خدمتش رسیده‌ام. چند سال قبل از این وفات نمود.».

ملا حیدر علی مجلسی در رساله اجازه نسب خود آورده که: «نسب آقا باقر موصوف از جانب مادر به ملا محمد تقی مجلسی می‌رسد، زیرا که مادرش دختر ملا نور الدین محمد بن ملا صالح مازندرانی بود و مادر ملا نور الدین دختر ملا محمد تقی مجلسی بود، لهذا آقای مذکور در تصانیف خود ملا محمد تقی و ملا محمد صالح را جد خود گفته است و آخوند ملا محمد باقر مجلسی را خال خود خوانده.».

ملا ابو علی کربلائی تلمذش در منتهی المقال بعد اوصاف و مدائح و القاب آن جناب آورده:

«ولادش در سنه یکهزار و یکصد و هیجده (1118) در اصفهان واقع شد، در بلده بهبهان توطن اختیار کرد، بعده بهسوی کربلا آمد و گاهگاهی به خاطر اشرخش می‌گذشت که از کربلا بهسوی بعض بلاد، نهضت فرماید. پس حضرت امام حسین-علیه السلام- را به خواب دید که می‌فرماید: لا ارضی ان تخرج من بلادی! یعنی راضی نمی‌شوم به اینکه تو از بلاد من بیرون روی! به مجرد دیدن این خواب عزم بالجزم بر اقامت و مجاورت آن ارض اقدس نمود. و در بلاد عراق خصوصاً در نجف اشرف و کربلای معلی قبل از آمدنش کثرت اخباریان بود و جهله‌ای ایشان بسیار متعصب بودند که هرگاه یکی از ایشان می‌خواست که کتابی از فقهای اصولیین را به دست بردارد کتاب را به وساطت جامه بر می‌داشت به نهجه که دستش به آن کتاب مس نشود! یعنی از شدت تعصب و عناد، جلد کتاب ایشان را نجس می‌شمردند. پس حق تعالیٰ به برکت قدمو او آن بلاد را از متعصبان جهال خالی گردانید و مردم از انوار علوم او از ظلمات حیرت، رسته به شاهراه هدایت رسیدند. بالجمله تمامی مجتهدین عصر وی، اخذ و استفاده از علوم او نموده‌اند.

تصانیف آقا باقر قریب شصت کتاب است. از آن جمله:

1- شرح مفاتیح ملا محسن کاشانی که از آن جمله شرح ابواب طهارت و صلات و صوم و زکات و

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 329

خمس به معرض تأليف رسيده است و بس. و آن كتابي بسيار نيكو است.

2- دیگر حاشیه کتاب مدارك بر ابواب طهارت و صلات که در آن بر غفلتهای سید محمد عاملی مصنف کتاب مذکور تنبیه فرموده و مصنف مذکور را در خواب دید که اعتراض به غفلت خود کرد و اظهار رضای خود بر تنبیهات او فرمود.

3- دیگر از تصانیف او حواشی و تعلیقات بر کتاب منهج المقال فی احوال الرجال تأليف میرزا محمد استرآبادی که در آن تنبیه بر فوائد و تحقیقات بسیار نموده به نهجه که علمای متقدمین و متأخرین را اطلاع بر چنین تحقیقاتی میسر نشده.

4- دیگر حاشیه بر شرح ارشاد ملا احمد اردبیلی از اول کتاب التجارة تا آخر کتاب است.

5- دیگر حاشیه بر کتاب وافی و رساله اجتہاد و اخبار که در آن شباهات وارد آن را مندفع نموده.

6- رساله در مسئله اصل برائت.

7- رساله در بیان حیله‌های شرعیه متعلق بر یاد و ذکر چیزهایی که آن را شرعی گمان می‌کنند و حال آنکه شرعی نیست.

8- دیگر رساله فوائد حائریه مشتمل بر آنچه فقیه را معرفت آن ضرور است.

9- رساله فوائد ملحقة به فوائد حائریه که آن را فوائد جدیده گویند.

10- و حاشیه بر معالم الاصول.

11- و رساله در طهارت و صلات که حاوی مسائل شریفه و دقایق لطیفه است.

12- و رساله صغیره فارسیه در احکام زکات و خمس.

- 13- و رساله مختصره فارسيه در احکام حج.
- 14- و رساله جيده فارسيه در معاملات.
- 15- و رساله صغيره در حرمت غنا.
- 16- و رساله صغيره در ذكر قياس.
- 17- و رساله لطيفه در حل شببه جبر و اختيار.
- 18- و رساله در بيان جمع بين الاحاديث و اقسام جمع آن.
- 19- و رساله در حليت جمع بين الفاطميين که در اين مسئله بر شيخ یوسف بحرانی- رحمه الله- که بر حرمت آن اصرار داشت و نکاح دو سيده از بنی فاطمه را با يك مرد در زمان واحد باطل می‌انگشت رد کرده است.
- 20- و رساله مبسوطه ديگر که در همين مسئله است.
- 21- و رساله مختصره ديگر در همين مسئله.
- 22- و رساله فارسيه در اصول خمسه.
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۳۰
- 23- و رساله در بطلان عقد با دختر صغیره به محض عزم حليت نظر بهسوی مادرش و محروم گردانیدن او.
- 24- و رساله مبسوطه در استحباب صلات جمعه در ابطال وجوب عینی آن،
- 25- و رساله ديگر مختصر در مسئله مذکوره.
- 26- و رساله در حجيٰت استصحاب در بيان اقسام آن و ذكر اقوال فقهاء در آن.
- 27- و رساله در بيان کيفيت مناظره که او را با يکي از فضلاي اهل سنت و جماعت در باب محال بودن روئيت حق تعاليٰ واقع شد و آن فاضل از جواب او عاجز شده و بر مسئله روئيت متوقف شد.
- 28- ديگر حاشيه بر ديباچه كتاب مفاتيح متضمن بر چهار مقاله: مقاله اول در بيان اصول معتبره فقهاء کرام، مقاله دوم در بيان چيزی که چهال آن را قياس می‌شمارند و حال آنکه قياس نیست.
- مقالات سوم در بيان اجماع ضروري و نظری و بيان آنکه شهرت ميان علماء حجت است یا نه؟ مقاله چهارم در عدم جواز نقلید است و بيان حکم آن کسی که مجتهد حی به هم نمی‌رسد.
- 29- و رساله در بيان حکم شیره انگوری و تمری و مویزی.
- 30- و رساله در بيان حجيٰت اجماع و اقسام آن و دفع شکوك واردہ در آن،
- 31- و رساله در مسئله عدم اعتبار روئيت هلال قبل از زوال،
- 32- و حاشيه بر كتاب ذخیره.
- 33- و حواشی متفرقه بر كتاب مفاتيح،
- 34- و حواشی بر معالم الاصول،

- 35- و حواشی بر مسائل،
- 36- و حواشی بر کتاب تهذیب،
- 37- و حواشی بر شرح قواعد،
- 38- و رساله در حکم خون‌هایی که نجاست آن معفو است.
- 39- و رساله در احکام عقود،
- 40- و رساله در اصول اسلام و ایمان و احکام منکر آن و بیان معنی ناصب،
- 41- و رساله صغیره در احکام حیض، ناتمام.
- 42- و رساله در بیان اینکه مردم در زمان غیبت امام- علیه السلام- دو قسم‌اند: یکی مجتهد و دیگری مقلد، و قسم ثالث هم متصور است یا نه؟
- 43- و رساله در سبب موسوم شدن بعض اولاد ائمه- علیهم السلام- به اسم خلفای جور.
- 44- و رساله بر حاشیه میرزا جان بر مختصر عضدی که رساله و جیزه لطیفه‌ای است.
- و سوای این دیگر رسائل و اجوبه مسائل از تالیف او بسیار است. که اگر مجتمع شود چندین نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 331

612

**نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج ۱؛
ص 331**

مجلدات گردد و اکثر آنها به فارسی است.»

ایضاً صاحب منتهی المقال آورده که: «جناب مرحوم را دو پسر و یک دختر بود: پسر بزرگ ایشان، عالم عامل، آقا محمد علی صاحب کتاب مقام الفضل و دیگر آقا عبد الحسین که احوال ایشان ان شاء الله المستعان در نجم سوم خواهد آمد، و یک دختر که در حواله نکاح جناب آقا سید علی طباطبائی- علیه الرحمه- بود. و جمعی کثیر و جمعی غیر از جمله تلامذه آن جناب بوده‌اند که احوال اکثر ایشان در این کتاب ان شاء الله تعالی مذکور خواهد شد.

وفات آن جناب در سال یک هزار و دو صد و پنج هجری اتفاق افتاد و پائین پای شهدای کربلا مدفون گردید. تاریخ وفات او را چنین یافته‌اند:

باقر علم رفته از دنیا

گشت از روی درد تاریخش

(175) **الشيخ عبد النبي القزويني اليزيدي [حدود 1125- بعد 1197]**⁶¹³

---

⁶¹² آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

از معاصرین جناب آقا باقر بهبهانی و مولانا بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی- عليه الرحمة- بود. عالمی خیر و فاضلی نحیر، ماهر به فن رجال بوده و در اجازه محمد بن صالح لاهیجی که از بعض تلامذه آقا باقر بهبهانی یافته به تقریب ذکر مشایخ خود آورده: «و منها ما اخبرني به اجازة عدة من اصحابنا الاعلام و جماعة من فضلتنا الكرام، منهم: السيد الجليل النبيل، زيدة السادة الاعاظم و نسبة العلماء الاكارم، العالم العامل، الورع الفقيه، الفاضل المطلع، الامير سيد حسين القزويني، و منهم: العالم الفاضل المحقق و الحبر الخير المدقق، جامع المعموق و المتفوق و مقرر الفروع و الاصول، عبد النبي القزويني اصلا اليزدي مسكنى بحق روایتهم عن الشریف الماجد الکریم و الفقیه المتكلم الحکیم الامیر سید ابراهیم والد السید حسین». انتهى ما اردنا نقله.

و از بعض مقامات کتاب تکمله امل الامل که از تصانیف شیخ موصوف است ظاهر می‌شود که او از تلامذه سید محمد صالح حسینی خاتون‌آبادی و شیخ محمد جعفر بن عبد الله الکمره‌ای الاصفهانی داماد آقا حسین خوانساری و دیگر از مشایخ او که در کتاب مذکور مسطورند بود. و الله یعلم.

از تصانیف شریفه او است تکمله کتاب امل الامل مشتمل بر ذکر کسانی که در امل الامل از معاصرین صاحب امل متروک شده‌اند و کسانی که از متأخرین زمان شیخ حر عاملی- عليه الرحمة- اند. و کتاب مزبور را به التماس حضرت بحر العلوم تألیف فرموده چنان‌که در دیباچه ذکر شریف او نموده و گفته: «اگرچه از مدتی اراده این امر داشتم که تکمیل کتاب امل الامل نمایم و اسمی باقی‌مانده را درج سازم لکن به شغل آن نپرداخته بودم تا آنکه آن اراده متحتم شد و به حکم

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 332

آن جناب که واجب الاذعان است به جمعش شتاقفم».

مولانا بحر العلوم- طاب ثراه- تقریطی مشتمل بر مدح و ثنای بلیغ بر کتاب مزبور و در حق صاحب‌ش قلمی فرموده چون بر عظمت و جلالتشان شیخ مذکور دلالت دارد در اینجا ثبت نموده شد:

«و بعد فقد وفقني الله و له الحمد للتشرف بما املأه الشیخ العالم الفاضل و المحقق البیل الكامل، طود العلم الشامخ و عماد الفضل الراسخ، اسوة العلماء الماضيين و قدوة الفضلاء الآتين، بقیة نوامیس السلف و شیخ مشایخ الخلف، قطب دائرة الكمال و شمس سماء الفضل والأفضال، الشیخ العلم العالم الزکی و المولی الاولی المهدی التقی، المولی عبد النبي القزوینی اليزدی لا زال محروسا بحراسة رب العلی و حمایة النبي و الولی محفوظا من کید کل جاهل غبی و عنید عوی، و یرحم من قال أمینا.

فأجلت في ما أملأه نظري، و ردت في ما أسداه بصرى، و جعلت اطيب فيه فكري، و اديم به ذكري، فوجته افضل من لبوس و ازيين من عروس، و اعذب من الماء و ادق من الهواء، و قد ملك ازمه القلوب و سخى ببذل المطلوب.

تهزّ معاطف اللّفظ الرّشيق

لقد وافت فضائلك المعالي

غضضت بهنَ عن مسك فتیق

غضضت ختامهنَ و قلت ائی

كسین محسن الزهر الأنثیق

و جال الطرف منها في ریاض

غثیت بشریهنَ عن الرحیق

شربت بها کؤسا من معان

أخاف لثقلهنَ من العقوق

ولکنَ حملت بها حقوقا

فلست أطیق كفران الحقوق

فرمان (؟) نعیم بی رویدا

فان الرفق أليق بالصديق

و حمل ما اطیق به نهوضا

و لعمری لقد جاد و أجاد، و بذل المطلوب كما اريد منه و اراد، و لقد أحیا و أشاد بما رسم و أفاد رسوما قد اندرست و طلولا قد عفت، و معاهد قد عطلت، و قباب مجد قوضت، و ارکان فضل قد هوت و انهدمت، و أبنية سود قد انقضت و انقضت. فللہ دره فقد وجب على العالمين- بل العالمین- شکره و برّه، فكم احیا بجمیل الذکر ما قد مات و ردد بجمیل الثناء ما غیر و فات، و کم له فی ذلك

من النعم والأيادي على الحاضر والبادى، و من الفوائل العوادى على المحفل والنادى، و لقد نشر فضائل العلماء والفقهاء، و ذكر محسن الاباء والأذكياء، و نوه بذكر سكان زوايا الحمول، و أنوار منار فضل من اشرف ضوئه على الأفول، فكائى بمدارس العلم لذلك اهترت و رببت و طربت، و بمحاسن الفضل له قد أزلفت و زفت، و بمحافل الأدب قد اسست و انسنت، و كائى بسكن الشرى و رهائن القبور قد ارتفعوا بمعارج الطور و البسووا ملابس البهاء و النور، و تباشروا بالتهنئة و السرور، و طلقوا بلسان الحال ينشدون مادحهم هذا المقال.

فاذهب بنعماها رخى البال

احببتنا بثنائك السلسال

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 333

نيل المنى و الفوز بالأمال.»

فى النشأتين لك المھنا و الھنا

جامع اوراق هم از کتاب مذکور اکثر جا نقل آورده اگرچه کتاب مذکور در این دیار نایاب است و هم آنچه که دستیاب گردیده نسخهای است سقیم تا حرف الجیم در کتبخانه مولانا و سیدنا العلامة السيد حامد حسین- دام ظله العالی- به نظر رسیده اما بالین همه در کتاب مذبور احوال کسانی که در آن منقول گردیده در دیگر کتب رجالیه کمتر به نظر رسیده.

(176) اخوین کریمین العالم العامل میرزا حبیب الله [اصفهانی]

(177) و الفاضل الكامل میرزا هدایة الله⁶¹⁴ رحمهما الله.

هر دو برادر، زیب دانش و هنر و فضلای عصر را افسر بودند. حاج ملا شفیعی در اجازه خود آورده که هر دو بزرگوار در اصفهان بودند و آخرond ملا حسن شفقتی- والد محقق ابو القاسم قمی صاحب قوانین الاصول- در اوایل تحصیل، خدمت این دو بزرگوار اخذ علوم نموده و ایشان حسب الطلب پادشاه عصر خود و اهالی بلده چاپلاق [- چاپلچ]⁶¹⁵ برای قضا و حکومت و ترویج امر شریعت در آنجا رفتند و از جانب پادشاه به عهده شیخ الاسلامی قیام داشتند، و آخرond ملا حسن مذکور همراه ایشان بود، و صبیه میرزا هدایة الله در حاله نکاح ملا حسن بود، و محقق قمی صاحب قوانین از بطن صبیه مذکوره است.

و نیز از روضه بهیه مستفاد می شود که ملا میرزا حبیب الله موصوف، جد مادری ملا شفیعی بوده.

(178) آخرond ملا حسن الشفقتی چاپلچی⁶¹⁶:

منسوب است بهسوی شفت و آن موضعی است از موضع رشت که یکی از بلاد عجم است. و چاپلاق به جیم فارسی و بای موحده و قاف در آخر که قریبی ای از توابع قم است.

آخرond موصوف پدر محقق ابو القاسم صاحب قوانین است. ملا شفیعی در ضمن احوال محقق قمی گفته که: «آخرond ملا حسن شفقتی والد ماجد محقق مذکور که از اهل شفت بوده از آنجا به اصفهان برای تحصیل علوم شرعیه و فنون دینیه رفت. در آنجا پیش عالمین عاملین کاملین میرزا هدایة الله- که جد

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 334

مادری ملا ابو الحسن قمی است- و برادر او میرزا حبیب الله- جد مادری من- به تحصیل علوم اشتغال ورزید. در وقتی که عالمین مذکورین بهسوی قریه چاپلاق رفته به منصب قضا و افتخار قیام نمودند آخرond ملا حسن همراه ایشان بود و با دختر میرزا

614 - طبقات اعلام الشیعه، ص 156 و 814.

615 - خاک بروجرد او لا منقس بـه سه بلوک می شود و یکی از آن سه بلوک، چاپلچ است... (مرآة البلدان، ج 4، ص 1877).

616 - طبقات اعلام الشیعه، ص 169.

هداية الله- که والده محقق فمی است- نکاح کرد، ولادت صاحب قوانین در همان بلده واقع شده و همانجا نشو و نما یافت و از والد خود اخذ علوم ادبیه نمود.

بالجمله ملا حسن عالم و فاضل و جامع کمالات و مشهور در زهد و عبادات است. از تصانیف او کتابی است بر و تیره کشکول موسوم به کأس السائلین». انتهی.

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 335

نجم سوم از نجوم السماء فى ترجمة العلماء

در ذکر برخی از افضل و اعيان فقها و محدثین و مفسرین و نبذی از حالات مستعدین و مشتغلین علوم مائه ثالث عشر

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 337

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله و كفى و سلام على عباده الذين اصطفى نجم سوم از تذکره موسومه به نجوم السماء فى ترجمة العلماء در ذکر برخی از افضل و اعيان فقها و محدثین و مفسرین، و نبذی⁶¹⁷ از حالات مستعدین و مشتغلین علوم مائه ثالث عشر. و بالله انورکل و اعتمض.

1) العالم الربانى مولانا السيد محمد مهدی الملقب ببحر العلوم بن مرتضى بن محمد الحسنى الحسينى الطباطبائى النجفى البروجردی [1212-1155 هـ. ق]⁶¹⁸

بروجرد شهری است از قلمرو علیشکر، میان او و بلده کرمانشاهان مسافت پنج روزه راه است.

زبان اکابر فقها و اعظم علماء از مدح و وصفش قاصر. علامه شیخ جعفر نجفی صاحب کشف الغطاء که از اعظم تلامذه بحر العلوم بود به این ایيات فصاحت آیات او را ستوده، شعر:

و فکری عن ادراك كنهك حاسر

لسانی عن احصاء فضلاك قاصر

فلا فضل الا عن جنابك صادر

جمعت من الاخلاق كل فضيلة

لزعمهم انی على ذاك قادر

يكلفني صحبي نشيد مدحكم

لشمس الضحى يا شمس ضوءك ظاهر

فقلت لهم هيئات لست بقاتل

له ابدا بالنور و الليل فاکر

و ما كنت للبدر المنير بناعت

و لا للنجم الزهر هن زواهر

و لا للسماء بشراك انت رفيعة

اليك اذا وجهت مدحی و جنته

وله ايضا في مدحه قدس سرها

اذ المدح لا يعلو اذا كان صادقا

معيبا و ان كان السليم من العيب

و مدحك حاشاه من الكذب و الريب

⁶¹⁷ . نبذ- پارهای از هر چیز، بعضی، اندکی.

⁶¹⁸ . تحفة العالم، ص 189.

و مولانا سید جواد عاملی صاحب مفتاح الكرامة در مدح آن جناب قصاید بلیغه فرموده و در بعض آنها اشاره به کرامات مشهور‌اش نموده از آن جمله قصیده‌ای است که در آخر آن التماس ملاحظه مفتاح الكرامة از حضرت بحر العلوم داشته، از تطویل نیندیشیده در اینجا ثبت می‌نماید:

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 338

و انت نظام الكون فى كل مشهد
علي الدين و الدنيا بامر محمد (ص)
و آيتها الكبرى على اليوم والغد
و انك وجه الله فى كل مقصد
الى كل سر ثاقب الذهن يهتدى
فاضحوا و هم بين غاو و مهتدى
لعادرهم فى ذاك غير منقد
دليل لكل نحو مبهاه يبتدى
يقيم على ساقى الهدى كل مقعد
فخروا عناة للجران و لليد
جهابذ فىهم كل حبر مسود
بجنح الدجى معمورة بالتهجد
و قد كان صعبا لا يلين لمرشد
بمكة آيات لكل موحد
وازدها فى غيئها كل معتمدى
تجلى عمها بعد طول تردد
رددتم الى الاصل الاصليل الموصى
فنل مسجدا فى ارض كوفان ترشد
بقائد جيش السوء من خاتم اليد
مخافة حب طائش اللب سمهد
على سرک المخزون فى كل مشهد
على كل حبر بالفضائل مرتدى
الى زمام الخلق يا خير مرشد
و انت امين الله قمت بامره
و حجته العصماء من كل وصمة
و انك جنب الله خازن علمه
تعاليت عن كنه الانام و لا ارى
تباین فيك الناس اذ بنت عنهم
و بين اناس حائزين و انتى
ففي كل سر من علاك و ظاهر
الى المعجزات البينات اقلها
الست الذى اصمى اليهود بمعجز
و اضحوا جميعا مسلمين و انهم
يضيقون عن عدو تلك بيوتهم
و قاضى قضاة القوم ارشدت امره
و قومت زبغ التركمان و كم لكم
و طائفه نهج الطريقة قد عدت
فحين رأت ما يقطع العذر منكم
و كم فرقه ضلت فروع اصولها
و للجن و الاملاك شان لديكم
و قد حل ما قد حل فيه نكایة
و كم فيك سرا لا ابوح بذكره
و في درسك الميمون اعدل شاهد
تدیر کنوں العلم من کل غامض

و علامه ندب امام زمانه
هم القوم كل القوم الا لديك
فيما جبل من قدرة الله بازخا
مدحتك لا انى رجوتك للغنى
ولكتنى عاينت فيك شمائلا
و قد صنف المولى كتابا بيمنكم
و كم قمت للارشاد بالباب راجيا
يفرق جميع الكتب و كل مقصد
صلاح كتابي و الكتابة في يدي
عرفت بها عرف النبي محمد (ص)
وان غاض و فرى من طريف و متند
و بحرندي نادى الوجود به ندى
فانهم ما بين بكم و لمد
و مجتهد فى كل فن مصمد

³³⁹ نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمي شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص:

فان تلحوظوه زاد نبلا و رفعه
و لا زالت الايام يا ابن بهائها
تروح عليكم بالسرور و تغتنى
و بالغيث يغدو ممرا كل دفده

و بر همین منوال بسیاری از فضلای زمان و اجلای علمای عالی‌شان در مدح آن جناب قصاید غرا و منثات بیرون از احاطه توصیف و تعریف‌اند گفته‌اند.

نسب شریف از جانب پدر به حضرت امام حسن- علیه السلام- و از جانب مادر به حضرت امام حسین- علیه السلام- میرسد زیراکه از جانب پدر منسوب بوده‌اند به سید ابراهیم طباطبا بن اسماعیل الدیباج بن ابراهیم المعمر بن الحسن المتنی بن الامام الحسن المجتبی- علیه السلام- و مادر ابراهیم بن حسن متنی، جانب فاطمه دختر سید الشهداء بود.

صاحب متنی المقال بعد مدح و ثنای آن جانب گفته که ولا遁ش در کربلای معلی در شب جمعه ماه شوال سنه خمس و خمسین بعد المائة و الاف واقع شد. به خدمت والد خود که عالم پرهیزکار و صالح و نیکوکار بود، و به خدمت جمعی از کبار علماء که از جمله ایشان شیخ یوسف بحرانی باشد تحریص علم نموده باز به نجف اشرف رفته به شاگردی جمعی از علمای آنجا که از جمله ایشان شیخ مهدی فتوی و شیخ محمد تقی دورقی و غیره بودند بهریاب شد، باز به کربلا مراجعت نموده به خدمت آقا باقر بهبهانی به اشتغال علوم پرداخت، و باز به نجف رفته اقامت ورزید. اکنون خانه مبارکش محتظر حلال⁶¹⁹ علاما و مفرغ⁶²⁰ فحول فضلا است. و آن جانب بعد از آقا باقر بهبهانی پیشوای علمای عراق و سید فضلا علی الاطلاق است. علمای آن بلاد التجا بهسوی ایشان دارند و عظمای آن نواح، اخذ علوم از خدمتش می نمایند. آن جانب کعبه علومی است که طی مراحل بسوسی او می گذند و بحر مواج فضائلی است که ساحل آن را درنمی یابند. و باطن همه کرامات ظاهره و آیات باهره که از او به وقوع آمده شایع و ذایع⁶²¹ است که در زمانی که آن جانب در حجاز تشریف داشت، جمعی کثیر از قوم یهود به مشاهده برآهین کرامات آن جانب ایمان آورندند، و والد ماجدش در شب ولاست شریفش به خواب دید که حضرت امام رضا- علیه السلام- شمعی را با محمد بن اسماعیل بن یزیغ که از اصحاب اخیار آن حضرت بود فرستاد و آن شمع را بر بام خانه اش برافروخته داشت. پس روشنی آن بلند شد که یپانش را ادرار کنمی توان کرد و نظر بر وقت دیدنش متغير می شد و زبان حالش می گوید: ما هذا بشر.

میرزا محمود طباطبائی که از برادرزادگان بحر العلوم است در فواتح شرح دره فقه بعد نقل عبارت صاحب منتهی المقال که ترجمه‌اش گذشت می‌فرماید: «اقول و من کراماته المنتشرة حکایة فتح اقفال الروضة المقدسة الغروية الشانعة في الاصناع و الدائرة على السن الفضلاء القفات بعد وفاته حيث

⁶¹⁹ . محط رحال- محل فرود آمدن حاجت‌خواهان.

620 مفعع۔ ملجا، پناہگاہ

621 ذايم - آشكار: شاعر

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 340

اخذ العهد من راه على عدم الابراز حال الحياة و قریب من ذلك حکایة السردار سمعتها مفصولة عن بعض العلماء الثقات نقلًا عن غيره و هي معروفة و من ذلك ما اشتهر من نیاحة الجن عليه- طاب ثراه- فی السردار المتوفی فیه بل و خدمتهم له و اخذهم العلوم منه».

درجه قصوای علم و عمل و ورع آن جناب به حدی بود که در آئینه حق‌نما از جناب مولانا السید دلدار علی- طاب ثراه- نقل است که در ایام عبور آن جناب به دیار فایض الانوار ائمه اطهار- علیهم السلام- از زبان سیدی باوقار از سادات اهل خطه که اسمش سید حسن و از سالها مجاور روضه مقدسه غروبی بود شنید که می‌گفت: اگر در این زمان جناب بحر العلوم دعوی عصمت نماید احدي را مجال قدح و جرح در آن نیست. و هم نقل است که در هنگامی که آن قبله زمان وارد مکه معظمه بود و در آنجا مراحل تفیه را طی می‌فرمود شخصی از بعض فضلای اهل سنت سوال کرد که این سید اگرچه اظهار مذهب اهل سنت می‌نماید اما معلوم نیست که از مذاهب اربعه سنتیان، کدام مذهب را اختیار کرده است؟ آن فاضل در جوابش گفت که این را نمی‌دانم ولی این‌قدر مرا معلوم و متفق است که اگر سید، مذهب خامس را سوای مذاهب اربعه اختیار نماید و در آن استدلال فرماید کسی از اهل تسنن به معارضه او اقدام نمی‌تواند کند و حق این است که فضائل و کرامات و خوارق عادات آن عالی‌جناب بیرون از حد و احصا است، اگر کسی استقصا خواسته باشد کتابی جداگانه باید نگاشت.

صاحب تحفة العالم به تقریب ذکر ساکنین نجف اشرف آورده: «سید جلیل المناقب عظیم القدر، سید محمد مهدی طباطبائی بروجردی، از اکابر فقهای زمان و اعاظم محدثین دوران و در جمیع علوم معقول و منقول وسیع الباع⁶²² و به جامیعت و تقوای فرید اصقاع⁶²³ بود. چند سال در حرمين شریفین مجاور و به مذاهب اربعه مدرس بود. بسا تحقیقات شریفه و مصنفات عالیه از مأثر قلم آن امام همام به یادگار است. در اواخر بهسب سمن مفترط⁶²⁴ و بیماری خفغان از افاده علوم و امانده، عزلت داشت و به مطالعه و تألیف بهقدر طاقت می‌پرداخت. چند سال قبل در همان مکان مقدس ارمید. اللهم ارحمه و احشره مع اولیائک الصدیقین». انتهی.

وفات آن جناب در سنہ اثنی عشرہ بعد المائتین و الاف واقع شد. عمر شریفتش تقریباً پنجاه و هفت سال بود. شعرای عرب و عجم در مرثیه و تاریخ فوت او قطعات و قصاید غرا انشا نموده‌اند. از آن جمله به یادگو بیت اقتصار می‌رود:

به سینه خون شد و بیرون ز چشم پر نم رفت

عجب غمی است که دل زین مصیبت جانکاه

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 341

سمی مهدی صاحب زمان ز عالم رفت

خرد چو سال وفات از تو جست با وی گوی

لفظ «وی» برای تعییه است که عدد آن را بر مصروعه اخیره می‌افزایند تا عدد منکور حاصل شود.

از جمله اولاد امجاد آن برگزیده رب عباد، جناب قدسی القاب ملانک آداب، عالی‌حضرت، مجمع علوم دینی و منبع معارف یقینی، آقا محمد رضا- علیه الرحمه- و یک صبیه مذرره که در حباله عقد جناب سید محمد، خلف اکبر جناب آقا سید علی طباطبائی بوده.

از مصنفاتش کما ضبطه میرزا محمود الطباطبائی فی كتابه الموهاب السنیة فی شرح الدرة المنظومة حيث قال بزر الدرة المنظومة و هو كتاب جلیل لم اقف له فی منظوم الاصحاب و غيرهم علی نظیر و عدیل، وقد نظم فی مدحها الفاضل الاکرم الشیخ محمد علی الاعسم- رح- ما يبلغ ثمانیة عشر بیتا اولها:

622 - وسیع الباع- کنایه از چیره‌دستی در دانش است.

623 - اصقاع- نواحی، اطراف.

624 - سمن مفترط- چاقی بیش از اندازه.

و له في الفقه: كتاب المصايب، و كتاب الهدایة اقتصر فيه على لب الفتوى لم يبرز منه الا القليل من الطهارة، و رسالة في مناسك الحج تنسّب إليه، و رسالة في تحريم العصير الزبيبي، و له اختيارات على الذخيرة حكاها بعض مشايخنا و إلى الآن لم اقف عليه، و له كتاب رجالي حق فيه أحوال جماعة من الرواية و العلماء يزيد على عشرة آلاف بيت، و له في الأصول شرح على الواافية لم يعمل مثله في البسط و التحقيق و نقل الأقوال و الأدلة على نمط رشيق إلا أنه لم يبرز منه الا القليل و من الفحول من اذ عن بانه لو تم لتم الأصول، و له فوائد في الأصول، جيدة مشتملة على فوائد جمة و مباحث مهمة، و الظاهر أنها كالمصايب منتظمة من الملقطات بين يديه بعد وفاته، و له مراثي في واقعة الطف ابتدائها:

فقد تزلزل سهل الأرض و الجبل

الله أكبر ماذا الحادث الجل

و له قصيدة بالغة في المناقب و المثلث ردا على بعض النواصي تبلغ مائين و خمسة و ستين بيتا، و له ردود باللغة على ابن حجر العسقلاني في انكاره القائم في قوله ما أن للسرداب آه، و مراثي جيدة في رثاء والده المرحوم و بعض أولاده و اجلة أهل عصره، و له قصيدة رمانية معروفة جيدة مليحة، و غير ذلك من الكلام المنظوم.

(2) السيد الأجل ميرزا يوسف التبريزى:

از اجله علمای دین است. فخر المجتهدين ملا آقا در بنیادی در اکسیر العبادات آن مرحوم را در تلامذه حضرت مجدد الشريعة آقا باقر بهبهانی- اعلی الله مقامه- شمرده.

نجوم السماء في ترجم العلما (شرح حل علمای شیعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 342

(3) الشيخ حسين المشتهر بابن النجف التبريزى [1151- 1251 هـ]:⁶²⁵

در اکسیر العبادات او را به این الفاظ ستوده: «الفاضل الكامل و العامل الثقة الاتقى المشتهر بكونه، صاحب الدرجات العالية و المقامات المتعالية، الشيخ حسين المشتهر بابن النجف التبريزى الذى كان من اجلة اصحاب السيد الأجل ذى المناقب الكثيرة و المفاخر الوفيرة المسمى ببحر العلم».

(4) محمد مهدي بن ابي ذر النراقي [1149- 1209 هـ]:

الراقي من الفقه الى اعلى المرافق.

از اکابر علماء و فقها بود. پیش علامه زمان ملا اسماعیل الخواجوئی تا مدت سی سال به تحصیل علوم و فنون اشتغال داشت و نزد بسیاری از علمای ماهرين تردد می فرمود. حاوی به جميع علوم سیما در فنون ریاضی از هندسه و حساب و هیئت و علوم ادبیه از معانی و بیان و غیر آن گردیده در علم تفسیر مهارت وافر و ملکه باهر پیدا نمود.

بالجمله جانب موصوف در فقه و حدیث از تلامذه آقا باقر بهبهانی- طاب ثراه- می باشد کما يظهر من مرآة الاحوال.

از تصانیف او است. کتاب معتمد الشیعه، و کتاب مناسک مکیه در احکام حج، و کتاب مشکلات العلوم که کتابی است عجیب مشتمل بر فوائد بسیار، و کتاب محرق القلوب در مصائب امام حسین- علیه السلام- و کتاب لوعات الاحکام، و رساله در فقه فارسی، و مثنوی طایر قدسی.

⁶²⁵ در اعيان الشیعه: «حسین بن محمد بن نجفی». و آل نجف اصلهم من تبریز. جاء جدهم «نجفی» الى العراق و سکن النجف و بنت زریته بها و هم بیت علم و فضل و تقوى و صلاح و زهد و نسک تغلب عليهم سلامه الصمیر حتى سار بضرب بهم المثل في ذلك فيقال اذا صدر امر من احد عن سلامه الصمیر: «رحم الله نجفا» (اعيان الشیعه، ج 27، ص 249).

(5) السيد علی بن السيد محمد بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزايری:⁶²⁶

در تحفة العالم مسطور است: «السيد الولی السيد علی بن السيد محمد: به مکارم اخلاق ظاهری و باطنی محلی و از صفات ذمیمه مبرأ، و در مجلس آرائی و رنگین صحبتی، گل همیشہ بهار و عالم از نکهت خلق او گلزار بود. به اکتساب کمالات صوری و معنوی و خصایل ستوده نفسانی ممتاز و در چشم

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 343

اعاظم و اعیان، چون مردم دیده به اعزاز، و در فهمیدن شعر فارسی و رسیدن به نیک و بد آن بی‌انیاز، و شعرای عصر در سخن‌سنگی او در اهتزاز بودند. اگرچه خود نمی‌گفت اما شعر درست و مستحسن را در مذاق او عجب تأثیری بود. هر روزه هنگام عصر، مجلس شعراء مانند مولانا قواس و مولی محمد جواد بن ملا مؤمن شمس- متولی مسجد جامع- که او نیز شاعری شیرین زبان و در فن تاریخ، زبده امثال و اقران بود، و سایر شعراء در منزل او منعقد می‌شد و هر کس آنچه خیال کرده بود به خدمتش می‌نمود و همگی رد و قبول او را مسلم می‌داشتند. در نجوم و استخراج تقاویم کواكب، دقیق‌بیاب، در هیئت و ریاضی، ثانی بطلمیوس و جاماسب، و در برآوردن خبی⁶²⁷ و احکام نجومی، مهر جهانتاب، و تا بود مدار استخراج در آن نواح به آن والا جناب بود. معرفة التقویم و رساله در اسطلاب و رساله در هیئت به خدمت او خوانده‌ام. چند سال قبل از این به ملء اعلی انتقال و اولاد از او مخلف نشد.»

(6) السيد طیب بن السيد محمد:⁶²⁸

برادر سید علی سابق الذکر است.

صاحب تحفة العالم آورده که: «عالمی عالی‌قدر و در اکثری از علوم، خاصه در نحو و منطق و بدیع، فضایل‌گستر بود. کسب فضائل از سید زین الدین- عليه الرحمة- نموده و در عراق و فارس و گیلان که همیشه مشحون به دانشمندان و اعلام‌اند، به فیض صحبت بسیاری از آنها رسیده. بغایت هموار و از عباد روزگار بود. در حایر حسین (ع) در حین محاورت به بهشت جاودان انتقال نمود. اللهم احشره مع الشهداء. اولاد امجاد او: سید جعفر، سید مهدی، سید محمد، سید اسد الله». ⁶²⁹

(7) مولانا آقا محمد بیدآبادی:⁶³⁰

بیدآباد از اعظم محلات دارالسلطنه اصفهان که بغایت معمور و به لطافت آبو‌هوا مشهور و مولد آن برگزیده رب غفور است که مرائب فضیلت‌ش کالشمس فی وسط النهار، آفاق را نورانی دارد و بی‌نیاز از اوصاف و بیان است کذا فی تحفة العالم. از تلامذه آقای موصوف سید اسماعیل بن نور الدین بن سید نعمة الله جزایری است که ذکرش خواهد آمد ان شاء الله تعالى.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 344

(8) مولانا العلامه المیرزا محمد مهدی بن ابی القاسم الموسوی الشهروستانی الحائری [1135-1215 هـ ق]:⁶³⁰

اصل وطن آن جناب شهرستان است به فتح شین معجمه و سکون هاء و فتح رای مهمله و سکون سین مهمله و تای دونقطه بالا قبل از الف و نون در آخر که از بلاد مشهوره خراسان و عجم است. بعد از آن مجاورت کربلای معلی اختیار فرموده در همان جای اقدس مدفن یافت. نسب شریفش به حضرت امام موسی کاظم- عليه السلام- می‌رسد. از جمله علمای کرام و فقهای عالی مقام بود. تحصیل علوم به خدمت شیخ یوسف بحرینی و دیگر فقها نموده و از ایشان اجازه روایت داشت.

در تحفة العالم مسطور است که میرزای موصوف «از اعظم اफاضل نامدار و علماء جلیل المقدار است. در تهذیب اخلاق و تکمیل نفس ناقص آنقدر کوشیده است که مزیدی بر آن متصور نیست.

شهرستان خلق عظیمش، سواد اعظم عالم ملکوت، و بحر بی‌کران در یانوالش، جر عه‌بخش سکان دیر ناسوت. معروف عموم اهالی روم و هند و ایران و به حاجت‌روائی مردم، یگانه دوران است ... با آنکه عمر او از هفتاد تجاوز نموده در عشر ثمانین بود، آثار

626 - تحفة العالم، ص 126.

627 - خبی- پنهان شده، مخفی، نهفته (معین).

628 - تحفة العالم، ص 127.

629 - تحفة العالم، ص 128.

630 - تحفة العالم، ص 186، مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 156.

شکستگی و هرم⁶³¹ از کلال و ملال⁶³² و ضعف قوای نفسانی و عنصری اصلا به او راه نیافرته بود ... در بدایت حال به شاهجهان آباد افتاده از تیه ضلال و زشتی اوضاع و احوال این دیار اطلاعی به کمال دارد. اصول کافی و تفسیر صافی را جمعی در خدمتش تلمذ می نمودند، من هم از مستفیدان آن محفل ارمانتند بودم». انتهی.

از جمله اولاد امجاد میرزای موصوف، میرزا محمد حسین معروف به آقا بزرگ بود که بعد وفات آن جناب وارد هندوستان شده و به حیدرآباد دکن هم رسیده.

وفاتش در سنه خمسه عشر بعد المائتين و الالف اتفاق افتاد و بعضی شعر اتأثیر وفات را در این مصراع یافته‌اند:

«از غیاب مهدی آل محمد آه آه»

آقا احمد بهبهانی در کتاب مرآة الاحوال به تقریب ذکر علمای کربلای معلی و ذکر سوانح سال یک هزار و دو صد و پانزده (1215) آورده که: «در آن اوان عالی جناب مقدس القاب فضائل مآب سلالة الاطياب، عمدة المحققين و زبدة المدققين، ملاذ فقرا و ملجاً ضعفاً، مرحوم مغفور میرزا محمد مهدی شهرستانی موسوی- طاب ثراه- در آن ارض اقسی به رحمت ایزدی پیوست و خار مصیبتش بر لهای عالمیان نشست. جنازه او را با ناله و آه در ایوان پیش روی شهدای سعدا در رواق شریف مدفون کردند.

تغمده الله بغير انه».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 345

(9) مولانا المیرزا محمد رفیع بن محمد شفیع مستوفی الممالک:

صاحب تحفة العالم آورده که: «میرزای موصوف از افضل اعلام و اکابر عالی مقام بود و در فنون علمیه- خصوصاً در معقولات- دستگاهی عالی داشت، و در خداشناسی و درویشی باین‌که در دنیا صاحب جاه خطیر بود شبه و نظیر نداشت. در اینجا فوتش مسموع شد».⁶³³

و نیز از کتاب مزبور مستفاد می‌شود که وطن میرزای موصوف بلده آذربایجان است.

(10) مولانا السيد عبد الكريم بن السيد جواد بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزائری [- 1225ھ. ق]:⁶³⁴

صاحب تحفة العالم آورده: «السيد العليم، ذو الفضل العظيم، السيد عبد الكريم بن سيد جواد فاضلی نحریر و عالمی بی‌نظیر و سرآمد پارسایان و عباد و سرخیل اصحاب مکرمت و سداد، در اکثری از علوم خاصه فقه و حدیث، امام همام، و در ریاضات و مجاهدات و قوت عبادات از کبرای اولیای عالی مقام از سن صبی تا حین رحلت که از شست متجاوز عمر یافت، در تحصیل معارف دینیه آبله پا، و در نشر علوم و حق طلبی به اعتلا، و بغایت کریم النفس و وارسته و بسی قانع و بی‌ساخته بود.

شرح کیفیت سلوک و ریاضات آن مجاهد را مقامی عظیم باید و تفصیل آن در حوصله تحریر نمی‌آید، و اگر در کلیات و آنچه نوشته می‌شود مسامحه نزود نیز دفترها به آن مشحون گردد.

بالجمله بعد از آنکه به سن چهار پنج سالگی رسید جد والای او سید عبد الله به تربیت او همت گماشت و او را به مرحوم سید زین الدین سپرد. خطی و سوادی به هم رسانده شروع به عربیت نمود.

بعد از استفاده مبادی از سید مبرور، آن والامقام خود به تعلیم او پرداخت. به سهل فاصله‌ای، آن بزرگوار رحلت نمود، خود به استعداد ذاتی و به قوت مطالعه و مذاکره و استفاده از بعض اعمام کرام به مراتب علیا ارتقا یافت. از ابتدای نشو و نما خلوت به

631 - هرم- رسیدن به نهایت پیری.

632 . کلال- رنجور و ناتوان گردیدن، ملال- تنگلی، دلتگی.

633 . تحفة العالم، ص 137

634 . تحفة العالم، ص 156

مزاچش غالب بود. از مرجعیت مردم حتی از مشاکلت⁶³⁵ و معاشرت اعمام و سلسله عالی‌شان خود نیز دامن کشیده گوشنهنشینی اختیار نمود و دربر روی مردم بسته به عبادت و حق طلبی بسر می‌برد. مدت‌ها به شراکت فرزند اکبر او، سید محمد، در

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 346

خدمتش استفاده نموده‌ام. در این ظرف ایام، هرگز ندیدم که از امور مسنونه⁶³⁶ از صوم و صلاة و دعوات مأثوره چیزی از او فوت شود و یا فعلی که در شرع، مذموم باشد از او سر زند. حتی در افعال مباحه نیز به احتیاط بود ... سالی یک مرتبه به زیارت ائمه عراق رفتی و چندی توقف نمودی و از علما و مجتهدين آن اماکن تکمیل کردی. از آقا محمد باقر بهبهانی و سید محمد مهدی طباطبائی بروجردی که از اعلام افاضل سمو المکان⁶³⁷ و سرآمد مجتهدين عالی‌شان بود، اجازه عامله تحصیل نموده روزگاری به عزت و احترام گذرانید. در سفر مشهد مقدس رضوی از استاد الحكماء، میرزا محمد مهدی خراسانی بهقدر فرصت استفاده حکمیات نمود اما آن بزرگوار را به تعلیم و تعلم حکمی و ریاضیات رغبتی نبود، اخباری مذهب و از فقهای ظاهر و در فتاوی بغایت محتاط بود. از قبول هدایا و احسان از مردم، حتی از کرام خلق از دوستان، احترازی تمام داشت و به لقمانی نان جوین که از بعضی اراضی موروثی به او می‌رسید می‌ساخت. و حق با او بود، چه برفرض محل هرگاه نفس بلندهمت تن به پستی دردهد و به تلاش بهقدر ضرورت گردن نهد، طریق تحصیل از وجوده ستوده در این جزء زمان نایاب و قبول ذلت و زبونی مقدور، کرام نه. و اگر از دنیاطلبی منظور جود و ایثار است به دیگران، سر همه سخاوتها، گذشتن از دنیا و گذاشتن آن چیزی است که در دست لثام خلق است به آنها.

مصنفات بسیاری در هر فن از متأثر قلم فیض‌شیم او بر صفحه عالم به یادگار است که متنزکر آنها نیست و اکثری بعد از برآمدن من از آن دیار تأثیف شده‌اند. تا من بودم شرحی مزجی⁶³⁸ بر الفیه ابن مالک در نحو نوشته بود و چند رساله در فقه که هریک را به موقع خود خوب نوشته بودند. دو سال قبل از وفاتش از وفور اشفاع استادانه مکتوبی در بنگاله از آن علامه رسید ...

... از آن معلوم شد که از شوستر به مشهد مقدس غروی انتقال و در آن مکان بابرکت و اعزاز مسکن گزیده، به احترام و اجلال به افاده و نشر علوم و رضاجوئی خالق متعال اشتغال دارد. یک سال قبل از این فوتیش مسموع شد که در آن روضه خلد مثال مدفون گردید. طوبی له و حسن مائب.

ولاد امجاد او: سید فاضل عارف سید محمد، سید علی، سید حسین، سید حسن».

مؤلف گوید که چون سال اتمام کتاب تحفة العالم یک‌هزار و دو صد و شانزده هجری است بنابر آن تقریباً وفات مولانا در حدود سنه خمسه عشر بعد الالف و المائتين بوده باشد. و العلم عند الله.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 347

(11) مولانا السيد عبد الرزاق بن السيد بهاء الدين بن السيد نور الدين بن السيد نعمة الله الجزائرى الشوشترى:⁶³⁹

فاضلی نحریر و زاهدی بی‌نظیر بود. قبلاً از استكمال کمالات به جوانی درگذشت. اگر فرصت یافته بود یکی از فضلای عالی‌مقدار و در سلک پارسایان نیکو اطوار بشمار آمدی. از او دو پسر مختلف شد:

سید محمد سمیع، سید ایوب.⁶⁴⁰

(12) العلامة تفضل حسين خان الكشمیری [- 1215 هـ ق]:⁶⁴¹

معروف به «خان علامه» است.

635 . مشاکلت- با همدیگر موافقت کردن.

636 . مسنونه- مطابق حکم شرع.

637 . سمو المکان- بلندقدر.

638 . مزجی- چیز اندک و بی‌قدر.

639 - تحفة العالم، ص 158.

640 - تحفة العالم، ص 158.

641 . فهرس اعلام الذریعة: «1235»، تحفة العالم، ص 363

در تاریخ معدن السعاده مسطور است که منشاً و مولدش دارالسلطنه کشمیر و لاہور و نشو و نما در شامجهان آباد و ذکر فضایلش در دیار شرقی مشهور خاص و عام. در عام معقول و منقول بھرہ وافی داشته و در جمیع علوم متداوله جامع گردیده. اگر او را معلم ثالث خوانند می‌شاید و اگر عقل حادی عشر دانند می‌زیبد.

سید عبد اللطیف خان که از دوستان و معاشران خان موصوف بود در *تحفة العالم* نوشت: «وی از اعاظم فضلای نامدار و سرآمد حکماء روزگار و در جمیع فنون علمی فاضلی بینظیر و علامه‌ای نحریر بود خاصه در حکمیات و الهیات، افلاطون عصر و ارسسطوی دهر می‌نمود. چندی در شامجهان آباد از خدمت علمای عصر و در بنارس از انفاس فیلسوف اعظم و امام اکرم، شیخ اجل، شیخ محمد علی حزین استفاده علوم نموده به درجه علیا و مرتبه بلند رسید. در حسن تقریر و بیان افادات، رشك چهچهه بلبل هزارستان در بهاران و حسرت‌افزای قهقهه کلک دری در کوهساران! شکفته طبعی او چون خنده سحرگاهی نوراگین، و جامع علوم اولین و آخرین، و در تشیع غالی و نور ولای ائمه اطهار- صلووات الله علیهم- از سیمای او لامع، و حدت ذهن و سرعت انقالش به متابه سیف قاطع، و مکارم اخلاق پسندیده ظاهر و باطن را جامع، و در تمامی این کشور، نور فضیلت او ساطع بود. به حاجت روایی مردمان، بی‌انیاز و نزد دانایان فرنگ و مردمان بافرهنگ، چون روح روان به اکرام و اعزاز مرحله می‌پیمود. و حق این است که مراتب فضائل و مناقب او را مقامی عظیم است. عمری و یک نیستان قلم

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 348

باید تا شمه‌ای از اوصاف او را نگارد! زبان عربی و فارسی و انگلیزی و رومی- که زبان علمی فرق فرنگ است و هرکس از فرنگیان را تأثیف کتابی منظور باشد به آن زبان تصنیف می‌کند و آن را «لاتینی» گویند، مانند زبان عربی نسبت به علمای عجم، زبان رومی را نیز در فرنگ همان منزلت است- و یونانی را نیکو گفتی و خواندی و نوشتشی، و به این سبب بسیاری از کتب حکمی فرنگ را به عربی ترجمه نموده است و خود نیز تأثیفات دارد. از آن جمله از متأثر فضائل اوتست:

شرحی بر مخروطات اپلونیوس،⁶⁴²

و دو رساله مدون در جبر و مقابله، یکی مشتمل بر حل جبری، و یکی متضمن حل جبری و هندسی.

و شرحی بر مخروطات دیونیپال و مخروطات سمن.

و در طی مباحثات و مطالعه آن قدر حواسی و تعلیقات بر کتب حدیث و فقه فریقین و حکمیات اسلامی و سایر علوم نگاشته است که احصای آنها عسیر⁶⁴³ و کمتر فاضلی را میسر شده است. سزا است که هند و هندیان به استظهار او دم از فضل و دانش زنند و به وجود او افتخار کنند و دیگر هر قدر فلک بگردد چون او دیگری را به عرصه ظهور نیاورد.

شمه‌ای از طور معاش و طرز سلوک او این است که یک پاس از روز برآمده از خواب برخاستی، جمعی از تلامذه که ریاضی خوان بودند می‌آمدند و استفاده نمودند تا نزدیک به ظهر، ایشان که رفته بودند، به دیدویاز بید انگلیسیه و احرائی کارهای که به او تعلق داشت می‌پرداخت و مردم رفت و امد می‌نمودند و گاهگاهی خود نیز بیرون می‌رفت، تا عصر که جمعی از تلامذه که به فقه امامیه مشغول بودند استفاده می‌کردند، و نماز ظهیرین را ادا می‌نمود، آنگاه قدری طعام می‌خورد، بعد از برداشتن سفره چند کسی که فقه حفی می‌خوانند حاضر می‌شندند و استفاده می‌کردند. شام که شده بود نماز عشائین را ادا و به کنجدی یکه و تنها که بجز کتب چیزی دیگر نزدیکی او نبود به مطالعه و خوض در مسائل دقیقه مشغول می‌شد تا طلوع صبح صادق، نماز صبح را ادا کردی و به خوابگاه رفتی، دو سه کس خوانند خوش‌آواز نوکر داشت، ایشان آمده باستهار و چهار تار به رامشگری و زمزمه مشغول می‌شدند تا به خواب می‌رفت. یک پاس خوابیدی و بیدار شدی. و بغير از آن یا کمرتبه طعام چیزی به دهن نمی‌گذاشت و شبها مژه برهم نمی‌نهاد. اطبا او را از این همه خوض در مسائل و کثرت مطالعه منع و زجر می‌نمودند و فایده نداشت ...

در جوانیها تأهل اختيار و یک فرزند- تحمل حسین خان- از او به وجود آمده آن ضعیفه درگذشت، دیگر روی زنی را ندید تا وفات نمود ... بجز سماع امری دیگر که منافی شرع باشد از او

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 349

ندیده‌ام و الحق تا به فیض صحبت او بودم، منافرات اوضاع این کشور چندان معلوم نمی‌شندن. اگرچه در خدمتش کتابی بخصوص خوانده‌ام لیکن به منزله استاد منتفق در هر جلسه آن‌قدر مطالب علمی و مسائل غامضه حکمی و نقلی از او استفاده کرده‌ام که حق ایادی و شکر نعم او به زبان طلاقت بیان و قلم مکسور اللسان ادا نگردد.

Apollonios- ریاضیدان مشهور حوزه علمی اسکندریه بود که در قرن سوم پیش از میلاد می‌زیست.⁶⁴²
عسیر- دشوار، صعب.⁶⁴³

و چون به امر وکالت از جانب مثل آصف الدوله رئیس بیمانندی مأمور بود اسباب تجمل و دورباش به اعلا درجه نیکوئی داشت اما بهطوری که شیوه دنیاداران- خاصه اعاظم هندوستان است- بر خود نبست⁶⁴⁴ و با ادای، سلوک برابری نمودی و به علم و فضل نیز افتخار نکردی و با پسترت بهترین طلبه به فروتنی و شکفته طبیعی بودی. چند سال قبل از این آصف الدوله او را به لکنهو طلب فرمود و نیابت خود را به تکلیف و اصرار به او داد. با آنکه مدام، کاره آن کار بود به نهج ستوده به تقدیم رسانید. مکرر می فرمود که از نیابت آنقدر به تنگ آدمهای که می خواهم سر به صمرا بگذارم! مرا با نیابت چه مدخل؟ و در میانه چه مناسبت؟ کسی که مقام عمر را به صحبت علما و فضلا و کتب دانشمندان به مطالعه و خوض در علوم بسر برده باشد با این مردم عوام که در این دولت جمعیت دارند چگونه تواند گذرانید؟ و در آن زمان نیز، حجاب و دربان و عمله نگاه نمی داشت. هر کس می خواست به او می رسید و به این سبب پیوسته در بارگاه او از ارباب حوايج، آمدوشد دشوار بود و چار و ناچار به مزاجرات آن کار صبر می نمود.

تا اینکه آصف الدوله جام تلخ مرگ از دست ساقی اجل نوشید و زمان دولت او سیری گردیده نوبت ریاست به برادر او نواب سعادت علی خان رسید. از آن کار استعفا و هر قدر نواب مذکور لجاج و ابرام نمود مقبول نیافتاد. باز به کلکته برگشته در خانه خود و گوشہ منزل خویش به کنجی نشست و دربر روی مردم بیگانه و ارباب دنیا که هجوم می آورند ببست و به مطالعه کتب و افاده می گذرانید تا در ابتدای سنه اربعه عشر بعد الاف و المائتين (1214) بیماری فالج و مالیخولیا عارض او گردید. اطبای هر فرقه معالجه می نمودند و همگی متفق الفظ بودند که از کثرت مطالعه و دقت در مسائل حکمی به این مرض مبتلا شده. و چون در کلکته از معالجه فایده ای مترتب نگشت به قصد تبدیل آبوهواء، رهگرای سمت لکنهو گردید. از بنارس گشته و نارسیده به لکنهو در هیجدهم شوال سنه خمسه عشر بعد الاف و المائتين (1215) به ملا اعلی انتقال نمود. حشره الله مع اولیانه الاطهار».

صاحب مفتاح التواریخ⁶⁴⁵ نوشت که: «از جمله مصنفات آن یگانه زمانه، یکی در هیئت حکمای

نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 350

فرنگ، و دو نسخه دیگر در صناعت جبر و مقابله. در عهد نواب سعادت علی خان به کلکته رفته هنگام معاودت ما بین کلکته و مرشدآباد به تاریخ پانزدهم شهر شوال سنه 1215 هجری درگذشت. شاه محمد اجمل الله آبادی در تاریخ وفاتش این قصیده نظم کرده، به حذف چند شعر در اینجا ثبت می شود:

شده چون فضل قادر قدوس	در هزار و دو صد و دوازدهم
asherf و انفس ذوات نفوس	خان عالی مقام والا جاه
زده بر کشور امارت کوس	آن تفضل حسین خان یعنی
رفت نامش ز هند تا حد روس	نایب آصف زمان گردید
که به ملکش نماند يك سالوس	آن چنان بندوست کرده به ملک
خور به دولتسرای او زد بوس	بعد چندی به ملک مشرق رفت
های شد مطلع جهان معکوس	گشت از شرق چون به جانب غرب
تیرهتر گشت این جهان عبوس	آفتاب شرف غروب نمود
مه شوال و ساعت منحوس	دو صد و یك هزار و پانزدهم
طالع روزگار شد منکوس	بود تاریخ ماه پانزدهم
بسوی ملک آخرت زد کوس	که به ناگاه آن عدیم المثل

644 . بر خود بستن- به خود نسبت گردن، بر خویشن بستن.

645 . مفتاح التواریخ نوشه توماس ویلیام بیل Thomas William Beale نگارنده مستوفی مالیاتی در استانهای شمال باختری هند بوده و در شهر اگرہ درگذشته است. این کتاب فهرست ماده تاریخها بهویژه زاد و مرگ پادشاهان اسلامی و فرزانگان و بزرگان همراه با یادداشت‌های تاریخی و ساختمانها و گزارش آن ساختمانها و رویدادها تا 1265 هـ می باشد و تاکنون دوبار چاپ شده است یکی در سال 1849 در اگرہ و دیگری در 1867 کانپور (فهرستواره کتابهای فارسی، ج 1، ص 657).

عالی در امید شد مایوس	یک جهان رفت بهر استقبال
صاحب ننگ و صاحب ناموس	مثل او گردش زمانه ندید
یکتاز اوستاد بطلمیوس	سر به شاگردیش فروبردن
از فلاطون و دیسقوریدوس!	در متانت دگر فطانت و فهم
چه صراح و صحاح و چه قاموس	بر زبان بود پاد او هردم
پیش رایش چو رای نامحسوس	رأی مشائیان و اشرافین
که ندیده به خواب کیکاووس!	داشت او در خزانه علم چنان
علم او پیش علم او چو دروس	بو على زمانه خود بود
بیشک و ربب چون محقق طوس	صاحب دین و صاحب اسلام
آه از گردش سپهر شموس ⁶⁴⁶ !	نیک و بد را نمی‌گذارد حیف
دارد از خاک گور هی ملبوس	آنکه بر فاقم ⁶⁴⁷ و سمور ⁶⁴⁸ نشست

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۳۵۱

با سر حیف و غم بگو افسوس.»

گر پرسند سال تاریخش

صاحب تحفة العالم آورده: «کهین برادر خان موصوف، سلام الله خان، نیز دانشمندی بی‌عیل و فاضلی عدیم السهیم است. در حجر تربیت آن بزرگوار نشو و نما یافته و از او استفاده علوم نموده است». ⁶⁴⁹

(13) الشیخ ابو علی بن محمد بن اسماعیل بن عبد الجبار بن سعد الدین الحائری [1159-1207 هـ]:

از متبحرین تلامذه آقا باقر بھبھانی است و به خدمت آقا سید علی طباطبائی- که ذکرش خواهد آمد- نیز تلمذ داشت. کمال تبحیر او در اصول فقه خصوصا در علم رجال از کتاب منتهی المقال او ظاهر و باهر است. چون شیخ مزبور به کنیت خود «ابو علی» معروف بود لهذا در اواخر کتاب مزبور در باب کنیتها ترجمه احوال خود را قرار داده و گفته که نسب من بنا بر آنچه پدرم ذکر می‌نمود بهسوی شیخ رئیس ابو علی سینا که شیخ فلاسفه اسلامیین است و استاد حکماء الهیین بود می‌رسد، و من در ماه ذیحجه سنّه یاک‌هزار و یک‌صد و پنجاه و نه (1159) هجری در کربلا متولد شدم و کمتر از دوازده‌ساله بودم که پدرم وفات یافت. مدتی به خدمت استادین خود آقا باقر بھبھانی و آقا سید علی طباطبائی به تحصیل علوم پرداختم مگر آنکه اکثر اوقات، تخلل⁶⁵⁰ در

646. شموس- سرکش

647. فاقم- حیوانی است از موش بزرگتر و سفید و دمش کوتاه و سردمش سیاه، پوستش بغایت سفید و ملایم باشد.

648. سمور- پستانداری است از رده گوشتخواران.

649. - تحفة العالم، ص 367.

650. تخلل- سپری شدن.

تحصیل واقع می شد به سبب انواع بطالت و تعطل⁶⁵¹ و سفر های مواضع احوال⁶⁵² و نهضت نمودن و فرود آمدن در آن. پس وقتی در حجاز بودم و سالی در یمن و گاهی در راه و زمانی در وطن. آری. لکل شیء آفة و لعلم آفات».

از مصنفات او است: «رساله در رد اخبارین موسوم به عقد اللئالی البهیة فی الرد علی الطائفۃ الغبیۃ،

دیگر ترجمه رساله مناسک الحج که از تأییفات آقا باقر بهبهانی- طاب ثراه- است به عبارت فارسی،

ترجمه رساله ای دیگر که در مناسک حج است از مصنفات آقا محمد علی خلف آقا باقر بهبهانی،

و رساله فارسی در طهارت و صلات و صوم که آن را از شرح مختصر نافع معروف به شرح کبیر انتخاب نموده و موسوم به زهر الریاض ساخته زیراکه شرح مزبور مسمی به ریاض المسائل است،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 352

دیگر رساله در ذکر واجبات حج و محرمات و مکروهات آن است که آن را هم از شرح مزبور اختصار نموده،

دیگر کتابی است که در آن رد مصنف نواقص الروافض نموده.

فرزند ارجمندش شیخ علی که او نیز از افضل عصر بود بر حاشیه کتاب منتهی المقال به مقام ترجمه پدر خود شیخ موصوف عبارتی نوشته که محصلش این است که: جناب شیخ، وقت معاوتد از سفر حج به خانه خود نارسیده در نجف اشرف در سنه سنت عشر بعد المائتين و الالف (1207) به دار البقا کوچ فرمود. قدس الله روحه.

14) السيد عبد الهادی بن السيد عبد الله بن السيد نور الدین بن السيد نعمة الله الجزائری الشوشتری⁶⁵³

در تحفه العالم مسطور است: «السيد المتأدب بآداب المبادى السيد عبد الهادی بن سید عبد الله:

به علوم معقول و منقول، فضائل مآب و در خیرخواهی عباد و انجاح مطالب کافه انام، سیدی عالی جناب است و در اکثری از فنون علمی، حلال غوامض حقایق، خاصه در فقه و حدیث که به استحقاق و استقلال فایق است. تا حال که عمر او به هشتاد ترقی نموده دمی از نشر علوم دینیه نیاسوده و بحمد الله که تا حین تحریر در حیات و مسند آرای بزم افاضت، و روزگاری به عزت و احتشام دارد. اللهم احفظه و احرسه اولاد امجاد او: سید نجم الدین، سید باقر، سید محمد علی».

15) مولانا السيد کاظم بن السيد محمد بن السيد نور الدین بن السيد نعمة الله الجزائری الشوشتری⁶⁵⁴:

در تحفه العالم مسطور است: «السيد الزاهد العالم السيد کاظم بن السيد محمد: وی از افضل زمان و سلاطه آن خاندان، به فضائل صوری و معنوی موصوف و به علم و تقویا معروف. از سن صبی تا در شوشتر بودم در اکثری از مباحثات با من دمساز و یار دلنویز بود. در سپهار فضائل و مناقب، مهر ضیاءگستر و در قوت ایمان و ریاضات، ثانی سلمان و ابا ذر است. سالهای دراز که با او محشور بودم هرگز فعلی که در شرع مکروه باشد از او ندیدهام. با وجود جوانی، دنیا و مستلزمات آن در نظر او بی قدر و بهما، و در مدارج درویشی و فقاعت کیشی به ذروره علیا است. در شوشتر طی مقدمات نموده روانه ارض

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 353

قدس کربلای معلی و در آن بلده خلد مثال از فضای نامدار و علمای عالی مقدار، اصول و فقه و حدیث را استفاده نموده به مراتب بلند رسید. پس از آنچه عازم خراسان و تا حین تحریر که زیاده از پانزده شانزده سال است، در مشهد رضوی از خدمت فیلسوف اعظم، میرزا مهدی، که از غایت اشتهاز بی نیاز از اظهار است به استفاده حکمیات و الهیات مشغول و صیت فضایلش در آن نواح بلند آوازه است».

16) السيد العلامہ میرزا محمد مهدی بن هدایة الله الموسوی الاصفهانی المشهدی الملقب بالشهید الرابع [1153-1218ھ ق]:

651 - تعطل- بیکار شدن، بیکار ماندن.

652 - احوال- ترسها و کارهای بیمناک.

653 - تحفه العالم، ص 122.

654 - تحفه العالم، ص 127.

نسب شریف‌ش به امام موسی کاظم- علیه السلام- می‌رسد. اصل وطن و مولد آن جناب بلده اصفهان است و به مجاورت مشهد رضوی منسوب به آنجای اقدس شد و همانجا شهادت یافت.

از اعظم علماء مشایخ نبلاء و فضلاً بود. مراتب فضیلت‌ش كالشمس فی وسط النهار هویدا و آشکار است و مستغنى از اظهار، و تحصیل علوم از عظماء مشایخ مانند آقا باقر بهبهانی و زبدة المحدثین شیخ مهدی فتوی- طاب ثراهما- فرموده.

از تصانیف شریفه‌اش شرحی است بر کتاب دروس شهید اول- علیه الرحمة- که بین العلماء مشهور و متداول بین الجمهور است.

میرزا موصوف از جناب سید محمد حسین بن ملا صالح که در اصفهان شیخ الاسلام و دخترزاده مولانا آخوند مجلسی- علیه الرحمة- است نیز روایت دارد.

قصه شهادت آن جناب بنا بر آنچه در تذكرة العلماء مرقوم است این است که: نادر میرزا نبیره نادر شاه، مشهد مقدس را در تحت حکومت خود داشت. چون فتحعلی شاه قاجار بر او خروج نموده مشهد مقدس را محاصره کرد نادر میرزا دروازه قلعه را بند ساخت. روزی چند بیرون این گشت. پس اهل مشهد را از جهت بند شدن دروازه اذیت بسیار رسید. لاجرم استغاثه به میرزا موصوف آوردند. میرزا پیام به نادر میرزا فرستاد که با اهل محاصره صلح کن و دروازه را بگشا که این همه به جان رسیده‌اند.

نادر میرزا قبول نکرد. آخر کار جناب سید امر فرمود که تا بعضی از اهل مشهد بدون اجازت نادر میرزا آن دروازه را گشاند. چون نادر میرزا بر این معنی مطلع شد گمان کرد که سید با اهل محاصره سازش داشته ایشان را به جهت محاصره طلب داشته است. فی الفور به خشم آمده با شمشیر بر هنر پیش میرزا رسید. گویند که میرزا آن وقت در صحن مشهد مقدس به تلاوت قرآن مجید مشغول بود.

پس نادر میرزا گفت: ای سید! تو دشمن ما را به محاصره ما و حکومت، اینجا طلبیدی؟ فرمود که

نجم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 354

من هرگز چنین نکردم. نادر میرزا قبول نداشت و به همان صحن مقدس به چند ضرب شمشیر او را مجروح ساخت. مردمان از عقب آمده آن ملعون را دور کردند و به همان جراحتهای کاری که داشت روز سوم از این دار فانی به نعیم جاودانی رحلت فرمود. بعضی گویند که آن ملعون همان ساعت آن جناب را شهید نمود و خود از قلعه بیرون رفته راه فرار پیمود تا آنکه اهل محاصره او را به دست آورند و به قتل رسانیدند. مدفن آن جناب پشت سر مرقد منور حضرت امام رضا- علیه الاف التحیة و الثناء- واقع است. مسموع شد که اولاد آن جناب میرزا هدایة الله و میرزا جواد و میرزا داود که هر سه مجتهد و عالم وقت خود بودند، تصانیف اینقه از ایشان به یادگارند. و از فرزندان میرزا هدایة الله موصوف، میرزا عسکری و جناب میرزا هاشم بودند که اقامت جمعه و جماعت در مشهد مقدس به ذات والاصفات ایشان بود.

(17) سید ابو تراب بن سید عبد الله بن نور الدین بن العلامه السيد نعمة الله الجزائری الشوشتری:⁶⁵⁵

در تحفة العالم مسطور است که سید موصوف «در مبادی علوم و فقه در سلک خواص، در شوشترا به تدریس و امامت در یکی از مدارس و مساجد جزء اختصاص دارد. اولاد او: سید عبد الله و سید زکی».

(18) اسماعیل بن مرتضی بن نور الدین بن السيد نعمة الله الجزائری الشوشتری:⁶⁵⁶

از افضل اعلام و علماء ذوى الاحترام بود.

صاحب تحفة العالم که از جناب سید تلمذ داشته حالش به تفصیل نگاشته در اینجا به‌قدر ضرورت ثبت افتاد: «السيد الجليل، الزاهر النبيل، السيد اسماعيل بن السيد مرتضی: قلم از اوصاف کمالش به عجز و انکسار اعتراف دارد. حاوی انواع فضائل و نقاوه انتقیای کامل، مهر منیر فلک مجد و علا و اختر تابان آسمان علم و تقوّا، در علوم عقلی و نقلی، امام همام، و از افضل علماء اعلام است. در شوشترا فقه و حدیث را از والد بزرگوار خود استفاده نموده روانه اصفهان و در آن بلده مدت پانزده شانزده سال از علمای آن زمان مانند قدوة الحكماء و اسوة العرفاء آقا محمد بیدآبادی و سایر مشاهیر فضلاً تکمیل نمود به اوج فضیلت صاعد گردید و به مقامی که بایست رسید ...»

655 - تحفة العالم، ص 124.

656 - تحفة العالم، ص 128.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 355

پس از آنچه به شوستر بازگشت، و هنوز والد بزرگوارش در حیات بود که به تدریس و ارشاد مشغول شد. در سخن گفتن و حسن تقریر، بلبل هزارستان، و شکفتگی طبعش، رشك گلهای بی خزان است.

گوی سبقت از همگان و افضل با نام و نشان ربوده و به صیقل سعادت و ریاضت، زنگ کلفت از آئینه خاطر زدوده.

بعد از چندی که والدش به ملا اعلی بالگشا گردید، امامت جمعه و جماعت به التماس جمهور انام به او رسید و روزگاری به هدایت مردم و تدریس و ایصال گمگشتنگان بادیه ضلالت به جاده مستقیم، به کمال عزّت و منزلت داشت.

پس از مدتی مديدة در ران چپ او دملی به هم رسید و مدت پنج شش ماه بزرگ می‌شد و سر و انمی‌کرد و نرم نمی‌شد. از شدت وجع⁶⁵⁷، آن بزرگوار بی‌قرار و از حرکت عاجز و بر بستر بیماری افتاده بود. استادان ماهر به روادع⁶⁵⁸ و سایر تدبیر معالجه می‌کردند اما فایده‌پذیر نبود. بالاخره یکی از جراحان نادان، بی‌تحاشا در آن نیشتر دوانید که به یکی از رگهای مفصل رسید و آن رگ منقطع گردید.

بعد از رنج بسیار که چند ماه دیگر به یک پهلو افتاده و چرك و ریم از آن جاری بود التیام یافت اما پا به زمین نمی‌رسید و بی‌اعانت چوگان⁶⁵⁹ که در زیر بغل گرد قدر بر راه رفتن نبود و دیگر هرچه تدبیر نمودند، حتی جراحات فرنگ را که در این پیشنه شهره آفاق‌اند از بصره طلب داشته معالجه‌ها کردند، سودی نبخشید و همچنان آن پای، کوتاه و عاطل ماند. آن بزرگوار بعد از این بليه از وسائل دنيوي بالمره معرض و به افاده علوم هم چندان التفات نکرد. در گوشه منزل خویش خمول و انزوا را پستنید و به اين سبب آن اشتهاري که فرومایه‌تران از منزلت او را به وسیله خودنماني ميسر آمد، خدمتش را حاصل نشد. به اين هم اكتفا نکرد، از شوستر قطع عاليق کرده روانه عتبات عرش درجات و در کاظمين. عليهما السلام- و سایر روضات بهشت تمثيل به معاهش را افضل و اختيار کامروا است. اللهم بارك بعمره و فضله. اولاد امجاد او: «سید عزيز الله، سید نعمة الله، سید مرتضى، سید صادق، سید مصطفى» انتهى

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 356

(19) السيد محسن بن السيد ابو الحسن عبد الله بن نور الدين بن نعمة الله الجزائر الشوشتري:

در تحفة العالم مسطور است: «ذو المكارم و المحسن، السيد محسن بن السيد ابو الحسن: به حكم وراثت، ملاذ الاسلام و به مكارم اخلاق، سيدی عالی مقام و مرجع اکابر عظام، و در نظر اکابر سلاطین باشونکت، چون نور دیده به احترام است. بهقدر فرصت، کسب فضائل و تحصیل علوم از سید زین الدین و والد بزرگوارش نموده فطانت و ذکائی عالی دارد. مجمع اخلاق فاضله و متطلق به اوصاف شریفه، مجلس‌آرایی و طلاقت لسان او مشهور عالم و در ارجام پروری، زبده اولاد آدم. در نوشتن مراسلات عربی، فصیح عهد و در شفابخشی به سائلین و محتاجین، مسیح مهد است. مکاتباتی که از جانب خود و والدش و بعض امراء آن نواح به موالين عرب نوشته، بلاغت‌آموز مستعدان آفاق، و الحق در انشای عربی، کلامش باطمطرائق است. منصب جلیل شیخ الاسلامی از سلاطین عصر و از پیشگاه شهنشاه خجسته‌اخلاق دیندار، فتحعلی شاه قاجار، به او مفوض است و به آئین ستوده به تقدیم می‌رساند.

در عهد والدش شوق طوف حرمین، او را گریبانگیر شده به آن سعادت عظمی بهره‌ور گردید. با ارقاب و بنی اعمام، خصوص با راقم آثم⁶⁶⁰، عاطفتی تمام دارد. در ابتدای جلوس این خدیو بی‌همال، خود به اردوی کیوان‌پوی ارتحال و پادشاه ذی جاه به اعزاز و اجلال او کوشید. تا در آنچه بود مقرب بزم حضور و مراحم شاهانه درباره او به جلوه‌گاه ظهور می‌رسید و وظیفه معدت به حسب‌الاستدعای او به جهت سادات نوی الارحام و طلبه از مصدر جاه و احتشام معین گردید.

اولاد امجاد او: «سید ابو الحسن معروف به سید آغاي، سید محمد رضا، سید محمد حسين، سید عبد الكريم». انتهى نقلًا من تحفة العالم.

657 . وجع- رنجوری، دردمندی.

658 . روادع- داروهانی که موجب قبض و تنگ گردانیدن عروق عضوی شوند نا مواد عفونی و خارجی نتوانند در داخل عضو راه یابند (معین).

659 . چوگان- عصا.

660 . تحفة العالم، ص 155.

661 . آثم- گناهکار، مجرم، عاصی.

(20) مولانا السيد محمد بن عبد الكرييم بن جواد بن عبد الله بن نور الدين بن السيد نعمة الله الجزائرى الشوشترى:⁶⁶²

صاحب تحفة العالم آورده: «السيد الفاضل الاولحد، العارف الكامل الموحد، السيد محمد بن سيد عبد الكرييم، حرسه الله، سلاله اين خاندان و يادگار آن افضل ذیشأن، مظهر انوار باری و مظهر لمعات

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 357

کردگاری، گوهر شاهوار دریای عرفان و از اعلام افضل اصحاب ایقان، فضائل ظاهر و باطن را جامع و نور شهود از سیمای او لامع است. از ایام رضاع، آثار رشد و بزرگی از ناصیه او پیدا بود و به این سبب والد بزرگوارش خود به تعلیم او رغبت و به عمر چهار پنج سالگی شروع به تعلیم نمود و در دو سال صاحب خط و سواد و راغب به هدایت و ارشاد شد. کتب بسیاری از نظم و نثر خواند و به رسائل صرف و نحو مشغول شد. در حدت ذهن و سرعت انتقال تا این زمان کسی را مثل او ندیده ام. به خدمت والد خود به تحصیل علوم چنان مستغرق بود که به دنیا و مستلزمات آن، حتی به ارتکاب بعض از سنته ضروریه بشری، التفات نمی نمود و به التماص والدین، به اقل ما یقعن اکتفا می فرمود. در سن هشت سالگی به اشاره والدش به تجوید قرائت قرآن مشغول و حسن قرائتش مرغوب اسامع⁶⁶³ گردید و در اندک زمانی آنقدر از علوم مختلفه و فنون متعدد⁶⁶⁴ به مطالعه او درآمد که کمتر کسی از محصلین را میسر آمده باشد ...

بالجمله آن عالی جانب بعد از آنکه از والد نیک اختر و علمای نواح شوستر فقه و حدیث و باقی علوم عربیت را فراگرفت روانه عتبات عرش درجات گردید. در آن وقت مرحوم میرورش، اخوی، سید محمد شفیع در ارض اقدس کربلا مجاور بود. از ورود او مطلع شده او را به خانه بردا و به جهت تربیت و تعلیم او به خدمت مشاهیر فضلا، مانند آقای معظم و میر سید علی طباطبائی⁶⁶⁵ مشهور به کوچک که از افضل زمان و به فقه و حدیث و اصول، سرآمد امثال و اقران است، سپرد. اسباب ما یحتاج از کتب مدونه مبسوط در هر فن و سایر ضروریات به جهت او سرانجام و به تربیت او کوشید. او نیز در آن شهر روان پرور خلد مثال از فیض انفاس آن بزرگواران به مرتبه کمال رسید و به فضیلت، شهره آفاق گردید.

النّة تأليفات شایسته داشته باشد که مرا معلوم نیست. پس عود به شوستر نموده انجمن آرای محفوظ افادت گشت. به خلاف سلیقه فقهای ظاهر و والد میرورش، به امید اینکه کفايت شر مظلومان از ظلمه نماید، باحکام و اعیانی که کمال آداب را مرعی می دارند آمد و رفت دارد. در صفاتی طینت و صافی طوبیت و وسعت مشرب از نوادر روزگار، و از عوام و فرمایگان بغایت متفرق و بیزار است. بعض مسایل مشروعه و حکمی را با مشاهدات و عقاید صوفیه انتطبق داده به مذاق عرقاً و ارباب تحرید رغبته عظیم دارد و در اصلاح و تزکیه نفس، آن قدر مبالغه و التفات می نماید که زبان از بیان آن قادر است. شنیدم که در سفر حجاز بعد از ادراك سعادت زیارت حرمین در مراجعت به کربلا- که یکی از بنادر سواحل دریای عمان واقعه به دوشه منزلی بصره و مجمع اکابر علمای عame است- افتاده با فقها و فضلای آن بلد، مناظرات بسیاری نموده و بر همه غالب آمده است. حالیه در شوستر به والا محکمه

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 358

666

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری) ، متنج 1 ،
358 ص

جد عالی مقام، به نیابت ملاذ الاسلام، رائق مهمات و مرجع انام، به افاده و حق طلبی، روزگاری به آسایش و انتظام دارد. یاک پسر از او به وجود آمده است: سید محمد شفیع».

(21) مولانا حیدر علی بن عزیز الله بن محمد تقی بن محمد کاظم بن عزیز الله بن آخوند محمد تقی المجلسی الاصفهانی⁶⁶⁷طنزی⁶⁶⁸ العاملی [1146-1214 هـ].

662 . تحفة العالم، ص 159.

663 . اسماع- گوشها.

664 . متنه پراکنده، متفرق.

665 - تحفة العالم: «بیههانی».

666 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.

از تألیفات او که به نظر جامع اوراق رسیده اجازه‌ای است که برای فرزندان خود- ملا محمد علی و ملا کاظم و ملا محمد تقی و ملا عزیز الله و ملا صالح- و برای پسر عم خود- ملا حسنعلی- نوشته و فی‌الجمله مبسوط است و آن را منتخب از اجازه کبیره شیخ یوسف بحرانی که معروف به لوله البحرين است نموده و در آن نسب خود مع اقارب و اولاد و احفاد و اجداد خود را هم مذکور ساخته.

ولادتش به روز سهشنبه هجدهم ماه رمضان سنه ست و اربعین بعد الالف و المائة [1146] واقع شده و فراغ از تحریر اجازه مذکوره یوم الجمعة هجدهم محرم سنه خمس بعد المائتين و الالف [1205] اتفاق افتاده.

در کتاب شذور العقیان در ترجمه ملای موصوف آورده که: «او از فضلای معروف و عالم و فقیه و منشی و ادیب و حافظ و ماهر بود».

وی ذکر مشایخ خود را در ضمن اجازه مزبوره بین نمط آورده: «اجاز لی الفاضل العلامة السيد المكرم شيخنا العظم، الامیر عبد الباقی بن المرحوم المغفور العلامة امیر محمد حسین بن بنت الحق العلامة المولی محمد باقر المجلسی، و ابن الفاضل الامیر محمد صالح بن الامیر عبد الواسع الحسینی- قدس الله ارواحهم- روایة جمیع الاخبار الماثورة و الادعیة المشهورة و غير المشهورة بل اجاز کلما اجازت له اجازته، و ساغت له روایته من کتب الادعیة و الاخبار سیما الكتب الاربعة و بحار الانوار و الصحیفة السجادیة و سائر الصحف و کتب الآثار و جمیع ما صنف فی الاسلام من مصنفات الخاص و العام من فنون العلم من التفسیر و الحديث و الدعاء و الرجال و الكلام و الاصولین و فروع الفقه و التجوید و المعانی و البيان و البدیع و الصرف و النحو و اللغة و المیزان و غيرها مما له مدخل فی علوم الذین و الایمان، بل کل مقرراته و مسموعاته و مجاراته و مناوراته و اجازاته بحق اجازته من مشایخه الكرام منها ما اخبره قراءة و سماعا و اجازة استاده العلامه و والده الفهامة، شیخ الاسلام و المسلمين، الامیر محمد حسین المزبور عن جم غیر من مشایخه العظام، منهم: جده العلامه عن

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 359

الام و جد جدی الفاضل میرزا محمد تقی ايضا، غواص بحار الانوار، رئیس الشیعه و مروج الشیعه، خاتم المجتهدین، آیة الله فی العلمین، المخرج من کنوز المعرف و الحقائق نفایس الجوادر، المؤید بالتأیید القدسی، المولی الجلیل محمد باقر المجلسی عن عدة من مشایخه العظام و الفضلاء الكرام، منهم: والده العلام و الحبر المدقق الفهام المولی محمد تقی بن المجلسی الاصفهانی، و منهم: شیخ الفاضل حسنعلی التستری، و سید الحكماء الامیر رفعی الدین الثنائی، و الحبر العلام محمد قاسم القهائی، و العالم الصالح المولی محمد شریف الروید شتی، عن العالمین الفاضلین الغنیین عن التوصیف بهاء الملہ و الدین محمد بن حسین بن عبد الصمد الحارثی و المولی عبد الله بن الحسین التستری».

آقا احمد بهبهانی سبط استاد الکل در کتاب مرآة الاحوال جهان‌نما آورده: «عالی‌جناب فضائل مآب، علامه فهامه، میرزا حیدر علی که قلم از اوصاف کمالش به عجز و انكسار معتبر است، حاوی انواع فضائل و نقاوه انتیاگی کامل در علوم عقلی و نقلي، امام همام و از افضل علمای اعلام بوده است و در دارالسلطنه اصفهان مدنی مرجع خاص و عام و مل جاء کافه انام بود و در حفظ انساب سلسله علیه خود مهارت تامه داشتند در این اوقات به سرای جاودانی ارتحال فرمود و پنج پسر و دو دختر از ایشان مخلف شده است. اما پسرها: یکی عالی‌جناب میرزا محمد علی که از صبیه جناب میرزا ابو طالب عم آن مرحوم است. و چهار دیگر: میرزا محمد کاظم، و میرزا محمد تقی، و میرزا عزیز الله، و میرزا محمد صالح ملقب به آقابزرگ است. و دو صبیه از جلیله دیگر که دختر عالی‌جناب غفران‌مآب آقا محمد هادی بن آقا محمد علی بن بن الفاضل العلامه المولی محمد صالح مازنرانی متولد شده‌اند».

(22) مولانا آقا محمد علی بن آقا باقر البهبهانی [1144-1216 هـ ق]:⁶⁶⁹

از مشاهیر فقها و علماء بود.

در کتاب منتهی المقال مسطور است که: «آقا باقر بهبهانی را دو پسر متقدی و پرهیزکار و ثقہ و عالم و عامل‌اند، لکن پسر بزرگ که آقا محمد علی است در دقت نظر وجودت فهم و صفاتی ذهن به درجه غایت و مرتبه نهایت رسیده و در سایر علوم از اصول و تفسیر و تاریخ و عربیت و فقه و رجال و حدیث به حد کمال فایز گشته».

ولادتش در کربلا معلى در سنه اربع و اربعین بعد مائة و الف [1144] واقع شد و به خدمت پدر خود در ایام اقامتش در بهبهان مشغول تحصیل علم ماند. بعد از آن همراه آن جناب به کربلا آمد و

667 . متن: «النظیرى».

668 . مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 73 . 669 . تحفة العالم، ص 177، مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 112

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 360

سالی چند در آنجا مصروف درس و تدریس و افاده و تصنیف ماند. پس بهسوی کاظمین رفت و مدتی در آنجا قیام نمود. الحال در دیار عجم تشریف دارد».

سید عبد اللطیف خان شوشتاری در تحفه العالم به تقریب ذکر باشندگان بلده کرمانشاهان آورده که: «از اعلام آن شهر بود فاضل علامه آقا محمد علی بن آقا محمد باقر بهبهانی سابق الذکر که از افضل نامدار و از غایت اشتهرار بینیاز از اظهار است. محقق عالی‌شان و عالمی با نام و نشان است. امامت جمعه با او بود. از اصول و فروع مذاهب اربعه عامله اطلاعی به کمال داشت. رسائل بسیاری به قلم موهبت رقم در رد و قدح آن مذاهب نگاشته که هریک فنون بلاغت را جامع و در نظر خصم بداندیش، سیف قاطع است. در آن شهر به اجلال و اکرام، اوقاتی به آسایش و انتظام داشت. الشقلی خان حاکم آنچا در تعظیم و توفیر او به اقصی الغایة می‌کوشید و در اجرای حدود و اوامر و نواهی، تسلطش به کمال بود. شرحی مبسوط بر مفاتیح مولانا محسن دارد و در فن عبادات و اخلاق بسطی عظیم داده است و بغايت منقح نوشته است. جمعی به مباحثه آن و جمعی به خواندن معلم الاصول و من لا يحضر به خدمتش مشغول بودند و من در آن مجالس از مستفیدین بودم. به من عاطفت بسیاری داشت و از سرعت انتقال من وجد می‌نمود و تا من حاضر نمی‌شدم لب به افاده نمی‌گشود».

از رساله ملا حیدر علی مجلسی ظاهر می‌شود که والده آقا محمد علی عمه آقا سید مهدی طباطبائی بود و او تا سنه خمس و مائین و الف که تاریخ اتمام رساله است به قید حیات بود. و الله یعلم.

آقای مذکور چهار اولاد ذکور داشت که به زیور صلاح و سداد و فضل و رشد متصف بودند:

آقا محمد جعفر، آقا محمد اسماعیل، آقا محمود، آقا احمد که در سنه 1222 به بlad هندوستان آمده بود.

از جمله تصانیف آقا محمد علی موصوف رساله‌ای است در حلیت جمع میان دو زن فاطمیه، و رسائل خمسه در مناسک حج، و کتاب مقام الفضل که در آن مسایل دقیقه و رسائل رشیقه را جمع کرده، و حاشیه بر کتاب مدارک، و شرح مفاتیح که هر دو ناتمام مانده، و چند جزء در تحقیق احوال رجال، الى غير ذلك من الرسائل.

(23) آقا عبد الحسین بن آقا باقر بهبهانی الحائری:⁶⁷⁰

جامع علوم و کمالات صوری و معنوی و مستجمع صفات ظاهری و باطنی بوده فضل و کمالش به درجه‌ای رسید که والد نامدارش استاد الكل در حیات خود ارجاع مسایل برای دستخطا به وی می‌نمود و مدار المهام این رتبه والامقام می‌بود.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 361

آن جناب بعد وفات پدر و برادر خود مدتی بسیار در حیات بود.

فاضل امجد آقا احمد بن آقا محمد علی که برادرزاده آن جناب است در کتاب مرآة الاحوال می‌فرماید: «عالی‌جناب مقدس و معلی القاب، فضائل و کمالات اکتساب، علامه الزمان، وحید الدوران، مجتبه بن نظری و فقیه روشن ضمیر، جامع المعقول و المنشوق، حاوی الفروع و الاصول، المبرا من کل شین، ذو المناقب و المفاخر، آقا عبد الحسین بن آقا محمد باقر- مد ظله العالی- عم بزرگوار فقیر، فاضلی است نحریر و عالمی بی‌نظری، سرآمد پارسیان و عباد، و سرخیل اصحاب مكرمت و سداد است و در اکثری از علوم، خاصه فقه و اصول، امام همام، در مجاهدات و ریاضات و قوت عبادات از کبرای اولیای عالی‌مقام، و بغايت کریم النفس و وارسته و بسی قانع و بی‌ساخته است.

شرح کیفیت سلوک و ریاضات آن مجاهد را مقامی عظیم باید و تفصیل آن در حوصله تحریر نمی‌آید. اگر شمهای بهطور علمای نبیادار رفتار و با اعظم هر دیار رسم مراسلات و مکاتبات را برقرار می‌داشت و متوجه امور فقراء و خیرات و میراث می‌شد ظاهر آن است که نام آن عالی‌مقام در اشتهرار، فایق بر اکثر علمای اعلام می‌شد و لکن به چهت ازروا و گوشگیری و گریختن از معاشرت- حتی امامت جمعه و جماعت- به حدی رسیده است که اغلب ناس به نام آن زیده انام مطلع نبیستند تا به مقدار فضیلت چه رسد.

ولادت باسعادت او ظاهرا در بلده بهبهان اتفاق افتاد⁶⁷¹ و در خدمت جد بزرگوار، علوم شرعیه را استفاده نموده و در عصر آن مرحوم، مرجع انام در اخذ فتاوی و احکام شد، و اجازه مبسوطه به ایشان دادند و مردم را به رجوع و استفنا از خدمتش حکم

670. مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 127.

671. مرآة الاحوال: «ولادت باسعادتش ظاهرا در کربلا معلی اتفاق افتاد».

فرمودند. پس از آنکه والدش به رحمت ایزدی پیوست، بندگان وحید الزمان میرزا محمد مهدی شهرستانی، و جناب مستغنی الالقب آقا میر سید علی طباطبائی با سایر علماء و مؤمنین از خدمتش خواهش نمودند که در مقام آن جنت‌مکان به نماز مشغول شوند. بعد از الحاج بسیار چند روزی مشغول شد و خلق به رغبت تمام حاضر می‌شدند. چون مدت دو ماه تقریباً گذشت موقوف نمود و فرمود که امامت مقامی است عظیم و تحمل آن بر من مشکل است».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 362

(24) مولانا السيد علي بن محمد علي بن ابي المعالي الصغير بن ابي المعالي الكبير الحسنى الحسينى الطباطبائى الحالى [1161-⁶⁷²: 1231 هـ. ق]

نسب اشرفش از طرف پدر به ابراهیم طباطبا که از فرزندان حسن مثنی بود و از جانب مادر به فاطمه بنت سید الشهاده - عليه السلام - می‌رسد. والد نامدارش سید محمد علی معروف به آقا سید بود و خواهر آقا باقر بهبهانی را به عقد خود داشت که مادر جناب ممدوح است. و جد آقا سید، فاضل خیر، امیر ابو المعالی ملقب به کبیر که داماد ملا صالح مازندرانی بود سه پسر داشت، سوم ایشان ابو المعالی صغیر که ملقب به کوچک بود والد آقا سید بود، و یک دختر که در حاله ملا رفیع جیلانی مشهده بود.

بالجمله چون مادر آقا باقر - طاب ثراه - نیز دختر ملا نور الدین بن ملا صالح مازندرانی بود و مادر ملا نور الدین و نیز مادر ابو المعالی دختر ملا محمد تقی مجلسی بود، به هر دو وجه، نسب صاحب ترجمه از جانب مادر به ملا محمد تقی مجلسی می‌رسد و به همین وجه در تصنیف خود تعبیر از او به لفظ «جد» نموده. و نیز از جمله مدارج قرب و اختصاصش به جناب آقا باقر آن است که صبیه آن جناب را در عقد تزویج خود داشت. و از جناب آقا و دیگر علماء کبار اجازه روایت احادیث دارد.

سید عبد اللطیف خان شوشتری در تحفة العالم به تقریب ذکر علماء عراق آورده: «دیگر فاضل علماء عالی‌شان میر سید علی مشهور به «کوچک» که صیت فضیلش در صماخ⁶⁷³ فلک کجین و ساحت غبرای⁶⁷⁴ زمین پیچیده، مستغنى از اظهار است. شرحی ميسوط بر مختصر النافع دارد، به طمطران نوشته است که مقدار فضل او از آن ظاهر و هویا است. به تدریس آن مشغول بود. گاهگاهی من هم حاضر بودم و می‌شنیدم. دقت بسیاری فرموده، اصل و مأخذ مسائل را نوشته، به موقع خود بی‌نظیر است، و از عزلتگزینان و خلوت‌طلبان است».

صاحب منتهی المقال بعد توصیف آن جناب آورده که: «ولدت شریفش در مشهد کاظمین به تاریخ دوازدهم ربیع الاول سنه احدی و سنتین و الف و مائة (1161) اتفاق افتاد. در ابتدای حال به خدمت آقا محمد علی ولد آقا باقر بهبهانی اشتغال به تحصیل می‌نمود. پس با تلامذه‌اش که در عمر بزرگتر و در تحصیل قیمت‌تر از آن جناب به مدت بسیار بودند شریک درس شد و در اندک زمانی بر همه ایشان سبقت و ترقی حاصل کرد و به خدمت خال خود آقا باقر - طاب ثراه - به تحصیل علم پرداخت، و به مدت قلیلی به تصنیف و تدریس مشغول شد».

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 363

مؤلف گوید که از تصنیف مشهوره عالیه او است:

۱- شرح مختصر نافع مسمی به ریاض المسائل و حیاض الدلائل که کتابی است بغايت ميسوط و ایراد اخبار و اقوال به استیعاب⁶⁷⁵ تمام به نهایت خوبی نموده که از سابقین همچنین تألفی به ظهور نرسیده. تاریخ اتمام آن کتاب لیلة الجمعة بیست و هفت سنه اثنین و تسعین بعد المائة و الالف (1192) است. پس، از فاصله میان این تاریخ و تاریخ ولا遁ش ظاهر می‌شود که سن شریفش در وقت فراغ تصنیف شرح مذکور قریب سی و یک سال بوده. حال آنکه در چنین عمر، از علماء کمتر اتفاق شده که همچو تصنیف کامله و ميسوط به ظهور آید.

۲- دیگر از تصنیف او است: شرح مفاتیح که کتاب الصلاة از آن به قالب تصنیف درآمد، مجلدی ضخیم است.

۳- دیگر رساله در مسئله تثییت تسییحات اربعه در رکعت سوم و چهارم.

۴- و رساله در ترتیب نمازهای قضا از طرف اموات.

⁶⁷² - تحفة العالم، ص 186، منتهی المقال.

⁶⁷³ . صماخ- گوش، سوراخ گوش.

⁶⁷⁴ - غبرا- خاک‌آورد.

⁶⁷⁵ . استیعاب- همگی چیزی را فراگرفتن.

- 5- و رساله مختصره در بیان اصول خمسه.
- 6- و رساله در ذکر اجماع و استصحاب.
- 7- و رساله در تحقیق مسئله حجیت مفهوم موافق.
- 8- و رساله در جواز اکتفا به ضربت واحده در تیم مطلا.
- 9- و رساله در مسئله اختصاص خطاب مشافهه به حاضران در مجلس خطاب.
- 10- و رساله در تحقیق آنکه منجزات مریض یعنی چیزی که در مرض موت خود به دیگران هبہ کند بعد از وفاتش، ثلث از مال او محسوب می‌شود یا از اصل ترکه‌اش.
- 11- و رساله در تحقیق حکم استظهار حایض هرگاه خونش از ده روز متجاوز شود.
- 12- و رساله دیگر در اصول خمسه به فارسی.
- 13- و رساله در بیان اینکه کفار مکلف به فروع دین می‌باشند.
- 14- و رساله در مسئله اصل برائت ذمه زوج مهر زوجه و بیان آنکه بر زوجه واجب می‌شود که باقی بودن مهر را بر ذمه زوج ثابت کند،
- 15- و رساله در مسئله حجیت شهرت میان علماء.
- 16- و رساله در مسئله نظر کردن بهسوی زن اجنبيه و شنیدن آوازش.
- 17- دیگر از تصانیف شریفه او است شرح دوم بر مختصرا نافع معروف به شرح صغیر که آن را از شرح اول اختصار نموده که شرحی خوب است در احکام عبادات و در آن به مسلک احتیاط سلوك فرموده به جهت آنکه نفع آن برای عالم و جاهل و فقیه و مقلد در حیاتش و بعد مماتش عام باشد.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 364

18- دیگر حواشی متفرقه بر کتاب مدارك.

19- و حواشی متفرقه بر کتاب حدائق شیخ یوسف بحرانی- طاب ثراه-

20- و دیگر اجزای ناتمام در شرح مبادی الاصول تألیف علامه- علیه الرحمة-
و غیر این‌ها دیگر حواشی در مسائل و فوائد و اجوبه مسائل است.
وفاتش در ماه محرم سنه احدی و ثلثین بعد الالف و المائتين واقع شد. تاریخ وفاتش را در این مصراج یافته‌اند:

بموت على مات علم محمد

و بعض شعرای لکهنو تاریخ وفاتش را چنین گفته‌اند:

على مقتن دین نبی ز دنیا رفت

بگفت هاتف غیبی ز روی جودت طبع

در مصراج اول تعمیه «ج» واقع است. بنابراین مدت عمرش شصت و نه سال و نه ماه تقریباً بوده.

و الله أعلم.

(25) مقتن القوانین میرزا ابو القاسم بن الحسن القمی چاپلaci الجیلانی [1151-1231 هـ]

منسوب است به سوی چاپلaci [چاپلaci] به جیم فارسی و یا موحده و قاف در آخر که قریه‌ای از توابع قم است. ولادت میرزا به آنجا واقع شد لهذا انتساب او به آن مقام شد. پدرش از اهل گیلان است.

حال علم و فضل او زبانزد افاسی و ادانی است و از تحریر و تسطیر این عبد معترف به تقصیر، مستغنى.

تحصیل علوم به خدمت اکابر علماء و فقها علی الخصوص از حضرت استاد الكل آقا باقر ببهانی نموده به درجه قسمای فضل و اجتهاد و مرتبه علیای افادت و رشد صاعد گردید. تصانیف او در غایت دقت و ممتاز است. مشهورترین آنها کتاب قوانین الاصول فی اصول فقه است. و کتاب جامع الشتات در اجویه مسائل از اول طهارت تا آخر ابواب فقه، مبسوط و ضخیم است.

و از اوست:

3- حواشی بر قوانین الاصول.

4- و کتاب شرح تهذیب الاصول.

5- و کتاب مناهج الاحکام.

6- و کتاب غنائم الایام در فقه.

7- و رساله فارسی در اصول دین.

8- و رساله در جواب مسائل عبادات و معاملات.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 365

9- و کتاب معین الخواص.

10- و رساله مرشد العوام فارسی در عبادات.

از تلامذه او جمعی کثیر از علمایند.

سید عبد الله بن سید محمد رضا حسینی در اجازه شیخ احمد احسانی در ذکر طرق خود، میرزا را به این الفاظ ستوده: «الشيخ المعظم والعلم المقدم، مسهل سبیل التدقیق و التحقیق، مبین قوانین الاصول و مناهج الفروع كما هو به حقیق، المیرزا ابو القاسم الجیلانی القمی قدس الله روحه و نور ضریحه».

جناب میرزا بعد وفات جناب آقا سید علی طباطبائی به فاصله‌ای قلیل از دنیا رحلت فرمود. فراغ از تصنیف کتاب قوانین در سنه خمس و مائین بعد الالف اتفاق افتاده.

(26) شیخ المشایخ العظام الشیخ جعفر بن خضر⁶⁷⁶ النجفی [کاشف الغطاء 1156-1228 هـ]

به خدمت جناب بحر العلوم تحصیل علوم فرموده. گویند که در خدمت آقا باقر هم نسبت تلمذ داشت.

676 - متن: «حضریم».

در روپه بهیه مسطور است: «و هذا الشیخ افضل اهل زمانه فی الفقه، لم ير مثله مبسوط الید فی الفروع الفقیہیة و القواعد الكلیة، قوی فی التفريع غایة القوۃ مقبول القول عند السلطان و الرعیة کان من العرب یطیعونه غایة الاطاعة و یطیعه السلطان فتحعلی شاه قاجار، عفی الله عنه غایة الاطاعة و کذا کل اکابر دولته و یأخذ من السلاطین و الاکابر من العجم و ارباب الثروة و الغنی مالا کثیرا و یعطیه الفقراء بتمامه فی مجلس الاخذ او يومه».

از تصانیف جیده او است کتاب کشف الغطا در مبحث عبادات. کتابی است که مثل و نظیر خود ندارد. مقصور است بر مجرد فتاوی و در آن اکثری از مسائل فروعیه درج فرموده که در هیچ کتابی سابق و لاحق بیان نشده، حتی که جناب او مشتهر به «آیة الله فی العالمین» گردید. و در مقمه آن اولاً بیان اصول دین و اصول فقه فرموده که در غایت متنant و رزانت است، و بیان اشاراتی به طرف ادله شرعیه فرموده و ممهد ساخته در آن قواعد کلیه را برای استنباط احکام شرعیه سوای قواعد اصولیه و قواعد مختصر را در عبادات. قوت فکر و دقت نظر جناب شیخ از آن کتاب ظاهر است.

از تصانیفات او است: رساله در احکام صلاة و شرح بعض ابواب قواعد علامه حلی- طاب ثراه- و رساله در اصول و اخبار، و رساله در احکام اموات.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 366

از جمله فرزندان جناب شیخ، عالم بی‌نظیر جناب شیخ موسی است که اکبر اولاد او بود، و جناب شیخ علی و جناب شیخ حسن که هر سه از مجتهدین کاملین و علمای راسخین بودند. ملا شفیعی در روضه بهیه گفته که مشهور است که قبل از وفات جناب شیخ بعضی از مردم عرض کردند که بعد شما به کدامیک از فرزندان شما تقیید کنیم؟ دوبار فرمود که به موسی بن جعفر! و نیز گفته که وفات شیخ، قبل وفات آقا سید علی طباطبائی و محقق قمی به فاصله یک سال یا زیاده چند ماه اتفاق افتاد. و مؤلف تذكرة العلماء آورده که وفاتش در سال وفات جناب آقا سید علی طباطبائی- طاب ثراه- که سنه احدی و ثلاثین بعد الالف و المائتين است واقع شده.

(27) الشیخ محمد حسن بن الحاج معصوم القزوینی النجفی [- 1240 هـ ق]:⁶⁷⁷

از اعلام و مشایخ ذوی الاحترام بود. اهل عراق و عجم، مقر و معترف به اعلمیت و اذعان به اکملیت او دارند. استفاده و تکمیل از خدمت استاد الكل آقا باقر و بحر العلوم آقا سید مهدی- طاب ثراهما- نموده.

از تصانیف او است:

1- کتاب ملخص فوائد حائریه موسوم به ملخص فوائد سنیه و منتخب فرائد حسنیه.

2- و هم شرح کتاب مذکور از تصانیف او است موسوم به تنقیح المقاصد الاصولیة فی شرح ملخص الفوائد الحائریة.

3- و تنقیح الفوائد الحائریة القيمة که از تصانیف استادش آقا باقر بهبهانی است.

4- و کتاب کشف الغطا عن وجوه مراسم الاتهاداء.

بحر العلوم در اجازه خود که برای شیخ نوشته به مدایح و اوصاف بلیغه ستوده که بهقدر حاجت در اینجا ثبت افتاد: «فَلَمَا كَانَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ سَبَحَانَهُ عَلَى الْعِبَادِ أَنْ سَهَلَ لَهُمْ سَبِيلَ الرِّشادِ وَأَوْضَحَ لَهُمْ مَسَالِكَ السَّدَادِ فَجَعَلَ لَدِينِهِ وَاحْكَامَهُ عَلَمَاءَ مُسْتَحْفَظِينَ لِشَرائِعِهِ وَاحْكَامِهِ، صَارَ يَتَّقَفَ الْخَلْفُ عَنِ السَّلْفِ مَا اسْتَحْفَظُوا مِنْ عِلْمِ اهْلِ الْعَصْمَةِ وَالشَّرْفِ، حَفَظَا لَهَا عَنِ الْضَّيَاعِ وَتَحْفَظَا فِي النَّقْلِ عَنْ صُورَةِ الْاِنْقِطَاعِ وَمَحَافظَةِ عَلَى الْاِسْنَادِ فِي مَا طَرَيَقَ الْاَحَادِ وَتَيَّمَا بِالدُّخُولِ فِي سَلِسَلَةِ الْمَشَايخِ الْجَلَةِ وَتَبَرِّكَا بِالاتِّصالِ بِرَؤْسَاءِ الشَّرِيعَةِ وَالْمَلَكِ، فَلَمَّا دَرَهُمْ اذْعَرُوا مِنْ قَدْرِ الْعِلْمِ مَا عَرَفُوا، وَصَرَفُوا إِلَيْهِ مِنْ وَجْهِهِمْ مَا صَرَفُوا، وَكَانَ مِنْ اِنْتَدَبَ إِلَى هَذِهِ الْفَرْضِ وَزَادَ النَّدْبُ فِيهِ عَلَى الْمُفْتَرَضِ، وَجَمَعَ بَيْنَ الْمُعْقُولِ وَالْمُنْقُولِ، وَبَرَعَ فِي الْفَرْعَوْنِ وَالْاَصْوَلِ، فَازَ بِسَعَادَتِ الْعِلْمِ وَالْعَمَلِ وَحَازَ مِنْهَا الْحَظَ الْاَوْفَرَ

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 367

الاچل، العالم العامل الفاضل و المحقق المدقق الكامل، الادیب الاریب اللیب و الالمعنی اللوزعی المصیب، الحاوی علی النهج الابین و السالک فی المسالک الاحسن، الحاج محمد حسن بن المبرور الحاج معصوم القزوینی اصلا و الحائزی مسکنا- وفقه الله الله

677 - طبقات اعلام الشیعیة (قرن دوازدهم)، ص 175 «حسن بن ابراهیم بن محمد معصوم» آورده. تکلمه امل الامل، ص 108.

تعالی للوصول الى غاية المرام و المراد من امثاله فى البلاد و العباد- و قد استجاز من هذا العبد الضعيف لحسن ظنه به و ذلك من حسن اخلاقه و عظيم اشفاقه، فجريت فى ذلك على مذاقه، و اجزت له زيد مجده و سعد جده، ان يروى عنى الكتب الاربعة التي عليها مدار الشيعة الابرار فى جميع الاعصار و الامصار ...». انتهى موضع الحاجة.

(28) الحاج ملا احمد بن محمد مهدى النراقى الكاشانى اصلا و مسکنا [678: 1245 هـ]

عالى مقدار و مجتهدى بلداعتبار و مرجع انام در افتای احكام بود.

آقا احمد سبط استاد الكل در كتاب مرآة الاحوال به تقریب ذکر علمای بلده کاشان و ذکر اینکه علمای بسیار در آن بلد مجتمعند نوشته: «و از آن جمله است عالی جناب فضایل مآب، زبدة المحققین، آخوند ملا احمد خلف مجتهد فاضل کامل مرحوم ملا مهدی نراقی».

ملا شفیع در روضه بھیه در ذیل مشایخ خود نوشته که: «فضل عالم و محقق ماهر و بحر زاخر، الفائق على الاولى والآواخر، جامع معقول و منقول، صاحب دستگاه وسیع در علوم کثیر، شیخ و استاد من حاج ملا احمد بن محمد مهدی النراقی در ریاست دینی و دنیوی مرجع خلق خدا، و در فضای افتاتا یکتا بود. تصنيفاتش در فقه و اصول و اخلاق بسیارند و بهترین کتب او کتاب مناهج در علم اصول است، و کتاب مستند الشیعة در فقه، و کتاب معراج السعادة در علم اخلاق».

مؤلف گوید: دیگر از تصانیف شریفه او است:

کتاب خزانی معروف به کشکول نراقی،

و کتاب مفتاح الاصول،

و کتاب شرح تجرید الاصول،

و کتاب وسیلة النجاة،

و کتاب عوائد الايام،

دیگر کتاب وسیلة النجاة در فارسی،

و کتاب اساس الاحکام،

و کتاب سیف الامة.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 368

نیز ملا شفیع آورده که: «شنیدهایم ملا احمد در مجلس درس استاد الكل آقا باقر بهبهانی همراه والد خود می‌رفت و نزد جماعتی دیگر از علمای اعلام، و در اواخر از خدمت بحر العلوم آقا سید مهدی درس می‌گرفت».

از تلامذه ملا احمد جماعتی کثیرند که به مرتبه عالی اجتهد رسیدهاند از آن جمله حجه الاسلام شیخ مرتضی نجفی انصاری- طب ثراه- بود که ذکر شریفش خواهد آمد انشاء الله تعالى.

(29) آقا کوچک بن محمد مهدی بن ابی ذر النراقی:

برادر ملا احمد سابق الذکر، عالی بزرگ بوده.

ملا شفیع به تقریب ذکر معاصرین خود گفته که: «از جمله ایشان است عالم عامل فاضل، نبیه فقیه محقق مدقق، آقا کوچک بن محمد مهدی بن ابی ذر النراقی برادر استاد علامه نراقی که فاضل کامل و مقدس صالح است. ریاست دار المؤمنین کاشان بعد وفات برادر خود عالم ربائی میرزا ابو القاسم نراقی به جانب آن علامه نحریر منتهی گشته».

(30) الفقيه الاديب السيد محسن الاعرجي البغدادي النجفي الكاظمي [- 1231 هـ ق]:⁶⁷⁹

از افضل محققین و اکابر مجتهدین و اصولیین و از ارشد تلامذه بحر العلوم و شیخ احمد احسائی بود. نسب شریفش به سید عبد الله اعرج بن الحسین الاصغر بن الامام زین العابدین (ع) می‌رسد لهذا معروف به «اعرجی» است.

از سادات علمای کرام و فقهای عظام بود. در فضل و کمال و تبحر و تقدس و زهد و عبادت و ورع و تقوا مرتبه قصوی داشت. اولاً مجاور نجف اشرف و بعد از مدتی مجاورت مشهد کاظمین- علیهم السلام- اختیار فرمود.

آقا احمد بهبهانی در کتاب مرآة الاحوال جهان‌نما به تقریب علمای بلده طیبه کاظمین آورده که: «در آنجا به خدمت عالی‌جانب مقدس القاب، سلالة الاطياب، عمدة المحققين و زبدة المجتهدین، جناب سید محسن بغدادی رسیدم. وی عالمی است نحریر و فاضلی است روش‌ضمیر و در کبر سن به خدمت جناب سید المجتهدین سید محمد مهدی طباطبائی به استفاده مشغول شده به درجات عالیه رسیده است. نهایت مقدس و صالح و زاهد و منقی است. در خدمتش استفاده نکردام و لکن از

نحوم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 369

جمله مشایخ اجازه من است. شرح مبسوط بر وافیة الاصول ملا عبد الله تونی و کتب و رسائل دیگر در فقه و اصول از او به یادگار است».

صاحب روضه بهبهانی در احوال سید موصوف می‌فرماید: «و هذا السيد كان عالما بالزهد والتقوى. لم اعثر عليها الا الشرح الكبير على الوافية في الاصول، وهو كتاب جيد مشتمل على التدقيق والتحقيق على التفصيل، ويبلغ خمسين الف بيت تخمينا. و كنت من المشتغلين في زمانه الا انه لم يتفق لقائي ايام نور الله مضجعه». انتهى.

دیگر از مصنفاتش شرح مقدمات حدائق شیخ یوسف بحرانی است و در آن کتاب به رد اقوال شیخ یوسف که مایل به مسایل اخباریین بوده به طرز انيق و تحقیق رشیق پرداخته.

دیگر کتاب محصول فی علم الاصول که کتابی است مبسوط و در آن استیعاب مسایل اصولیه فرموده.

وفاتش در بیست و یکم ماه رمضان سال وفات آقا سید علی طباطبائی و شیخ جعفر نجفی- طاب ثراهما- که سنه احدی و ثلاثین بعد المائتين و الاول (1231) بود واقع شده. مرقد مطهرش متصل به روضه کاظمین شهرت تمام دارد و تلامذه‌اش جمعی کثیرند از آن جمله مولانا اسعد الدين عاملی نجفی است داماد شیخ جعفر، طاب مشهدہ.

(31) السيد حیدر بن السيد حسین بن السيد علی الموسوی اليزدی [1209-1260 هـ ق]:

صاحب شذور العقیان او را به «فضل و عالم و منشی و ادیب» ستوده و قدری از اجازه بحر العلوم را که برای سید موصوف نوشته نقل فرموده. انموذجی از آن را بهقدر ضرورت ایراد می‌نماید: «و كان من من جد في الطلب وبذل الجهد في تحصيل هذا المطلب و فاز بسعادة العلم والعمل و حاز عنها الحظ الاول الاكم ولدنا السيد الحبيب النسيب، العالم الفاضل، الاديب الاريب، ذو الفطنة الوقادة و القرىحة الفقاده و الاخلاق الكريمه و الفطرة المستقيمة، الاعز الابرار الاخر، السيد حیدر بن السيد حسین بن السيد علی الموسوی اصلا و نسبا و اليزدی مسکنا و منتسبا- وفقه الله تعالى للعروج الى اعلى معارج العلماء و الارتقاء الى اقصى مدارج الفقهاء العرفاء- و قد استجازنى بعد ان قرأ على شطرا وافيا من الحديث و الفقه و غيرهما قراءة بحث و تحقیق و تعمق و تدقیق، قد كشفت عن نظر دقیق و فهم صائب رشیق، و انه بالاجازة حری حقیق، فاجزت اسعد الله جده و ضاعف كده و جده ان بروی عنی الكتب الاربعة التي عليها المدار فی جميع الاقطار ...». انتهى بقدر الحاجة.

نحوم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 370

(32) جناب غفران مآب مولانا السيد دلدار علی بن محمد معین بن عبد الهادی الرضوی النقی‌الهندي النصیر‌آبادی [1166-1235 هـ ق].⁶⁸⁰

نسب شریف و شجره پرثمره منیف آن جناب به بیست و سه واسطه به حضرت امام علی النقی- علیه السلام- می‌رسد.

⁶⁷⁹ . مرآة الاحوال، ص 148، معجم المؤلفین تولد او را در 1130 و فوتش را در 1227 آورده است.

⁶⁸⁰ . مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 309 به بعد.

ولادت باسعادتش تقریبا در سنه سنت و سنتین بعد الاف و المائة واقع شد. مولدش قصبه جایس و نصیرآباد.⁶⁸¹ آن جناب اول کسی است که در عهد خود به بلاد هندوستان به اجتهاد رسیده و بنای جمیع و جماعت و اشاعت و ترویج ملت از ذات مظہر البرکاتش به ظهور آمد.

بالجمله احوال فضل و کمال و استجماع فنون و رفعت و اجلال آن علامه عدیم المثل برتر از آن است که در احاطه تحریر و تقریر درآید. چون کتاب آئینه حق نما مشتمل بر تفصیل احوال آن سلاله است بنا بر آن راقم حروف به بسط مقال متوجه نگردید. و هم نظر به آنکه فضائل و محمد ذاتی آن عالی مقدار کالشمس فی رابعة النهار آشکار است و آنچه در این دیار از دین اسلام است همه از برکات آن جناب غفران ماب است.

در مبادی احوال، علوم عقلیه را از فضای هندوستان مثل سید غلامحسین دکنی الله آبادی و ملا حیدر علی پسر ملا حمد الله سند یلوی و مولوی باب الله شاکرگرد رسید ملا حمد الله مرحوم تحصیل فرمود. بعد از فراغ از عقاید به عنایت عالیات رفته در کربلا معلی از استاد الكل آقا باقر بھهانی و آقا سید علی طباطبائی و آقا سید مهدی شهرستانی- طاب ثراهم- و در نجف اشرف از حضرت بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی بروجردی، تحصیل علوم فقه و حدیث و اصول فرمود، و در سنه اربع و تسعین بعد المائة و الالف به زیارت مشهد رضویه- علی ساکنها آلاف التحیة. رفته در آنجا به خدمت شهید رابع سید مهدی بن سید هدایة الله اصفهانی رسیده اکتساب افادات فرمود و از ایشان اجازه یافته باز رجوع به بلاد خود نموده در اشاعت دین و شریعت سید المرسلین و آله المعصومین- علیهم السلام- می کوشید و از این دیار، بعض تصانیف خود را به خدمت اساتذه عراق فرستاده ایشان اجازات نوشتند

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 371

که در این بلاد مشتهرند.

احوال ابتدای اشاعت شعار شریعت و بنای اقامت جمیع و جماعت که در بلده لکھنو از ذات والاصفاتش به ظهور رسیده در کتاب آئینه حق نما به تفصیل تمام، مرقوم است. خلاصه اش اینکه چون بعد از انقضای مدت یسیر⁶⁸²، به طرف لکھنو که از مدتی محل اقامت آن جناب بوده مراجعت فرمود، نظر به توسل قدیم، عیال خود را از موطن اصلی که نصیرآباد است طلبیده در ظل عاطفت نواب حسن رضا خان مرحوم به اطمینان کلی، اوقات شریف خود را بسر برده مشغول تدریس و تصنیف کتاب اساس الاصول و دیگر رسائل و کتب دینیه گردیده، در این اثنا قوته الفاضل و فخر الامالج و الامائل، مقبول بارگاه الله، ملا محمد علی کشمیری ملقب به «پادشاه»- طاب ثراهم- که در علم فقه، علم اشتهر بر افراخته در فیض آباد رحل اقامت انداخته بود، رسالهای در بیان فضیلت نماز جماعت- که از احادیث مؤثره و غیر آن به ادلہ شرعیه واضح است- تألیف نموده و خطبه آن را به نام نامی جناب نواب مرحوم مزین فرموده و در پنج باب، مبوب⁶⁸³ گردانید و باب چهارم آن را متنضم اسامی دوشه کس که بر طبق تحقیقاتش در این بلاد قابلیت پیشمنازی داشتند نوشته و باب پنجم را متنضم التماس به خدمت وزیر المالک نواب آصف الدوله مرحوم گرده در آن رساله مندرج ساخته مرسل نمود، چنانچه عبارت باب چهارم این است:

«بزرگانی که قابل امامت نماز بـلـارـتـیـاب⁶⁸⁴ و مقربان درگاه رـبـالـارـبـاـنـدـ وـ اـحـدـیـ رـاـ مجـالـ طـعنـ بـرـ اـیـشـانـ نـیـسـتـ وـ زـیـوـرـ عـلـمـ اـزـ نـاصـیـهـ جـمـالـ اـیـشـانـ پـیـداـ استـ وـ فـرـوـغـ صـلـاحـ عـلـمـ اـزـ چـهـرـهـ جـلـالـ اـیـشـانـ هوـیدـاـ استـ: یـکـیـ اـزـ آـنـ جـملـهـ، عـاـکـفـ مـقـبـلـ وـ سـعـیدـ اـزـلـیـ، مـیرـ دـلـارـ عـلـیـ اـسـتـ کـهـ اـزـ سـالـکـانـ رـاهـ وـ مـقـرـبـانـ درـگـاهـ استـ. بـشـرـیـ اـسـتـ فـرـشـتـهـسـیرـتـ وـ آـنـمـیـ قـدـسـیـسـیرـتـ کـهـ اـنـوـاعـ عـرـفـانـ وـ اـشـعـهـ اـیـمـانـ اـزـ حـلـیـاـشـ درـخـشـانـ وـ فـرـوـغـ عـلـمـ وـ عـلـمـ اـزـ چـهـرـهـاـشـ تـابـانـ، رـافـعـ اـعـلـامـ شـعـائـرـ شـرـعـ سـیدـ الانـامـ، وـ سـرـمـایـهـ برـکـتـ خـواـصـ وـ عـوـامـ، زـيـدـهـ اـزـ کـیـاـیـ فـحـولـ، جـامـعـ عـلـمـ مـنـقـولـ وـ مـعـقـولـ، بـحـرـیـ اـسـتـ مـواـجـ وـ مـلـکـیـ کـرـامـتـ اـمـتـزـاجـ، بـالـاهـتـداءـ حقـقـ وـ بـالـاقـنـدـاءـ يـلـيقـ، اـزـ مجـتـهـدـینـ کـرـبـلـاـیـ مـعـلـیـ وـ مـشـهـدـ مـقـسـ ثـامـنـ اـنـمـهـ هـدـیـ، سـجـلـ وـ اـفـتاـ رـاـ بـهـ مـهـرـ وـ توـقـیـعـ رـسـانـیدـهـ وـ استـفـاضـهـ فـقـیـهـ نـمـودـهـ اـسـتـ، بـرـ محـکـ اـعـتـبـارـ اـیـشـانـ، طـلـاـیـشـ کـامـلـ عـیـارـ بـرـآـمـدـهـ تـحـمـلـ مشـقـتـهـاـ دورـ وـ درـازـ کـرـدـهـ، گـوـهـ اـجـتـهـادـ بـهـ دـسـتـ اـورـدهـ، سـعـیـشـ مـشـکـورـ وـ مـشـقـشـ مـأـجـورـ شـدـهـ. صـدـقـ اـللـهـ العـظـیـمـ: وـ اـلـذـینـ جـاهـدـوـاـ فـیـنـاـ لـهـدـیـکـمـ سـبـلـاـ وـ إـنـ اللـهـ لـمـعـ اـلـمـحـسـینـینـ.

اشعار:

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 372

681. به روایتی افسانه‌آمیز، تبار وی به کسی به نام نجم الدین سبزواری غزنوی می‌رسد که با سپاه سالار مسعود غازی، از سرداران محمود غزنوی، رهسپار لکھنو شد و دژ بزرگ، ادیانگر را گشود و آنجا را مقر خود قرار داد و «جای عیش» نامید و این نام رفته رفته به «جانش» تصحیح شد. به همین ترتیب، یکی از نوادگان نجم الدین به نام زکریا بن جعفر بن ناج الدین بن نصیر الدین، روسنائی به نام تبارک لوبر در بیست‌مایلی رای بریلی را زیر سلطه خود آورد و در آنجا نشیمن گزید و نام روسنای خود نصیر الدین به نصیرآباد تغییر داد (دانشنامه ادب فارسی، بخش دوم، ذیل دلار علی).

682. یسیر- اندک.

683. مبوب- باب باب کرده.

684. ارتیاب- شک، شبه.

685. عاکف- به جایی مقم شونده.

686. سوره عنکبوت، آیه 69.

فاضل ذوفنون و طبع زکی

صاحب نفس قدسی و فلکی

هر دو شاهد به خوبی‌ای که در اوست

حسن خلق و تواضعی که به اوست

قمر برج علم منقول است

بحر موج علم معقول است

شرح الله دره الاذکى

رفع الله قدره الاعلى

و پرهیزکاران دیگر هم از تلامذه ایشان ذو النفس القدسية و الخصال الملكية، شعله ادرارک و ذکا، سید مرتضی و منقی، قدسی مائز و نقاوت مظاہر، میرزا محمد خلیل زایر که بلاشبیه قابل امامت نماز اند. حقیقت وجود این بزرگان عالی مقدار اقبال سرکار دولتمردار است ...».

«باب پنجم: اینکه نواب نامدار سلامت! چون فضیلت نماز جماعت به نصوص قاطعه قرآن مجید و احادیث ثابت شده و حضرت سید المرسلین و حضرات ائمه معصومین- صلوات الله علیهم اجمعین- به تأکید امر نموده‌اند، و مجتهدین و محدثین و متقدمین و متاخرین در هر عصری نماز به جماعت می‌کردند و احده از علمای اسلام، انکار فضیلت این نمی‌کند، و همیشه حکام و سلطنتین، مروج و معین شرع متنین بوده‌اند، اگر به ذات مبارک، انکی متوجه این امر شده در قلمرو دولت خداداد، حکم به گزاردن نماز جماعت نمایند، همه امثال فرمان واجب الادعان خواهند نمود و سید دلدار علی را ارشاد پیشنهادی که مروج ملت بیضا و شریعت غرّا خواهد بود و به بنای این امر خیر، گویی سبقت در میدان سعادت از همه خواهند ریود و به ذات مبارک هم اگر نماز پنچگانه را به اقدای سید دلدار علی بگزارند هر چنان نماز جماعت رواج خواهد یافت و ابدالآباد ثواب به روزگار فرخنده‌اثار عاید خواهد گردید و از باقیات صالحات بندگان عالی متعالی خواهد بود. وَ الْباقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ حَيْثُ عَنْدَ رَبِّكُمْ ۝⁶⁸⁷ وَ حَيْثُ أَمْلَأَ⁶⁸⁸».

این است عبارت رساله ملا علی موصوف بعد از این به معونت⁶⁸⁸ امور دیگر که مؤلف آئینه حق‌نما ذکر کرده سخن ملا علی در دل نواب مرحوم استقرار یافت و چنین تصمیم فرمود که هرگاه اتفاق مراجعت جناب مولانا از وطن به بلده لکهنو افتاد تکلیف گزاردن نماز جماعت به آن عالی‌جناب نماید.

لهذا وقتی که آن والامقام را مراجعت از وطن اتفاق افتاد نواب جنت‌مکان، التماس گزاردن نماز به جماعت فرمود و در این باب مبالغه از حد گذرانید.

علامه مذکور از اولاد ذکور پنج پسر والاگهر داشت که هریک از ایشان در فضل و نقوا و دیگر محمد لا تعد و لا تحصی نظری خود نداشتند، علی الخصوص جناب قبله و کعبه دین و ایمان، سلطان العلماء، مولانا السید محمد- طاب مشهده- [1199- 1284 هـ] که مرجع خلائق در ریاست دینی و دنیوی بود اکبر اولاد آن جناب است. دیگر جناب مولانا السید علی [متوفی 1259 ق]، و جناب

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 373

مولانا السید حسن [متوفی 1260]، و جناب مولانا السید مهدی، و جناب ملائک مائب سید العلماء آقا سید حسین [متوفی 1273]- رضوان الله عليهم- که در علم و حلم و فضل و سخا و قضا و افتخار مشهور بین الانام و زبانزد هر خاص و عام است.

و از تلامذه آن جناب جماعته کثیرند که به درجه قصوى از علم و عمل فایز شدند:

از جمله افضل تلامذه آن جناب، صفوۃ الاعیان، مفتی سید محمد قلی خان است که از اکابر متكلمين و زبده مفسرین‌اند.

و از جمله ایشان مولوی یاد علی که از بنی اعمام آن عالی‌مقام بود. از تصانیف او تفسیری است به زبان فارسی.

و از آن جمله میرزا فخر الدین احمد خان مشتهر به میرزا جعفر که در اکثر علوم حظ اوفر داشته.

⁶⁸⁷. سوره کهف، آیه 46.

⁶⁸⁸. معونت- باری، یاری‌گری.

و از آن جمله فاضل کامل و عالم عامل میر مرتضی رحمه الله. از تصانیف او است: رساله اسرار الصلاة، در اوزان شرعیه، عربی، و غیره.

و از جمله ایشان است میرزا محمد خلیل زایر که هم به خدمت آقا سید علی طباطبائی کربلائی مشرف گشته استفاده از آن جناب هم نموده بود.

دیگر از افضل تلامذه ایشان، ذی الفخر الجلی و الشرف البهی، مولانا السید احمد علی المحمدآبادی- ادام الله ایام افاداته- که الحال ذات قدسی صفاتش به درس و تدریس و افادات مشغول و مصروف است.

از جمله مصنفات آن جناب غفران‌مآب است:

کتاب اساس الاصول،

و کتاب [فوائد آصفیه و] مواعظ حسینیه،

و شرح باب الصوم حدیقة المتقین آخوند مجلسی- ره-

و شرح باب الزکاۃ از کتاب مذکور،

و کتاب مرآۃ العقول که ملقب به عماد الاسلام است در پنج مجلد ضخیم: جلد اول در ذکر مباحث توحید، مجلد دوم در بیان مباحث عدل و ما یتعلق به، مجلد سوم در مباحث نبوت انبیا- علیهم السلام- مجلد چهارم در مباحث امامت ائمه هدی- علیهم التحیة و الثناء- مجلد پنجم در مباحث معاد جسمانی و روحانی و ما یلحق به من المباحث. اکثر در این کتاب بر امام فخر الدین رازی رد فرموده. الحق کتابی است که گوش فلک نظیرش نشنیده و چشم روزگار، عدیلش ندیده در استیعاب^{۶۸۹} اقوال و عبائر^{۶۹۰} علاما کمتر کتابی مثل آن از ممکن ضمایر علماء به منصه ظهور جلوگیر گردیده.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 374

و از جمله تصانیف العلامه:

کتاب شهاب ثاقب است در نقض مذاهب مبتدعه صوفیه و ذکر کبرای ایشان که قائل به وحدت وجود گردیدند.

و کتاب صوارم الالهیات فی قطع شباهات عابدی العزی و اللات، نقض باب الالهیات تحفه اثنی عشریه شاه عبد العزیز دهلوی.

و کتاب حسام الاسلام مشتمل بر نقض باب نبوت مذکور.

و کتاب احیاء السنّة، رد مبحث معاد و رجعت از کتاب تحفه.

و رساله ذو الفقار در جواب باب دوازدهم تحفه.

دیگر خاتمه کتاب صوارم که رساله مستقله در اثبات امامت است.

دیگر رساله غیبت است که آن را در رد اقوال عبد العزیز که در باب غیبت است قلمی فرموده.

و رساله جمعه که قبل از بنای انعقاد جمعه و جماعت به تأییف آورده بودند.

و حاشیه بر شرح هدایة الحکمة ملا صدرا که مشتمل بر دقایق حکمیه و ابحاث هندسیه و نقض بعض اقوال مولوی عبد العلی حنفی است. و در آن رساله مثناة بالتکریر را درج فرموده و بر تقریر اکمل المدققین الفحول، الجامع بین الرئاسة و علم المنقول، علامه تنضیل حسین خان کشمیری و دیگر علماء بحثهای لا یندفع فرموده.

دیگر رساله اجازه می‌سوشه که برای سلطان العلماء، مولانا السید محمد- طاب ثراه- به تفصیل قلمی فرموده.

⁶⁸⁹. استیعاب- همگی چیزی را فراگرفتن.

⁶⁹⁰. عبائر- شکافتن راهها را.

و رساله در جواب مولوی محمد سمیع صوفی مشتمل بر بطلان تصوف و برائت علمای ما از آن مذهب،

و رساله منتهی الافکار در اصول فقه.

و کتاب مسکن القلوب که در اواخر عمر خود برای تسليه و تسکین دل حزین خود در وفات فرزند نوجوان خود- سید مهدی طاب ثراه- قلمی فرموده بود.

دیگر رساله مشتمل بر چند مسئله فقهیه استدلالیه از مسائل املاک و اراضی و معاملاتی که با کفار هند و غیر آنها واقع شود و معروف به رساله ارضین است.

و رساله در احکام ظروف ذهب و فضه که به ذهبيه معروف است.

و رساله ثارة الاحزان در احوال شهادت حضرت امام حسین علیه السلام.

وفات آن جناب در عهد غازی حیدر پادشاه در لکھنو شب نوزدهم رجب الاصب سنه خمس و ثلاشین بعد الالف و المائتين (1235) واقع شد. مزار فایض الانوارش در حسینیه‌ای که خود تعمیر نموده بود در بلده لکھنو واقع است.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 375

(33) ملا محمد علی الكشمیری ملقب به پادشاه [- 1221 هـ]:

از تلامذه ملا عبد الكریم مشهور به «راستگو» است که یکی از افضل کشمیر است. مولد و منشأ او کشمیر و از چندگاه در بلده فیض آباد رحل اقامت اندخته توطن اختیار نمود. وصف فضائل و کمالات او در کتاب آئینه حق‌نما مسطور است.

رافق را بر تصنیف او اطلاعی نیست مگر بر رساله او در بیان فضیلت نماز جماعت که به احادیث مؤثره و دلایل شرعیه قلمی فرموده.

مؤلف کتاب تذکره العلماء در احوال جناب سابق الالقب حضرت غفران مآب، دلدار علی- طاب ثراه- آورده که وقتو که جناب غفران مآب در این بلا، بنای اقامت جمعه و جماعت فرمود و اشاعت شعار شریعت نمود باعث آن ملا علی مذکور شد که به تر غیب و تحریض او این امر خیر از نواب اصف الدوّله و وزیرش نواب سرفراز الدوّله میرزا حسن رضا خان مرحوم که از عقیدتمندان ملا علی بودند به ظهور پیوست.

توضیح این مطلب آنکه ملا علی در رساله‌ای که ذکرش را نمودیم متضمن به تذکره کسانی که لیاقت و قابلیت پیشنهادی داشتند نوشته و در ابتدای باب چهارم از رساله بر ذکر و مدح جناب غفران مآب پرداخته آن را پیشکش نواب حسن رضا خان مرحوم ساخت چنان‌که نقل عبارت رساله او در احوال جناب غفران مآب نموده شد.

وفات ملا علی در بلده فیض آباد اتفاق افتاد و در مقام «نیایه» که از موضع آن بلده است در بعض مکانات خود مدفون گردید.

از اولاد نکور شش پسر داشت که ایشان هم به زیور علم و حلم آراسته بودند: ملا احمد علی، ملا قاسمعلی و ملا جواد- که مدفن او در لکھنو در حسینیه میرزا بود- و ابو طالب خان- قریب غسل خانه حکیم مهدی علی خان واقع است- و ملا اکبر علی- که در سن هیجده‌سالگی فوت کرد- و محمد رضا نصیر علی در فیض آباد در صغیر سن وفات یافته. احمد علی دو فرزند داشت: محسن که در حسینیه ابو طالب خان مدفون شد، و ملا محمد تقی که اولاد او الحال موجودند. ملا جواد هم دو فرزند گذاشت: یکی از آنها ظهیر الدین که اولادش در قید حیاتند.

(34) العلامة الحکیم میرزا محمد المتخلص بالکامل بن عنایت احمد خان الكشمیری الدہلوی [- 1235 هـ]:

از اجلای متكلمين و فضلای ربانیین و اطبای حاذقین بود. پایه فضل و رشد و مرتبه صلاح و

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 376

سداد آن برگزیده رب عباد از آن برتر است که زبان علیل و قلم کلیل از علو آن حکایت تواند نمود، و قاصد سریع السیر اندیشه از آن و اماندهتر است که در وادی وصف او مرحله تواند پیمود. از آفتاب عالمتاب فضل او ذره باز نمودن از مقوله بحر محیط را به مکیال خZF پیمودن است. هر قدر که در محمد و مناقب او مبالغه رود ناگفته بماند.

سلطان العلماء مولانا السيد محمد طاب ثراه- در بعض افادات خود، میرزا را به این اوصاف ستوده:

«العلم المدقق والفضل المحقق، العريف الامثل والنحير الابلل، جامع المعقول والمنقول، حاوي الفروع والاصول، حافظ ثغور الملة القوية الجعفرية، قالع قلاع البدع المحدثة للماتريدية والاشعرية، المتوفقد الاوحد الميرزا محمد طاب ثراه وجعل الجنة مثواه».

در مبادی احوال، تحصیل مبادی علوم و درسیات از افضل عصر نموده کتب طبیه مانند قانون و شروح موجز به خدمت علامه زمان و فرید دوران، حکیم شریف خان، به تحقیق تمام خوانده، حدت و جودت ذهن او در مطالعه کتب و استفاده علوم به این مثابه بود که فضلا و علمای عصر او متعجب می‌گشتند. علوم دینیه و نقایه را از سید اجل، تحریر اکمل، سلاله دومنان مرتضوی، خلاصه خاندان مصطفوی، جانب مولوی سید رحمعلی- تغمده الله بلطفه الخفی و الجلی- مصنف کتاب بدر الدجی که استاد اچهی میان- برادر محمد شاه پادشاه- بوند فراگرفت.

مؤلف شذور العقیان که رساله فارسیه جداگانه در حال جانب میرزا نوشته اوصاف و مدایح او و قدری از حالات مفصله او مرقوم قلم بلاعث رقم ساخته راقم حروف هم چیزی که در اینجا ثبت می‌نماید مأخذ و ملقط از رساله مذکوره است.

مؤلف رساله می‌گوید که: «فیقر جواب بعض مسایل فقهیه دستخطی جانب میرزا را نزد بعضی احباب دیدم. از آن معلوم می‌شد که در مسائل فروع هم اجتهاد فرموده و مقلد کسی نبود و علی سیل الارتجال در اشغال به درس و تدریس آنچه به خاطر عاطر جانبش می‌گذشت بر حواسی کتابها قلمی می‌فرمود چنان‌که بر ناظر کتابهایی که جانب ممدوح در آن درس داده مخفی نیست.

بالجمله بعد تحصیل علوم، اشتغل به تدریس می‌داشت و به هدایت مردم آن زمان که ناواقف بحث از مسایل اصول و فروع بودند می‌پرداخت. از ثقات مسموع گردیده که در اوایل اشتغال به تصنیف و تألیف کتابی در طب به زبان تازی داشته و آن کتاب در کتب استدلایله است و به جهت عدم وجود ناقلين و نامنوجه بودن معاصرین، کتاب مذکور چنان‌که باید در این بلاد شهرت نیافتد، اما در دهلي، پس نسخ آن در بعض کتابخانه‌ها یافته می‌شود و پیشتر از آنکه فاضل عبد العزیز- صاحب تحفه مسروقه- کتاب خود را ظاهر سازد با او ملاقات می‌فرمود و مباحثات در علوم می‌نمود. چون فاضل عبد العزیز، تحفه خود را که ترجمه کتاب صواف خواجه نصر الله کابلی است به جهت خوف نواب نجف خان مرحوم که سرآمد امرای آن روزگار و از شیعیان ائمه اطهار بود آن را به طرف خود

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 377

نسبت نکرده بلکه اسمی فرضی- غلام حلیم- برای آن تراشیده ظاهر نمود و ضلالت شیع گرفت، و مردم جهال و ناحق‌بین، به طرف آن گرویدند، همت والانهمت خود را متوجه به نقض و رد آن با وصف فقدان اعوان و انصار و عدم تیسر کتب و دیگر مواد فرمود تا آنکه در مکتوبی که به جانب غفران‌مآب مشتمل بر حل تصنیف نزهه اثنی عشریه قلمی فرموده نوشته که هنگام شروع کردن جواب کتاب مسطور یک ورق هم نزد من نبود، صرف به بدרכه الطاف الهی و اعطاف نامتناهی او در این امر عظیم و خطب جسمی شروع ساختم. پس یوما فیوما عنایات و افره و انعامات متکثره او- تعالی شانه- بر من فایض می‌شد.

مخی نماند که اکثر حالات متعلق تصنیف نزهه و کسداد بازار فن کلام که در اوایل کتاب مزبور، اشعار و اظهار آن فرموده ایراد آن از تقویل نیندیشیده مناسب دانست و آن این است: «اتل الخليفة بل اللاشیء فی الحقیقة، العاصی بانواع المعاصی، المفتاق الى رحمة الله الواحد، ابن عنایت احمد خان المبرور المغفور، المتخلص بالکامل، میرزا محمد- عفی الله عن جرائمها- که در این بلده دار الخلافه شاهجهان آباد- حرسه الله عن تطرق الحوادث- که مسقط الرأس این نابلد شهرستان فضل و کمال است، در این ایام خشکسالی فضل و کمال بهبوب⁶⁹¹ دبور⁶⁹² ادبار بر وجنات احوال اهل هنر چمنستان علم و دانش که در نضارت⁶⁹³ و شادابی، غیرت ریاض رضوان بود، مانند مزرع خزان رسیده پژمرده و درهم، و گلستانش بهسان کشتزار اهل عصیان خشک و بی‌نم گشته، پرده بی‌رونقی و بی‌دلی بر رخ کشیده، روزگار دانشمندان که در پیشگاه رونق و ردائی او بهار پیرای فروردین و اردبیهشت، جین نیاز می‌سود، بهسان دل ببل و طره سنبل، خراب و پریشان گردیده، مناهل⁶⁹⁴ خوشگوارش که مشرب عذب

691. هبوب- بادی که گرد و غبار برانگیزد.

692. ذبور- باد مغرب.

693. نضارت- تازگی، شکفتگی.

694. مناهل- سرچشم‌ها، آبیشورها.

متعطشان بوادی افاده و استفاده و با سلسبیل و تسنیم، لاف تفوق می‌زد بهسبیب امتزاج مرارت و زعوقت⁶⁹⁵ جهل از ملح اجاج⁶⁹⁶ پافرا ترک نهاده، و جداول انهاresh که منهل لبتشنگان زلال سرچشمہ هدایت بود و با بحر اخضر⁶⁹⁷، دعوای مساهمت⁶⁹⁸ می‌نمود، مانند سراب که نمودی است بی بود! تن به مصاحبত عدم درداده، از بی‌تمیزی روزگار ناهنجار، شخص هنر، رخت از جهان برپسته از راه عدم به شهرستان سرمنزل عنقا رسیده، و در نایابی و عزت وجود با کیمیا و کیریت احمر، نظیر و

نجوم السماء فى ترجمات العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 378

سهیم گردیده، جماعت فضول از فضل و هنر عاری، و گروهی جهول در جهل مصدق قدرت باری بر روی کار آمد، با وجود عدم قابلیت ذاتی و بی‌جوهری فطری، خود را از مستعدان زمان و دانشمندان جهان انگاشته، کوس لمن الملکی می‌زنند، و دعوی انا و لا غیری می‌کنند! از غایت عجب و تفاخر، کلاه گوشه نخوت بر آسمان می‌سایند و از نهایت تعلي⁶⁹⁹ و تبختر⁷⁰⁰ پا بر زمین نمی‌گذارند و خود را از یکتازان مضمون⁷⁰¹ علم و دانش، و تفرد سواران میدان فضل و بینش می‌انگارند، حرفشناسی عرش المعرفة و سوادخوانی لب الحکمة این‌ها است، و بالین‌همه ذهن و ذکا و فطانت و دها، پله پست خود فراتر از پله رسانی بزرگان می‌نهند و پایه کوتاه خویش را بالاتر از پایه والا بلندقدران قرار می‌دهند، هر بوجه‌ی خود را ردیف مدنیه علم و هر بولفضلولی، خویش را سهیم ابو الفضل می‌انگارند، و هر باقی⁷⁰² خود را زعیم جریر و اخطل بلکه از متنبی و اعشی افضل می‌پندارد، هر گوسله با موسی عمران، لاف مضاهات⁷⁰³ و هر خری با عیسی مريم دم مساوات می‌زنند! و هر خسیسی پله خویش را با رئیس حکمت یونان برابر می‌نهاد! و هر ابلهی پایه خود را بالاتر از پایه فلاطون و ارسطو قرار می‌دهد!

چون شرح محمد و اوصاف این آباء الفضول و اطفال الغفوّل از مکنت امکان و حیطه بیان خارج است بنا بر اختصار به ذکر این قطعه که در وصف ایشان بیانی است درست و خلعتی است بر قامت قابلیتشان چیست، مباردت نمود. قال تغمده الله بغفارانه. قطعه:

کودنی چند از چراگاه کمی و کوتی	حیرتی دارم حزین از حال اینای زمان
مبتدی ناگشته چون گشتند یا رب منتهی	پوزه معنی گشادستند در میدان لاف
قالب از جان بی‌نصیب و صورت از معنی تهی	دیده از بینش معرا سینه از ادراک پاک
رتبه کاهی نه و در جلوه با سرو سهی	نیروی موری نه و با شیرمردان در مصاف
کور مادرزاد جهل و خضر راه گمراهی	غول صحرای غوایت ⁷⁰⁴ ، دیو کهسار هوی
در دکان معرفت قلاب زر ددهی	معنی کامل عیاران خرد را کرده مسخ
غیر «ها» و «هو» ندانند از ضمیر «هو» و «هی»	جز تکبر فهم ناکرده ز «ما» و «انما»
بی‌حصول درک معنی از خهی و از زهی	خامه ز ایشان در عذاب و نامه ز ایشان در وبال
می‌نخواهد دید دنیا بعد از این روی بھی	مردم از این‌اند، شرم این، و تمیز و فهم، این!!

695. زعوقت- طعمی مرکب از تلخی و شوری.

696. ملح اجاج- نمک شور.

697. بحر اخضر- دریائی است که به جانب شرقی آن چین و به غرب آن یمن و به شمال آن هند و به جنوب آن دریایی محیط است. طولش دو هزار فرسنگ و عرض آن پانصد فرسنگ.

698. مساهمت- مشارکت.

699. تعلي- بلند شدن.

700. تبختر- تکبر.

701. مضمون- میدان اسب تاختن.

702. باقل- سیزی فروش.

703. مضاهات- شبیه گشتن و مانند شدن.

704. غوایت- گمراهی.

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 379

از آن جمله خری نامشخص از چراگاه جهل و حماقت که کریمه مثلمه **کتّل الْجَمَارِ يَحْمِلُ أَسْفَاراً**⁷⁰⁵ همانا وصف حال او است کتب احادیث اثنی عشریه مانند ائینه‌ای که به دست زنگی افتاد در دست او افتاده چون سرمایه‌ای از علم و تحصیل و بر مزایای این طریقه علیه کما ینبغی وقوف نداشت و بهره‌ای از تفرقه در میان اقسام حدیث و نصیبی از انتقاد اخبار، او را حاصل نیود از تحذیر ایاکم و الصحفیون نیندیشیده بی‌آنکه در فهم مؤدای آن رجوع به استاد کامل کند با دلی مملو از شکوک و اوهام، و دماغی مخبط به مواد مالیخولیا و سرسام، و بصری از ادرال حقایق، عور، و بصیرتی از دریافت دقایق، بس دور، در آن کتب که خزانین اسرار علم و حکمت و ذخایر انوار فقه و معرفه‌اند به نظر علیل و بصر کلیل⁷⁰⁶ نظر کرده از دریافت دقایق معانی آن درمانده، به دست شکسته و بنان از کار رفته بر بعضی، اعتراضات بارد⁷⁰⁷ و ایرادات غیر وارد نمود و برخی را مؤید مذهب خود تصور کرده و بر اکثر روایات، زبان تشنبی دراز نموده به دندان و ناب⁷⁰⁸، قدح و جرح کرده عقورتی و کلیبیت خود را به معرض اظهار آورده اولاً از در دوستی در آمده مانند ابلیس پر تلبیس برای فریب جهال، خود و اقران خود را از طبقه اعلای شیعه امیر المؤمنین -علیه السلام- و انموده تا عوام به خلافتمنای و چربزبانی او اصغری آن اباطیل کرده به دام او آیند. ثانیاً به جهت تلبیس و تدلیس و تغليط کمایگان، مانند واعظان، ابواب خطابت گشوده مخللات شعری و محتويات وهمی خود را به لباس برهان، جلوه‌گر ساخته در مجادله و مغالطه قصب السبق از امثال و اقران خود ربوده به زعم خود، داد کمال فضل و دانشمندی داده و آن خرافات و هذیانات را که ثانی کلمات این هبنقه است تحقیق و تدقیق نام نهاده بیداد بر کاغذ و مداد کرده روی اوراق را مانند چهره ظلمانی نفاق به سودای کفر اندوده، و در حقیقت خود را ضحکه صبیان و سخره کودکان هجاخوان نموده، و لنعم ما قبل، ابیات:

بوم تو در هوای بلندآشیانی است	صد طعنه می‌زنی به همان شهپران عشق
بر ما ترفعت ستم آسمانی است	با بخردان جفای فالک رسم کهنه است
خفاش را ستیزه به خور پاسبانی است	بانگ کلاب با مه تابنده تازه نیست
روح خمار با جسدت پار جانی است	نیود حماقت تو شگفتی که از ازل
این جوهر لطیف نه بحری نه کانی است	حیرانم از غرابت ذات شریف تو
طامات بن هبنقه را شکل ثانی است	رنگین افاده‌ها و خرافات مضحك
منکر مشو دلالت این افترانی است	ای بی‌قرینه جفت تو باشد مگر حمار

نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 380

چون به وساطت عده اعظم حکمای دهر و افخم فضلای عصر، استاد الكل فی الكل، لا زال مؤیدا بالتأییدات الربانیه بر آن نسخه مشحون به زخارف هذیانات و مملو از اباطیل و خرافات مطلع گشتم و به سرایا آن ثمره مالیخولیاوا رسیدم، به سر عزیز حکمت و جان نازنین معرفت سوگند و إِنَّهُ لِقَسْمٌ لَوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ⁷⁰⁹ آن‌همه تسویلات او را پوج مطلق دیدم و آن‌همه نفس درازی و هرزه‌درائی او را نقش باطل و تطویل لا طائل، و مغالطات او را ضعیف‌تر از شباهت ملاحده الموت و واهی‌تر از نسخ عنکبوت یافتم، و کلام او را که مبنی بر غلط‌فهمی و خلط و تخلیط و مغالطه و تغليط است درخور این ندیدم که کسی به نقل و استکتاب آن توجه نماید یا در صدد جواب آن درآید، چه اکثر آن شکوک مشترک المورد و روات و روایات و فتاوی فریقین است و

705. سوره جمعه، آیه ۵.

706. کلیل- کند، سست.

707. بارد- ضعیف.

708. ناب- دندان نیش.

709. سوره واقعه، آیه 76.

بسیاری که مورد آن مذاهب زیدیه و اسماعیلیه و غلات و نظائر آنها است بطلان آن فرق و مذاهب مبتدعه در پیش فرقه حقه اثی عشریه، مغنى از التزام تعرض جواب آن است و اکثری از مفتریات، ناصب و اقران او است، و ساحت ذمت اهل حق از لوث آن اباطلیل منزه است و برخی را علمای عالی مقدار به گزلک⁷¹⁰ تدبیر از صفحه اذهان حک نموده و بهری به اندک توجه و تأمل به فکر منحل می‌گردد. لیکن چون بعضی از اعرّه افخم و فضلای رفیع القدر و الامکان و اجله اعظم علمای رفع الشأن که به مزید عزّت و اعتبار، اشتهرار دارد و صیبت فضل و کمالش از کران تا کران رسیده و در حقیقت شریک غالب این تأليف و ترسیف او است، این نسخه را که به زعم فاسدش در جزالت⁷¹¹ مبانی و رشافت⁷¹² معانی و متأنت ادلله و وثاقت براهین، کتابی مثل آن در باب خود تأليف نشده با آنکه در رکاکت⁷¹³ الفاظ و رطانت⁷¹⁴ مضامین و سخافت حجج و دلایل، ضرب المثل است، از غایت نافهمی، رقیه⁷¹⁵ جان و تمیمه⁷¹⁶ ایمان نموده و ما فی الكتاب را شباهات معضل و عقده‌های لایحل می‌پندارد و به زبان‌دهی سر بزرگی دنیا^(?) که به‌سبب رجوع اجامره و اوباش او را حاصل است به جهت فریب و تلبیس شتی⁷¹⁷ جهال فرومایه و تکثیر سواد آنها سود الله وجوههم در مجالس و محافل خود بر زبان می‌آورد که دین امامیه مذهبی است مرجوح و ضعیف و مشربی است محجوج⁷¹⁸ و سخیف، و به‌سبب تأليف این کتاب، وهن و تزلزل بسیار در اعتقاد

نجم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 381

سالکان این طریقه راه یافته اکثری ترک این مذهب و ملت گفتند تا به حدی که به اصغرای صیت این گونه تصنیف که روکش خرافات هبنقه و ثانی هذیانات مسیلمه است بعض از افخم امرای عظام که ارسسطوی سکدرنشان و آصف سلیمان‌شان است- ایده الله بنصره- میلان⁷¹⁹ خاطر شریف او به هم رسانیده حاشش الله بل هذا الافك عظیم. هم بر این مثال تمامی اثی عشریان از وضعی و شریف از مشرب خود بر می‌گردند و مذهب اینان باطل و مضمحل می‌شود و به امثال این ترهات و طامات⁷²⁰، دل خود را خوش می‌کنند. غافل از این معنی که، بیت:

هرآنکس پف کند ریشش بسوزد

چراغی را که ایزد بر فروزد

يُرِيدُونَ لِيُطْفُؤُ نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَ اللَّهُ مُتَمِّمٌ نُورَهُ وَ لَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ.⁷²¹

و نیز مؤلف آن- ج Zah الله بعلمه- بر فضلای امامیه- رضوان الله علیهم- که سالکان مسالک تحقیق و ناسکان مناسک تدقیق‌اند و هریکی کالشمس فی رابعة النهار، علم اشتهرار بر افراد خانه زبان تشنبیع دراز نموده و در تهجیل و تکفیر و تحریق و تحقیر این گروه واجب التعظیم که ابوالابای علم و دانش‌اند دقیقه‌ای فروگذاشت نکرده.

خر چو سرگیش کند بو، خنده بر گردون زند!

طعنه بر هر کامل از گفتار ناموزون زند

و نیز خاکش به دهن نسبت به خدام حضرت جناب سلطان الخاقین، امام الكوئین، والی خطه ولايت، خاتم نص امامت، فاتح ابواب هدایت، خاتم دوره وصایت:

710. گزلک- کارد کوچک، فلمتراش.

711. جزالت- محكمی و استواری.

712. رشافت- خوش‌قوبلانی.

713. رکاکت- سستی و ضعیفی.

714. رطانت- در لغتنامه دهخدا به معنی بجز عربی سخن گفتن آمده که اینجا کاربرد ندارد.

715. رقیه- افسون.

716. تمیمه- تعویذ و مهره برای دفع چشم زخم.

717. شتی- مجازا به معنی چند.

718. محجوج- مقصود.

719. میلان- میل داشتن، مایل شدن.

720. طامات- اقوال پراکنده.

721. سوره صف، آیه ۸.

تا حشر بهار است چمنزار جهان را
 کز عدل بود واسطه ربط تن و جان را
 امکان بقا جزوی از اجزای زمان را
 نه دایره در خواب ندیدی دوران را
 حفظش نشود باعث اگر امن و امان را
 از روح پذیرد تن افسرده توان را
 خاک در او کام و دهان عطشان را

میراب گلستان امامت که ز فیضش
 مهر فلك عز و شرف مهدی هادی
 بی هستی آن مظهر کل ممتنع آمد
 او مرکز پرگار وجود است و گرنه
 چون بحر پرآشوب زند سطح زمین موج
 عالم اثر زندگی از هستی او یافت
 از آب حیات ابدی ساخته سیراب

علیه آلف التحیة و السلام، طریق اسائت ادب پیموده و بنده کان آن جناب را به انواع سفاهت و استخفاف یاد می‌کند و به استماع این مقال، رگ غیرت و عرق حمیت این کمترین طلبی به جنیش آمد و با وجود عدم بضاعت و قلت استطاعت و کثرت علائق و وفور عوائق و توزع بال و تشتت حال، توکل بر فیض منعم مفضل و عنایت حضرت رسالت مآب و آل او - علیهم السلام - نموده کمر همت بر میان

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 382

جان برپستم و دفع شباهات او را پیش‌نهاد توجه همت ساخته به برانداختن قصر شکوه او پرداختم، و این رساله را به «نژهه اثنی عشریه» که منبیء⁷²² از تاریخ آغاز تألیف او و هم مشعر از نزاہت و طهارت اعتقاد فرقه حقه از لوث مفتریات و هفوای⁷²³ اهل عناد است موسوم و به «نصرة المؤمنین و زلة الشیاطین» ملقب ساختم». انتهی کلامه.

مخفی نماند که خواجه نصر الله کابلی صاحب صواعق، استدلالی را که از کتب اهل حق نموده بیشتر از او مخالفین را میسر نگشته بود لکن سعیش غیر مشکور گردید و اصل کتاب او به دست فاضل عبد العزیز افتاد که به ترجمه آن پرداخت و آن را تحفه نام گذاشت. چون در این کتاب بحث از اصول و فروع بود اگر علامه موصوف و دیگر اعلام- احлем الله دار السلام- به دفع شکوه و شباهات و نقض هفوای طامتش نمی‌پرداخت عرصه کار بر ضعفا و بی‌صیرتان تنگ می‌گردید. لکن الحق یعلو و لا یعلی. حق تعالی علامه موصوف را که در این معرفه از همه اعلام سابق الاقدام است برای تبکیت⁷²⁴ خصم⁷²⁵ و حمایت ملت خیر الانام برانگیخت که با وصف عدم تیسر مواد و اسباب از قسم کتاب و کاتب، کمر همت بر میان جان بسته به دفع شباهات او همت عالی را متوجه ساخته و چون اعتماد و توکل بر او- تعالی شانه- در این امر عظیم و خطب⁷²⁶ جسمی فرموده فی الواقع که کتاب او موجب نصرت مؤمنین و ذلت شیاطین گردید که در این عرض مدت که قریب هشتاد سال از روز تصنیف آن گذشته علمای امصار و فضای هر دیار، آخذ از افادات او هستند و مخالفین با وصف تصدی به حمایت صاحب تحفه که در هر رطب و یا پس به تأویلات بعيده و توجیهات غیر پسندیده می‌پردازند فرست بر رد آن بجز بعض از مقامات باب نهم نیافتند و در خلوات⁷²⁷ و جلوات⁷²⁸ معترف به غزارت⁷²⁹ و حذاقت او می‌باشد و آن علامه را مجتهد و متفرد در این فن می‌پنداشند چنانچه بر ناظرین کتب کلامیه مثل مصنفات فاضل رشید و غیر ایشان این امر پوشیده و مخفی نیست.

عجبتر آنکه خود مصنف تحفه اثنی عشریه با وصف آنکه در همان بلده مقیم بود و سامان و اسباب مهیا داشت و مجلدات نزهه به او رسیده بلکه خودش از غایت سعی آن را به دست آورده چنانچه از مکتوب او که به حکیم شریف خان نوشته معلوم می‌شود و هی هذه: «قد سمعت ان الفاضل

722. منبیء- خبردهنده، آگاه‌کننده.

723. هفوای- لغزشها.

724. تبکیت- غلبه کردن به حجت.

725. خصم- دشمنان.

726. خطب جسمی- کار بزرگ.

727. خلوات- عزلت و گوشمنشی.

728. جلوات- را در فر هنگها نیافتم.

729. غزارت- بسیار شدن علم.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 383

الكامل المدقق المحقق میرزا محمد- سلمه الله تعالى- قد كتب على وجه الرد و البحث على التحفة الائتی عشرية ان اتفق طلب مرقوماته و مطالعته بواسطتكم فالمأمول ان تبذلوا في ذلك الجهد». انتهى.

لکن وقت مطالعه چون جوابهای ندانشکن یافته رو از مقابله و مناظره برتابته مگر فاضل رشید که جدل و مکاپر⁷³⁰ در ضمیر او راسخ بود از مسئله طهارت خمر و جمع بین الصالاتین چند سطر عبارت را فراگرفته شباهت غیر وارد به حیز قلم درآورده خدمت علامه فرستاند. علامه به جواب آن، مكتوبی در غایت رزانت⁷³¹ و جزالت⁷³² تحریر فرمود. چون آن مكتوب به فاضل رشید رسید برای عدم ظهور عجز به جوابش ورقی چند نوشته موسوم به عزة الراشدين نمود. علامه موصوف، تحریر جوابش را سراسر تضییع اوقات شمرده اعراض از جواب او نمود. مگر عالم محقق و فاضل مدقق، حکیم باقر علی خان که در اوآخر عمر خود طرح اقامت به شامجهان آباد- حرسها الله عن الفتن و الفساد- انداخته بود به جواب باصواب آن پرداخته. علاوه از آن بعضی اعلام از ناصران ملت خیر الانام- عليه آلاف التحية و السلام- به تفصیل تمام، رد و نقض خرافتش فرموده آن را «معین الصادقین» موصوف ساخت.⁷³³

از کتاب مستطاب نزهه آنچه در این دیار اشتهر یافته جواب پنج باب است: اول و سوم و چهارم و پنجم و نهم. شاید که علامه مرحوم مهلت استکتاب باقی مجلدات و نشر نسخ را نیافته یا آنکه مسودات دیگر مجلدات، غیر منح مانده از این باعث نوبت انتشار و اشتهر در این دیار نرسید.

تفصیل مجلدات مذکوره بین منوال است:

باب اول: مشتمل بر رد دعوی فاضل عزیز در حدوث مذهب شیعه و بیان فرق ایشان.

باب سوم: در جواب حرفهای پریشان او که در احوال اسلاف شیعه گفته.

باب چهارم: در رجال و اصول حدیث و احوال اخبار و روات.

باب پنجم: در مسائل الهیات.

باب نهم: در احکامات فقهیه.

دیگر از مصنفات آن علامه مغفور کتابی است مبسوط در رجال مسمی به تاریخ العلماء، و رساله در علم بدیع،

و رساله فارسی در صرف،

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 384

و کتاب نهایة الدراية شرح عربی رساله وجیزه شیخ بهاء الدين عاملی- عليه الرحمة- که در علم درایت است و تقریباً پانزده هزار بیت بوده باشد. مهارت و غزارت او در علوم کثیره و فنون شهیره از شرح آن رساله که دو ورق بیش نیست واضح و هویداً است. اصل نسخه آن به خط علامه موصوف که به نظر راقم هم رسیده در کتابخانه جناب علامه زمان مولانا السید حامد حسین- ادام الله ایام افاداته- موجود است. به جهت قصور هم ابنای روزگار و فضلای این اعصار، ترویج آن در اطراف و اکناف عالم نشده.

دیگر از تصنیفات او است:

730. مکاپر- ستیزه، معارضه.

731. رزانت- آهستگی، سنگینی، استواری.

732. جزالت- محکمی و استواری.

733. معین الصادقین فی رد رجوم الشیاطین، فارسی، للسید جعفر المعروف بابی علی خان الموسوی البناresی الدھلوی، نقض فيه» رجوم الشیاطین» الذى كتبه بعض العامة جوابا عن الباب التاسع من «النزهه الائتی عشریة» للدھلوی قدس سره (الذریعة).

کتاب تتبیه اهل الکمال و الانصاف علی اختلال رجال اهل الخلاف که در آن اسماء رجال کذابین و وضاعین و مجھولین و ضعفا و خوارج و نواصب و قدریه و مرجه را که ارباب صحاح سنته که به قول اصح عبارت از صحیح بخاری و مسلم و ترمذی و مالک و نسائی و ابو داود است در کتب صحاح خود آورده‌اند. این کتاب را از تقریب ابن حجر عسقلانی استخراج فرموده.

دیگر رساله ایضاح المقال فی توجیه اقوال الرجال است که در آن تأویل اقاویل و روایت احادیث اهل حق نموده.

دیگر رساله فارسیه در فلسفه،

و از مصنفاتش تتمزواب (؟) فقهیات است، لکن مردم از آن علی‌حده کردند در آن تعصبات اهل سنت را مانند لازم بودن محبت اهل بیت نبوی، و اسقاط لفظ آل از رود، و حکم به حسن خاتمه عبد الله بن ابی سرح مرتد، و خلیفه دانستن یزید ملعون و حکم نمودن به ایمان او، و وجوب اطاعت ولید بن یزید بن عبد الملک، و حکم به حسن خاتمه حاجج بن یوسف، و عید نمودن روز عاشورا، و تجویز کردن سجده شمس و قمر، و مسائل عجیبه و غریبیه که ایشان به آن قائل‌اند، حکم ساقط الاعتبار بودن نجاست موضع استنجا به حدی که استنجا از آن واجب نیست، و پاک دانستن منی و عدم فسادات از ملاقات به نجاست به هیچ حال و پاک داشتن بر آب نجس را که رفتگرفته به مقدار قلتین برسد، و جایز نداشتن وضو از آب کثیر که در آن این کس بول کرده باشد، و نجس داشتن آب مستعمل وضو را وغیر آن مسائل در آن ذکر فرموده.

دیگر منتخب فیض القدیر شرح جامع صغیر مناوی که انتخاب هر چهار مجلد در یک جلد تخمیناً پانزده هزار بیت بوده باشد،

دیگر منتخب انساب سمعانی که در آن نسبت‌های مشهوره را بعد حذف و اسقاط تراجم حفاظ و محدثین و ذکر منسوبین التقاط فرموده بنا بر تصحیح نسبتها، و این کتاب در این باب بغايت مفید است.

و منتخب کنز العمال ملا علی متقی که در آن احادیث داله بر امامت جناب امیر (ع) و دیگر ائمه

نجوم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 385

هدی (ع) و مثالب و معایب خلفای ثلاثة و صحابه دیگر انتخاب فرموده،

و رساله بدا،

و رساله در مسئله رؤیت،

و منتخب کتب کثیره اهل سنت نموده که اکثری از آن به دست مردم نااهل افتاده و به خیال مسوده بودن آن‌همه را بر بد ساختند. مؤلف رساله گفته بعضی از آنکه به نظر فقیر رسیده اسماء آن در ذیل نوشته می‌شود: صحیح بخاری، صحیح مسلم، صحیح ترمذی، صحیح نسائی، سنن ابو داود، مؤطای مالک، نقاوة التصوف، رجوع الفرع الى الاصل از شرف الدين تلميذ شاه ولی الله، فتاوی و نواحی فتاوی حمادی، افغان سیوطی، طبقات حنفیه ملا علی قاری، رحمة الامة شعراوی، شرح مواقف، شرح بزدوی، منهاج الشرح صحیح مسلم از نو وی، تحصیل الرجال شیخ عبد الحق دھلوی، رجال صحیحین از ملا علی قاری، کتاب السیاسة و الامامة ابن قتیبه، رساله ملا فخر الدین سبل الہندی، تاریخ بدوانی، تاریخ خمیس فی احوال النفس النفیس، تاریخ یافعی، تاریخ ابن خلکان، شرح نسبنامه سور کابینات، حلیة الاولیاء لابی نعیم الاصفهانی، شرح مسند شافعی، مسند احمد حنبل، تاریخ طبری، رساله تحقیق مذهب شیخ الرئیسین، جمع بین الصحیحین حمیدی، شرح مسند شافعی، متفق متفرق، فتاوی عالمگیر، مختصر وقایه، فتح الباری شرح بخاری، ارشاد الساری شرح بخاری، مدارج النبوة، معارج النبوة، نجم و هاج، شفای قاضی عیاض، جامع الاصول، استیعاب ابن عبد البر، شرح مشکاة شیخ عبد الحق، معلم التنزیل، روضة الصفا، روضة الاحباب، حبیب السیر، شرح بیرجندي بر مختص وقایه، تذکره هفت منظوم، کفایه، کتاب الادب المفرد بخاری، شامجهان‌نامه، تاریخ الخلفای سیوطی، ملل و نحل شهرستانی، شرح مقاصد علامه تقفارانی.

کیفیت وفات علامه بر وجهی است که مؤلف رساله از فاضل کامل میرزا امیر علی خان شامجهان‌آبادی که تلمیذ علامه موصوف بود نقل نموده و گفته که از زبان فاضل مزبور شنیده‌ام که در نواحی دھلی امیری از اقارب پادشاه بود و در تعصّب و تعنت⁷³⁴ قصبه السیق از ابو جهل می‌ربود! و همیشه تدبیر در اطفای نور الهی می‌نمود لکن چون مصنفات علامه موصوف در اقطار و اکناف عالم دایر و سایر گردید و باعث اظهار حال فضائح و قبایح اعدای دین شد، عرق حمیت او زیاده به ضربان آمده حیله‌ها به اخفا و استار در اضرار آن جناب می‌انگیخت اما هیچیک از آن پیش نمی‌رفت. ناچار آن مکار غدار، خود را به تمارض داشت و علیل ظاهر ساخت و به پادشاه والاچاه، حال خود عرضه داشت. پادشاه طبیبی برای معالجه او معین کرد. بعد چندی عرضیه‌ای دیگر فرستاد که اگر حضرت اعلی را منظور است که فدوی چندی دیگر در این دنیا زنده بماند به سلطان الحکماء و فخر

734. تعنت- بدگوئی، عیب‌جوئی.

الاطباء، علامه زمان، وحید دوران، میرزا محمد حکم شود که به علاج من پردازند و الا از حیات مستعار دست بردارند. پادشاه به علامه موصوف

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 386

پیام داد که به علاج فلان مریض باید پرداخت. علامه موصوف از رفتن نزد آن مکار، بنا بر اتمام حجت بر آن اشرار در اول ابا و انکار فرمود، لکن چون تقاضا و اصرار از جانب والی آن دیار به نهایت رسید ناچار به قضای الهی تن به رضا داده تهیه سفر از دهی نمود. و بر وقت رخصت می‌فرمود که غالباً داعی اجل در این سفر مرا دعوت کند لهذا این را وداع اخرين باید پنداشت و از حقوق هرکس که باشد ابراء ذمه حاصل باید ساخت. تا آخر همچنان واقع گشت که آن غدار به اقتضای اثار ائمه نار، آن جناب را مسموم ساخت.

مرقد منور او در دهلي در «بنجه شريف» واقع است که مردم را اعتقاد آن است که در آنجا نشان انگشتان مبارك حضرت امير (ع) است و اکثر قبور مؤمنین و صالحین هم در آن بقیه است. تاريخ منظوم فارسي بر قبر مطهرش نوشته است و سنين وفاتش از مصراج:

در شیویش به گریه بگو وا محدما

برمی‌آید که سنه یافهزار و دو صد و سی و پنج (1235) هجری است.

(35) محمد بن آقا محمد صالح الlahيжи [- حدود 1206 هـ]

مؤلف شذور آن جناب را به «فضل و عالم و مجتهد جيد» ستوده و گفته که در حدود سنه احادي و ثلاثين و مائين بعد الاف اجازه روایت از بعض تلامذه آقا باقر بهبهاني - عليه الرحمة - يافته. در آن اجازه مسطور است:

«و بعد فان افضل ما صرفت اليه الهم و ابیضت فى تحصیله هو علم الدين و التفقه فى شريعة سيد المرسلين فهو اعظم ما تطمیح اليه ابصار اولى الابصار و افع الباقيات الصالحات فى دار القرار و مما عاده من الرسوم فهو من الهباء المنثور يوم يحصل ما فى الصدور، وقد جرت عادة العلماء الاولى والاخير بأخذ العلم من المشايخ الاكابر و تلقیه خلفا عن سلف و كابرا عن كابر، فكم من متغرب عن وطنه متقرب الى الله بهجرته عن مسكنه و رحله قد جاب البلاد طلبا لاعلى اسناد الى سادات العباد قصد الشیوخ من كل فرج عميق و شد اليهم الرحال بطريقهم الوثيق. و كان من من سعى فى هذا السبيل وجد فى تحصیل هذا القصد الجميل و فاز بالحظ الواfair الأنسى و حظى بالنصيب المتكاثر الاهنى ولدنا الاعز الاكرم الارشد و عزيزنا الزكي الاسعد الالمعى اللوذعى المسدد و العالم الفاضل الامجد، سمي حبيب الله محمد بن العالم الفاضل الصالح، و الحبر الكامل الفاتح، آقا محمد صالح الlahيжи- زاد الله فى علمه و تقاد، و حباء من الفضائل و الفوائل ما ترجمه و تنهاه- و كان من من طال تردده لدى و كثر اختلافه على، و قد فرأ على شطرها و افيا من الحديث و الفقه و الاصول، و سمع منى قسطا كافيا من المعقول و المعنقول، ثم استجازني- ایده الله تعالى بتأييده و سدده بتستديده- فوجدته اهلا لان يجاز و ان يسارع

نجم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 387

إلى طلب بالإنجاز، فاجزت له زيد مجده و علا جده ان يروى كتاب نهج البلاغة الجامع لخطب امير المؤمنين، و الصحيفة السجادية المشتملة على ادعية السجاديين العابدين على الناطق بهما- افضل الصلاة و التسليم و الثناء و التعظيم- و الكتب الاربعة التي عليها المدار في جميع الاعصار و الامصار حتى كانت في الوضوح و الاشتهر كالشمس في رابعة النهار ...» إلى آخره.

(36) مولانا محمد شفیع الاسترلابدی [- 1238 هـ]

از افضل عصر و تلمیذ حضرت بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی بود کما ذکره الملا مهدی المازندرانی فی بعض تصانیفه. و علامه صاحب جواهر او را در بعض مکاتیب خود به مدایح جلیله ستوده. مؤلف را بر حالات او اطلاعی به هم نرسید.

(37) مولانا السيد عبد الله بن شير النجفي [1230 هـ ق]:⁷³⁵

آقا احمد به تقریب ذکر کسانی که در بلده طبیه کاظمین از فضلای آنچا ملاقات کرده گفته: «و با عالی جناب مقدس عالم فاضل کامل سید عبد الله بن سید شیر نجفی ملاقات اتفاق افتاد. وی از فضلای نامدار و نیز از تلامذه جناب سید والاتبار، اعنی بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی است».⁷³⁶

(38) مولانا السيد محمد بن جناب مولانا السيد علی الطباطبائی [- 1241 یا 1242 هـ ق]:

به خدمت والد علامه خود تحصیل علم فرموده و از اکبر اولاد جناب آقا سید علی طباطبائی است.

و نیز داماد بحر العلوم بود. بعد از وفات پدر خود قائم مقام آن منبع هدایت و ارشاد و زیبافزای مسند اجتهاد گردید.

بالجمله آن جناب جامع علوم معقول و منقول و حاوی فروع و اصول و معدن ورع و تقدس و کمال، و مخزن علم و فضل و جاه و جلال بود. در تبحر علوم محسان ذاتی و محمد صفاتی شهره آفاق و به اذعان اکابر عرب و عجم، مجتهد علی الاطلاق بود، و علمای ابرار، معتبر فضل و کمال او و رؤسای کبار، منقاد و مطیع او بوده‌اند.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 388

صاحب روضه بهیه از جمله مصنفات او گفته: «كتاب مفاتيح در اصول تقریباً چهل هزار بیت است، و كتاب وسائل در اصول فقه، و كتاب مناهل در فقه و آن كتابی است مبسوط و جامعی است مضبوط که تا حال مثل او كتابی جامع در ادله و اقوال و حاوی جمله مسایل فروع به قالب تأثیف نیامده. تقریباً دو لک⁷³⁷ بیت است. و از مصنفات او است كتاب مصابیح در فقه، و كتاب اصلاح العمل در فقه، و آن محتوى است بر فتاوى. و هم در آن كتاب اشاره فرموده به‌سوی مسائل اختلافیه. و كتاب اکمال در تکمیل اصلاح العمل».

صاحب روضه البهیه او را از مشایخ خود نوشتہ و گفته: «سمعت منه رحمه الله ان مؤلفاتی قریب من سبع مائة و الف بیت او اکثر».

«مشهور است که در زمان آن جناب، قوم روس که بلاد سلطنت ایشان قریب ممالک محروسه پادشاه اسلام‌پناه فتحعلی شاه- طاب ثراه- واقع بود دست تعدی بر مسلمانان دراز کرده بودند، به حرکات ناشایسته پیش می‌آمدند و اهل عجم استغاثه این معنی به خدمت آن پیشوای دین می‌بینند. به ملاحظه همچو وجوده در رای افسوس آن قوه ارباب اجتهاد چنان قرار یافت که جهاد بر آن قوم کفار جفا شعار در این صورت جایز بلکه واجب است و بر مسلمانان لازم که به دفع ایشان برخیزند، و فتوای این معنی به پادشاه اسلام نوشته. چون به‌سبب بعض عوایق از رفع ایشان اعتنای به ظهور نرسید مردم باز به خدمتش عرض حال نمودند. آن عالی جناب به پادشاه پیغام فرستاد که اگر شما متوجه دفع ایشان نمی‌شوید به ما بفرماندید که متوجه شویم. پادشاه اسلام‌پناه نظر به اینکه مجتهد هر عصر نایب امام زمان- علیه السلام- است [رای] جناب سید را پسندید و آن جناب به حسب مرض پادشاه متوجه دفع آن قوم روسیاه شد. مردم بسیار از مؤمنین هماره رکاب سعادت انتساب جمع شدند به حدی که راهها از مردم پر شد. گویند که خلوص ارادت اهل عجم به خدمتش به حدی بود که چون آن جناب به عزم امر مذکور از کربلای معلی نهضت فرموده به بعض بلاد عجم نشریف آورد بر سر حوضی نشسته و ضو کرد، مردم به آن تبرک جستند و هریکی از ایشان آب از آن حوض بهقدر مقدور خود برداشت تا آنکه تمام حوض خالی از آب شد.

چون قدم فیض لزوم آن جناب به پادشاه دین‌پناه فتحعلی شاه- طاب ثراه- بود و تمام اهل طهران که پایه تخت شاهی بود حتی که ملازمان شاهی قبل از آنکه اجازت از او خواهند به خدمتش شناختند.

بالجمله چون خبر رسید به تعظیم و استقبال به یک منزل پیش آمد و آن جناب را به دار السلطنه آورده به اعلای تخت خود جای داده خود به گوشه تخت به کمال ادب بنشست. آخر الامر چون آن جناب از آنچا نهضت به‌سوی جهاد آن قوم بدنها فرمود پادشاه هم با افواج کثیر هماره رکاب آن

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 389

735 . مرآة الاحوال جهان‌نما، ص 148.

736 . در مرآة الاحوال: «سید والاتبار سید محسن اعرجي- قفس سره- است».

737 . لک- صدهزار.

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج ۱؛ ص ۳۸۹

سلامة الاطياب به عزم قتال آنها روان شد و فرزند خود- میرزا عباس- را که ولیعهد بود مقدمه الجيش گردانید. چون التقای عسکر اسلام با فوج روس در نواحی بلده تفليس واقع شد معركه محاربه و مقاتله گرمی پذیرفت تا آنکه به صولت کمال شجاعت و یمن علو همت آن خلاصه احفاد مرتضوی، نوبت به جایی رسید که اثار فتح و ظفر در عسکر اسلام نمایان بود. ناگاه رئیس قوم روس به مشاهده این حال پیغام به خدمت میرزا عباس فرستاد که اگر صلح کنید و دست از جنگ ما بردارید دختر خود را به شما می‌دهم.

هم در آن اثنا که مژده فیروزی اولیای دولت اسلام قریب الوقوع می‌نمود بعضی ناندیشان به خدمت میرزایی موصوف که پیش عساکر شاهی بود عرض نمودند که اولی آن است که قبل از فتح، انقطاع حرب کنید و مسئول قوم مخالف را مقرون اجابت فرمائید زیرا که حال خلوص ارادت و اجتماع سایر عجم به خدمت جناب سید به حدی است که مشاهده نمودید، پس اگر این فتح واقع شد سلطنت بمسوی جناب سید منتقل خواهد شد و شما از این دولت محروم خواهید ماند! میرزا عباس بر گمان باطلش اعتقاد نموده سخن فاسدش را قول داشته در همان حال در خفیه و عده اجابت صلح به قوم مخالف داده به ملازمان خود امر نمود که رایات عسکر را از دستها بر زمین گذاارد و خود به حسب ظاهر کناره رفت تا جنگ برهم خورد و نوبت به وقوع فتح نرسید. ناچار آن جناب و پادشاه بعد از مصالحه از آن نواحی مراجعت کردند و بر خاطر آن جناب از این واقعه حیرت‌افزا آنقدر رنج و الم راه یافت که چون در حال مراجعت به بلده اردبیل رسید زیاده از یک هفته در سکوت بود تا وقتی که در سنه ۱۲۴۱ یا در سنه ۱۲۴۲ هجری از دنیا رحلت فرمود. نعش مطهرش را به مسوی کربلا معلی برند و فی مابین مزار فایض الانوار حضرت خامس آل عبا- علیه آلاف التحية و الثناء- و مزار حضرت عباس- علیه الرحمة و الرضوان- دفن کردند.

جناب سید- طاب مرقدہ الشریف- چند پسروالی وقار داشت. یکی از جمله ایشان فاضل کامل جناب سید حسین، و مجتهد جلیل القدر آقا سید حسن، و دیگر صاحب عقل و هنر جناب سید جعفر که بعد از چند روز از وفات والد ماجد خود در ایام طاعون در شب زفاف خود داعی حق را لبیک اجابت فرمود. رحمه الله تعالى». کذا فی الروضة البهیة فی الاجازة الشفیعیة.

(39) الفاضل المعتمد آقا سید حسین بن آقا سید محمد الطیاطبائی:

ملا شفیعا در ضمن احوال والد ماجد او آقا سید محمد گفته: «فاضل عالم کامل ذو الصفات الحسنة آقا سید حسین مجتهد و بصیر به قواعد اصولیه و خبیر به طریقه علمای امامیه است، و جواد و سخی است در غایت سخاوت، و نزد پدر علامه خود عزیزتر از دیگر برادران خود بوده. سید حسین موصوف

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 390

دختر شاهزاده [ظل السلطان] علی میرزا بن سلطان فتحعلی شاه قاجار را در عقد نکاح خود داشت.

بعد از وفات والد ماجد خود که در سنه یکهزار و دو صد و چهل و یک [1241] یا چهل و دو [1242] هجری واقع شده اندک زمانی به قید حیات بود. او را پسری است آقا زین العابدین».

(40) مولانا السيد مهدی بن العلامة السيد علی الطیاطبائی [- 1249 هـ ق]

طاب مرقدہما.

از مشاهیر فضلا و اذکیای فقها و علماء است. اکتساب علوم و فنون پیش والد علامه خود نموده در زمانش به کمال فضل و تبحر رسیده. حال علم و فضل و ورع و زهد آن جناب مشهورتر از آن است که احتیاج به بیان داشته باشد. مصراع: به ماهتاب چه حاجت شب تجلی را.

⁷³⁸ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 هـ.

مؤلف تذكرة العلماء از بعض افضل ثقات که در زمان آن جناب در کربلای معلی بودند نقل کرده که آن جناب، جودت طبع وقاد و حدّت ذهن نقاد به حدی داشت که رأی اقدس او در تدقیق جزئیات مسائل اختلافیه فقهیه به جایی قرار نمی‌گرفت، در هر شقی از شفوق⁷³⁹ آنکه نظر و فکر و استدلال می‌فرمود محامل⁷⁴⁰ منفرد عه و شفوق متوجه بر آن می‌افزود و نوبت به آن نمی‌رسید که اکتفا بر حکمی و اقصار بر قولی فرماید، به این جهت هیچ‌گاهی فتوا در مسائل اختلافیه بر رأی و اجتهاد خود نمی‌داد بلکه به همین وجه تدوین کتابی و تصنیف مقالی از آن جناب به ظهور نرسیده، و کمتر متوجه تدریس می‌گردید. اگر گاهی به التماش علمای کربلای معلی و اصرار اعزه و اقرباً برای افاده درس به مسجد والد مرحوم خود تشریف می‌آورد صحن مسجد- که بسیار وسیع است- از مستقیدان خدمت فیض بخشش که اکثری از ایشان علمای کبار و مجتهدين نامدار بودند پر می‌شد و درس یک مسئله را که بیان می‌فرمود در ارشاد و دقایق و شفوق آن و بیان استدلالات متقدمین و متأخرین و تحقیق مطالب عالیه زیاده از یک هفته می‌گذشت و به اتمام نمی‌رسید. و آنقدر در هنگام بیان، دقت طبع و علو تقریر را کار می‌فرمود که اتصال سخن به امتداد زمان بیان، نوبت به آشوب چشم آن جناب می‌رسید و آخر الامر به انقطاع تدریس می‌پرداخت.

چون برادرزاده آن جناب آقا سید حسین بن سید محمد طباطبائی بعد از وفات والد ماجد خود، اکثر اوقات التماش تصنیف کتابی در مسائل فقهیه به خدمت آن جناب می‌نمود، آن جناب از راه احتیاط و عدم انتکال⁷⁴¹ بر رأی خود مسئول او را مقرن به اجابت نمی‌فرمود. چون اصرار سید موصوف

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 391

از حد گذشت مسوده چندین مسئله از مسائل طهارت را به تحریر درآورد و چون در بعض اوقات به نجف اشرف تشریف بردا مسوده مذکور را سید موصوف به طریق امانت نزد خود [نگاه] داشت. چون آن جناب از آنجا به کربلا مراجعت فرمود مسوده مذکوره از نزد سید موصوف بازگرفت و فرمود: اجازت من نیست که کسی بر این مطلع شود.

بالجمله حال اوصاف کمال احتیاط آن جناب با وصف اینقدر تبحر و تدقیقات به حدی مشهور است که در وصف احدی از علماء نقل نکرده‌اند. فقهای فحول و علمای معقول و منقول از محققین و مقدسین اهل کربلا و نجف اشرف که در زمان آن جناب بوده‌اند اذعان به فضل و کمال و بزرگواری و تقدس و تبحر آن جناب داشته‌اند و احدی را جای سخن بر آن جناب نبوده.

مشهور است که آن جناب در اوخر عمر خود از کربلا به‌سوی طهران تشریف آورده در سال یکهزار و دو صد و چهل و نه (1249) هجری در وقتی که به مزار فایض الانوار سید عبد العظیم حسنی- علیه الرحمه- وارد بود به رحمت حق پیوست و نعش مطهرش را به‌سوی کربلا نقل کردن و قریب یکی از ایواب رواق حضرت امام حسین- علیه السلام- که معروف به «باب العباس» است دفن کردن.

رحمه الله تعالى.

(41) الشیخ احمد بن زین الدین بن ابراهیم بن صقر بن ابراهیم بن ذاعر بن راشد بن وهیم بن شمروخ آل صقر المطیر فی الاحسانی [1241-1166ھ][742]

از فضلای زمان و علمای اقران، حکیمی ماهر و فیلسوفی شاهر⁷⁴²، صاحب تألیفات کثیره است. از تلامذه او جمعی از علماء فضلاند. یکی از آنها مولانا سید محسن اعرجی شارح مقدمات حدائق است. و از ارشد تلامذه او سید کاظم رشتی است که تابع مذهبیش و مروج مسلکش بوده.

شیخ احمد موصوف از اعاظم مجتهدين اجازت یافته و از جناب بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی و جناب آقا سید علی طباطبائی و مولانا سید مهدی موسوی کربلائی و حضرت شیخ جعفر کائف الغطا و شیخ حسین بن شیخ محمد بن شیخ احمد بن شیخ ابراهیم بن عصفور درازی بحرانی- طیب الله مرادهم- اجازه‌های مفصله یافته و نقل اکثر عبایر آنها در کتاب شذور العقیان فی تراجم الاعیان موجود است. من شاء فلر جع اليه.

ملا شفیعا در روضه بهیه آورده: «شیخ محدث علامه و فیلسوف ماهر، شیخ احمد بن زین الدین الاحسانی از اهل احسا بود. چندی در بلده یزدهم می‌بود. از آنجا حسب الطلب شاهزاده محمد علی

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 392

739. شفوق- جمع شق، یکی از صورتهای فرضی.

740. محامل- دلایل و وجوهی نداشتن.

741. انتکال- اعتماد کردن بر کسی، تسلیم شدن.

742. شاهر- مشهور، معروف، نامی.

میرزا پسر فتحعلی شاه قاجار به بلده کرمانشاه تشریف آورد. به گوشم رسیده که شاهزاده موصوف یک هزار تومان برای زاد سفر کرمانشاه و برای ادای دیون به او عطا فرمود و هفت‌صد تومان ماهانه وظیفه‌اش مقرر ساخت. از آنجا به کربلا می‌راجعت نموده سکونت اختیار کرد. شیخ منکور را پس‌ری است فاضل، شیخ علی، که قائم‌مقام پدر خود در کرمانشاه شده بود».

در اینجا ملا شفیع در وصف شیخ منکور و برائت او از دیگر مذاهب فاسد و اقوال و آراء کاسده⁷⁴³ این عبارت را گفت: «و الشیخ المذکور کان ذاکرا متفکرا لا یتكلم غالبا الا فی العلوم والجواب عن السؤالات العلمية اصولا و فروعا و حدیثا و كان مشغولا بالتدريس و يدرس اصول الكافی و الاستبصار و لا نرى منه الا الخیر الا ان جمعا من العلماء المعاصرین له قدحوا فيه قدحا عظيما، بل حكم بعضهم بکفره نظرا الى ما يستفاد من کلامه من انکار المعاد الجسماني و المراجج الجسماني و التفويض الى الانمة عليهم السلام- و غير ذلك من المذاهب الفاسدة المنسوبة اليه. و ما رأيت في کلامه ذلك و ما سمعت منه الا انه المنقول منه استفادة من کلاماته. و صار هذا داهية عظمى في القرفة الناجية و ذهب جموع من المشتغلين بل العلماء الكاملين الى المذاهب الفاسدة المنسوبة اليه. و صار هذا سببا لاضلال جموع من عوام الناس. فالطائفة الشیخیة في هذا الزمان معروفة ولهم مذاهب فاسدة و اکثر الفساد نشأا من اجلة تلامذته السيد کاظم الرشتی و المنقول عن هذا السيد مذاهب فاسدة لا اظن ان يقول الشیخ به بل المنقول ان السيد علی محمد الشیرازی المعروف بالباب الذى يدعى داعوی فاسدة هو سماه بالباب و کذا سمی بنت حاجی ملا صالح القزوینی بقرة العین و ان لم یعلم رضاه بما ادعاه الباب و قرة العین.

و الباب صارا سببا لاضلال جموع كثیر من العوام و الخواص و صارا سببا لقتل نفوس كثیرة كما وقع في مازندران و زنجان و تبریز و غير ذلك من بلاد المسلمين. فان جماعة كثیرة ادعوا البابیة و بربوا و حاربوا مع السلطان في ترویج مذهبهم و ارادوا قتل السلطان ناصر الدين شاه بالخدیعة و لم یظروا لذلک و قتل السلطان رئیسهم و تابعیه حمیعا فاتلهم الله انی یوکونون. **قطع دایر القوم الذين ظلموا و الحمد لله رب العالمين**⁷⁴⁴ و قصتهم معروفة مشهورة لا نطیل بذكرها و ذکر مذاهبهم الفاسدة.

ولهذا الشیخ کتب کثیرة: منها شرح الزيارة الجامعۃ، و هو کتاب کبیر حسن، و شرح العرشیة و غير ذلك.

و هذا الشیخ یدعی انه اذا اراد الوصول الى خدمة الانمة و السؤال عن الانمة، رآهم في المنام و یسأل عنهم و ینکشف عليه العلوم المشکلة. و الله العالم بالحقيقة».

از مصنفات شیخ موصوف علی ما نقله بعض الفضلاء فی بعض افاداته:

1- کتاب شرح زیارت جامعه کبیرة، در چهار مجلد است.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 393

2- و کتاب شرح حکمت عرشیه ملا صدرای شیرازی در سه مجلد.

3- و شرح مشاعر ملا صدرای.

4- و از تصانیف او مختصری است جامع در بیان امور عامه به آنچه متعلق به وجودات ثلثه است یعنی وجود حق و وجود مطلق و وجود مفید که در بلده یزد تصنیف فرموده. و شرح مختصر منکور که به التماس فاضل امجد ملا مشهد قلمی داشته.

5- و شرح کتاب تبصرة المتعلمين در فقه از علامه حلی- علیه الرحمة- که ناتمام است.

6- و کتاب حیدریه که جامع اقوال فقها است. در آن کتاب فروعات مسائل و فتاوی خود را بیان فرمود.

7- و کتاب مختصر حیدریه در بیان فتاوی صلاة و طهارت.

8- و شرح کتاب کشف الغطا للشيخ الاطهر مولانا الشیخ جعفر نجفی- طاب ثراه- که آن را به التماس شیخ منکور تصنیف فرموده.

9- و رساله در مبحث صوم که به التماس شاهزاده محمد علی میرزا قلمی فرموده.

743 . کاسده- نارایج.

744 . سوره انعام، آیه 45.

10- و رساله در بین احکام کافر حربی و ذمی قبل از اسلام آوردن و ما بعد آن، و احکام فرق ضاله از فرق اهل اسلام که به التماس شاهزاده موصوف نوشت.

11- و رساله در بیان عمل نمودن بر احادیث کتب اربعه و قطعیة الصدور بودن احادیثش و عدم آن که در آن ترجیح بر عدم قطعیت آنها داده، و وجوب اخفات⁷⁴⁵ در تسبیحات در رکعتین اخیرتین، و بیان اینکه وجوب جهر⁷⁴⁶ در آنها قولی است مستحدث، و ذکر منشا حدوث و باعث آن.

12- و رساله در بیان حجیت اجماع و حجیت شهرت در او بر بعض منکرین شهرت.

13- و رساله در اصول فقه در بیان مبادی الفاظ.

14- و رساله در جواب سؤال شیخ محمد کاظم در باب اینکه مقلد را جایز است که تقليد دو مقتی بکند در مسئله واحد با وجود اختلاف ایشان در فتوا.

15- و رساله در مسئله قدر در جواب سؤال متورع اواه⁷⁴⁷ شیخ عبد الله بن الشیخ مبارک القطیفی.

16- و رساله در شرح رساله قدر سید شریف که برآورد نموده به التماس عبد الله بن دندن تحریر نموده.

17- و رساله حیاة النفس در اصول عقاید و ما يلحق بها من القول في الرجعة و مسئلة الغلا والرخص.

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 394

18- و رساله در تحقیق قول به اجتهاد و تقليد بعض مسایل فقهیه.

19- و رساله در جواب شیخ محمد در باب جواهر خمسه عند الحكماء و اربعه عند المتكلمين و اجسام ثلاثة و اعراض اربع و عشرین از ماده حوادث و بعض مسایل فقهیه.

20- و رساله در شرح رساله علم ملا محسن کاشانی که بهطور رد بر آن است و آن را به التماس فاضل کامل نواب میرزا باقر نوشت.

21- و رساله در شرح حدیث حدوث اسماء که در کافی کلینی مذکور است و اولش این است:

«ان الله خلق اسماء بالحروف غير مصوت وباللفظ غير منطق» که آن را در جواب سؤال شیخ علی بن شیخ صالح بن شیخ یوسف احسانی تحریر فرموده.

22- و رساله در بیان دعای ثلاثة يعني دعای سرمه و دعای دهر و دعای زمان و بیان لوح محفوظ و لوح محو و اثبات و تحقیق بدا و قضا و قدر و عالم ذر⁷⁴⁸، و تحقیق طینت سعیده و شقیه و دیگر اشیاء که در جواب فاضل سید ابو القاسم لاھیجی نوشت.

23- و رساله در بیان حقیقت محمدیه- صلی الله عليه و آله- که در جواب مسئله عالم سعید ملا محمد ملقب به رشید نوشت.

24- و رساله در حدیث حقیقه کمیل بن زیاد النخعی و بیان فرق میان قلب و عقل و صدر و نفس و وهم و فکر و خیال و سایر قوا، و بیان اینکه آل محمد- صلی الله عليه و آله- ثقل اصغرند، موافق مشهور به جواب سؤال ملا کاظم سمنانی.

25- و رساله در شرح حدیث رأس الجالوت در باب سؤال او از حضرت امام رضا- عليه السلام- عن الكفر و الإيمان و الشيطان اللذان مرجوان، و معنی الرَّحْمَنُ، عَلَمُ الْقُرْآنَ⁷⁴⁹، و جواب فرمودن حضرت امام رضا- عليه السلام- به جميع سؤالات او به جواب مجمل و مفصل. اما مجل: پس قول آن حضرت بیننا انت انت، نصرنا نحن نحن، و هو الجواب عن کل تلك المسائل.

745. اخفات- آهسته خواندن.

746. جهر- بلند کردن آواز.

747. متورع اواه- پارسای بسیار آنکننده از ترس خدا.

748. عالم ذر- آنگاه که ابناء بشر چون ذرات از ظهر آدم بوالبشر بیرون شده و خدای تعالی آنان را به اقرار و اعتراف وجود خویش داشت.

749. سوره الرحمن، آیه 2.

- 26- و رساله فی تحقیق ان الله علمن که به جواب سؤال سید حسین خراسانی نوشته.
- 27- و رساله خاقانیه که به جواب فتحعلی شاه در بیان حقیقت برزخ و معاد و تنعم در برزخ و جنت و غیر آنها قلمی داشته.
- 28- و رساله در بیان حقیقت عقل و روح و نفس و مراتب آنها.
- 29- و رساله در تفسیر سوره توحید.
- 30- و رساله در بیان اطفال شیعه در حالت سقط که آیا بعد مرگ نمو می‌کنند یا نه؟ و ذکر نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 395
- احوالشان در برزخ و قیامت به جواب سؤال محمد خان.
- 31- و رساله در تحقیق معانی مصدریه و مفاهیم اعتباریه و دیگر اشیاء.
- 32- و رساله در معنی امکان و علم و مشیت و غیر آنها.
- 33- و رساله در جواب مسائل حاج محمد طاهر قزوینی.
- 34- و رساله در جواب اسئله ملا حسین کرمانی در بیان احوال برزخ و معاد.
- 35- و رساله در اجوبه مسائل متفرقه فقهیه.
- 36- و رساله در بیان اینکه الخلق نهر مستدیر یذهب منه اشیاء یعود الیه که مشتمل بر تحقیقات عجیبه و نکات غریبیه است.
- 37- و رساله در اجوبه مسائل فاضل کامل میرزا محمد علی بن محمد نبی خان در باب مشیت.
- 38- و رساله در بیان اینکه مؤمن افضل است از ملائکه و سلمان بهتر از جبرئیل، با وجودی که ملائکه معصومند، و تفسیر آیه سُنْنَرُكَ فَلَا تُنْسِي.⁷⁵⁰ و بیان اینکه اجنه مکلفد یا نه؟ و تحقیق دیگر اشیاء.
- 39- و رساله در جواب مسائل شیخ جلیل احمد بن الشیخ صالح بن طوق در مسائل متفرقه فقهیه و در بیان ربط بین الحادث و القديم.
- 40- و رساله در بیان عصمت و رجعت به جواب سؤال شاهزاده محمد علی میرزا.
- 41- و رساله در جواب مسائل شاهزاده محمود میرزا.
- 42- و رساله خاقانیه در جواب مسئلله سلطان فتحعلی شاه از سر افضلیت جناب قائم- عجل الله فرجه و عليه و على آبائه السلام- از آئمه ثمانیه علیهم السلام.
- 43- و رساله در معنی قول حق سبحانه و تعالی: إِنَّ اللَّهَ وَ إِنَّ إِلَيْهِ رَاجُون⁷⁵¹ و در معنی قول نبوی: اللهم ارنی الاشیاء کما هی، و غیر ذلك من المسائل.
- 44- و رساله توبیله در جواب مسائل عالم عامل شیخ عبد العلی التوبی مشحون به عجایب مسائل و نکات و غرایب تحقیقات است همچو تحقیق عالم زمانی و عالم دهری و عالم سرمدی و برزخی و حشری و نشری، و بیان تطابق عقل و جهل و تطبیق انسان کبیر و صغیر، و بیان ابداع اول و ثانی در عالم حروف، و در بیان اسماء حسنی و خواص آن، و بیان اسم ناقص عن المادة، و بیان کیفیت استجابات دعا، و بیان اقسام بسط و تکسیر، و بیان حروف مقطعه در اوایل سوره‌ها و معانی حروف هجا، و بیان

⁷⁵⁰. سوره اعلی، آیه 6.
⁷⁵¹. سوره بقره، آیه 156.

تزریکه نفس و وصول الی طریق الحق، و بیان شجر و اقسام آن از شجره خلد و شجره طوبی و شجره الهیه و شجره زیتون و ذکر مقابلات آن از شجره زقوم و شجره طمطم و شجره مجنته و امثال

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 396

آن، و بیان ارض مقدسه و تسعه مفسدین و جبال عشره و طیور اربعه و غیر ذلك من المسائل الكثيرة التي تعد كل واحد منها.

45- و شرح رساله حضرت امام ابو الحسن⁷⁵² عسکری [- امام هادی]- عليه السلام- که به جانب اهل اهواز فرستاده بودند در بیان مسئله الامر بین الامرين و آن کتابی است مشتمل بر مطالب عجیبه و اسرار غریبیه.

46- و رساله در جواب اسئله شیخ احمد بن طوق در علوم متفرقه.

47- و رساله در اجوبه مسائل فاضل ولی ملا علی رشتی در احوال اهل عرفان و مرتاضین و بیان تدبیر مولود فلسفی، و شرح علم الصناعة الفلسفیة، و ذکر علم حروف و جفر و انواع بسط و تکسیر.

48- و رساله در جواب مسائل شیخ محمد بن شیخ عبد العلی القطیفی در تأویل ابحر سبعه و بیان دلیل عقلی بر عصمت ائمه.

49- و رساله در شرح ایيات شیخ علی بن عبد الله بن فارس در علم صناعت.

50- و رساله در شرح کلمات شیخ علی مزبور در علوم متفرقه که آن را بهطور الغاز تألیف فرموده.

51- و رساله در علم نجوم.

52- و رساله در علم کتابت خط قرآن.

53- و رساله در جواب سؤال عالم فاضل حاج عبد الوهاب القزوینی فی توضیح معنی الجسدین و الجسمین.

54- و رساله در اجوبه مسائل شیخ عبد الله بن عدیر در معنی استغفار انبیاء و اوصیاء و خوف و بكای ایشان با وجودی که معصوم و طاهر بودند و غیر این‌ها از مسائل مشکله.

55- و از جمله مصنفاتش رسائل العلم العليا فی جواب مسائل الرؤیا و آن دو مسئله‌اند که شیخ اجل حسین آل عصفور البحرانی سؤال کرده بود که مشتمل است بر عجایب ابحاث.

56- و رساله در جواب مسائل سید حسین بن سید عبد القادر در ذکر قضیه موسی مع الخضر- عليهما السلام- و در اینکه اجساد اهل رویت آیا متنکون⁷⁵³ می‌شوند مانند کثافت اهل ارض یا مانند اجساد اهل جنت یا از چیز دیگر الى غیر ذلك من المسائل.

57- و رساله در جواب مسئله سید محمد بن سید عبد النبی در شرح حدیثی که صدق- عليه الرحمة- در کتاب علل الشرائع در بیان خلق ذر و سبا آورده.

58- و رساله در جواب مسائل شیخ محمد بن علی بن عبد الجبار القطیفی در معنی قول امام- عليه السلام- العلم نقطه کثرها الجاهلون، و در معنی حدیث: ان السنة ثلاثة مائة و ستوون يوما

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 397

اختزلت منها ستة ايام، و در معنی حدیث: ان المؤمن انما يحس بالنار اذا خرج منها، الى غير ذلك من المسائل.

59- و رساله در بیان اینکه ممکن نیست شیطان را تمثیل به صورت انبیا و اولیا نه در خواب و نه در بیداری، و علت آن، و جمع فرموده فی مابین حدیث مزبور در اینکه ماثور است که صخر جنی تمثیل به صورت سلیمان- عليه السلام- نموده و تا چهل روز حکومت بر تخت سلیمان کرده، و حدیث منام جناب فاطمه علیها السلام.

⁷⁵². متن: «امام حسن».

⁷⁵³. متنکون شدن- موجود شدن، تولید شدن، پذید آمدن.

- 60- و رساله در حقیقت رؤیا و اقسام آن و تحقیق صادق و کاذب آن.
- 61- و رساله در جواب مسائل نواب میرزا جعفر یزدی در معنی کشف و کیفیتش و در معنی سبقت رحمة الله غضبه و غیر ذلك من المسائل.
- 62- و رساله در جواب مسائل شیخ محمد بن عبد الجبار و در تأویل حق سبحانه و تعالی:
- مثُلُ الَّذِينَ يُنفَعُونَ أُمُوا لَهُمْ فِي سَبِيلِ اللهِ ...⁷⁵⁴
- 63- و رساله در اجوبه مسائل شیخ عبد الحسین بن شیخ یوسف بحرانی در بیان معنی کفر و ایمان.
- 64- و رساله در جواب مسائل شیخ مسعود بن شیخ سعود که منجمله آنها قول نبوی: انا و الساعة کهاتین و اشار بالسبابة و الوسطی الى غير ذلك.
- 65- و رساله در رفع نزاع در میان فاضلین عالمین از علمای بحرین در حقیقت کاف در قول حق تعالی: لَيْسَ كَمُثْلِهِ آیا زائد است یا اصلی است؟
- 66- و رساله در جواب سؤال سید حسین بن سید عبد الفاهر بحرانی در باب کسی که ادعای وکیل بودن از جانب صاحب الامر- عليه السلام- بکند و گوید که من به جزیره خضرا رسیده‌ام و نماز جمعه همراه آن حضرت در مسجد گزارده‌ام.
- 67- و رساله در جواب مسائل فتحعلی خان در باب اینکه قرآن افضل است یا کعبه؟
- 68- و رساله در جواب ملا محمد رشتی در باب امكان و آنچه در ممکن ممتنع است و در واجب واجب است.
- 69- و رساله سراجیه در جواب مسائل ملا مصطفی شروانی در باب شعله مرئیه از چراغ و تطبیق آن به عالم.
- 70- و رساله در جواب سؤال بعض عارفین در کاف خطاب إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَ إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ.⁷⁵⁵
- 71- و رساله در جواب سؤال بعض طلبه از تفسیر قول خدای تعالی: ثُمَّ دَنَا فَتَّلَى فَكَانَ قَابَ
- نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 398
- قوسین او آذنی.⁷⁵⁶
- 72- و رساله در جواب سؤال بعض عارفین در باب اینکه به مقابله هر خلق از مخلوقات، اسمی خاص برای خدای تعالی است که همان اسم مؤثر است در خلق و ایجاد آن مخلوق.
- 73- و رساله در وجودات ثلاثة: وجود حق، وجود مطلق، وجود مقید، ذکر مراتب و احوال و اطوار آنها.
- 74- و رساله در جواب سؤال سید ابو الحسن گیلانی در باب بدا و لوح محو و اثبات و نسبت آن به لوح محفوظ.
- 75- و رساله در جواب سؤال سید محمد بکا از تفسیر سوره توحید و آیه نور.
- 76- و رساله در جواب سؤال بعض طلبه در باب جمع میان اخبار دال بر اینکه انبیاء و اولیاء در قبر نمی‌مانند زیاده از سه روز یا سی روز با چهل روز، در اینکه وارد شده که حضرت نوح- عليه السلام- استخوانهای حضرت آدم- عليه السلام- را نقل کرد بهسوی نجف اشرف، و موسی- عليه السلام- نقل کرد بدین حضرت یوسف- عليه السلام- را بهسوی بیت المقدس.
- 77- و رساله در جواب مسائل اصفهانیه در باب شرح قول حضرت امیر المؤمنین (ع): ان العرش قد خلقه الله من اربعة انوار ... الخ، و در شرح احادیث طینت، و حدیث: ان الشمس جزء من سبعین جزء من انوار الكرسي.

754 . سوره بقره، آیه 261.

755 . سوره فاتحه، آیه 5.

756 . سوره نجم، آیه 8.

- 78- و رساله در جواب مسایل ملا مهدی استرآبادی در احادیث مشکله و علوم و آن بسیارند.
- 79- و رساله در اجوبه مسایل شیخ احمد بن شیخ صالح بن طوق القطیفی موسوم به مسایل قطیفیه.
- 80- و رساله در اجوبه مسایل جناب میرزا علی مدرس در مبدأ مشتق و شرح حدیث.
- 81- و رساله در جواب مسایل ملا حسین کرمانی در بیان نکات دقیقه در سوره هل اتی، و شرح بعض مقامات شهادت حضرت امام حسین- علیه السلام- و بیان اینکه گریه کردن بر آن حضرت هر چند بر وجه تفصیل.
- 82- و رساله در اجوبه مسایل صعبه عویصه سید محمد بن سید ابو الفتوح در اسرار قدر و منتهای اراده، و تحقیق السعید سعید فی بطن امہ.
- 83- و رساله در اجوبه مسایل شیخ احمد بن شیخ صالح بن طوق.
- 84- و رساله در اجوبه مسایل ملا حسین بافقی در احادیث مشکله و فنون شتی از علوم.
- 85- رساله در اجوبه مسایل ملا مهدی استرآبادی در علت حذف یا بغیر جازم در قول خدای نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 399
- تعالی: وَ اللَّٰٓئِلُ إِذَا يَسْنُرُ⁷⁵⁷، و در باب تغییر قرآن و حذف آن، و در جمع بین قوله تعالی: كُلُّ شَيْءٍ هَلَّكَ إِلَّا وَجْهَهُ⁷⁵⁸، و قوله عليه السلام: ما خلقت للغناء و انما خلقت للبقاء، و غير ذلك.
- 86- و رساله در جواب سؤال ملا مهدی استرآبادی در معرفت نفس.
- 87- و رساله در بیان تنعم و تالم اهل آخرت، و تفاصیل نیران و جنان، و احکام اهالی آنجا و درجات و درکات ایشان، و غیر ذلك من المباحثات الشریفة.
- 88- رساله در کیفیت سلوک موصل الی درجات القرب و الزلفی در جواب سؤال ملا علی اکبر.
- 89- و رساله در جواز تقلید مغضول مع وجود الفاضل.
- 90- و رساله در شرح مسئله مواد بهطور واضح.
- 91- و رساله در جواب آنچه مأثر از نبی در حدیث قدسی است: لولاك لما خلقت الافالك، ولو لا على لما خلقتك، در جواب سؤال سید مال الله بن السید محمد الخطی القطیفی.
- 92- و رساله در تفسیر بعض مشکلات مثل تشبیه دادن حضرت امیر- علیه السلام را به شکل رابع، الی غیر ذلك من اجوبة المسائل.

*** قبر شیخ احمد موصوف در مدینه منوره در جنب مرافق ائمه بقیع- علیهم السلام- واقع است کما شاهده بعض الاعاظم من الفضلاء. و بر لوح مزارش این عبارت نوشته شده است: «هذا قبر المرحوم الشیخ احمد بن زین الدین الاحسانی اعلی الله مقامه فی دار الكرامة سنة 1243ھ».

(42) شرف الفضلاء مولانا محمد شریف الملقب بشریف العلماء بن ملا حسنعلی المازندرانی اصلا و الحائزی مسکنا و مدفنا [- 1246 هـ]:

شریف فقهای عراق و مجتهد علی الاطلاق و مرجع فضلای آفاق بود. جامع معقول و منقول، خاصه در علم اصول، یگانه علمای فحول بود.

⁷⁵⁷. سوره فجر، آیه 4.

⁷⁵⁸. سوره قصص، آیه 88.

ملا شفیع ا به تقریب ذکر مشایخ و استاذه خود آورده و گفته: «من جمله استاذه عالی‌شان، سالک مسالک تحقیق و عارج مدارج تدقیق، مفنن قوانین اصولیه، مشید مبانی فروعیه، مفتاح علوم شرعیه، مربی علمای امامیه، مدرس جمیع طالبین در حوار مزار فایض الانوار حضرت امام حسین-علیه السلام- اعنی شیخ و استاد و مربی و والد روحانی ما، العالم الربانی، محمد شریف بن ملا حسنعلی المازندرانی

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 400

است. مولد شریف آن جانب ارض اقدس کربلای معلی است. اکثر عمر شریف را در همانجا بسر برده، در اوایل اشتغال تحصیل علوم پیش سید محمد بن آقا سید علی- طاب ثراهما- داشت، بعد از آن پیش استادش آقا حیدر علی- طاب ثراه- در مدت نه سال به تحصیل فقه و اصول پرداخت، تا اینکه محسود بین الحاسدین و مستغنى از اشتغال و لایق افتاده شد. مجتهد بصیر و جامع به جمیع شرایط معتبره گردید.

گویند که آن جانب در مجلس مباحثه استاد خود در اواخر تحصیل منتفع نمی‌شد و اکثر اوقات استادش از جواب او عاجز و متغیر می‌شد، و به این وجه به‌سوی دیار عجم عنان همت و ارادت خود را منعطف و مصروف داشته در هر شهر و دیار که می‌رسید زیاده از یکدو ماه یا چند ماه اقام نمی‌فرمود و مشغول به سیاحت بود. منظور نظر اقدس آن جانب از این سیاحت، تحصیل کتب و اسیاب بود لکن ممکن نشد و اعانت نیافت نه از علماء و نه از ظلمه و رؤسا، تا آنکه به زیارت مشهد مقدس ثامن ائمه اطهار- علیه السلام- مشرف گشت و از آنجا همراه والد ماجد خود باز به کربلای معلی- شرفها الله تعالی- مراجعت فرموده حاضر مجلس استاد خود برای استفاده شد، لکن از او منتفع نشد، چرا که استادش در آن زمان بسیار معمر و سن‌رسیده گردیده بود. پس مولانا محمد شریف موصوف همانجا به مطالعه و مباحثه مشغول بود و به کمال جدوجهد مصروف، تا اینکه چنان مدرس ماهر گردید که مثلی و عدیلش زمانه نیافرته بود، نه در ساقین و نه در لاقین، و مجلس درس او مملو از علمای عظام بود و به برکات انفاس شریفه او جمعی کثیر در مدت پیش از حضیض تقلید به‌سوی اوج اجتهاد ترقی یافتند. و من اول کسی بودم که به او اجازه داد و شفقت و نیکی به من فرمود به کمال تاطف و مهربانی).

ایضاً ملا شفیع اورده که: «فضیلت هرکس متأخر است از جانب او در قواعد اصولیه و صرف فرمود عمر شریف خود را در تربیت طالبین علوم دین. و جانب او دو مجلس درس گذاشته بود: یکی برای منتهیین و دیگر برای مبتدیین، و درس می‌داد در ایام تعطیل به جماعتی دیگر از این دو جماعت مذکور از طبله علوم، و در ماه رمضان در شب به درس و افاده مشغول می‌بود تا نصف لیل و بعد از نصف شب مشغول به زیارت و عبادت می‌شد، و به همین وجه که اکثر اوقات خود را صرف درس و افاده و عبادت الهی می‌فرمود به این سبب قلیل التالیف و التصنیف بود.

از مصنفات شریفه او که بر وجه ندرت و قلت‌اند، از سواد به بیاض نرسیده و من درباره تصنیف و تألیف به خدمت آن جانب گفته بودم که با وجود چنین تحقیقات که افکار علمای ماهرین و فضلای متبرهین و فقهای کاملین از آن فاصله ماندند چرا از این امر اعراض فرموده‌اید؟ در جواب فرمود که به من تکلیف تربیت طالبین و تعلیم متعلمین است و آنچه که شما تصنیف و تألیف کرده‌اید همه از ما است!

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 401

جانب موصوف در حفظ و ضبط و دقت نظر و سرعت انتقال و مناظرات و طلاقت لسان، اعجوبه زمان و یگانه اوان بود، و مثل او هرگز نزیده‌ام، و مباحثه نکرد با کسی مگر اینکه غالب آمد. او را دستگاه تام و ید طولی در فن بحث و مناظره بود. صاحب تذکره اورده که گویند کتابی از تصانیف او به معرض تدوین نرسیده مگر برخی از کتاب التجارة و دیگر مسایل متفرقه که به تحریر آورده بود.

وفاتش به‌سبب طاعون در کربلای معلی به ماه ذیقعده یا ذیحجه سنه یکهزار و دو صد و چهل و شش (1246) هجری واقع شد. رحمه الله.

از جمله اکابر تلامذه‌اش و حاضرین مجلس افادتش جانب مستطاب فقیه عصر و وحید دهر، مولانا ابراهیم قزوینی کربلائی- علیه الرحمه- بود. و دیگر جماعتی بسیار از فیض افادتش بهره کامل برداشته‌اند. از جمله ایشان فاضل کامل، فقیه نحریر، تقه عظیم الشأن، عالم المعی، جانب آقا سید علی کشمیری- ادام الله ایامه- است.

صاحب قصص العلماء بعد مدح و ثنای آن جانب گفته که: «در مجلس درس او زیاده از هزار نفر می‌نشستند از آن جمله آقا سید ابراهیم، و آخوند ملا اسماعیل یزدی، و آخوند ملا آفای دربندی، و سعید العلماء بارفوشی، و آقا سید شفیع بروجردی، و شیخ مرتضی نجفی و غیرهم من الافاضل العظام و العلماء الکرام».

(43) آخوند ملا عبد الجلیل کرمانشاهی⁷⁵⁹:

در کتاب مرآة الاحوال به تقریب افضل و اعلام بلده کرمانشاهان آورده⁷⁶⁰: «عالی‌جناب مستغنى الالقاب فاضل كامل قلیل العدل، آخوند ملا عبد الجلیل است. اصل وی از طایفه زنگنه کرکونی است. فاضلی است نحریر و عالمی است روشن‌ضمیر و در اکثر علوم، افادت‌پناه و صاحب دستگاه است. و از جمله تلامذه مرحوم جد امجد، آقا باقر ببهانی بودند. در حیدرآباد کن مسموع شد که به رحمت ایزدی پیوست. از این خبر، خار غم و الم بر دل حزین نشست.

و از جمله اولاد امجادش عالی‌جنابان معلی‌القباب آخوند ملا عبد الله و ملا عبد الصمد نهایت مستقیم الطبع و ذکی‌الذهن و به علوم مربوطند».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 402

(44) ملا عبد الاحد الكزاڑی:

صاحب کتاب مرآة الاحوال به تقریب ذکر اعلام و افضل بلده کرمانشاه آورده که⁷⁶¹:

«از جمله علمای آن شهر بود عالی‌جناب معلی‌القباب فضایل‌مأب، عالم فاضل کامل، آخوند ملا عبد الاحد الكزاڑی که از جانب سلاطین عظام به منصب جلیل شیخ اسلامی در آن بلده قیام داشت.

فاضلی بود جلیل‌القدر و عالمی منشرح الصدر و نهایت لسان و حراف، و سلیقه تامه در علم صحبت با امراء و بزرگان داشت. چند سال قبل از این به رحمت ایزدی پیوست».

(45) میرزا احمد بن آخوند عبد الاحد الكزاڑی:

فرزند ارجمند ملا عبد الاحد سابق الذکر است.

مؤلف کتاب مرآة الاحوال بعد ذکر پدر نامدار او گفته⁷⁶²: «و خلف ارشد ارجمندش، عالی‌جناب معلی‌القباب سلالة الانجب علامی میرزا احمد به حکم و راثت و فرمان پادشاه بر آن مقام ذوی الاحترام نشست و نهایت احتیاط را در اجرای احکام مرعی می‌دارد، و اغلب اوقات، امور مرافعت را به مصالحه می‌گذارند، و چندی از مستفیدان مجلس شریف مرحوم والد ماجد- طاب ثراه- بود. و صبیه وسطی مرحوم مغفور شاھقلی بیک- عم والده این فقیر- در حیله او است و از او چند اولاد دارد: یکی عالی‌حضرت رفیع منزلت میرزا ابوالحسن است و باقی انانث‌اند».

(46) ملا عباسعلی الكزاڑی:

به فضل و کمال بین الاقران و الامثال معروف است.

ملا شفیعا در روضه ببهیه او را به تقریب ذکر اساتذه خود ذکر نموده و گفته: « حاج ملا عباسعلی اصلش از بلده کزاڑ است و در بلده کرمانشاهان سکونت داشت. وی عالمی محقق و مدقق و صاحب ذهن رسا بود. ندیده‌ام در زمرة مشایخ بهتر از وی در فهم و ذکا. چندی در بلده کرمانشاهان از خدمتش استفاده کرده قدری از کتاب معالم الاصول و شرح کبیر آقا سید علی طباطبائی خوانده‌ام».

وی از تلامذه آقا محمد علی ببهانی بود. در مبادی تحصیل بغایت فقر و تنگستی گرفتار بود. در آن وقت استادش آقای موصوف نوعی اعانت او فرمود که خوشحال شد».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 403

759 . متن: «الكرمانی».

760 . مرآة الاحوال، ص 142.

761 - مرآة الاحوال، ص 142.

762 - مرآة الاحوال، ص 142.

علامی آقا احمد خلف آقا محمد علی بھبھانی در کتاب مرآة الاحوال به تقریب ذکر علمای بلده کرمانشاهان مرقوم ساخته⁷⁶³: «علی‌جناب معلی القاب، فاضل کامل و مقدس عالم، آخوند ملا عباسعلی است. اصل وی از اهل کزار⁷⁶⁴ است و چندی در خدمت عالی‌جناب ملا عبد‌الاحد سابق الذکر به تحصیل مشغول و متى از گلچینان حدائق افادات والد ماجد بود و از تفضل انفاس شریفهاش به مدارج علیا رسیده است. بغايت مستقيم الطبع و در اغلب علوم، افادتپناه است».

(47) آخوند ملا محمد صالح کرمانشاهی:

صاحب کتاب مرآة الاحوال به تقریب ذکر علمای بلده کرمان [شاه] آورده⁷⁶⁵، «عالی‌جناب فواضل اکتساب، عالم فاضل، آخوند ملا محمد صالح، خلف مرحوم ملا علی [محمد] مازندرانی نایب الصدر است. وی در فضیلت صاحب دستگاه و در شیرین‌زبانی در رئوس مجالس و محافل بی‌همتا است ...».

(48) آخوند ملا محمد کرمانشاهی:

وی برادر آخوند ملا محمد صالح سابق الذکر است. صاحب مرآة الاحوال بعد ذکر آخوند ملا صالح نوشته که⁷⁶⁶: «برادر گرامیش آخوند ملا محمد از فضلای کبار و علمای فضیلت‌شعار و بسی مقدس و صالح است».

(49) ملا حیدر علی الکرمانشاهی:

صاحب مرآة الاحوال به تقریب ذکر معاصرین از ساکنین بلده کرمان [شاه] آورده⁷⁶⁸:

«عالی‌جناب فضایل‌مآب، خیر الحاج، حاجی حیدر علی، خلف مرحوم مغفور حاجی محمد زکی قاضی است که از جانب پادشاه دین‌پناه به منصب قضا در آن شهر قیام دارد. حمیده‌خصوص و نیکوفعال

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 404
است».

(50) آخوند ملا محسن الکرمانشاهی:

صاحب مرآة الاحوال به تقریب ذکر معاصرین علام و بزرگان بلده کرمان [شاه] آورده⁷⁷⁰:

«عالی‌جناب معلی القاب فضایل‌مآب، عالم فاضل کامل، آخوند ملا محسن، خلف مرحوم ملا سمعیع مکتبدار است. وی علوم شرعیه را از خدمت والد ماجد فقیر، و مرحوم مغفور، مقدس بی‌عديل، فقیه الدوران، آقا سید حسین قروینی، و جناب مستغنى الالقاب، مجتهد الزمان، آقا سید علی طباطبائی استفاده کرده است و نهایت مستقيم الطبع و صاحب سلیقه و مقدس و زاهد است. و برادرش عالی‌جناب فواضل اکتساب، آخوند ملا حسن شاعری است نغزگفتار و در شیرین‌صحبته، فرید اعصار است و «بسمل» تخلص می‌کند».

(51) آخوند ملا علیرضا الکرمانشاهی:

آقا احمد در مرآة الاحوال به تقریب ذکر معاصرین خود از ساکنین بلده کرمانشاهان نوشته⁷⁷²:

763 - مرآة الاحوال، ص 143.

764 - کزار از نواحی اراک فعلی است.

765 - مرآة الاحوال، ص 143.

766 - مرآة الاحوال، ص 143.

767 - متن: «الکرمانی».

768 - مرآة الاحوال، ص 143.

769 - در متن: «کرمانی».

770 - مرآة الاحوال، ص 143.

771 - در متن: «کرمانی».

772 - مرآة الاحوال، ص 142.

«فضایل مآب مقدس القاب، صالح زاده فلیل النظیر، آخوند ملا علیرضا خلف مرحوم کربلائی قربانعلی است که به زیور علم و فضل آراسته و به حلی⁷⁷³ نقوی پیراسته، و بسی فروتن و بی ساخته است، و در مرحله احتیاط در امثال خود ثانی ندارد، و به امامت جماعت در مسجد مرحوم حاجی علی خان [زنگنه] مشغول است و از غایت دین داری همیشه مقدس و مفروض است».

(آقا سید محمد بن میرزا معصوم الرضوی معروف به محمد فصیر مشهدی - 1253 هـ):

عالی طویل الباع⁷⁷⁴ در علوم عقلی و نقلی و از تلامذه حضرت بحر العلوم و جناب آقا سید علی نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 405

- عاملهم الله بلطفة الخفي والجلی- است. تولیت افتاد و احکام قضا در ناحیه خراسان به دست او بوده و گاهی به اصفهان تشریف می‌آورد و علماء و اکابر فضلای آنجا به اعزاز و احترام به خدمت آن والامقام پیش می‌آمدند خصوصاً رکنین معتمدین حاجی محمد ابراهیم کرباسی و جناب حاج سید محمد باقر رشتی- اعلی‌الله مقامهم- به تعظیم آن جناب بسیار پرداختند.

صاحب تذكرة آورده که: «آقای موصوف مجتهد عظیم الشأن و فاضل ثقه جلیل القدر از مشاهیر قریب العصر بوده. مجاور مشهد مقدس حضرت امام همام علی بن موسی الرضا- علیه السلام- بود.

مصنفات اینیه داشت از آن جمله: کتاب لوامع الرضویة فی الاحکام الشرعیة فارسی، و شرح کتاب لمعه است. در اوخر عمر خود به زیارت مشهد مقدس کربلائی معلى مشرف گشته مراجعت به اصفهان نمود و از آنجا به بلده سبزوار رفته از دار فانی به عالم رحمت جاودانی پیوست. گویند که سال یکهزار و دو صد و پنجاه و سه هجری بود. جنازه مغفرت‌اندازه‌اش را از آنجا به‌سوی مشهد مقدس رضوی نقل کرده در حرم اقدس آن امام الانس و الجان دفن کردند و مردم آنجا از راه تعظیم و احترام از یک منزلی، استقبال جنازه مغفرت‌اندازه‌اش نمودند. غفره الله.

(مولانا الشیخ اسد الله بن محمد اسماعیل الشوشتری الكاظمینی - 1286 هـ):

فقیه کامل و عالم عامل و داماد جناب شیخ جعفر صاحب کشف الغطا است. مولانای موصوف در کاظمین شریفین اقامت داشت. در فن اصول و فقه سرآمد علماء بود و سید عبد الله بن سید محمد رضا حسینی در اجازه خود که برای سید کاظم رشته نوشته به تقریب ذکر مشایخ خود می‌فرماید که: «از جمله مشایخ ما است فاضل علامه و عالم فهame، جامع طریق تحقیق و مالک ازمه⁷⁷⁵ فضل به نظر دقیق، و مهند⁷⁷⁶ مسایل دین وثیق، و مقرب⁷⁷⁷ مقاصد شریعت از هر طریق عمیق، المولی الاولی الاوّاه، جناب الشیخ اسد الله- دام فضله و علاوه».

از مصنفات شریفه او است: کتاب منهج التحقیق فی مسأله التوسعه و التضییق، و آن کتابی است مبسوط محتوى بر دلایل وافیه و برایهین شافیه، و کتاب مقایس در فقه، و کتاب کشف القناع عن مسأله الاجماع تقریباً پانزده هزار بیت است.

از فرزندان جناب شیخ، عالم عامل و فقیه کامل شیخ اسماعیل معاصر سید کاظم رشتی است. دیگر

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 406

شیخ حسن که الحال به قید حیات است.

وفات شیخ اسد الله موصوف در حدود سنتین و مائین بعد الالف اتفاق افتاد.

(الشیخ محمد حسین بن محمد رحیم الکربلائی القزوینی الاصفهانی - 1254 هـ):

آیتی از آیات ربایی و علامه بی‌نظیر و لا ثانی. فضلش مستغنى از اظهار و صیت کمالش مشهور در اقطاع و اقطاع است. کتاب الفصول الغروریة فی الاصول الفقهیة شاهد عدل بر کمال عدیم المثال او است و اعتراضات و مناقشات در تمام این کتاب بر قوانین الاصول محقق ابو القاسم فمی که از معاصرین شیخ است دارد. از مجاورین ارض مقدسه خامس آل عبا- علیه السلام- بود. ملا

773. حلی- پیرایه‌ها، زیورها.

774. طویل الباع- توانا. مقتدر، مسلط.

775. ازمه- مهارها، زمامها.

776. مهند- پاکننده از عیوب.

777. مقرب- نزدیک‌گرداننده.

شفیعیا در روضه بھیه او را به «علم فاضل و محقق و مدقق» ستوده و گفته از جمله مصنفاتش کتاب الفصول فی الاصول است. مشهور است که جناب سید ابراهیم قزوینی از تلامذه شیخ موصوف است.

وفاتش در سنہ یکھزار و دو صد و پنجاه و چهار (1254) در کربلا معلی اتفاق افتاد.

(55) مولانا الشیخ محمد تقی بن محمد رحیم الاصفهانی:

از اکابر علمای فحول در علم اصول و برادر شیخ محمد حسین صاحب فصول و داماد شیخ جعفر نجفی- صاحب کثف الغطا طاب ثراه- بود و هم نسبت تلمذ به خدمت شیخ جعفر موصوف و حضرت بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی بروجردی داشته.

از تصانیف شریفه او است: حاشیه مبسوطه بر کتاب معلم الاصول که مشحون به نوادر تحقیقات و تدقیقات است و بین اهل الاصول و العلماء الفحول متداول است و اشتهر تمام دارد.

شیخ موصوف از نجف اشرف بهمسوی اصفهان نهضت فرموده در آنجا به فضل و اجتهاد میان سایر اقوان از علمای اعيان امتیاز داشت، و در همان بلده داعی حق را لبیک اجابت فرمود.

ملا شفیعیا به تقریب ذکر معاصرین علما که در عهد او وفات یافتن شیخ موصوف را ذکر کرده و به «فضل کامل و عالم محقق مدقق فقیه نبیه» ستوده و گفته: «وی از اکابر فقها و اصولیین و مدرسین معروفین است».

صاحب قصص العلماء نوشتند که: «جناب شیخ از صاحبان علم اصول و از تلامذه شیخ جعفر و بحر العلوم است. او را حاشیه‌ای بر معلم است که فی الحقيقة تحقیقات و تدقیقات را شامل و استقصاء ادلہ و اقوال را کافل و در مباحث الفاظ، گوی سبق از میدان همگنان ربوده».

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 407

(56) آقا محمد جعفر بن آقا محمد علی بن استاد الكل آقا باقر بهبهانی [1178-1254 هـ ق]:

آقا احمد برادر او در کتاب مرآة الاحوال ذکر شریفیش بدین عنوان آوردۀ⁷⁷⁸: «عالی‌جناب مقدس القاب، زبدۃ الاطیاب و نقاوة الانجیاب، فاضل ریانی و عالم صمدانی، مقدس بی‌نظیر و زاده روشن‌ضمیر، عمدة المحققین و قدوة المجهدین، العالم المظفر آقا محمد جعفر - دام ظله العالی - فرزند اکبر ارشد والد بزرگوار به حدت فهم و استقامت سلیقه و جامعیت فون علمیه، خصوص اصول و فقه، موصوف، و به زهد و تقوا بین الاعلام و الافضل معروف. طبع شریفیش، نقاد رایج و کاسد و محک ناقص و کامل، و دست دریانوالش، رشک ابر بهار، و به حال این فقیر و دیگر برادران، نهایت رئوف و نیکوکار، و در تواضع و فروتنی، یگانه روزگار و پیوسته ملجاً فقرا و ضعفاً است.

ولادت باسعادتش در بلده [طیبه] کربلا معلی در لیلة الاربعاء بیست و ششم جمادی الآخر سنه یکھزار و یکصد و هفتاد و هشت (1178) اتفاق⁷⁷⁹ افتاد و با والد مرحوم به ایران رفته مدتدی در دار المؤمنین قم در خدمت بندگان فاضل کامل عامل، مرجع اکابر و افضل، مجنهد الزمان مطاعی، جناب میرزا ابو القاسم جاپلaci- مد ظله- مصنف کتاب [های] قوانین الاصول، و غنایم الایام، و مرشد العلوم و غیرها تلمذ نمود و از برکت تربیت و انفاس آن وحید دوران از فضلای عالی‌شان شد.

بعد از آن، چند مدتی را در خدمت والد بزرگوار به استفاده مشغول گردید؛ و برخی از ایام را در مجلس شریف بندگان، مستعدنی الالقبا، فرید الدهر و وحید العصر، جناب میر سید علی طباطبائی- مد ظله- از مستمعان افادات شرعیه می‌بود.

از افضال جناب باری و امداد انفاس شریفه آباء و اجداد و علمای اوتاد، به درجه کمال رسید و صبیه مرضیه عالی‌شان معلی مکان، میرزا احمد، ناظر حاجی علی خان مرحوم را در نکاح و حاله خود در آوردن و به طواف حرمین شریفین و عتبات عالیات مشرف شدند و در ارض اقدس کربلا معلی زوجه منکوره به رحمت ایزدی پیوست. پس همشیره مکرمه معظمه عالی‌جناب معلی القاب، عالم فاضل خیر الحاج آخرond ملا محمد صالح مازندرانی، نایب الصدر بلده کرامشاهان را نکاح نمود، و در این اوقات در آن بلده توقف دارند، و حکام ذوی الاحترام و اعزمه و اعیان و رعایا و برایا رشته ارادتش بر گردند و حلقه ارادتش را در گوش دارند، و حضرت پادشاه جمجمه را با وی رسم مراسلات و نهایت الطاف و مهربانی و اشفاق است. امامت جمعه و جماعت و اجرای حدود و امورات شرعیه به خدمتش مرجوع و به آئین شایسته به انجام می‌رسانند، و بسیار گوشگیر و عزلت‌طلب‌اند، و در مجلس تا به حد ضرورت

778 - مرآة الاحوال، ص 122.

779 . متن: «در بلده طیبه کاظمین اتفاق افتاد». از روی متن مرآة الاحوال تصحیح شد.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 408

نرسد لب به سخن نمی‌گشایند. ادنی تلمیذش اگر با او دعوی همسری بلکه برتری کند اصلاً ملول و رنجور نمی‌شوند و بسیار است که در عال مجلسش شاگردان لب به افاده گشوده‌اند و آن بزرگوار از جمله مستمعان است. غضب را در مراجعت راهی نیست. هرکه با او بدی کند بجز احسان چیزی نمی‌یابد.

بعد از والد بزرگوار هرکه اندک سواد عربی داشت علم را برآراخت و کوس لمن الملک را نواخت بجز آن یگانه آفاق. با آنکه مجتهد علی الاطلاق بود با احده بطوری که شیوه علمای دنیادار است سوء رفتار ننمود، بلکه می‌دیدم که در دل بسیار خوش بود که شاید این حرکات، معین انزوا و گوشگیری او شود و لکن **يَأْتِيَ اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتَمَّمَ نُورُهُ**.⁷⁸⁰

شرح مختصر نافع ناتمام، و شرح مفاتیح ناتمام، و حاشیه شرح عمید الدين بر تهذیب الاصول علامه، و حاشیه معالم الاصول، و رسائل بسیار در فقه و اصول، و جواب مسائل مشکله از کلک بدائع افکارش در صفحه روزگار به یادگار است.

اولاد امجادش [نورچشمی] آقا محمد صادق، و محمد کاظم، و یک صبیه است از بطن زوجه اولی، و از بطن زوجه ثانیه در این اوقات شنیده‌ام پسری است عبد الله⁷⁸¹ نام و یک صبیه. نورچشمی آقا محمد صادق، صبیه مرضیه عالی‌جانب آخوند ملا محمد صالح سابق الالقب را نکاح کرده است و دختری از آن متولد شده است.»

(57) آقا احمد بن آقا محمد علی بن آقا باقر بهبهانی [1191-1235 هـ]:

برادر آقا محمد جعفر سابق الذکر است. اخذ علوم و استفاده فنون از والد علامه خود و حضرت بحر العلوم و شیخ جعفر نجفی و آقا سید علی طباطبائی و غیر ایشان فرموده و از ایشان اجازه روایت دارد، و از دیگر افضل کرام همچو فاضل ربانی میرزا مهدی شهرستانی و جانب سید محسن بغدادی و جانب شهید رابع میرزا مهدی موسوی مشهدی، و فاضل کامل ملا حمزه قایینی اجازات حاصل ساخته و در سنه یک‌هزار و دو صد و بیست و سه (1223) سفر هندوستان نموده وارد بلده حیدرآباد شد.

میر ابو القاسم خان بهادر مخاطب به «میر عالم» که مختار سرکار نظام بود مقدم او را گرامی داشته و در

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 409

عهد نواب سعادت علی خان مرحوم به لکهنو و فیض‌آباد و کلکته و غیره رسیده حالات مفصله او در کتاب مرآة الاحوال جهان‌نما که از مائیر⁷⁸² قلم فیض‌شیم⁷⁸³ او بر صفحه روزگار یادگار است درج است. در اینجا مجملی از حال خیر مآل او مع ذکر تصانیف شریفه او می‌نگاردم:

ولادت او در ماه محرم سنه یک‌هزار و یک‌صد و نود و یک (1191) هجری در بلده کرمانشاهان که از بلاد قلمرو عیشکر از حدود ایران است واقع شده و در سن شش‌سالگی شروع به درس قرآن مجید و کتب فارسیه نموده تا دو سال تقریباً به تحصیل نحو و صرف و منطق و معانی و کلام و ریاضی و مانند آنها از مقدمات پرداخته، کتب فقیهه را به خدمت والد ماجد خود استفاده فرموده، در سن پانزده‌سالگی شروع در تألیف نموده، حاشیه بر فوائد صدیه و غیر آن از رسائل نوشته، و تا یک‌هزار و دو صد و ده (1210) هجری خدمت والد ماجد خود پسر برده، به استفاده علوم، شغل ورزید. از آنچه به شوق عتبه‌پوسی مراد ائمه طاهرين- عليهم السلام- سفر را اختیار نمود، و در نجف اشرف به خدمت عالی‌جانب معلی القاب، فاضل مقدس بی‌عیل و زاهد عابد جلیل، آخوند ملا محمد اسماعیل بزدی که از ارشد تلامذه بحر العلوم بود کتاب معالم الاصول را به نهایت استدلال قرائت نموده.

و نیز در کتاب مرآة [الاحوال] آورده که: «معالم را پیش فاضل عالم کامل شیخ مهدی مشهور به کاتب می‌دیدم و افادات هر دو بزرگوار را با آنچه به خاطر می‌رسید به نوع حاشیه بر آن کتاب می‌نوشتمن، تا مدت شش ماه تا بحث اوامر و نواهی خواندم. بعد از آن کتاب وافیه فاضل مقدس، ملا عبد الله تونی را در خدمت افضل بی‌عیل سایر تلامذه بحر العلوم بود کتاب معالم الاصول را به نهایت استدلال قرائت نوشتن کتاب درر الغروریه و چهار مجلد او قریب به چهل و پنج هزار بیت نوشته شد.

780. سوره توبه، آیه 32.

781 - آقا عبد الله مجتهد کرمانشاهی از اجله سلاطین وحید بهبهانی بوده است. در سال 1289 وفات کرد (المائیر و الاثار) وی از ارکان علماء و فقهای ما است که در کرمانشاه ساکن و به اقامه جموعه و جماعت مشغول است (روضات الجنات).

782 - مائیر - نشانهای نیک و کارهای پسندیده که از کسی باقی ماند.

783 - شیم - عادتها و خوبیهای نیک.

در این اثنا به خدمت بحر العلوم حاضر می‌شدم و به شراکت خلف ارجمند ایشان جناب آقا سید محمد رضا و جمعی دیگر از طلاب، زبده الاصول شیخ بهائی و منظومه⁷⁸⁴ آن جناب را که در فقه تأثیف می‌فرمود استفاده می‌کردم.

مجمالا سرگرم درس و بحث و تأليف بودم که از حضور والد ماجد خطی رسید مشتمل بر طلب من.

استخاره به کلام الله کردم. این آیه آمد: وَ إِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطْعِهُمَا.⁷⁸⁵ پس آن را بجنسه به والد نوشتم و معذرت خواستم. قبول فرموده اجازت توقف دادند. چون مدت سه سال تقریباً ایام مفارقت به طول کشید به جهت دریافت فیض خدمتش به کراما شاهان معاوdet کردم.

مدت یک ماه توقف کرده مراجعت نمودم. در خدمت جناب مستطاب معلى القاب، شیخ المحدثین،

⁴¹⁰ نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص:

زبدة المدققين و عمدة المحققين استادی جناب شیخ محمد جعفر نجفی به استفاده کتاب استبصار و شرح قواعد علامه که خود تأثیر می‌فرمودند مشغول شدم. از حضار آن مجلس شریف بوده عالی جناب آقا سید محمد رضا سلیمانی ساقی الذکر، و آقا محمد تقی خالهزاد من، و میرزا رحیم خلف میرزا تقی قاضی تبریز، و سید ابو القاسم معروف به سید میرزا، خلف آقا سید حسین نهادوندی، و شیخ موسی خلف جناب شیخ، و شیخ محمد علی اعسم، و شیخ محمد بن شیخ صادق، و آقا محمد علی، خلف مرحوم آقا باقر هزارجریبی، و آقا محمد بن آقا کمال و غیر ایشان که هر یکی از فضلای نامدار و علمای فضیلت‌شعارند.

بعد چندی به بلده قم رفتم. آنجا جمعی از طلاب، شرح لمعه و واقعیه الاصول را خدمت صاحب قوانین می‌خواندند و بر مختصر نافع شرحی می‌نوشتند و به نظر صاحب قوانین می‌رسانیدند. وی اجازه روایت به من مرحمت فرموده. انتهی.

بالجملة يأبه فضل و ارشاد و مرتبه عاليه استعداد او از كتاب مرآة الاحوال ظاهر و باهر است. نقل اجزاء علمي اعلام را كه به نام او نوشته اند در آن کتاب ضبط فرموده به خوف تطويل اقتصار بر قدری از عبارات اجازه آخوند ملا حمزه قابینی می نماید. حيث قال بعد الخطبة: «و بعد فيقول الفقير الحقير الى الله الغنى حمزة بن سلطان محمد القابینی الخراسانی مولدا و الطبی مسکنا- هدامن الله سوء الطريق و اذا قهم من رحیق التحقیق- لما كانت عادة مشایخنا و اسلامنا الاستجارة في نقل اخبار الأئمة الاطهار لاتصال السلسلة بهم- صلوات الله عليهم اجمعين. و كان ذلك مما يتبركون به لذاتهم. و كان منهن تأهل لأخذ الاجازة في هذا الان العالم العامل، الرافع مراتب العلم الى غاية القصوى، البالغ منزلته الى مرتبة الاجتهد و الفتوى، نور حدقه الفضل و الكمال، نور حقيقة الغر و الحال، ناشر احكام الشرعية ابا عن جد، المولى العظيم، آقا احمد- رفعه الله الى اعلى درجات الكمال و وفقه الى ارتقاء مدارج الفضل و الانضال- ابن الفاضل الكامل، العلامة المجتهد في الفروع و الاصول، المرحوم المغفور، الواصل الى رحمة الله الغفور، آقا محمد على الشهير ببهمانی- روح الله روحه- فلاجزت له ان يروى عن الاخبار المرورية عن النبي المختار و الأئمة الاطهار، سیما الكتب الاربعة المشهورة في الاعصار و الامصار، بل جملة كتب اصحابنا الابرار- اسكنهم الله دار القرار- من العلوم العقلية و النقلية مما رویته عن شیخی و معتمدی قطب فلك السیداد، مركز دایرة السعادة، افضل الحكماء و المتكلمين، اعلم العلماء و المتشرعين، الشهید الثالث، المؤبد بالتأثیرات السبحانی، المغفور، المیرزا محمد مهdi الحسینی الموسوی الخراسانی، عن شیخه و استاده آقا بهاء الدین محمد عن شیخه میرزا بدر الدین محمد عن الشیخ محمد الحر العاملی و طریقه الى الائمه المعصومین فی الوسائل مسطور، و عن شیخه و استاده الشیخ محمد مهdi الفتونی النجفی، عن شیخه ملا ابو الحسن، عن شیخه شیخ الاسلام و المسلمين ملا محمد باقر الملحسی- قدس سر- و طریقه بهم- علیهم السلام- فی البحار مذکور، و عن شیخه و

⁴¹¹ نجوم السماء في تراث العلماء (شرح حال علمي شيعي قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص:

استاده، قدوة المحققين، سمي خامس الأئمة المعصومين، جد جناب المستجيز آقا محمد باقر الشهير ببهبهانى، آية الله فى العالمين و طريقه البهم معروف». انتهى بقدر الحاجة

تصانیف او بنابر آنچه در کتاب مرآة العلوم مذکور مساخته این است:

- ۱- حاشیه صمده مسمة به محمودیه که در کرمانشاهان در بدو سن تألیف کرده تقریباً دو هزار و هفتصد بیت است.

۲- رساله نور الانوار در شرح آیه بسم الله هزار بیت است.

⁷⁸⁴ - منظومه بحر العلوم مشهور به «دره نجفیه» بیش از دویست بیت و در فقه است.

785 سوره عنکبوت، آیه 8، اگر آنها (والدین) بکوشند که تو به من شرک آوری از روی جهل و ندانی، هرگز اطاعت امر آنها ممکن. البته این آیه در مورد کسی است که پدر و مادرش مشترک باشند.

- 3- کتاب درر الغرویه فی اصول الاحکام الالهیه که در نجف اشرف تأییف ساخته قریب چهل هزار بیت است.
- 4- شرح مختصر نافع از اول تا بحث اغسال که در بلده قم تحریر فرموده قریب شش هزار بیت است.
- 5- رساله قوت لا یموت در واجبات صلاة و صوم که یک جلد آن به تصنیف درآمده سه هزار و پانصد بیت است.
- 6- جواب مسائل مرشدآباد و آن پانصد بیت است.
- 7- ربیع الاول مخزن القوت در مسائل متفرقه اصول فقه و آن هزار و پانصد بیت است.
- 8- جزء اول کتاب مخزن القوت در شرح قوت لا یموت که در فیضآباد در مدت چهار ماه نوشته دوازده هزار بیت است.
- 9- رساله تحفة المحبین در مراتب فضیلت حضرات ائمه طاهرین- علیهم السلام- و اثبات خلافت بالفصل جناب امیر المؤمنین- علیه السلام- که آن را هم در فیضآباد نوشته تقریباً سه هزار بیت است.
- 10- جواب مسائل فیضآباد، تقریباً یک هزار و سه صد بیت است.
- 11- تاریخ نیک و بد ایام که به التماس مخدره علیاً بهو بیگم والده نواب آصف الدوله مرحوم در فیضآباد نوشته و آن سه صد بیت است.
- 12- تاریخ ولادت و وفات سادات ائمه اطهار- علیهم السلام- و آن نیز سه صد بیت است.
- 13- تاریخ بغلی مسمی به تحفه الاخوان در احوال مشاهیر انبیا و خلفا و حضرات ائمه و غزوات حضرت امیر- علیهم السلام- و مطالب چند که در دکن نوشته قریب سه هزار بیت است.
- 14- عقد الجوادر الحسان در جواب مسائل حیدرآباد دکن هزار و ششصد بیت است.
- 15- تنبیه الغافلین که در بلده لکهنو تصنیف ساخته و آن هزار بیت است.
- 16- رساله کشف الرین و المین عن حکم صلاة الجمعة و العیدین.
- 17- مرآة الاحوال تقریباً پانزده هزار بیت بوده باشد.
- نجم السماء فی ترایم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 412
- 18- رساله کشف الشبهة عن حکم المتعة قریب هزار بیت است.
- 19- جدول احکام شکیات نماز.
- که عدد ابیات مجموع آنها تقریباً نود و پنج هزار بیت است.
- وی از اولاد ذکور پنج فرزند داشت.
- (58) آقا محمد اسماعیل بن آقا محمد علی بھیانی [1192-]:
- برادر آقا محمد سابق الذکر است و سبط استاد الكل آقا باقر بھیانی علیه الرحمة. حالات نامدارش در مرآة الاحوال جهان‌نما به این عبارت مرقوم است.⁷⁸⁶

«علم کامل فاضل نبیل، مقدس زاحد جلیل بن عدیل، آقا محمد اسماعیل». اطال الله بقائے۔ به سن از این فقیر کوچک است. اگر خوف سنان لسان نکته‌گیران لئام نبود هر آینه اشہب سبک سیر قلم را در میدان محمد جمیلہ آن نور چشم گرامی اندکی جلوه‌گر می‌نمود.

ولادت باسعادتش [در سنہ هزار و صد و نوو و دو]⁷⁸⁷ در دار المرز رشت، از بطن حلیله جلیله رشتیه مذکورہ اتفاق افتاده و تحصیل مراتب علمیه را چندی در خدمت والد بزرگوار، و چندی در خدمت برادر نامدار، و چندی در خدمت بندگان میر سید علی سابق الالقب کرده بسیار نکته‌دان و دقیقیاب و خوش تقریر و نیکو تحریر، و در علوم، خاصه در اصول و فقه، نهایت روش نضمیر، و عارج معارج عالیہ و جامع فضائل و محمد جمیلہ است.

در اول امر، صبیه مرضیه جناب سید معظم ایه را که عمرزاده است نکاح نمود، و از او چند اولاد شد و فوت شدند. بعد از چند مدت به جهت سوء مزاجی که فی ما بین ایشان شد تفریق اتفاق افتاد، و الحال صبیه عالی جناب جالینوس الزمانی، میرزا زین العابدین طبیب اصفهانی در نکاح او است. از طایفه کلهر نیز نکاحی کرده است. و شنیده ام که در این اوقات دختر عالی جناب معلی القاب آخوند ملا شریف، خلف حاجی حسین عرب را که از بدو سن و طفولیت الی الآن از رفقاء ما برادران است و با میار و موافق و رفیق جانی و به غایت نیکو خلاق و خجسته اطوار و مقدس و صالح و صاحب فضیلت است، در نکاح خود درآورده است. و در این اوقات به اتفاق خیر الحاج حاجی شهیاز خان کلهر به زیارت مکه معظمه مشرف شده. و در اوانی که در ایران بودم یک رساله در فقه و یکی در اصول می‌نوشت، معلوم نشد که به درجه اتمام رسیده یا نه؟

و اولاد امجادش نور چشمان برخوردار، محمد مهدی و محمد صالح و محمد هادی است. محمد

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 413
مهدی از بطن زوجه کلهریه است و احوال باقی در این وقت معلوم فقیر نیست».

(59) آقا محمود بن آقا محمد علی بیهانی [- 1269 هـ ق]:

برادر کوچک آقا محمد اسماعیل و آقا احمد سابق الذکر است.

در کتاب مرآۃ الاحوال ذکر او به این عنوان آمده⁷⁸⁸: «علم فاضل و متقدی کامل، صاحب اخلاق پسندیده، نور چشم گرامی آقا محمود و فقهه الله المالک الودود- از نور چشمی آقا محمد اسماعیل، اصغر و با این فقیر در بطن متخد است. فاضلی است عالی شان و عالی است با نام و نشان. به فضائل و محمد صوری و معنوی موصوف، و به علم و حیا و تقوا معروف. و لادتش در بلده کرمانشاهان اتفاق افتاده، مراتب شرعیه را در بدو امر در خدمت والد بزرگوار تحصیل نمود. وی را با او شفقتی تمام و رأفتی تمام بود. و برخی در خدمت برادر نامدار و این فقیر به استفاده مشغول شد و چند روزی از مستمعان افادات جناب آقا سید علی سابق الالقب- دام ظله- و مدتی را از گلچینان حدائق افادات فاضل نحریر و عالم بی نظری، زيدة المجتهدين و عدمة المحققین، استادی، جناب شیخ محمد جعفر نجفی- دام ظله العالی- بود، و بحمد الله عارج معارج علیا و جامع مراتب فضل و زهد و تقوا است. در این اوقات به سماع رسید که به جهت تحصیل مراتب عقلیه به دارالسلطنه اصفهان رفته است [و در آنجا صبیه مرضیه عالی جاه شاهقی بیک بیگلی را در نکاح خود آورده است]⁷⁸⁹ و مسموع شده که از او فرزندی شده است محمد کاظم نام».⁷⁹⁰

(60) مولانا السيد صدر بن السيد صالح الرضوی الكشمیری [- 1255 هـ ق]:

عالی خبیر و فاضلی نحریر و قانعی گوشہ‌گیر از فضلای کشمیر بود. راه زهد و فناعت و صبر و رضا

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 414

787 - متن ندارد. از روی مرآۃ الاحوال اضافه شد.

788 - مرآۃ الاحوال، ص 125.

789 - مرآۃ الاحوال ندارد و فقط در متن نجوم السماء است.

790 . مرآۃ الاحوال: «و مسموع شده است که از او دو دختر موجود است». مرحوم آقا محمود پس از تکمیل معلومات و طی دوران تحصیل، مدتی در کرمانشاه بیس برده سپس در شهر نهادند مقیم می‌شود. او در آنجا همسری اختیار می‌کند و از او صاحب پسری به نام آقا علی می‌شود. آقا علی پدر آقا کاظم و او پدر آیة الله آقا احمد آل آقا پدر همسر تویسندہ این سطور است. آقا محمود در سال 1245 از نهادند هجرت نموده مدتی را در قم و سپس به تهران می‌رود و تا پایان عمر در آنجا سکونت می‌ورزد. دو دمان او در نهادند و تهران به نام «آل آقا» و القاب دیگر هستند. آقا محمود در سال 1271 یا 1269 در قریبہ دزاشیب تجریش وفات نموده و جنازه اش را به کربلا برده نزد جدش وحید بیهانی دفن می‌کنند) تعلیقات استاد علی دوانی بر مرآۃ الاحوال، ص 125).

و ورع و عبادت و اتفاق⁷⁹¹ می‌پیموده، شبها اکثر بیداری و صرف عبادت باری می‌فرمود و کمتر چشمان حق‌بین آن سلاله سید المرسلین را خواب می‌ربود.

من و خیال تو و ناله‌های دردآلود

به نیمه‌شب که همه مست خواب خوش باشد

بالجمله جناب سید همواره به مطالعه کتب و درس و تدریس کتب دین مشغول بوده بر اکثر کتب فریقین اطلاع داشته، وسعت نظر آن جناب از تألیف شریفه‌اش ظاهر و باهر است، و غالباً عملش بر طریقه احتیاط بود، و در هر فن از حدیث و تفسیر و کلام و معانی و بیان و فقه و نجوم و جفر و تواریخ و بعضی از علوم نادره اطلاعی وافر و دستگاهی باهر داشت، و تحصیل علوم پیش عالم ربانی و فقیه صمدانی، ملا محمد مقیم که یکی از اکابر فضلای کشمیر بود فرموده اکثر در حضر و سفر همراه آن جناب بوده، حتی در سفری که ملای موصوف به جانب لکھنو نموده جناب سید همراه بوده، و پدر بزرگوارش سید صالح که مرد صالح و عابد و متقی و پرهیزکار بود زیارت مرقد مطهر و مشهد مکرم جد خود حضرت امام رضا- علیه آلف التحیة و الثناء- مشرف گشته اکثر اوقات در سفر می‌بود، تا آنکه به شهر کشمیر که مقام مسکن و محل توطن او بود مراجعت می‌کرد. در اثنای مراجعت در بلده کابل وفات یافته مرقد شریف‌ش در همانجا واقع است. مسموع گردیده که اهالیان (!) آنجا به زیارت مرقدش می‌روند.

جناب سید موصوف صبیه ملا محمد قاسم را که داماد آخوند ملا محمد مقیم موصوف بود به عقد خود داشت و آنچه از حکایات زهد و ورع و پرهیزکاری جناب سید موصوف و انهمک⁷⁹² در عبادات و صفاتی نفس قدسیه و ارتباطی که به عالم قدس داشت به سمع راقم رسیده بسیار است و رساله‌ای جدگانه باید تا احصای آن شود.

بالجمله اشتغال جناب سید در انجاح⁷⁹³ مؤمنین و تصلب⁷⁹⁴ و تشدد در دین مبین بسیار بود و زحمت و مشقت بی‌شمار در فقر و فاقه برای تحصیل علوم کشیده تا به این درجه رسیده.

از جمله تألیفات جناب سید سه جلد کتاب به نظر رسیده و آن هر سه به طرز کشکول‌اند مملو و مشحون از نوادر تحقیقات و غرایب تدقیقات علمای سابقین و حل احادیث مشکله و بسیاری از فنون مختلفه از کتب سالفین نقل فرموده و یاک مجلد از آنها که بسیار ضخیم است به انسای العيون موسوم شده.

جناب سید دو پسر داشت: یکی از آنان علامه نحریر و مجتهد نزیر النظیر آقا سید علی شاه

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 415

- طاب ثراه- که احوال خیر مالش در اوراق آینده انشاء‌الله مسطور خواهد شد. دیگر سید عبد الله- رحمة الله- که در سنه اربع و اربعین بعد الالف و المائتين (1244) در عنفوان شباب به سن هیجده‌سالگی غریق دریای رحمت الهی شد. و چون خلف ارشدش آقا سید علی که در سنه نسع و ثلاثین بعد الالف و المائتين (1239) از کشمیر به قصد تحصیل و تکمیل به‌سوی عتبات عالیات رفته بود از جهت الم مفارقت او حال جناب سید صدر نهایت متغیر گردید و بر الم مفارقت چنین پسری بعد وفات یاک پسر، جاده صبر و رضا پیمود و تأسی به اجداد طاهرین خود فرمود. و در اوخر عهده منظم الدوله نواب مهدی‌علی خان وزیر الممالک بیت‌السلطنه لکھنو که در فرخ‌آباد اقام‌دادشت «رد خرج» برای جناب سید می‌فرستاد، و در همان زمان آقا سید علی شاه به فرخ‌آباد آمد و از آنجا به کربلای معلی رفت چنانچه در ضمن احوال آن جناب مرقوم می‌گردد.

القصه آقا سید علی مرحوم، وقت مراجعت خود از کربلای معلی به فرخ‌آباد و بنای اقام‌جامعه و جماعت در آنجا خطوط متواتر به خدمت والد ماجد خود نوشته که محصل اکثر خطوط این بود که من اینجا هستم و نواب موصوف به تکفل و خدمتگزاری و ترویج شریعت، مصروف، اگر مصلحت دانید اینجا با عیال خود و عیال من تشریف آرند و اگر حکم شود من به خدمت عالی در کشمیر حاضر شوم.

791. اتفاق- تقوا، ورع، پرهیزکاری.

792. انهمک- کوشیدن در کاری.

793. انجاح- حاجت روا کردن.

794. تصلب- سخت شدن، سختی کردن.

آخر الامر آقا سید صدر با عیال خود و عیال فرزند خود به فرخ آباد تشریف آورند و از آنجا هر دو بزرگوار با نواب موصوف به لکهنو تشریف آورند. در همینجا به مرض الموت مبتلا شد و آخر روز پنج شنبه هفتدهم رب جمادی سنه خمس و خمسین بعد الاف و المائتين (1255) من الهجرة از این دار فانی به بهشت جاودانی رحلت فرمود. ارباب داشش و استعداد، بسیاری از قطعات در تاریخ وفات آن مغفور فرموده، علامه زمان، استادی، جانب السید محمد عباس الشوشتری الجزاری- آدام الله تعالى ظلاله- در تاریخ وفات آن مرحوم این دو قطعه عربیه انشا فرمود:

بیعد الموت من الوهم و ما اقر به	آه للمرء من الدهر الا يتبه
اعرب العجم من الامر فهل يشتبه	اسفر الصبح و ورق يتتد صحرا
و محييا طلق من يره اعجبه	كان للصفدر بالامن جلوس معنا
ما له المونس الا عمل صاحبه	و هو اليوم على الارض طريح فردا
شد في الناس له المثل و قل الشبه	كان والله تقىا ورعا مهتديا
عبر الصدر و الحيدر قد رحبه	نظم العبد سنى الهجرة فى مصراع
	وله
فانهملت اعين اهل التقى	انطممت انجم برج الهدى
ه ملك الموت سرى فى الثرى	سيينا الصدر لما اتا
اصبح ينتاب عليه الصبا	كان لطيفا عطر الخلق اذ

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 416

795

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 416

العزة و الرفعه و الانقا	يا عجبا من لحد قد حوى
عن نظر القلب و ما ان ناي	غاب عن العين و لما يغب
انكست شمس سماء العلي	زد الفا و اتل لتاريخه

⁷⁹⁵ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

(61) السيد غنى نقى الرضوى [حدود 1220-1257 هـ ق]:

مولد و منشاً او قصبه زيدپور از توابع بلده لکھنو است.

وی فاضلی خیر و از تلامذه جناب علیین مکان آقا سید حسین- طاب ثراه- بود.

مؤلف تذكرة العلماء به تقریب ذکر تلامذه جناب سید العلماء نوشتہ که: «جناب سیادت و کمالات آیات، مولوی سید غنى نقى در صفائی ذهن و جودت قریحه و کمال ذکاء و نقاوت⁷⁹⁶ طبع، گوئی سبقت از اقران ریوده، گاہی به مباحث کلامیه، زبان درریان را آشنا فرموده مگر انکه جانب مقابل را ملزم فرموده. بسیار مقدس و محتاط بود و به زیور علم و حلم آراسته و به حلیه صلاح و تقوا پیراسته بود، و بالین همه تهذیب اخلاق و انکسار نفس، تواضع و فروتنی زایدالوصف داشت. جمعی کثیر از طلب علم از پیض درس او مستفید شده به کمال فضل رسیند.

آن قدوه ارباب فضل و تقدس در ماه رب سنه یکهزار و دو صد و پنجاه و هفت (1257) هجری به رحمت حق پیوست. سن شریف قریب سی و هفت سال بود. جنازه مغفرت اندازه اش را از لکھنو- حرسها الله- بھسوی قصبه زیدپور که موطن مألهوش بود نقل کردند.

از تصانیف عالیه اش رساله فرقیه در لغت است که در آن فرق میان لغات قریب المعنی را بیان فرموده به نهجی که اکثر اهل علوم از طب و فقه و منطق و حکمت و غیر آن را به کار آید. و در تصنیف کتاب تاج اللغات که جمعی از کمالی لغت عرب به امر سلطانی در چندین مجلدات ضخیم به جمع آن پرداخته بودند مشارکت غالب داشت، حتی که اجزای آن بعد اصلاح و تصحیح آن جناب به بیاض می‌رسید، بلکه گویند که تصنیف بعض مجلدات مختص به آن جناب است. و رساله‌ای در شرح دعای صباح نوشتہ بود که نوبت به تبیيض آن نرسیده. همچنین رسائل دیگر هم دارد که در مسوده مانده و نوبت اتمام آن نرسیده. رحمه الله تعالى». انتهی.

مؤلف گوید که بسیاری از فضلای معاصرین آن مرحوم اذعان به فضل و کمالش داشتند و غایت اعزاز و احترام در تحریرات خود مدعی داشته خصوصاً جناب مستطاب علامه زمان مولانا السید عباس التستری- دام علاه و مد فی بقاه- که اکثر اوقات سلسله مودت و مکاتبات با وی مربوط داشته و به اعزاز و احترام در عبارات مراسلات خود، او را یاد می‌فرمود چنانچه، علامه موصوف در مکتوب خود که در

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 417

سنہ تسع و اربعین بعد الالف و المائتین (1249) بعد اشعاری چند که در وصفش انشا نمود می‌فرماید:

«المصقع العطريف والبدر اليهغوف، قمقام الفضلاء ججاج النبلاء، سميدع السادة، عرنين القادة، مركز الكمالات، قطب السعادات، المتمم لمكارم العادات، الحاوی لمحاسن الصفات، صاحب الخلال الماثورة و الخصال الحميده الموفورة التي لو حلّ- ارسطاطاليس في حضرته لهت عن عوائد حكمته حدة فطنته بحد يدرك ما في الضماير قبيل الاظهار، و يکاد زيتها يضيء و لو لم تمسه نار، الورع التقى البارع اللوذعى الاحدوى، ذو الطبع النقى مولانا العلامة السيد غنى نقى لا زالت نمارق افاداته مصفوفة و زرابي فيوضاته مبثوثة».

از جمله مکاتیب آن جناب که به جواب بعض رسائل علامه ششتري- دام ظله- تحریر فرموده چون متضمن نظم و نثر است برای ملاحظه ناظرین ثبت می‌نماید:

فان عبدهنا غيره شقينا

بسم الله و به بداعنا

كتاب من هجين مستكين

الى العلامة الحبر الفطين

كتاب كله حب و ود

بهيا حيث كالدر الثمين

نسيم الصبح بلغه سلاما

حاکی نفحة عن یاسمین

سلام طيبة یسمو عبرا

⁷⁹⁶. نقاوت- پاکیزگی، برگزیده چیزی.

ولوح الروح في جسم الحنين	سلاما ليس يشبهه كمالا
يزبح الكرب من قلب الطعين	سلام عبقرى حاز حسنا
إلى اتباع سيدنا الرصين	سلام من اليف السقم طرا
على من علمه علم اليقين	سلام حفت بالأخلاق كلا
هيه شمس فى الاضاءة باليقين	سلام مستثير لا يضا
على محبوبه ذات المجنون	كلون الوردة، لا بل عين تير
لا يقن حسن جوهره الرصين	على من لو تحدى جوهريا
صديق صادق خدن خدين	على انس انيس ذى انتخاب
حليف الفضل و الجاه الركين	على خلص اريب معمر
سماء المجد و الغر المبين	على قطب الجزلة و المعالى
بآلاف الضراعة و الحنين	على من داره اهوى اليها
هوى نحو التراب على الجبين	على من ان اتاه ابو ذؤيب
تفوق الورد بل خد الجبين	على من فى لطائفه معان
اليف الجود مساحة الشجون	هو الغطريف قاموس المعانى
ظهير شريعة و معين دين	حسيب ذو كمالات و علم

نجم السماء فى ترجمات العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 418

محاط بالسيوف من اليمين له باب محيط للمزايا

و هو درى سماء السماء و السمو، محور دائرة الذكاء و ذكاء العلو، اوحد الدهر و نادرة الاعصار، الجوهر الفرد الذى لم يأت بمثيله الفلك الدوار، البليغ المقوال، اليلمع الجليس الكمال، الخنزيد الصحوح السرسور، الحالحل الماهر فى الامور، صاحب البرهان الواقى، مليك الذهن الصافى، ذو الطبيعة المستقيمة التى تعلو نتائجها الزبرجد و الجمان، بیاع عندها عقود الدرارى بالمجان، المستوى قسطا وافرا من المعمقول و المنقول، الفائز بالقدر المعلى من الفروع و الاصول، الخليل الجليل الفائق على اياس الصديق، الصديق الاريچي مولانا السيد محمد عباس- لا زال مجید او ما برح مجیدا-.

و بعد فقد هبطت الى ممرقة كريمة و مخاطبة باهرة عظيمة، منطوية على دلائل الاعجاز تجوى طرائف الحقيقة و المجاز كانها جوهرة بھية و فريدة سنية، تحتوى على افادات رائفة تنشط الاذهان و تتضمن على بدائع شانقة تسابق سماعها الآذان، محللة بھى لم ترها عيون البصائر و مزينة بقلائد لم يخطر منها فى الضمائير، حروفها اسنى من ادارة الكئوس و خطتها اجلى من إضاءة الشموس، لطافتها السجانية تتبئ عن لطف معانقة الشائق بالمشوق و الفاظها الحسان الحسانية اشهى من الحياة لدى التنف المدقوق مثل سطورها كمثل جنات تجرى من تحتها الانهار يسوق ما فيه من النواذر نحو الجنان قبيل الاظهار، كلماتها الطيبة اعذب من الرضاب تشمل على فصح مستعدب ابهى من مواصلة الاحباب تشجع حمامات البراءة على جذوع معانيها و تترنم عنادل الفصاحه

على افان مبانيها محاسنها بمثابة ليس لها فى حسنها نظير و لما ينسج على منوال محررها اديب نحرير، اشهد ان صاحبها المسلط اوحد الاعصار ابلغ ادباء الامصار، ليس احد يعارضه فى شذور فوائده من النظم والنشر و من ذل تماثله كمالا فى هذا العصر، فاستاذ العبد المنحول بثرانها و استحلى من حلاوة فakahتها لكن لما كانت يبنى عن عدم التفات سبکها الى تصحيح ما فى الرسالة من الخل و حذف ما فيها من الزلل كدت ان احترق بنيران الملال و استغرق فى بحر الكلال لعله عذنى من لا يستحق بطشه العميم ولا يستوجب بمنه الجسيم ليت شعرى ان للولى الوحيد بم لم يصلح فسادها و لم لم ينزل كسدادها هل لست من المتمسكين بولاته ام لست من المتمشين تحت لوائه ام لا استحق لاستثار الهجنة بذيل ردائه ما الباعث على ان لا اتروى بمائه و انى اعلم من قبل ان جنابه ميز الصحاح عن السقام من كلام بعض الاشعرية الماتريديه بوجه استقام لا ادرى ما منه عن عدم التحاشى من التغيير و التصريف النزير من التقديم و التأخير فاريد ان ارسل الرسالة المعلومة الى حضرته ثانيا و لعنان الانتماس فى استصلاحها ثانيا اذ المرء لا يعرف ما في نفسه من العيوب و لا يتتجنب بما تستأنس من اللغو هذا ما جرى عليه يراع العبد المحموم المهموز الافعال على سبيل الاستعجال حالة كثرة الاشتغال و توزع البال المحرر الاصغر الافراد موتان الفواد، المسؤول بسلسل الآلام، المرهون بابدى الاسقام، المعتصم بفضل ربه القوى السيد غنى نقى الرضوى اغناه سبحانه من منه الجسيم و صفح عنه سقطه بفضله العميم، المأمول ان يصلح

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 419

المولى ما فى هذا الكتاب من السقام و يمحو ما فيه من اغلاط صدرت عن داعيه المسقام الذى استولت عليه جنود الامراض فى هاتى الايام و خير الختام السلام من السلام».

جناب علامه اوحدى الناس مولانا السيد محمد عباس- دام ظلاله علينا- در تاريخ وفات آن جناب این قطعه فرموده:

عن المعائب ما نسيت مسامده	ذاك الغنى عن المعائب و النقى
و جرت لفرقته العيون الجامدة	نضبت عيون العلم عند وفاته
اذ يذكران نشیده و قصائده	بيكى عليه يراعه و مداده
نقوى و علم ثم نفس ناقده	عجبًا لتربيته التي حلت بها
سهر الليالي كيف اضحت راقده	عجبًا لمقلته التي عهدى بها
اما نعوت كماله فعلا حده	هذا بيان رحيله من عندنا
سبع و خمسين و اثنان و واحدة	عام الوفاة له مراتب اربع

(62) ملا مهدى بن محمد شفيع الاسترآبادى المازندرانى [- 1259 هـ]:

وی از مشاهیر فضلای اعیان و مولد و منشأ او بلده مازندران است. استفاده علوم و اكتساب فنون از آقا سید علی طباطبائی و جمعی از علمای عالیشان فرموده و به مرتبه عالیه اجتهاد و درجه قصوای فضل و رشاد فایز گردید. مدته در بلده کرمانشاهان اقامت داشت و در عهد خلد مکان غازی‌الذین حیدر در حدود سنه اربعین بعد الالف و المائتين (1240) به بلاد هندوستان آمد و بقیه عمر در بلده لکھنو اقامت داشت.

وی عالم متبحر و فاضل مجتهد و همیشه مشغول تصنیف و تألیف و تدریس بود و به گوشه عزلت و قناعت بسر میبرد. اکثر مردم گمان دارند که آداب حسن اخلاق و توجه و التفات را با کسی مرعی نمیفرمود لکن حق آن است که بجز اهل علم و جمعی از طبله علوم که به جهت استفاده حاضر خدمتش میشدند با دیگر مردم ارتباط و ملاقات کمتر داشت. با عوام الناس از غیر اهل علم خصوصا کاری و النفاتی نداشت و یا جمعی که از اهل فضل و کمال یا طبله علم و مستفیدان خدمت با برکت او بودند به کمال تواضع و التفات و محاسن اخلاق و بذل اشفاع پیش میآمد. تصنیف دقیقه و رسائل اینیقه دارد که شاهد کمال فضل و غایت اجتهاد او است لکن بعضی از آن ناتمام و بلکه بعضی در مسوده مانده.

بالجمله از سایر کتب و رسائل مصنفه آن مرحوم که معلوم این حقیر کثیر التقصیر شده این است:

1- رساله قاطیس العقول فی بیان قواعد الاصول.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 420

2- کتاب نباریس الفرعیات فی نوامیس الشرعیات در فقه که نوبت به اتمام آن نرسیده و قدری از آن از باب طهارت تصنیف شده.

3- دیگر حاشیه بر شرح مطول مسمی به مکمل است که آن هم به اتمام نرسیده و قدری از آن ناتمام مانده.

4- و رساله اصول دین به فارسی که آن هم ناتمام است.

5- و رساله ثمرة الفؤاد در مسئله ترجیح اجماع منقول که آن را در بلده کرمانشاه در اوایل سنه یکهزار و دو صد و سی و پنج (1235) هجری تصنیف فرموده بود.

6- و رساله مصدق الاجتهاد لاختیار جودة ما جمعه فی الصدور و الفؤاد در مسائل اصول فقه و حدیث و تفسیر و کلام که آن را هم در سنه مذکوره تألیف فرموده.

7- و رساله فصل الخطاب فی حجية ظواهر آیات الكتاب که آن را نیز در سنه مذکوره تصنیف فرموده.

8- و رساله احسن الاقوال فی تحقیق ما هو الراجح بالالفاظ عند تعارض الاحوال که آن را در سنه یکهزار و دو صد و سی و هشت (1238) هجری نوشته بود.

9- و رساله مهارت در احکام طهارت به زبان فارسی.

10- و رساله ممتاز در مسائل نماز به زبان فارسی که تاریخ تصنیف آن سنه یکهزار و دو صد و سی و هفت (1237) هجری است.

11- و رساله استحکام در مسائل صیام به زبان فارسی.

12- و رساله کنوز در نمازهای نوافل.

13- و رساله هدية السلطان در بیان اصول ایمان که آن را از راه تحفه برای پادشاه خلد منزل نصیر الدین حیدر مرحوم در بلده لکهنو تصنیف فرمود و تاریخ اتمام آن ماه شعبان سنه 1243 هجری است.

14- رساله غرة الجبين در احکام نمازهای پنجمگانه که آن را برای نواب منظم الدوله حکیم مهدی علی خان مرحوم قلمی فرموده بود.

15- کتاب مجازی الانهار ترجمه جلد هشتم بحار الانوار که آن را در سنه 1237 به حسب فرمایش مادر سلطان خلد منزل سابق الذکر معروفه به «پادشاه بیگم» مرحوم نوشته. باب اول و باب ثانی از آن به اتمام رسیده است و بس.

16- رساله اعانة الباری در جواب شباهات اخباری.

17- رساله در ذکر پنج حدیث در فضائل جناب امیر- علیه السلام- که به فارسی است.

18- و رساله نجم المؤمن در جواب مسائل متفرقه به زبان فارسی که در بعضی بلاد هندوستان از

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 421

برای نواب ممتاز الملك مؤمن علی خان تألیف نموده بود.

19- و رساله نکاح به زبان فارسی.

20- و رساله مواید هندیه در فوائد جلیله متفرقه که منتخب از تصانیف علمای سلف است و آن را در سنه یکهزار و دو صد و پنجاه و هفت (1257) هجری تألیف فرموده.

21- و مسودات در علم نحو و غیره که ناتمام است.

22- و مسوده شرح معالم الاصول در اصول فقه که آن هم ناتمام است.

23- و رساله در علم کلام به فارسی موسوم به ایقان در بیان ارکان ایمان که آن را مشتمل بر رد اقوال بعض تلامذه سید کاظم رشته در اوخر عمر خود تصنیف فرموده و آن تا باب نبوت نوشته شده بود و نوبت به اتمام آن نرسیده.

وفات آن جانب در ماه ذیقده سنه یکهزار و دو صد و پنجاه و نه (1259) هجری در بلده لکهنو- صانها الله تعالی- واقع شد و در دارالتعزیه حسینیه جانب غفران‌آب- علیه الرحمة- مدفون گشت و از تلامذه‌اش جماعت بسیار در این دیارند که در علم و فضل میان افران و امثال خود ممتازند.

(السيد کاظم بن قاسم الحسيني الرشتي - 1259 هـ ق):

در علوم عربیه و اصولیه و فقهیه بحری زخار بود اما در عقاید و اقوال، بر طریقه شیخ خود شیخ احمد احسانی و مروج طریقه او بود و تأویل اقوال و عبارات او می‌کرد و می‌گفت که عبارات شرح زیارت که مردم بر کفر و زندقه حمل می‌کنند من معانی آن را بر نهج صحیح می‌دانم. و مدعی بود که شیخ او در منام⁷⁹⁷ ائمه- علیهم السلام- را دیده و موجب افاضه انوار الهی بر او گردیده. بالجمله اتباع او را که بر طریقه وی اند «کشته» نامند و «شیخیه» هم گویند. خودش هم اقوال غریبه و تحفقات عجیبه دارد که به نظر بعضی فضلا خوش نمی‌آید و بعضی نسبت کفر و فساد عقیدت به او می‌کنند. و الله اعلم بحقيقة الحال.

القصه تفصیل بطلان عقاید مختصره و قواعد مختلفه این فرقه مستحدثه را جانب مولانا سید العلماء- قدس سره- در تصانیف ائمه خود خصوصا در کتاب افادات حسینیه فی صفات الرب البریة و کتاب حدیقه سلطانیه به دلایل شافیه و بر اهین قاطعه وافیه از معقولات و منقولات بیان فرموده‌اند، و عبارات ایشان را از تصانیف ایشان نقل کرده به نقض و رد آن به احسن کلامی که مزید بر آن متصور نباشد پرداخته‌اند و این اوراق گنجایش ذکر آنها را ندارد. من شاء الاطلاع علی المفصلات فارجع الى تلك الافتادات.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 422

وفات سید کاظم در سنه یکهزار و دو صد و پنجاه و نه (1259) هجری اتفاق افتاد. مصنفات او بسیارند. من جمله آنها آنچه خودش در بعض رسائل ذکر نموده این است:

1- کتاب ل TAM علی الحسینیة فی المعارف الالهیة و شرح خطبه طنجه حضرت امیر المؤمنین- علیه السلام- که آن حضرت آن را در میان مکه و مدینه انشا فرموده بودند.

2- تفسیر آیة الكرسي تقریبا هفت هزار بیت بوده باشد.

3- شرح حدیث عمران صابی در ذکر مباحثه او با حضرت امام رضا علیه السلام.

4- شرح قصیده لامیه لعبد الباقی الافندی فی مدح مولانا و امامنا کاظم علیه السلام.

5- رساله مبسوطه در عقاید اصول خمسه.

6- رساله مطالع الانوار.

7- رساله در اجویه مسائل ملا محمد رشید موسوم به مسائل رشیدیه.

8- رساله در بعض اسرار بسمله و سوره حمد.

⁷⁹⁷. منام- خواب.

- 9- رساله در شرح اسم اعظم.
- 10- رساله در بعض امور مستتبطه از بسمله.
- 11- رساله در بعض اسرار بسمله ايضا.
- 12- رساله در بیان میزان قویم و قسطاس مستقیم.
- 13- رساله در بیان کیفیت سلوك الى الله.
- 14- رساله در اخلاق.
- 15- رساله در اجوبه مسائل ملا آقا محمد رشتی.
- 16- رساله در اسرار شهادت حضرت امام حسین- عليه السلام- و ذکر مصائب آن حضرت.
- 17- رساله در اجوبه مسائل ملا محمد علی خراسانی ساکن نجف اشرف.
- 18- رساله در اجوبه مسائل شیخ عالم و فاضل كامل، المولی النبیل الشیخ اسماعیل بن الشیخ اسد الله الكاظمینی در بیان عصمت و تفسیر قوله تعالی: **إِنَّى جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيقَةً**⁷⁹⁸ و در وجوب معرفت ائمه اثنی عشر علی کافة الامة علی التفصیل و دیگر اشیاء.
- 19- رساله در جواب مسائل عالم محقق مدقق شیخ محمد بن شیخ عبد علی آل جبار القطبی.
- 20- رساله در جواب مسئله سید حسن رضا هندی در ادله فقهیه.
- 21- رساله در اجوبه ملا مهدی رشتی در ادله شرعیه.
- 22- رساله در بعض مسائل اصولیه.
- 23- رساله در بیان اینکه میان الفاظ و معانی مناسبت ذاتیه است و رد بعض فضلا که قایل به نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 423 عدم مناسبت بود.
- 24- رساله در ذکر لغت و در علت ایجاد آن.
- 25- رساله در بعض مسائل اصول ایضا.
- 26- رساله اصولیه ایضا مشتمل بر فوائد شریفه.
- 27- و رساله در ذکر اینکه حقیقت شرعیه ثابت است.
- 28- و رساله فی ان الله لا يخاطب الناس الا علی ما يفهمون.
- 29- و رساله در احکام ظهار⁷⁹⁹ و ایضا در جواب مسائلی که از بحرین رسیده بودند.
- 30- و رساله در احکام طهارة و صلاة که در آن محض فتاوی اند.

⁷⁹⁸. سوره بقره، آیه 30.

⁷⁹⁹. ظهار- صیغه بیزاری به زن خود گفتن.

- 31- و رساله مبسوطه در مبحث صوم.
- 32- و رساله مختصره در حج.
- 33- و رساله حد لقطه⁸⁰⁰ و احکام آن.
- 34- و رساله در بعض مسایل میراث.
- 35- و رساله در مسایل زکات و احکام آن.
- 36- و رساله در اجویه مسایل خمس.
- 37- و رساله در بعض مسایل بیع و صلح.
- 38- و رساله در اجویه مسایل نکاح و طلاق و احکام آن.
- 39- و رساله در اجویه مسایل وصیت و ما يتعلق.
- 40- و رساله در ذکر مسایل امانت و شرکت و وکالت و نیابت و سایر مکاسبات⁸⁰¹ و مقاضمه⁸⁰² و مزارعه⁸⁰³ و بعض مسایل دیات و حدود.
- 41- و رساله در بعض مسایل جهاد و ما يتعلق به من الجزية و شرایطها و احکامها و احکام الاراضی المفتوحة العنوة و بعض المسائل فی النذر و الوقف.
- 42- و رساله در اجتهاد و تقلید و بعض مسایل قضا.
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)**، متنج 1، ص: 424
- 43- و رساله در مسایل متفرقه در مسایل طهارت و صلات و نجاست و امثالها.
- 44- و رساله در بیان نسبت حالت آن حضرت با عایشه و بعض احوال متعلق به امام و نواب او و دیگر آنها.
- 45- و رساله در اجویه در مسایل کثیره در اصول فقهیه و احوال ادله شرعیه.
- 46- و رساله در اجویه مسایل عالم عامل و فاضل کامل شیخ علی بن قریش در بعض مسایل فقه و در بیان عوالم و تفسیر باطن قول حق تعالی: و فَيْنَاهُ بِذِبْحٍ عَظِيمٍ⁸⁰⁴ و بعض مسایل دیگر.
- 47- و شرح قصیده ابن سینا فی السؤال عن علة تعلق الروح بالجسد و مفارقتها عنه.
- 48- و رساله در اجویه مسایل بغداد در فقه.
- 49- و رساله در فقه به جواب مسایلی که از بلده احسا آمده بودند.
- 50- و رساله در اجویه مسایل شیخ محمد احسائی در جمع بعض آیات قرآنیه و دیگر فوائد.

800 . لقطه. پس لقطه در لغت، گیرنده یا گرفته شده و شرعاً مالی است بدون حافظ و مجھول المالک، خواه از سنگ خواه از کالا و خواه از حیوان باشد (لغتنامه دهخدا).

801 . مکاسبات- آنچه از کسب حاصل شود.

802 . مقاضمه- خریدن و یا فروختن مقداری اندک و خرد، خردمندوشی.

803 . مزارعه. در اصطلاح حقوقی عقدی است که به موجب آن احد طرفین، زمینی را برای مدت معینی به طرف دیگر می دهد که آن را زراعت کرده و حاصل را تقسیم کنند. در عقد مزارعه حصه هریک از مزارع و عامل باید به نحو اشاعه از قبیل ربع یا ثلث یا نصف و غیره معین گردد و اگر به نحو دیگر باشد احکام مزارعه جاری نخواهد شد (قانون مدنی، مواد 518 و 519).

804 . سوره صافات، آیه 107.

51- و رساله در اجوبه مسایل حاجی میرزا محمد ابراهیم تبریزی در احوال صاحب العصر و الزمان (ع) و ذکر روایت آن حضرت در زمان غیبت کبری و دیگر مسایل، و در حقیقت خانگه معروف به فرامشن⁸⁰⁵ است و رساله در معنی قول آن حضرت: ان الذکر ليس قول بالسان و لا اخطار بالبال و دیگر احادیث.

52- و رساله در جواب مقتی بغداد که مذهب اهل سنت داشت.

53- و دیگر رساله موسومه به یومیه در جواب بعض مسایل مقتی سابق.

54- و رساله در جواب مسئله عالم فاضل میرزا محمد شفیع نایب صدارت تبریز از مسئله بحث نحویه.

55- و رساله در جواب بعضی از افضل خراسان.

56- و رساله در جواب اجوبه مسایل میرزا محمد شکی.

57- و رساله در اجوبه مسایل میرزا حسن رضا هندی عظیم‌آبادی در مبحث معاد و بعض تحقیقات فقرات دعای سمات.

58- و رساله در جواب مسایل سید حسن رضا هندی مشتمل بر مباحث عجیبه و تحقیقات غریبه.

59- و رساله در جواب حکیم میرزا مجد علی هندی در بعض مسایل طبیه.

60- و رساله در اجوبه مسایل فاضل اوّاه شیخ حنیف الله بن الشیخ احمد بن صالح بن طوققطیفی در معنی فقره یا من دل علی ذاته بذاته که در دعای صباح وارد است و دیگر احادیث.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 425

61- و رساله در جواب بعض افضل از اولاد شیخ عبد الجبارقطیفی در ترتیب حروف تهجه.

62- و رساله در اجوبه مسایل سید حسینقطیفی در علوم شتی⁸⁰⁶.

63- و رساله در جواب مسایل شیخ محمد جبلی که از بلده احسا فرستاده بود در فقه.

64- و رساله دیگر در اجوبه مسایل بلده احسا در احادیث متفرقه.

65- و رساله در اجوبه مسایل که از بصره از پیش شیخ محمد حسین بن خلف بحرانی رسیده بود.

66- و رساله در اجوبه مسایل که از جبل عامل کسی فرستاده بود و آن بیست و پنج مسئله است.

67- و رساله در اجوبه مسایل عاملیه که بعد تحریر اجوبه مسایل سابق که از جبل عامل رسیده بودند و آن مسایل صعبه‌اند و مشتمل بر مسایل کثیره است.

68- و رساله در اجوبه مسایل غرویه در تفسیر قول ان الحرف كان موجودا قبل وجود السماوات والارض، و دیگر مسایل متعلقه به این، و این رساله هم مشتمل بر بسیاری مسایل صعبه است.

69- و رساله در اجوبه مسایل بغدادیه در اینکه جنت و نار هر دو باقی‌اند و فانی نمی‌شوند.

70- و رساله در اجوبه مسایل سید علی بهبهانی در مسایل متفرقه.

71- و رساله در جواب مسایل سید علی مذکور در ذکر فرق میان بینونت صفت و میان بینونت عزلت.

805 . فرامشن- فراموشخانه.

806 . شتی- پراکنده.

- 72- و رساله در اجوبه مسایل میرزا محمد باقر الطیب البهبهانی.
- 73- و رساله در شرح دعای سمات و فيه من عجایب المطالب که آن را به التماس فاضل کامل و نور از هر ملا علی اصغر نیشابوری نوشته بود.
- 74- و رساله در شرح قصیده بائیه من شذور الذهب لعلی بن موسی الاندلسی در علم کیمیا. اول قصیده مذکوره این است، مطلع:
- فان لها تحت القشور لهاها
- خذ البيضة الشفرا و انزع قشورها
- 75- و رساله در اجوبه مسایل ملا کاظم مازندرانی در علم کیمیا.
- 76- و رساله در اجوبه مسایل مازندرانیه در شرح دعای اسابیع.
- 77- و رساله در اجوبه مسایل ملا عبد الوهاب لاھیجانی در سر عدم استجابت دعا و در اثر تربیت حسینیه.
- 78- و رساله در تنبیه بعض افضل اهل نجف اشرف در بعض مطالب و عبارت از رساله خود که در علم اخلاق است.
- 79- و رساله در توحید.
- 80- و رساله در اجوبه مسایل میرزا علی اشرف مراغی در احوال ملائکه.
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 426
- 81- و رساله در شرح کلمات منسوبه بهسوی فخر رازی در مقدمه توحید.
- 82- و رساله در اجوبه ملا مهدی رشتی در سر اختلاف امزجه.
- 83- و رساله در جواب مسنله آقا محمد شریف کرمانی در تهذیب اخلاق.
- 84- و رساله در علم هیئت.
- 85- و رساله در شرح رساله اسطر لاب شیخ بهاء الدین عاملی ره.
- 86- و رساله کشف الحق در مباحث متفرقه.
- 87- و رساله در اجوبه مسایل حاج عبد المطلب.
- 88- و رساله در شرح چند فقرات شرح زیارت استاد او.
- 89- و رساله در ترجمه رساله حیاة النفس لاستاده.
- 90- و رساله در ترجمه مختصر الحیدریة فی الفقه لمولانا الشیخ علی علی الله مقامه.
- 91- و رساله موجزه در سلوك الى الله.
- 92- و رساله در اجوبه مسایل مولانا شیخ محمد بن حسین بن خلف بن سلیمان.
- 93- و رساله مسمی به حجة البالغة در رد یهود و نصارا و اثبات نبوت آن حضرت و ولایت حضرت امیر- علیه السلام- و دیگر مباحث.

94- و رساله در جواب مقتی بغداد در تفسیر قوله تعالی: **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا شَهَادَةُ بَنِيكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدُكُمُ الْمَوْتُ**⁸⁰⁷ و مسئله رضاع و رد شافعیه و دیگر مسایل.

95- و رساله در اجوبه مسایل ملا حسینعلی.

96- و رساله در اجوبه مسایل سید مقیم قزوینی.

97- و رساله در مقامات ظاهریه و باطنیه و ذکر تأویل و غیره.

98- و رساله در اجوبه مسایل بعض علمای جبل عامل.

99- و رساله در حقیقت عقل و روح و نوم و ماده آفتاب و غیره.

100- و رساله در اجوبه مسایل میرزا محمد حسن بن وزیر میرزا محمد.

101- و رساله در بعض فوائد جفر.

102- و رساله در اختلاف مراتب موجودات.

103- و رساله در اسرار صلاة و ما يتعلّق بها من الطهارة و اسرار الصيام و الزكاة و الخمس و الحج و تفسیر سورة الحمد و التوحید و القدر و ذکر سرّ غیبت امام- علیه السلام- و دیگر امور.

104- و رساله در انطباق عالم کبیر با انسان.

105- و رساله در معنی نقطه فی البسملة.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 427

106- و رساله در حل شبّه اکل و مأکول که در جواب سؤال شاهزاده محمد میرزا نوشته بود.

107- و رساله در اجوبه مسایل عبد الله بیک.

108- و دیگر رساله در جوابات مسایل او.

109- و رساله در اجوبه مسایل محمد رحیم خان.

110- و رساله در احکام ولد الزنا.

111- و رساله فی حقیقة القول فی الاخبارین و المجهدين.

112- و رساله در اجوبه مسایل هندیه که کسی از هند فرستاده بود.

113- و رساله در ترجمه بعض اجزای اوایل شرح زیارت.

114- و رساله مقامات العارفین.

115- و رساله در اجوبه مسایل بحرین.

116- و رساله در اثبات افضلیت حضرت فاطمه (ع) از مریم (ع) و سایر نسوان از آیت قرآنی، و ذکر مراتب تفضیل بین انصار الحسین (ع) و انصار القائم- عجل الله فرجه- و سلمان و عمار و ابو ذر و مقداد.

⁸⁰⁷. سوره مائدہ، آیه 106.

117- و رساله در شرح کلمات بعض علماء.

118- و رساله فى ما يحل اكله من صيد البر و البحر و ديجير مسابل.

119- و رساله در اجوبه مسائل شيخ سليمان بن عبد الجبار مسقطى.

120- و رساله در عصمت انبیاء.

121- و رساله در مسئله معاد.

122- و شرح لوامع شیخ مقداد که به التماس ملا مشهد نوشته.

123- و رساله در مسائلی که کسی از شام فرستاده بود.

124- و رساله در حکم عده امة موظواه.

125- و رساله موسومه به حجت دامغه.

126- و رساله فى النون و وضع دائرة باتصال النونين و حكم الواو من البین.

127- و رساله در اسرار حج در جواب سؤال آقا محمد باقر یزدی.

128- و رساله در معنی حدیث ان الله خلق آدم على صورته که آن را در مکه مشرفه تحریر نموده بود در جواب اعتراض بعض اهل انکار.

129- و رساله در شرح این دو بیت که به حضرت امیر (ع) منسوبند:

و بعد عن الآباء و الأهل و الوطن

اري العلم فى ذل و جوع و محنة

لما كان ذو جهل على الأرض في الزمن

فلو كان كسب العلم اسهل حرفة

130- و رساله در مقدمه شرح اربعين خود.

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 428

131- و رساله موسومه به دلیل المحتیرین.

132- و رساله در جواب بعض سالکین از اهل مکافته و تمکین در تفسیر فقره هرروزه ماه شعبان و آن این است: الهی هب لی کمال الانقطاع اليك و انر ابصار قلوبنا بضياء نظرها اليك حتى تفرق ابصار القلوب حجب النور فتصل الى معدن العظمة و تصبر ارواحنا معلقة بعزع قدسک.

133- و رساله در حل بعض امور مشکله.

134- و رساله در اثبات وجود جن، و بیان حقیقت و صورت و ماده و هیئت ذاتیه و عرضیه آنها، و ذکر تشكل ایشان به اشکال مختلفه و تکلیف و عبادت و موت و حشر و جنت و نار و سایر احوال ایشان که آن را در جواب مسئله عالم عامل و فاضل واصل، میرزا موسی بن الحاج میرزا حسن الشهیر بالرشنى که از قزوین همراه خود آورده بود نوشته بود.

هذا ما وجدناه من مؤلفاته و مصنفاته.

(64) السيد على بن السيد دلدار على النصيرآبادی الکھنؤی [1200- 1259 هـ]:

طاب مرقدھما. ولادتش در لکھنؤ ھیجدهم شوال سنه یکھزار و دو صد (1200) هجری واقع شد.

وی صاحب زهد و ورع و در اکثر علوم مداخلت و مهارت داشته.

ذات والاصفاتش همیشه مصروف و عظیم و هدایت خلق و اقامت جمعه و جماعت بود. در اکثر فضائل شهرت داشت سیما در علم فرائت و فن تجوید بی نظیر بود. در سنه خمس و اربعین بعد الالف و المائتین (1245) از هندوستان به کربلا معلی سفر نمود و علمای آنجا تعظیم و احترام او می کردند خصوصاً فاضل سید کاظم رشتی بسیار در رعایت تعظیم آن سید جلیل القدر کوشید و کمال ذاتی او را در یافته اجازه ای مشتمل بر مدایح و فضائل آن جانب نوشتہ به آن جناب دارد.

بالجمله سید موصوف در سنه سنت و اربعین بعد الالف و المائتین (1247) باز مراجعت به این دیار فرموده پیوسته مصروف و عظیم و هدایت مردم و تدریس و تصنیف بود. او را در سفر عتبات مباحثات و مناظرات با مخالفین واقع شده. از جمله تصانیف او است: رساله در مبحث ذکر، و دو رساله در باب متنه، و رساله در علم فرائت، و رساله در رد اقوال اخبارین، و رساله در جواز تعزیداری جانب سید الشهداء - علیه السلام - و تفسیر کلام مجید به عبارت هندی در دو مجلد.

بعد اتمام آن تفسیر در سنه سنت و خمسین بعد الالف و المائتین (1257) مره ثانیه با جمعی از دوستان و رفقا از لکھنؤ سفر نموده به زیارت مشهد روضه رضویه - علیه آلاف التحیة - مشرف گشت و از آنجا به زیارت مشاهد مقدسه ائمه عراق مراجعت فرموده، بعد مدتی قلیل در کربلا معلی

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 429

برطبق تمنای قلبی که از مدتی داشت به تاریخ ھیجدهم ماه مبارک رمضان سنه تسع و خمسین بعد الالف و المائتین (1259) به رحمت حق پیوست. مدت عمر شریفش پنجاه و هشت سال و یازده ماه بود. قبر شریفش در آن مکان ملاک آشیان در پهلوی قبر مقدس جانب آقا سید محمد بن آقا سید علی طباطبائی واقع است، و مولانا سید ابراهیم حایری که از علمای عاملین و منجمله قاطنهن و ساکنین آن بقیه طبیه و مقام کریم بود خطی مشتمل بر خیر وفات آن جانب به خدمت جانب سید العلماء - طاب ثراه - نوشته بود و در نسلیت و تعزیت آن جانب چیزی از اشعار هم در آن درج فرمود که من جمله آن این بیت بود:

تنوب و ابناء الزمان نیام

و ما الدهر الا محنة و بلية

بعد از ملاحظه خط مذبور، جانب سید العلماء - طاب ثراه - خطی که به جواب خط مذکور قلمی داشته بعض عباراتش ثبت نموده می شود: «اما بعد فقد وافي الينا كتاب من جناب المستطاب مخبرا بمصاب ياله من مصاب و اقلقنا بوفاة السيد المجد المكرم المعظم، الاخ الاقيم السيد على - اعلى الله مقامه و زاد اكرامه - كما ختم له بالشرف و اقربه بالموضع الاشرف و قد و اله هطلت العبرات على الخدود لهذه الرزية المفتلة للكبود و ارتحل السرور و انكسرت الظهور و يحق لنا ذلك فلقد كاننا نحن نحن الى لقاء محجاہ دائما و نترقب ایابه سالما غانما فكان قد كان يوم توديعه عند تأهیبه للسفر هو اليوم الذي زرتہ فيه عائدا له و هو محضر و هکذا الزمان يمضي على الغیر و ما للدهر من وفاء، و على الدنيا بعده العفا فانا الله و انما اشكو بثی و حزنی الى الله و لا حول و لا قوة إلا بالله و مما جرى على لسان القلم اقتقاء بیراعك الاقيم.

و لكن ابناء الزمان نیام

عيون المنايا لا تنام هنیئة

فلم يبق فينا راحة و جمام

و ناع انانا من طوفوف حسين

له في جوار المصطفين مقام

نعمى سيدا حبرا عليا م جدا

ف NOMته نوم الحمام جمام

اتي حائزها من بعد ما ظل حائزها

عليه من الله السلام سلام

غريب كليب نازح عن دياره

ففیه شفاء لی و منه سقام	كتاب اتاني ناعيا و هو ناصح
و فكرت فيها و الدموع سجام	و قد اسبلت تلك العباير عبرتى
جليل و بالله الجليل عصام	لعمرى ان الرزء و الحزن و الاسى
فصير جميل و السلام ختام	مزار بعيد و الجسوم ضعيفة

و اکثری از علماء و فضلای کربلای معلی در [رثای او] مرثیه و قصاید فرموده‌اند کما یستفاد من خط السید ابراهیم المذکور، و جناب مولانا العلامة السید محمد عباس الشوشتری در تاریخ وفاتش این قطعه انشاد فرموده:

نجوم السماء في ترالج العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 430

و سافر و هو مفجوع كظيم	ترحل صاحب العليا على
بهم عرف الصراط المستقيم	مجيد كابر من اهل بيت
له قد اذعن القلب السليم	اولى ايد و ابصار و مجد
و جدد منهم الشرع القويم	تغلغل صيitem فى كل ارض
و انزل فيهم الذكر الحكيم	و من كتبت موتهem علينا
و في قرب الحسين له نعيم	طفا بالطف محموما غريبا
ورب غافر بر كريم	شهيد الكربلاء له ضمرين
لرحلته له رزء عظيم- 1259	و املأك السماء مورخات

(65) السيد حسن بن السيد دلدار على النصیرآبادی الکھنؤی [1205-1260 هـ ق]:

ولادت او بیست و یکم ماه ذی القعده سنه خمس و الف بعد المائتين (1205) در بلده لکھنؤ واقع شد. تحصیل علوم از والد ماجد علامه خود و هم از خدمت برادر نامدار خود حضرت سلطان العلماء- طاب ثراه- فرموده، و در تقوا و زهد و مروت و سلامت طبع و حلم و انکسار نفس و سایر محامد ذاتی و صفاتی نظری خود نداشت، سیما در عبادت که اکثر اوقات صائم النهار و قائم اللیل می‌بود.

از تصانیف شریفه او است:

- 1- رساله عربیه در بیان آنچه تعلق به گفتن «انشاء الله» دارد.
- 2- حواشی تحریر اقلیدس.
- 3- رساله در احکام اموات.
- 4- رساله در علم قرائت.

5- رساله تذكرة الشیوخ و الشبان در ذکر مواعظ.

6- و کتاب مبسوط در اصول دین به زبان هندی که مشتمل بر مطالب جلیله است.

وفاتش در یازدهم شوال سنه سنتین بعد الالف و المائتين (1260) در لکھنؤ واقع شد. مدت عمر شریف پنجاه و چهار سال و ده ماه و بیست روز بود. در روز وفاتش خلقی کثیر از فضای عظام و صلحای کرام و طلبه علوم و سادات ذوی الاحترام به مشایعت جنازه او حاضر بودند و اشک حسرت از دیده حق بین می‌ریختند. خصوصاً اخوین جلیلین آن مرحوم جناب سید العلماء آقا سید حسین و جناب سلطان العلماء آقا سید محمد طاب ثراهمـاـ با جمعی از اکابر و اصحاب ره نماز بر آن جناب قیام فرمودند و در دارالتعزیه حسینیه والد خود قریب قبر مطهرش به پهلوی قبر برادر نامدار خود جناب

نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 431

سید مهدی مغفور مدفون گردید. بعضی از افضل بنی اخوان آن مرحوم در تاریخ وفاتش این قطعه گفتند:

در خلد برین رفت به گلگشت چمن

سید حسن آن [سرور؟] عباد ز من

سردار جوانان جنان است حسن (- 1260)

معنی حدیث از سر الهام بخوان

و آن مرحوم دو فرزند ارجمند: یکی سید حسن مثنی و دیگر فرزند حسن معروف به «سید مهنا» یادگار گذاشت، و هم یک صبیه که در حباله نکاح سید مرتضی پسر جناب سلطان العلماء بود.

(66) السید مهدی بن السید دلدار علی النصیرآبادی [1208-1231 هـ ق]:

فاضل ذکی و عالم المعی، صاحب قوت قدسیه و نفس ملکیه و جامع فضائل جلیله بود. با وجود حادثت سن در حدت ذهن و جویز طبع و ذکا و علم و عرفان و صلاح و نقاو، گوی سبقت از امثال ربوده بود، چنان‌که به تواتر رسیده بعضی حواسی و تعليقات و تحقیقات مسائل متفرقه از مصنفات آن عالی‌صفات، گواهی بر فضیلش داد. در حیات والد ماجد خود در عمر بیست و سه‌سالگی از دنیا رحلت فرمود. مرقد شریفش در حسینیه غفران ماب در پهلوی والد ماجد او است.

جناب سید العلماء طاب ثراهـاـ در اجازه‌ای که برای سید هادی فرزند ارجمند سید مهدی موصوف قلمی فرموده به این الفاظ ستایش آن جناب فرمود: «المولی الفاضل و الفقیه الباذل، ذی المجد و البهاء و الفضل و الذکاء، فخر العلماء و السادة، صاحب القریحة الوفادة و الفطنة النقاده، مولانا السید مهدی افضل الله على اعلى تربته شأبیب رحمته».

هم در آن اجازه می‌فرماید که: «آخر سید مهدی مرحوم میان ما هر سه برادران در فضل و کمال، سبقت و اشهار داشت و در دقت نظر به درجه ارفع و اعلیٰ فایز بود. به این جهت در هنگام قرائت و درس، روی خطاب جناب والد مرحوم بمسوی او می‌بود. الحق که او بسیار ذهن صافی و نظر دقیق داشت و اکثر شبهها را به بیداری می‌گذرانید، و اجتهاد در تحقیق مسائل و تنتیج دلایل می‌فرمود به حدی که احمدی از امثال به مرتبه‌اش نمی‌رسید. با این‌همه خلوت و عزلت را می‌پسندید و از لذات و شهوت اعراض می‌فرمود و مرگ را بسیار یاد می‌کرد و اعتناد بر حیات نمی‌نمود. پس زمانه ناهنجار، تفرقه در جماعت اندخته او را به مرضی شدید مبتلا ساخت و در عنفوان شباب، طبل رحلتش برکوفت. پس وفاتش در آخر ماه ذی الحجه سنه بیکهزار و دو صد و سی و یک (1231) هجری دررسید و آفتاب حیاتش در آن روز منکسف گردید. مدت عمرش بیست و سه سال بود. پس والد ماجدم از این واقعه مبتلای هموم و غوم شد و برخی از کیفیت این مصیبت را در کتاب خود مسکن القلوب بیان

نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 432

فرموده است. و آلام فراق او بر من طاری شد. پس صیر کردم و برخی از افادات و تحقیقات او را جمع کردم و از مسودات او آنچه یافتم برآورده به قالب بیاض رسانیدم که یادگاری برای متدذکرین و بصیرتی برای مستبصرین باشد. و آن برادر مرحوم، این فرزند در یتیم- یعنی جناب سید هادی طاب مرقدهـ را یادگار گذاشتـه و غیر از او فرزندی نداشتـ. وقت وفات آن مرحوم، سن او قریب به سه سال بودـ. انتهی ترجمة کلامهـ.

از اعظم مجتهدین قزوین و اکابر علمای متفقهین و شهدای سعدی اسعدین بود. مولش برگان از قرای دارالخلافه طهران و مسکن و مدفنش قزوین است.

صاحب قصص العلماء بعد وصف وثنای ملای موصوف آورده که: «ایشان سه برادر بودند: حاجی ملا محمد تقی که برادر بزرگ بود، و حاجی ملا محمد صالح برادر وسط، و هر دو فقیه، و حاجی ملا علی برادر کوچک که او از شاگردان شیخ احمد احسائی بود و در زمان واقعه میر علی محمد باب او نیز میل به باب داشته. و پدر ایشان در نهایت تقدس و تقوا بود».

نیز صاحب قصص آورده که: «حاجی ملا محمد تقی خود به من حکایت کرد که در بدو امر، در قزوین تحصیل می‌نمودم، بعد از آن به بلدۀ قم گذارم شد. در آنجا به مجلس فاضل قمی صاحب قوانین حاضر شدم و آن درس، مرا پسند نیفتاد. پس به اصفهان رفتم و به خدمت علمای آنجا به تحصیل علوم دینیه مشغول گردیدم و غالباً در علم حکمت اشتغال داشتم و شواهد روبیه ملا صدرا را درس می‌گفتم. ازان پس به عتبات عالیات مشرف و در مجلس درس عالم علیم،⁸⁰⁹ و یم قلزم خضم⁸¹⁰، آقا سید علی طباطبائی- صاحب ریاض- حاضر شدم. روز اول آن جناب در مسئله نسخ و جوب و عدم بقای جواز، تدریس می‌فرمود. من او را نقض به شجره مقطوعه نمودم که فصل رفت و جنس باقی ماند. ناگاه جوانی غیر ملتحی⁸¹¹ که پیش سید نشسته بود با من به تکلم درآمد و نهایت سخنان محققه می‌گفت با نهایت فصاحت و بلاغت و طلاقت لسان. پس نزدیک به آن شد که مرا مژم کند و من نتوانستم که از عده او برآیم و با او مقاومت کنم. پس متغیر شدم و گفتم: ای طفل! چرا نامربوط می‌گوئی؟ پس آقا

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 433

سید علی به من تغیر فرمود و گفت: سخن داری با او موافق قاعده تکلم کن، او اگرچه بچه است اما شیر بچه است! پس از نسبت آن جواب سؤال کردم. گفتند که او آقا سید مهدی، فرزند دلبند و خلف باشرف آقا سید علی است. پس من سکوت نمودم.

مجملًا حاجی موصوف نماز جمعه می‌خواند و خطبه ادا می‌کرد در نهایت تحریر⁸¹² و جودت تقریر، و در موضعه، گوی سبق از مضمار واعظین آن اعصار ریوده، موضعه او در نهایت فصاحت و بلاغت و سلاست و جزالت و عنویت و ملاحظت و مؤثر در قلوب بود و حکایات غریبیه نقل می‌فرمود و سخنان علمیه و مسائل اعتقادیه عنوان می‌فرمود، و آیات بسیار را تأویل و تفسیر بر وجه اتم و اکمل بیان می‌کرد، و در مجلس وعظ او علماً و طلاب بسیار می‌نشستند و تقریرات وعظ او را می‌نوشتند. عبادت آن جناب بدان نحو بود که از نصف شب علی الدوام تا طلوع صبح صادق به مسجد خود می‌رفت و به مناجات و ادعیه و تضرع و زاری و بی‌قراری و گریه و ناله اشتغال داشت و مناجات خمسه عشر را از حفظ می‌خواند و بر این سبب و شیوه سنیه استمرار داشت تا آن شب که شربت شهادت نوشید. مکرر در میان زمستان دیدند که آن جناب در پشت‌باب مسجد خود در عین شدت آمدن برف در نیمه شب، پوستینی بر دوش و عمامه‌ای بر سر مشغول به تضرع و مناجات بود و ایستاده و دستها را به آسمان برداشته تا اینکه برف، قامت مبارکش را سراسر از پای تا سر سفید و پوشانیده بود. برادر کوچک او حاجی ملا علی نیز در ایام تحصیل، همه شبها می‌گریست و به گردن خود زنجیر می‌انداخت و بر سر زنجیر، میخی بود که به زمین می‌کویید و تا صبح مشغول عبادت بود.

بالجمله آن جناب پس از فراغ از تحصیل به طهران آمد و در آنجا اشتهرار پیدا کرد. و این در اواخر زمان فاضل قمی بود. بعد چیزی مره ثانیه باز به زیارت عتبات عالیات مشرف و از استاد عالی‌مقدارش آقا سید علی و شیخ جعفر نجفی اجازه گرفت و به ایران آمد و نقاری میان ایشان و فتحعلی شاه واقع شد. پس به دارالسلطنه قزوین نزول اجلال نمود و مرحوم حاجی ملا عبد الوهاب قزوینی که از علمای آن دیار و شهره امصار و از رؤسای آن اعصار بوده در مقام کفالت و رواج و اشتهر حاجی ملا محمد تقی موصوف از هرجهت برآمد.

نقل است که شخصی ملا صفر علی لاھیجی و آخوند ملا محمد تقی [برگانی] را با جمعی از طلیبه مهمان کرد. در آن اثنا شخصی از ملا صفر علی سؤال کرد که بز زکات دارد یا نه؟! او گفت: به قاعده می‌باید نداشته باشد. پس آخوند ملا محمد تقی وارد مجلس شد. از او هم سؤال کردند. فرمود: بلى! زکات دارد. ملا صفر علی گفت: به قاعده زکات نداشته باشد زیرا که اصول برائت ذمه از وجوب زکات است و گوسفند از این اصل خارج شده به دلیل و حدیث عنوانش که لفظ «غم» است و احکام، دایر مدار اسماء است و بز را «معز» گویند و غنم نمی‌گویند. آخوند محمد تقی گفت: شما شرایع نخوانده‌اید.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 434

808 - در فهرست ذریعه و بعضی منابع دیگر: «1262».

809 - علیم- دانشنمند و عالم(نظام الاطباء).

810 - خضم- دریای عظیم(لغتنامه دهخدا).

811 - ملتحی- کودک ریش برآورده(نظام الاطباء).

812 - تحریر- کسی را در حیرت افکنند.

که می‌گوید: الغنم و المعز من جنس واحد اجماعاً و كذا البقر و الجاموس؟! پس محقق در شرایع که کتاب فتوا است دعوی اجماع نموده است. ملا صفر علی ساكت شد. غرض، آخوند در رد مسائل چنان مهارت داشت که گویا اوحد اهل زمان بود.

از تصانیف اوست:

۱- کتاب عيون الاصول در دو مجلد. در آن کتاب اکثر بر قوانین ایراداتی دارد.

۲- کتاب منهج الاجتهاد در فقه استدلالی در بیست و چهار مجلد در شرح شرایع الاسلام از طهارت تا دیبات تقریباً بهقدر جوهر کلام است. نقل است زمانی که شیخ محمد حسن، جواهر الكلم را می‌نوشت چون به کتاب جهاد رسید اسباب چندان نداشت، چون فقها کتاب جهاد کمتر نوشته‌اند، آقا محمد مرحوم، نجل مولانا محمد تقی برگانی مشغول به تحصیل بود. پس شیخ محمد حسن مجلد جهاد منهج الاجتهاد را به رسم عاریت گرفت و از اسباب کار او بود تا فارغ از تألیف کتاب جهاد شد.

۳- دیگر از تصانیف مولانای موصوف، رساله در قضاۓ صلاة فائیه،

۴- و رساله در نماز جمعه،

۵- و رساله در طهارت و نماز و صوم،

۶- و کتاب مجالس المتقین است که آن را به نام سلطان عصر خود محمد شاه در سنه یک هزار و دو صد و پنجاه و هشت (1258) هجری به تألیف آن مشغول گردید. و آن کتاب مشتمل است بر مواعظ و حکم و حل احادیث و تفسیر آیات و تطبیق آن به مصائب حضرت سید الشهداء (ع) بلکه عمدۀ مقصودش در آن کتاب ذکر مصائب آن حضرت است، و در مجلس سابع و عشرين از کتاب مذکور به جواز غنا در مراثی فتوا داده، اگرچه ساقی بر آن به حرمت قابل بود. و از جمله اسباب تبدیل و انقلاب رأی خود را در آن باب، این خواب تحریر فرموده، و هذا لفظه الشریف: «و این خادم الشریعة در اوایل اجتهاد خود به شدت نهی می‌نمود از مجالس روضه‌خوانهای صاحبان صوت را تا آنکه فی سنة 1227 شب بیست و یکم ماه رمضان تا وسط میدان ازدحام یوم نیز منع نموده بودم در مسجد از خواندن تعزیه، که در عالم رؤیا دیدم که اندرون مسجد شاه اصفهان تا مسجد امیر المؤمنین- علیه السلام- در عظیم است از خلق و صدای شیون بلند است. سوال نمودم چه واقع شده؟ جواب گفتند: جناب امیر المؤمنین- علیه السلام- در مسجد، تعزیه فرزند خود می‌خواند. به حدی جمعیت بود که پا به کتفهای ایشان گذاشتند تا خود را به متنر آن جناب رسانیدم. دیدم آن جناب را که عمامه سبز در سر و قامت مایل به کوتاهی و کمی کچ چون مرد نوجوان مرد، شیون‌کنان و واحسیناگویان تعزیه می‌خواند. از گریه بی‌طاقت شدم. استماع نمودم و دیدم که بعضی فقرات را به قسمی ادا می‌فرمایند که در اعتقاد من غنا بود. عرض کردم: یا مولای من این قسم را غنا می‌دانم. آن جناب توجه و التفات به این عبد نموده فرمودند: آخوند! شما

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 435

تعزیه فرزند مرا بپارید به هر قسمی که باشد و منع نکنید. همان ساعت بیدار شدم و در مسجد مؤمنین احیا می‌داشتم. فرستادم که مجلس تعزیه بپارند و من منع نمی‌کنم شما را». انتهی کلامه.

مؤلف گوید که فتوا به جواز غنا در مراثی از مختصات مولانای موصوف است و احدی از علماء قابل به جواز نشده.

همچنین در دیگر مسائل هم فتاوی غریبه دارد. از آن جمله عصیر عنبی را بعد از غلیان و قبل از ذهاب ثلثین پاک می‌دانست⁸¹³.

و از جمله فتاوی غریبه آن جناب اینکه جایز می‌دانست که مترافقین، ادعا را به قسم صلح نمایند و جایز می‌دانست که متولی آن حلف و صلح، مقدار باشد.

و از جمله فتاوی آن جناب اینکه جایز است که حاکم شرع برای خود در مرافعه در نوشتن حکم، اجرت بگیرد. و مکرر بالای منبر می‌فرمود که: حکم کردن بر من لازم است لکن نوشتن لازم نیست و برای نوشتن اجرت می‌گیرم. و نقل است که فاضل هندی صاحب کشف اللثام نیز اجرت می‌گرفت به این نحو که او فقیر و صاحب عیال بود و به کتابت، امر خود را می‌گزانید و اگر برای مرافعه نزد او می‌آمدند می‌گفت من فقیرم و خرج یومیه را از کتابت تحصیل می‌نمایم. در امر مرافعه نمودن باید معطل شد و از تحصیل قوت عاجز می‌مانم.

⁸¹³ عصیر عنبی- شیره انگور. آب انگور. و در شرع اسلام قبل از ذهاب ثلثین از آن حرام است. یعنی هرگاه آب انگور را در دیگر ریزند و بجوشانند قبل از آنکه دوسوم آن کسر شود حرام است و نجس، و بعد از ذهاب ثلثین طاهر شود و شیره گردد. و اگر قبل از آنکه دوسوم آن تبخر شود بماند تا سرکه شود باز طاهر شود (فرهنگ علوم عقلی).

بالجمله صاحب قصص العلماء بسیاری از کرامات و حکایات آخوند ملا محمد تقی را نقل کرده و کیفیت شهادت آن مرحوم را بدین عنوان نوشته و گفته که⁸¹⁴: از جمله کرامات آن بزرگوار شهادت او بود که به امیر مؤمنان تأسی نموده و به محراب مسجد، خون مبارکش را ریختند. در سال آخر به جهت شیوع مذهب باب، آن جناب غالباً بر بالای منبر به وعظ ائم اشتغال و مردم را از سوء حال باب تحذیر و آن طایفه را تکفیر می‌فرمود. میرزا جواد نامی که اصل او از عرب و مسکنش در قزوین بود گوید که چند روز پیش از شهادتش به خدمت آن بزرگوار رسیدم. آن جناب فرمود که از تو التماس دعا دارم.

من عرض کردم که خداوند عالم، نعمت‌های دنیا و آخرت را به شما کرامت فرموده از عزت و ثروت و اولاد و علم و نشر شریعت و تألیف در علوم، اکنون برای شما چه آرزو مانده؟ فرمود که آرزوی من شهادت است. عرض کردم که شما همیشه درجه شهادت بلکه برتر از آن مایه دارید زیرا که نظر به نص خبر، مداد علماً بهتر از دماء شهداء است. آن جناب فرمود: بلی! چنین است و لکن من طالب شهادت به معنی در خون آغشته شدن را می‌خواهم. و در همان شب که شربت شهادت را نوشید چون نیمی از

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 436

شب گذشت خواست که به مسجد رود و به عادت مستمره دیرینه به عبادت مشغول شود. عیالش به او گفت که شما امشب و یا این شبها رفتن به مسجد را ترک نکنید. آن جناب فرمود که مگر می‌ترسید که مرا بکشند؟ من بسیار طالب شهادتم و لکن این سعادت دور است که مرا میسر گردد. پس در سنه هزار و دویست و شصت و چهار (1264) در نیمه شب از خانه بیرون آمد و به مسجد خود رفت و در محراب عبادت ایستاد و به تضرع و زاری و گریه و بی‌قراری به درگاه حضرت باری اشتغال داشت و چون نزدیک به صبح شد- بلکه گویا صبح کاذب بود- عجوزهای که به عادت خود آمد که چراغ مسجد را روشن کند و او هم به روشن کردن چراغ مشغول، و شهید ثالث در آن هنگام سر به سجده گذاشته مناجات خمسه عشر را به نهایت خضوع و خشوع می‌خواند و می‌گریست که به ناگاه چند نفر از فرقه غاویه ضاله مضله باشیه داخل مسجد شدند. در اول نیزهای بر گردن مبارک آن جناب زدند. آن جناب هیچ م تعرض نشده زخم دوم را زدند که آن جناب سر از سجده برداشته فرمود که چرا مرا می‌کشید؟

پس نیزهای به دهان مبارکش زدند که دهان آن جناب شکافته شد.

مجملآ آن جمع هشت زخم به او زدند که ناگاه آن عجزه فریاد برآورد. قتله ظلمه گریختند. آن جناب از محراب برخاست که از مسجد بیرون آید تا خون میان مسجد ریخته نشود. محراب به در مسجد نزدیک بود. پس آن بزرگوار تا نزدیک در مسجد رسید، از شدت زخمها و پیری و عبادت در شب، ضعف بر او مستولی شد. پس نزدیک در افتاد و غش کرد و در خون غوطه می‌زد. عیال و اطفالش با خبر شده آمدند و جسد انورش را به خانه برداشتند. تا دو روز زنده بود و به سبب شکاف زبان، درست قدرت بر سخن گفتن نداشت و بسیار نشنه می‌شد و قدرت بر آشامیدن آب نداشت زیرا که آن زخم سوزش بر می‌داشت و طاقت شرب آب نمی‌آورد. مگر در آن حالت تشنگی، سید الشهداء (ع) را به یاد می‌آورد و قطرات عبرات از دیدگان خود می‌ریخت و می‌فرمود: یا ابا عبد الله! جانم به فدای تو! آیا از تشنگی بر تو چه گذشت؟

الحاصل بعد از دو روز روح مبارکش جانب در خدمت سید جوانان اهل جنان شتافت و خواستند که جسد مبارکش را به جانب ارض اقدس عتبات نقل دهند. اهل قزوین راضی نشده‌اند و هجوم عامه کردند و بدنش را در قزوین به جوار شاهزاده حسین در مقبره منفرد که حاجی میرزا ابو القاسم شیرازی برای خود تعمیر کرده بود سپرداشت و بعد از چند سال که برای تعمیر، قبرش را شکافتند همان جسد اطهر مانند ایام زندگانی به احوال خود باقی بود و اکنون آن مرقد، مزار معروف است.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 437

(68) آخوند ملا صفر علی لاھیجانی القزوینی:

اصلش از بلده لاھیجان و از فضلای بانام و نشان، اما در بلده قزوین سکونت داشت. وی از تلامذه علامی آقا سید محمد طباطبائی بوده و از حجه الاسلام آقا سید محمد باقر اجازه دارد.

صاحب قصص العلماء که از تلامذه و مستفیدین خدمت آخوند مذبور است نوشته که⁸¹⁵: «آخوند در بدو امر به علم حکمت اشتغال داشته و شواهد روبیبه ملا صدرا را درس می‌داده. وقتی در اصفهان خوابی دید که بعد از مشاهده آن از درس و تدریس علم حکمت تایب شد و به علم فقه و اصول اشتغال ورزید. شرحی بر کتاب معالم الاصول و رساله در درایت و برخی از فقه را نوشته».

814 . قصص العلماء، ص 57 . قصص العلماء، ص 93 .

815 . قصص العلماء، ص 93 .

ایضاً صاحب قصص در ضمن احوال ملا محمد تقی برگانی صاحب مجالس المتقین به تقریبی ذکر آخوند نموده و گفت: «چندی در خدمت او در اصول تلمذ می‌نمودم. فاضل و جامع و از شاگردان مرحوم آقا سید محمد صاحب مفاتیح الاصول بود.

(69) آخوند ملا عبدالکریم ایروانی [1294 هـ ق]:

از مشاهیر فضلا و افاض علماء و تلمیذ رشید آقا سید علی طباطبائی- طاب ثراه- بود.

صاحب قصص العلماء که از تلامذه آخوند موصوف بود نوشت که⁸¹⁶: «آخوند ملا عبدالکریم ایروانی ساکن قزوین از معاریف علمی عالی‌قدار و از مشاهیر فضلا روزگار، محور دایره فهم و کمال و خورشید فضل و اشتهر، وحید اعصار و فرید امسار، حجت حقیقت سید مختار، از تلامذه آقا سید علی صاحب شرح کبیر لکن بسیار کم تقریر، تأثیفی از آن عالم علیم بروز نیافله مگر رساله‌ای در اصل برآمد که آن هم ناقص است، و در علم اصول در عراق عرب و عجم برتر از او نیافت. بسیار کم تدریس می‌کرد و دماغ تدریس نداشت و می‌گفت که میان تلامذه آقا سید علی ما سه نفر سرآمد اهل زمان بودیم و او را از این سه نفر برتر شاگردی نبود: من و شریف العلماء و میرزا احمد ترک».

نیز صاحب قصص آورد که: «آخوند ملا عبدالکریم در جمل عجز داشت به این سبب آخوند ترقی نکرده و الا در تدقیق، یگانه دیار عرب و عجم بوده و در آن اعصار بلکه سابق بر آن مانند او مدقق در علم اصول به نظر رسیده. شاهد بر امور مذکوره که در زمانی که در دارالسلطنه قزوین به تحصیل اشتغال داشتیم آخوند، اصول را تدریس نمی‌فرمود و در فقه، ریاض استادش را درس می‌گفت آن هم به نحو اختصار. پس چند نفر از طلاب باهم صحبت داشتیم که مثل آخوند ملا عبدالکریم که وحید

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 438

اعصار است در این شهر باشد و ما از او استفاده ننماییم و درس اصول او را مشاهده نکنیم نهایت خلاف مرغوب است. پس چند نفر بدین عزم خدمت آخوند رفتیم و از او درخواست این معنی نمودیم.

در جواب گفت: درس مرا شرایط چند است:

اول اینکه باید تلامذه صد نفر باشند، پس اگر کمتر باشند درس نمی‌گوییم!

دوم اینکه کسی ایرادی در میان درس نکند و اگر اشتباهی دارد بعد از اتمام درس، شبهه خود را بگوید تا جواب او را گفته باشم.

سوم اینکه باید به زبان عربی بگوییم!

چهارم اینکه هیچ‌کس نگوید که کافی است و بس است بلکه هرجایی که محل کفایت است من خود سکوت می‌کنم.

پنجم اینکه همین جمعیت اگرچه نفهمند لا اقل تا شش ماه ببایند آنوقت اگر نفهمیدند نیایند!

مجملًا این شرایط را متحقق ساختم و چندی به درس او می‌رفتیم. هر روز بدون تکرار مقدار یک ساعت از روز گشته بنای درس را می‌گذاشت تا دو ساعت به ظهر مانده فراغت حاصل می‌شد، بدون تکرار و به زبان عربی که اگر همه تحریر می‌شد تقریباً بهقدر هزار بیت به تحریر می‌آمد. طلاب در تحریر آن عاجز آمدند و هر روز برای یک مطلب جزئی استدلالات بسیار می‌کرد و فردا آن ادلۀ را رد می‌کرد و روز دیگر باز اثبات می‌کرد و می‌فرمود که من در حکم استقامت دارم و نکثیر ایرادات و ردود و اجویه برای تشحیذ⁸¹⁷ اذهان طلاب است.

از حکایات عجیب اینکه آخوند می‌فرمود زمانی که من در بلده اردبیل در مدرسه به تحصیل اشتغال داشتم در آن شهر تاجری بود معروف به دنائت و بخل و خساست نفس [بود] به حدی که هرگز فطیری به فقیری از سفره احسانش نرسیده و غالباً در اوقات غذا مهمان کسانی می‌شد که مدیون او بودند و از مال خود اکل نمی‌نمود به نحیی که وقتی از اوقات از مال او بدون علم و اطلاع او طبخ کردن و او را مهمان ساختند. چون خواست که بخورد در گلویش ماند و قدرت بر اکل نداشت. دانست که مال خودش در میان آن مال است که به گلویش نمی‌رود. پس شبی با طلاب در باب آن مرد گفتگو داشتیم.

همه اتفاق کردند که ممکن نیست که چیزی از او کسی از برای فقرابگیرد. پس من گفتم فردا به نزد او خواهم رفت و چیزی برای طلاب خواهم گرفت. ایشان انکار این معنی نمودند. آخر الامر عهد و نذر نمودیم که اگر چنین کاری را از پیش بردم

816. قصص العلماء، ص 94.
817. تشحیذ- تیز کردن.

طلب، هر کسی قدری را به من داده باشد. و آن شخص در ثروت و دولت ضرب المثل بود و همیشه مقدار ده هزار تومان در زیر فرش در حجره کاروانسرا گذاشته بود که اگر مالی برای فروش بیاورند و ثمن آن از خانه احضار نمودن طولی داشته باشد ثمن حاضری موجود باشد که انعقاد مبایعه شود و جمیع اصناف، مدیون او بودند.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 439

پس بعد از انعقاد نذر، دامن همت بر کمر زده به نزد آن مرد در کاروانسرا حاضر شدم و سلام کردم.

جواب گفت و در گوشه‌ای نشستم. تواضع جزئی و تحیت قلیله‌ای ادا کرد. از آن پس گفتم که مرا با شما مکالمه‌ای است موقوف به آنکه حواس جمعی داشته استماع نمایند. گفت: بگو! پس من شروع کردم از بی‌اعتباری روزگار غدار و فنای اعمار و هلاک و اضمحلال اثار و عذاب روز شمار و قهر و غصب حضرت جبار قهار از آیات و اخبار ائمه اطهار و حکایات بسیار مذکور داشتم به نحوی که دیدم اشک بر دور دیده‌اش حلقه زد. چون رقت قلب او را مشاهده نمودم با خود گفتم که بالفعل وقت به کار زدن معاهده و احتمال تأثیر است. پس گفتم که چه می‌شود که این صدمات و لطمات و عقبات را دفع سازی به اینکه تنخواهی برای طلاب مدرسه فلانیه به من دهی که میان ایشان تقسیم نمایم تا حق تعالی آن روز خلت^{۸۱۸} و شفاعت و ثروت نیست ترا رحم نماید و از این شداید خلاص نماید.

پس آن مرد بی‌فاصله و بی‌مسامحه و مساهله و مماسکه^{۸۱۹} و مساوقة^{۸۲۰} یا کصد تومان اشرفی به من تسليم نمود که این را اخذ کرده و میان طلاب آن مدرسه قسمت نموده باشید. من با خود گفتم که باید فوراً برخاست و رفت که مبادا به اغواه غیلان^{۸۲۱} داخله و عفاریت^{۸۲۲} خارجه و تسویلات ابالسنه^{۸۲۳} از این عمل پشیمان شود. بلا فاصله برخاستم و روی به جانب مدرسه آوردم. همین‌که به در کاروانسرا رسیدم دیدم آن مرد از پشت سر فریاد می‌کند که ای آخوند در همانجا باش که من ترا ببینم! من دانستم که پشیمان شده است. پس، از سرعت و شتاب من، او هم سرعت نمود تا وسط بازار به من رسید و مرا گرفت. من هم او را گرفتم و بنای مضاربه و مشاجره و منازعه گذاشتم. مصلحین خیراندیش از پس و پیش جمع شدند و از او استفسار نمودند که چرا با آخوند بیچاره مجادله داری؟ گفت که:

آخوند امروز به منزل من آمد و مرا فریب داد و مبلغ گزافی تنخواه از من درخواست نمود و مال مرا می‌برد. چون مردم ماجرا را فهمیدند او را منع کردند که بعد از قرنی و عمری، تنخواهی جزئی به این شخص که قبیر و عالم است داده‌ای اکنون پشیمان شدن بی‌معنی است. پس او را گرفتند و نگاه داشتند و نصیحت می‌نمودند. من از دست او بیرون آمده به مدرسه رسیدم و طلاب را جمع نمودم و آن تنخواه را میان ایشان قسمت نمودم و آن مبلغی که به آن نذر مجازات منعقد ساختم از ایشان گرفتم.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 440

(70) حاجی ملا محمد جعفر استرآبادی [1198-1263 هـ]:

ساکن طهران و از فضلای زمان و جامع علوم و از تلامذه آقا سید علی- صاحب ریاض- بوده.

او را تألیفات بسیار است مانند شرح تجرید در علم کلام، و کتاب مدائن العلوم که در علم عربیه است، و در اصول و فقه تألیفات بسیار دارد.

و او در خدمت و محضر آقا سید مهدی یا شریف العلماء، محاجه^{۸۲۴} با سید کاظم رشتی، تلمیذ شیخ احمد نموده او را ملزم ساخت. و کتابی در رد شیخ احمد نوشتہ و بسیار محتاط بوده است. و دو درس می‌گفت: یکی اصول، دیگری فقه که از تالیف او بود. و پیش از درس هر روز خطبه می‌خواند و بعد از درس دعا می‌کرد. کذا فی قصص العلماء^{۸۲۵}.

(71) آخوند ملا حسن بیزدی:

818. خلت- دوستی، مهربانی، رفاقت.

819. مماسکه- چکوچانه زدن.

820. مساوقة- مفائزت کردن.

821. غیلان- غولان.

822. عفاریت- دیوها، اهریمنها.

823. تسویلات ابالسنه- فریب و مکر و اغوای شیاطین.

824. محاجه- مغلوب کردن کسی را به اظهار حجت علیه او.

825. قصص العلماء، ص 100. متن قصص العلماء چنین است: «و او در خدمت و محضر آقا سید مهدی با شریف العلماء محاجه‌ای با آقا سید کاظم رشتی تلمیذ شیخ احمد نمودند و او را ملزم ساختند».

از تلامذه آقا سید محمد طباطبائی- طاب ثراه- بود.

مؤلف قصص العلماء آورده که⁸²⁶: «وی از معارف مشاهیر فضلای خطه ایران و در نهایت زهد و ورع و تقوا و عبادت و در ابکاء⁸²⁷ بر حضرت سید الشهداء (ع) و اقامت عزای ائمه هدی بینهایت مداومت و مواظیت داشت. او ایل حال، مسکنش دار الخلافه طهران و در اواخر ساکن کربلای معلی و مدفنش در همان ارض اقدس و از تألیفات او کتاب مهیج الاحزان است که اخبار معتبره مصیبت را در آن جمع نموده و نهایت اهتمام در اخبار داشته. از شاگردان مرحوم آقا سید محمد است و دور نیست که آقا سید علی را هم ادراک کرده باشد.

آن جناب اواخر حال مبنای مرض رعشه بود. اطباء او را هر روزی به یک مقال سم الفار⁸²⁸ اعتیاد داده بودند و سلطان اعظم فتحعلی شاه خواست که دختر خود ضیاء السلطنه را به پسر او تزویج نماید.

آخوند راضی نشد.

بالجمله آخوند موصوف آخر عمر به کربلا سکنی نموده و همیشه در خانه خود مجلس عزا برای حضرت سید الشهداء (ع) داشت. ذاکرین فرائت مصائب می‌نمودند و خود هم در آخر ذکر مصیبت

نجوم السماء في ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 441

می‌فرمود و در مسجد هم موقعه می‌فرمود و ذکر مصائب می‌نمود. این فقیر هم غالباً به مجلس عزا حاضر می‌شد و همان زمان که در کربلا بودم باز در ایام عزا به خانه او می‌رفتم و با این‌که آزار رعشه داشت و سخن او را درست نمی‌شد فهمید مع ذلك بی‌اندازه گریه می‌داد. و از جمله چیزهایی که بالای منبر مشافه از او شنیدم اینکه می‌فرمود که من پیغمبر خدا را در خواب دیدم و به آن حضرت عرض کردم که در اخبار مقاتل دیده‌ایم که حضرت سید الشهداء- علیه آلاف التحیة و الثناء- در زمان شهادت دو دفعه عش کرده بود، آیا این صحیح است یا نه؟ آن حضرت فرمود که: بلی! ای آخوند! فرزند حسین در زمان شهادت چهار دفعه غش نموده».

نیز صاحب قصص آورده: «روزی از ایام محرم در خانه استاد آقا سید ابراهیم- علیه الرحمة- مجلس بر پا بود. به آن مجلس حاضر شدم. آخوند ملا حسن نیز بلا فاصله آمد و پهلوی استاد نشست.

استاد زیاده احترام او نمود. پس ذاکری قصه آمدن شیر را بر سر اجساد شهدا بیان کرد و اینکه آن شیر، امیر المؤمنین بود که به هیئت اسد به قتلگاه حاضر شد. چون ذاکر از منبر به زیر آمد آخوند ملا حسن او را پیش خود طلبید. ذاکر دست آخوند را بوسید. آخوند به آن ذاکر فرمود که این چیزی را که در بالای منبر خواندی که آن شیر، امیر المؤمنین بود دروغ است و امیر المؤمنین به صورت شیر در نمی‌آید و بعد از این چنین چیزی را بالای منبر ذکر مکن و از گفته امروز هم توبه کن. آن ذاکر، صیغه توبه را جاری ساخت و سید استاد استناع می‌نمود و در این باب هیچ تکلم ننمود».

صاحب قصص بعضی از کرامات جناب آخوند ملا حسن نقل فرموده به خوف تطویل در اینجا ثبت نشد.

(72) ملا محمد صالح برغانی قزوینی:

از تلامذه آقا سید محمد طباطبائی و برادر ملا محمد تقی برغانی صاحب مجالس المتقین است.

مؤلف قصص العلماء آورده که⁸²⁹: « حاجی ملا محمد صالح نهایت عابد و زاهد و متتبع در اخبار بلکه سلمان عصر خود بود. و در اصول، راجل⁸³⁰ و در فقه همان اول درجه اجتهاد داشته و دائمًا مشغول کار و مطالعه و تأثیف و تصنیف و تدریس بوده. از بنای او مدرسه‌ای عالی و مسجدی متعالی است.

در امر معروف و نهی از منکر، متصلب⁸³¹ و راسخ بود. و شهر قزوین در عهد قدیم شرابخانه بود و از امر معروف او و برادرش شهید ثالث مردمان آن شهر، متدین‌تر از مردمان دیگر شهرها شدند و در ابکاء بر

826. قصص العلماء، ص 101.

827. ابکاء- گریانیدن.

828. سم الفار- ارسنیک.

829. قصص العلماء، ص 91.

830. راجل- ناوارد.

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 442

سید شهدا اهتمام تمام داشته و بسیار باکی⁸³² بود و نمی‌گذاشت کسی را که ذکر مصیبت از اخبار غیر معتره نماید. و او از تلامذه مرحوم آقا سید محمد بوده و در خدمت پدر بزرگوارش آقا سید علی نیز فی الجمله تلمذ کرده و اجازه از آقا سید محمد و سید عبد الله داشته.

و آن جناب می‌فرمود که در سفر مکه چون به شهر حلب رسیدم پادشاه حلب از امیر حاج افندی خواست که یك شب ضیافت کند. پس امیر حاج به من تکلیف نمود. من گفت که آداب مجالس ایشان را نمی‌دانم و نمی‌روم. امیر حاج گفت که اجابت لازم است. پس چند نفر از حاجیان را که آداب مجالس ایشان را آگاه بودند همراه من روانه داشت. چون به نزد پادشاه رفتیم احترام بسیار نمود. پس از من سؤال کرد که دلیل شما بر خلافت علی [ع] چیست؟ من گفت که من به مذهب سنت و جماعت امام و شافعی مذهب می‌باشم. پادشاه گفت که من می‌دانم شما شیعه می‌باشید و شما را برای آن طلبیدم که ادلہ شما را دانسته باشم. پس من شروع به اقامه ادلہ ننمودم و هر دلیلی که می‌گفت پادشاه رد می‌نمود و نهایت بالدار اک بود. پس با خود انیشه کردم که اگر در ظاهر امر مجاب شوم مایه ضعف اعتقاد ضعفاً و عوام از شیعه خواهم بود. پس در باطن متول به باطن ائمه اطهار شدم، آن وقت الهم و افاضه رباییه مرآ دریافت. پس استدلال به دلیلی ننمودم. پادشاه جواب نگفت و سکوت کرد. در صباح آن شب، پادشاه درازگوشی مصری به من ارزانی داشت با شال ترمه و ماهوت و شیرینی، و به هریک از آنان که به همراه من بودند ماهوت و شیرینی بخشید. من همان درازگوش را در حلب به چهل تuman فروختم».

آن جناب را تأثیفات بسیار است:

- 1- کتاب غنیمة المعد در شرح ارشاد، تمام آن در چهار مجلد است.
- 2- کتاب مسلک [السداد] در شرح ارشاد، در دو مجلد است.
- 3- کتاب تفسیر. گویا در هفت مجلد است.
- 4- کتاب معدن البکاء در مصیبت که فارسی و مختصر است.
- 5- کتاب مخزن البکاء در مصائب که آن هم فارسی و مطول است.
- 6- کتاب منبع البکاء در مصیبت که عربی است. در این کتاب نهایت دقت در تدقیق اخبار مصیبت کرده و روایات معتره مذکور داشته و در آخر کتاب بسیار از حکایات مبکیه و قصاید عربیه در مراثی ذکر نموده.

از جمله مطابیات او اینکه سالی به مشهد رضوی مشرف شدیم. میرزا مشکور شاعر نیز با ما همراه بود. در بین راه گفتند که او زنا کرده. پس او را خواستیم و ایراد کردیم که به زیارت می‌روم و زنا می‌کنی؟! در جواب گفت که این چه ایراد است؟ زیارت را در نامه عمل دست راست می‌نویسند، زنا را

نجوم السماء في ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 443

در دست چپ، پس چه منافاتی در میان این دو امر است!

حاجی ملا صالح مزبور در کربلای معلی خانه‌ای خریده بود. در آخر عمر به کربلا اقامت نمود و وفات او در کربلا بود روزی به زیارت حضرت سید الشهداء- علیه السلام- مشرف شد. پس از زیارت و نماز در بالای سر مرقد مطهر ایستاده دعا می‌نمود که به ناکاه افتاد. او را به دوش گرفتند و به خانه برند که بلافاصله فوت شد. رحمۃ اللہ علیہ و حشره اللہ مع موالیه المعصومین.

مؤلف گوید که: از بعض فضلای عراق شنیدم که از تصانیف ملای موصوف، تفسیری است عربی در بیست مجلد. و در آن هرچه از روایات اهل بیت- علیهم السلام- یافه نق فرموده و غالب روایتش از کتاب کنز الغوائی کراجکی- علیه الرحمة- است و غالباً این همان تفسیر است که صاحب قصص آن را ذکر فرموده.

(آخوند ملا اسماعیل عقدانی یزدی [- 1240 هـ]: 73)

831. متصلب- سختی‌کننده در کار.

832. باکی- گریه‌کننده.

عقداً دیهی است قریب یزد که سی فرسخ فاصله در میان آنها است.

وی از معارف علماء و فقهاء و شاگرد بحر العلوم آقا سید مهدی طباطبائی- طاب ثراه- بود. در علم فقه و اصول، سرآمد فضلا، در ادب از ماهرین و کملاً بود. مسجدی در یزد بنا کرده که الحال معروف است.

از تصانیف شریفه او کتابی است در اصول.

از جمله شاگردان آخوند موصوف، فاضل کامل میرزا سلیمان طباطبائی نائینی یزدی است که بعد از آخوند، ریاست دینی و ننبوی به وی منتهی شده.

وفات آخوند در حدود سنه اربعین بعد الالف و المائتين اتفاق افتاد.

(74) آقا سید حیدر یزدی [1209-1260 هـ]:

وی در عهد پادشاه جمجمه محمد شاه قاجار- طاب ثراه- والد سلطان دین‌پناه، ناصر الدین شاه- خلد الله ملکه- در بلده یزد، علم فقه و اجتہاد برافراشته از معاصرین آخوند ملا اسماعیل عقدائی سابق الذکر است.

نجوم السماء فی ترایح العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 444

(75) حاجی ملا محمد بن ملا احمد نراقی [1217-1255 هـ]:⁸³⁴

وی عالمی نحریر و مجتهدی خبیر و در بلده کاشان مرجع خلائق بود. راقم الحروف را بر تصانیف آن جناب اطلاعی به هم نرسیده⁸³⁵. حاجی مزبور در سنه خمس و خمسین بعد المائتين و الالف از این دار فانی به عالم بقا ارتحال فرمود.

(76) آقا سید احمد اردکانی یزدی [- 1238 هـ]:

از ساکنین بلده یزد در عصر فتحعلی شاه مغفور بود. وقتی شیخ احمد احسانی وارد بلده یزد شد جمله علماء به تعظیم شیخ احمد پرداختند مگر سید احمد موصوف.

بالجمله وی حکیم و فقیه و محدث بوده. مصنفات عدیده دارد از آن جمله کتابی است در فضائل شیعه موسوم به فضائل الشیعه، و کتابی در احوال جناب امیر- علیه السلام- مسمی به سرور المؤمنین، و رساله در فضائل صلوات بر حضرت پیغمبر و آل اطهار نوشته، و کتابی در انساب سادات مشتمل بر جدولها و شجره‌ها. نیز چند مجلد کتاب عوالم را ترجمه کرده.

(77) ملا علی اکبر اجیهی [ایجی، ایجهی]:

اجیه از توابع اصفهان است.

در عهد سلطان فتحعلی شاه در بلده یزد منصب امامت جمعه و جماعت به او مفرض بود. فاضلی محدث و حکیم و باسلیقه بود.

از تصانیف او است: زبدۃ المعارف در علم اصول و آن کتابی است مبسوط که به دارالخلافه طهران طبع شده و مرغوب اهل فضل و کمال است.

نجوم السماء فی ترایح العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 445

(78) ملا علی اکبر زارچی یزدی [- حدود 1260 هـ]:

ساکن یزد. زارچ دیهی است در سه فرسخی یزد.

833 - فهرست الذریعة: 1230.

834 - فهرست الذریعة: 1297.

835 - در الذریعة کتابهای زیر از او دانسته شده است: انوار التوحید، تبصرة المؤمنین، التوحید، حجۃ المظنة یا المراسد ذات الفوائد، سیف الامة و برہان الملة، شرح حدیث رأس الجالوت، مشارق الاحکام، منهاج الامة فی شرح الروضة البهیة.

ملای موصوف در کربلای معلی ادرار صحبت جناب آقا سید علی طباطبائی، صاحب ریاض فرموده. وی از مجتهدین عظیم الشأن و فقهای اعیان و بغايت متواضع و منكسر و آرمیده خصال بود.

در بلده یزد به منصب امامت جمعه و جماعت قیام داشت.

وفات ملای موصوف در حدود سنتین بعد المائتین و الالف اتفاق افتاد.

(79) ملا اکبر زمان کرمانی:

از افضل زمان و علمای بنام و نشان خاصه در علوم ادبیه و فن تفسیر و حدیث و حفظ ادعیه و کتاب نهج البلاغه و غیره نظیر خود نداشت و مرجع اهل یزد بود. چندی از یزد در کرمان آمده متوطن شد و کثیر الطعن بر شیخیه و کشفیه بر سر منابر بود. ساعت، سعایت وی پیش پادشاه محمد شاه کردند که مطمح نظرش افساد و فتنه است. شاه او را به پایتخت در طهران طلب داشت و در آن بلده محبوس بود. در آخر عمر اذنش دادند که به مشهد مقدس برود. قضای کار در مشهد مقدس یا ما میان راه ارتحال فرمود.

(80) آقا سید اسماعیل تونی [- حدود 1260 هـ ق]:

ساکن تون که از اعمال خراسان است.

وی از فضلای عصر و مجتهدین زمان خود بود. جمیع اهل خراسان و معاصرین با نام و نشان معترف به فضل و اجتهاد وی بوده‌اند. در حدود سنه سنتین بعد المائتین و الالف انتقال فرمود.

(81) سید جعفر کشفی نجفی دارابی [1189-1267 هـ ق]:

داراب مقامی است نزدیک شیراز.

وی از فضلای عالی مقدار و علمای باوقار و صاحب تصانیف بسیار بود. لا سیما در تفسیر عدیل نداشت.

از تصانیف او کتابی است در آثار و اخبار عقل و جهله که به فارسی نوشته.

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: 446

۲- و کتاب اجایة المضطربین به فارسی در مواعظ.

۳- دیگر منظومه‌ای در علم کلام.

سید موصوف، طور شیخ احمد احسانی طریقه داشت اگرچه با شیخ احمد معاند بود.

وفات سید موصوف در حدود سنه سنتین بعد المائتین و الالف اتفاق افتاد. قبرش در بروجرد است.

(82) سید صدر الدین عاملی نجفی:

وی از فقهای اعیان و مجتهدین جلیل الشأن و داماد شیخ جعفر نجفی صاحب کشف الغطا بود.

ملا شفیعا در روضه بهیه آورد که: «سید صدر الدین از جبل عامل به مشاهد مشرفه برای تحصیل فقه و حدیث سفر اختیار کرد و از جناب شیخ المشايخ العظام شیخ جعفر نجفی تحصیل علوم فرموده و صبیه جناب شیخ در حاله عقد سید موصوف بود. بعد چندی به اصفهان مراجعت فرموده در آنجا حجه الاسلام آقا سید محمد باقر رشتی- اعلی الله مقامه- بسیار به اعانت او پرداخت و مردمان را به رجوع در مسایل به طرف او مأمور ساخت. سید موصوف صاحب تصانیف کثیره است و از شیخ سلیمان عاملی، تلمیذ جناب شیخ جعفر نجفی، و نیز از عالم جلیل و فقیه نبیه نبیل جناب سید محسن کاظمی بغدادی اعرجی روایت دارد.».

(83) مولانا المفتی السيد محمد قلی خان بن السيد محمد حسین بن السيد حامد حسین بن السيد زین العابدین الموسوی النیشابوری [1188-1260 هـ ق]:

از اکابر متكلمین عظام و اجله علمای اعلام و اساطین⁸³⁶ مناظرین فخام⁸³⁷، جدوجهد و کذ⁸³⁸ و وکذ⁸³⁹ او در اعلای لواز شریعت و حمایت دین و ملت، کالنور علی شاهق الطور، بر السنه جمهور مذکور، و نوادر تحقیقات و غرایب تدقیقات و محام صفات و معالی کرامات آن رفیع الدرجات در مصنفات و مؤلفات متأخرین، مرقوم و مسطور. صیت فضل و کمال آن محیی طریقه آل، در شش جهت احاطه نموده، در سایر علوم دینی و انواع فنون یقینی خاصه در فن تفسیر و علم کلام، بینظیر و امام همام

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 447

بود. کتاب مستطاب تقریب الافهام در تفسیر آیات الاحکام از مصنفات آن جناب بر غزارت⁸⁴⁰ علم و فضل و تبحر و علو مرتبه او در علم تفسیر، دلیلی است روشن و حجتی است مبرهن.

بالجمله توصیف و تعریف آن مستجمع الكلمات از حیز تقریر و تحریر بیرون است.

ضمیرش مطلع انوار توفیق

زبانش مظہر اسرار تحقیق

بر اهل علم هر مشکل ز هر فن

ز توضیح بیانش گشته روشن

از اجداد کرام آن عالی مقام مولانا سید شرف الدین که در حادثه هولاگو خان از وطن مألف خود به جانب هندوستان رسید بود چنانچه صاحب مرآة الاسرار اورده که: «سید شرف الدین با پاک برادر که سید محمد نام داشت در حادثه هولاگو خان از ملک خراسان برآمده در دیار هندوستان رسیدند». و هم در آن تاریخ مسطور است که: «میر شریف الدین از کمالات صوری و معنوی در قصبه کنتور مقیم گشت تا آنکه از این عالم نقل کرد. بعد از وی سید عز الدین پسرش بهجای پدر قائممقام شد. از وی پسر رشید میر سید علاء الدین در قصبه کنتور متولد گشت و بعد از بلوغ، انواع علوم صوری و معنوی حاصل کرد». انتهی.

بالجمله میر سید حسین بن عز الدین ملقب به سید علاء الدین که به مدارج دینی و دنیوی رسید و در مرتبه ارشاد و بذل و عطا مشهور بود و صاحب تصنیف لایقه است در قصبه کنتور نشو و نما یافت و در همانجا وفات یافت و همگی سادات پیشاور⁸⁴¹ که در آنجا رحل اقامت انداخته‌اند از نسل سید علاء الدین مذکورند و الحال هم اکثر اعیان و اشراف از نسل سید مزبور در قصبه کنتور موجودند و مرقد پاک سید علاء الدین مذکور در قصبه کنتور زیارتگاه خلاائق نزدیک و دور است.

ولادت باسعادت علامه موصوف روز دوشنبه وقت صبح صادق پنجم ماه ذیقعده سنه یکهزار و پیکصد و هشتاد و هشت (1188) هجری بود و به تاریخ بیست و دوم همان ماه و سال نواب شجاع الدوله مرحوم رحلت فرمود و تحصیل کتب درسیه از فضلای عصر خود نموده و اکتساب علوم دینی و معارف یقینی پیش جناب غفران مائب مولانا السید دلدار علی- طاب ثراه- فرمود تا اینکه در اکثر علوم و فنون، محقق بینظیر و مدقق نحریر گردید سیما در علم کلام مشهور آفاق شد.

صاحب تذكرة العلماء به تقریب ذکر اعظم تلامذه جناب غفران مائب مولوی سید دلدار علی- طاب ثراه- به ذکر شریف آن علامه پرداخته و گفته: «هم از جمله ایشان بود مدقق محقق فاضل لوذعی⁸⁴²، سید جلیل المعی⁸⁴³ مولوی سید محمد بن محمد بن حامد کنتوری مشهور به سید محمد قلی

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 448

836. اساطین- ستونها. ارکان.

837. فخام- بلندمرتبه.

838. کذ- کاوش، جستجو.

839. کذ- شدت و سختی در کار، وکذ- کوشش و توانائی.

840. غزارت- وفور، بسیاری.

841. متن: «نیشاپور».

842. لوذعی- سریع الانقال، به غایت زیرک.

843. المعی- تیز هوش: زیرک.

که یکمتر معرفه فضل و کمالات و مناظر میدان مناظرات و مباحثات بود. تصانیف اینیقه‌اش بر نصرت شیعیت حق را دلیلی است ساطع و برهانی است قاطع. اکثر کتب درسیه را به فکر و مطالعه خود برآورده بغایت ذکی الطبع و حدید الذهن بود». انتهی.

علامه موصوف مدتدی در بلده میرشهه به منصب عدالت قیام داشت و مقتنی در آنجا بود و رساله عدالت علویه در بیان احکام قضایی و افتاده متصمن شرایط قضایی و مقتنی را که شاهد عدل بر حزم و اختیاط آن جناب است در همان احیان تألیف نموده و حکایات قضایی و افتاده و فیصله‌جات آن والاصفات بر السنه و افواه عام و خاص، سایر و دایرند.

و از جمله کرامات باهرات آن جناب است آنچه از بعض ناقلين به سمع راقم الحروف رسیده که وقتی که آن جناب در قضایای مرفوعه نظر می‌فرمود و در فصل خصوصیات شروع می‌نمود و بعد امعان نظر، حق را به‌سوی احمد المتخاصمین ظاهر می‌فرمود چنان به وقوع می‌پیوست که اگر یکی از آن دو شیعی است او را بمقابلش که از مخالفین می‌بود ظفر حاصل می‌آمد! و همچنین اگر یکی از ایشان از اهل اسلام می‌بود و خصم او از کفار، حق به‌سوی اسلامی ظاهر و آشکار می‌شد.

در اواخر عمر خود به بلده لکهنو مراجعت فرموده در اینجا به تأثیف مشغول شد و تمامی اوقات خجسته ساعات را صرف طاعات و عبادات داشت تا آنکه مدت عمرش به آخر رسید و جناب باری استیطان⁸⁴⁴ عالم باقی را از برای او اختیار فرمود.

و از جمله کرامات آن جناب است آنچه قبل از ولادتش پدر نامدار وی که او هم از فضلای عصر خود بود و تحصیل علوم از مولوی عبد‌الرب حضرتپوری پسر قضایی ولی محمد بنی حضرتپور نموده. گویند که مولوی عبد‌الرب مذکور به ذات خود شیعه بود.

بالجمله والد ماجد آن علامه روزگار که کتب بسیار از احادیث و اخبار به خط خود نوشته بود به خواب دید که حضرت صاحب العصر و الزمان- عجل الله فرجه- او را سه ثمر عنایت فرمودند، از جمله آن دو ثمر ناقص و یکی کامل بود. بنا بر آن اول فرزندی که متولد شد او را مهدی قلی و دوم را هادی قلی و فرزند سوم را محمد قلی نام نهاد. چنانچه مهدی قلی در اول شب ابریشم و هادی قلی در صغر سن فوت شد و آن علامه را حق سبحانه و تعالیٰ به فضل و کمال فائق علی الامثال گردانید و تعبیر خواب آن عالی‌جناب به ظهور انجامید.

و آن جناب از اولاد ذکور سه پسر داشت: اکبر ایشان عالی‌جناب مولانا السید سراج حسین که فاضل جلیل و حکیم عصر و فیلسوف ماهر بود. و خلف او سلطش جامع الکمالات منبع الافادات، سید عالی‌قدر و فاضل وسیع الصدر جناب مولوی سید اعجاز حسین صاحب التصانیف العديدة و التالیف المفیدة بود که در اثنای تحریر این کتاب به رحمت حق پیوست. فرزند ثالث آن علامه روزگار،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 449

وحید الاعصار، فرید الادوار، دریای نایپیدا کنار علوم عقلی و نقلي، و سحاب مدرار⁸⁴⁵ فنون اصلی و فرعی، المقتفي آثار آبانه الاطیبین و الحامی لنمار اجداده الاکرمین، آیة الله فی العالمین و حجة الحق علی الخلق اجمعین، مولانا و استادنا جناب السید حامد حسین- ادام الله ظله العالی بدوام الایام و اللیالی- که احوال خیر مالش در اوراق آینده مرقوم می‌شود.

از مصنفات جناب المفتی العلامه در علم کلام کتاب تشیید المطاعن و کشف الضغائن است در رد باب هشتم تحفه اثنی عشریه شاه عبد العزیز دھلوی و آن کتابی است نهایت مبسوط در دو مجلد کبیر که مثل آن در حسن بیان و رشافت⁸⁴⁶ و لطف تقریر و متنات تحریر و استیعاب اقوال و ضبط احوال رجال و افحام⁸⁴⁷ معاندین و قطع لسان جاحدين⁸⁴⁸ و استیصال شبهات مخالفین و ایضاً ... این جماعت زانغین⁸⁴⁹ از سابق ازمان تا این اوان از تصانیف احدي از علمای اعلام و افضل عالی‌مقام به ظهور نرسیده.

2- و کتاب سیف ناصری در جواب باب اول تحفه اثنی عشری.

3- و کتاب تقلیب المکائد در جواب باب دوم تحفه.

844. استیطان- وطن گرفتن.

845. سحاب مدرار- ابر باران‌ریز.

846. رشافت- خوش‌قدوبالانی.

847. افحام- زبان کسی را بستن، خاموش گردانیدن به صحبت.

848. جاحدين- سعی‌کننده، ساعی.

849. زانغین- مردمان آواره و سرگشته.

۴- کتاب برهان السعادة در جواب باب هفت تحفه که تخميناً سی هزار بیت خواهد بود و نسخ این کتاب در حیات آن جناب به اکناف و اقطار مشتهر گشته و علمای اعیان و نبیهای⁸⁵⁰ عالی‌شان عصرش به وصف آن کتاب رطب اللسان بوده جناب سلطان العلماء مولانا السيد محمد- طاب مرقده- در بعض مکاتيب خود که به آن جناب نوشته مرح و ثنای بلیغ در حق کتاب مزبور فرموده. و معاصرش عین الاعیان مرحوم سیحانعلی خان هم در مکتوبی که به آن جناب نوشته مرح فرموده. صورت مکتوب مذکور این است: «ابن مدرار عنایت بحر زخار رأفت، محبط معقول و منقول، حاوی فروع و اصول، مولوی صاحب مخدوم نیاز کیشان، نحریر زمان، دام مجدکم»، سرلوح نیازنامه ... به نیاز مندیها نموده گواراش می‌دهد که رساله رد تحفه اثی عشری تصنیف ملازمان را نییم. سبحان الله! چقدر درر غرر جوابهای دندان‌شکن از بحر طبع گرامی سر برزده و الحق چنین جوانی کمتر از فضلای سابق هم سرانجام یافته باشد. هر فقره‌اش ذو الفقاری است برای قطع رئوس ادله مخالفان. اگر غلط نکنم به آن جناب ارت از جناب حیدر کرار- علیه التحجه و الثناء- رسیده بر وجود سراپا خیر و برکت سامی، امروز اهل حق هر قدر که نازش نمایند می‌زیبد. خامه مقصور اللسان چندان که به مرح طرازی جناب پردازد

⁴⁵⁰ نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص:

اندکی است از بسیار. زیاده نیاز سبحانعلی».

۵- دیگر از تصانیف آن جناب است کتاب مصارع الافهان در جواب باب پازدهم تحفه.

⁶- کتاب تقریب الافهام تفسیر آیات الاحکام در فارسی.

7- احکام عدالت علویہ۔

رساله نفاق الشیخین.

رساله تطهير المؤمنين.

رساله اجویه فاخره.

10- رساله اジョبه فاخره.

رساله اجوبه فاخره.

وفات علامه مذکور به تاریخ نهم شهر محرم الحرام سنه یکهزار و دو صد و شصت هجری در بلده لکهنو واقع شد و در حسینیه
جناب غفران مآب- طاب ثراه- مدفون گشت. افضل عصر در تاریخ وفاتش قصاید غرا و قطعات بدیعه نظم فرموده‌اند. از آن
جمله علامه المتأخرین مولانا و استادنا السید محمد عباس التستری- دام علاه- در مرثیه آن مرحوم این قصیده را که مشتمل بر
بعض حالات آن جناب است فرموده:

و اننى بيراعى لانفخ الصورا

ارید ذکر محمد قلی و رحلته

و کان مسکنه الاولی کنتورا

هو المهاجر بالكهنو مدفنه

سنا هداه بکنتور قیاکن طورا

کانہ ہو نور الھدی و حین بدا

الوري محمد الطهر كان مذكورة

فی بطانة مولی الزمان مجتهد

و كان مشتغلا بالكلام نحريا

لقد تفقه فى الدين قدسا ورعا

نورا تفتق ليلة المجرة

ابان جادة الحق باليراع كما

كان سعيك عند الإله مشكورا

مذاک ربک عن اهل دینه خیرا

كذاك عاش حميداً و مات مغفورة

مضی و خلف ولدا له اولی فضل

كان فضلها في الانام مشهورا

و حین سجّی صلی علیہ مجتهدان

850 . نبها- زیرکان، باهوشان.

فانما بهما الشرع صار منصورا

و لا يشم اذا عنبرا و كافورا

و فى القيامة فيهم يكون محسورا

رحيل خامس آل العباء منحورا

و انه لتلقى الحسين مسرورا

لموته هو اقبال يوم عاشورا

محمد و حسين فداهما روحى

و من يشم شذا خلقهم يطب نفسا

كذاك اقرب فى روضهم و حائطهم

مضى لتساع شهر غادة عاشرة

مصابه بمصاب الحسين مقرون

طفاو قلت لتاريخ يوم رحلته

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 451

و له ادام ظله بالفارسية

بگذشت ز عالم و به بزدان پیوست

چون فاضل مقنی پسندیده خصال

پس رخت سفر بهسوی جنت بربرست

در بلده لکهنو رسید از کنتور

رنگ رخ لاله در گلستان بشکست

در ماتم او سپهر زد جامه به نیل

سررشه اختصاص بودش در دست

با مجتهد العصر که همنام نبی است

فریاد کشیده در عزایش بنشت

زین راه توان گفت که تقوا و ورع

این قبر مقدس محمد قلی است

بر مرقد او نوشته شد تاریخش

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 453

اهم منابع تصحیح

1- آتشکده آذر، لطفعلی بیک آذر بیگدلی (نیمه اول)، به تصحیح دکتر سید حسن سادات ناصری، انتشارات امیر کبیر، 1337 .1341

2- آتشکده آذر، لطفعلی بیک آذر بیگدلی (نیمه دوم)، به تصحیح میر هاشم محدث، انتشارات امیر کبیر، 1378.

3- اعيان الشیعه، سید محسن امین، دمشق، 1367 ق.

4- امل الامل، محمد بن حسن حرّ عاملی، تحقیق سید احمد حسینی، دو جلد، دار الكتاب الاسلامی، قم، 1362.

5- تاریخ فرشته، محمد قاسم استرآبادی، نولکشور، لکهنو، 1281 ق.

6- تتمیم امل الامل، شیخ عبد النبی قزوینی، تحقیق سید احمد حسینی، کتابخانه آیة الله مرعشی، قم، 1407 قمری.

7- تحفة العالم، و ذیل التحفة، میر عبد اللطیف خان شوشتی، به اهتمام صمد موحد، کتابخانه طهوری، 1363.

- 8- تذکرہ حسینی، میر حسین دوست بن مولوی میر ابو طالب حسینی سنبھلی، لکھنؤ، 1922 م.
- 9- تذکرہ ریاض العارفین، رضا قلی خان هدایت، چاپ 1305.
- 10- تذکرہ شوشترا، سید عبد اللہ بن سید نور الدین جزايری شوشترا، افست از روی چاپ کلکته توسط کتابخانه صدر.
- 11- تذکرہ علمای هند، رحمانعلی صاحب، لکھنؤ.
- 12- تذکرۃ المعاصرین، محمد علی حزین لاھیجی، مقدمہ، تصحیح و تعلیقات معصومہ سالک، دفتر نشر میراث مکتب، 1375.
- 13- تذکرہ نصرآبادی، محمد طاهر نصرآبادی، تصحیح وحید دستگردی، چاپ کتابفروشی فروغی بدون تاریخ.
- 14- تذکرہ نصرآبادی، محمد طاهر نصرآبادی، مقدمہ، تصحیح و تعلیقات محسن ناجی نصرآبادی، دو جلد، انتشارات اساطیر، 1378.
- 15- تفسیر شریف لاھیجی، مقدمہ و تصحیح شادروانان دکتر میر جلال الدین محدث ارمومی و دکتر محمد ابراهیم آیتی، مؤسسہ مطبوعاتی علمی، 1340.
- نجوم السماء فی تراجم العلماء** (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 454
- 16- خلد برین، محمد یوسف واله قزوینی اصفهانی، به کوشش میر هاشم محدث، بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، 1372.
- 17- دائرة المعارف تشیع، جلد دوم، زیر نظر احمد صدر حاج سید جوادی، کامران فانی، بهاء الدین خرمشاهی، تهران، 1368.
- 18- الذریعة الی تصانیف الشیعه، شیخ آقا بزرگ طهرانی، چاپ، نجف و تهران.
- 19- ریحانة الادب، محمد علی مدرس تبریزی، 8 جلد، کتابفروشی خیام بدون تاریخ چاپ.
- 20- سرو آزاد (دفتر دوم مائٹر الکرام)، میر غلامعلی آزاد بلگرامی، 1913 م. حیدرآباد دکن.
- 21- سلافة العصر، سید علی خان مدنی، افست مکتبہ مرتضویہ.
- 22- شش رسالہ فارسی، محمد طاهر قمی شیرازی، به تصحیح شادروان دکتر سید جلال الدین محدث ارمومی، 1339.
- 23- شمع انجمن، سید محمد صدیق خان بهادر امیر الملک، کلکته، 1292 م.
- 24- صبح گلشن، سید علی حسن خان بهادر حسینی فنوجی، کلکته، 1295 ق.
- 25- طبقات اعلام الشیعه، علامہ شیخ آقا بزرگ طهرانی، قرن‌های یازدهم و دوازدهم، مؤسسہ اسماعیلیان و انتشارات دانشگاه تهران.
- 26- عالم‌آرای عباسی، اسکندر بیک منشی، با مقدمہ و فهرستها از ایرج افشار، دو جلد، انتشارات امیر کبیر، 1334.
- 27- الغدیر، عبد الحسین بن احمد تبریزی امینی، نجف، 1364-1367 ق.
- 28- فارس‌نامہ ناصری، حسن حسینی فسائی، تصحیح و تحشیه از دکتر منصور رستگار فسائی، دو جلد، انتشارات امیر کبیر، 1367.
- 29- فردوس (در تاریخ شوشترا و برخی از مشاهیر آن)، علاء الملک حسینی شوشترا مرعشی، با مقدمہ و تصحیح و تعلیق دکتر میر جلال الدین محدث ارمومی، انتشارات انجمن اثار ملی، 1352.

- 30- فرهنگ بزرگ سخن، به سرپرستی دکتر حسن انوری، هشت جلد، انتشارات سخن، 1381 ش.
- 31- فرهنگ سخنوران، دکتر عبد الرسول خیامپور، تبریز، 1340.
- 32- فرهنگ فارسی معین، دکتر محمد معین.
- 33- فرهنگ نفیسی، دکتر علی اکبر نفیسی (ناظم الاطباء)، تهران، شرکت چاپ رنگین، 1317-1318.
- 34- فهرس اعلام الذریعة، تحت نظر دکتر علینقی منزوی، انتشارات دانشگاه تهران، 1377.
- 35- فیض الإله فی ترجمة القاضی نور الله، دکتر میر جلال الدین محدث ارمومی، 1327.
- 36- قرآن مجید، با ترجمه خلد آشیان مهدی الهی قمشه‌ای.
- 37- قصص الخاقانی، ولی قلی بن داود قلی شاملو، تصحیح و پاورقی دکتر سید حسن سادات ناصری، جلد دوم، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، 1374.
- 38- قصص العلماء، محمد بن سلیمان تنکابنی، سنگی، 1309.
- نجم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 455
- 39- لغتنامه دهخدا.
- 40- ماثر الكرام، میر غلامعلی آزاد بلگرامی، حیدرآباد دکن، 1913 م.
- 41- مجالس المؤمنین، قاضی نور الله شوشتری، کتابفروشی اسلامیه، 1375 ق.
- 42- مرآة الاحوال جهان‌نما، آقا احمد کرمانشاهی بهبهانی، مقدمه، تصحیح و حواشی استاد علی دوانی، انتشارات مرکز اسناد انقلاب اسلامی، 1375.
- 43- مرآة البلدان، محمد حسن خان اعتماد السلطنه، با تصحیحات، حواشی و فهارس دکتر عبد الحسین نوائی و میر هاشم محدث، انتشارات دانشگاه تهران: 1367-1368.
- 44- مطلع الشمس، محمد حسن خان اعتماد السلطنه، دو جلد، 1301، 1302 ق.
- 45- معجم الانساب و الاسرات الحاکمة فی التاریخ الاسلامی، زامباور، مصر، 1951 م.
- 46- معجم البلدان، یاقوت حموی، به تصحیح محمد امین خانجی، مصر، 1324 ق.
- 47- معجم المؤلفین، عمر رضا کحاله، دمشق، پانزده جلد، 1381 ق.
- 48- منتخب التواریخ، عبد القادر بن ملوک شاه بدوانی، به تصحیح کلپیتان ولیم ناسیولیس و احمد علی صاحب، کلکته، سه جلد، 1869-1865.
- 49- منتخب التواریخ، هاشم بن محمد علی خراسانی، کتابفروشی اسلامیه، 1317 ش.
- 50- نتایج الافکار، محمد قدرت الله گوپاموی، مدراس، 1843 م.
- 51- نسبنامه مجلسین، تحت عنوان تذكرة الانساب، حیدر علی مجلسی، کتابشناسی مجلسی، تأليف حسین درگاهی، علی اکبر تلافی داریانی، بنیاد فرهنگی امام رضا (ع)، 1370.
- 52- وقایع السنین و الاعوام، سید عبد الحسین حسینی خاتون‌آبادی، به تصحیح محمد باقر بهودی، کتابفروشی اسلامیه، 1352.

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 457

فهرستها

1. آيات قرآنی

2. احادیث و جملات عربی

3. اشخاص

4. جاهها

5. نوشتہ‌ها

6. ایلها و طایفہ‌ها

7. اشعار فارسی

8. اشعار عربی

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 459

851

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 459

فهرست آیات قرآنی

اجعلني على خزانة الأرض 256

إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ 395

إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عُجَابٌ 291

إِلَيْيَ جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ حَلِيقٌ 422

إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ 397

ثُمَّ دَنَا فَنَدَى 315، 397

ذَلِكَ قَصْلُ اللَّهِ 244، 324

سَقْرُثُكَ فَلَا تَنْسِي 395

شَهَادَةُ بَيْنَكُمْ إِذَا 426

آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

فقطع دایر القزم 392

فَلَوْ لَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ 35

فَلِ الرُّوحِ مِنْ أَمْرِ رَبِّي 316

فُلْنَ لَا أَسْتَكِنُ عَلَيْهِ * 54

كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ 399

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ 180

كَمَثَلُ الْجِمَارِ يَحْمِلُ 179

كُلُّمْ دِينُكُمْ وَ لِي دِينِ 167

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفَقُونَ * 397

مِنَ الْمُؤْمِنِينَ رَجُالٌ 6

وَ الْأَبَاقِيلُ الصَّالِحَاتُ * 372

وَ السَّابِقُونَ السَّابِقُونَ 183

وَ الَّذِينَ جَاهَدُوا 371

وَ الْأَلَيْلُ إِذَا يَسُرُ 399

وَ إِنْ جَاهَدَكَ * 409

وَ إِنَّهُ لَقَسْمٌ لَّوْ 380

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 460

وَ فَدَيْنَاهُ بِنَبْيِ عَظِيمٍ 424

وَ لَا تَقْفَ مَا لَيْسَ 14

وَ مَنْ يَخْرُجُ مِنْ 221

وَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالُ * 263

وَ يَطُوفُ عَلَيْهِمْ وَلَدَانٌ 110

يَا أَيُّهَا النَّفَرُ الْمُطْمَئِنَةُ 50

يَرْفَعُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا 1

يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا 381

فهرست احاديث و جملات عربى

- اللهم ارنى الاشياء 395
- انا و الساعة كهاتين 397
- ان الذكر ليس قول 424
- ان السنة ثلاثة 396
- ان الشمس جزء 398
- ان العرش قد 398
- ان المؤمن ائما يحس 397
- العلم نقطة كثراها 396
- علماء امتى كانبياء 1
- لو لاك لما خلقت 399
- ما خلقت للغباء 399
- من اذى فاطمة 31
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 461
- [فهرست اشخاص](#)
- آدم (ع) 398
- آزاد بلگرامی (غلامعلی) 146، 195، 283، 286، 307
- آزاد خان افغان 276
- آصف الدوله 349، 371، 375
- آصف جاه نظام الملك 283، 284
- آصف قزوینی (میر) 296، 297
- آقا باقر بهبهانی- بهبهانی (محمد باقر)
- آقا محمد بیدآبادی 343
- ابراهیم بن احمد بحرانی 111
- ابراهیم بن جعفر بن عبد الصمد عاملی 145
- ابراهیم بن حسن بن خاتون عاملی 145
- ابراهیم بن حسین همدانی 23، 65

ابراهیم بن خلیفه سلطان 250

ابراهیم بن عبد العالی 25

ابراهیم بن عبد الله بحرانی 277

ابراهیم بن عبد الله زاهدی گیلانی 193، 194

ابراهیم بن علی عاملی شامی 143

ابراهیم بن فخر الدین عاملی بازوری 65، 70، 71

ابراهیم بن محمد اصفهانی خوزانی 285

ابراهیم بن محمد بن علی حرفوشی 142

ابراهیم بن محمد شیرازی 89

ابراهیم بن محمد قمی نجفی همدانی 287

ابراهیم بن محمد یزدی 143

ابراهیم بن مرتضی بن نور الدین جزایری 281

ابراهیم بن ملا صدرا شیرازی 187

ابراهیم حائری 429

ابراهیم طباطبا 362

ابراهیم قابنی 292

ابراهیم قاضی 251، 253، 320

ابراهیم قزوینی کربلایی 401، 406

ابراهیم قطیفی 10، 26

ابراهیم مشهدی 271

ابراهیم میسی 46

ابن ابی الحدید 185، 304

ابن ابی جمهور 26

ابن بابویه 13، 61، 133، 302

ابن حجر عسقلانی 341، 384

ابن حجه 22

- ابن سلطان 306
- ابن سينا 424
- ابن عربي 312
- ابن نجف تبريزى 342
- ابن هبنقه 379
- ابو الحسن اصفهانی 308
- ابو الحسن بن احمد کرازی 402
- ابو الحسن بن علوان حسینی 162
- ابو الحسن بن عبد الله بن نور الدين جزایری 323، 279
- ابو الحسن بن محسن جزایری 356
- نجوم السماء فى ترالجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 462
- ابو الحسن شریف عاملی نباتی 181، 229، 238، 239، 256، 258، 319
- ابو الحسن قطبشاه 195
- ابو الحسن گیلانی 398
- ابو الشرف اصفهانی 236
- ابو القاسم بن حسین نهادنی 410
- ابو القاسم بن رضی بن نور الدين جزایری 283
- ابو القاسم جرفادقانی 103
- ابو القاسم قمی جاپلی 333، 364، 365، 406، 407، 432
- ابو القاسم شیرازی 436
- ابو القاسم لاھیجی 394
- ابو القاسم میرفندرسکی 116
- ابو القاسم نرافی 368
- ابو المعالی بزرگ طباطبائی 225، 254
- ابو المعالی بن ابو محمد مشهدی 245
- ابو المعالی بن قاضی نور الله شوشتری 91، 92

ابو المنصور خان قزلباش 283

ابو بکر بن ابو فحافه 31

ابو تراب اصفهانی 185

ابو تراب بن عبد الله بن نور الدين جزایری 279

ابو تراب بن عبد الله جزایری 354

ابو تمام طائی 313

ابو جعفر بن محمد امین استرآبادی 150

ابو جهل 385

ابو ذر غفاری 182، 352، 427

ابو سعید ابو الخیر 106

ابو طالب بن ابو تراب اصفهانی 185

ابو طالب بن عبد الله گیلانی 115، 116، 267، 268

ابو طالب بن محمد علی پادشاه 375

ابو طالب خان نهادوندی 181

ابو علی بن محمد بن اسماعیل حائزی 351

ابو علی سینا 106، 351

ابو عمرو کشی 26

ابی محمد خازن 171

اپلوبنیوس 348

اچھی میان 376

احسائی (شیخ احمد) 356، 368، 391 تا 399، 400، 421، 432، 440، 444، 446

احمد احسائی (شیخ)- احسائی (شیخ احمد)

احمد اردبیلی (ملا) 7، 12

احمد اردکانی یزدی 444

احمد اصفهانی خاتون آبادی 289

احمد بن ابراهیم بحرانی 264، 294

- احمد بن اسماعیل جزایری، 229، 239، 257، 258
- احمد بن حسن بحرانی 305
- احمد بن حسن بن محمد حر عاملی 153
- احمد بن حسین بن حسن موسوی عاملی 67
- احمد بن حسین بن محمد عاملی نباتی 99
- احمد بن زین العابدین علوی عاملی 71، 227
- احمد بن سلامه جزایری 142
- احمد بن صالح بن علی درازی بحرانی 209
- احمد بن صالح بن طوق قطیفی 395، 398
- احمد بن طاووس (سید) 9
- احمد بن طوق 396
- احمد بن عبد الواحد کزاری 402
- احمد بن عبد الصمد حسینی بحرانی 67
- احمد بن عبد العالی عاملی 153
- احمد بن عبد الله بلادی 205، 258، 259، 303
- احمد بن علی شبیلی عاملی 99
- احمد بن محمد ابراهیم حسینی قزوینی 257
- احمد بن محمد بن علی مقشاعی 84، 164
- احمد بن محمد بن نور الدین جزایری 280
- نجوم السماء فی ترجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 463
- احمد بن محمد بن یوسف بحرانی 111، 164، 165، 166، 239
- احمد بن محمد تونی بشروی 142
- احمد بن محمد حسین حسینی تکابنی 288
- احمد بن محمد حسینی لاھیجانی 179
- احمد بن محمد صیمری عمانی 312
- احمد بن محمد علی ببهانی 307، 344، 360، 361، 367، 407 تا 412

- احمد بن محمد معصوم حسینی دشتکی 146، 147
- احمد بن محمد مهدی نراقی کاشانی 367، 368
- احمد بن معصوم حسینی مدنی 137
- احمد بن موسی الكاظم (ع)- شاهچراغ 259، 37
- احمد بن مولی مطلب 275
- احمد بن نظام الدین ابراهیم بن سلامه- سید العلماء 14، 19، 319
- احمد بن نعمة الله بن احمد عاملی 21
- احمد بن یوسف بن علی مظفرپوری 305
- احمد بن یوسف خطی بحرانی 82، 207
- احمد بن یوسف سوادی عاملی 44
- احمد بهبهانی (آقا) 307، 344، 360، 361، 367، 407 تا 412
- احمد ترک 437
- احمد جزایری 308
- احمد طالقانی قزوینی 288
- احمد طباطبائی اصفهانی 238
- احمد علی بن محمد علی پادشاه 375
- احمد علی محمدآبادی 373
- احمد علی هندی حائری 249، 250
- احمد مقابی 264
- احمد نراقی 124
- ادریس (ع) 299
- اردکانی یزدی (آقا سید احمد) 444
- ارسطو 317، 378
- از هری 180
- اسد الله بن طیب جزایری 343
- اسد الله بن محمد اسماعیل شوشتری کاظمینی 405

اسعد الدّین عاملی نجفی 369

اسکندر بیک منشی 21، 29 و- عالم‌آرای عباسی

اسماعیل اصفهانی خاتون‌آبادی 287

اسماعیل بن اسد الله شوشتاری کاظمینی 405، 422

اسماعیل بن زین الدّین بن اسماعیل جزایری 284

اسماعیل بن زید بن حسن 21

اسماعیل بن سعید حسینی حوزی 147

اسماعیل بن صالح جزایری 191

اسماعیل بن علی عاملی کفرتوثی 44

اسماعیل بن مرتضی بن نور الدّین جزایری 281، 343، 354، 355

اسماعیل بروجردی 299

اسماعیل تبریزی 293

اسماعیل تونی 445

اسماعیل خاتون‌آبادی 290

اسماعیل خواجه‌ئی 342

اسماعیل عقدائی یزدی 443

اسماعیل مازندرانی 291

اسماعیل میرزا صفوی 83

اسماعیل یزدی 401، 409

اشراق- محمد باقر داماد

اشرف غلیجانی 288

اصیل الدّین دشتکی (میر) 196

اعتماد الدّین محمد (حکیم) 29

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 464

اعجاز حسین 448

افضل الدّین محمد کاشانی 317

افضل قابنی (ملا) 29

افلاطون 277، 317، 378

اقدس- رضی بن نور الدین جزایری

اقلیدس 194

اکبر زمان کرمانی 445

اکبر شاه هندی 11، 12، 14، 134

اکبر علی بن محمد علی پادشاه 375

الشَّفْلی خان قاجار (حاکم کرمانشاه) 360

ام الحدیث- علی بن سلیمان قدمی بحرانی

امانی- عبد الله کرمانی

امیر علی خان شاهجهانآبادی 385

انوری 278

اورنگ زیب 209

ایوب بن عبد الرَّزاق جزایری 347

بابا رکن الدین اصفهانی 29، 30

باذل مشهدی (ملا رفیع) 241

باقر اصفهانی 215

باقر بن عبد الهادی جزایری 352

باقر علی خان 383

بایزید بسطامی 13

بحر العلوم- طباطبائی (سید مهدی)

بدرا 287

بدر الدین بن احمد عاملی انصاری 70

بدر الدین بن محمد بن ناصر الدین عاملی 45

بدر الدین حسینی عاملی 139

بدیع الزمان همدانی 278

- پشیر گیلانی رشتی 286
- بهاء الدين اصفهانی 308
- بهاء الدين بن عبد الله بن نور الدين جزایری 279
- بهاء الدين بن على عاملی نباطی 142
- بهاء الدين محمد بن حسن اصفهانی 231، 232
- بهاء الدين محمد عاملی 5، 8، 19، 20، 23، 24، 27 تا 34، 36، 40، 41، 42، 48، 54، 55، 57 تا 61، 64، 68، 70 تا 80، 90، 92، 95، 96، 101، 105، 109، 119، 123، 148، 176، 198 تا 272، 359، 384، 410، 426
- بهاء الدين محمد مختاری نائینی 250
- بهبهانی (آقا احمد بن محمد علی) 135، 307، 344، 359، 360، 361، 367، 368 تا 407، 412
- بهبهانی (سید علی) 425
- بهبهانی (محمد اکمل) 252
- بهبهانی (محمد باقر) 32، 210، 252، 295، 266، 306، 321، 325، 327 تا 331، 339، 341، 342، 346، 351، 411، 412، 368، 366، 364، 362، 359، 353
- بھو بیگم 411
- بیدآبادی (آقا محمد) 343، 354
- پادشاه بیگم 420
- پادشاه کشمیری (محمد علی) 371، 375
- تاج الدين بن على بن احمد حسينی عاملی 154
- تجلى (علیرضا) 217
- تجمل حسين خان 348
- تفرشی (سید مصطفی) 5، 25، 46، 132
- تفضل حسين خان کشمیری 347 تا 351، 374
- تقى الدين محمد نسبه 19
- تقى بن مرتضى بن نور الدين جزایری 281
- تلیم خان ازبک 164
- جابر بن عباس نجفی 154
- جبرئیل (ع) 395

- جعفر بن خضر نجفی کاشف الغطاء 337، 365
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 465
- 446، 433، 408، 405، 406، 391، 369، 366
- جعفر بن زین الدین بحرانی قدمو 144
- جعفر بن صالح بحرانی 97
- جعفر بن طیب جزایری 343
- جعفر بن کمال الدین بحرانی 67، 85، 133، 187، 165، 194، 209، 263
- جعفر بن لطف الله عاملی 79
- جعفر بن محمد بن حسن خطی بحرانی 80
- جعفر بن محمد بن علی طباطبائی 389
- جعفر بن محمد صادق (ع) 181، 263
- جعفر قاضی 211، 252، 254، 308
- جعفر کشی نجفی دارابی 445
- جعفر بزدی 397
- جلال الدین بن مرتضی تاج الدین 119، 120
- جلال دوانی 43، 65
- جمال الدین بن عبد القادر حسینی بحرانی 98
- جمال الدین بن محمد شفیع جزایری 190
- جمال الدین بن نور الدین حسینی موسوی عاملی 54، 98، 99
- جمال الدین محدث (میر) 196
- جواد بن سعید عاملی (سید) 66
- جواد بن عبد الله بن نور الدین جزایری 279
- جواد بن مرتضی بروجردی 326
- جواد بن محمد علی پادشاه 375
- جواد بن محمد مهدی اصفهانی 354
- جواد عاملی 337

جهانگیر شاه هندی 12، 15

حاتم بن علی بحرانی قدمی 144

حارث بن عبد الله اعور همدانی 27

حامد حسین کنتری 333، 384، 449

حبیب الله اصفهانی 333، 334

حبیب الله بن حسین موسوی عاملی 67، 68، 69

حبیب الله بن مرتضی بن نور الدین جزایری 281

حبیب الله بن نعمۃ الله جزایری 190

حبیب الله عباس آبادی 242

حجاج بن یوسف ثقی 384

حرّ عاملی- محمد بن حسن بن علی حرّ عاملی حریری 216، 278

حزین لاھیجی (شیخ محمد علی) 115، 185، 186، 192، 193، 196، 202، 211، 212، 214، 217، 222 تا 224، 347، 317 تا 306، 287، 268، 254، 252، 249، 248، 247، 239، 230، 226

حسام الدین بن جمال الدین بن طریح نجفی 120

حسام الدین بن درویش علی 258

حسن بن ابراهیم بن علی میسی 120

حسن بن اسد الله شوشتی کاظمینی 406

حسن بن جعفر نجفی 366

حسن بن داود بن حسن جزایری 208

حسن بن دلدار علی نقوی 373، 430، 431

حسن بن زین الدین بن علی عاملی 6، 7، 8، 9

حسن بن زین الدین بن محمد شهید ثانی 161

حسن بن شهید ثانی 47، 53، 76، 96

حسن بن عبد الرزاق لاھیجی 202، 308

حسن بن عبد الکریم جزایری 346

حسن بن عبد النبی عاملی نباتی 45

حسن بن عقیل 205

- حسن بن علی بن حسن ظهیری عاملی 120، 121
- حسن بن علی بن خاتون عاملی 121
- حسن بن علی بن شدقم حسینی مدنی 41
- حسن بن علی بن محمد حر عاملی 121
- حسن بن علی بن محمود عاملی 121
- حسن بن علی عاملی حانینی 46
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 466
- حسن بن علی عسکری (ع) 181، 263
- حسن بن علی بن ابی طالب (ع) 181، 263، 339
- حسن بن محمد بن علی حز عاملی 122
- حسن بن محمد بن علی طباطبائی 389
- حسن بن محمد بن نور الدّین جزایری 280
- حسن بن محمد زمان رضوی مشهدی 122
- حسن بن مهدی جزایری 324
- حسن بن یوسف بحرانی 208
- حسن رضا خان هندی عظیم‌آبادی 371، 375، 422، 424
- حسن شفقی 333
- حسن شیخ الاسلام گیلانی 267
- حسن طلقانی 308
- حسنعلی بن عبد الله شوشتری 104، 116، 180، 359
- حسنعلی بن عبد الله یزدی 24
- حسنعلی بن محمد صالح مازندرانی 109
- حسن غزنوی (سید) 12
- حسن فتوی عاملی نباتی 121
- حسن مثنی بن حسن بن دلدار علی 431
- حسن یزدی (ملا) 440، 441

حسین آل عصفور بحرانی 396

حسین بافقی 398

حسین بن ابراهیم بن سلام الله حسینی 22

حسین بن ابراهیم حسینی قزوینی 322

حسین بن ابو القاسم موسوی 321، 322

حسین بن حسن بن حسین عاملی مشعری 103، 38

حسین بن حسن بن یوسف ظهیری عاملی 86، 103

حسین بن حسن موسوی عاملی کرکی 67

حسین بن حیدر حسینی کرکی 26

حسین بن خاندار بن حسین عاملی 95

حسین بن دلدار علی نقوی 373، 430

حسین بن ظهیر 117

حسین بن عبد الحمید 26

حسین بن عبد الصمد عاملی 9، 29، 31، 61، 118، 160، 198

حسین بن عبد العلی خمایسی 258

حسین بن عبد القاهر بحرانی 397

حسین بن عبد الکریم جزایری 346

حسین بن عبد اللطیف عاملی 96

حسین بن عز الدین 447

حسین بن عزیز الله جزایری 308

حسین بن علی بن ابی طالب (ع) 21، 36، 55، 110، 132، 181، 205، 211، 249، 263، 328، 339، 342، 374، 391، 422، 434، 440، 443، 398، 399

حسین بن علی بن خضر عاملی 154

حسین بن علی بن محمد حر عاملی 93، 100

حسین بن قاسم موسوی 253

حسین بن محمد بحرانی 302

حسین بن محمد بن احمد درازی بحرانی 391

- حسین بن محمد بن جعفر ماحوزی بحرانی 295
- حسین بن محمد بن علی طباطبائی 389، 390
- حسین بن محمد بن علی موسوی عاملی 5، 65، 139، 154
- حسین بن محمد بن محمود اصفهانی (خلیفه سلطان) 376، 374، 251، 113، 93، 59، 58
- حسین بن مطهر جزایری 154
- حسین بن منصور حلاج 13
- حسین بن موسی اردبیلی 42
- حسین بن مهدی جزایری 324
- حسین بن نجف تبریزی 342
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 467
- حسین بن نور الدین جزایری 262، 280، 283
- حسین بن یونس بن ظهیر الدین عاملی 99، 175، 176
- حسین پاشا بن علی پاشا 188
- حسین صفوی (شاه سلطان) 114، 164، 167، 179، 196، 198، 205، 217، 230، 256، 260، 261، 269، 309
- حسین طبری عاملی 43
- حسین ظهیری عاملی 99، 175، 176
- حسین قزوینی 404
- حسین قطیفی 425
- حسین کرمانی (ملا) 395، 398
- حسین ماحوزی 205، 303، 306
- حسین نصیرآبادی 306
- حلى (علامه) 25، 141، 193، 365، 393
- حمزه بن سلطان محمد قاینی 408، 410
- حنیف الله بن احمد قطیفی 424
- حیدر بن حسین بن علی موسوی یزدی 369
- حیدر بن علی بن نجم الدین عاملی سکیکی 96

- حیدر بن علی موسوی 227، 321، 322
- حیدر بن محمود حسینی لنگری 100
- حیدر بن نور الدین حسینی موسوی عاملی 54، 99
- حیدر حسینی طباطبائی- رفیع الدین نائینی
- حیدر علی بن حمد الله سندیلوی 370
- حیدر علی شیروانی 213
- حیدر علی کرمانشاهی 403
- حیدر علی بن عزیز الله مجلسی اصفهانی 52، 116، 358، 359
- حیدر میرزا صفوی 83
- حیدر یزدی 443
- خاقانی 240، 278
- خدیجه بنت خویلد 38، 55
- حضر (ع) 396
- خلف بن عبد علی بحرانی 302
- خلف (خلیفه) بن مطلب بن حیدر موسوی حوزی 41
- خلیفه سلطان- حسین بن محمد بن محمود اصفهانی
- خلیل الله طلاقانی 215، 216، 308
- خلیل بن غازی قزوینی 59، 105، 106، 107، 108
- خوانساری (آقا جمال) 113، 210، 211، 214، 231، 237، 252، 254، 255، 272
- خوانساری (آقا حسین) 59، 106، 107، 112، 114، 115، 113، 187، 210، 211، 212، 214، 216، 217، 221، 222، 331، 308، 267، 224، 223
- خوانساری (سید حسین) 321
- خوانساری (رضی الدین محمد) 214، 308
- دانشمند گیلانی 267
- داود (ع) 281
- داود بن ابی شافیر بحرانی 155
- داود بن حسن جزایری بحرانی 208

- داود بن محمد مهدی اصفهانی 354
- دربندی (ملا آقا) 401
- درویش محمد اصفهانی 60، 61
- دعلب بن علی خزاعی 184
- دلدار علی نقوی هندی 14، 14، 340، 370 تا 375، 447
- دیونپال 348
- ذو الفقار همدانی 222
- ربیع بن مرتضی بن نور الدین جزایری 281
- رجاء بن ابی ضحاک 184
- رحمعلی (سید) 376
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 468
- رضا اصفهانی (آقا) 224
- رضی (سید) 22
- رضی الدین قزوینی 108، 250
- رضی الدین علی ابو الحسن 9
- رضی الدین محمد بن حسن قزوینی 145
- رضی الدین محمد خوانساری 214، 308
- رضی بن حسین بن محی الدین عاملی مکی 99
- رضی بن نور الدین جزایری 262، 282، 283، 284
- رفیع الدین نائینی 90، 180، 359
- رفیع مشهدی 181، 210، 306
- رفیع گیلانی مشهدی 362
- رکن الدوله 133
- زارچی یزدی (علی اکبر) 445
- Zahed گیلانی (شیخ) 267، 307، 309، 313
- زکی بن عبد الله جزایری 354

زکی بن محمد بن نور الدین جزایری 280

زیب انسا بیگم 203

زینا (سید محمد) 325

زین الدین بن ابو الحسن بن علی حرّ عاملی 155

زین الدین بن اسماعیل جزایری 284

زین الدین بن محمد بن حسن بن شهید ثانی 5، 8، 43، 51، 54، 55، 71، 86، 117، 356

زین الدین بن محمد بن سلیمانی مقابی بحرانی 111

زین الدین جزایری 345

زین الدین علی عاملی 243

زین العابدین بن اسماعیل جزایری 191

زین العابدین بن حسن حر 98

زین العابدین بن حسین طباطبائی 390

زین العابدین بن رضی بن نور الدین جزایری 283

زین العابدین بن سلیمان عاملی 158

زین العابدین بن علامه مجلسی 136

زین العابدین علی بن حسین موسوی عاملی 98

زین العابدین بن مراد بن علی حسینی 101، 118

زین العابدین بن محمد بن احمد عاملی نباتی 45

زین العابدین بن محمد بن حسن شهید ثانی 175

زین العابدین حائری انصاری 200

زین العابدین طیب اصفهانی 412

سبحانعلی خان 449، 450

سراب- محمد سراب گیلانی

سراج حسین بن محمد قلی نیشابوری 448

سرفراز الدوله- حسن رضا خان هندی

سعادتعلی خان 349، 350، 409

سعدی شیرازی 278

سعید العلماء بارفروشی 401

سفیان ثوری 13

سلام الله خان 351

سلام الله شولستانی شیرازی 308

سلطان الحکماء- احمد بن نظام الدین

سلطان العلماء- حسین بن محمد بن محمود اصفهانی

سلطان العلماء- محمد بن دلدار علی

سلطان محمد قاینی 298

سلمان فارسی 395، 392، 427

سلیمان (ع) 397

سلیمان صفوی (شاه) 85، 114، 123، 163، 188، 217، 263

سلیمان بن حسین بن محمد عاملی 156، 446

سلیمان بن خلیل قزوینی 108، 270

سلیمان بن صالح بن احمد درازی بحرانی 111

سلیمان بن عبد الجبار مسقطی 427

سلیمان بن عبد الله بن علی بحرانی 164، 166، 167، 168، 169، 181، 204، 205، 206، 207، 233، 258، 259، 260، 264، 296، 294، 271، 265

نجوم السماء فی ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 469

سلیمان بن علی بن راشد شاخوری 207

سلیمان بن علی بن سلیمان بحرانی 57

سلیمان بن علی بن سلیمان شاخوری اصبعی 164، 165، 166

سلیمان بن محمد بن سلیمان مقابی بحرانی 111

سلیمان بن محمد صیداوی عاملی 156

سلیمان طباطبائی نائینی یزدی 443

سمیع صوفی (مولوی) 14

سمیع مکتبدار 404

سید العلماء- احمد بن نظام الدين

سید سلطان 146، 147

سید علی خان مدنی- علی خان مدنی

شاه ابوالولی 187

شاه عبد العزیز دہلوی 374، 448

شاہقی بیک بہبہانی 402

شاہقی بیک بیگدلی⁸⁵² 413

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛
ص 469

شاه محمد اجمل الله آبادی 350

شاه محمد بن محمد شیرازی اصطهباناتی 191، 192، 193، 200، 248، 308

شاه ولی الله 385

شجاع الدوله (ناظم بنگاله) 283، 447

شجاع الدین- محمود بن علی حسینی مازندرانی

شوری عاملی (محمد بن علی) 97

شرف الدین علی حسینی 26

شرف الدین علی دستغیب 200

شرف الدین علی گلستانه 60

شریف الدین محمد رویدشتی 66

شریف العلماء مازندرانی 399، 400، 401، 400، 437، 440

شریف بن حسین عرب 412

شریف بن محمد طاهر عاملی 176

شریف خان (حکیم) 376، 382

شعیا (ع) 313

⁸⁵² آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

- شفیعا (ملا) 54، 124، 321، 333، 366، 367، 368، 369، 391، 392، 399، 400، 402، 406، 446
- شفیع بروجردی (سید) 401
- شمس الدین خفری 89
- شمس الدین دهلوی 318
- شمس الدین محمد احسائی 156
- شمس الدین محمد شیرازی 107، 108
- شمس الدین محمد گیلانی 245
- شهاب الدین سهروردی (شیخ) 310
- شهباز خان کلہر 412
- شهید رابع- محمد مهدی بن هدایة الله اصفهانی 164
- صاحب تبریزی 313، 146، 171
- صادق بن اسماعیل جزایری 355
- صادق بن طالب بن نور الدین جزایری 282
- صالح بن احمد مازندرانی 61، 109، 362
- صالح بن حسن جزایری 40
- صالح بن حیدر علی مجلسی 358
- صالح بن داود بن حسن جزایری 208
- صالح بن زین الدین بن اسماعیل جزایری 284
- صالح بن سلیمان بن محمد عاملی صیداوی 157
- صالح بن عبد الكريم بحرانی 54، 84، 85، 86، 165، 166، 187، 200، 207
- صالح بن عطاء الله جزایری 190
- صالح قزوینی (حاج ملا) 392
- صحابتی تفرشی (میر) 22
- صخرجنی 397
- صدر (ملا)- محمد بن ابراهیم شیرازی

صدر الدين تونى 266

صدر الدين عاملی نجفی 446

نجوم السماء فى ترائم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 470

صدر الدين على حسنی حسینی- على خان مدنی (سید)

صدر الدين گیلانی رشتی 242

صدر الدين محمد دشنکی شیرازی 196

صدر الدين محمد قمی اصفهانی 308

صدقوق- ابن بابویه

صفدر بن صالح رضوی کشمیری 413، 414، 415، 416

صفر على لاھیجي 433، 434، 437

صفی صفوی (شاه) 50، 59، 88، 91، 137

صفی الدين بن فخر الدين طریح نجفی 110، 156، 239

صفی الدين اردبیلی 267، 307

صفی الدين حلی 313

صفی الدين محمد قمی 74

صلاح الدين بن على بن سليمان قدمی بحرانی 110، 144

ضیاء الدين کاشانی 123

ضیاء السلطنه (دختر فتحعلی شاه قاجار) 440

طلاب بن نور الدين جزایری 262، 281

طاهر وحید 105

طاهر بن مقصود على اصفهانی 320

طباطبا بن اسماعیل دبیاج 339، 362

طباطبائی (سید علی) 341، 351، 357، 361، 362، 363، 364، 365، 366، 367، 369، 370، 371، 402، 404، 407، 408، 409، 419، 432، 440، 442، 443، 445

طباطبائی (سید محمد) 437، 440، 441، 442

طباطبائی بروجردی (سید مهدی بحر العلوم) 212، 225، 227، 228، 230، 231، 251، 252، 253، 254، 260، 300، 319، 320، 321، 322، 326، 331، 332، 337، 338، 340، 341، 346، 360، 366، 368، 370، 373، 404، 406، 408، 391، 378

طباطبائی نائینی بزدی (سلیمان) 443

طبرسی (ابو علی) 240

طهماسب اول صفوی (شاه) 26، 29، 49، 82، 309

طهماسب ثانی صفوی (شاه) 230، 254، 286

طیب بن محمد بن نور الدّین جزایری 280، 343

طیفور بن سلطان محمد بسطامی 96

ظل السلطان بن فتحعلی شاه قاجار 390

ظهیر بن مراد تفرشی 223

عارف- شاه محمد بن محمد شیرازی

عالمگیر (شاه هند) 146، 203، 241

عایشه بنت ابو بکر 424

عباس میرزا نایب‌السلطنه 389

عباس اول صفوی (شاه عباس) 21، 28، 29، 30، 31، 50، 58، 59، 64، 164

عباس ثانی صفوی (شاه) 62، 89، 105، 122، 123، 113، 146، 163

عباس بن عبد المطلب 318

عباس بن علی بن ابی طالب (ع) 389

عباسعلی کزاری 402

عبد الاحد کزاری 402، 403

عبد الامام احسائی 265

عبد الباقی 74

عبد الباقی بن محمد حسین حسینی 228، 230

عبد الباقی بن محمد حسین خاتون‌آبادی 251، 296، 321، 358

عبد الباقی بن محمد صالح خاتون‌آبادی 306

عبد الباقی بن محمد صالح مازندرانی 109

عبد الجبار قطیفی 425

عبد الجلیل کرمانشاهی 401

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های پا زدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 471

عبد الحسين بن محمد باقر بهبهانی 331، 360، 361

عبد الحسين بن يوسف بحرانی 397

عبد الحسين گرگری 189

عبد الحق دهلوی 385

عبد الرءوف جد حفصی بحرانی 164

عبد الرءوف بن حسين حسينی 158

عبد الرب حضرتپوری 448

عبد الرحمن بن احمد جزایری 157

عبد الرحمن بن عبد الله جزایری 157

عبد الرحيم بن عبد الله بن نور الدين جزایری 279

عبد الرزاق بن بهاء الدين جزایری 347

عبد الرزاق بن على لاهيجی 88

عبد الرزاق مازندرانی 101، 118

عبد الرضا بن عبد الصمد ولی حسينی بحرانی 157

عبد السلام بن عبد الله بن نور الدين جزایری 279

عبد السلام بن محمد حز عاملی 47، 48، 175

عبد الصمد بن حسين عاملی حارثی 19، 20

عبد الصمد بن شریف عبد الباقی کشمیری 272

عبد الصمد بن عبد الجلیل کرمانشاهی 401

عبد الصمد بن عبد القادر حسينی بحرانی 158

عبد الصمد بن محمد بن على مقشاعی 84

عبد العالی بن على بن عبد العالی 61، 132

عبد العالی کرکی 48

عبد العزیز 382

عبد العزیز بن حسن بن على حانینی 158

عبد العظيم بن عباس استرآبادی 162، 170

عبد العظيم حسنى 391

عبد على بن جمعة العروسي 101

عبد على بن ناصر حويزى 101، 187

عبد العلي توبلى 395

عبد العلي حنفى 374

عبد العلي طباطبائى 65، 66، 67، 102، 236، 289

عبد الغفور بروجردى 244

عبد الغنى بن ابو طالب كشمیرى 246

عبد الغنى اصفهانى 308

عبد الفتاح سراب تنکابنى 253

عبد القادر بدايونى 11

عبد القادر طبرى 22

عبد الكريم بن جواد جزایری 345، 346

عبد الكريم بن عماد الدين موسوى قمى 319

عبد الكريم بن محسن جزایری 356

عبد الكريم اردکانی 308

عبد الكريم ایروانی 437، 438، 439

عبد الكريم راستگو 375

عبد اللطيف خان شوشتري 186، 187، 320، 325، 327، 347، 360، 362

عبد اللطيف بن طالب بن نور الدين جزایری 282

عبد اللطيف بن على عاملی 76

عبد اللطيف بن على بن ابى جامع عاملی 101

عبد الله اردبیلی 115، 116، 223، 224

عبد الله اعرج بن حسين اصغر 368

عبد الله افندی 193

- عبد الله تونى 369، 409
- عبد الله قطبشاه 146، 147، 170
- عبد الله كرمانى (ملا) 50
- عبد الله يزدى (ملا) 7، 24، 29، 289
- عبد الله بن ابو الحسن جزایرى 323
- عبد الله بن ابو تراب جزایرى 354
- عبد الله بن ابى سرح 384
- عبد الله بن بدیل بن ورقاء 313
- عبد الله بن جابر عاملی 61، 180
- عبد الله بن جنبد 184
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 472**
- عبد الله بن حسين بن احمد بربودى بحرانى 297
- عبد الله بن حسين بن على بحرانى 158، 168
- عبد الله بن حسين شاخورى 305
- عبد الله بن حسين شوشتري 20، 60، 61، 90، 104، 132، 132، 359
- عبد الله بن دندن 393
- عبد الله بن سيد علوى بحرانى 258، 269، 269، 271
- عبد الله بن شاه منصور قزوینى طوسى 94
- عبد الله بن شبر نجفى 387
- عبد الله بن صالح بن جمعه سماهيجى بحرانى 167، 204، 205، 208، 233، 256، 259، 260، 268، 269، 270، 271
- عبد الله بن صدر رضوى کشمیرى 415
- عبد الله بن عباس رماحى (رماحى) 94
- عبد الله بن عبد الجليل کرمانشاهى 401
- عبد الله بن عبد الواحد عاملی 94
- عبد الله بن عدیر 396
- عبد الله بن على بلادى 259، 260، 303

عبد الله بن مبارك قطيفي 393

عبد الله بن محمد بن حسين شويكى 229

عبد الله بن محمد باقر مجلسى 181

عبد الله محمد تقى مجلسى 136

عبد الله بن محمد جعفر بهبهانى 408

عبد الله بن محمد رضا حسيني 365، 405

عبد الله بن محمد تونى بشروى 95، 409

عبد الله بن محمد فقعنى عاملى 94

عبد الله بن نور الدين بن نعمة الله جزايри 262، 263، 273، 274، 275، 276، 277، 278، 325، 279

عبد المهدى بن عبد الله بن نور الدين جزايри 279

عبد النبي بن سعد جزايри 5، 258

عبد النبي بن محمد بن سليمان مقابى بحرانى 110

عبد النبي قزوينى 89، 221، 237، 249، 255، 260، 290، 292، 296، 331، 332، 333

عبد الواحد بن ابى الحيل (؟) عاملى 133

عبد الواحد بن محمد بورانى 239، 258

عبد الوهاب بن حسين استرآبادى 134

عبد الوهاب قزوينى 396، 433

عبد الوهاب لاهيجانى 425

عبد الهاشمى بن عبد الله بن نور الدين جزايри 279، 352

عز الدين على بن حسين عاملى 5

عزيز الله بن اسماعيل جزايри 355

عزيز الله بن حيدر على مجلسى 358، 359

عزيز الله بن محمد تقى مجلسى 63

عزيز حسينى جزايри 134

عسکرى بن هداية الله اصفهانى 354

عقدائى يزدى (اسماعيل) 443

علاء الدين حسين (سيد) 85

علاء الدين محمد گلستانه 181، 185، 186، 308

علم الهدى- محمد بن محسن کاشانی

على رشتى 396

على صانع (سيد) 7

على صراف 278

على كشمیری (سيد) 401

على خان گلپایگانی 222

على خان مدنی (سيد) 19، 22، 28، 42، 50، 59، 77، 80، 86، 93، 101، 105، 113، 130، 136، 138، 139، 155، 158، 159، 170، 194، 195، 196، 197، 198

على مذهب (ملا) 29

نجوم السماء فى ترالج العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 473

على مشهور حويزاوى 275

على معصوم- على خان مدنی

على منشار (شيخ) 29

على نهانوندی (مير سيد) 275

على بن ابو الحسن عاملی 7، 53، 86، 87

على بن ابی طالب (ع) 36، 398، 384، 302، 301، 297، 262، 232، 181، 123، 94، 88، 52، 50، 49، 36، 399، 444، 441، 434، 426، 420، 411

على بن احمد بن موسى عاملی نباتی 92

على بن احمد احسائی 392

على بن احمد حسينی حجازی 308

على بن جعفر نجفی 366

على بن جعفر بن زین الدین بحرانی قدمی 144، 263، 264

على بن حجة الله حسينی شولستانی 47، 52، 53، 180

على بن حسن بن شدقم حسينی مدنی 41

على بن حسن بن على حر عاملی 153

علی بن حسن بن یوسف بحرانی 207، 260

علی بن حسین زین العابدین (ع) 58، 176، 181، 263

علی بن حسین عاملی (عز الدین) 5

علی بن حسین بن ابی الحسن عاملی 8

علی بن خاتون عاملی 140

علی بن خلف بن مطلب موسوی حوزی 92، 93

علی بن داود بن حسن جزایری 208

علی بن دلدار علی نقوی لکهنوی 372، 373، 428، 429، 430

علی بن زین الدین بن محمد شہید ثانی 161

علی بن سلیمان بن حسن قدمی بحرانی 57، 84، 85، 110، 111، 112، 164، 165

علی بن سلیمان بن علی شاخوری 269

علی بن سودون عاملی 159

علی بن شاه محمود بافقی 159

علی بن صالح بن یوسف احسائی 394

علی بن عبد الصمد اصبعی 264

علی بن عبد العالی کرکی 5، 20، 26، 48، 49، 61، 68

علی بن عبد الکریم جزایری 346

علی بن عبد الله جد حاجی 294

علی بن عبد الله بن عبد الصمد اصبعی 84، 294

علی بن عبد الله بن فارس 396

علی بن عزیز الله جزایری 308

علی بن علوان حسینی عاملی 77

علی بن علی بن ابو الحسن حسینی عاملی 82، 85، 91، 92، 118، 322

علی بن علی بن حسین حسینی موسوی 53

علی بن فخر الدین هاشمی 118

علی بن قریش 424

علی بن لطف الله جد حفصی 265

علی بن محمد بن حسن بن شهید ثانی 117، 118، 180

علی بن محمد بن حسن بن زین الدین 37

علی بن محمد بن عیسی (نجیب الدین) 118

علی بن محمد بن مکی عاملی 76، 176

علی بن محمد بن نور الدین جزایری 280، 342

علی بن محمد برغانی قزوینی 432

علی بن محمد تمامی 200

علی بن محمد النقی الہادی (ع) 181، 263، 370

علی بن محمد حر عاملی مشغیری 47

علی بن محمود عاملی 46، 78، 148، 154، 175

علی بن معالی عاملی 44

علی بن موسی الرضا (ع) 30، 42، 175، 181،

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 474

184، 231، 234، 249، 261، 263، 339، 344، 354، 394، 405

علی بن موسی اندلسی 425

علی بن مولی خلف 188

علی بن موسی مطلب 277

علی بن نجم الدین محمد عاملی 44

علی بن نصر الله جزایری 40

علی اشرف مراغی 425

علی اصغر نیشابوری 425

علی اکبر اجیهی 444

علی اکبر زارچی یزدی 445

علی اکبر بن عبد الله بن نور الدین جزایری 279

علی رضا بن حبیب الله موسوی عاملی 68

علیرضا کرمانشاهی 404

علی شاه بن صدر رضوی کشمیری 414، 415

علیقلی خان ظفر جنگ داغستانی 318

علیقلی خان واله داغستانی شش‌انگشتی 12، 49، 113، 122، 164، 231

علی محمد باب شیرازی 392، 432

علی محمد مازندرانی 403

علینقی شیرازی 159

عماد الملک وزیر 318

عمار یاسر 427

عمدة الملک امیر خان 307

عمر بن خطاب 31، 36

عنایة الله اصفهانی 267

عنایت گیلانی 308

عیسی بن حسن بن شجاع نجفی 159

عیسی بن زرعه 311

عیشی اصفهانی (محمد رضا) 324

غازی الدّین حیدر 419، 374

غلامحسین دکنی الله‌آبادی 370

غنی نقی رضوی 416، 417، 418، 419

غیاث الدّین منصور شیرازی 19، 195، 196، 308

فاتح 210

فاضل عینی 139

فاضل هندی- بهاء الدّین اصفهانی

فاطمه بنت حسین بن علی (ع) 339، 362

فاطمه بنت رسول الله (س) 31، 181، 263، 305، 427

- فتح الله واعظ قزوینی 163، 164
- فتحعلی خان بن واخشنو خان 188
- فتحعلی شاه قاجار 353، 356، 365، 388، 394، 433، 440، 444
- فخر الدین احمد 373
- فخر الدین ایجی 160
- فخر الدین رازی 426، 373، 88
- فخر الدین سبل هندی 385
- فخر الدین سماکی استرآبادی 49، 82
- فخر الدین محمد ابو جعفر 9
- فخر الدین بن طریح نجفی 109، 110، 170، 239
- فرج الله بن محمد حویزی 160
- فرج الله شوشتاری 171
- فرج الله بن مهدی جزایری 324
- فرج الله بن نور الدین جزایری 262
- فرفوریوس 316
- فضل الله بن محب الله دستغیب 102
- فقیر - شمس الدین دهلوی
- فیثاغورث 277
- فیض کاشانی - محمد بن مرتضی فیض
- فیض الله بن عبد القاهر حسینی تفرشی 46، 52، 79
- قاسم بن محمد طباطبائی قهپائی 102
- نجوم السماء فى ترالجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 475
- قاسم بروجردی 243، 244
- قاسم کاظمینی 161
- قاسم بن خیر الله حسنی حسینی 200
- قاسمعلی بن محمد علی پادشاه 375

قرة العين 392

قزلباش خان 318

قطب الدين محمد لاهيجى 163

قطبشاه- عبد الله قطبشاه

قواس شاعر 279، 282، 343

قومان الدين سيفى حسينى قزوينى 214، 215، 221، 274

قومان الدين بن صادق بن عبد الله 58

كاتبى قزوينى 240

كاشف الغطا- جعفر بن خضر

كاظم بن حيدر على مجلسى 358

كاظم بن قاسم حسنى رشتى 391، 392، 393، 421، 422، 423، 424، 425، 426، 427، 428

كاظم بن محمد بن نور الدين جزابری 280، 352

كاظم رشتى- كاظم بن قاسم

كاظم سمنانى (ملا) 394

كاظم مازندرانى 425

كريم الدين شيرازى 26

كريم خان زند 276، 323

كشى (شيخ) 9

كلب على بن جواد كاظمى 161

كلينى- محمد بن يعقوب

كمال الدين حسين فسائي 240

كمال الدين محمد فسوى 63، 228، 308

كميل بن زياد نخعى 88، 394

كوجك بن محمد مهدى نراقى 368

لطفا 200

لطف الله بن عبد الكرييم ميسى 79

لطف الله شیرازی 249، 308

لطف الله مدنی (شیخ) 21

ماجد بن محمد بحرانی 83، 84، 123، 151

ماجد بن محمد حسینی دشتکی 151، 225

ماجد بن هاشم بحرانی 35، 36، 102

ماجد کاشی 285

مال الله بن محمد خطی قطیفی 399

مالک اشتر نخعی 183

مبارک شاه شیرازی 196

متتبی 313، 278، 216، 143

مجد الدّين بن جمال الدّين جزایری 190

مجد الدین ذرفولی 239، 262

مجد علی هندی 424

مجلسی (جیدر علی) 52، 60، 61، 87، 109، 115، 116، 135، 136، 179، 181، 184، 185، 202، 205، 211، 213، 225، 228، 229، 231، 233، 254، 286، 288، 296، 298، 306، 320، 328، 358، 359، 360

مجلسي (طاهر بن مقصود على) 320

مجلسى (عبد الله بن محمد تقى) 136

مجلسی (محمد باقر) 26، 43، 26، 178، 175، 168، 165، 152، 140، 123، 114، 104، 91، 90، 87، 66، 64، 62، 43، 238، 236، 235، 234، 233، 231، 230، 229، 228، 226، 224، 223، 207، 193، 187، 186، 185، 179، 410، 359، 328، 320، 308، 306، 298، 296، 289، 258، 255، 245، 239

مجلسی (محمد تقی) ۲۰، ۲۳، ۲۶، ۲۸، ۵۲، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۱۰۳، ۱۰۶، ۱۰۹، ۱۱۵، ۱۳۵، ۱۴۳، ۱۵۴، ۱۹۹، ۲۱۰، ۲۱۲، ۲۲۸، ۲۵۴، ۲۹۸، ۳۰۸، ۳۲۸، ۳۵۹

⁴⁷⁶ نجوم السماء في ترافق العلاماء (شرح حال علمای شیعیه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج ۱، ص: 476

362

مجلسي (محمد صادق بن محمد باقر) 181

مجلسي (محمد كاظم بن عزيز الله) 135

مجلسي (عزیز الله) 135، 136

محسن اعرجی نجفی 408، 391، 369، 446

محسن بن ابو الحسن جزایری 323، 356

محسن بن محمد بن حسین ساوی قرشی 64

محسن بن محمد مؤمن استرآبادی 151

محسن بن مهدی جزایری 324

محسن کاشانی- محمد بن مرتضی (فیض)

محسن کاظمی اعرجی بغدادی- محسن اعرجی

محسن کرمانشاهی 404

محقق بحرانی- سلیمان بن عبد الله بن علی

محمد ابراهیم بن محمد معصوم حسینی 272

محمد ابراهیم بواناتی 234

محمد ابراهیم تبریزی 424

محمد ابراهیم قزوینی 287

محمد ابراهیم کرباسی 405

محمد ابراهیم همدانی 292

محمد احسائی 424

محمد اردبیلی 236

محمد استرآبادی 38، 52، 102، 110، 180، 329

محمد اسماعیل بن محمد علی بهبهانی 360، 412، 413

محمد اسماعیل فسوی 200

محمد اشرف حسینی 235

محمد اصفهانی 235

محمد اکمل اصفهانی 210

محمد اکمل بهبهانی 252

محمد امین استرآبادی 25، 42، 43، 54، 55، 100، 101، 118، 195

محمد امین بن عبد الله بن نور الدین جزایری 279

- محمد امین بن محمد سعید اشرف مازندرانی 285
- محمد امین بن محمد علی کاظمینی 151
- محمد امین سکاکی شیرازی 248
- محمد امین شاعر 114
- محمد باقر استرآبادی 73
- محمد باقر بن اسماعیل خاتون آبادی 299
- محمد باقر بن حسن بن خلیفه سلطان حسینی 260
- محمد باقر بن خلیفه سلطان 250
- محمد باقر بن علاء الدین گلستانه 300
- محمد باقر بن غازی قزوینی 108
- محمد باقر بن محمد ابراهیم همدانی 292
- محمد باقر بن محمد باقر هزارجریبی 225، 251، 260
- محمد باقر بن محمد بھبھانی 327، 328، 329، 330، 331 و- بھبھانی (محمد باقر)
- محمد باقر بن محمد حسین سید محمد شاهی 189
- محمد باقر بن محمد حسینی رضوی 152
- محمد باقر بن محمد مؤمن خراسانی سبزواری 115، 227، 322
- محمد باقر بھبھانی- بھبھانی (محمد باقر)
- محمد باقر خراسانی 52، 165، 187، 215، 226، 238
- محمد باقر داماد (میر) 24، 48، 49، 50، 51، 50، 71، 72، 73، 88، 227
- محمد باقر رشتی 405، 292، 446
- محمد باقر سبزواری 113، 223، 224، 225، 227
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 477
- محمد باقر شیرازی 290
- محمد باقر طبیب بھبھانی 425
- محمد باقر مازندرانی 293
- محمد باقر هزارجریبی 228، 245، 252، 254، 300، 325

محمد باقر همدانی 292

محمد باقر یزدی 119، 427

محمد بکا 328

محمد بن ابراهیم شیرازی- ملا صдра 43، 48، 87، 88، 89، 122، 123

محمد بن ابو الحسن عاملی 92

محمد بن ابو الفتوح 398

محمد بن احمد بن اسماعیل جز ایری 258

محمد بن احمد بن محمد عاملی 40

محمد بن احمد بن ناصر حجری 295

محمد بن احمد نراقی 444

محمد بن اسحاق مطلبی 301

محمد بن اسماعیل بن یزیغ 339

محمد بن جابر نجفی 109

محمد بن حبیب الله 26

محمد بن حسن بن رجب بحرانی 57

محمد بن حسن بن رجب مقابی رویسی 37، 57، 83

محمد بن حسن بن زین الدین شهید ثانی 37، 38، 39، 44، 47، 52، 70، 78، 99، 103، 123

محمد بن حسن بن علی حز عاملی- حز عاملی 19، 22، 32، 34، 39، 40، 41، 44، 45، 47، 48، 54، 55، 56، 64، 68، 69، 70، 71، 76، 77، 75، 91، 93، 94، 95، 96، 97، 98، 82، 86، 101، 102، 103، 104، 120، 121، 122، 129، 130، 131، 134، 138، 142، 143، 145، 149، 150، 151، 152، 153، 154، 155، 156، 157، 158، 161، 164، 199، 233، 238، 260، 261، 331، 410، 427

محمد بن حسن شیروانی 63، 107، 115، 212، 213، 251

محمد بن حسن طوسی 208

محمد بن حسن عاملی 92

محمد بن حسن عسکری (عج) 13، 114، 170، 181، 263

محمد بن حسن عودی جزینی 5

محمد بن حسین بن حسن موسوی عاملی 69

- محمد بن حسین بن حسن میسی 134، 145
- محمد بن حسین بن خلف بن سلیمان 426
- محمد بن حسین حلّی 134
- محمد بن حسین عاملی عیناوشی 71
- محمد بن حماد جزایری 97
- محمد بن حیدر بن علی موسوی عاملی 141
- محمد بن حیدر نجم الدین عاملی 135
- محمد بن دلدار علی نقوی لکهنوی 372، 430
- محمد بن دوست محمد استرآبادی 180
- محمد بن رضی قمی 153
- محمد بن زین العابدین بن محمد عاملی نباطی 148
- محمد بن سعید بن قاسم طباطبائی 289
- محمد بن سعید دورقی 149
- محمد بن سلیمان مقابی بحرانی 46، 110، 111
- محمد بن سماقه عاملی 148
- محمد بن شرف الدین حسینی جزایری 77، 148
- محمد بن شرف الدین علی جزایری 91
- محمد بن صادق بن مهدی کشمیری 2
- محمد بن طهماسب صفوی 49
- نجوم السماء فی ترجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 478
- محمد بن طیب جزایری 343
- محمد بن عباد جزایری 198
- محمد بن عبد الحسیب عاملی علوی 227
- محمد بن عبد الحسین حسینی بحرانی 136
- محمد بن عبد الحسین دشتکی 137، 151
- محمد بن عبد العلی قطیفی 396

محمد بن عبد الفتاح سراب تتكابنى 227

محمد بن عبد الكريم جزائرى 346، 356، 357

محمد بن عبد الله (ص) 262

محمد بن عبد الله سبعى احسانى 138

محمد بن عبد النبى 396

محمد بن عبد على آل جبار قطيفى 422

محمد بن على الباقر (ع) 181، 263

محمد بن على النقى (ع) 181، 263

محمد بن على النجار 189

محمد بن على بن ابراهيم استرآبادى 25

محمد بن ابو الحسن جزائرى 323

محمد بن على بن ابو الحسن حسينى 118

محمد بن على بن ابو الحسن موسوى 44، 46، 76

محمد بن على بن احمد حرفوشى عاملى 56، 79، 117

محمد بن على بن احمد عاملى نباتى 162

محمد بن على بن حسين حسينى عاملى 2، 5، 6، 7، 24، 43، 46، 47، 53، 65، 97

محمد بن على بن حيدر بحرانى 238، 271، 305

محمد بن على بن حيدر موسوى عاملى 255، 256

محمد بن على بن خاتون عاملى 77، 148

محمد بن على بن عبد الجبار قطيفى 396

محمد على بن محمد امين سكاکى شيرازى 248

محمد بن على بن محمد حز عاملى 45، 86، 92، 99، 103، 138، 258

محمد بن على بن محمود عاملى شامى 139

محمد بن على بن محيى الدين موسوى عاملى 138

محمد بن على بن هبة الله عاملى طبرانى 91

محمد بن على بن يوسف اصبعى 294

محمد بن علی بن یوسف مقشاعی 37، 84

محمد بن علی شحوری عاملی 97

محمد بن علی طباطبائی 387، 429

محمد بن علی عاملی تینی 79

محمد بن فرج مشهدی 210

محمد بن فرج نجفی 140⁸⁵³

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛ ص 478

محمد بن فضل الله بن محب الله 139

محمد بن ماجد بن مسعود بحرانی 166، 167، 168، 169، 160، 206، 207، 233

محمد بن محسن کاشانی علم الهدی 246

محمد بن محمد بن حامد کنتوری- محمد قلی نیشابوری

محمد بن حسن حسینی عاملی عیناثی 39، 40

محمد بن محمد بن نعمان حارثی 13، 107

محمد بن محمد زمان کاشانی 286

محمد بن محمد صادق قزوینی 129

محمد بن محمد صالح لاهیجی 331، 386

محمد بن محمد صالح مازندرانی 109

محمد بن محمد عاملی عیناثی 65

محمد بن مرتضی فیض کاشانی (ملا محسن) 35، 36، 118، 120، 123، 122، 239، 180، 246، 265، 305، 308، 305، 325، 328، 329، 394

محمد بن معصوم بن ابو تراب طوسی 129

محمد بن معین جزایری 129

محمد بن نصار حوزی 75

محمد بن نعمة الله بن خاتون عاملی 23

آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.⁸⁵³.

محمد بن نور الدّين جزایری 262، 280

نجوم السّماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمائی شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 479

محمد بن یعقوب کلینی 170، 302

محمد بن یوسف بحرانی 130، 233

محمد بن یوسف بن علی ضمیری بلادی 232، 233

محمد بن یوسف بن علی نعیمی بلادی 181، 271

محمد بن یوسف مقابی 165، 264، 294

محمد بیدآبادی (آقا) 343

محمد پادشاه هندی 307

محمد تقی الماسی اصفهانی- مجلسی (محمد تقی)

محمد تقی برغانی قزوینی 432، 433، 434، 435، 436، 437، 438، 439، 441

محمد تقی بن ابو الحسن استرآبادی 71

محمد تقی بن حیدر علی مجلسی 358، 359

محمد تقی بن عبد الله مجلسی 136

محمد تقی بن عبد الوهاب استرآبادی 152

محمد تقی بن کاظم مجلسی 298

محمد تقی بن محمد رحیم اصفهانی 406

محمد تقی بن محمد رضوی شاهی 256، 257

محمد تقی تاجر عباسآبادی 135

محمد تقی دامغانی 290

محمد تقی دورقی نجفی 300، 339

محمد تقی طبسی 237

محمد تقی مشهدی پاچناری 255

محمد تقی مشهدی پوستچلاب 266

محمد تقی همدانی 300

محمد جبلی 425

محمد جعفر استرآبادی 440

محمد جعفر بن طالب بن نور الذین جزایری 282

محمد جعفر بن عبد الله کمره‌ای اصفهانی 331، 221

محمد جعفر بن علی خفاف 294

محمد جعفر بن محمد باقر مجلسی 181

محمد جعفر بن محمد علی بجهانی 408، 360، 407

محمد جعفر کشمیری 251

محمد جعفر نجفی 413، 410

محمد جواد بن مؤمن شمس 343

محمد حر عاملی- محمد بن حسن بن علی حر عاملی

محمد حسن بن معصوم قزوینی 366، 367

محمد حسن کاشانی 106، 249

محمد حسن نجفی 322، 320

محمد حسین بن خلف بحرانی 425

محمد حسین بن صالح 353

محمد حسین بن محمد رحیم اصفهانی 406

محمد حسین بن محمد رحیم کربلائی قزوینی 406

محمد حسین بن محمد شفیع جزایری 326

محمد حسین بن محمد صالح اصفهانی خاتونآبادی 181، 182، 230، 231، 230، 253، 254، 320

محمد حسین بن محمد صالح مازندرانی 109، 200

محمد حسین بن محسن جزایری 356

محمد حسین بن محمد علی استرآبادی نجفی 141

محمد حسین بن محمد مهدی شهرستانی 344

محمد حسین بن یحیی نوری 236

محمد حیدر عاملی 256، 255

محمد خلیل بن غازی قزوینی 250

- محمد خلیل زایر 372، 373
- محمد رشتی (آقا) 397، 422
- محمد رشید 422
- محمد رضا آقائی بن محمد باقر مجلسی 181
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 480
- محمد رضا بن حَرَّ عاملی 34
- محمد رضا بن محسن جزایری 356
- محمد رضا بن محمد علی پادشاه 375
- محمد رضا بن مهدی طباطبائی 409
- محمد رضا حسینی خاتون‌آبادی 152
- محمد رضا عیشی اصفهانی 324
- محمد رضی بن محمد نصیر مجلسی 136، 182
- محمد رفیع بن محمد شفیع مستوفی 345
- محمد رفیع بن فرج گیلانی مشهدی 224، 254، 255، 266، 308
- محمد رفیع واعظ قزوینی 163، 164، 167
- محمد رفیع یزدی 267
- محمد زکی قاضی 403
- محمد زمان بن محمد جعفر رضوی مشهدی 51، 52
- محمد زینا (سید) 325
- محمد سراب گیلانی 116، 224، 308
- محمد سعید اشرف 61
- محمد سعید بن محمد صالح مازندرانی 109، 202، 203
- محمد سعید جونپوری 301، 302
- محمد سعید گیلانی 245
- محمد سمیع صوفی 374
- محمد سمیع بن عبد الرزاق جزایری 347

- محمد شاه قاجار 445، 443، 434
- محمد شاه (پادشاه هند) 376، 309، 280
- محمد شریف رویشتی 359
- محمد شریف کرمانی 426
- محمد شریف مازندرانی 401، 400، 399
- محمد شفیع استرآبادی 387
- محمد شفیع بن طالب جزایری 328، 326، 325، 282
- محمد شفیع بن فرج گیلانی 225
- محمد شفیع بن محمد جزایری 358
- محمد شفیع بن نعمه الله جزایری 190
- محمد شفیع گیلانی مشهدی 254
- محمد شکی 424
- محمد صادق اردستانی 308
- محمد صادق بن محمد باقر مجلسی 181
- محمد صادق بن محمد بن عبد الفتاح سراب تنکابنی 321، 253، 227
- محمد صادق بن محمد جعفر ببهانی 408
- محمد صادق کرباسی اصفهانی 199
- محمد صالح برغانی قزوینی 443، 442، 441، 432
- محمد صالح بن حیدر علی مجلسی 359
- محمد صالح بن عبد الباقی مازندرانی 321
- محمد صالح بن عبد الواحد حسینی خاتون آبادی 358، 331، 299، 258، 239، 231، 230، 229، 181
- محمد صالح بن محمد اسماعیل ببهانی 412
- محمد صالح خفری 200
- محمد صالح کرمانشاهی 403
- محمد صالح مازندرانی 407، 254، 246، 63
- محمدصفی بن محمد مهدی نسبه 166

- محمد طاهر اصفهانی 31، 308
- محمد طاهر بن ابو الحسن قاینی 308
- محمد طاهر بن مقصود علی اصفهانی 252
- محمد طاهر قزوینی 395
- محمد طاهر قمی شیرازی 63، 64
- محمد طاهر مشهدی- وزیر خان 241
- محمد طاهر نصرآبادی 50، 59، 104، 113، 116، 163
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 481
- محمد طاهر وحید 164
- محمد عاملی تبریزی 148
- محمد عباس شوشتری جزایری 415، 416، 419، 429، 450
- محمد عثمانلو (سلطان) 188
- محمد علم الهدی 129
- محمد علی استرآبادی 63
- محمد علی اعسم 341، 410
- محمد علی بن ابو طالب گیلانی- حزین (شیخ محمد علی)
- محمد علی بن حسین بن نور الدین جزایری 280
- محمد علی بن حیدر علی مجلسی 358، 359
- محمد علی بن زین الدین جزایری 284
- محمد علی بن عبد الهادی جزایری 352
- محمد علی بن فتحعلی شاه قاجار 391، 393، 395
- محمد علی بن محمد باقر بهبهانی 331، 351، 359، 360، 362، 402، 403
- محمد علی بن محمد باقر هزارجریبی 410
- محمد علی بن محمد سعید اشرف مازندرانی 286
- محمد علی بن محمد شفیع جزایری 326
- محمد علی بن محمد نبی 395

محمد علی پادشاه کشمیری 371، 375

محمد علی خراسانی 422

محمد علی سکاکی شیرازی 308

محمد علی کربلاعی 140

محمد فاضل بن محمد مهدی مشهدی 233، 234

محمد فراهی 308

محمد قاسم بن محمد رضا هزارجریبی 228، 220

محمد قاسم بن محمد صادق استرآبادی 258

محمد قاسم بن محمد طباطبائی قهپائی 140، 359

محمد قاسم بن محمد عباس جیلانی 73، 74

محمد قاسم تکابنی 228

محمد قاسم فرشته 83

محمد قصیر مشهدی 404، 405

محمد قلی بن محمد حسین نیشابوری 446، 447، 448، 449، 450، 451

محمد قلی خان 373

محمد قلی قطبشاه 83

محمد کاشانی 320

محمد کاظم بن حیدر علی مجلسی 359

محمد کاظم بن عزیر الله مجلسی 135، 181

محمد کاظم بن محمد جعفر بہبهانی 408

محمد کاظم بن محمود بہبهانی 413

محمد کامل بن عنایت احمد خان کشمیری 375 تا 386

محمد کرمانشاهی 403

محمد گیلانی اصفهانی 226

محمد محسن بن محمد مؤمن استرآبادی 87

محمد محسن کاشانی 187

- محمد مسیح فسائی 216، 217
- محمد مسیح کاشانی 214
- محمد معز الدین 241
- محمد معصوم بن محمد مهدی موسوی عاملی 69
- محمد مقابی بحرانی 297
- محمد مقیم کشمیری 414
- محمد مؤمن بن دوست محمد استرآبادی 87، 165، 180، 201
- محمد مؤمن بن شاه قاسم سبزواری 162
- محمد مؤمن بن محمد قاسم جزایری 191، 200
- محمد مؤمن حسینی استرآبادی 54، 82
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 482
- محمد مهدی بن ابو القاسم موسوی شهرستانی 344
- محمد مهدی بن ابو ذر نراقی 342
- محمد مهدی بن حبیب الله موسوی عاملی 69
- محمد مهدی بن محمد اسماعیل بهبهانی 412
- محمد مهدی بن محمد باقر حسینی مشهدی 129
- محمد مهدی بن محمد تقی رضوی 257
- محمد مهدی بن محمد رضا مشهدی 90
- محمد مهدی بن محمد صالح فتوی عاملی 319
- محمد مهدی بن هدایة الله اصفهانی- شهید رابع 353، 370
- محمد مهدی حسینی موسوی خراسانی 346، 410
- محمد مهدی شهرستانی 361
- محمد مهدی فتوی نجفی 410
- محمد نصیر بن عبد الله مجلسی 136
- محمد نصیر گلپایگانی 245
- محمد هادی بن صالح مازندرانی 202

محمد هادی بن محمد اسماعیل بهبهانی 412

محمد هادی بن محمد بن غیاث الدین شیرازی 141

محمد هادی بن محمد صالح مازندرانی 109

محمد هادی بن محمد علی مازندرانی 359

محمد هادی بن محمود شیرازی 130

محمد هادی بن مرتضی کاشانی 129، 246

محمد هادی خراسانی 241

محمد هادی کمانگر 278، 279

محمود بن حسام الدین جز ایری 109

محمود بن عبد السلام بحرانی 112، 176

محمود بن عبد السلام معنی 260

محمود بن علی حسینی مازندرانی 26

محمود بن علی مشهدی 130

محمود بن غلامعلی طبسی 131

محمود بن فتح الله حسینی کاظمی 131

محمود بن فتحعلی شاه قاجار 395

محمود بن محمد علی بهبهانی 413، 360

محمود طباطبائی 339، 341

محمود عرب جز ایری 22

محبی الدین بن خاتون عاملی 131

محبی الدین بن طریح نجفی 131

محبی الدین بن عبد اللطیف عاملی 76

محبی الدین عربی 13، 14

مراد تفرشی 223

مراد کشمیری 247

مرتضی (سید) 22، 107

- مرتضی بن اسماعیل جزایری 355
- مرتضی بن محمد بن دلدار علی 431
- مرتضی بن محمد طباطبائی بروجردی 326
- مرتضی بن نور الدین جزایری 262، 275، 281
- مرتضی عاملی 243
- مرتضی علم الهدی 251
- مرتضی نجفی انصاری 368، 401
- مرشد قلی خان (صوبه‌دار اوریسه) 283
- مریم (ع) 427
- مساعد بن بدیع حوزی 132
- مسعود بن سعود 397
- مسیح الدین محمد شیرازی 226
- مسیحا فسوی 114، 248، 308
- مسیح کاشی 308
- مسیلمه کذاب 381
- مشکور (میرزا) 442
- مصطفی بن اسماعیل جزایری 355
- مصطفی بن حسین تفرشی 5، 25، 46، 132
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 483
- مصطفی بن عبد الواحد حوزی 247
- مصطفی شروانی 397
- معری (ابو العلاء) 216، 278
- معز 116
- معز الدین محمد بن نظام الدین احمد 61، 78، 104، 151، 152
- معصوم بن محمد بن نور الدین جزایری 280
- معین (قاضی لاہور) 12

معین الدین اشرف حسینی 75

مفلح کوئینی 46

مفید- محمد بن محمد بن نعمان حارثی

مفید شیرازی 308

مقداد 427

مقیم قزوینی 426

ملا صدرا- محمد بن ابراهیم شیرازی

ملک احمد خضری 85

ملک حسین بن علی تبریزی 74

ملک حمزه سیستانی 31

ممتاز الملک مؤمن علی خان 421

منتظم الدوله مهدی علی خان 415، 420

موسى (ع) 396، 398

موسى بن جعفر الكاظم (ع) 5، 181، 263، 353، 422

موسى بن جعفر نجفی 366

موسى بن حسن رشتی 428

مؤمن علی خان ممتاز الملک 421

مهدی استرآبادی 398، 399

مهدی بن دلدار علی نقوی 373، 374، 431، 432

مهدی بن طیب جزایری 343

مهدی بن عبد الله جزایری 323

مهدی بن علی طباطبائی 390، 433

مهدی بن محسن رضوی 26

مهدی بن محمد شفیع استرآبادی 419، 420، 421

مهدی بن هادی بن صالح مازندرانی 286

مهدی بن هدایة الله اصفهانی- شهید رابع 370، 353

- مهدی رشتی 422، 426
- مهدی شهرستانی 370، 408
- مهدی علی خان منتظم الدوله 415، 420
- مهدی فتنی 325، 339، 353
- مهدی قلی بن محمد حسین نیشابوری 448
- مهدی مازندرانی 387
- مهدی موسوی کربلائی 391
- مهدی موسوی مشهدی 408
- مهدی نراقی 124
- مهدی نسّابه شیرازی 247
- مهذب الدین احمد بن رضا 176، 199
- مهنا بن حسن مثنی بن حسن بن دلدار علی 431
- مهیار دیلمی 313
- میثم بحرانی 204
- میثم بن معلی بحرانی 204
- میر آصف قزوینی 296، 297
- میر جمله اردستانی 146
- میر صحبتی تفرشی 22
- میر عالم (میر ابو القاسم خان) 408
- میرک موسی بن محمد اکبر حسینی تونی 132
- میر لوحی سبزواری 31
- نادر شاه افشار 259، 260، 261، 262، 264، 274، 276، 274، 261، 307، 309، 353
- نادر میرزا افشار 353، 354
- ناصر الدین شاه قاجار 392، 443
- ناصر خطی بحرانی 265، 269
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 484

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛ ص 484

ناصر بن سليمان بحرانی 133

ناصر بن عبد الحسن منامي بحرانی 229

نجم الدين بن عبد الهادي جزايري 352

نجيب الدين على مكي عاملی 9

نراقی (محمد بن احمد) 444

نصر الله حائری 312

نصر الله کابلی 376، 382

نصیر الدین حیدر 420

نصیر الدین محمد بیضاوی 200

نصیر على بن محمد على پادشاه 375

نظام الدین احمد دشتکی شیرازی 146، 147، 194، 195

نظام الدین خوانساری 244

نظام الملک آصف جاه 283

نعمه الله بن احمد بن خاتون عاملی 20، 41، 46، 61

نعمه الله بن اسماعیل جزایری 355

نعمه الله بن حسين عاملی 133

نعمه الله بن عبد الهادي جزايри 352

نعمه الله بن معصوم 189

نعمه الله بن نور الدین جزایری 262

نعمه الله سبط نعمه الله جزایری 279، 280

نعمه الله جزایری (سید) 31، 32، 89، 123، 186 تا 190، 233، 239، 260، 273

---

854 آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

نوح (ع) 398

نوح بن هاشل 270

نور الدين- على بن على بن ابو الحسن حسينى

نور الدين بن صالح مازندرانى 362

نور الدين بن مرتضى بن نور الدين جزایری 281

نور الدين بن نعمة الله جزایری شوشتري 190، 260، 261، 262، 263

نور الدين بن نعمة الله كرماني 308

نور الدين على بن سيد فخر الدين هاشمى 9

نور الدين محمد بن ملا صالح مازندرانى 328

نور الدين موسوى عاملى 56

نور الله شوشتري (قاضى) 10 تا 18، 92، 93

نور الله مرعشى حسينى (جد قاضى نور الله) 10

نور الله بن طالب بن نور الدين جزایری 282

واصل بن عطاء مغربى 170

واعظ قروينى (محمد رفيع) 163

وزير خان (محمد طاهر مشهدى) 241

وليد بن يزيد بن عبد الملك 384

هادى قى بن محمد حسين نيشابورى 448

هادى بن صالح مازندرانى 286، 308

هادى بن مهدى بن دلدار على 431، 432

هاشم بن سليمان كتكانى توبلى 109، 162، 167، 168، 169، 170، 207، 260

هاشم بن عبد مناف 51

هاشم بن هداية الله اصفهانى 354

هاشم نجفى 308

هاشم همدانى 242، 308

هبنقه 381

هداية الله بن محمد مهدي اصفهاني 333، ص: 354	
هشام بن حكم 313	
هولاگو خان مغول 447	
ياد على 373	
يجيبي بن جعفر بن عبد الصمد عاملی 149	
يجيبي بن حسين احسانی 265	
يزيد بن معاویه 384	
يعقوب بن اسحاق کندی 316	
يعقوب بن زین الدین جز ایری 284	
يوسف (ع) 398	
يوسف بحرانی (شيخ) 9، 20، 22، 26، 32، 37، 39، 42، 43، 51، 53، 55، 57، 84، 86، 90،	
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 485	
، 239، 238، 229، 209، 208، 207، 205، 204، 179، 170، 168، 167، 165، 164، 123، 118، 111، 109، 329، 325، 321، 306، 305، 304، 303، 295، 271، 269، 266، 263، 259، 258، 256، 254، 369، 364، 358، 344، 339	
يوسف تبریزی 341	
يوسف بن احمد بن نعمة الله عاملی 149	
يوسف بن حسن بحرانی 149	
يوسف بن محمد بحرانی حويزی 149	
يوسفعلی شامي 132	
يوسفعلی حسينی اخباری 18	
يوشع بن نون 313	
يونس جز ایری 61	
يونس نجفی 308	
يونس موسوی مسقطی 150	
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 487	

- بروجرد 244، 326، 337 446
- برهانیور 195، 196
- بصره 157، 186، 188، 276، 283، 318، 326، 355، 357 425
- بعلبك 28، 162
- بغداد 175، 186، 188، 267، 276، 325، 424 426
- بقעה امامزاده زین العابدین 30
- بلاد (از قرای بحرین) 166، 168، 204، 208
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 488
- بنارس 307، 347، 309
- بندرعباس 307
- بنگاله 203، 280، 324 346
- بوشهر 326
- بهبهان 269، 271، 327، 328، 359 361
- بهگر 307
- بیت المقدس 29، 398
- بیدآباد 343
- بیهق 115
- پنجمه‌شیریف (قبرستانی در دهلی) 386
- پیشاور 280، 447
- تبریز 293، 392 424
- تته 307
- تفرش 47، 284
- تفلیس 296، 389
- تکابن 224
- توبلی 168

- تون 445، 142، 266
- چاپل 364، 333، 334
- جایدر 190
- حایس 370
- جمع 9، 28، 104، 175
- جمل عامل 26، 28، 425، 426، 319، 255، 238، 176، 175، 31، 28
- جد حفص 35
- جزایر 186، 187، 257
- جزیره 208
- جزیره خضرا 397
- جزیره صالح 208
- جهرم 209
- چاپل- چاپل
- حجاز 35، 196، 351، 339، 308، 276، 267
- حضرتپور 448
- حلب 442
- حله 276، 142
- حویزه 277، 188، 93، 92، 239
- حیاکه (مقبره) 233، 266
- حیدرآباد 42، 78، 196، 195، 199، 199، 196، 195، 170، 159، 148، 147، 146، 142، 140، 137، 98، 97، 95، 86، 401، 344، 323، 284، 283، 210
- خاتون آباد (از قرای اصفهان) 231
- خاکفرج 170
- خدا آباد 307
- خراسان 50، 65، 317، 308، 283، 280، 274، 266، 261، 254، 243، 154، 149، 145، 121، 115، 103، 447، 445، 424، 405، 353، 344
- خرم آباد فیلی- لرستان 244، 308

- خطه (از قرای بحرین) 130، 165
- خواجو (از محلات اصفهان) 291
- خوزستان 92، 189، 300
- داراب 445
- دجله 186، 257
- دراز (از قرای بحرین) 111، 264
- درگاه بنی صالح 208
- دریای شور 307
- دریای عمان 357
- دزفول 239، 240
- دشت مغان 275
- دکن 83، 170، 195، 209، 283، 318
- دمشق 38
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 489
- دورق 300
- دونج (از قرای ماحوز) 166، 204، 295
- دهلی 307، 376، 385، 386
- رشت 242، 243، 333، 412
- روس 389 و - اروس
- روم 135، 159، 242، 274، 276، 344
- رویس (قریه) 83
- زارج 445
- زنجان 392
- زیدپور (از قصبات لکهنو) 416
- سیزووار 115، 116، 405
- سرمن رای 175

سماهیج (از جزایر بحرین) 269

سندها 307

سورت (بندر) 318، 283

سیوستان 307

شام 5، 29، 53، 139، 150، 267، 428

شاهجهانآباد 241، 280، 283، 307، 318، 344، 347، 383

شاھزاده حسین (در قزوین) 436

شفت 333

شوشتار 10، 188، 190، 239، 261، 273، 274، 277، 280، 283، 308، 324، 325، 326، 346، 352

شهرستان 59، 344

شیراز 35، 36، 37، 84، 85، 86، 89، 90، 101، 123، 151، 156، 159، 166، 187، 192، 195، 196، 209

صباخیه (از قرای جزایر) 186

صنعا 155

طلقان 288

طبرستان 58، 308

طبع 131

طوس 70، 139

طهران 388، 391، 432، 433، 440، 444، 445

عباسآباد اصفهان 215

عبدالله عاليات 175، 196، 283، 325، 355، 357، 370، 407، 415، 432، 433

عراق 7، 8، 35، 428، 429، 343، 346، 362، 370، 399، 428، 50، 54، 55، 117، 157، 166، 175، 196، 252، 267، 280، 284، 303، 325، 328، 339

عراق عجم 283، 308، 437

عراق عرب 29، 283، 300، 308، 325، 437

عربستان 90، 188

عظیمآباد پتنه 203، 307

عقدا 443

عليشکر 337، 409

عمان 35، 308

غريفه (قربه) 166

فارس 24، 130، 217، 274، 284، 307، 308، 343

فتون (از مواضع جبل عامل) 319

فرات 186

فرخآباد هند 415

فرنگ 277، 348، 355

فسا 217، 303، 305

فيضآباد 371، 375، 409، 411

فيلي- لرستان 190

قابين 142، 266، 292

قتلگاه (در مشهد) 257

قدم (قربه) 57

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 490

قزوین 105، 108، 145، 164، 215، 230، 274، 287، 288، 296، 428، 432، 433، 435، 436، 437، 441

قطسطنطنيه 143، 317، 325

قطيف 232، 233، 266، 296، 302، 303

قم 59، 88، 202، 283، 308، 333، 364، 407، 410، 411، 432

قندهار 179، 203، 230، 283، 286

قهستان 142، 266

کابل 203، 283، 414

کازرون 264

کاشان 123، 129، 214، 367، 368، 444

کاظمین 157، 355، 360، 362، 368، 387، 405

کنکان 168

کربلا 21، 22، 38، 112، 134، 145، 175، 184، 250، 302، 303، 305، 306، 325، 326، 327، 328، 331، 339، 353، 357، 359، 360، 370، 371، 388، 390، 391، 392، 400، 401، 405، 406، 407، 415، 428، 429، 440، 441، 443، 444، 445

کرک نوح (قریب) 8، 68، 117

کرمان 131، 307، 445

کرمانشاه 337، 360، 392، 401، 402، 403، 404، 407، 409، 411، 413، 419، 420

کرین (بندر) 357

کراز 402، 403

کشمیر 41، 97، 347، 375، 413، 414، 415

کلکته 349، 350، 409

کمره 211

کنتور 447

گازران- کازرون 264

گلپایگان 222، 223

گنگ (بندر) 269

گواليار 241

گیلان 99، 193، 202، 243، 254، 317، 343، 364

لار 307

لاهنج 88

لاہور 12، 307، 347

لاهیجان 193، 194، 224، 267، 437

لحسا 312

لرستان فیلی 190، 244 و- فیلی و- خرمآباد فیلی

لکھنؤ 349، 364، 371، 372، 374، 375، 409، 411، 414، 415، 416، 419، 420، 421، 428، 430، 448

ماحوز (از قرای بحرین) 166، 167، 204، 295

مازندران 25، 58، 59، 320، 392

- ماهور (از توابع برار) 196
- مخا (بندر) 140
- مدرسہ جدہ (در اصفهان) 113
- مدرسہ منصوریہ (در شیراز) 195، 196
- مدنیه 20، 43، 90، 147، 195، 196، 305، 399
- مرشدآباد بنگاله 350، 324
- مزار بابا رکن الدین 268
- مزار سید اسماعیل بن زید بن حسن 21، 22
- مسجد شاه اصفهان 434
- مسجد القدم 112
- مسجد کوفه 305
- مشغره 176، 175
- مشهد 19، 28، 30، 42، 47، 65، 90، 95، 98، 100، 121، 131، 133، 134
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 491
- مکه 25، 38، 43، 53، 55، 90، 96، 98، 99، 105، 107، 111، 116، 117، 135، 140
- ملتان 307
- منی 122
- مونگیر 203
- میرشهه 448
- ناشین 90
- نباطیه (از قرای جبل عامل) 86، 99، 238

نجد 7، 20، 21، 46، 47، 238، 196، 184، 180، 175، 146، 120، 94، 50، 422، 411، 409، 406، 398، 391، 370، 368، 352، 340، 339، 328، 320، 311، 308، 300، 293، 280
425

نصیرآباد 371

نعمیم (قریه) 168

نهاوند 244

نبایه (از مواضع فیض آباد) 375

نیشابور 115، 131

واسط 92

هرات 149، 145

هزارجریب 320

همدان 308، 301، 292، 242

هند، هندوستان 11، 199، 195، 190، 188، 182، 150، 147، 134، 129، 103، 86، 83، 232، 231، 203، 199، 190، 188، 182، 150، 147، 134، 129، 103، 408، 374، 370، 360، 349، 348، 344، 324، 318، 309، 307، 289، 283، 280، 277، 250، 249، 241
447، 444، 428، 427، 420، 419

بزد 24، 445، 444، 443، 392، 391، 276

یمن 351، 308، 217

یونان 378، 276

نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 493

فهرست نوشت‌های

آئینه حقنما 326، 340، 370، 371، 372، 375

آئینه شاهی 127

آب زلال (رساله مثنوى) 128

آداب تیراندازی (رساله) 183

آداب دعوة الاسماء و الاذكار 313

آداب العزلة الخلوة 315

آداب المتعلمين 200

آداب المعاشرة 315

- آداب نماز (رساله) 183
آيات الاحكام 257، 272، 289، 450
ابطال النناصح 313
ابطال الجبر و التقويض 314
ابواب الجنان 126، 163، 164
اتحاف 90، 131، 253، 257
انقان سيوطي 385
اثبات تشيع سيد محمد نوربخش (رساله) 17
اثبات الواجب 19
اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات 177
اثنى عشرية 9، 33، 177
اثنى عشرية فى رد الصوفية (رساله) 32
اثنى عشرية فى المواعظ العددية 40
اجابة المضطربين 446
اجرت گرفتن بر عبادات (رساله) 127
اجوبه فاخره 450
اجوبه مكتوبات منتخبه 127
الاحتجاج 169
الاحجار الشداد و السيفون الحداد 127
احسن الاقوال (رساله) 420
احفاق الحق 10، 13، 15
احکام حج (رساله در) 61
احکام رضاع (رساله در) 61
احکام الشک و السهو 314
احکام شک و سهو و نسيان در نماز (رساله) 127
احکام ظروف ذهب و فضه (رساله در) 374

- احكام عدالت علوية، 448، 450
- احمدیه (رسالہ) 275، 278
- احیاء السنہ 374
- اخبار ابی تمام الطائی 313
- اخبار ابو الطیب المتنبی 313
- اخبار جدی 313
- اخبار شیخ صفی الدین حلی 313
- اخبار صاحب بن عباد 313
- اخبار محقق طوسی 313
- اختیار الکشی 208
- اختیار المذهب 322
- اختیارات 183
- اختیارات کبیرہ 184
- اختیارات علی الذخیرة 341
- اخلاق سلطانی 262
- ادب المفرد 385
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 494
- ادب النفس 40
- الادعية و الادوية 315
- اذکار الصلاة 127
- اذکار مهمہ (رسالہ در) 127
- اربعین (محمد طاہر قمی) 64
- اربعین (مجلسی) 60
- الاربعین 109، 126
- ارتیاد ذهن النبیه 270
- ارشاد الساری 385

ارضین (رساله) 374

ازهار الرياض 205

اساس الاحکام 367

اساس الاصول 371، 373

استبصار 37، 57، 235، 246، 252، 284، 294، 392، 410

استحکام در مسائل صیام (رساله) 420

استیعاب (ابن عبد البر) 385

اسرار الآیات 88

اسرار الصلاة (رساله) 373

الاسعاف 95

الاسفار 88

الاسنی 315

اشرف العقائد (رساله) 130

الاصفی 125

اصلاح العمل 388

اصول الاخلاق (رساله) 314

الاصول الاصيلة 126

اصول خمسه 202

اصول دین (رساله) 420

اصول العقائد 126

اصول کافی 63، 70، 118، 233، 270، 287، 308، 344، 392

اصول المعارف 125

اصول المنطق 314

اعانة الباری (رساله) 420

اعتقادیه 182

- اعلام القاصدين 305
اعلام الهدى 206
الاغاثة في الامامة 313
افادات حسينية 421
افق المبين 51
اقامة الدليل 205
اقبال (على بن طاووس) 301
اقسام المصدقين 317
اكسير العبادات 342، 341
اكمال الدين 388، 85
الفتنامه (رساله) 128
الفيه (ابن مالك) 346
الهيات (شفا) 217
امان لا يمان من اخطار الاذهان 250
امتحان الافكار 78
أمل الامل 5، 6، 8، 9، 19، 34، 40، 41، 42، ... 43، 175، 176 و اكثر صفحات.
اناسى العيون 414
انجيل 313، 276
انس التوحيد (رساله) 16
الانساب 311
انصاف (رساله) 127، 124، 123
انمودج (زمخسرى) 200
انمودج العلوم 213
انوار البلاغة 202
انوار بهيه 54
الانوار الجبرية و الاقمار البدريه 305

- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 495
- انوار الحكمه 126
- انوار الربيع 198، 195
- انوار النعمانيه 189
- انيس الفؤاد 310
- انيس المسافر 9
- اوزان و مقادير شرعية (رساله) 182
- اوقات نوافل شبانه روزی (رساله) 183
- اهم ما يعمل 126
- ايضاح الاشتباه 246
- ايضاح الحجة 322
- ايضاح المقال 384
- الايقاظ من الهجهة (رساله) 177
- ايقان در بيان اركان ايمان 421
- الايماضات و التشيريفات 51
- بحار الانوار 26، 43، 63، 64، 136، 140، 136، 182، 181، 179، 152، 226، 230، 234، 237، 306، 358، 359، 420
- بحث تحذير (رساله) 17
- بحر الحساب 33
- بحر الغدير (رساله) 16
- بحر المعارف 201
- بدا (رساله) 385
- بداية الهدایة 178، 288
- بدر الدجى 376
- بديعيه 197
- البرهان فى تفسير القرآن 169
- برهان السعادة 449

برهان الشيعة 41

بشاره الشيعة الامامية 126

بشاره النبوة 313

البلغة 205

بلغة الصافية 270

بهبهانيه (رساله) 269

بهجة الاقران 312

بهجة الاولياء 298

بهجة الدارين 64

البهجة المرضية 169

بياض فخرى 110

بيان الآداب 200

بيان مسئلته بدا (رساله در) 43

التأليف بين الناس 316

تاج اللغات 416

تاريخ ابن خلكان 385

تاريخ بداؤنى- منتخب التواريخ 385

تاريخ بغلی 411

تاريخ الخلفا (سيوطى) 385

تاريخ خميس 385

تاريخ طبرى 385

تاريخ العلماء 383

تاريخ فرشته 83

تاريخ نيك و بد ايم 411

تاريخ ولادت و وفات سادات 411

تاريخ يافعى 385

- تبصرة المتعلمين 393
- تبصرة الولى 170
- التنمية فى معرفة الإمامة 154
- تتميم شرح شيخ على بر قواعد 20
- تجدد الامثال (رساله) 317
- تجريد النفس 313
- تجويد القرآن 312
- التحرير الطاوسى 9
- تحرير وسائل الشيعة 177
- تحریم العصیر الزبیبی (رساله فی) 341
- تحریم غنا (رساله در) 285
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 496
- تحصیل (الرجال) 385
- تحف العقول 17
- تحفة الابرار فى مناقب الإمامة الاطهار 201
- تحفه اثنی عشریه 374، 382، 383، 448، 450
- تحفة الاحباء 201
- تحفة الاخوان 200، 411
- تحفة الاخبار 64
- تحفه حاتمیه 34
- تحفة الدهر (رساله) 39
- تحفة الرجال 270
- تحفة الزائر 183
- تحفة السنیه 274
- تحفة الطالب فى مناقب على بن ابی طالب (ع) 97
- تحفة العالم 186، 190، 240، 260، 273، 279، 281، 282، 284، 286، 320، 323، 325، 327، 328، 340، 342، 343، 344، 345، 346، 347، 351، 352، 354، 356، 360، 362

تحفة الغريب	200
تحفة المحبين	411
تحفه مسروقه	376
تحفة النوريه	277
تحقيق الازل و الابد و السرمد	312
تحقيق الرؤيا	315
تحقيق ضوابط استخراج طلسم سلطانى (رساله در)	278
تحقيق قبله حويزه و شوشتر (رساله در)	277
تحقيق مذهب شيخ الرئيس	385
التخلية و التخلية	315
تدارك المدارك	304
التنذره (ابن رشيد)	311
تذكرة الانمة	184
تذكرة حزين- تذكرة المعاصرین	
تذكرة الشیوخ و الشبان	430
تذكرة العلماء	110، 170، 176، 180، 199، 201، 209، 223، 269، 286، 304، 353، 366، 375، 390، 416
	447
تذكرة العنوان	160
تذكرة الفقهاء	103
تذكرة المعاصرین	192، 196، 202، 214، 215، 223، 224، 226، 229، 239، 240، 241، 242، 243
	316، 252، 248، 247، 245، 244
تذکرہ نصرآبادی	31، 59، 90، 104، 113، 116، 163
ترتيب التهذيب	169
ترتيب فهرست طوسی	294
ترجمہ اربعین	78
ترجمہ توحید حضرت امام رضا (ع)	184
ترجمہ توحید مفضل	184

ترجمه دعای جوشن صغیر 184، 314

ترجمه دعای سمات 184

ترجمه دعای صباح 314

ترجمه دعای علوی مصری 314

ترجمه دعای کمبل⁸⁵⁵ 184

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 496

ترجمه دعای مباھله 184

ترجمه دعای مشلول 314

ترجمه رساله افیون 315

ترجمه روایت رجاء بن ابی ضحاک 184

ترجمه روایت عبد الله بن جنبد 184

ترجمة الزكاة 127

ترجمه زیارت جامعه 184

ترجمة الشريعة 127

ترجمه صفيحه 315

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 497

ترجمة الصلاة 126، 185

ترجمة الصيام 127

ترجمة الطهارة 126

ترجمة العقائد 127

ترجمه قصص الانبياء 262

ترجمه قصیده دعلب خزاعی 184

ترجمه معالم الاصول 202

⁸⁵⁵ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

ترجمه منطق التجريد 315

ترجمه نوادر 315

تسهيل المحجة 126

تشريح الافلاك 33

تشريح العالم 126

تشييد المطاعن 449

تضعيف الشطرنج 315

تطهير الاخلاق 125

تطهير المؤمنين 450

تعبير طيف الخيال 201

تعليقات بر شرح قاضى ايجى 18

تعليقات بر شرح لمعه 260

تعليقات نخبة الصغرى 127

تفسير آيه رؤيا (رساله) 18

تفسير آية الكرسى 422

تفسير اسماء الله الحسنی (رساله در) 85

تفسير بيضاوي 187، 246، 255

تفسير سورة التوحيد 312

تفسير سورة الحشر 314

تفسير سوره هل اتنى 312

تفسير صافى 344

تفسير عروة الوثقى 89

تفسير مهمل فيضى 12

تفصيل وسائل الشيعة 176، 177

تفضيل الانمة الاثنى عشر 169

تقریب (ابن حجر) 384

- تقريب الافهام 447، 450
- تقسيم الاسماء 316
- تقليل المكائد 449
- تقويم الایمان 51
- تفيه (رساله) 202
- تكلمه امل الامل 73، 89، 119، 221، 237، 249، 250، 251، 255، 256، 257، 260، 266، 271، 327، 329، 330، 331
- تكلمه حیات القلوب 136
- تلخيص (فتزارانی) 232
- تلخيص مفتاح 92
- تلخيص المقال 25
- التلویحات 311
- تمحیص 232
- تمیمة الفواد 201
- تمیز المتشابه 109
- تنبيهات الاریب فی رجال التهذیب 169
- تنبیه اهل الكمال و الانصاف 384
- تنبیه الغافلین 411
- تنفیس الهموم (رساله مثنوى) 128
- تنقیح الفوائد الحائرية 366
- تنقیح المقاصد الاصولیه 366
- تویر المواهب 126
- التوجیه 310
- تورات 276، 313
- توشیح المقاصد 33
- تهذیب الاحکام 7، 39، 57، 102، 135، 144، 169، 202، 233، 234، 235، 285، 303

نجوم السماء في تراث علماء (شرح حال علماء شيعة قرن های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 498

330

تهذيب الاخبار 182

تهذيب الحديث 267

تهذيب المنطق 289

تهذيب النحو 33

النیمية 169

ثارة الاحزان 374

ثمر الفؤاد و سمر البعد 201

ثمرة الحياة و ذخيرة الممات 201

ثمرة الفؤاد (رساله) 420

جام جم 314

جامع الاخبار 76

جامع الاصول 385

جامع الجوامع (تفسير) 255

جامع رضوى 246

جامع الرواة 102، 236، 289

جامع الشتات 364

جامع صغير (مناوى) 384

جامع عباسي 30، 33، 64، 78

جامع المسائل النحوية 200

جليله اولی (رساله) 274، 277

جليله ثانية (رساله) 275، 278

جذوات 50

جر الاتصال و ما يناسب له 315

جلاء الافهام 311

جلاء العيون	183
حلاء القلوب	125
جلالیه (رساله)	17
جلس الحاضر و ائیس المسافر	304
جمال الصالحين	202، 308
الجمع بين الحکمة و الشريعة	315
جمع بين الصحیحین	385
جنائز (رساله)	183
جنت عدن	201
جنت الفردوس	201
جوابات المسائل الخشیتیة	305
جوابات المسائل الكازرونیة	305
جواب المسائل المدنیات الاولی	9
جواب مسائل شیخ صالح جزایری	33
جواب مسائل فیض آباد	411
جواب مسائل مرشدآباد	411
جومع الأداب	310
جومع الكلام	77
جومع الكلم	312
جواهر	387
جواهر البحرين	269
جواهر السنیة	176
جواهر الكلام	434
الجواهر النظمیه	41
جهاز الاموات (رساله)	127
چهل حدیث	205

- حاشیه اثبات واجب جدید 16
- حاشیه اربعین حديث 277
- حاشیه ارشاد 6
- حاشیه بر اجویه فاخره 17
- حاشیه بر اختیار الرجال 51
- حاشیه بر الفیه 6، 65
- حاشیه بر الهیات شفا 89
- حاشیه بر الهیات شرح تجرید 16
- حاشیه بر بحث اعراض 17
- حاشیه بر بحث عذاب قبر 16
- حاشیه بر تحریر اقلیدس 17
- حاشیه بر تفسیر بیضاوی 16، 34، 101، 202
- حاشیه بر تهذیب المنطق 24، 25
- نجوم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه فرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 499
- حاشیه بر حاشیه تهذیب 17
- حاشیه بر حاشیه خطائی 17، 24
- حاشیه بر حاشیه شرح تجرید 16
- حاشیه بر حاشیه عدة الاصول 108
- حاشیه بر حاشیه قدیمه 16
- حاشیه بر خفری 213
- حاشیه بر خلاصة الاقوال 51
- حاشیه بر رساله اثبات واجب 65
- حاشیه بر رساله تحقيق کلام 18
- حاشیه بر شرح اشارات 65
- حاشیه بر شرح جامی 16
- حاشیه بر شرح خطبه موافق 18

حاشیه بر شرح چุมینی 16

حاشیه بر شرح شمسیه 16، 24

حاشیه بر شرح لمعه 39، 89، 109، 117، 118، 221، 250

حاشیه بر شرح مختصر 17، 33

حاشیه بر شرح مطول 420

حاشیه بر شرح هدایه 16

حاشیه بر شفا 65

حاشیه بر فوائد صمدیه 409

حاشیه بر قواعد علامه حلی 16

حاشیه بر کتاب خفری 210

حاشیه بر مبحث جواهر 18

حاشیه بر مختصر نافع 57

حاشیه بر مختلف فقه 16

حاشیه بر مختلف الشیعة 39، 47

حاشیه بر مدارک 39

حاشیه بر مطول 39، 17، 34

حاشیه بر من لا يحضره الفقيه 247

حاشیه تفسیر کشاف 65

حاشیه تهذیب الاحکام 6، 16

حاشیه حکمة العین 213

حاشیه خلاصه در رساله انمودج 17

حاشیه خلاصة الأقوال 34

حاشیه در رد حاشیه چلبی 16

حاشیه ذخیره 330

حاشیه شبهة الاستلزم 213

حاشیه شرح تهذیب الاصول 16

- حاشیه شرح عمید الدين بر تهذیب 408
- حاشیه شرح لمعه 210
- حاشیه شرح مختصر 213
- حاشیه صمدیه 411
- حاشیه قاموس 195
- حاشیه قواعد 34
- حاشیه كتاب مبتدى 18
- حاشیه مدارك 329
- حاشیه مدون بر شرح جامى 190
- حاشیه مطالع 213
- حاشیه معالم الاصول 408
- حاشیه من لا يحضره الفقيه 33
- حاوى الاقوال 5
- حبل المتنين فى احكام الدين 33
- حبيب السير 385
- حيثت الفلاجة 250
- حجۃ الاسلام 64
- حجۃ البالغة 41، 426
- حجت دامغه (رساله) 427
- حجیہ (رساله) 155
- حدائق الاحباب 130
- حدائق البلاغة 318
- حدائق الحقائق 185
- حدائق الصالحين 33
- حدائق المعارف 250
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 500

حدائق الناصرة 40، 42، 266، 302، 303، 304، 305، 321، 364

حدائق نديه 198

حدود (رساله) 183

حديقه سلطانيه 421

حديقة المتقين 61، 62، 136، 373

حسام الاسلام 374

الحقائق 125

حق المبين 126

حق اليقين 41، 64، 184، 289

حقيقة الاخبار 46

حقيقة التعبد 270

حقيقة عصمت (رساله در) 17

حكم بيع الوقف 323

حكمة الاشراق 88

حكمة العارفين 64

حكمة العين 192

حل الاشكال فى معرفة الرجال 9

حل العقال 16

الحلبات 314

حلية الابرار 169

حلية الاولياء 385

حلية المتقين 182

حلية النظر 169

حمله حيدرى 241

حواشى بر شرح ابن ابى الحبيب 190

حواشى بر شرح اشارات 115

حواشی بر شرح لمعه 115، 162

حواشی بر شروح تجرید 88

حواشی بر شفا 115

حواشی بر صحیفه کامله 51

حواشی بر قوانین الاصول 364

حواشی بر کافی 51

حواشی بر مدارک الاحکام 237، 250

حواشی بر من لا يحضره الفقيه 51

حواشی بر نهج البلاغة 190

حواشی تشریح الاقلاک 34

حواشی زبدہ 34

حواشی شرح تنکرہ 34

حواشی کشاف 34

حواشی کلام الله 190

حياة الاخوان 312

حياة القلوب (رساله) 130

حيات القلوب 179، 182

الحياة و الممات 315

حياة النفس (رساله) 393

حیدریہ 393

خاتمه کتاب صوارم مهرقه 374

خزانہ نراقی 367

خزانة الخيال 200

خصال 96

الخطب 126، 305

خطبه طنچیه 422

خلاصة الابحاث 150

خلاصة الاثر في اعيان المائة الحادى عشر 139، 25

خلاصة الاذكار (رساله) 128

خلاصة الحساب 33، 323

خلاصة المنطق 310

خلسة الملوك 51

خلعيه 50

خلق الاعمال 312

خرميه (رساله) 85

الخواص 145

نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 501

خواص بعض السور 311

الخواص المجربة 314

الخور البريعة في اصول الشريعة 232

خير المقال 93

خيرات حسان (رساله) 18

دافعة النفاق (رساله) 16

دانشنامه شاهي 43

الدراري الثمين 322

درایت (رساله در) 437

الدرجات الرفيعة 198

درر الغروية 409، 411

در نجفيه 42، 84، 304

در مکنون (مثنوى) 318

در منثور 5، 6، 7، 8، 9، 37، 54، 55، 100، 115، 117، 118، 200

الدر النضيد في فضائل الحسين الشهيد 169

دروس 353

دره بحر العلوم 326

دستور العقلاء 314

دعائم الذين 310

الدعوات الصالحات 311

الدلالة على الخير 314

دليل ساطع 247

دليل المتحيرين (رساله) 428

دوازده امامى 262

دهرأشوب 128

الديباج فى ابانة اغلاط الزجاج 312

ذبايح اهل الكتاب (رساله) 33

نخر الرائع فى شرح مفاتيح الشرائع 277

الذخر السعادة 311

ذخیره نخیره 113، 165، 322

ذخيرة المحشر 206

ذخيرة المعاد 116، 273

ذریعة النجاح 229

ذكر الانقى (رساله) 16

ذو الفقار (رساله) 374

رائفة العمل 95

راح الارواح 312

رافع الخلاف 193

راه صواب (رساله) 127

ربيع الابرار 201

ربيع الازهار 411

ربيع الاسابيع 183

الرجال و العلماء (كتاب) 169

رجال صحيحين 385

رجال كبير 38 و- منهج المقال

رجال كثى 25

رجال نجاشى 208

الرجعة 54، 82، 165، 201

رجعت (رساله در) 183

رجوع الفرع الى الاصل 385

رحله 138

رحلة المسافر و غنية المسامر 71

رحمة الامه 385

رد رساله تصحيح ايمان فرعون 18

رد رساله الكاشى 18

رد شباهات شيطان (رساله) 17

رد شبهه فى تحقيق علم الالهي (رساله) 18

الرد على التناسخية 311

رد مقدمات ترجمه صواعق محرقه (رساله در) 17

رساله انيقه و عجاله دقيقه 89

رسالة الحال 56

رساله علويه 269

رسائل علويه 275

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 502

856

آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

**نجوم السماء في تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 502**

- رفع الالتباس عن احكام الناس 322
رفع الفتنة (رساله) 127
رفع القدر (رساله) 16
الرفع و الدفع 127
ركنية السجدتين (رساله فی) 18
الرمح المصقول 311
الرموز الخفية 166
الرموز الكشفية 310
الرواسخ 51
الرواشح السماوية 51
روائح الجنان 310
روح الجنان 201
روزنامچه میرزا طاهر وحید 105
روضة الاحباب 385
روضه بهيه 124، 210، 212، 321، 365، 366، 367، 368، 388، 389، 391، 402، 406، 446
روضة الخواطر و نزهة النواظر 39
روضة الصفا 385
الروضة الصفوية 166
روضة العارفين 170، 191
روضة المتقين 20، 28، 52، 61، 62
رياض الابرار 189
رياض الجنان 270
رياض الشعراء 12، 13، 14، 24، 49، 59، 113، 122، 164، 231
رياض الحكمه 316
رياض الدلائل 166

رياض السالكين 195، 198

رياض العلماء 193

رياض المسائل و حياض الدلائل 351، 363، 432، 437، 440، 445

زاد السالك 127

زاد العقبي (رساله) 128

زاد المعد 183

زبده 232

زبدة الاصول 33، 200، 297، 320، 409

زبدة المعارف 444

زبور 281

زهر الربيع 189

زهر الرياض 351

زهرة الحياة الدنيا 201

زينه المجالس 201

السائح الغيبي 127

سبب الاختلاف 314

سبع شداد 51

سبعه سياره (رساله) 17

سحاب المطير (رساله) 17

سراجيه (رساله) 397

سرمایه ایمان 88

سر مکتوم 207

سرور المؤمنين 444

سفينة النجاة 116، 126

سلاح المؤمن (رساله) 130

سلالس الحديد 36، 169، 304

سلافة العصر 19، 22، 23، 24، 35، 42، 43، 50، 52، 53، 54، 55، 56، 59، 67، 77، 80، 86، 90، 95، 101، 104، 105، 113، 116، 130، 133، 134، 136، 137، 141، 146، 147، 155، 158، 170، 175، 195، 197، 202

سلوة الغريب 198

سلیمانیه (رساله) 270

نجوم السماء في ترافق العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 503

سنن ابو داود 384، 385

سوانح سفر حجاز 34

سوانح عمرى 185، 186، 193، 202، 211، 212، 214، 217، 224، 230، 232، 248، 249، 253، 267، 287

سهام المارقة 118

السياسة و الامامة 385

سیر عبد الله بن بدیل 313

سیرة المتعلمين 315

سیرة النبي 301

سیف الامة 367

سیف الله المسلول 311

سیف الشیعہ 41

سیف ناصری 449

شارع النجاة 51

شافی 59، 105، 251

شافیه 63

شامجهان‌نامه 385

شاهنامه فردوسی 241

شجره الهیه 91

شجرة الطور 312

- شذور العقيان 19، 23، 45، 53، 66، 72، 73، 75، 76، 87، 91، 95، 100، 101، 102، 103، 104، 105، 108، 118، 119، 122، 140، 141، 143، 145، 152، 225، 227، 228، 234، 235، 236، 247، 252، 253
- شراب طهور 128
- شرابط الایمان 127
- شرایع الاسلام 71، 210، 243، 434
- شرح آیات الاحکام 66
- شرح ابن ناظم 302
- شرح اثبات واجب قدیم 16
- شرح اثنی عشریه 34، 39، 47، 92، 207
- شرح احتجاج 189
- شرح اربعین 34، 74، 180
- شرح ارجوزه 233
- شرح ارشاد 7، 78، 95، 142، 329
- شرح استبصار 38، 39، 43، 51، 161، 389
- شرح اشارات 217، 299، 311
- شرح اصول کافی 43، 88، 109
- شرح الفیہ ابن مالک 94
- شرح باب حادی عشر 84، 143
- شرح بدایۃ الہدایۃ 247
- شرح بدیع المیزان 16
- شرح بر شرح کافیہ جی 56
- شرح بر قواعد 232
- شرح بر کفایہ 238
- شرح بر مخروطات اپلونیوس 348
- شرح بر وافیہ 341
- شرح بر وقایہ 385

- شرح بزدوى 385
- شرح بعض فصول افلاطون 314
- شرح تبصرة المتعلمين 393
- شرح تجريد 440، 367، 311، 294، 250، 89
- شرح تجريد الكلام 88
- شرح تشریح الافلاک 129، 160
- شرح تفصیل وسائل الشیعہ 149
- شرح توحید صدوق 189
- شرح تهذیب الاحکام 257، 43، 24
- شرح تهذیب الاصول 364، 39
- شرح تهذیب الحديث 64
- شرح تهذیب النحو 189، 56
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متن ج 1، ص: 504
- شرح جامع المقال 151
- شرح چهل حدیث 182
- شرح حاشیه تشکیک 16
- شرح حدیث عمران صابی 422
- شرح حکمت اشراق 309
- شرح خطبه حاشیه عضدی 17
- شرح خطبه همام 297
- شرح خلاصۃ الحساب 66
- شرح دروس 288، 113، 67
- شرح دعای صباح 416
- شرح دعای عرفه 314، 41
- شرح رباعی شیخ ابو سعید ابو الخیر 18
- شرح رساله اثنی عشریه 77

شرح رساله صوميه اثنى عشریه 42

شرح رساله محمدیه 265

شرح روضه کافی 189

شرح زبدة الاصول 297، 73، 109، 56

شرح زيارت جامعه 421

شرح شافیه 202

شرح شرایع الاسلام 434، 212، 37

شرح الشرح رومی بر ملخص 34

شرح الشرح قطر الندى 56

شرح شواهد ابن مصنف 139

شرح شواهد مطول 101

شرح صحیفہ صغیر 189

شرح صحیفہ کاملہ 197، 126، 61

شرح صحیفہ کبیر 189

شرح الصدر (رسالہ) 127

شرح صغیر تہذیب الاحکام 189

شرح صغیر مختصر نافع 363

شرح صفحیہ اسٹرلاب 277

شرح صمدیہ 56

شرح طهارت النخہ 262

شرح عجالہ 24

شرح عده الاصول 105

شرح عرشیہ 393، 392

شرح عضدی 287

شرح عقاید نسفیہ 232

شرح عيون الاخبار 189

شرح عيون اخبار الرضا 310

شرح عوالی اللثالی 189

شرح فخریه 120، 156

شرح فرائض 33

شرح فروع کافی 202

شرح فصوص فارابی 152

شرح فوائد صمدیه 120

شرح قدیم تجرید 303

شرح قصاید ابن ابی الحدید 157

شرح قصیده جیمیه فارضیه 314

شرح قصیده لامیه 422

شرح قواعد الاحکام 20، 24، 51، 56، 96، 202، 330، 410

شرح قوت لا یموت 411

شرح کافی 51، 59، 105، 182

شرح کبیر 437

شرح کبیر بر نهج البلاغة 95، 402

شرح کبیر تهذیب الاحکام 189

شرح لامیه العجم 102

شرح لمعه 8، 39، 59، 118، 142، 221، 223، 224، 250، 251، 252، 259، 260، 265، 267، 284، 294، 405

شرح مبادی الاصول 120، 364

شرح مبحث جواهر 18

شرح مبحث حدوث عالم 17

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه فرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری فمری)، متنج 1، ص: 505

شرح مختصر نافع 232

شرح مختصر الاصول 210، 286

شرح مختصر عضدی 7

شرح مختصر نافع 6، 37، 109، 351، 408، 411

شرح مختلف علامه 46

شرح مسند شافعی 385

شرح مشاعر ملا صدرا 393

شرح مشكاة (عبد الحق) 385

شرح مصباح الشريعة 314

شرح مطالع 288

شرح مطلع الانوار 314

شرح مطول 232، 240

شرح معالم الاصول 109، 421

شرح معنى الليبي 189

شرح مفاتيح 246، 274، 328، 360، 363، 408

شرح مفتاح الفلاح 207

شرح المقاصد 311، 385

شرح مقدمات حدائق الناصرة 369

شرح من لا يحضره الفقيه 109

شرح مواقف 385

شرح نخبه 284

شرح نسبنامه سرور کاینات 385

شرح نهج البلاغة 151، 169، 304

شرح هداية الحكمة 88، 374

شرعية التسمية 51

شريعة الشيعة و دلائل الشريعة 239

شفا 72، 205، 288، 309، 311، 320

شفا (قاضى عياض) 385

شمس الصهى (مثنوى) 318

- شمع اليقين 202، 308
- شوارق الالهام 88
- شواهد ابن الناظم 6، 65
- شواهد بر مطول 240
- شواهد الرّبوبية 88، 432، 437
- شواهد مكىه 53، 98، 141
- سوق الجمال (رساله) 128
- سوق العشق (رساله) 128
- سوق المهدى (رساله) 128
- شهاب ثاقب 14، 126، 304، 374
- صافى (شرح فارسى كافى) 105، 123، 125
- الصبح المنبى 143
- صحیح بخاری 384
- صحیح ترمذی 385
- صحیح مسلم 31، 384، 385
- صحیح مالک 384
- صحیح نسائی 384، 385
- صحیفه ثانیه 176
- الصحيفة الثالثة 193
- صحیفه علویه 269
- صحیفه كامله 19، 61، 62، 113، 176، 199، 225، 248، 308، 358، 387
- صحیفة المتقین 136، 182
- الصراط السوى 311
- صراط المستقيم 51
- الصفوة 160
- صفيحه 34

- صوارم الالهيات 374
- الصوارم القاصية 305
- صوارم مهرقه 15
- صواعق اليهود 184
- صواعق (خواجه نصر الله كابلی) 376، 382
- صوب الندا 206
- الصوفية 166
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 506
- الصيد و النبائح 314
- ذریعة الضراعة 126
- ضوء النهار 207
- ضوابط الخمس 127
- ضوابط الرضاع 51
- ضياء القلب 126، 127
- ضيافة الاخوان و هدية الخلان 145
- طایر قدسی (مثنوى) 342
- الطب الاحمدی 209
- طبقات حنفیه 385
- طبيعيات شفا 217
- طرائف النظام 56
- طرب المجالس 201
- طريق الجنة 183
- الطول و العرض 312
- ظهوریه (رساله) 262
- طیف الخيال 191، 200، 201
- عالم آرای عباسی 21، 24، 26، 29، 31، 48، 58، 82

- عدالت علوية، 448، 450
- عدة الابرار (رساله) 17
- عدة الاصول 288
- العربية و العلوية و اللغة المروية 178
- العرشية 88
- عروة الاسلام 240
- عروة الوثقى 33، 73
- عزة الراشدين 383
- عشره كامله (رساله) 17، 205
- عطاريه (رساله) 265
- عقد الجواهر الحسان 411
- عقد الجواهر النورانيه 304
- عقد الثنائي البهية 351
- عقود الدرر 95
- العلاجات الغربية 314
- عل 96
- علل الشرائع 396
- علم اليقين 125
- عماد الاسلام 373
- العمدة الجلية في الاصول الفقهية 68
- عمدة النظر 170
- عنوان الشرف 160
- عواائد الايام 367
- عوالم 444
- عين الحياة 62، 182
- العين في شرح القصيدة العينية 312

- عين اليقين 125، 126
- عيون اخبار الرضا 96
- عيون الاصول 434
- عيون الحساب 119
- عيون المسائل 51
- عيون المسائل الخلافية 269
- الغالية 160
- غاية الاختيار 322
- غاية المأمول 297
- غاية المأمول فى شرح زبدة الاصول 66
- غاية المرام 109، 169
- غديریه 94
- غرر الجامع 54
- غرة الجبين (رساله) 420
- غسل الجمعة (رساله فى) 18
- غنائم الايام 364، 407
- غنبة الايام 127
- غنبة المسافر 54
- غنبة المعاد 442
- نجوم السماء فى ترجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های پازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 507
- غیبت (رساله) 374
- فائق المقال 176، 199
- فتاوی عالمگیر 385
- فتح الابواب 312
- فتح الباری 385
- فتح السبل 313

الفرائد الحلیه 311

فوائد الطریفة 182

فرحة الغری 184

فرسنامه 309

الفرق بين اللمس و المس 316

فرقـد الغربـاء و سـراج الـادـباء 46

فرقـیه (رسـالـه در لـغـت) 416

فروقـ اللغـات 261، 262

الفـصـح 310

فصلـ الخطـاب (رسـالـه) 420

الفـصـوص (فارـابـی) 311

الفـصـول فـی الـاـصـوـل 406

الفـصـول الـبـلـيـغـة 312

الفـصـول الـغـرـوـيـة 406

فصـولـ المـهـمـة فـی اـصـوـلـ الـائـمـة 178

فصـائلـ فـی اـحـیـاءـ سنـنـ الـاوـاـئـل 313

فصـائلـ الشـیـعـة 444

فصـائلـ القرآن 316

فضـلـ العـرـاق 316

فلـذـةـ الـاـكـبـاد 315

فوـائدـ 272

فوـائدـ آـصـفـیـه 373

فوـائدـ جـدـیدـه 329

فوـائدـ حـائزـیـه 329، 366

فوـائدـ دـقـائقـ الـعـلـوم 43

فوائد رجالیه 212

فوائد صمديه 20، 33

فوائد الطب 313

الفوائد الطوسية 177

فوائد العلماء و فرائد الحكماء 40

فوائد الغزویة 238

فوائد قدسیه 178

فوائد مدنیه 25، 42، 43، 54، 64، 100، 101

فوائد مکیه 43

فوائد نجفیه 205

فهرست انواع العلوم 127

فهرست شیخ طوسی 25، 246

فهرست وسائل الشیعۃ 177

قاطع اللجاج 189

قاطعة القال و القيل 305

فاطیس العقول (رساله) 419

قاموس 90، 187، 267

قانون 376

قانونچه 200

قبسات 50، 51

قبله (رساله) 34

قرآن 48، 125، 187، 372، 399، 409

قرة العین و سبیکة اللجن 200

قرة العيون 125

قصد السلوك 322

قصر و تخییر در سفر (رساله) 34

قصص الانبياء 189

قصص العلماء 106، 108، 113، 401، 406، 432، 435، 437، 440، 443

قطبى 303، 271

قطر الغمام 101

قطر الندى 302

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 508

قلائد الجمان 301

قميه (رساله) 105

قوانين الاصول 321، 333، 334، 364، 365، 367، 406، 410، 432، 434

قوت لا يموت (رساله) 411

قول ثابت 130

كأس السائلين 334

كاف الشفاعة 232

كاف الشفاعة 193

كافى 88، 90، 105، 109، 234، 235، 246، 250، 264، 297

كتاب الهادى و ضياء النادى 169

كحل الابصار 145

كدر القلم 311

الكر و احكام المياه (رساله) 315

الكسوف و الخسوف (رساله) 317

كتشاف زمخشري 193

كتشف الآيات 152

كتشف التعميمية 178

كتشف التلبيس 311

كتشف الحق (رساله) 426

كتشف الحقائق 73

- كشف الرين و المين 411
كشف الشيبة (رساله) 412
كشف العوار 16
كشف الغطا 311، 337، 365، 366، 393، 406، 446
كشف القناع 405
كشف اللثام 435
كشفول بهائي 30، 32، 33
كشفول نراقي- خزان 367
كفايه در علم درايه (رساله) 270
كفاية الفقه 116، 165، 322، 326
الكلم الطيب (رساله) 130، 198
الكلمات السريه 125
الكلمات الطريفة 126
الكلمات المخزونه 125
كلمات مصئونه 125
الكلمات المكنونة 125
كنز الفوائد (کراجکی) 443
كنه المرام 310
كنوز (رساله در نماز های نوافل) 420
الكنوز المودعة 305
گلزار قدس (رساله) 128
گل و سنبل (رساله) 18
گوهر شاهوار (رساله) 18
گوهر مراد 88
اللب 126
اللئالي 125

اللئالي الزواهر 304

اللئالي السنديه 56

اللباب 126

اللباب فى علم الحساب 310

لب الحسنات (رساله) 128

لطائف الظرائف 201

اللمع فى از هاق البدع 313

لمعه دمشقىه 215، 231، 274

لمعه فى صلاة الجمعة (رساله) 16

لوامع الاحكام 342

لوامع الحسينية 422

لوامع الرضويه 405

لوامع صاحبقرانی 20، 61، 62، 63

لوامع المشرفة 312

لؤلؤة البحرين 5، 6، 9، 20، 25، 26، 32، 36، 48،

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 509

857

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 509

، 180، 179، 176، 175، 168، 166، 165، 164، 162، 144، 111، 110، 89، 88، 85، 84، 83، 82، 358، 303، 302، 295، 294، 271، 269، 264، 258، 257، 238، 232، 229، 209، 208، 207، 204

مائثر الكرام 146، 170، 195، 283، 286، 307

ما جرى به القلم 313

مادة الحياة 201

مبحث القم و الحدوث 313

⁸⁵⁷ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

مبحث كر (رساله) 34

المبدأ و المعد 88

متفرق متفرق 385

متوسط الفتوح 155

مثنوى آب زلال 128

مثنوى تسنيم 128

مثنوى تنفيس الهموم 128

مثنوى سلسيبل 128

مثنوى مناجاتنامه 128

مثنوى ندبة المستغيث 128

مثنوى وسيلة الابتهاج 128

مجارى الانهار 420

المجالس 213

مجالس الاخبار و مجالس الاخيار 201

مجالس المتقين 434، 437

مجالس المؤمنين 10، 12، 13، 14، 15، 58

المخطى 311

مجلى الافاضل 101

مجمع البحرين 109، 156، 170، 201

مجمع البيان 105

مجمع المسائل 159

محاكمه (رساله) 127

محامل الاعجاز 206

المحجة 170

المحجة البيضاء 68، 125

حرق القلوب 342

- محصول فى علم الاصول 369
- محمدیه (رساله) 304
- محمویه 411
- مختصر الاغانى 95
- مختصر البیدع و العروض و القوافي 312
- مختصر حیدریه 426، 393
- مختصر الدعوات و الزيارات 314
- مختصر شرح نهج البلاغة 131
- مختصر عضدی 330
- مختصر نافع 410، 362
- مختصر وقایه 385
- مختلف الشیعة 9، 39، 104، 193
- مخالف النحاة 56
- مخزن البکاء 442
- مخزن القوت 411
- مخلاة 33
- مدائن العلوم 440
- مدارج العلیة 312
- مدارج النبوة 385
- مدارک الاحکام فی شرح شرایع الاسلام 6، 24، 37، 43، 46، 47، 53، 65، 71، 76، 92، 135، 154، 243، 250، 256، 364، 322، 304، 278
- مدة العمر (رساله) 310
- مدينة العلم 201
- مدينة المعجزات 169
- مدينة النحو (رساله) 277
- مرأة الاحزان 126
- مرأة الاحوال جهان نما 135، 136، 231، 307

- نجوم السماء في تراث علماء (شرح حال علماء شيعة قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 510
- 413، 412، 411، 410، 409، 404، 403، 402، 401، 368، 367، 361، 359، 344، 342
- مرأة الاسرار 447
- مرأة العقول 373
- المراثي و الخطب 110
- المراصد في الرانج و الكاسد 311
- مرشد العلوم 407
- مرشد العوام (رسالة) 365
- مسئلة لبس الحرير (رسالة في) 18
- المسائل البوهانية 305
- مسائل الجداول 269
- مسائل رشیدیه 422
- مسائل الشیرازیة 304، 306
- مسائل قطیفیه (رسالة) 398
- مسائل محمدیه 269
- مسائل هندیه 182
- مسالک 212، 278، 330
- مسالک الافهام 67
- مستدرک البحار 182
- مستقصی الاجتہاد 322
- مستند الشیعة 367
- مسکن الشجون 190
- مسکن القلوب 374، 431
- مسلک السداد 442
- مسند احمد بن حنبل 385
- مشارق الشموس 113

المشارر 88

المشاهد العلية 312

مشرق السعدين 201

مشرق الشمسين 33

مشكلات العلوم 342

مشكاة الانوار 182

مشكاة العقول 200

مشكاة القول السديد 9

المشکوہ المضیئہ 166

مصابیب الشهداء 270

مصابیب النواصیب 15، 216

مصابیب 341، 388

مصابیب الظلام 314

مصارع الافهام 450

مصابح (شیخ طوسی) 232

مصابح المبتدئین 200

مصدق الاجتہاد (رسالہ) 420

المطارحات 311

مطالع الانوار 119، 422

مطؤل 278، 284

المعادن 315

معارج الاحکام 322

معارج القدس 201

معارج النبوة 385

المعارف 125

معارف الھیه 73

- معالم الاصول 37، 39، 53، 59، 409، 406، 402، 360، 330، 329، 240، 213، 118، 406، 409، 437
- معالم التنزيل 385
- معالم الذين و ملاد المجتهدين 7، 8، 9
- معالم الزلفي و النشأة الآخرى 169
- معانى الاخبار 208
- معتصم الشيعة 123، 125
- معتمد الشيعة 342
- معجزات النبي (ص) 170
- معجم البلدان 142، 266
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 511
- معدن البكاء 442
- معدن السعادة 347
- المعراج 205
- معراج السعادة 367
- معراج النبيه 305
- معراج النفس 312
- معرفة الاجسام و تناهياها 314
- معرفة البارى 314
- معرفة التقويم 315
- معرفة اللئالى 314
- معرفة النفس 313
- معنى الصمد 312
- معول 101
- المعيار فى الاوزان الشرعية 313
- معيار الساعات (رساله) 127
- معين الخواص 365

معين الصادقين 383

معنى الليبب 240، 278، 284

مفاتيح الاحكام 289

مفاتيح الاصول 437

مفاتيح الشرائع 123، 125، 129، 239، 323، 325، 330، 360، 388

مفاتيح الغيب 88، 183

مفاتيح النجاة 116

مفتاح الاصول 367

مفتاح التواریخ 349

مفتاح الخير 126

مفتاح الشفاء 73

مفتاح الفلاح 32، 34، 75

مفتاح الكرامة 337

المفصل في خبر اعفل و توكل 316

مقابس 405

مقالات بعض المشايخ 313

مقام امين (رساله) 130

مقامات العارفين (رساله) 427

مقامات النجاة 190

مقام الفضل 331، 360

مقبايس المصايبخ 183

المقلة في النقطة 313

مقنع الطلاب 68

مكمل (حاشيه بر شرح مطوقل) 420

مكيال العلوم 316

ملاذ الاخيار 182

- ملخص فوائد سنیه 366
- ملل و نحل (شهرستانی) 385
- ممتاز (رساله در مسایل نماز) 420
- مناجاتنامه (مثنوی) 128
- مناسک الحاج 132، 159
- مناسک الحج 9، 304، 315، 341، 351
- المناسك المروية 155
- مناسك مکیه 342
- المناظرات و المحاضرات 315
- مناقب الشیعه 169
- مناهج الاحکام 364، 367
- مناهج السویة النبویة 231
- مناهل 388
- منبع البکاء 442
- منبع الحیات 190
- منتخب 109
- منتخب اخوان الصفا 128
- منتخب التواریخ 11
- منتخب انساب سمعانی 384
- منتخب الاوراد 126
- منتخب بعض ابواب فتوحات مکیه 128
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 512
- منتخب غزلیات مولوی روم 128
- منتخب فیض القدیر 384
- منتخب کتاب محلی 18
- منتخب کنز العمل 384

- منتخب گلزار قدس 128
- منتخب مثنوى مولوى روم 128
- منتخب مکاتيب قطب الدين يحيى 128
- المنقى 273
- منقى الجمان 7، 8، 9، 37
- منتهى الافكار 374
- منتهى المطلب 190
- منتهى المقال 5، 9، 51، 193، 286، 300، 295، 306، 328، 331، 339، 351، 352، 362
- منشآت (قاضى نور الله) 18
- منظوم فصيح و منثور صحيح 40
- من لا يحضره الفقيه 28، 39، 52، 61، 62، 106، 118، 135، 170، 233، 235، 270، 305، 360
- منهج الشرح صحيح مسلم 385
- منهج الفلاح 159
- منهج النجاة 126
- منهج الاجتهاد 434
- منهج التحقيق 405
- منهج القويم 199
- منهج المقال 25، 329
- منهج اليقين 185
- منية الحرير 231
- منية الفؤاد 200
- منية الممارسين 271
- من يحضره النبيه 270
- موائد الانعام (رساله) 17
- الموائد السماوية 315
- موائد هنديه (رساله) 421

مواريث (رساله در) 33، 314

مواعظ الحكماء 316

المواهب في ليلة الرغائب 316

المواهب السننية 341

مواهب الوداد 322

مؤطا (مالك) 385

مولد حضرت قائم (عج) 170

مهج الدعوات 177

مهارات (رساله در احکام طهارت) 420

مهیج الاحزان 440

ميزان الترجيح 304

ميزان القيامة 126

الناسخ و المنسوخ 312

ناظمة الشتات 207

نياريس الفرعيات 420

نبراس الضياء 51

نتائج الاخبار 319

نتائج الافكار 88، 114، 123، 164، 171، 203، 307، 318

النجاة (ابن سينا) 311

نجاة المسلمين 129

نجاح المطالب 153

نجاست خمر (رساله در) 18

نجفيه (رساله) 105

نجم المؤمن (رساله) 420

نجم وهاج 385

نجوم السماء 337

النخبة 125

النخبة الصغرى 127

نسبة العارف (رسالة) 128

نسبة المستغثث (رسالة مثنوي) 128

نجوم السماء في ترجمات العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 513

نزهة الابرار و منار الافكار 170

نزهه اثنی عشریه 377

نزهه الاسماع في حكم الاجماع 178

النسب التأليفیه 313

نسبة عمر 170

نسبـنامـه مجلسـيـن 60، 62، 87، 109، 135، 180، 212، 225، 254، 328

النصرة 311

نصرة المؤمنین 382

نضـدـالـاـيـضـاحـ 129

نـظـامـالـاقـوـالـ 64

نظر السليم (رسالة) 17

نظم البرهان 323

نظم الجمان في تاريخ الاكابر و الاعيان 46

نظم الثنالی 180

نـفـاقـ الشـيـخـينـ 450

نـفحـاتـ 73

نـفحـاتـ المـلـكـوتـيـةـ 304

نـفـحةـ العـبـيرـ فـيـ طـهـارـةـ الـبـيرـ 205

نـقاـوةـ التـصـوـفـ 385

نـقـدـ الـاـصـوـلـ الـفـقـهـيـةـ 126

نـقـدـ الرـجـالـ 5، 7، 20، 25، 46، 132

نکاح (رساله) 421

نکت البیدعة 206

نکت البيان 93

النوادر 125

نوادر (ابي الحسين مهیار) 313

نوادر الاخبار 189

نوادر العرب و اخبارهم 313

نواقص الروافض 352

نور الانوار (رساله) 410

نور الثقلین 102

نور الساطع 247

نور العيون 16

نور المبين 93

نوروز 145

نهاية الآمال في ما ... 169

نهاية الاقدام 16

نهاية الدراءة 384

نهج البلاغة 181، 185، 186، 297، 387، 445

نهج الطلب 311

النية 312

واضحه (رساله) 140

وافى 36، 123، 125، 249، 278، 329

وافيه (عبد الله تونى) 409

وافية الاصول 266، 369، 410

والله سلطان (مثنوى) 318

وجوب النص على الامام 314

وجوب نماز جمعه (رساله)	62
وجیزه در فن درایه	33
وسائل الشیعة	153، 176، 177، 247، 388
وسیله الابتهاج (رساله مثنوی)	128
وسیله الغریب	200
وسیله النجاة	367
وصاف	257
وصف الخيل	127
وفات الزهراء (س)	169
وفات النبي (ص)	169
الهداية	341
هداية الابرار	95
هداية الامة الى احكام الانمة	177
هداية الامم	312
هداية الفاقدین	207
هداية المحدثین	151
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 514	
هداية المؤمنین	190
هدیة السلطان (رساله در بیان اصول ایمان)	420
هدیة المسافر	202
ہشام بن الحكم و مناظراتہ	313
هفت منظوم (تذکرہ)	385
ھیاکل النور	309
یوسفیہ (رسالہ)	36
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 515	
فهرست ایلها و طائفه‌ها	

اٹھی عشریان 381

اخباریین 42، 271، 276، 302، 305، 306، 328، 351، 369، 427، 428

اسحاقیہ 243

اسماعیلیہ 380

اشراقیان یونان 276

اصولیین 302، 328، 368

افاغنہ 230، 232، 247، 248، 254، 276، 286

امامیہ 7، 10، 13، 15، 16، 181، 191، 114، 112، 107، 64، 61، 42، 35، 32، 26، 25، 21، 20، 15، 10، 381، 380

بابریہ 309

بایہ 436

بنی خرعل 186

بنی زهرہ 141

بنی فاطمہ 329

بنی لام 186

پیشدادیان 282

حنبلیہ 14، 15

حنفیہ 14، 15

خوارج 111، 205، 233، 266، 271، 296، 384

روس 388، 389

زنگنه کرکونی 401

زیدیہ 380

سادات خلیفہ اصفہان 58

سادات سیفی حسینی فزوین 215، 274

سادات طباطبائی 90

سادات مرعشیہ اصفہان 58

سادات مشعشع 188

- شافعیه 14، 15، 426
- شیخیه 421، 445
- شیعه 379، 383، 388، 442، 448
- صفویه 114، 188، 267، 307، 309
- صوفیه 13، 374
- غلات 380
- فرامشن- فراموشانه 424
- قدریه 107، 384
- قزلباشیه خراسان 283
- قطبشاهیه 83، 195
- کشفیه 421، 445
- کلهر 412
- مالکیه 14، 15
- مجتهدین 42، 271، 276، 305، 368، 427
- مجوس 184
- مرجبه 384
- معتلله 107، 304
- ملاده الموت 380
- نصارا 184، 426
- نواصب 384
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 516
- هنديان 348
- هنود 184
- يونانيان 277
- يهود 339، 184، 426
- نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 517

فهرست اشعار و مصروعهای فارسی

آفتاب شرف 350

آن تفضل حسين 350

آنچنان بند 350

آنکه بر قاقم 350

آوازه زه نرا 279

آه آه از مقدای 22

آیت رحمت الهی 180

از آب حیات 381

از امر خداوند 279

از دو مصرع خامه 282

از غیاب مهدی 344

از فروغ روح 324

از کوی که برخاسته 114

از مكرمنت توقع 279

از واقعه سیه 262

از هری گفت سال 180

اشرف تو کمیت 203

اعتقادات اوست 180

افروخت صبح پیری 278

افسر فضل اوقداد 31

افسوس از مقدای 104

افسوس ز مقدای 31

امروز که از لطمہ 194

اندر حسب خلاصه 12

او مرکز پرگار 381

ای باد صبا طرب	114
ای بی قرینه جفت	379
ای تیر فلک تراست	279
ای ختم رسول دو	49
ای صیرفی نقود	279
ای مهر منیر روشنی	279
با بخردان جفای	379
بادم زبان بریده	12
با غایت حزن	262
بالوپر مرغان چمن	194
با مجتهد العصر	451
با نبی و عنرت	282
بانگ کلاب	379
بحر مواج علم	372
بر درگهت ای	279
بر زبان بود	350
بر مرقد او	451
بعد چندی به ملک	350
بگفت هاتف غیبی	364
بود تاریخ ماہ	350
بو علی زمانه	350
بهاء الدین محمد شه	31
به ماهتاب چه حاجت	390
به نیمه شب که همه	414
بی باد بهار نفست	194

نجوم السماء فى ترالجم العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج ۱، ص: ۵۱۸

بی‌بها شیخ بهاء الدین 31

بی‌تو شب ماه 215

بی‌قواعد گشت 211

بی‌هستی آن 381

پوزه معنی گشاد 378

پیر مغان سحرگه 278

پیش تو قرب 203

پیمانه سرشار کشیدی 194

پیوند نفس از 194

تا گلشن جانپرور 194

توئی آنکس که نگردی 12

تهی گشته هیهات 310

جبرئیل از بهر 324

جز تکیر فهم 378

چراغی را که ایزد 381

چون بحر پر 381

چون دل ز میان 326

چون شب قدر 180

چون فاضل مفتی 451

چون گنج تنت 194

حزین از پای 310

حسن خلق و 372

حیرام از غرابت 379

حیرتی دارم حزین 378

حیف از مقدای 22

خامه ز ایشان 378

خان عالی مقام 350

خرد از ماتمش 51

خرد چو سال 341

خواهم ز عنایت 279

دارای دهر سبط 12

داشت او در 350

داشت کافی از کلام 211

داند جهان که او 12

در باغ نعیم جای 279

در بلده لکهنو 451

در شیونش به گریه 386

در فرقت او مپرس 248

در فوت مقرب 262

در ماتم او سپهر 451

در ماتم تو ناصیه 194

در متانت دگر 350

در هزار و دو صد 350 دل من پیر تعلیم 240

دوستی جست ز من 31

دو صد و یک هزار 350

دیده از بینش 378

raig به تو شد 279

رای مشائیان 350

رفت چون در ماه صوم 211

رفت چون شیخ 31

رکن ایمان سید 324

رنگین افاده ها 379

- رو داد چو فوت 262
- روشن شد از 310
- روضه‌اش می‌دهد 180
- ز آن سبب گشت 180
- ز اولاد نبی دانای 51
- زبان‌دان محبت 310
- زبانش مظہر 447
- ز توضیح بیانش 447
- زین خراب‌آباد 324
- زین راه توان 451
- زین مصیبت بر 324
- نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 519
- زین واقعه رنگ 194
- سال فوتش را به 211
- سیزووار است این 115
- سر به شاگردیش 350
- سید حسن آن 431
- شایسته نیست 12
- شکر خدا که چون 12
- شکر خدا که نور 12
- صاحب دین و 350
- صاحب نفس 372
- صد طعنه می 379
- طعنه بر هر کامل 381
- عالی اثر زندگی 381
- عجب غمی است 340

غول صحرای غوایت 378

فرزند را که طبع 13

فصل گل و موسم 215

فعان از جور این 51

قسمت ما زین چمن 88

کای بی‌دلان شعوری 278

که به ناگاه 350

که در این ماه می‌روی 180

گر بپرسند سال 351

گر شخص ترا سایه 49

گشت از روی درد 331⁸⁵⁸

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متن ج 1؛
ص 519

گشت از شرق 350

گفت تاریخ وفاتش 324

گفت در تاریخ هجرانش 61

گوئیا هاتقی ز عالم 180

ماه رمضان چو 180

مثل او گردش 350

محمد باقر داماد کز 51

مردم از این 378

مردمان را حکمة العین 210

مرقد او بحار 180

معنی حدیث از 431

⁸⁵⁸ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

- معنى كامل عيار 378
- مهر فلك عز 381
- ميراب گلستان 381
- نایب آصف زمان 350
- نبود حماقت تو 379
- نسبت چو باطن 203
- نیروی موری نه 378
- نیک و بد را نمی 350
- وزیر شاه شد سلطان 58
- هان ای فالک چو 12
- هر چند که مانند 203
- همین ز خاک فرج 170
- یکایک از نظرم 245
- یکباره از وطن 203
- یك جهان رفت 350
- نجوم السماء فى ترجمة العلماء (شرح حال علماء شيعة قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 521
- فهرست اشعار و مصرعهای عربی
- آه للمرء من 415
- ابان جادة الحق 450
- ابحثك من نوع الوصال 81
- اتى حائرا من 429
- احکی کرام اجداد 218
- احبیتنا بثنائک 332
- اخالط ابناء الزمان 32
- اخذت فى كل فن 134
- اذا المدح لا يعلو 337

اذا انقضى منكم 71

اذا بت تستسقى 81

اذا تلقيت فى الناس 71

ارى العلم فى ذل 427

اريد ذكر محمد قل 450

ازاغوا عن صراط 197

اساغ على رغم 81

اسفر الصبح 415

اسقيك من بارد 28

اشالها لجميع 219

اصبح القلب فى 114

اطاروا غمود 81

اقلامه مسحت ظهرا 220

اقول النار حين 28

الست الذى 338

الله اكبر ماذا 341

أ لم يجعلك مولاهم 197

الى الانين على 218

اليك اذا وجهت 337

اليك زمام الخلق 338

الى ماجد يعزى 81

اليوم فررت عين 37

ام ارتابوا بما 197

ام خير كان 219

ام ريثما انهزم 219

ام ريثما صال 219

أ موسى لذاتي	81
امير المؤمنين فدتك	197
انا الذى شهدت	134
anax الحمام فناح	100
انطمسن انجم	415
ان لم امر على	67
اولى ايد و ابصار	430
بالسيف و الرمح	219
بحسبك ذخر السيد	274
بسم الله و به	417
بشرت بالخير	93
بصفو حبك قد	221
بصفين اذ لم	81
بفضلك افصحت	197
بكى و ليس على صيت	36
نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمائى شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 522	
بل انت امر	302
بما سأشدده	218
بموت على مات	364
به قام بعد الميل	81
بين الجماهير فى	220
تباین فیک الناس	338
تجنب لا يوم	171
تدیر کئوس العلم	338
ترحل صاحب	430
تعالیت عن کنه	338

- تعدد بسيط 120
تعسا لهم كيف 219
تغرب عن الاوطان 36
تغلغل صيّتهم 430
تفرج هم و اكتساب 36
تقدّمه اناس 220
تقىض راحتة 220
تمرس بالاسفار 81
تنزه الزّب عن 219
تولاك الاولى 197
جزاك ربك 450
جلدي حصيري زفيري 217
جمعت من اخلاق 337
جواد ماجد ندب 77
جهلت على معروف 81
حارفي تاريخه 115
حتى اذا جدث 221
حتى تبدد اهل 219
حرائر ينصرن 81
حسيب ذو كمالات 417
حلتم بفرق الفرقدين 71
حلو الفكاهة مرا 192
خابت قواقل آمالي 135
خذ البيضة الشفرا 425
خطب اصاب المسلمين 52
خفيف على العيون 197

- درة علم هی 341
دنیای قد تکلنتی 218
دهاه ردی هد 100
ذاک الغنی عن 419
ذریة لا تقریبہ 28
رب المناقب و 155
رحب الالکف اذا 220
رفع الله قدره 372
زد الفا و اتل 416
سراعا الى داعی 81
سرى البرق من 80
ستك برغم المحل 81
سقى ثراه و هناء 6
سلاما ليس 417
سلام حف بالاخلاص 417
سلام طیبه 417
سلام عبری 417
سلام مستیر 417
سلام من الیف 417
سل عفه و انطق 192
سمی النبي المصطفی 81
سواه حامی رسول 219
سهل اللقاء اذا 192
سیدنا الصدر 415
شیت ضلوعی 218
شربت بها کؤسا 332

نجم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 523

شهید الكربلاء 430

شيخ الانام بهاء الدين 34

صاحب الغراب بعاق 165

طفا با لطف 430

طفا و فلت 450

طوبى لهمان فيما 302

عام الوفاة له 419

عجبًا لتربيته 419

عجبًا للمنون 114

عجبًا لمقلته 419

عج بالحرار قريبا 218

عشوت الى اللذات 80

علم العلم غاب 114

على المرتضى الحاوي 219

على انس انيس 417

على انه لم يبق 81

على خلس اريب 417

على قطب الجزالة 417

على من ان اناه 417

على من داره 417

على من فى 417

على من لو 417

عم الورى كرمـا 219

عمت شبابيه 220

عينى كعین و شاها 218

عيون المنايا لا 429

غاب عن العين 416

غربيب كثيب 429

فآه و اواه 100

فارتاح انفسهم 220

فاصبحت قد انفقت 81

فالدين مننظم 219

فالهجر واصلنى 218

فان تلحظوه 339

فانت امرؤ قد 80

فاین فصاحة ذاك 100

فحين رأت ما 338

فرب ارقط 218

فرمان نعيم بي 332

فسقى الله تربة 114

فصار بغضا 100

فضضت ختمهن 332

فضلى و مجدى 218

ففى كل سر 338

ففيه تمام الكشف 274

فقاره و هى فى 219

فقال بلغ و الا 220

فقال وقد طابت 82

فقلت لهم هيئات 337

- فکان لکل من 197
- فکان نزولی اذ 81
- فکم سفهت عليك 198
- فلما اناخت بي 81
- فلم يطمح اليها 197
- فلو کان کسب 427
- فلو کنت بوابا 82، 302
- فلو لا انت لم 197
- فما ذاق قلبی 100
- فما نال م جدا 71
- فمن تیم بن مرّه 198
- فتروی متی نروی 82
- فهل اريد سواه 219
- فیا ابن الاولی 81
- فیا جبل من 338
- نجوم السماء فى ترجم العلما (شرح حال علمای شیعه قرن های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 524
- فیا عجبًا لمن 197
- فیا عجبًا من الدنيا 220
- فی النشأتين لك 333
- فی ما ارتقابی 219
- قد احسن الدهر 36
- قد اصبحت كعبۃ 66
- قد اقتدى برسول 219
- قد طوى ايام 115
- قد كان للدين شمسا 6
- قصيدتك الغراء 82

كالبدر من حيث 137

كالبرق فى بسم 219

كان رحمته 219

كان كالشمس اذ 114

كان لطيفا عطر 415

كان للصفدر 415

كان منية وصل 218

كان و الله تقىا 415

كانه هو نور الهدى 450

كتاب انانى 429

كتاب كله حب 417

كتاب من هجين 417

كذاك افبر فى 450

كلا من الدهر 218

كلا و لا اتخذوا 155

كلون الورد لا 417

كمولاي زين الدين 71

كوكب الصبح قد 198

كيف لا و الدهر 114

لئن جحدوك 198

لا اضحك الله 221

لا بلعنتى الى العلياء 67

لا ذنب لى 218

لا زلت انسان 66

لا طلت ليتنا 71

لا غزو ان تفصح 170

لا و الذى فرض 219

لسانى عن احصاء 337

لسر ما دعاك 197

لعمرى ان الرزء 429

لقد نفقه فى 450

لقد جاءنى خبر 100

لقد كان عونى 100

لقد وافت 332

لقد وجدت مجال 192

لك المعجزات 338

لكنكم معشر 135

للله آية شمس العلى 65

للله طيف شذت 217

لن يصلح العطار 14

لو واحد طار من 93

لو انها ترضى مشبى 70

لو ظل تحت 220

لو قلب الدهر 218

لو لا الوصية 220

لو لاك ما عرف 155

لو لاه كان رسول 220

لو لاه لم يجدوا 220

لو لاه لم يك 220

لو لاه ما خلقت 220

لو لاه ما عبد الرحمن 220

له باب محيط 418

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 525

859

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)؛ متنج 1؛
ص 525

ما استعين بشمال 219

ما تستقر الرّواسي 220

ما كان ربا و لكن 220

ما لي و للنوم بعدا 217

متى بل لي كفا 81

مجيد كابر 430

محاسن لا يحيط 77

محظ رحال الطالبين 71

محمد و حسين فداهما 450

مدحتك لا انى 338

مزار بعيد و 429

مصال اخ عالم 100

مصال بهصال 450

مضي لناسع 450

مضي و خلف 450

مطابا العلى ما انقدر 71

معاطير لم تغمس 81

من امه جهلت 221

آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علماء شيعه قرن های يازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، 1 جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: 2، 1387 ه.ش.

من بعد ذاك 221

من بعد ما شدّ 220

من طول ما ارقت 218

من عصبة الشرك 219

من كان نصّ 220

من لى بعاصف 219

مولى به اتضحت 34

مهلا فدتك حباني 218

نسب تضاءلت 10

نسيم الصبح 417

نضبت عيون 419

نطقت بفضل 155

نظر و الآفاق السماء 52

نظم العبد سنى 415

نعمى سيدا حبرا 429

نواصع بيض لو 81

وابصرا منهم 81

و احبي موات العلم 23

و اذا رأيت صديقه 192

وارسوا وقد 82

واسوء بسط بد 218

واشرق نور الذين 274

واضحوا جمیعا 338

واظهر انی مثهم 32

والشمس فى طفل 218

والعلم قد درست 34

و القوم بشرهم 219

و المجد اقسم 34

و املاك السماء 430

و انت امين الله 338

و انت عند الصراط 27

و انقذنى من قبضة 81

و انك جنب الله 338

و انى امرؤ لا يدرك 32

و اى بدر كمال فى 66

و بذى جرى طبع 170

و بين اناس حائزين 338

و جال الطرف 332

و حجته العصماء 338

و حلولها دار تهدم 70

و حمل ما اطيق 332

و حين سجى 450

و در فيضك 221

و ذاك هداية 100

و زاد به الدين 23

و طائفه نهج 338

نجوم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های بازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 526

و عز شامخ الاطواد 77

و علامة ندب 338

و فرج كما شاء 81

و فضل لو قسمت 77

و فى بطانة مولى 450

و فى درسك 338

و فيك و فى ولانك 197

و قاضى قضاء 338

و قال صحب رسول 220

و قد أتى تاريخه 98

و قد اسبلت 429

و قد حلّ ما قد 338

و قد صنف المولى 338

و قوست الفي 218

و قومت زينغ 338

و كم فرقة 338

و كم فيك سرا 338

و كم قمت للارشاد 338

و لا بدی عشر 218

و لا تستطع دمعا 80

و لا زالت الايام 339

و لا غزو فالاكسيبر 81

و لا للسماء بشراك 337

و لكنی عاینت 338

و لكنی حملت 332

و للجن و الاملاک 338

و لو علم الورى 197

و ليس على الصباح 197

ولی من الصب 218

و ما الدهر الا 429

و ما كنت للبدر 337

و ما ينْهَنِي بِيْض 218

و مُضطَلَع بالفَضْل 81

و من كَتَبَت 430

و من يَشْمَ شَدَا 450

و نَاعَ اتَّانَا 429

و هَلْ تَصْدَقُ لِلْجَوَى 220

و هَلْ تَظَنُّ تَعَالَوا 219

و هَلْ لِسْوَاكِ 197

و هَلْ يَشْمَ الْهَدَى 219

و هَمَهْ جِبَنَاهَا 218

و هَمْهَمْ إِذْ هَامِ 115

و هُوَ الْيَوْمُ عَلَى 415

و يَبْكِي فِيرَبِعِ 100

هَادِي الْمُسْتَرْشِدِينِ 115

هَلْ جَادَ يَوْمًا 219

هَلْ خَصَنَ بِالسَّطْلِ 219

هَلْ رَدَّتِ الشَّمْسَ 219

هَلْ فِي فَرَاشِ 220

هُمُ الْقَوْمُ كُلُّ الْقَوْمِ 338

هَذَا بَيَانُ رَحِيلِهِ 419

هُوَ الْجَرْ مِنْ أَىِ 120

هُوَ الَّذِي صَارَ عَرْضَ 220

هُوَ الَّذِي كَانَ 220

هُوَ الَّذِي مِنْ رَسُولِ 220

هُوَ الغَطَرِيفِ 417

هُوَ الْمَهَاجِرُ بِالْكَهْنُو 450

هو خاتم الرسل الكرام 155

هی الدار تستسقیک 80

هی نعمة افضت 36

یا جيدة بنجد 278

یا حادی الورك 218

یا حار همدان من 27

یا عجبا من لحد 416

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 527

یا ليلة قصرت 70

یا من بری انه 191

یا نعمة اسدت 36

یا واصعا قدمیه 220

بیکی علیه براعه 419

بسطو على البحر 135

بضيقون عن عَدَّ 338

يعرفنی طرفه و اعرفه 27

یفوح زهر حدیثی 135

یکافنی صحبی 337

یمین الله لو 197

نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 528

کارنامه پژوهشی استاد میر هاشم محدث

1- 1360 ظهور تیمور، تأليف استاد عباس اقبال آشتیانی، انتشارات انجمن آثار ملی، 83 صفحه.

2- 1360 مکاتبات ایران و انگلیس (درباره پناهندگی فر هاد میرزا معتمد الدوله به آن سفارت)، انتشارات بابک، 95 صفحه.

3- 1361 آثار تاریخی طهران (اماکن متبرکه)، تأليف سید محمد تقی مصطفوی، انتشارات انجمن آثار ملی، 498 صفحه، چاپ دوم 1375.

4- 1361 تاریخ قزلباشان، انتشارات بهنام، 68 صفحه.

- 5- 1363 مجمع الانساب (نیمه دوم) تألیف محمد بن علی بن محمد شبانکارهای، انتشارات امیر کبیر، 374 صفحه، چاپ دوم .1376
- 6- 1363 تطبیق لغات جغرافیائی قدیم و جدید ایران، تألیف محمد حسن خان اعتماد السلطنه انتشارات امیر کبیر، 204 صفحه، چاپ دوم .1376
- 7- 1363 انیس المؤمنین، تألیف محمد بن اسحاق بن محمد حموی، انتشارات بنیاد بعثت، 300 صفحه، چاپ دوم در دست انجام.
- 8- 1363 سفرنامه جنوب ایران، تألیف بابن و هوسه، ترجمه و تعلیقات از محمد حسن خان اعتماد السلطنه، انتشارات بنیای کتاب، 213 صفحه.
- 9- 1365 تاریخ وقایع و سوانح افغانستان، به قلم علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه، انتشارات امیر کبیر، 177 صفحه، چاپ دوم .1376
- 10- 1368 مرآة البلدان، تألیف محمد حسن خان اعتماد السلطنه، انتشارات دانشگاه تهران، 2812 صفحه (با همکاری استاد دکتر عبد الحسین نوائی).
- 11- 1371 مرآة الشرق، تألیف جیمز مردالک، ترجمه عبد الرحمن خان افغان، انتشارات آرا، 92 صفحه.
- 12- 1372 خلد برین (بخش صفویه)، تألیف محمد یوسف واله اصفهانی قزوینی، انتشارات موقوفات دکتر محمود افشار بزدی، 900 صفحه.
- 13- 1372 مأثر الملوك (به ضمیمه خاتمه خلاصه الاخبار و قانون همایونی)، هر سه تألیف خواندمیر، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، 372 صفحه.
- نجم السماء فى تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 529
- 14- 1372 طوایف آسیای مرکزی، تألیف کستنکو کاپیتن، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، 72 صفحه.
- 15- 1373 فهرس التواریخ، تألیف رضا قلی خان هدایت، پژوهشگاه علوم انسانی، 571 صفحه (با همکاری دکتر عبد الحسین نوائی).
- 16- 1373 تفسیر سوره یوسف، تألیف علی بن علی نجار شوستری، نشر صدقوق، 280 صفحه، چاپ دوم در دست انجام.
- 17- 1373 آثار البلاد و اخبار العباد، تألیف زکریا بن محمد بن محمود قزوینی، ترجمه و اضافات از جهانگیر میرزا قاجار، انتشارات امیر کبیر، 780 صفحه.
- 18- 1374 آثار احمدی، تألیف احمد بن تاج الدین حسن استرآبادی، نشر قبله، 600 صفحه.
- 19- 1375 تاریخ مختصر ادبیات ایران، تألیف عباس اقبال آشتیانی، نشر هما، 217 صفحه.
- 20- 1375 مشکاة المسافرین (سفرنامه تبریز- عتبات)، تألیف علی اکبر مشکاه السلطان، انتشارات کتابخانه آیت‌الله‌العظمی نجفی مرعشی، 100 صفحه.
- 21- 1376 تقویم التواریخ، تألیف حاجی خلیفه چلبی، احیای کتاب، 524 صفحه.
- 22- 1377 گنجینه بهارستان (مجموعه رساله‌های خطی)، زیر نظر دکتر غلامرضا فدائی عراقی، کتابخانه موزه و مرکز استاد مجلس شورای اسلامی، 413 صفحه.
- 23- 1377 خاتمه شاهد صادق، تألیف محمد صادق صادقی اصفهانی، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، 263 صفحه.

- 24- 1378 آتشکده آذر (نیمه دوم)، تألیف لطف‌علی بیک آذر بیگدلی، انتشارات امیر کبیر، 1150 صفحه.
- 25- 1379 یوسف و زلیخا، سروده شهاب ترشیزی، گنجینه بهارستان.
- 26- 1379 تذکره خاوری، تألیف میرزا فضل الله خاوری شیرازی، نشر زنگان، 260 صفحه.
- 27- 1379 خلد برین (تیموریان و آق‌قویونلو و قراقویونلو)، تألیف محمد یوسف واله اصفهانی قزوینی، دفتر نشر میراث مکتوب، 800 صفحه.
- 28- 1379 تاریخ درانیان، تألیف و ترجمه سید حسین شیرازی، انتشارات وزارت امور خارجه، 280 صفحه.
- 29- 1380 چند امتیازنامه عصر قاجار، انتشارات کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی، 134 صفحه.
- 30- 1381 مجمع الانساب (نیمه اول)، تألیف محمد بن علی بن محمد شبانکارهای، انتشارات امیر کبیر، 458 صفحه.
- 31- 1282 گلشن محمود، تألیف محمود میرزا قاجار، گنجینه بهارستان (تاریخ، جلد اول)، صفحه.
- 32- 1382 نظام التواریخ، تألیف قاضی ناصر الدین ابو سعید بیضاوی، انتشارات موقوفات دکتر محمود افشار بزدی، 200 ص.
- نجوم السماء فی تراجم العلماء** (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 530
- 33- 1382 نجوم السماء فی تذكرة العلماء، تألیف محمد علی آزاد کشمیری، شرکت چاپ و نشر بین الملل، 531 صفحه.
- 34- 1385 صحف ابراهیم، تألیف علی ابراهیم خان خلیل بنارسی (بخش معاصران)، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 540 صفحه.
- 35- 1385 مجمع النفائس، تألیف سراج الدین علی خان آرزو (بخش معاصران)، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 290 صفحه.
- 36- 1386 لب التواریخ، تألیف یحیی بن عبد الطیف قزوینی، انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، 354 صفحه.
- 37- تحفة الالباء فی تذكرة الاولیاء و الشرفاء، تألیف زین العابدین علی بن حسین صفوی گنجوی (در دست تصحیح).
- 38- 1363 انیس المؤمنین، تألیف محمد بن اسحاق بن محمد حموی، انتشارات بنیاد بعثت، 300 صفحه، چاپ دوم با ویرایش جدید، شرکت چاپ و نشر بین الملل، 1386، 377 صفحه.
- نجوم السماء فی تراجم العلماء** (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، متنج 1، ص: 531
- رساله‌ها**
- 1- قیراط الماس فی ترجمة سلاماس، از محمد حسن خان اعتماد السلطنه، فرهنگ ایران زمین، جلد 26، ص 378 تا 387.
- 2- رساله بهرامیه، از میر سید علی همدانی، یادنامه ادبی نیشابوری، ص 296 تا 305.
- 3- احوال بلوك مال امیر (مالمیر)، تألیف محمد حسن خان اعتماد السلطنه، ضمیمه سفرنامه جنوب ایران، ص 171 تا 183.
- 4- دو رساله از اعتماد السلطنه (شرح بیرقهای ایران- تعیین حدود احترامات سفرا در ایران)، نامواره دکتر محمود افشار، جلد چهارم، ص 1895 تا 1909.
- 5- جغرافیای سندج و کردستان، از مصباح، فرهنگ ایران‌زمین، جلد 28، ص 136 تا 155.
- 6- شرح حال طهماسب میرزا مؤید الدوله، به قلم خودش، ضمیمه کتاب مرآة البلدان.

- 7- نسینامه‌های جعلی، مجله آینده، سال هفدهم، شماره ۱ تا ۴، ص 205.
- 8- تذکرة الخوانین (قراؤز لوهای همدان)، میرزا ابو القاسم بن محمد منجم شورینی، نامواره دکتر محمود افشار، جلد نهم، ص 5493 تا 5441.
- 9- قانون تسهیل ساختن طرق و شوارع، از محمد حسن خان اعتماد السلطنه، نامواره دکتر محمود افشار، ج ۸، ص 4526 تا 4534.
- 10- جغرافیا و تاریخ دره لار، از محمد حسن خان اعتماد السلطنه، در قلمرو مازندران، ج ۳، ص 145 تا 160.
- 11- صفة الاثار فى اخبار الاخبار، از عبد الكاظم محمد اردبیلی، میراث اسلامی ایران، دفتر سوم، ص 199 تا 235، بار دوم در مجموعه مقالات کنگره مقدس اردبیلی.
- 12- شکاریه، از فیض الله تفرشی بغدادی، گنجینه بهارستان، ج ۱، ص 303 تا 318.
- 13- دو رساله درباره ایلات کردستان، گنجینه بهارستان، ج ۱، ص 50 تا 98.
- 14- جواهر منظوم (مجموعه اشعار علیقلی میرزا اعتضاد السلطنه)، یادنامه مفاخر کرمان، ص 197 تا 232.⁸⁶⁰

---

⁸⁶⁰ آزاد کشمیری، محمدعلی بن محمدصادق، نجوم السماء فی تراجم العلماء (شرح حال علمای شیعه قرن‌های یازدهم و دوازدهم و سیزدهم هجری قمری)، ۱ جلد، سازمان تبلیغات اسلامی، شرکت چاپ و نشر بین الملل - ایران - تهران، چاپ: ۲، ۱۳۸۷ ه.ش.